

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
Бахши илмҳои филологӣ
2023. №8

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО
НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия филологических наук
2023. №8

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
Series of philology
2023. No.8

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАРГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН БАҲШИ ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 2012 таъсис дода шудааст.
Дар як сол 6 шумора нашр мегардад.

САРМУҲАРИР:

Хушвахтзода Қобилҷон *Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*
Хушвахт

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Сафармамадов *Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи*
Сафармамад *миллии Тоҷикистон*

Муборакшоевич

МУОВИНИ САРМУҲАРИР:

Исмонов Кароматулло *Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон*
ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Имомзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ, профессори кафедраи
назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мухаммадҷусф

Сайдали

Юсуфзода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, академики АМИТ

Носирҷон Салимӣ

Раҳматуллозода

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, узви вобастаи АМИТ

Саҳидод

Назарзода Сайфиддин

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, сарҳодими илмии Институту забон ва
адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ, узви вобастаи АМИТ

Гулназарова Ҷило

Доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишқадаи давлатии забонҳои
Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Абдуллозода Масрур

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи журналистикаи ватанӣ ва
байналмилалӣ Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Аҳмад

Сирочиддини Эмомалӣ

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Кучарзода Аламхон

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини
форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, узви вобастаи АМИТ

Саидов

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии забони
англисии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳалимҷон Азизович

Мамадназаров

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони англисии факултети
забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абдусалом

Муродов Мурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи матбуоти Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон

Нағзибекова

Меҳриниссо Бозоровна

Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забонишиносии умумӣ ва
типологияи муқоисавии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳоҷаев Давлатбек

Доктори илмҳои филология, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дӯстзода Ҳамрохон

Номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забони адабии муосири
тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷума

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Баҳши илмҳои филологӣ

– 2023. – №8. ISSN 2413-516X

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии

Тоҷикистон №182/ЖР-97

ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад.

Нишони Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016, №1924 ворид гардидааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои илмҳои филологиро барои ҷоп қабул менамояд: **10.01.00 – Адабиётшиносӣ; 10.02.00 – Забоншиносӣ.**

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмӣи Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст ва пайваста дар системаи индексатсионии мазкур дар бораи шумораҳои ҷопшуда маълумот ворид менамояд. Маҷалла сомонаи расмӣ худро дорад, ки дар он матнӣ муқаммалӣ маводи ҷопӣ ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

© ДМТ, 2023

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет
Журнал основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов Сафармамад Муборакшоевич Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета (Душанбе, Таджикистан)

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов Кароматулло Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Имомзода Мухаммадусуф Сайдали Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Юсуфзода Носирджон Салими Доктор филологических наук, профессор, академик НАНТ

Рахматуллозода Сахидод Доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАНТ

Назарзода Сайфиддин Доктор филологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. А.Рудаки НАНТ

Гулназарова Джило Доктор филологических наук, профессор Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзаде

Абдуллозода Масрур Ахмад Доктор филологических наук, профессор кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикского (славянского) университета

Сироджиддини Эмомали Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета

Кучарзода Аламхон Доктор филологических наук, профессор кафедры теории и новой персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета, член-корреспондент НАНТ

Саидов Халимджон Азизович Доктор филологических наук, профессор общеуниверситетской кафедрой английского языка Таджикского национального университета

Мамадназаров Абдусалом Доктор филологических наук, профессор кафедры английского языка факультета языков Азии и Европы Таджикского национального университета

Муродов Мурод Доктор филологических наук, профессор кафедры печати Таджикского национального университета

Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна Доктор филологических наук, профессор кафедры общего языкознания и сравнительной типологии Таджикского национального университета

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета

Дустзода Хамрохон Джума Кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой современного таджикского литературного языка Таджикского национального университета

Вестник Таджикского национального университета.

**Серия филологических наук.
– 2023. – №8. ISSN 2413-516X**

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан №182//ЖР-97

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан,
г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Минобрнауки Российской Федерации от 03.06.2016, №1924.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: **10.01.00 – Литературоведения; 10.02.00 – Языкознание.**

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных.

Журнал имеет официальный сайт (www.vestnik-tnu.com), в котором размещаются полнотекстовые версии опубликованных материалов.

©ТНУ, 2023

**BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
SERIES OF PHILOLOGY**

**Founder of journal:
TAJIK NATIONAL UNIVERSITY
The journal is established in 2012. Issued 6 times a year.**

CHIEF EDITOR:

Khushvakhtoda Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University
Kobiljon
Khushvakht

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Safarmamadov Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik National University
Safarmamad
Muborakshoevich

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University
Karomatullo

EDITORIAL BOARD:

Imomzoda Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University
Muhammadusuf

Saidali
Yusufzoda Doctor of Philology, Professor, Academician of the NAST

Nosirjon Salimi
Khorkashev Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAST
Sakhidod

Nazarzoda Doctor of Philology, professor, leading researcher of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of the NAST
Saifiddin

Gulnazarova Jilo Doctor of Philology, Professor of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda

Abdullozoda Doctor of Philology, Professor of the Department of National and International Journalism of the Russian-Tajik (Slavonic) University
Masrur Akhmad

Sirojiddini Imomali Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University

Kucharzoda Doctor of Philology, Professor of the Department of Theory and New Persian-Tajik Literature of the Tajik National University, Corresponding Member of the NAST
Alamkhon

Saidov Doctor of Philology, Professor of the Department of English Language of the Tajik National University
Khalimdzhon

Azizovich
Mamadnazarov Doctor of Philology, Professor of the English Department of the Faculty of Languages of Asia and Europe of the Tajik National University
Abdusalom

Murodov Murod Doctor of Philology, Professor of the Department of Printing of the Tajik National University

Nagzibekova Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Comparative Typology of the Tajik National University
Mekhrinisso

Bozorovna
Khodzhaev Doctor of Philology, Professor of the Department of Language History and Typology of the Tajik National University
Davlatbek

Dustzoda Candidate of Philology, assistant professor, Head of the Department of Modern Tajik Literary Language of the Tajik National University
Khamrokhon

Dzhuma
Bulletin of the Tajik National University. Series of philology

– 2023. – № 8. ISSN 2413-516X

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,

Web site: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications recommended by the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1924.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science: **10.01.00 - Literary studies; 10.02.00 - Linguistics.**

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI), and regularly provides information to the RSCI in the form of metadata.

The journal has an official website (www.vestnik-tnu.com), which houses full-text versions of published materials.

© TNU, 2023

ЗАБОНШИНОСӢ - ЯЗЫКОЗНАНИЕ

ТДУ: 811.21/.22-3

АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК ДАР АСРИ XIX

Хоҷаев Д., Додаров О.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Илми забоншиносӣ мисли дигар бахшҳои илм дар охири асри XVIII ва ибтидои асри XIX дар сарзамини Мовароуннахру Хуросон он қадар пеш нарафт. Афкори забоншиносии тоҷик дар ин давра низ идомаи ҳамон афкори забоншиносии асрҳои миёна буд. Танҳо аз нимаҳои дууми асри XIX оғиста-оғиста дар тамоми соҳаҳои илму фарҳанг, аз ҷумла илми забоншиносӣ, дигаргунӣ ба амал омад. Дар нимаи дууми асри XIX Осӣи Миёна ба Россия ҳамроҳ мешавад ва ин ҳодиса дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мардуми ин минтақа тағйирот ба амал овард. Ин рӯйдодҳо дар афкори забоншиносии тоҷик низ бетаъсир намонд. Дар ин марҳила дар фаҳмиши ҳодисаҳои забонӣ, усули таълиму омӯзиши забон, илми забоншиносӣ ва тақмили асосҳои дастури забони тоҷикӣ ба таъсири афкори забоншиносии русу аврупо гирифта шуд.

Дар ин давра андешаҳои наву тоза дар аксари улум пайдо мешавад, руҳи таҷаддудхоҳию ислохталабӣ дар таълим бештар гардида, қабули тамаддуни ғарб низ қувват мегирад. Аммо бояд таъкид кард, ки хушбахтона, донишмандони алоҳида дар риштаи забоншиносию таълими асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ аз анъанаҳои гузаштагонӣ худ баҳра бардошта, онҳоро идома доданд. Ба сифати намуна метавонем баъзе луғатномаҳою дастурҳои таълимиро дар боби асосҳои дастури забони тоҷикӣ мисол биёрем. Масалан, яке аз аввалин дастурҳои забони форсии тоҷикӣ, ки ҳанӯз соли 1839 таълиф шудааст, «Рисолае дар сарфу наҳв ва имло» ном асари Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ мебошад.

Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ 18-уми моҳи муҳаррами соли 1255 ҳиҷрӣ – қамарӣ дар Кирмон таваллуд шудааст. Дар хурдсолӣ тамоми китобҳои дастраси форсиро мутолиа намуда, ба омӯзиши улуми арабӣ мепардозад. Баъдтар ба шогирдии Сайид Козими Раштӣ, ки шогирди Сайид Аҳмади Эҳсонӣ буд, дастёб мегардад ва пас аз муддате ба дараҷаи устодӣ мерасад ва дар риштаҳои гуногуни илм таълифоти арзишманде анҷом медиҳад. Яке аз таълифоти бисёр судманди Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ «Рисолае дар сарфу наҳв ва имло» мебошад, ки онро монанди як устоди муҳаққиқи забоншиносу забондони беҳамто ба риштаи таҳқиқ қашидааст.

Бисёр ачиб аст, ки қиссаи таълифи дастури забони форсии Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ мисли қиссаи таълифи «Ҷавоиди зийя»-и Абдулраҳмони Ҷомӣ аст. Маълум аст, ки Мавлоно Абдулраҳмони Ҷомӣ барои «Қофия»-и забони арабиро хуб аз бар кардани фарзандаш Зиёуддин ин асари таълимиро навишта буд. Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ низ дастури забони форсиро барои он менависад, ки фарзандаш баъзе нуқоти нозуки грамматикаи арабиро бифаҳмад. Чунончи, ӯ дар «Дебоҷа»-и дастури худ мегӯяд: «Ва баъд чунин гӯяд бандаи осӣ Карим бини Иброҳим, ки чун фарзанди арҷманди худ Муҳаммад Атолуллоҳ Баҳорро дар пайи таҳсили илм гузоридам ва таҳсили илм намуд, то ба сарф расид ва аз он таҷовуз намуда, машғули наҳв гардид ва вақте баъзе масоилро аз ӯ пурсидам, дидам, ки асмое чанд омӯхта ва бо он ки дар сарф тасолифи калимотро мегӯяд ва дар наҳв таркиби алфозро месарояд, валекин **тааққул*** наменаояд, ки чӣ мегӯяд ва руҳи онҳоро **қамоянбағӣ**† ба даст наёварда, зеро ки луғоти араб тобеи аҷам нест, алфози **масмуъаи**‡ онҳоро мешунавад, валекин маъонии **маъқулаи**§ онҳоро, чунон ки онҳоро бояд, таъқул

*Тааққул- фаҳм кардан, фаҳму идрок

†Қамоянбағӣ - чунон ки бояд

‡Масмуъа – шундашуда

§Маъқула – муфассиқи ақл

наменамояд. Хостам, ки сарфе ва нахве ба таври имкон барои ӯ бинависам дар форсӣ, ки чун он асмоъро дар замони худ бифаҳмад ва ба кинаи онҳо бирасад. Фаҳми маъонии он асмоъ дар забони арабӣ барои ӯ осон шавад ва чун аз **собикӣ** китобе дар ин боб надидам, эҳтимол меравад, ки бисёре аз масоили сарфу нахви форсӣ аз ман ғавт шавад ва ҳамаи онҳо ба хотирам нарасад ва бадеҳӣ аст, ки ин улум **мабсут**** шуда аз фикри як нафар ва даҳ нафар ва сад нафар нест ва **афкори адида**†† бар онҳо таворут карда, ҳар касе калимоте **маъдуда**‡‡ бар онҳо афзуда, то ҳол ба ин басит шуда, пас агар касе бубинад, ки баъзе масоил аз ман ғавт шуда ва ба хоҳири ӯ мерасад, бар ман нукта нагирад, чаро ки алфоз дар ҳар забон ғайри **мунтаҳӣ**⁸ аст ва фаҳмҳои моҳо (чамъ дар чамъ) **мутаноҳӣ**^{§§}, ба ҳамин ҷиҳат ихота ба ҳамаи онҳо бисёр барои амсоли мо **саъубат***** дорад. Пас, агар касе хоҳад баъд аз ман бинависад, бар ӯ осонтар аст. Қадре ҳам, ки ӯ изофа кунад, **мабсуттар**††† мешавад, албатта. Пас онро мураттаб кардам ба ду мақсад: аввал-сарф, дуюм-нахв» [18, с.12].

Дар воқеъ, рисолаи Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ аввалин дастури хоссаю ихтисосӣ аз асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ махсуб мешавад. Бо вучуди ин набояд фаромӯш кард, ки он идомаи ҳамон андешаҳои Шамси Қайси Розӣ, Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ва дигар донишмандони пешин аст. Чанд намуна аз «Рисола дар сарфу нахв ва имло»-и Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ.

Муаллиф дар муқаддимаи рисола доир ба гурӯҳбандии ҳиссаҳои нутқ чунин нигоштааст: «Бидон, ки дар ҷомеи луғоти бани одам аз се қисм берун нест: исм, феъл ва ҳарф, зеро он чи дар олам ҳаст, ё зоти чизе ҳаст, ё кори чизе ё робита ва нисбат миёни ду чиз» [18, с.12].

Дар фасли сарфи афъол Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ чунин мегӯяд: «Бидон, ки аз ҳар модда аз моддаҳои феълҳо форсиён шаш сиға бино кунанд: ду барои ғойб, ду барои ҳозир, ду барои мутақаллим. Ва аммо он ду, ки барои ғойб ва ҳозир аст, яке барои муфрад аст ва дигар барои чамъ аст ва он ду, ки барои мутақаллим аст, яке барои воҳид ва дигар барои маъалғайр» [18, с.13].

Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ дар бораи замони оянда ва сиғаи амр ин тавр гуфтааст: «Сарфи мустақбал низ шаш сиға дорад: **меоям, меоям, меоям, меоям, меоям, меоям**. Ва амри ҳозирро ду сиға аст: **бирав, биравед**, ки яке муфрад аст, дигаре чамъ. Амри ғойбро низ ду сиға аст: муфрад ва чамъ: **бिरавад, биравад**» [18, с.13].

Ин донишманди тавоно илми нахвро ин тавр таърифу ташреҳ додааст: «Бидон, ки илми нахв илме аст ба қавонини адои алфоз дар ҳар луғат ва қоидаи он ҳифзи забон аз хато. Дар форсӣ нахв бисёр осонтар аз нахви арабӣ аст, зеро ки арабон калимоти худро эъроб медиҳанд ва дар забони форсӣ эъроб нест, магар дар калимаи музоф ва мавсуф, ки қасра медиҳанд ва мегӯянд: аспӣ Зайд, хонаи Амру ва Зайди доно ва ҳамчунин музаккар ва муъаннас нест ва дар калимоти барои зан ва мард тафовуте намегузоранд, вале дар ишора фарқ мегузоранд ва «ӯ» ба ғайри оқил нагузоранд ва «он» гӯянд ва дар чамъ масалан, барои уқало **равандагон** ва ғайри уқало **равандаҳо** гӯянд».

Умуман, рисолаи Ҳоҷӣ Каримхони Кирмонӣ як дастури комилест аз асосҳои сарфу нахви форсии тоҷикӣ. Муҳтавои ин рисола нишон медиҳад, ки афкори забоншиносии форсу тоҷик дар ин давра то андозае рушду такомул ёфтааст.

Ғайр аз ин дар асри XIX як даста дастурҳои таълимӣ барои забони форсӣ таълиф шудаанд, ки аз нигоҳи муҳтаво ва усули баррасӣ беҳтаринашон инҳоянд: «Ашраф-ул-қавонини форсӣ»-и Сайидашраф Али Гулшанободӣ (Бомбайи Ҳиндустон, 1876); «Дастури порсиомӯз»-и Убайдулло ибни Аминуддин Аҳмади Сухравардӣ (Лакхнав, 1880); «Рисолаи нахви форсӣ»-и Мавлавӣ Имомбахш Саҳбӣ Дехлавӣ (Компур, 1866); «Дастури сухан» ва «Дабистони форсӣ»-и Мирзоҳабиби Исфаконӣ (Истамбул, 1869, 1890) ва ғ.

**Мабсут - шарҳу баст додашуда

††Адида – фаровон, бисёр, умум

‡‡Маъдуда – андак

⁸ Мунтаҳӣ – интиҳоефта: ғайримунтаҳӣ – ғайриинтиҳоефта

^{§§}Мунтаҳӣ – интиҳоефта: ғайримунтаҳӣ – ғайриинтиҳоефта

***Саъубат- душворӣ, мушкилӣ

†††Мабсуттар- густурдатар

Дигар манбае, ки афкори забоншиносии тоҷикро дар асри XIX инъикос карда, барои такмили донишҳои забоншиносии уламои ин давра ва минбаъд хизмати арзандае кардааст, луғати муътабари «Ғиёс-ул-луғот» мебошад, ки соли 1827 таълиф шудааст. Ин луғат 17537 мақолаи луғавиро дар бар гирифта, аз як сӯ, бойигарии таркиби луғавии забони тоҷикиро дар худ нигоҳ дошта бошад, аз сӯи дигар, дар шарҳи вожаю таркиб ва ибораҳо бисёр қонуну қоидаҳои луғавӣ, маънишиносӣ, сарфу наҳв ва услубиёти забони тоҷикӣ тасвир ва тадбиқ шудааст. Ба гунаи мисол шарҳи як вожа аз ин луғати муътабар меорем: **Одоб** – ҷамъи адаб ва ба маънии илми арабӣ ва инро аз он адаб гӯянд, ки бад-ин нигоҳ дошта мешавад худро аз ҳалал дар каломи араб ва он дувоздаҳ қисм аст: **илми луғат, илми сарф, илми иштиқоқ, илми наҳв, илми маонӣ, илми баён, илми арӯз, илми қофия** ва ин ҳашт усуланд ва **илми расмулхат** ва **илми фарзушшёр** ва он илмест, ки имтиёз карда мешавад бад-он миёни шеър, ки солим аз уюб аст ё ғайри солим аз уюб ва **илми иншои наср** аз хутаб ва расоил **илми музоҳирот**, яъне илми таворих ва монанди он ва ин ҷаҳор фуруғанд (Аз «Мунтахабот»). Як ҷиҳати фарқкунандаи ин луғат дар ин аст, ки муаллиф аз муътабартарину комилтарин луғату фарҳангҳои тафсирии пешин истифода карда, ба онҳо ишора менамояд.

Дигар аз хусусиятҳои ҷолибу барҷастаи ин луғат он аст, ки муаллиф мисли як донишманди риштаи забоншиносӣ бисёр истилоҳоту таркибот ва ҳодисаҳои сирф забоншиносиро шарҳ додааст, ки барои асосҳои дастури забони тоҷикӣ ва умуман илми забоншиносии тоҷикӣ хеле муҳимманд. Масалан, шарҳи изофатро дар ин луғати муътабар қазоват кунед, ки то чӣ андоза муфасссал ва аз диди сарфу наҳв мукаммалу асоснок аст:

«Изофат низ нисбат кардани чизро ба сӯи чизе: ва махфӣ намонад, ки изофат ба истилоҳи наҳвиён нисбатест, ки миёни ду исм воқеъ шавад ба вачҳи тақйид: исми аввалро музоф ва сониро музофилайҳ гӯянд. Ва дар форсӣ ҳарфи охири музофро бинобар аломати изофат касра медиҳанд дар талаффуз: ва ин **изофат даҳ қисм аст: аввал тамлиқӣ** ва он изофати милк (билкаср) аст ба сӯи молик, чун аспи Зайд, ганҷи Қорун ва қасри султон: ва ҳамчунин изофати молик ба мулк; чун: худованди хона ва султони Рум ва молики динор ва инро изофати ҳақиқӣ низ гӯянд ва баъзе изофати ломӣ ҳам номанд, чаро ки дар арабӣ тарҷумаи ин қисм изофати ду исми маънӣ ломӣ тамлиқии мустатир бошад; **дувум таҳсисӣ** ва он изофати муҳассас аст (ба фатҳи сод) ба сӯи муҳассис (ба касри сод) ба дафъи иштироки ҳосҳои ў, чун: **ойинаи пил** ва **занги шутур** ва **пӯсти анор** ва **дӯкони аттор**; ва аз ҳамин қисм аст изофати мусаббиб ба сӯи сабаб чун: **куштаи ғам** ва изофати сабаб ба сӯи мусаббиб, чун: **теғи интиқом** ва ин изофати таҳсисӣ ҳам ломист, чаро ки тақрири лом дар музофилайҳ мебошад. Ва аз ҳамин қабил аст **изофати ибнӣ** ва он изофати писар бошад ба сӯи падар ба ҳазфи лафзи ибн, чунончи: Абулфазли Муборак, Абдуссамади Афзалмуҳаммад ва Буалии Сино, яъне Абулфазл ибни Муборак ва Абдуссамад ибни Афзалмуҳаммад ва Абуали ибни Сино; **савум тавзеҳӣ** ва он изофати муваззаҳ аст (ба фатҳи зоди муъҷама) ба сӯи муваззеҳ (ба касри зод), чун: **шаҳри Басра** ва **хиттаи Бухоро** ва **боди шимол** ва **дарахти арок** ва **рӯзи душанбе** ва инро изофати ом ба сӯи ҳос низ гӯянд; **ҷаҳорум таъйинӣ** ва инро баёнӣ низ гӯянд ва дар ин баён карда мешавад ҳақиқат ва моддаи музоф ба музофилайҳ, чун: **девори гил**, **хотами тилло** ва **косаи булур** ва **ҷомаи дебо** ва **қаламдони ҷӯб**. Бидон, ки фарқ дар тавзеҳӣ ва баёнӣ он аст, ки тавзеҳӣ ба ҷое бошад, ки музоф бидуни музофилайҳ ҳам ёфта шавад ва музофилайҳ бидуни музоф ёфта нашавад, яъне вучуди музофилайҳро вучуди музоф лозим бошад. Ва баёнӣ он аст, ки гоҳе музоф бидуни музофилайҳ ҳам ёфта шавад ва гоҳе музофилайҳ бидуни музоф ҳам ёфта шавад, яъне вучуди ҳар якеро вучуди дигаре лозим набошад; **панҷум ташбеҳӣ** ва он изофати мушаббаҳун биҳӣ аст ба сӯи мушаббаҳ ва баъзе инро изофати маҷозӣ низ гӯянд, чун: **душмани нафс** ва **золи дунё** ва **гулшани давлат** ва **баҳори иқбол** ва **кӯлоҳи шукуфа**, **атфоли шох** ва **сунбули зулф** ва **наргиси ҷашм** ва **чаллоди аҷал** ва **сандуқи сина**, **шашум тавсифӣ** ва он изофати мавсуф аст ба сӯи сифат, чун: **шамшери тез** ва **корди кунд** ва **аспи кабуд** ва **марди шучоъ**; **ҳафтум маҷозӣ** ва он исботи музоф ва музофилайҳро маҳз фарзе ва эътиборе бошад ба ин вазъ, ки қоидаи ташбеҳ ду шайъ дар зехни худ фарз карда лавозими мушаббаҳун биҳиро музоф ба сӯи мушаббаҳ кунад ва ин қисмро **истиора** низ гӯянд, чунон ки **сари хуш** ва **қадами фикр** ва **дасти ақл**. Дар ин сурат исботи сар ва қадам барои хуш ва фикр маҳз ба тахайюли мутакаллим аст, ки хуш ва фикрро шахси соҳиби сар ва қадам мулоҳиза намуда; **ҳаштум зарфӣ** ва он

изофати мазруф аст ба сӯи зарф, чун: **нишинандаи бозор** ва **оби дарё** ва **обу хавои сахро** ва гоҳе изофати зарф бошад ба сӯи мазруф, чун: **шишаи гулоб** ва **сандуқи китоб**; **нуҳум иқтиронӣ** ва он чунон аст, ки музоф ба музофилайҳ иқтирони маънавӣ дошта бошад, яъне музофилайҳ ҳол бошад мар музофро, чунон ки дар ин иборат: **номаи иноят**, ки ба номи фақир судур ёфт, ба дасти адаб гирифта ба сари иродат ниҳодам ва ба аномили ниёз мафтӯҳ сохта ба чашми ақидат бархондам, яъне номае, ки муқтарин ба иноят буд, ба дасти худ, ки ба ҳолати адаб иқтирон дошт, гирифта ба саре, ки ба сари иродат муқоранат дорад, ниҳодам; ва ба ҳамин қиёс фирқаи дигар. Баъзе инро **изофати бааднии мулобасат** номанд ва назди баъзе сурати он алоҳида аст, чунон ки мазкур мегардад; **дахум изофати бааднии мулобасат**, яъне нисбат кардан якеро ба дигаре ба камтар муносибате, ки байнаҳумо воқеъ аст, мисоли он: **Эрони мо беҳ аз Турони шумост**. Зоҳир аст, ки қоили ин калом дар маҳаллаи шаҳре аз музофоти Эрон қиём дошта бошад ва ҳамчуни мухотаб ба ин андак муносибат, ки зикр карда омада тамоми Эронро аз он худ қарор дода ва ин изофати мутафарреъ аст аз изофати тамлиқӣ, ки дар садр мазкур шуд. Бояд донист калимоте, ки охири он алиф ё вои сокин бошад, чихати изҳори касраи изофат ва тавсиф «ё»-и таҳтони зоидаи максур оранд, чун: **донои аср**, **дебои латиф** ва **рӯи хуб**, **пахлуи ман**. Ва бояд донист дар калимое, ки охири он «ҳо»-и мухтафӣ бошад, вақти изофат ва тавсиф онро ба ҳамзаи мулайяна бадал кунанд, чун: **хушаи ангур** ва **бодаи соф** ва гоҳе бинобар таҳфифи калом музоф илайҳро бар музоф муқаддам намоянд. Дар ин сурат касраи музоф ҳазф созад ва ин услубро **изофати билқабл** номанд ва баъзе **изофати мақлубӣ** гӯянд, чунон ки: **аврангзеб**, яъне зеби авранг, **начҷорписар**, яъне писари начҷор ва **некмард**, яъне **марди нек** ва **чаҳонподшоҳӣ**, яъне подшоҳи чаҳон ва **гардунофтоб**, яъне офтоби гардун ва **гулоб**, яъне оби гул. Ва аз чанд алфози муайяна бинобар зарурати шеърӣ ё касрати истеъмол, ё ғалабаи исмиёт музоф бар музофилайҳ ҳамчунон муқаддам бошад ва касраи аломати изофатро аз охири музоф соқит кунанд ва ин амалро **факи изофат** хонанд ва он алфоз ин аст, мисли: сар ва соҳиб ва қобил ва душман ва ошиқ ва писар ва молик. Ва алфозе, ки дар авохири он баъди маддае нун бошад ва алалумум ин қоидаи **факи изофат**, ин қисми нун ҷоиз набошад, магар он ки чанд лафз бар самъ мавқуф бошанд на бар қиёс. Ва алфозе, ки дар авохири он «ҳо»-и мухтафӣ бошад, чунон ки **сархайл** ва **саргурӯх** ва **сарангушт** ва **соҳибғараз** ва **соҳибдил** ва **қобилнисор** ва **душманҳаё** ва **ошиқсухан**, чунон ки Зухурӣ гӯяд:

Дар ин анҷуман кист ошиқсухан,
Ки ишқе наварзид бо шеъри ман?!

Мисоли дигар аз Устодӣ, мисраъ:

Гарчи баднақшам, вале ошиққимор уфтодаам.
Ва **писар** дар байти Қассоб, чунон ки байт:
Дерина ҳамдаме, ки дилам захмдори ўст,
Маро бародар аст, туро гар писаръам аст.

Мисоли **факи изофати** лафзи **молик**, Хоқонӣ гӯяд, байт:

Љумла бад-ин доварӣ бар дари Анқо шуданд,
К-ўст халифа туюр довари моликриқоб.

Мисоли дигар, Бадр гӯяд, байт:

Эй ба нафози умур бар сари тахти сурур,
Бар ҳама шохони аср ҳукми ту моликриқоб.

Мисоли **факи изофати нун**, Хоқонӣ гӯяд дар лафзи **шубон**, байт:

Замири ман амири оби ҳайвон,
Забони ман шубонводи Айман.

Мисоли дигар, Бадр гӯяд дар лафзи **камон**, байт:

Рӯи замин чу тир шуд рост зи нӯки килки ту,
Љуз қачие, ки дар камонабруви тоқи дилбар аст.

Мисоли **факи изофат** аз «ҳо» -и **мухтафӣ**, Мавлавӣ фармояд, байт:

Гар Худо хоҳад, ки парда кас дарад,
Майлаш андар таънаи поқон барад.

Мисоли дигар дар **ҳазфи касраи изофат**, Заҳирии Форёбӣ гӯяд, байт:

Нисори маҷлиса аз чархи гавҳарӣ бодо,
Ки дар ҳисоб наёяд баҳо чунон гавҳар.

Яъне ҳарфи «ё» -и таҳтонӣ дар охири лафзи баҳо, ки барои изҳори касраи изофат ба тарафи чунон гавҳар зарур аст, дар ин ҷо барои истиқомати вазн маҳфуз шудааст. Ва лафзи **аввал** дар баъзе маҳал мактуъулизофат ояд, Низомӣ фармояд, мисраъ:

Чу аввали шаб оҳанги хоб оварам...

Ҳамчунин лафзи **ним** ҳама ҷо бидуни касраи изофат ояд, чун **нимрӯз** ва **нимшаб**, ҳамчунин лафзи **пас** гоҳе мактуъулизофат ояд, чунон ки: **пасфардо** ва **пасонгоҳ** ва **паскӯча** ва ҳамчунин аз лафзи валиаҳд ва валинеъмат касраи изофат соқит кунанд, мисоли он ки ба ҷиҳати ғалабаи исмият касраи изофат соқит шуда бошад, чунон ки **мурғобӣ** ва **гулнор** ва **гулғаз**, ки ҳар ду исми ранги машҳур аст ва **бӯстонсаро** ва **чомағук**, ки ба арабӣ тухлуб ва ба ҳиндӣ кай гӯянд ва **табарзин** навъе аз табар, ки саворони вилоят дар зин нигоҳ доранд. Ва бояд донист, ки калимаи музоф чун мураккаб бошад, ба «шин» - и замир ё «то» - и хитоб ё «мим» - и мутакаллим чун: **ғуломаш**, **аспат**, **шамшерам**, дар ин сураат ба риояти фатҳи моқабл ва сукуни замири муттасил касраи музоф зоҳир нашавад, магар вақте ки ба ҷойи замири муттасил замири мунфасил, ки он зиёда аз як ҳарф мебошад, бигуздоранд, чун: **ғуломи ӯ**, **аспи ту** ва **шамшери ман** ва ҳамин ҳол аст дар калимаи **бе** ва **било...** ва **чуз** ва **пур**, ки ба васфи субути маънии изофат аломати касра зоҳир нашавад, мисоли лафзи **бе** дар ин мисраъ, мисраъ:

Бе ёр ба сар наметавон бурд.

Ва билотасаннӯъ (бе сохтакорӣ) мегӯям ва умр чуз ишқ зоеъ аст ва дили пурдари, магар вақте ки ба ҷойи ин алфоз калимаи дигар, ки мутародифи онҳо бошад, мисли **сивои** ва **ғайри**, **моломоли** ... бигуздоранд, касраи аломати изофат пайдо ояд. Ва ҳамчунин аз лафзи **бар** ба бои муваҳҳада ба маънии пеш, ки лозимулизофат ба мобаъди ҳудаш бошад, чунон ки дар ин байти Саъдӣ, байт:

Чавон аз миён рафт, бурданд пир,

Бикарданд бар тахти султон асир.

Ай: пеш тахти султон, Низомӣ фармояд, мисраъ:

Тазаллумзанонанд бар шоҳи Рум...

ва ҳамчунин аз лафзи **бар** ва **забар**, ки ба маънои боло бошад, чунон ки дар ин мисраъ:

Нишаст аз бари бораи кӯхваш...

Мисоли факи изофати он, мисраъ:

Нишондаш забар дасти дастури хеш...

Яъне болои маснади вазири аввалини худ ва агар забардастро сифати муқаддами вазири дуюмӣ гуфта шавад, чунон ки баъзе гумон бурдаанд, феъли **нишондаш** лағви маҳз хоҳад буд. Ва ҳамчунин агар лафзи **шон** замири ҷамъи ғоиб ва калимаи масдар ба алифи мамдуда монанди **об** ва максура монанди **эзид** музофилайҳ воқеъ шавад, факи касраи изофӣ умуман дар музоф ҷоиз ва равост, мисраъи Хусрав:

Кард занахшон зи маҳосин канор...

Яъне занаҳдони муғулон: мисли алифи мамдуда, чунончи, **сайлоб**;

Мисоли **эзид** аз Низомӣ, мисраъ:

Ба номи бузург эзиди додбахш...

Мисоли дигар аз Низомӣ, мақулаи ҳокони Чин, байт:

Чун эзид ба ман неъмате дарфузуд

Сипос эзидам, чун набояд намуд.

Ҷомӣ гӯяд, мисраъ:

Ба ном Эзид аҷаб гулдастаи нур...

Ва гоҳе «алиф»-и **Эзид** дар китобат ҳам соқит карда ба моқабл мавсул созанд, чунонки ба ном Эзид (بناميزد - қоида ва тарзи навишти мисолҳо дар ин мақола дар алифбои арабӣ саҳеҳтар зоҳир мегардад) ва метавонад, ки касраи изофат аз охири лафзи **бузург** ва **сипос** дар ҳарду шеър Низомӣ ва аз охири лафзи **ном** дар мисраи Ҷомӣ дар ҳар амсилаи мазкура саломат дорем ва «алиф»-и Эзидро ҳар се ҷо ба зарурати назм соқит кунем, чунончи, сукути ин қисм алиф дар назм бисёр аст. Ва бояд донист, ки гоҳе калимаро бадали касраи изофат оранд, чунон ки дар ин мисраъ:

Рабуда ниюшандагонро шикоб...

Ай: шикоби ниюшандагон; ва ҳамчунин дар ин мисраъ:

Қасорро нашуд новак андар ҳарир...

Яъне новаки он касон дар ҳарир нарафт. Ва чунон ки аз баъзе алфози сукути касраи изофат ба назар омада, ҳамчунин дар баъзе ҷо бидуни ҳоҷати изофат зиёдати касра низ дида шуда, чунончи, касраи лафзи **сар** дар ин байти Зухурӣ, байт:

Ба зери қасри қадраш дар тамошо,

Сари бар пушти ақли даст боло.

Мисоли дигар аз Зухурӣ, мисраъ:

Аз эшон сари сандал олуда кард...

Ва дар баъзе чунин мақомот ба «ё»-и тахтонӣ менависанд ва мегӯянд, ки ин «ё»- зоида аст. Бидон, ки ҳарчанд дар каломи асотиза сукути касраи изофат ва зиёдати он дар баъзе маҳал воқеъ аст, лекин аз ин ҳар ду амр иқтиноб лозим. Магар исқоти касраи изофат аз лафзи **соҳиб** ва **сар** ҷоиз аст? Чун андаке аз ақсоми изофат ба баён омад, чанде аз мушобеҳоти он низ гуфта мешавад, то тамизе ҳосил гашта, толибонро як навъ ғоиде даст диҳад.

Бидон, ки мушаббаҳ ба музоф ва музофилайҳ таркиби бадал ва мубаддал аст. Дар ин сурат ҳарфи охири исми аввалро мақсур нахонанд, балки охири ҳар ду исмро мавқуф муталаффиш намоянд, чунон ки **имом Ҳасан** ва **шоҳзода Ҳурмуз** ва **Мирзо Соиб**, суҳаншинос **Маҳмудбек**, пас «мим»-и имом ва «ҳо»-и **Шоҳзода** ва «син»-и суҳаншиносро мақсур набояд хонд, зеро ки ин ҳар се исми мубаддал аст ва Ҳасан ва Ҳурмузд ва Маҳмудбек ин се исми бадал аст аз онҳо. Бояд донист, ки қариб ба услуби таркиби изофӣ таркиб ба ҳазфи ҳарфи ташбеҳ бошад аз мушаббаҳун бихӣ ва ба исқоти лафзи **дар** аз мушаббаҳ, чунон ки: **ойинаи рӯ**, яъне ойина дар рӯ ва **сарви қомат**, яъне чун сарв дар қомат ва дигар таркиби тамйиз чун **пастмартаба** ва **баландҳиммат**, яъне паст аз рӯи мартаба ва баланд аз рӯи ҳиммат; ва дар ин ҳар ду таркиби охирин низ ҳарфи охири исми аввалро мавқуф нахонанд ва асло мақсур ба забон наронанд ва ҳар якро аз ин қисм асмой мураккаба, чунончи: **ойинаи рӯ** ва **сарви қомат** ва **пастмартаба** ва **баландҳиммат** ва амсоли онро лақаб гӯянд [7, с.67-71].

Чунон ки аз тавзеҳи мавзуи изофат дар «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ бармеояд, муаллиф таркибу ибораорони як воситаи дастури забони форсии тоҷикиро бо ҷи паҳнову умқи назар ҳаллу фасл намудааст. Бо ин низому муҳтаво саҳму мақоми изофат (бандаки изофӣ)-ро дар ҳеҷ китобу дастури таълимӣ аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ дида наметавонем.

Бояд таъкид кард, ки дар забоншиносии аҳди шуравии тоҷик наҳвшиносии нозукандеш, шодравон, профессор Д. Тоҷиев хеле ин мавзуро мӯшикофона таҳқиқ кардааст [12].

Ҳамчунин дар забоншиносии аҳди шуравии тоҷик А. Халилов соли 1967 доир ба вазифаҳои дастурии ин бандак рисолаи илмӣ диғӯ намудааст. Муаллиф натиҷаи пажӯҳиши хешро дар шакли китоби алоҳидае ҷоп кардааст [15].

Дар асри XIX луғати дигаре, ки дар он оид ба масъалаҳои асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ маълумоти муфид оварда шудааст, «Ҳафт қулзум» мебошад.

Фарҳанги «Ҳафт қулзум»-ро соли 1815 Ғиёсиддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ навиштааст. «Ҳафт қулзум» фарҳанги тафсирии забони форсии тоҷикӣ буда, аз ҳафт «қулзум» иборат аст. «Қулзум» маънии баҳрро дошта, дар ин луғат ба маънои ҷилд омадааст. Муаллифи фарҳанг ҳангоми тақсими маводи луғат ба бобҳо, фаслҳо ва зерфаслҳо истилоҳоти соҳаи об ба мисли: **баҳр**, **наҳр**, **ҷӯй**, **дарё**, **чашма**, **соҳил**, **маъбар** (**ҷойи убур**), **заврақ**, **поёноб**, **обгир**, **рӯд**, **ҷихоз**, **мавҷ**, **сафина**ро ба кор бурдааст.

Луғат шарҳу тавзеҳи 22309 моддаи луғавиро дар бар мегирад. Тартиби баҳрҳо ин тарик аст, масалан, қулзуми ҳафтум, яъне ҷилди охирини луғат аз **6 баҳр** иборат буда, он ба **7 соҳил**, **28 маъбар** (**ҷойи убур**), **276 заврақ**, **13 поёноб** (**пастоб**), **7 обгир**, **11 рӯд**, **3 ҷихоз**, **30 мавҷа** ва **24 сафина** тақсим мешавад.

Бояд таъкид кард, ки андешаҳои забоншиносии муаллифи луғат дар ҳамин қулзуми ҳафтум баён шудааст, ки мо баъзе аз онҳоро, ки имрӯз ҳам арзишашонро гум накардаанд, бозгӯ менамоем. Як нуктаро бояд хотиррасон кард, ки дар ин луғат тарзи дурусти талаффузу навишти калимаҳо нишон дода шудааст, чаро ки ин луғат барои форсизабонони Ҳиндустон ва ҳиндувоне, ки забони форсии тоҷикӣ меомӯхтанд, таъйин шудааст.

Дар қулзуми ҳафтум муаллиф нахуст дар бораи забони порсӣ ва гунаҳои он суҳан рондааст. Ё мегӯяд: «Бояд донист, ки забони порсӣ ба ҳафт гуна аст: дарӣ, паҳлавӣ, порсӣ,

хиравӣ, сакзӣ, зовули, суғдӣ» [5, с.266]. Пас аз ин дар бораи сифатҳои забони дарӣ сухан меронад. Маълумоте, ки муаллифи луғати «Ҳафт қулзум» меорад, аз маълумоти фарҳангҳои «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» (1608), «Бурҳони қотеъ» (1652) қариб ки фарқе надорад. Масалан, дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» омадааст: «Гурӯҳе дариро ба фасеҳ таъбир намудаанд ва низ гуфтаанд, ки ҳар луғате, ки дар он нуқсоне набошад, ин дарӣ бошад, масалан, аз **ишқам** ба **ишқам** ва **бирав** ба **рав** ва **бигӯ** ба **гӯ**; **ишқам**, **бирав** ва **бигӯ** дарӣ бошад ва дигарҳо на. Ва баъзе гуфтаанд, ки дарӣ луғате бошад, ки суккони (ҷамъи сокин, яъне бошандагон) чанд шаҳр бад-он тақаллум намоянд ва он шаҳрҳо Балхи бумӣ ва Марви Шаҳҷон ва Бухоро буд ва дар китобе дидаам, ки дарӣ луғоти мардуми Бадахшон аст ва фирқае овардаанд, ки забонеро, ки мардумони даргоҳи Кайён (подшоҳони азимушшаън ва онҳо ҷаҳор подшоҳ буданд: Кайковус, Кайхусрав, Кайқубод Кайлуҳросп) ба он мутақаллим мешуданд, дарӣ номанд» [5, с. 269].

Муаллифи луғати «Ҳафт қулзум» дар бораи забони дарӣ чунин мегӯяд: «Дарӣ он аст, ки дар он нуқсоне набувад, ҳамчун **абрешим** ва **испанд** ва **ишқам** ва **уштур** ва **бирав** ва **бидав** ва **бигӯ** ва **бишунав** ва амсоли ин. Пас, **бирешим**, **сипанд**, **ишқам**, **шутур**, **рав**, **дав**, **гӯ** ва **шунав** дарӣ набошад ва дар фарҳанг бад-ин омада, ки дарӣ забони аҳли биҳишт аст» [5, с. 266]. Муаллиф фарзияи дигареро меорад: «... Гурӯҳе гӯянд, ки дар замони Баҳман ибни Исфандиёр (Писари Гуштосп) чун мардум аз атрофи олам ба даргоҳи ӯ омаданд ва забони якдигарро намефаҳмиданд, Баҳман фармуд то донишмандон забони форсӣ фасеҳ ва возеҳ карданд ва онро дарӣ номиданд, яъне забоне, ки ба даргоҳи подшоҳ бад-он тақаллум кунанд ва ҳукм кард бо ин забон дар тамоми мамолики сухан гӯянд... ва ҷамъе гӯянд луғати сокинони чанд шаҳр бувад, ки он балеғи Бухоро ва Бадахшон ва Марв бошад» [5, с.266].

Чунонки дар иқтибосҳои фавқ мебинем, муаллифи ин ду луғат дар бораи истилоҳи «забони дарӣ» тахминан як хел андеша баён кардаанд.

Пас, маълум мешавад, ки фарҳангҳои баъдӣ дар шарҳи дастури забони форсии дарӣ бештар ба «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» таъқиб кардаанд.

Дар қулзуми ҳафтуми «Ҳафт қулзум» оид ба бисёр масъалаҳои сарфу наҳви забони форсии тоҷикӣ шарҳу тавзеҳи муҳим оварда шудааст. Масалан, дар баҳри дуюм, обғири аввал дар бораи илми сарф, қисмҳои масдар, замонҳои феъл ва ғайра маълумот дода шудааст, чунончи, муаллиф илми сарфро ин тавр шарҳ додааст: «Бидон, ки илми сарф иборат аз қавонине, ки аз донишмандон он доништа шавад аҳкоми калима аз рӯи тағйир ва таъдиль ва ғоятӣ ӯ он аст, ки аз хондани он масун монад (ҳифз шавад) зеҳн дар фикр аз мазомини лафзе ва мавзӯи вай калима аст». Дар обғири дуюм доир ба сиғаи музореъ маълумот дода шудааст. Дар поёби якум доир ба бандакҷонишинҳои шахсӣ-соҳибӣ, бандакӣ хабарии «аст» тавзеҳ оварда мешавад. Аз поёби сеюм сар карда то ёздаҳум дар бораи пасвандҳои калимасоз сухан рафтааст, поёби дувоздаҳум ба шарҳу тавзеҳи изофат бахшида шудааст.

Хулоса, ин луғат аз диди забоншиносӣ арзиши хеле баланд дошта, ба рушди афкори забоншиносии тоҷик дар асри XIX ва минбаъд таъсири бузург расонидааст.

Дар охири асри XIX бо таъсири ҳаракати маорифпарварӣ ва ислохҳои дар соҳаи таълим дар афкори забоншиносии тоҷик, алалхусус низоми дастури забони тоҷикӣ низ тағйироту таҳаввулоту тоза руҳ медиҳад. Ин тағйирот, одатан, аз тариқи таълифи китобу дастурҳои таълимӣ аз забони тоҷикӣ пайдо мешавад. Ба назари мо, нахустин иқдом дар ин ҷода аз тарафи донишманди шаҳри Ҳиндустон Воҷидалии Муҷмалӣ гузошта шудааст.

Ин донишманди тавоно усули таълими мадориси форси-забонии Ҳиндустон, муҳтавои маводи таълимиро дар онҳо мушоҳида карда, тағйироту таҷдиди назарро ҳам дар усули таълим ва ҳам барномаи таълимӣ ногузир мешуморад ва аз ҷумла мегӯяд: «Ногоҳ аз ғайзони он бедорфайз ба хотирам гузашт, ки чун дастури таълимии мубтадиъӣ, ки ба дабистонҳои форсӣ мустамир аст, рӯ ба қамоли забунӣ, яъне муталлимон солҳои дароз ба хондани баъзе аз иншоҳо ва кутуби қисаси ишқомез ва ғайра, ки мубтадиёнро аз он эҳтироз мебарояд, умри азиз талаф ба ройгон мекунад ва дар ҳақиқат аз саводи улум бебаҳра мебошанд. Ҷаҳати рафъи ин ҳаробиҳои таълими мубтадиён ва тасхилу осонии толибон ва шоикон нусхае тартиб бояд, ки онро ду дафтар бошад: ба дафтари аввал хулосаи улум ва ба

дафтари дуом баёни фунун ба ҳолати таҳрир дарояд, ки муталлимонро ба андак фурсат ва замонаи қалил ба ҳақоики ҷузъияи ҷомеи улум ва фунун ба тариқи иҷмол хибрат ва огоҳӣ метавонад шуд» [5, с. 266].

Ана, барои ҳамин матлаб Вочидалихони Мучмалӣ китоби «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун»-ро менависад.

Бояд гуфт, ки андешаҳои муаллифи ин китоб дар боби забоншиносии тоҷик аз нигоҳи забоншиносии муосир арзиши баланди илмӣ ва моҳияти навҷӯӣ доранд.

Дар мавриди арзиши забоншиносии «Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун» метавон се нуктаро таъкид кард: нуктаи аввал ин аст, ки аксар қайду тавзеҳоти Вочидалии Мучмалӣ оид ба масъалаҳои забоншиносӣ, хусусан, асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ дар «Эҳсоъ-ул-улум»-и Абунасири Форобӣ, «Донишнома»-и Абуалӣ Сино, «Асос-ул-иктибос», «Меъёр-ул-ашъор»-и Насируддини Тӯсӣ, «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн»-и Носири Хусрав, «Ал-муъҷам»-и Шамси Қайси Розӣ, «Нафоис-ул-фунун фӣ ароис-ил-уюн»-и Маҳмуди Омӯлӣ, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Атоулло Хусайнӣ, «Ҷавоиди зиёия»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ, «Ҷаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ, «Фарҳанги ҷаҳонگیرӣ»-и Хусайни Инҷу, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Хусайн Ибни Халаф, «Ҳафт қулзум»-и Подшоҳи Ғозӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ ва ғайра ба ҷашм мерасанд. Тафовут дар ин аст, ки тавзеҳоти Вочидалии Мучмалӣ содаю мушаххас буда, бештар ба зинаи аввали таълим, яъне мисли «Ҷаҳор гулзор»-и Нисорӣ барои саводбарории мубтадиён навишта шудааст. Чунончи, муаллиф ҳиссаҳои нуктро барои мубтадиён ин тавр шарҳ додааст: «Бидон, ки калимоти форсӣ ба се қисм аст: исму феълу ҳарф. Исм он аст, ки маънии мустақил дорад ва замон аз ӯ фаҳм нашавад, чун аспу филу гову ҳар, ало ҳазал қиёс (дар ин қиёс) ва осмон, ҷамеи махлуқот, малоик, кавокиб, буруҷ, наботот, ҷамодот ва мевачот.

Ва феъл он аст, ки ба маънии он яке аз азминаи салоса, ки мозӣ (гузашта) ва мустақбал (оянда) ва ҳол (ҳозира) аст, мафҳум шавад, чун: **гуфт**-феъли мозӣ, **хоҳад гуфт**- феъли мустақбал ва **мегӯяд**- феъли ҳол. Ва ҳарф он аст, ки на маънии мустақил дорад ва на замоне аз ӯ мафҳум шавад ва бе шумули (фаро гирифтани) лафзи дигар ғоидаи маънӣ надихад, чун: «вов»-и атф (садоноки пайвастандан) ва «е»-и ваҳдат ва ғайра. Ва ҳарф ба ду қисм аст: Яке муфрад, чунон ки гузашт; дуом, мураккаб чун: **дар, бар, аз, ро** ва амсоли он. Ва ин ҳуруф низ бе инзоми (иловаӣ) калимаи дигар ғоидаи маънӣ надихад» [5, с. 11].

Ба ҳамин тариқ, Вочидалии Мучмалӣ дар низоми таълими мадрасаҳои форсӣхондон омӯхтану донишҷӯи муҳимтарин мавзӯҳои асосҳои дастури забони форсии тоҷикиро зарур донистааст.

Пас аз ҳамоҳангшироии Осиёи Миёна ба Русия бо таъсири афкори маданияти рус ва ҷараёни маорифпарварӣ мактабҳои типи русӣ ва мактабҳои усули нав пайдо мешаванд. Дар ҷаҳонбиниву шуури мардуми тоҷик низ дигаргунӣ ба вуҷуд меояд, дар бобати ба забони модарӣ, яъне забони тоҷикӣ, ба роҳ мондани таълим ва пайдо шудани назару афкори забоншиносӣ замина муҳайё мешавад.

Дар ҳамин давра кӯшиш карда мешавад, ки дар асоси таҷрибаи забоншиносии рус меъёрҳои дастури забони тоҷикӣ барои зинаҳои гуногуни омӯзиш навишта шавад. Натиҷаи ҳамин кӯшишҳо буд, ки соли 1832 бо диду усули нав «Грамматикаи мухтасари забони форсӣ» (Мураттиб Аббосқулӣ Ибни Мирзо муҳаммад Холиқ Боқихонов) нашр мешавад.

Соли 1875 М.А. Терентев китобро бо номи «Грамматикаҳои туркӣ, форсӣ, қирғизӣ ва ўзбекӣ» ба нашр мерасонад. Соли 1884 бошад, Мирзо Ҷаъфар китоби «Сарф ва наҳви форсӣ ба русӣ» менависад. Солҳои 1888-1900 И.П. Наливкин ду китоб: яке «Русско-персидский словарь», дигаре «Руководство к практическому изучению персидского языка» менависад.

Ин китобҳо, ҳарчанд ки барои хонандагони синфҳои махсуси донишҷӯадои донишгоҳҳои забонҳои шарқӣ ҳамоно давра тартиб дода шуда буданд ва баъзе мансабдорони русе, ки дар Осиёи Миёна бо мардуми маҳаллӣ сари кор доштанд, аз ин китобҳо истифода мекарданд, вале дар шаклگیرӣ ва рушди минбаъдаи афкори забоншиносии тоҷикӣ дар давраи нав ва навиштани китобҳои дарсӣ аз асосҳои дастури забони тоҷикӣ замина гардиданд.

АДАБИЁТ

1. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. / Муҳаммадхусайн Бурҳон. -Душанбе: Адиб, Ҷ.1. 1993. – 416 с.

2. Вочидалихон. Матлаъ-ул-улум ва маҷмаъ-ул-фунун. - Нувалкушур, 1389 ҳичрӣ. - 556 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. Нашри академӣ. - Душанбе, 1989. - 220 с.
4. Ҷоизуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ. Ҳафт кулзум / Ғозӣ, Ҷоизуддин Ҳайдар Подшоҳ. - Лакхнав, 1822. Кулзуми ҳафтум. - С.34-35.
5. Донишномаи мухтасари таърихи афкори забоншиносии тоҷик. - Душанбе, 2017. - 320 с.
6. Залеман К.Г., Жуковский В.А. Краткая грамматика новоперсидского языка / К.Г. Залеман, В.А. Жуковский. - СПб, 1890. - 111 с.
7. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғиёсиддин Муҳаммад. - Душанбе, 1987. - 480 с.
8. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2 / Ғиёсиддин Муҳаммад. - Душанбе, 1988. - 416 с.
9. Носири Хусрав. Ҷомеъ-ул-ҳикматайн. Куллийёт. Ҷ. 1. / Хусрав, Носир. - Душанбе, 1991. - С.5-220.
10. Раупов, Х. Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ ҳамчун сарчашмаи лексикографияи тоҷику форс / Х.Раупов. - Душанбе, 1972. - 191 с.
11. Саймиддинов, Д. Вожашиносии форсии миёна / Д.Саймиддинов. - Душанбе, 2001. - 310 с.
12. Таджиев Д. Т. Способы связи определение с определяемым в современном таджикском литературном языке. - Сталинабад, 1955. - 70 с.
13. Тусӣ, Насируддин. Асос-ул-иктибос / Насируддини Тусӣ. - Техрон, 1323 ҳичрӣ. - С.8-48.
14. Тусӣ, Насируддин. Меъёр-ул-ашъор / Насируддини Тусӣ. - Душанбе, 1992. - 152 с.
15. Халилов А. Вазифаҳои грамматикӣ бандики изофӣ (и) дар забони адабии ҳозираи тоҷик / А.Халилов. - Душанбе, 1969. - 119 с.
16. Хоҷаев Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д.Хоҷаев. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. - 344 с.
17. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Ҷаҳор гулзор / Нисорӣ, Хоҷа Ҳасан. - Душанбе, 1998. - 116 с.
18. Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ. Рисола дар сарфу наҳв ва имло. - Техрон, 1839.
19. Шамси Қайси Розӣ. Ал-Муъҷам / Розӣ, Шамси Қайс. - Душанбе, 1991. - 463 с.

АФКОРИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОҶИК ДАР АСРИ XIX

Муаллифони мақола кӯшиш кардаанд, ки дар асоси осори ҳаттии дастрас вазъи афкори забоншиносии тоҷикро дар асри XIX нишон диҳанд. Дар нимаи дууми асри XIX Осиёи Миёна, ки ба Россия ҳамроҳ мешавад, дар ҳамаи соҳаҳои мардуми ин минтақа тағйирот рӯй медиҳад, аз ҷумла, дар фаҳмиши ҳодисаҳои забонӣ, усули таълиму омӯзиши забон, тақмили асосҳои дастури забони тоҷикӣ, ки ин дар маҷмӯъ ба афкори забоншиносии тоҷик дар заминаи баҳрабардорӣ аз афкори забоншиносии русу Аврупо таъсири калон мерасонад. Бо вучуди ин, ҳушбахтона, донишмандони алоҳида дар риштаи забоншиносию таълими асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ аз анъанаи гузаштагонӣ худ баҳра бардошта, онро идома доданд. Чун намуна метавон баъзе фарҳангу дастури таълимиро ном бурд. Масалан, яке аз аввалин дастурҳои забони форсии тоҷикӣ, ки соли 1839 таълиф шудааст, «Рисола дар сарфу наҳв ва имло» ном дастури таълимии Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ мебошад. Рисолаи Ҳоҷӣ Муҳаммад Каримхони Кирмонӣ аввалин дастури ҳоссаю ихтисосӣ аз асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ махсуб меёбад. Масалан, муаллиф дар муқаддимаи рисола доир ба гурӯҳбандии ҳиссаҳои нутқ чунин нигоштааст: «Бидон, ки дар ҷамеи луғоти бани одам аз се қисм берун нест: исм, феъл ва ҳарф, зеро он ҷӣ дар олам ҳаст, ё зоти ҷизе ҳаст, ё қори ҷизе, ё робита ва нисбат миёни ду ҷиз». Муаллифи дастур оид ба илми сарф, наҳв ва имло шарҳу тавзеҳи муфиде овардааст, ки қисме дар осори пешин низ дида шавад, баъзе ҷизи нав аст. Дар асри XIX дигар манбае, ки афкори забоншиносии тоҷикро дар ин аср инъикос карда, барои тақмили донишҳои забоншиносии уламои ин давра ва минбаъд хизмати арзандае кардааст, фарҳангу луғатҳои тафсирий мебошад. Дар ин аср луғатҳои муътабари зерин: «Ҳафт кулзум»-и Ҷоизуддин Ҳайдар Подшоҳи Ғозӣ, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддин, «Анҷуманоронӣ носирий»-и Ризоқулихони Ҳидоят таълиф шудаанд, ки дорони маълумоти муфиди забоншиносӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: афкори забоншиносии тоҷик, афкори забоншиносии русу Аврупо, фаҳмиши ҳодисаҳои забонӣ, усули таълиму омӯзиши забон, тақмили асосҳои дастури забони тоҷикӣ,

ТАДЖИКСКАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В XIX ВЕКЕ

Авторы статьи попытались на основе имеющихся письменных трудов показать состояние таджикской лингвистической мысли в XIX веке. Во второй половине XIX века в присоединившейся к России Средней Азии произошли изменения во всех сферах жизни народов этого региона, в том числе в понимании языковых явлений, методе преподавания и изучения языка, совершенствовании его основ, обучения таджикскому языку, что в целом влияет на лингвистическое мнение. Таджикский язык имеет большое влияние на основе использования русского и европейского языкознания. Несмотря на это, к счастью, отдельные ученые в области лингвистики и преподавания основ таджикско-персидского языка воспользовались традицией своих предков и продолжили ее. В качестве примера можно назвать некоторые культурно-просветительские ориентиры. Например, одним из первых учебников таджикско-персидского языка, написанных в 1839 году, является учебное пособие Хаджи Мухаммада Каримхана Кирмани под названием «Трактат по грамматике и правописанию». Трактат Хаджи Мухаммада Каримхана Кирмани считается первым специальным и специализированным учебным пособием по основам преподавания таджикско-персидского языков. Например, автор во введении к диссертации о группировке частей речи писал: «Знайте, что во всем человеческом словаре не более трех частей: существительного, глагола и буквы, потому что то, что есть в Мир — это либо природа чего-то, либо произведение чего-то, либо связь и отношение между двумя вещами». Автор пособия по науке об использовании грамматики и правописания дал полезные пояснения, некоторые из которых можно увидеть в предыдущих работах, некоторые из них являются новыми. В XIX веке еще одним источником,

отразившим таджикскую лингвистическую мысль этого столетия и послужившим совершенствованию лингвистических знаний ученых этого периода и за его пределами, являются толковые словари. В этом веке были написаны следующие знаменитые словари: «Хафт Кульзум» Газиуддина Хайдара Подшахи Гази, «Гияс-ул-лугат» Мухаммада Гиясуддина, «Анджуманаро Насири» Ризы Кулихана Хидаята, которые содержат полезные лингвистические сведения.

Ключевые слова: таджикское лингвистическая мысль, русская и европейская лингвистическая мысль, понимание языковых явлений, метод преподавания и изучения языка, совершенствование основ преподавания таджикского языка.

TAJIK LINGUISTIC THOUGHT IN THE 19TH CENTURY

The authors of the article tried, on the basis of available written works, to show the state of Tajik linguistic thought in the 19th century. In the second half of the 19th century, in Central Asia, which joined Russia, changes occurred in all spheres of life of the peoples of this region, including in the understanding of linguistic phenomena, the method of teaching and learning the language, improving its fundamentals, teaching the Tajik language, which generally affects linguistic opinion. The Tajik language has great influence based on the use of Russian and European linguistics. Despite this, fortunately, individual scientists in the field of linguistics and teaching the basics of the Tajik-Persian language took advantage of the tradition of their ancestors and continued it. As an example, we can name some cultural and educational landmarks. For example, one of the first textbooks of the Tajik-Persian language, written in 1839, is a textbook by Haji Muhammad Karimkhan Kirmani entitled "Treatise on Grammar and Spelling." The treatise by Haji Muhammad Karimkhan Kirmani is considered the first special and specialized textbook on the basics of teaching the Tajik-Persian languages. For example, the author, in the introduction to the dissertation about the grouping of parts of speech, wrote: "Know that in the entire human dictionary there are no more than three parts: a noun, a verb and a letter, because what is in the World is either the nature of something, or the product something, or a connection and relationship between two things." The author of a manual on the science of using grammar and spelling has given useful explanations, some of which can be seen in previous works, some of which are new. In the 19th century, another source that reflected Tajik linguistic thought of this century and served to improve the linguistic knowledge of scientists of this period and beyond were explanatory dictionaries. The following famous dictionaries were written in this century: "Haft Kulzum" by Ghaziuddin Haidar Podshahi Ghazi, "Ghiyas-ul-lugat" by Muhammad Ghiyasuddin, "Anjumanaro Nasiri" by Riza Qulihan Hidayat, which contain useful linguistic information.

Key words: Tajik linguistic thought, Russian and European linguistic thought, understanding of linguistic phenomena, method of teaching and learning the language, improving the fundamentals of teaching the Tajik language.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Хочаев Давлатбек* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, д.и.ф., профессори кафедраи таърихи забон ва типология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 985-55-84-38

Додаров Оятулло – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, докторант. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 918-67-94-41

Сведения об авторах: *Ходжаев Давлатбек* – Таджикский национальный университет, д.ф.н., профессор кафедры истории языка и типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 17. Тел.: (+992) 985-55-84-38

Додаров Оятулло – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки 17. Тел.: (+992) 918-67-94-41

Information about the authors: *Khojaev Davlatbek* – Tajik National University, doctor of Philology, professor of the department history of language and typology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 985-55-84-38

Dodarov Oyatullo - Tajik National University, candidate of philological sciences, doctoral student. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 918-67-94-41

Ҷӯраева М. Р., Алиева Ҷ. Ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳое, ки устод Садриддин Айнӣ дар тули фаъолияти эҷодии худ ҳамеша ба он диққату таваҷҷуҳи хос доштааст, мавзуи забони тоҷикӣ ва тозагиву рушду камоли он будааст. Орзуи бузурги устод Айнӣ, қабл аз ҳама, корбурди захираҳои бепоёни забони тоҷикӣ, ҳифзу нигоҳдошти покизагии он ва ҳамзамон шинохту маърифати имконоти зарфиятҳои он буд. Садриддин Айнӣ барои амалӣ шудани ин мақсад саъй менамуд, ба тамоми адабиёте, ки ба забони тоҷикӣ ба нашр мерасид, дастрасӣ дошта бошад. Мавсуф рӯзномаву маҷаллаҳои адабии замонро доим пайгирӣ ва мутолиа менамуд ва андешаву мулоҳизот ва қайдҳояшро дар ҳошияи осори мавриди назар менавишт. Бо боварӣ метавон гуфт, ки як қисмати зиёди фаъолияти таҳриргарии устод ба қайдҳову тавзеҳоти ӯ дар ҳошияи китобу маҷаллаҳо тааллуқ доранд.

Нақши Садриддин Айнӣ дар камолоти эҷодии бисёре аз нависандагону адибони тоҷик ниҳоят бузург аст. Ӯ мавҷудияти истеъдоду маҳоратро дар нахустин навиштаҳои адибон эҳсос менамуд ва барои парваришу камоли минбаъдаи онҳо иқдом менамуд. Хидмати устод дар сайқали эҷодии яке аз нависандагони маъруфи тоҷик Сотим Улуғзода ниҳоят муассир мебошад. С. Улуғзода замони таҳсил дар Дорулмуаллимини Тошканд повести «Сом ва Дик»-ро тарҷума намуда, ба шуъбаи дар Тошканд будаи Нашриёти давлатии Тоҷикистон месупорад. Тибқи навиштаи худи устод, дастнависи тарҷума дар нашриёт гум мешавад. Вале пас аз гузашти чанд муддат нависандаро ба нашриёт даъват намуда, дастнависи таҳриршударо бо замимаи номае ба вай бармегардонанд. Бар асоси маълумоти нома, хангоми фиристодани маводи бойгонии нашриёт ба Самарқанд матни тарҷума тасодуфан ба дасти Садриддин Айнӣ мерасад ва кори тарҷумон диққати ӯро ҷалб мекунад. Ӯ матни тарҷумаро таҳрир карда, барои нашр тавсия менамояд ва назарашро дар бораи кори тарҷумон ибраз меорад.

Маҳз ҳамин арзёбии хайрхоҳонаи Садриддин Айнӣ сабаб мегардад, ки С. Улуғзода бештар ба кори тарҷумаву нависандагӣ машғул гардад.

Баъдҳо бахши дигаре аз офаридаҳои С. Улуғзода ва В. Виткович аз ҷониби Садриддин Айнӣ таҳрир шудаанд, ки маъруфтаринаш матни сенарияи «Ибни Сино» мебошад. Қайдҳову мулоҳизоте, ки зимни таҳрири ин сенария аз тарафи устод дар ҳошияи матнҳо навишта шуда буданд, дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба ҷоп расидаанд [2].

Қайду мулоҳизаҳои устод ба ҷанбаҳои мухталифи матни сенария дахл доранд. Нахустин нуктае, ки мавриди интиқоди устод қарор гирифта буд, номутаносибии вожагону таъбироти матн ба замони Сомониён аст. Гузашта аз ин, бархӯрду муошират ва маданияти баъзе аз қаҳрамонон хилофи воқеияти он давра ва дур аз табиати инсонист. Барои равшан шудани матлаб мисолеро меорем:

Матн: Саҳифаи 35, аз боло сатри 6: «Абӯалӣ ба замин афтида таъзим мекунад».

Қайд: «Абӯалӣ ибни Сино ба ин разолат тан намедод ва тан надодааст».

Ё ки: Матн: Ҳамон саҳифа аз поён сатри 24: «Амир бо лабханд ва илтифоти ҳавобаландона ба Абӯалӣ муроҷиат мекунад:

– Мо метавонем, ба ту обу замин, ғулому каниз, рамаю галаҳо бахшем, симу зар диҳем...

– Ба китобхонаи подшоҳӣ роҳ ёфтан барои ман аз ҳар атою инъом авлотар аст, – мегӯяд Абуалӣ.

Подшоҳ табассуме мекунаду ба яке аз дарбориёнаш мефармояд:

– Ӯро ба «ҳазинаи ҳикмат» баред.

Устод бо эҳсоси сабуқӣ ва содагии матлаби мазкур ба шарҳи зер қайд мефармояд:

Қайд: Нух он қадар бесавод набуд, ки қадри китобхонаи подшоҳӣ ва бузургии мартабаи Синоро нафаҳмад» [2].

Аз таҳқиқи матни сенария ва мулоҳизоти устод Садриддин Айнӣ чунин бармеояд, ки муаллифон дар таълифи сенария хеле хунукназарона, бе мутолиаву маърифати воқеияти

таърихӣ, мурури адабиёти соҳавӣ муносибат кардаанд. Аз ин рӯ гоҳо саҳнаҳои тасвиршуда аз воқеият дур ва ғайриилмӣ баромаданд. Мисолҳои зер гувоҳи матлабанд:

Матн: Саҳифаи 36, аз боло сатри 11: «Дар болои баъзе сандуқҳо даста-даста китобҳои дастнавис ва хатҳои қадимии ба пӯсти ҳайвонот навишташуда меҳобиданд».

Қайд: «Дар Мовароуннаҳр, дар Самарқанд пеш аз истилои араб қоғазҳои гуногун сохта мешуданд ва ба пӯсти ҳайвонот ҳочат набуд. Қоғазӣ Мовароуннаҳр ба Европа мерафт. Арабҳо ҳам қоғазсозиро аз Мовароуннаҳр омӯхтаанд» [2].

Ё ки: Матн: саҳифаи 37, аз боло сатри 1: «Бача, ба ту кадом китобхоро нишон диҳам?»

Қайд: Чағонӣ бояд Ибни Синоро мешинохт ва қобилияти ӯро медонист, на ин ки ӯро як бачаи нодон гумон карда масҳара дорад. Хамаи инҳо ғайритабӣӣ ва ҳилофи таъриҳианд» [2].

Нуктаи дигаре, ки устод ба он зимни таҳрир зиёд таъя кардааст, ғалату нодуруст тасвир шудани образи Ибни Сино ва содалавҳона инъикос намудани муҳити ҳоким дар замони Ибни Сино аст. Носозгории матлабу воқеият, ҳаробии баён ва аз мантиқ дур будани андешаҳо дар сенария ба тақрор аз ҷониби устод таъкид шудааст.

Матн: Саҳифаи 45 аз боло сатри 5: Абӯалӣ ин гуфтугӯро шунида, ба пирамард муроҷиат менамояд. – Мо бояд ду рӯзи дигар таҳаммул карда побарҷо истем! – Вай бо овози баланд ғап мезанад, то ки ҳама шунаванд. – Ба мадади мо лашкари бистҳазории ҳокими Ғазна равон шудааст. Ва хабар овардаанд, ки ба он лашкар сарлашқари номдор писари Ҳоким Маҳмуд сардор будааст!

Вай боз бо саргармӣ доира навохтан мегирад».

Қайд: «Дар ин ҷо ҳам образи Абӯалӣ ғалат дода шудааст, зеро вай монанди як ҷавони мутафаккири руҳшинос бояд мақсади Ғазнавиёнро ба некӣ фаҳмад» [2].

Матни сенарияи «Ибни Сино» нишон медиҳад, ки муаллиф дар тасвири муҳити фарҳангӣ ва адабии замон, фарҳанги муносибату муошират ба воқеияти айнии замони зиндагии шоир тавачҷуҳ накардаанд. Ин аст, ки бисёре аз саҳнаҳо, гуфтугӯҳо ночаспон, сунъӣ, бепоя баромадааст.

Масалан, дар порҷаи зер Ибни Сино аз ҷониби як китобхонадори одӣ, ки бояд сатҳи муайяни фарҳангиву дониши маъмулӣ дошта бошад, таҳқир мешавад ва сабабашро нашинохтани Ибни Сино унвон мекунад:

Матн: саҳифаи 39, аз боло сатри 3: «Растаи саҳҳофӣ – китобфурӯшӣ. Дар дӯкониҳои пур аз китоб савдо дар авҷ. Саҳҳофи фарбеҳе дар обу арақ ғӯтида ба як харидори сару либосаш ҳашаматнок тамаллуққорона китобҳои дастнависро нишон медиҳад. Китобфурӯшони дигар харидор ҷеғ мезананд:

– «Аҷоиб – ул – билдон» – и Абулмуайяд! Нагирифта намонед!

– Ана «Таърих» – и Абубакри Наршахӣ машхур!

– Девони Абулҳасан Рӯдакӣ. Хаттоти замон Аббоси Ҳиротӣ китобат кардааст!

Қайд: «Дар шаҳре, ки бозори китобаш ба ҳамин ҷӯшу хурӯш бошад, на ин ки китобхонадори подшоҳӣ Абӯалӣ ибни Синоро надонад ва ӯро таҳқир намояд?».

Дар матни сенария ҳатто баъзе аз аъмолу кирдори ашхос, ки дар мазҳари зиндагӣ маълуму машхуранд, ғалату баръакс баён шудаанд, ки устод барои ислоҳи матн ба онҳо шарҳи муфасссале навиштааст:

Матн: Саҳифаи 6, сатри 8 аз поён: «Муллоён саллаҳояшонро ба миён фута карданд».

Қайд: «Дар ин гуна мавридҳо муллоён саллаҳояшонро на ба миёнашон, балки ба гарданашон футавор меандозанд ва овезон мекунанд, ки ин аломати мазлумӣ, додхоҳӣ ва мусибат аст. Дар байни мардум одате ҳаст, ки, агар касе бесабаб ё бо сабаби сабук доду фарёд кунад, ба ӯ бо оҳанги киноя: «ба гарданат футаатро андоз ва то гулӯят даридан дод гӯй!» меғӯянд» [2].

Садриддин Айний дар таҳрири сенарияи мазкур бо мақсади рафъи нуқсонӣ ғалатҳои имлоӣ дар навишти таъбироту калимаҳои алоҳида ҳамчун як забоншиносии нуқтасанҷ ба калимаҳо шарҳи грамматикӣ медиҳад, ба баромади таърихӣ ё таърихи вуруди онҳо ба забон ишорат менамояд:

Матн: Саҳифаи 44, аз боло сатри 14: «Аз назди сарбозони гурӯҳ – гурӯҳ нишаста гузашта меравад».

Қайд: «Аскар исми ҷинс ба як нафар ҳам ба гурӯҳ баробар кор фармуда мешавад. Таъбири «сарбоз» дар давраи Сомониён ва баъди он дуруст нест. Онҳоро навқар гуфтан

лозим аст. Истилоҳи сарбоз таъбири нимаи дуҷуми асри XIX аст, ки ба аскарони низомӣ гуфта мешуд. Таъбири навкар баъд аз истилои чингизӣ дар асри XIII пайдо шуд» [2].

Омӯзишу таҳқиқи қайду мулоҳизоти устод дар ҳошияи сенарияи мазкур, махсусан барои нависандагоне, ки дар мавзӯҳои таърихӣ асар менависанд, бисёр муҳимму муфид ба назар мерасад.

Тавре ки дар маводи таҳқиқ дида мешавад, устод Садриддин Айний ҳангоми хондани осори тарҷумашуда ба забони тоҷикӣ на танҳо ба хусусиятҳои забонӣ ва услуби ҷумлаи тоҷикӣ таваҷҷуҳ мекард, балки ба назокату фаросати мутарҷим ва ҳатто ба тарзи баёни русӣ диққати бепоён дошт. Вай саъю кӯшиш мекард, ки диққати тарҷумонҳоро ба сохти ҷумла, муносибати суҳан, калимасозӣ, мазмунсозӣ, фасоҳати суҳан ҷалб намояд. Бояд гуфт, ки баёни қайдҳо бо тарзу усулҳои муҳталиф сураат гирифтааст. Гоҳо дар муқобили ҷумла ё калимаи алоҳидае аломати савол гузоштааст. Ҷумлаҳое, ки сабабгори норизоияту эътирози устод шудаанд, зерашон хаткашӣ шуда ва атрофашон шарҳу тавзеҳ оварда шудааст. Намунаи ин андешаҳоро мо дар тарҷумаи китоби «Ҳикояҳо»-и М. Горкий мебинем, ки соли 1940 Нашриёти давлатии Тоҷикистон мунташир сохтааст. Китобро Ҳ. Карим ба тоҷикӣ баргардон кардааст. Ҳамон гуна, ки аз нигориши матни китоб маълум мегардад, устод тамоми асарро аз аввал то поён мутолиа намуда, андешаву назар, эродҳо, қайду мулоҳизоти вижаи худро дар ҳошияи саҳифаҳо изҳор доштааст. Ҳеҷ ғӯшае аз тарҷума аз мадди назари нуктасанҷонаи ӯ пинҳон намондааст.

Тавре ки маълум аст, баъдҳо Ҳ. Карим дар насри муосири тоҷик ҷойгоҳи барҷастае бо сабку услуби хоси худ пайдо намуд. Перомунӣ ҳунари нависандагӣ ва нақши ӯ дар рушду камоли адабиёт мақолоту таълифоти сершуморе анҷом ёфтааст, ки намунааш асари муҳаққиқ Б. Камолиддинов «Забон ва услуби Ҳ. Карим» мебошад, ки соли 1967 мунташир гаштааст [4].

Нахустин мавзӯе, ки миёни қайду мулоҳизот диққатро ҷалб мекунад, костагиҳои услубӣ, махсусан, дар сохтори ҷумлаҳои тарҷумон аст.

Садриддин Айний ба зерӣ ҷумлаҳое, ки аз нигоҳи сохт харобу вайронанд, хат кашидааст. Ҷумлаҳои мазкур дар тарҷума сахт нашудаанд, мантиқан харобанд.

Барои тасдиқи фикр чанд мисолро нақл мекунем:

«Агар ман ин гуна суҳанҳоро аз даҳони одами маданӣ мешунидам, чанде дар ҳайрат намондам, чун ҳанӯз як чунин дарде нест, ки аз организми психикӣ мураккаб ва чигиле, ки «интелигент» ном дорад, ёфт нашавад».

Садриддин Айний аз ифодаи «чун ҳанӯз» сар карда, то охир ба зерӣ ин ҷумла хат кашидааст ва ба нусаҳеҳии он ишора намудааст.

«Духтар, чи қадаре ки хушрӯ ва зебо набошад, аммо дилаш танг ва пасткаш меояд». Ин ҷо Садриддин Айний аз калимаи «зебо» сар карда, то охири ҷумла ба зераш хат кашидааст, зеро ин тарзи ифода ба забони тоҷикӣ хос нест» [13, с.231].

Бахши дигари эродҳои Айний ба таркиби луғавии тарҷумаҳо дахлдоранд, ки устод ба зерӣ онҳо хат кашидааст. Махсусан, ибороте, ки нодуруст тарҷума шуда, аввалан, маънии лозимро ифода намеkunанд ва, баъдан, хандаовар ба назар мерасанд:

«Тюрма ғамгин ва дилгиркунанда аст» – гуфта шудааст дар матни ҳикоя. Устод бо таъкид ба калимаи «ғамгин» ишорат ба он менамояд, ки калимаи мазкур сифати тюрма нест, балки бозтобдиҳандаи ҳолу ҳавои равонии инсон аст [13, с.233].

Муҳимтарин эродҳои Айний марбут ба сахву иштибоҳоте мебошанд, ки дар натиҷаи қорбурди бемавқеи калимаҳои шевагиву лаҳҷавӣ ба вуҷуд омаданд.

Дар ҳикояҳо махсусан «шилқин», «истубист», «палмидан», «палмосидан», «табуларз» барин калимаҳои вайрони шевагӣ истифода шудааст. Гоҳо дар як ҷумла ду бор калимаи шевагии «ҳозирба» истифода шудааст:

«– Ҳозирба хайр, аммо видоъ намекунам, азизам, марҳами ҷонам, ёри ришдорам, хайр» [13, с. 235].

Садриддин Айний ҳамзамон дар ҳошияи китоб шакли дурусти бисёр калимаҳоро, ки дар матн хатову нусаҳеҳ ҷоп шудаанд, нишон додааст.

Мутаассифона, қайду мулоҳизоти устод дар атрофи китоби мазкур то ба имрӯз дар шакли алоҳида тадвин нашуда ва ба ҷоп нарасидааст.

Дар бобати муносибати Садриддин Айний дар пешрафту камоли нависандагони ҷавон ёдовар шуда, дар иртибот бо он перомунӣ мактуби кушодаи Садриддин Айний ба П.Толис

ибрози назар намудан бамаврид аст. Бо вучуди он ки мактуби Айнӣ ба нависандаи чавон нигаронида шуда буд, нукоту мулоҳизоти он барои насли Пӯлод Толис ва дар маҷмӯ ба аҳли қалам муҳиму аҳаммиятнок буд. Бисёре аз олимону адабиётшиносон ба қимату арзиши адабӣ ва нақши он дар тарбияту рушди касбии нависандагон ишорат намуданд.

Ангезаи аслии мактуби устод як ҳикояи П. Толис зери унвони «Студентшавандаҳо» буд. Садриддин Айнӣ пас аз мутолиаи ҳикояи мазкур бо дарку шинохти истеъдоду маҳорати нависандагии П. Толис андешаҳову пешниҳодҳои пурқимати худро ба воситаи матбуот ба нависанда ирсол намуд. Барои устод маълум буд, ки камбудию нуқсонҳое, ки дар навиштаҳои П. Толис дида мешаванд, танҳо мутааллиқ ба ӯ намебошанд, нависандагони ҷавони дигар низ аз такрори он хатову иштибоҳот истисно нестанд. Ин чихатро ба назар гирифта ӯ андешаҳояшро дар матбуот мунташир сохт. Ногуфта намонад, ки устод ба ҳикояи П. Толис баҳои баланд дода, навишта буд: «Ҳикоя ҳам аз чихати идея, ҳам аз чихати ҳикоябандӣ, тасвири табиат, тасвири зиндагонии имрӯза ва аз чихати забони таҳрири муаллиф хеле хуб ва дилчасп баромадааст» [1, с. 78].

Садриддин Айнӣ таъкид менамояд, ки камбудии ҷиддӣ, ки дар ин ҳикоя аст, танҳо ба муаллифи ҳикоя дахл надошта, балки барои тамоми забони тоҷикӣ хатарнок аст. Устод хитобан ба П. Толис ҷунин навишта буд: «Шумо, рафиқ Толис, – менависад С. Айнӣ, – забони вайрони ба мурдан маҳкумшударо дар ҳикояи мазкур – Маъруф ва Сокина, ки таҳсили миёнаи советӣ дида, ҷандин сол муаллимӣ кардаанд ва Санавбар, ки талабаи мактаби миёна аст, тамоман бо забони вайрон гап мезананд» [1, с. 78].

Ҳикояи «Студентшавандаҳо» соли 1948 таълиф шуда буд ва он ба давраи аввали эҷодиёти ӯ рост меомад. Равшан буд, ки ӯ дар нависандагӣ таҷрибаи кофӣ надошт ва гузашта аз ин, ба донишҳои назарӣ дар заминаи дostonсарой ва усулҳои dostonсоз ошно набуд. Ин аст, ки забони персонажҳои ҳикояи ӯ саршор аз калимаҳои шевагӣ мебошад.

Таъсири ин мактуб ба андозае муассир буд, ки П. Толис то замони дар қайди ҳаёт будан ҳамеша тибқи аҳкоми он амал мекард ва дар ислоҳи забони қаҳрамонҳо ва ҳатто забони худ мекушид.

Ба навиштаи адабиётшиноси тоҷик А. Сайфуллоев, П. Толис пас аз нашри мактуб ҳикояи «Студентшавандаҳо»-ро хуб таҳрир намуда, тамоми калимаҳои лаҳҷавиро бо таъбироти адабӣ иваз намуд [15, с. 12].

Ба сифати намуна ҷанд мисолро зикр мекунем:

«Таҳрири якум:

– Ҳеч чӣ шудагӣш не... Намеравам вассалом. Ҳа, чиба ҳайрон мешавед?

Таҳрири дуюм:

– Ҳеч чӣ нашудааст. На, намеравам, вассалом. Ҳа, ҷаро ҳайрон мешавед?

Таҳрири якум:

– Мана гапам якта.

Таҳрири дуюм:

– Гапи ман – якта.

Таҳрири якум:

– «Одами кӯҳна» гуфта, аз пасатон ханданд, дуруст – мӣ?

Таҳрири дуюм:

– «Одами кӯҳна» гуфта аз пасатон ханданд, магар нағз аст?

Дида мешавад, ки устод мустақиман асари ҷудогонаи П. Толисро таҳрир нанамудааст. Аксари ақидаҳои ӯ хусусияти пешниҳодӣ доранд. Аммо П. Толис ҳаргиз ин дарси пурҳикмати С. Айниро фаромӯш накарда, гуфтаҳои ӯро зимни офариниши осораш истифода мекунад.

Натиҷаи саъю талошҳои пайгири ӯ повести «Тобистон» аст, ки дар ҷомеаи адабии Тоҷикистон падидаи нодире буд. Беҳуда нест, ки повести мазкур дар анҷумани ҷоруми нависандагони Тоҷикистон аз ҷониби М. Турсунзода баҳои баланд гирифт: «Ман метавонам, «Тобистон» ном асари насрнависи боистеъдоди мо – Толисро, ки ҳоло аз қаламронии ӯ камолоташ зоҳир мегардад, мисол оварам, – гуфтааст Мирзо Турсунзода. – Дар ин повест тиллорезаҳои характери инсонӣ бисёр хуб ҷамъоварӣ карда шудааст, қаҳрамонони хурду калонсол ба таври зинда тасвир ёфтаанд: «Толис ҳақиқатан ҳам ба суҳанронӣ ва тасвиркашӣ заргар шудааст. Мо ҳар як саҳифаи асари ӯро бо ҳаловат хондем» [15, с. 251].

Зикр кардан бамаврид аст, ки соли 1947 хангоми баргузории анчумани сеюми нависандагони Тоҷикистон П. Толис иштирокчии он буд ва баъд аз шунидани суханронии Садриддин Айни таассуроташро чунин иброз дошта буд: «Садриддин Айни ҳамеша хоҳишманди он буд, ки нависандагонамон зиёд бошанд, китобҳои нағз бисёр шаванд ва хусусан нависандагони ҷавон зудтар ба камол расанд. Устод нутқи онрӯзаи худро низ асосан ба нависандагони ҷавон бахшид. Ў аз таҷрибаи бузурги худ мисолҳо оварда, ба мо роҳ нишон медод, баъдан моро танбӯҳ дода, таъкид мекард, ки ба худ мағрур нашуда, ҳаёт ва орзуву умедҳои халқро омӯзем. Мо ба суханони пурқимати устоди хирадманди худ бо диққати беинтиҳо гӯш меодем ва ин нутқи ӯ барои мо – ҷавонон, дарси муҳимми мактаби нависандагӣ гардид» [16, с. 376].

Бар асоси гуфтаҳои боло метавон зикр кард, ки пешниҳоди дидгоҳҳои Садриддин Айни дар заминаи таҳрири адаби то ҷӣ андоза дар фаъолияти эҷодии П. Толис корсоз будааст.

Романи «Одамони ҷовид»-и Р. Ҷалил яке аз асарҳои маъруфу ҷовидонии адабиёти муосири тоҷик махсуб мешавад. Шояд барои камтар касоне маълум бошад, ки ин асари бузург аз таҳрири Садриддин Айни гузаштааст. Тавре ки маълум аст, романи «Одамони ҷовид» дар ҷопи аввал «Гулрӯ» ном дошт. Ба навиштаи ҳуди Р. Ҷалил, устод зимни муҳокимаи қисми якуми роман, ки соли 1939 бо номи «Пӯлод ва Гулрӯ» ба ҷоп расид, ширкат намуда, муддати ҷаҳор соат романро бо диққат гӯш мекунад ва ба ӯ камбудию норасоии асарро бозгӯ менамояд. Р. Ҷалил дар асоси раҳнамоии Садриддин Айни асари худро аз нав таҳрир мекунад.

Соли 1949 бахши дуюми «Одамони ҷовид» мунташир мегардад. Устод Садриддин Айни асарро саросар таҳрири ҷиддӣ намуда, қайду мулоҳизот ва андешаҳои нодири худро дар хошияи он китоб менависад. Ба навиштаи Х. Отахонова, «ин қайдҳо аҳаммияти калони адаби дошта, симои С. Айниро ҳамчун нависандаи барҷаста, мураббии нависандагони тоҷик, мунаққиди бузурги замони мо нишон медиҳанд» [12, с. 6].

Баъди аз назар гузаронидани қайдҳои устод метавон ҳадафу талаботи С. Айниро нисбат ба осори баъдӣ ва вазифаи нависанда гурӯҳбандӣ намуд. Садриддин Айни, пеш аз ҳама, аз нависандагон воқеиятшиносоиро тақозо мекунад. Нависанда аз нигоҳи ӯ бояд ҳаргиз аз омӯхтан даст накашад, ҳамеша дар пайи омӯзиши ҷузъиёти зиндагӣ бошад, зеро зимни бозтобу тасвири падидаҳои зиндагӣ ҳама ҷузъиёт кормаду муҳимманд.

Маҳз ҳамин костагӣҳо дар тасвирҳои «Одамони ҷовид» С. Айниро водор менамояд, ки бахши зиёди эродҳояшро дар хошияи онҳо бинависад. Мисол, дар асар чунин манзарае тасвир шудааст: «Вай аз тиреза барфи лаклакии бо шамол бозӣ доштаистода, галаи зогонро, ки дар кӯча саргин тит мекарданду аз ҳар қадаммонӣ ва ҳаракати кӯчагузарон дар ҳарос буданд, тамошо мекард ва Рачаб бошад, ғарқи ҳаёлот шуда, ҷашм аз тахтапушти Саидов намеканд». Қайди устод: «Дар вақте ки барфи лаклакӣ меборад, саргин дар зери барф менамояд. Дувум, дар вақти барфбозӣ зогон аз саргин зиёдтар барфро тит карда, сарашонро ба вай тикқонда бозӣ мекунанд» [12, с. 6].

Нуктаи дигаре, ки аз қайдҳо бармеояд, тавачҷуҳ намудан ба ҷузъиёту тафсилот аст, ки дар «Одамони ҷовид» ба таври лозим ба он диққат дода нашудааст. Барои дарку фаҳми мазмуну ҳадафи нависанда ҳар як ибора ниҳоят муҳиму зарурӣ мебошад.

Мисол: «Ин аз рӯи одоб нест, ки Шумо – рафиқ муаллим, ба дастамон об резед. Охир ҳуди ман...»

Устод дар зери ин ҷумла хат кашида чунин изҳор доштааст: «Олим дар аввали ҳамин мусоҳиба тамоман ба имову ишорат ғап мезад. Ҷӣ шуд, ки якбора забон бароварда монд?» [11, с. 10].

Садриддин Айни дар як номаи худ дар атрофи ин ҷиҳати масъала, яъне бетаваҷҷуҳии нависандагон ба Р. Ҷалил чунин навишта буд: «Манбаи бисёр хатоҳои нависандагони ҷавон дар хотирпарешонӣ, фаромӯшхотирӣ ва дар бедикқатӣ аст» [10].

Ҷумлаҳои духӯра, ночаспон дар романи «Одамони ҷовид» зиёданд ва Садриддин Айни ба аксари онҳо эрод гирифтааст. Махсусан, ба ҷумлаҳои мантиқан норасо.

Матн: «Дар миёни даҳлезу хона девор бардошта, дари дуюм шинонда шуда буд».

Қайди устод: «Одатан, дар миёнаи даҳлезу хона девор мешавад. Дар ин ҷо чаро сонӣ девор кашидаанд?»

Масъалаи дигаре, ки зимни таҳрири «Одамони ҷовид» мавриди назари устод будааст, баёни мазмунҳои маълуми умумӣ, содаву ғайриадабӣ аст. Барои исботи ин андеша мисолеро меорем.

Матн: «Дар он рӯз на фақат дар қишлоқи Работ, балки дар ҳамаи ҷойҳои ҳам, ки ислоҳоти заминро об гузаронида мешуд, ҷоракорон қарорҳои дар гузашта фаромӯшшудаю таҳқиргардида, ки Револүтсияи ҳаётбахши Октябр аз бағалашон гирифта буд, қомати худро рост намуда, ба рӯи ҳуҷаинонашон рост ва саҳт нигоҳ мекарданд. Ин нигоҳҳо ифода менамуданд, ки бе хотимаю саховатгарии шумо ҳам заминдор мешавем, дигар фиреб дода наметавонед, аз таҳдиди шумо наметарсем» [12, с. 10].

Қайди устод: «Ин чизи умумӣ, ба тарзи умумӣ дар асари адабӣ гуфтан дуруст нест. Худи воқеаи Работ типӣ буда, ин маъниро ифода мекунад. Дар ин гуна маврид эзоҳи «таҳсили ҳосил» аз рӯи қоидаи мантиқ нодуруст аст».

Устод Садриддин Айни ба ҷуз костагиҳову парешониҳое, ки дар номгузории бобҳои асар мавҷуд аст, ба ҷанбаҳои забони асар низ диққати махсус додааст. Махсусан, ба истифодаи калимаву таркибҳои лаҳҷавӣ, ки дар забони адабӣ муодили комили худро доранд. Масалан, дар роман чунин омадааст: Матн: «Аммо ту аз Пӯлод хушёр бош, аз паяш афт ва ба ёнбошат омада монад, бардошта зан».

Устод дар зери калимаи «ёнбошат» хат кашида, дар ҳошия «ба бағалгоҳат» навишта аст.

Ё ки: Матн: «Охир мардум ҳаёл намекунанд, ки вай дар қафои ман беҳост пайдо шуда монд ва саҳл ҷолокӣ накунам, худамро мекушт».

Қайди устод: «Беҳост» – адабӣ ва умумихалқии ин калима «ноҳост» аст, ки ба маънои «ногаҳонӣ» мебошад».

Қобили зикр аст, ки қайду мулоҳизоти устод танҳо ба забони нависанда нигаронида нашудаанд. Забони гуфтугӯи қаҳрамонҳо низ таҳрир шудааст.

Мисол: «Гардад модарат, – гуфт Саодатбибӣ – ҳазор бор мегӯям, ки ҳазор кори таъҷилият бошад ҳам, як сари қадам омада, таоматро хӯрда рав».

Қайди устод: «Саодатбибӣ бояд калимаи таъҷилиро кор нафармояд. Ё бояд ҳазор кори зарурӣ, ё тамоман адабӣ гап заданро омӯхта бошад, «ҳазор кори шитобӣ» мегуфт, беҳтар буд, чунки оммаи мардум ҳарчанд «шитоб» ва «шитобӣ» – ро кор нафармоянд ҳам, шакли вайрони ҳамин калима – «иштароб» – ро кор мефармоянд».

Устод ба хотири нишонрас шудани эродҳои гоҳо аз ашъори шоирон мисолҳо нақл мекунад.

Масалан: Матн: «Баҳор дар саҳро ва кӯҳсор аз майсаву себарга, лолаву бунафша пойандози маҳмалинашро калон кушода буд».

Қайди устод: «Майса – ниҳоли аз замин нав баромадаи гандум ва ҷав. Сабза – алафҳои худрӯи навхези гандум ва ҷавмонанд. Дар ин ҷо мақсад сабза аст, на майса, ки дар қатори себаргаи худрӯи омадааст. Дар бораи гандуми навхез будани майса мегӯянд...

Сабзаи ман будӣ дар майсагӣ, эй гандумгун,

Нони тафсон шудӣ акнун, ба даҳони дигарӣ».

Ё ки: Матн: «Ҳамаи ин касофати Пӯлод ва зани вай. Агар ин ду боз як соли дигар «худо нахоҳаду» дар ҳамин ҷо бошанд, вай бар аҳволи муъминон!».

Қайди устод: «Дар ин гуна маврид «худо нахоста» мегӯянд, чунки ҳам дар забони халқ ва ҳам адабиёт ба ҳамин шакл омадааст: Чунончи, дар як шеър гуфта шудааст:

Расвои оламе шудам аз шӯри ошиқӣ,

Тарсам, худо нахоста, расво кунам туро».

Нуктаи дигаре, ки дар қайдҳои устод арзишманд аст, таваҷҷуҳ ба равишҳои салосати ҷумлаҳост. Ба андешаи Айни, нависандаро лозим аст, ки ҳар ҷумларо ҷанд маротиба бозхонӣ кунад, калимаҳои ношинам ва ғушхарошро аз дохили он берун андозад. Нависанда бояд захираи бузурги луғавӣ дошта бошад, зеро бо ёрии ҳамин калимаҳо аст, ки ӯ метавонад, ба матни асараш андешаҳои тоза изофа намояд. Аз сӯи дигар, ҳар нависандае, ба андешаи Айни, дар қорбурди зарбулмасалу мақолҳо бояд дақиқкор бошад. Устод зимни дучор омадан ба зарбулмасалу мақолҳои роман муодилу шакли маъмули онҳоро қайд намудааст:

Матн: «Не, хаминаш ба ман алам кард, ки, – гуфт Рачаб боз ҳам охиста, – қариб буд, ки рафиқ Саидовро ҳам ба инобат нагирад. Маҳмаддоноғӣ ба эбаш шуданаш даркор. «Беша бе шер нест» – гуфтаанд...».

Қайди устод: «беша бе шер нест», мақоли «худатро фард донӣ, дигаронро мард дон» муносиб аст».

Ё ки: Матн: «Монанди Рачаб Ортиқов баъзе касон ҳам ёфт мешуданд, ки дар гӯшаҳо писханд зада мақолхонӣ мекарданд: «Дар ноомади кор атола дандон шиканад».

Қайди устод: «Дар ноомади кор атола дандон шиканад, шиша сандон». Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки қайдҳои устод дар хошияи романи Раҳим Ҷалил фаровонанд. Вале, ба андешаи мо, мисолҳои овардашуда, ба таври умум манзараи умумии фаъолияти муҳаррири устод Айниро ба пуррагӣ нишон медиҳанд.

Қобили зикр аст, ки ба масъалаҳои таҳрир ва фаъолияти таҳрири Садриддин Айни забоншиносии тоҷик Б. Камолиддинов низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намудааст. Номбурда дар силсиламақолати худ, ки ба сифати замима дар китоби «Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот» нашр шудаанд, таҳрирҳои Айниро аз ҷанбаҳои мухталиф дида мебарояд. Масалан, дар мақолаи аввал назари устодро нисбат ба истифодаи иқтибосҳои арабӣ арзёбӣ намуда, ба сифати мисол аз мақолаҳои эшон ва таҳрирҳои, ки дар хошияи осори нависандагон ва маҷаллаву рӯзномаҳо анҷом дода шудаанд, мисол меоварад. Аз маҷмуи мисолҳои мазкур маълум мегардад, ки Садриддин Айни то ҷӣ ҳақде дар назокати сухани тоҷикӣ ва бегалат овардани ибороту таркибҳои рехта ҳассосу ҷиддӣ будаанд. Баррасии калимаҳои туркиву русӣ дар осори тарҷумашуда аз забони русӣ бахши дигаре аз мақолаи Б. Камолиддинов аст. Дар ин маврид низ муаллиф намунаҳоро аз таҳрири Садриддин Айни оварда, зимнан таъкид мекунад, ки «назари Садриддин Айни чунин аст, ки дар ифодаи мафҳуме дар забони тоҷикӣ калимае бошад, ки калимаи бегонро ба каму кост ифода карда тавонад, ба кор бурдани калимаи иқтибосӣ эҳтиёҷ нест» [6, с. 63].

Дар бахши шашуми силсиламақолат Б. Камолиддинов ба ҷанбаи ибратомӯзи мурассалоти Садриддин Айни таваҷҷуҳ намуда, хотирнишон месозад, ки номаҳои эшон аҳамияти тарбиявӣ доранд. Омӯзиши онҳо барои муҳаққиқони ҷавон аз ҳар нигоҳ судманд аст. Номбурда бо тақия ба яке аз номаҳои устод, ки ба муҳаррири асарҳояш А. Дехотӣ навишта, чунин натиҷа мегирад:

«Садриддин Айни бо вучуди ин қадар сухандону сухансанҷ ва нуктадон будан, ба эроду танқиди муҳаррир, ки шогирди ҳуди устод аст, ба қавли ҳудаш, «бурдборона тан медодааст» ва изҳори миннатдорӣ ҳам мекардааст. Ў аз таҷрибаи муҳарририи худ хуб медонист, ки на ҳар кас тоқати шунидани эроду танқид дорад ва онро бо мулоҳиза амик дарк намуда, аз пайи ислоҳ мешавад» [6, с. 80].

Масъалаи дигаре, ки дар таҳрирҳои анҷомдодаи Садриддин Айни мавриди таваҷҷуҳи Б. Камолиддинов будааст, масъалаи корбурди калима дар матни осори тарҷумашуда аст. Муҳаққиқ бо тақия ба намунаҳои матни таҳрир чунин менависад: «Тарҷумон ва нависандагони мо ҳеҷ набошад, ду-се паҳлуи суханро риоя карданашон даркор аст. Алифбои забоншиносӣ ва забондонӣ ва тарзубонӣ, ки тарҷумон аз ҳамин сухан гирифта шудааст, ҳамин аст. Касе, ки ҳамин ҷоҳои забонро надонад, ба забон даст заданаш дуруст нест» [6, с. 68].

Агар андешаҳои мазкурро натиҷагирӣ намоем, равшан мегардад, ки таҳриргарӣ барои Садриддин Айни танҳо як соҳаи фаъолият нест, балки нишондиҳандаи ҳунару истеъдоди нависандагии ӯ ба шумор меравад.

Саҳме, ки устод дар таҳрири китобу осори нависандагони тоҷик ва адабиёти тарҷумашуда ба забони тоҷикӣ доштааст, гувоҳи шахсияти адабӣ, инсонӣ, иҷтимоии устод аст.

Садриддин Айни аз солҳои бистуми қарни гузашта шуруъ намуда, то поёни умр ба фаъолияти муҳаррирӣ машғул буд ва онро як ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти адабии ҳеш меҳисобид. Хидмати устод дар камолу пешрафти нависандагони тоҷик Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, А. Дехотӣ, Ф. Ниёзӣ, П. Толис, Р. Ҷалил, Ҳ. Карим ва дигарон ниҳоят арзишманд аст. Кори таҳриргарӣ дар коргоҳи эҷодии ҳеҷ нависандае ба андозаи устод Айни барҷаставу муҳим набудааст.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис / С Айнӣ // Адабиёти советии тоҷик. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954.
2. Айнӣ, С. Қайдҳо дар ҳошияхо / С Айнӣ // Шарқи Сурх. – 1958. – №5. – С. 90-97.
3. Айнӣ, С. Мактубҳо / С Айнӣ. – Душанбе: Мехроҷ Граф, 2023. – 663с.
4. Дехотӣ, А. Куллийт. – Ҷ.5. / А.Дехотӣ – Душанбе: Ирфон, 1966. – 472 с.
5. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
6. Камолиддинов, Б. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот (дастури таълимӣ барои журналистони ҷавон / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Пойтахт, 2015. – 101 с.
7. Кӯчаров, А. Таҳрири адабӣ ва ғаёлияти муҳаррири С. Айнӣ / А.Кӯчаров. – Душанбе, 2013. – 139 с.
8. Лазаревич, Э. Л. Практикум по литературному редактированию / Э.Л. Лазаревич, А.В. Абрамович. – М., 1986. – 255с.
9. Мактаби адабии устод Садриддин Айнӣ (Пажӯҳиш. Тадвин ва таҳия аз Камолиддин Сайидмуродзодаи Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 2010. – 202 с.
10. Мактуби С. Айнӣ ба рафиқон А. Дехотӣ ва М. Турсунзода 6.х. 1939 Самарқанд. – «Шарқи Сурх», 1956. - № 4.
11. Мукотибаи Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе, 2003. – 140 с.
12. Отахонова, Х. Масъалаҳои матншиносии адабиёти муосири тоҷик / Х.Отахонова. – Душанбе: Дониш, 1999. – 196 с.
13. Рустамов, Ш. Забон ва замон / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 255с.
14. Садриддин Айнӣ дар хотироти дӯстон ва шогирдон. – Душанбе, 1968. –288 с.
15. Сайфуллоев А. Мактаби Айнӣ / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1978.
16. Толис, П. Куллийт / П. Толис. Иборат аз ду ҷилд. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 2. – 671 с.

НАҚШИ САДРИДДИН АЙНӢ ДАР ТАҲРИРИ ОСОРИ НАВИСАНДАГОНИ ТОҶИК

Дар мақола масъалаи ғаёлияти устод Садриддин Айнӣ дар самти таҳрири асарҳои нависандагони ҷавон мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Зикр карда мешавад, ки Садриддин Айнӣ ҳамеша ба тозагиву рушду камоли забони тоҷикӣ эътибори махсус дода, тамоми ғаёлияти худро барои тозагиву рушду камоли он бахшидааст. Яке аз ҷанбаҳои муҳими ғаёлияти устод Айнӣ муҳаррирӣ буда, ӯ китобу маҷаллаҳои адабии замонро ҳамеша пайгирӣ ва мутолиа менамуд ва андешаву мулоҳизот ва қайдҳои ӯ дар ҳошияи осори мавриди назар менавишт. Як қисмати зиёди ғаёлияти муҳарририи Садриддин Айнӣ ба қайдҳои тавзеҳоти ӯ дар ҳошияи китобу маҷаллаҳо тааллуқ дорад. Садриддин Айнӣ аз солҳои бистуми қарни гузашта шуруъ намуда, то поёни умр ба ғаёлияти муҳаррирӣ машғул буд ва онро як ҷузъи ҷудонашавандаи ғаёлияти адабии хеш меҳисобид. Хидмати устод Айнӣ дар камолу пешрафти нависандагони тоҷик ниҳоят арзишманд аст. Дар мақола намунаҳои таҳрири забони асарҳои адибони машҳури тоҷик С. Улуғзода, А. Дехотӣ, П. Толис, Р. Ҷалил, Ҳ. Карим ва дигарон аз ҷониби устод Айнӣ баррасӣ гардидаанд. Намунаҳои дар мақола таҳлилу таҳқиқшуда далели онанд, ки кори таҳриргарӣ дар қорғҳои эҷодии ҳақ нависанда ба андозаи Садриддин Айнӣ барҷаставу муҳим набудааст.

Калидвожаҳо: устод Садриддин Айнӣ, ғаёлияти муҳаррирӣ, забони тоҷикӣ, нависандагони ҷавон, қорғҳои эҷодии нависанда, С.Улуғзода, П.Толис, А.Дехотӣ, Р. Ҷалил, Ҳ. Карим.

РОЛЬ САДРИДДИНА АЙНИ В РЕДАКТИРОВАНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТАДЖИКСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

В статье рассматривается деятельность устода Садриддина Айна по вопросам редактирования произведений молодых писателей. Отмечается, что Садриддин Аини всегда уделял особое внимание чистоте, развитию и совершенствованию таджикского языка и всю свою деятельность посвящал его чистоте, развитию и совершенствованию. Одним из важных аспектов деятельности устода Айна было редактирование, он всегда следил за изданием книг и литературных журналов того времени, читая их оставлял замечания, комментарии и заметки на полях рассматриваемых произведений. Большая часть редакционной деятельности Садриддина Айна связана с его заметками и пояснениями на полях книг и журналов. Начиная с двадцатых годов прошлого века Садриддин Аини до конца жизни занимался редактированием и считал его неотъемлемой частью своей литературной деятельности. Заслуга устода Айна является чрезвычайно значительной в росте и развитии таджикских писателей. В статье приведены примеры языкового редактирования устодом Аини произведений известных таджикских писателей С. Улуғзода, А. Дехоти, П. Толиса, Р. Джалила, Х. Карима и других. Анализируемые и исследованные в статье примеры доказывают, что редакторская работа в творческой лаборатории ни у одного писателя не была столь выдающейся и важной, как у Садриддина Айна.

Ключевые слова: устод Садриддин Аини, редакторская деятельность, таджикский язык, молодые писатели, творческая лаборатория писателя, С. Улуғзода, П. Толис, А. Дехоти, Р. Джалил, Х. Карим.

THE ROLE OF SADRIDDINA AINI IN EDITING THE WORKS OF TAJIK WRITERS

The article examines the activities of Ustad Sadrididdin Aini on the issues of editing the works of young writers. It is noted that Sadrididdin Aini always paid special attention to the purity, development and improvement of the Tajik language and devoted all his activities to its purity, development and improvement. One of the important aspects of Ustad Aini's activity was editing; he always monitored the publication of books and literary magazines of that time, reading them and leaving remarks, comments and notes in the margins of the works under consideration. Most of Sadrididdin Aini's editorial activity is associated with his notes and explanations in the margins of books and magazines. Starting from the twenties of the last century, Sadrididdin Aini was engaged in editing until the end of his life and

considered it an integral part of his literary activity. The merit of Ustad Aini is extremely significant in the growth and development of Tajik writers. The article provides examples of language editing by Ustad Aini of the works of famous Tajik writers S. Ulugzoda, A. Dekhoti, P. Tolis, R. Jalil, H. Karim and others. The examples analyzed and studied in the article prove that the editorial work in the creative laboratory of no writer was as outstanding and important as that of Sadridin Aini.

Key words: ustod Sadridin Aini, editorial activity, Tajik language, young writers, writer's creative laboratory, S. Ulugzoda, P. Tolis, A. Dekhoti, R. Jalil, H. Karim.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҷӯраева Мушаррафа Рустамовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: light_angel-65@mail.ru

Алиева Ҷамила Файзовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, додталаби кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: chamila-81@mail.ru

Сведения об авторах: *Джураева Мушаррафа Рустамовна* - Таджикский национальный университет, профессор кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: light_angel-65@mail.ru

Алиева Джамила Файзовна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры стилистики и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: chamila-81@mail.ru

Information about the authors: *Juraeva Musharrafa Rustamovna* - Tajik National University, professor of the department of stylistics and literary editing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: light_angel-65@mail.ru

Alieva Jamila Fayzovna – Tajik National University, applicant at the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: chamila-81@mail.ru

**ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМИ «МЕЪЁРГУЗОРӢ» ДАР
ИСТИЛОҲШИНОСӢ ВА РУШДИ ДАВРАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ
БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛИИ СТАНДАРТУНОНИИ ИСТИЛОҲОТ**

Мусоямов З.М., Кесамирова С.Р.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Мусаллам аст, ки танзим ва меъёргузории сохтори истилоҳот фаъолият ва таҳаввулотӣ навин дар истилоҳшиносӣ маҳсуб меёбад. Бояд тазакур дод, ки таҳаввулотӣ илмӣ дар истилоҳоти касбӣ соҳавӣ хеле пештар аз ин сарчашма гирифтааст. Дар асрҳои XVIII ва XIX истилоҳотро бештар дар илмҳои дақиқ мушоҳида мекарданд ва дар асри XX бештар муҳандисон ва мутахассисони соҳавӣ ба ин илм ҷалб карда шуданд. Ташаккул ва таҳаввули истилоҳот забоншиносӣ водор намуд, ки дар ин самт назари худро бештар равона созанд. То ҳол истилоҳот мунтазам зери таҳқиқ қарор дорад. Бо пайдо шудани технологияи иттилоотӣ, рушди истилоҳоти соҳавӣ босуръат гардид. Технологияи иттилоотӣ ба рушду ташаккули истилоҳот, фаъолият ва методологияи тағйирёбии он таъсири назаррасе мерасонад. Дар раванди пайдоиши технологияи иттилоотӣ, махсусан шабакаи Интернет тамоми истилоҳоти соҳавӣ касбӣ сохторан ва мазмунан дар рушду тағйирёбӣ қарор доранд. Истилоҳ худ маъноӣ дақиқ дошта, якмаъноиро тақозо мекунад, вале бо таъсири марҳилаҳои гуногуни рушди технологияи иттилоотӣ дар бештари истилоҳот хусусияти бисермаъноӣ, муродифӣ ва омонимиро пай бурдан мумкин аст. Дар ин ҳолат зарурат ба амал меояд, ки истилоҳоти ҳар як соҳа дар алоҳидагӣ зери пажӯҳиш қарор ёфта, бо низомӣ муайян меъёргузорӣ карда шаванд.

Чараҳои батартибдорӣ истилоҳот ба кадом соҳа дахлдор будани онро меомӯзад, зеро истилоҳоти ба соҳаҳои гуногун марбут таркибан бо хусусияти худ аз ҳам тафовут доранд. Тамоми истилоҳотро аз рӯи вазифашон ба ду соҳаи умумӣ, илмҳои табиӣ ва гуманитарӣ ҷудо намудаанд [7].

Бо дарназардошти таъсири омилҳои гуногуни илмҳои соҳавӣ истилоҳот хусусияти фарқкунандаи худро аз воҳиди луғавӣ одӣ ғам кардааст ва дар як низом ва меъёри муайян қарор надорад. Дар мавриди нест гардидани хусусияти якмаъноӣ истилоҳ, зарурат ба амал меояд, ки тамоми истилоҳоти касбӣ соҳавӣ, алаҳусус истилоҳоти технологияи иттилоотиро гурӯҳбандӣ намуда, марҳилаҳои меъёргузориашонро зери таҳқиқ қарор диҳем. Пайдо гардидани хусусияти омонимӣ, синонимӣ ва бисермаъноӣ дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ аз омилҳои зерин дарак медиҳад:

- дур шудан аз якмаъноӣ;
- ақидаҳои мухталифи мактабҳои забоншиносӣ ва идеологияи гуногун дар муайян намудани мафҳуми дақиқи истилоҳ;
- сабаби ба таври гуногун эзоҳ додани мафҳуми истилоҳоти оммавӣ аз тарафи олимони истилоҳшинос.

Ин се омил дар боло зикргардида дар тамоми истилоҳоти касбӣ соҳавӣ ба назар мерасанд. Омилӣ яқумро бештар дар истилоҳоти дақиқ ва техникӣ метавон дид, омилӣ дуюм дар истилоҳоти оммавӣ ба ҷашм мерасад ва омилӣ сеюмро дар атрофи истилоҳоти санъатшиносӣ вохӯрдан мумкин аст [1, с.55].

Ҷанбаҳои дар боло зикргардида, яке аз сабабҳои назарраси вайроншавии меъёри истилоҳ ба ҳисоб меравад. Сабаби дигар ин раванди тарҷумаи истилоҳот мебошад. Бештари тарҷумонҳо пеш аз баргардон намудани истилоҳ марҳилаҳои ташаккули истилоҳ ва мутобиқати хусусиятҳои истилоҳотро дар забонҳои мавриди тарҷума муқоиса наменамоянд. Бо сабаби муқоиса накардани хусусиятҳои фарқкунандаи истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда боиси коста гардидани меъёргузории истилоҳот мегардад. Маҳз ҳамин ҳолатҳоро ба назар гирифта, муҳаққиқон ҳар як истилоҳро пеш аз меъёргузорӣ, ҷанбаҳои онро дар истилоҳшиносии типологӣ зери таҳлил қарор медиҳанд.

Истилоҳшинос Д.С. Лотте [3] бар он ақида аст, ки «1) таҳаввули истилоҳоти соҳавӣ омӯхта, омилҳои фарқкунанда ва умумиашонро муайян кардан лозим аст. Инчунин, дар кадом соҳа рушд ёфтани истилоҳро бояд равшан намоем ва ба кадом гурӯҳи соҳавӣ наздик буданашро

ошкор созем; 2) омӯзиши ташаккули хусусиятҳои истилоҳоти навро бояд ба роҳ монем; 3) дар асоси натиҷаи таҳлили вазифаҳои якум ва дуум бояд таҷрибаи лабораторӣ гузаронид.

Фаъолияти истилоҳшиносӣ самтҳои назариявӣ ва амалиро дарбар мегирад. Ба фаъолияти назариявии истилоҳшиносӣ мутахассисони соҳаҳои забоншиносӣ, мантиқ, илму техника қорбарӣ меkunанд. Дар раванди таҳқиқ истилоҳшиносон ба таври ҷиддӣ ва салоҳиятнок мушкилоти мантиқӣ, маъноӣ ва хусусиятҳои грамматикӣи воҳидҳои луғавӣи махсусро меомӯзанд. Истилоҳшиносии амалӣ бошад ҷанбаҳои гуногунро фароғир аст. Ба истилоҳшиносии амалӣ мутахассисони касбӣ, ки бештар бо забоншиносии амалӣ робита доранд, ҳамчун истилоҳшинос аз рӯйи методу воситаҳои муқоисавӣ истилоҳотро зерӣ пажӯҳиш қарор медиҳанд [12].

Дар меёргузори ва батартибдарории истилоҳот якҷанд тамоюлҳо вучуд доранд, ки бахши аввали он *инвентаризатсияи истилоҳот* мебошад. *Инвентаризатсияи истилоҳот* вазифаи ҷамъоварӣ ва тавсифи ҳамаҷиҳатаи истилоҳро дарбар гирифта, аз рӯйи мавзӯ ба қадом соҳа марбут будани истилоҳро муайян карда, якҷанд марҳилаҳои зеринро зина ба зина дар раванди таҳқиқ иҷро менамояд:

- муқаррар намудани меёрҳои воҳиди луғавӣи интиҳобгардида (ин одатан бо роҳи тартиб додани рӯйхати сарлавҳа ва зерсарлавҳаҳои он сурат мегирад);
- интиҳоби манбаъҳо (матнҳое, ки истилоҳот доранд) ва интиҳоби истилоҳот аз манбаъҳо;
- қоркарди лексикографии истилоҳот (овардани онҳо ба шакли якхелаи грамматикӣ, ошкор намудани омилҳои омонимӣ, сермаъноӣ ва муродифӣ бо аломатҳо, дар ҳолати зарурӣ тавзеҳ додани маъно ва шаклҳои истилоҳот);
- тавсифи истилоҳот - сабти ҳама маълумоти мавҷуда дар бораи истилоҳот: пайдоиши онҳо, вижагиҳои истифода, маъно, муродифҳо ва амсоли ин. Ба қадри имкон, танзими муаллифии истилоҳот ва мансубияти онҳо ба лексикаи мактабҳои мушаххаси илмӣ [1, с.14];

Дар натиҷаи инвентаризатсияи истилоҳот фарҳангҳои тафсири ва мавзӯӣ ба вучуд меоянд, ки дар онҳо истилоҳот бо як тартиби аниқ аз рӯйи алифбо ҷобаҷо ва мураттаб карда шудааст. Бояд тазаққур дод, ки объекти асосии батартибдарории истилоҳот, маҷмуи истилоҳоте мебошад, ки ба соҳаи муайяни дониши касбӣ соҳавӣ дахл дорад. Зарурати ба тартиб даровардани истилоҳот, дар натиҷаи рушди доимии илм ва техника ба миён омада, боиси пайдо гардидани мафҳумҳои нав, тағйир додани мазмуни мафҳумҳои мавҷуда ва муносибатҳои байни мафҳумҳо, ба номутобиқати байни истилоҳот ва мафҳумҳо мегардад. Ҷи гуна ки ба ҳамагон маълум аст, дар баробари дигар истилоҳоти илмӣи техникаи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ бо суръати қайҳонӣ дар рушду такомул аст, ки мушкилоти меёргузории истилоҳоти бар ин соҳа марбутаро ба миён меорад. Батартибдарорӣ, меёргузори ва таснифи истилоҳоти технологияи иттилоотӣ, яке аз масъалаҳои муҳим дар истилоҳшиносии назариявӣ ва амалӣ махсуб меёбад.

Ҷи тавре ки дар боло қайд гардид, меёргузории истилоҳот марҳилаҳои муайяни худро дорад. Баъд аз *инвентаризатсияи истилоҳот* онро истилоҳшиносон ба низомии аниқ мувофиқ намуда, тамоми қамбудиҳои ҷойдоштаро баргараф месозанд. Ҷар як таснифоти истилоҳотро аз рӯйи меёрҳои забонӣ, маъноӣ ва сохторӣ омӯхта, *систематизатсия* меkunанд. Ба ибораи дигар, банизомдарории истилоҳот дар ҷараёни мафҳумҳои як соҳаи дониш аз рӯйи категорияҳо ва сохтани тарҳҳои таснифи мафҳумҳо, дар рафти инкишофи таърихӣ истилоҳот вобаста ба инкишофи дониши одамон, аз забонҳои дигар вом гирифтани истилоҳот дар байни системаи мафҳумҳо ва истилоҳоти истифодашуда номувофиқатиҳо ба вучуд меоянд, истифода мегардад.

Дар назарияи истилоҳшиносӣ оид ба масъалаи батартибдарории истилоҳот ду нуктаи назари ба ҳам зид мавҷуд аст. Аз ҷиҳати хронологӣ, истилоҳро аввал Д.С. Лотте аз рӯйи омилҳои меёргузори таҳқиқ намуда, ба истилоҳ *якмаъноӣ*, аз *нигоҳи сохт сода* ва *фаҳмо*, инчунин мафҳуми *аниқу мухтасар* тавсиф дод [4, с.72-79].

Соли 1968 Комитети истилоҳоти илмӣ-техники Академиям фанҳои СССР талаботи Д.С. Лоттеро ба назар гирифта як дастури методӣ омода намуд, ки дар он тамоми қамбудихое, ки дар раванди рушди истилоҳоти илмӣ техникаи ба монанди сермаъноӣ, омонимия, синонимия ба вучуд меоманд, сабаби асосиро дар иқтибос шудани истилоҳот аз дигар забонҳо медиданд [2, с.8-12].

Аз рӯйи гуфтаҳои истилоҳшинос Ю.В. Сложеникина истилоҳот бояд аз нигоҳи сохт ва мазмун якмаъноиро ифода намуда, новобаста аз омилҳои семантикӣ бетағйир бояд бимонад. Вале дар раванди таҳқиқ маълум гардид, ки Ю.В. Сложеникина дар он ақида аст, ки истилоҳот дар таърихи ташаккулёбиашон бо мурури замон тағйир меёбанд [10, с.51-71].

Аз ақидаҳои муҳаққиқон бармеояд, ки батартибдарории истилоҳот то айнаи ҳол ҳаллу фасли худро наёфтааст, зеро фикру ақидаҳои гуногун ва мухталиф ба назар мерасанд. Махсусан, дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ номувофиқатиҳои меъёргузори дар ҳолати ба миён омадани мафҳумҳои бисермаъно ва синонимӣ ба чашм мерасад:

Мисол, **blog**:

1. *a website containing a writer's or group of writers' own experiences, observations, opinions, etc., and often having images and links to other websites*; 2. *a single entry or post on such a website*;

browser:

1. *a person or thing that browses*.

2. *Digital Technology. a software program that allows the user to find and read encoded documents in a form suitable for display, especially such a program for use on the internet [https://www.dictionary.com/browse/browser#]*.

Аз мисолҳои овардашуда истилоҳи **blog** ду маъноро зоҳир менамояд, ки маънои якум асли ба ҳисоб рафта, бо мазмуни вебсайти, ки дорои таҷрибаҳо, мушоҳидаҳо, андешаҳо ва ғайра аз ҷониби нависанда ё гурӯҳи нависандагон мебошад ва аксар вақт дорои тасвирҳо ва истинодҳо ба вебсайтҳои дигар дорад. Маънои дуюм бошад, як роҳи вуруд ва эзоҳ гузоштан дар вебсайт аст.

Ҳолатҳои синонимӣ бошад дар истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ба монанди, *portal – gateway – системаи ҷустуҷӯӣ, network – website – вебсайт, download – load – зеркашӣ кардан, set up – install – насб кардан, exit – quit – анҷом додан, cyberbullying – cyberharassment – таҳқир киберӣ* ба назар мерасад, ки боиси вайрон гардидани меъёри истилоҳотро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, маҳз ҳамин омилҳо сабаб мегарданд, ки зарурат ба пажӯҳиши меъёргузори ва батартибдарории истилоҳоти технологияи иттилоотӣ, ё ин ки дар умум тамоми истилоҳоти касбӣ соҳавӣ пайдо мегардад.

Рушду такомули доимӣ ва босуръати илму техника афзоиши назарраси шумораи мафҳумҳоеро ба вуҷуд овард, ки онҳо мебоист аз рӯи хусусияти пайдошавӣ мафҳумҳои мутобиқро пайдо намуда номгузори карда шаванд. Дар натиҷа, дар истилоҳот, дар якҷанд соҳаҳои касбӣ аксар вақт афзоиши беназорати шумораи нишондодҳо ба чашм мерасиданд. Меъёргузори ё худ меъёргузори фарогири истилоҳот як роҳи мубориза бо гуногунии мафҳумҳо, номҳо ва ба ин васила таъмин намудани мафҳуми дақиқ дар байни мутахассисони истилоҳшинос мебошад. Аз таърихи пайдоиши истилоҳ ва вайроншавии меъёрҳои он равшан гардид, ки сабабҳои асосии коста гардидани хусусияти истилоҳ дар раванди иқтибос аз як забон ба забони дигар, ё ин ки дар раванди тарҷумаи нодуруст, меъёрҳои забонҳои муқоисашавандаро ба назар нагирифтани, дар натиҷа истилоҳ метавонад шакли худро гум карда, ба воҳиди луғавии одӣ мубадал гардад. Дар ин ҳолат дар истилоҳот синонимия, омонимия ва бисермаъноӣ пайдо мегардад. Дар ҳолате, ки истилоҳот ба сермаъноӣ дучор гардад, мафҳумҳои норавшанро пеши назар меорад. Истилоҳоти норавшан, ки ба сермаъноӣ, синонимӣ ва омонимия асос ёфтааст, бешубҳа дар роҳи муоширати байни мутахассисон монеаҳо пайдо намуда, талошҳои ногузир барои тартиб додани фикрро халалдор месозад. Аз ҳамин сабаб, ҳанӯз дар асри XIX олимони ва дар ибтидои асри XX муҳаққиқон ва мутахассисони соҳаҳои техника зарур донишанд, ки истилоҳотро дар соҳаҳои дахлдори худ танзим кунанд ва ба ин васила бевосита дар раванди меъёргузори онҳоро мураттаб созанд [11, с.194].

Созмони Байналмилалӣ Меъёргузори (The International Organization for Standardization ISO), ки соли 1947 бо мақсади таҳияи меъёргузориҳои универсалӣ бо мақсади беҳтар кардани алоқа ва ҳамкории байни давлатҳо ва хоҳиш додани монеаҳои мубодилаи тиҷоратӣ дар сатҳи байналмилалӣ таъсис ёфтааст, роҳу воситаи меъёргузори истилоҳотро низ муайян кардааст. Дар ибтидо вазифаи созмони мазкур дар меъёргузорикунонии маҳсулоте, ки намуду сифатҳои гуногун дошт, ба роҳ монда шуда буд. Баъдан истилоҳшиносон ба ҳулосае омаданд, ки ҳар як кашфиёти нав на танҳо аз рӯи сифати маҳсулот меъёргузори шавад, балки аз ҷиҳати мафҳум низ маъноӣ дақиқ ва мутобиқи худро доро бошад. Аввалин фаъолиятҳои марбут ба меъёргузори дар асри XVII оғоз ёфтанд, вақте ки баъзе ширкатҳо қоидаҳои истеҳсолро аз ҳисоби савдои аз ҷониби онҳо овардашуда муқаррар карданд. Меъёргузори аввал барои ширкати дохилӣ ва роҳи оптимизатсияи истеҳсолот буданд. Баъдтар онҳо берун аз ширкат васеъ карда шуданд, то ба муносибатҳои тиҷоратӣ мусоидат кунанд. Ин қоидаҳо равшантарин пешгӯиҳо буданд, ки баъдтар ба меъёргузори табдил меёбанд. Дар раванди фаъолият кормандони саноат дарк намуданд, ки

қоидаҳои ҷудогона дар бораи маҳсулот ғайрифайоланд, агар қоидаҳои танзимкунандаи забони истифодашуда вучуд набошад бошанд. Пас, меёргузори саноатӣ бо меёргузори истилоҳотӣ зич алоқаманд буд. Инқилоби саноатии асри XIX, ки қувваи муайянкунандаи ҳамкори байналмилалӣ мебошад, зарурати ягона кардани баъзе системаҳои истеҳсолот, ченакҳо, вазнҳо ва дигар хусусиятҳо, аз ҷумла истилоҳотро, ки иваз кардан мумкин аст, ба таври возеҳ баррасӣ кард.

Бояд қайд намуд, ки мушкилоти истилоҳсозӣ ва меёргузори истилоҳот дар забони тоҷикӣ низ дар асри XIX ба вучуд омад. Дар он давра усулномаи «Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ» (тартибдиҳанда Я.И. Калонтаров) рӯйи чоп расид [9, с.62]. Дар толи 70 сол забони асноди давлатӣ ва коргузори асосан забони русӣ буд. Забони тоҷикӣ дар ин риштаҳо забони тарҷума буд ва истилоҳоти он низ зери таъсири забони русӣ ташаккул ёфта буд. Ба ин далел садҳо луғату истилоҳот, ибораву таркиботи қолабӣ дар забони тоҷикӣ дохил шуда ва дар калимасозии он таъсир гузоштаанд [6]. Равшан гардид, ки мушкилоти истилоҳшиносӣ ва истилоҳсозӣ аз ҳамон давра то кунун ҳалли худро наёфтааст. Дар баробари ин, бо рушду такомули илму техника ва робитаҳои байнифарҳангӣ бештари истилоҳоти технологияи иттилоотӣ низ ба забони тоҷикӣ ворид гаштаанд, ки яке аз масъалаҳои мубрами истилоҳшиносии забони тоҷикӣ мебошад. Дар даврони муосир низ, дар раванди ташаккули босуръати илму техника, истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар ҳарду забони муқоисашаванда, дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нӣз ба меёргузори доранд.

Раванди меёрсозӣ ва батартибдарории истилоҳоти технологияи иттилоотӣ яке аз бахшҳои муҳими истилоҳшиносӣ буда, ҳадафи он ба тартиб ва меёри муайян даровардани шабакаи истилоҳсозӣ аввалан дар сатҳи як давлати муайян ва баъдан дар сатҳи умумиҷаҳонӣ мебошад. Пешрафти бесобиқаи илму техника, пайдо шудани шабакаи нави технологияи компютерӣ ва саросарӣ шудани технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ масъалаҳои меёргузори кардан ва мурағаб сохтани истилоҳотро чи дар миқёси умумидавлатӣ ва чи дар сатҳи умумиҷаҳонӣ яке аз масъалаҳои мубрами забоншиносӣ гардондааст. Албатта, масъалаи истилоҳот ва истилоҳшиносӣ дар шароити ҷаҳонӣ шудани иттилооту муқобирот масъалаи фақат илми забоншиносӣ набуда, он ба яке аз масъалаҳои байниилмӣ табдил ёфтааст ва ҳалли ин масъала мувоҳилаи қоршиносони бисёр соҳаҳои илм, аз қабилӣ риёзиёт, физика, химия, технологияҳои компютерӣ ва ғайраро талаб дорад. Муассисаҳои байналмилалӣ, ки ба меёргузори кардани истилоҳоти илмӣ – техникаӣ машғул ҳастанд, масъалаҳои меёргузори карданро ҷунин шарҳ медиҳанд:

Меёргузори кардан – фаъолияти мебошад, ки ба хоҳири батанзимдарорӣ ва истифодаи қоидаву меёрҳои амалӣ гузаронида шуда, ҳадафи он танзими фаъолияти илмиву амалӣ дар як соҳаи муайян ба ҷалби тамоми тарафҳои манфиатдор аст. Яъне агар меёргузори дар низомии истилоҳии забон татбиқ намоем, ҳадафи он ба як меёри муайяни илмӣ ва техникаӣ даровардани истилоҳоти соҳаҳои муҳталиф мебошад.

Масъалаҳои меёрсозӣ ва батартибдарории истилоҳот дар сатҳи давлатӣ гузаронида мешавад. Дар миқёси собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ҳанӯз дар соли 1965 қарори Шурои Вазирон (№ 16, аз 11-уми январӣ соли 1965) «Дар бораи беҳтар кардани фаъолияти меёрсозӣ дар истилоҳот» тасдиқ гардида буд, ки дар он зарурати дар асоси пешрафти илмиву техникаӣ меёргузори кардани истилоҳоти илмӣ-техникаӣ ва бахшҳои гуманитарӣ аз масъалаҳои асосии сиёсати давлатӣ эълон шуда буд. Дар он раванд меёрсозии истилоҳот марҳилаҳои зеринро дарбар мегирифт:

-Таҳияи меёргузори истилоҳот дар асоси услубҳои мушаххас, тартиб ва шаклҳои таъиншуда;

-Баррасии ҳама тарафа ва мувофиқаи ҳамаҷонибаи лоиҳаи меёргузори истилоҳот бо тамоми муассисаҳои манфиатдор;

-Муоина (экспертиза) ва тасдиқ кардани меёргузориҳо аз рӯйи қоида ва меёрҳои ягона;

-Таъмини дар амал қорӣ кардани истилоҳоти меёргузоришуда аз рӯйи барномаи мушаххас;

-Назорати доимӣ аз болои тартиби иҷрои барномаи меёргузори истилоҳот, бознигарии барномавии истилоҳоти меёргузоришуда.

Дар масъалаи меёргузори кардан ва батартибдарории истилоҳот аксари донишмандон бар ин ақидаанд, ки пеш аз ҳама бояд истилоҳоти байнисоҳавӣ, ки барои инкишофи соҳаҳои муҳталифи илму техника умумияти бештар доранд, меёргузори карда шавад [6].

Раванди меъёрсозӣ дар забон чунин даврахоро дарбар мегирад.

- батартибдарорӣ (такмилдиҳӣ),
- ҳамгунсозӣ,
- меъёрсозӣ.

Батартибдарорӣ ва такмили истилоҳоти забони тоҷикӣ дар охири солҳои 20-ум дар баробари пайдо шудани чунин масъала дар миқёси собиқ Иттиҳоди Шуравӣ оғоз гардида, дар марҳилаи аввал бо дар назар гирифтани асосҳои назарии истилоҳшиносӣ сурат мегирифт. Дар солҳои баъдӣ масъалаи ҳамгунсозӣ ва меъёргузорӣ истилоҳот аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Агар батартибдарории истилоҳот аз оғози пайдоиши чунин масъалагузорӣ дар забони тоҷикӣ бештар ба масъалаҳои умумии истилоҳот дахл карда бошад, пас масъалаи меъёрсозӣ масъалаҳои аввал шоха-шоха ва соҳа ба соҳа ба тартиб даровардани истилоҳот ва дар маҷмӯъ тасдиқи онҳоро аз тарафи як созмони давлатӣ (масалан, Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) тақозо мекунад. Ҳамин тариқ, батартибдарории низоми истилоҳот, пеш аз ҳама, назари танқидӣ ба истилоҳ ё бахши истилоҳот буда, аз ҷиҳати моҳият ва шакл ду ҷанбаро дар бар мегирад:

а) маҷмӯи тадбирҳо ва корҳои илмиву амалӣ барои таҳлил, ошкорсозӣ ва ҷамъовариву сабти мафҳумҳои ифодашаванда;

б) таҳлил, арзёбӣ ва интиҳоби истилоҳ.

Ҳамгунсозии истилоҳоти забон асосан дертар шуруъ шуда, ба масъалаи меъёргузорӣ кардани истилоҳот саҳт алоқаманд аст. Ҳамгунсозӣ ду ҷанба дорад: ҷанбаи дохилизабонӣ ва байнизабонӣ. Масалан, дар солҳои 60-ум ба инкишофи ҳамгунсозии истилоҳоти соҳаи гуногун дар Иттиҳоди Шуравӣ марҳилаҳо ва зинаҳои батартибдарории истилоҳот чунин муайян шуда буданд:

- ҳамгунсозӣ дар сатҳи маҳдуди шоҳаи як соҳаи муайян;
- дар сатҳи умумии як соҳа;
- дар сатҳи забони милли;
- дар сатҳи забонҳои халқҳои шуравӣ;
- дар сатҳи забонҳои кишварҳои сотсиалистӣ;
- дар сатҳи забонҳои пешрафтаи ҷаҳон.

Пеш аз оғози батартибдарории истилоҳот, тавре қаблан ёдовар шудем, бояд батартибдарории истилоҳот, ки амалҳои ҷамъоварии истилоҳот, таҳияи вожаномаҳои истилоҳоти мухталиф, таҳияи фарҳангҳои истилоҳии ҳамгуншуда ва ғайра анҷом ёфта бошад.

Масъалаи меъёргузорӣ кардани истилоҳот дар миқёси умумиҷаҳонӣ низ аз масъалаҳои асосии истилоҳшиносӣ буда, яке аз бахшҳои фаъолияти Созмони байналмилалӣ меъёрсозӣ мебошад ва ин созмон чандин маротиба дар конференсияву симпозиумҳои хеш масъалаи меъёргузорӣ кардани истилоҳоти илмӣ-техникиро дар миқёси умумиҷаҳонӣ баррасӣ кардааст. Қоидаҳои меъёргузорӣ кардани луғатҳои истилоҳӣ аз рӯи меъёрҳои ин созмон масъалаҳои зеринро дар бар мегирад:

- Забон ва масъалаҳои ҷаҳони имрӯз;
- Мафҳумҳо;
- Муайян кардани шаклҳои ифодаи мафҳумҳо;
- Истилоҳот ва корбурди онҳо;
- Хусусиятҳои забонӣ (сарфу нахв ва қоидаҳои дастурӣ);
- Луғатномаҳо ва фарҳангҳои истилоҳӣ;
- Ҷанбаҳои назарии омӯзиш ва истифодаи амалии истилоҳот ва фарҳангшиносӣ.

Барои меъёргузорӣ кардан ва батартибдарории истилоҳот зарур аст, ки меъёрҳо ва қоидаҳои бо мурури вақт тағйирёбанда муайян карда шаванд, зеро истилоҳот ҳамчун яке аз бахшҳои асосии лексикаи забон доимо дар тағйиру таҳаввул аст.

Чунончи дар боло зикр гардид, сабаби вайрон гардидани меъёри истилоҳот омилҳои мухталифро дарбар мегирад. Тавре ки истилоҳшиноси тоҷик П. Нурув қайд менамояд: «Масъалаи мураттабсозӣ ва стандартигардонии истилоҳоти илмиву техникӣ боз аз он ҷиҳат аҳаммияти муҳим пайдо кардааст, ки барои сатҳи муосири рушди илму технология мубодилаи иттилоот оид ба дастовардҳои илмӣ на танҳо дар байни олимону мутахассисони як давлат, балки дар байни олимону мутахассисони давлатҳои гуногун, ки бо забонҳои мухталиф ҳарф мезананд,

хос аст. Ҳамкориҳои илмиву техникӣ ва фарҳангиву иқтисодии байни давлатҳо ба он боис гардида истодаанд, ки ба ҳар як забони миллий ба таври селосо на танҳо истилоҳоти нав, ҳатто баъзан якбора як системаи истилоҳоти ин ё он соҳаи нав ворид гардад. Дар натиҷа, дар забонҳо миқдори истилоҳоти иқтибосӣ афзун мегардад, ки ин ба рушди минбаъдаи ҳамдигарфаҳмии байналхалқӣ ва мубодилаи иттилоот мусоидат мекунад» [8, с.109].

Аз андешаҳои П. Нуров бармеояд, ки дар раванди иқтибос гардидани истилоҳот аз дигар забонҳо, ҳатто истилоҳоти технологияи иттилоотӣ ба пуррагӣ тамоми системаи истилоҳоти мазкур ба забони тоҷикӣ бе тағйир иқтибос ёфтааст ва дар раванди қорбурд муодили худро дар забони тоҷикӣ надорад. Ҳангоми тарҷумаи истилоҳот, бештари тарҷумонҳо истилоҳоти мазкурро транслитератсия ё калка ва нимкалка кардаанд, ки дар натиҷа меъёри истилоҳот вайрон гардидааст. Аз ин ҷост, ки ба андешаи муҳаққиқ истилоҳоти иқтибосшударо зарур аст, ки мурағбат ва меъёргузорӣ кард.

Бо ҳамин ибтидо намудан зарур аст, ки меъёргузори истилоҳот яке аз падидаҳои нав дар забоншиносӣ маҳсуб ёфта, дар замони имрӯза дар забони тоҷикӣ масъалаи меҳварӣ маҳсуб меёбад.

Муқарриз: М.Зайниддин – д.и.ф., профессор.

АДАБИЁТ

1. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С.В.Гринев-Гриневич. - М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 304 с.
2. Как работать над терминологией: Основы и методы / Пособие сост. по трудам Д.С. Лотте. – М.: Наука, 1968. – 76 с.
3. Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д.С. Лотте. – М., 1982.
4. Лотте, Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д.С. Лотте. – М.: АН СССР, 1961. – 157 с.
5. Мусоямов, З.М. Структурно-семантический анализ терминов программного обеспечения компьютера (на материалах таджикского и английского языков): дис. канд. филол. наук: 10.02.20 / З.М. Мусоямов. - Душанбе, 2017. – 203 с.
6. Назарзода, С. Истилоҳшиносӣ ва таҳияи усулҳои истилоҳсозӣ / С.Назарзода // “Забон ва истилоҳот (Маҷаллаи илмӣ-оммавӣ)”. – 2022. - №1.
7. Палиевская, Ю.В. Терминология английского литературоведения как система: дис... канд. филол. наук / Ю.В. Палиевская. - М., 1983. – 173 с.
8. Пирахмад Н. Истилоҳшиносӣ: воситаи илмӣ таълимӣ / Н.Пирахмад. – Душанбе, 2018. – 133 с.
9. Принципиҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ. Тартибдиҳанда Я.И. Калонтаров. – Душанбе, 1971. – 62 с.
10. Сложеникина, Ю.В. Классификации терминологических вариантов / Ю.В. Сложеникина // Язык. Словесность. Культура. 2015. – № 4-5. – С.51-71.
11. Cabré M.T. La terminologie. Théorie, méthode et applications. Les presses de l'Université d'Ottawa, 1998. – 322 p.
12. Picht H. and Draskau J. Terminology an Introduction. – Guildford (Surrey), 1985.

ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВИИ МАФҲУМИ «МЕЪЁРГУЗОРӢ» ДАР ИСТИЛОҲШИНОСӢ ВА РУШДИ ДАВРАҲОИ ФАӢОЛИЯТИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИЛЛИИ СТАНДАРТУНОНИИ ИСТИЛОҲОТ

Мақола ба масъалаҳои омӯзиши меъёргузори истилоҳоти технологияи иттилоотӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шуда, фарогири давраҳои рушди тақомули созмонҳои байналмилалӣ ва миллии меъёргузорӣ мебошад. Ҳамзамон, муаллиф қайд намудааст, ки бо назардошти таъсири омилҳои гуногуни илмӣ соҳавӣ истилоҳот хусусияти фарқкунандаи худро аз воҳиди луғавӣ одӣ гум кардааст ва дар як низом ва меъёри муайян қарор надорад. Дар мавриди нест гардидани хусусияти якмаъноии истилоҳ, зарурат ба амал меояд, ки тамоми истилоҳоти касбӣ соҳавиро, алаҳхусус истилоҳоти технологияи иттилоотиро гурӯҳбандӣ намуда, марҳилаҳои меъёргузориашонро зерин таҳқиқ қарор дода шудааст. Мақолаи мазкур инчунин, раванди меъёргузори дар сатҳи созмонҳои миллий зерин паҷуиш қарор мегирад. Батартибдорӣ ва тақмили истилоҳоти забони тоҷикӣ дар охири солҳои 20-ум дар баробари пайдо шудани чунин масъала дар миқёси собиқ Иттиҳоди Шуравӣ оғоз гардида, дар марҳилаи аввал бо дар назар гирифтани асосҳои назарии истилоҳшиносӣ сурат мегирифт. Дар солҳои баъдӣ масъалаи ҳамгунсозӣ ва меъёргузори истилоҳот аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳамчунин, масъалаи меъёргузорӣ қардани истилоҳот дар миқёси умумиҷаҳонӣ низ ба таври возеҳу равшан дар мақола таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: забоншиносӣ, истилоҳшиносӣ, истилоҳ, муқоиса, меъёргузорӣ, батартибдорӣ, иқтибос, технологияи иттилоотӣ, лексика, ҳамгунсозӣ, раванд, илмӣ-техникӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «СТАНДАРТИЗАЦИЯ» В ТЕРМИНОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ПЕРИОДА ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ И НАЦИОНАЛЬНЫХ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО СТАНДАРТИЗАЦИИ

Статья посвящена вопросам изучения стандартизации терминов информационных технологий на английском и таджикском языках, а также освещает периоды развития и совершенствования международных и национальных стандартизационных организаций. При этом автор отмечает, что с учётом влияния различных факторов отраслевых наук термин утратил свой отличительный признак от простой лексической единицы и не соответствует определённому стандарту. В случае исчезновения единого значения термина, необходимо сгруппировать все профессиональные и отраслевые термины, особенно термины информационных технологий, и исследовать этапы их регулирования. В данной статье также рассматривается процесс стандартизации терминов на уровне национальных организаций. Стандартизация и совершенствование терминологии таджикского языка начались в конце 20-х годов, одновременно с появлением подобной проблемы в масштабах бывшего Советского Союза. На первом этапе это делалось с учётом теоретических основ терминологии. В последующие годы вопросы образования омонимов и стандартизации терминологии станут более актуальными. Также в статье наглядно проанализирован вопрос стандартизации терминов в мировом масштабе.

Ключевые слова: языкознание, терминоведение, термин, сравнение, стандартизация, упорядочение, заимствование, информационные технологии, лексика, унификация, процесс, научно-технический.

THEORETICAL STUDY OF THE CONCEPT OF “STANDARDIZATION” IN TERMINOLOGY AND THE PERIOD DEVELOPMENT OF ACTIVITY OF INTERNATIONAL AND NATIONAL TERMINOLOGICAL ORGANIZATIONS FOR STANDARDIZATION

The article is devoted to the study of standardization of information technology terms in English and Tajik, and also highlights periods of development and improvement of international and national standardization organizations. At the same time, the author notes that, taking into account the influence of various factors of branch sciences, the term has lost its distinctive feature from a simple lexical unit and does not correspond to a certain standard. If a single meaning of a term disappears, it is necessary to group all professional and industry terms, especially information technology terms, and explore the stages of their regulation. This article also discusses the process of standardization of terms at the level of national organizations. Standardization and improvement of the terminology of the Tajik language began in the late 20s, simultaneously with the emergence of a similar problem throughout the former Soviet Union. At the first stage, this was done taking into account the theoretical foundations of terminology. In subsequent years, issues of the formation of homonyms and standardization of terminology will become more relevant. The article also clearly analyzes the issue of standardization of terms on a global scale.

Keywords: linguistics, terminology, term, comparison, standardization, ordering, borrowing, information technology, vocabulary, unification, process, scientific and technical.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, н.и.ф., дотсент, декани факултети забони англисӣ. **Суроға:** 734013, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: zubaidullo@gmail.com.

Тел.: (+992) 918-89-51-22

Кесамирова Саодат Рустамовна - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи филологияи англисӣ. **Суроға:** 734013, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Сведения об авторах: *Мусоямов Зубайдулло Муминшоевич* – Таджикский международный университет иностранных языков им.С. Улуғзаде, к.ф.н., доцент, декан факультета английского языка. **Адрес:** 734013, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Муҳаммадиева 17/6. E-mail: zubaidullo@gmail.com.

Тел.: (+992) 918-89-51-22

Кесамирова Саодат Рустамовна – Таджикский международный университет иностранных языков им.С.Улуғзаде, к.ф.н., доцент, заведующий кафедрой английской филологии. **Адрес:** 734013, г.Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Муҳаммадиева 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Тел.: (+992) 987-52-41-41

Information about authors: *Musoyamov Zubaidullo Muminshoevich* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of English faculty. **Address:** 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhamadiev Str., 17/6. E-mail: zubaidullo@gmail.com. Phone: (+992) 918-89-51-22

Kesamirova Saodat Rustamovna - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of English Philology Department. **Address:** 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhamadiev, Str., 17/6. E-mail: skesamirova@gmail.com. Phone: (+992) 987-52-41-41

*Насимов Н.***Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»**

Дар илми забоншиносии тоҷик оид ба яке аз ҳодисаҳои фонетикии афтидани (ё коҳиши) овозҳо аз калимаҳо дар асарҳои «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [6, с. 29], «Луғати терминҳои забоншиносӣ» [21, с.22], «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [7, с.43-44], «Фонетикаи забони адабии тоҷик» [20, с.106-107] дар умум маълумоти назарӣ дода шудааст.

Бахусус роҷеъ ба ҳодисаҳои фонетикии ихтисор ва афтидани овозҳо дар лаҳҷаҳои шеваи шимолии Кӯлоб дар ҷилди 1 китоби «Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» иттилооти назарӣ амалӣ дарҷ гардидааст [14, с.73-74].

Пажуҳишгар М.Х. Олимова дар рисолаи илмиаш «Эллипсис в таджикском литературном языке» [15] менависад, ки ҳарчанд эллипсис ҳодисаи забонии афтидани таркиби нутқ, ба монанди калима, ибора ва ҷумлаҳо маҳсуб меёбад, аммо аз навиштаҳои В.А. Капронов мисол меорад, ки ӯ дар ашъори адибони классик афтидани фонемаҳо дар пешоянд, пасоянд ва пайвандакҳо қайд кардааст: к-аз – ки аз, ар, гар – агар.

Асари илмӣ М.Т. Ҷабборова «Вариантность слов в переводной литературе X века» [8] дар бораи пайдоиши шаклҳои гуногуни дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикии бадалшавӣ, афзоиш, таҳфиф ва ҷойивазкунии дар тарҷумаи асарҳои «Тафсири Табарӣ» ва «Таърихи Табарӣ»-и Балъамӣ иншо шудааст.

Забоншинос Т.Н. Хаскашев дар бораи тавлиди овозҳо ва нутқ зимни гуфтор менависад: «Нутқ сел ё занҷири овозиеро мемонад, ки дар он овозҳо чун халқҳои занҷир ба таври ногустаиҳо бо ҳам пайвастанд мебошанд ва чунин тарзи истеъмоли онҳо моҳияти сарфакорӣ ва талаби осонии забон муайян менамояд. ...

Нутқи мо аз рӯйи ҳамин ду қонуни забон (сарфакорӣ ва осонҷӯӣ) амал мекунад: узвҳои нутқ дар як ҳаракати худ як овозро сохта, барои тавлиди як ё якчанд овози минбаъда шароит фароҳам меоранд, дар як ҳолати худ тавлиди чанд овозро таъмин менамоянд» [20, с.99].

Аз рӯйи ҳамин нуктаи назар дар забони гуфтугӯӣ калимаҳо ба тағйироти овозӣ – ҳодисаҳои фонетикӣ дучор мешаванд. Бахусус ҳодисаҳои мазкур дар лаҳҷа ва шеваҳо бештар ба назар мерасанд. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо хориҷ нестанд.

Дар забоншиносии тоҷик, ки асари мукаммал оид ба ҳодисаҳои фонетикӣ дар забони фолклори ин ё он маҳал ё минтақа таҳия нагардидааст, аз ин хотир тасмими омӯзиши масъалаи мазкур ба миён омад.

Бо ҳамин мақсад, дар доираи мавзӯҳои баҳси илми лингвофолклористика омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили ҳодисаҳои фонетикии фолклори Сари Хосор, аз ҷумла афтидани овозҳо аз калимаҳо аз рӯйи матнҳои фолклории асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] ба роҳ монда шуд. Зеро матнҳо айнан аз гуфтори сокинони диёри Сари Хосор сабт гардидаанд.

Матнҳои мазкури фолклори Сари Хосор инъикосгари забони гуфтугӯии давраи то солҳои 60 асри XX мардуми он буда, дар муқоиса бо воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ забони адабии ҳозираи тоҷик, инчунин дар заминаи қоидаҳо ва имлои забони адабии тоҷик [12; 17] мавриди омӯзиш қарор ёфтанд.

Дар матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драммавии Сари Хосор, ки зиёда аз 28500 калимаро дар бар мегирад, бештар аз 13500 ададҳо калимаҳои лаҳҷавӣ – диалектизмҳо ташкил медиҳанд. Аз ин шумора афзунтар аз 170-тои он диалектизмҳои лексикӣ ба шумор рафта, зиёда аз 13300 калимаи дигар ба ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, дуршавӣ, монандшавӣ, бадалшавӣ, таҳфиф ва ҷойивазкунии овозҳо дучор омадаанд.

Шумораи матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драммавӣ аз ҳам фарқ дошта бошанд ҳам, диалектизмҳо дар ҳар се жанр истифода гардидаанд, ки онҳо аз мисолҳои аз матнҳо

овардашуда аён мегарданд. Азбаски ҳаҷми матнҳо ва фарогирии калимаҳо дар ҳар се жанр фарқ мекунанд, қиёси шуморагии истифодаи онҳо ҳулосаи воқеъ нахоҳад буд.

Зимни омӯзиши ҳодисаи фонетикии афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор дар мадди аввал афтидани овозҳо аз решаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуданд. Зеро шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳо дар маҷмӯи истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 калима ташкил доданд.

Афтидани овозҳо аз решаҳо дар доираи номгӯи зиёда аз 140 калима бо истифодаи такрор бештар аз 1000 калимаро дар бар гирифт.

Омӯзиши афтидани овозҳо бо тартиби аз оғоз, байн ва охири решаҳо гузаронида шуд.

Дар мавзуи зерин саҳифаи истифодаи калимаҳо нишон дода нашуд, зеро баъзе калимаҳо такроран хеле зиёд омадаанд. Масалан, калимаи **и** – ин афзунтар аз 240 маротиба ва **ма (мъ)** – ман зиёда аз 200 маротиба рӯи кор омадааст. Дар ин маврид ишора ба саҳифаҳои истифодаи онҳо рӯйхатро ташкил медиҳад, ки бо назардошти зиёд шудани ҳаҷми мақола оварданашон зарур шуморида нашуд.

Яке аз махсусияти фарқноки омӯзиши лингвофолклористӣ дар он аст, ки тарзи талаффузи калимаҳо бо назардошти чараёни нутқ дар доираи ҳамон шакли лексикӣ грамматикӣ нигоҳ дошта мешавад. Зеро тағйироти овозии калимаҳо бо иловаи морфемаҳо (ё ҳиссаҳо) бештар ба амал меоянд. Масалан, дар калимаи лаҳҷавии **каам** (кардам) морфемаи **-ам**-ро зимни таҳлили афтидани овозҳо ҷудо карда наметавонем. Чунки танҳо ҳиссаи **ка** бе бандаки **-ам** ҳамчун **кард** фаҳмида намешавад. Ё дар калимаи **ишам** (инаш ҳам) агар **и**-ро ҷудо намоем, дар ҳиссаи **шам** мафҳумро намефаҳмем. Агар аз калимаи лаҳҷавии **ҳақи** (ҳаққи) бандаки изофиро ба инobat нагирем, ҳодисаи афтидани овоз аз решаи **ҳақ** маълум намегардад.

Хусусияти дигари таҳлили лингвофолклористии матнҳо дар он аст, ки тамоми шаклҳои гуногуни калимаҳо бо вучуди такрорёбиашон ба эътибор гирифта мешаванд. Зеро як калима вобаста ба шеваи лафзи гӯяндагон метавонад дар чанд шакл ояд. Ва дар ҳар шакли он ҳодисаҳои забонӣ ё фонетикии гуногунро мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, ҷонишини **ҳеч чӣ** дар матнҳои фолклори Сари Хосор бо шаклҳои **ҳичи**, **ҳичӣ**, **ҳиччи**, **ҳич чи**, **ҳиччӣ** ва **ҳич чӣ** истифода шудааст, ки ҳар кадоме ҳодисаи забонӣ ва ё фонетикӣ дар бар мегирад.

Дехқони ҷавон. Хай, хичи гапе нест [1, с. 250].

Нига кард дегда на ошай, на хичӣ [1, с. 277].

«– Ҳиччи номи мара шънидай, ё нашънидай?» [1, с. 281].

«– Ҳич чи нон нестай, чит метъм, охи?» [1, с. 323].

«– Э у ким-къчодай, вай дига на миёву на хиччӣ» [1, с. 323].

«– Эй бобо, бъсёр ҳамӣ додарақъм гъшна шидай, нон мега, хич чӣ нон надорӣ?» [1, с. 183].

Лекин забоншинос метавонад, ки барои омӯзиш, таҳлил ва муқоиса аз назари лексикографӣ номгӯи феҳристи калимаҳои матнҳои фолклориро таҳия намояд.

Дар фолклори Сари Хосор афтидани овозҳо дар оғози решаи калимаҳои **ам** (бештар аз 20 маротиба (минбаъд м.) – ҳам, **ача** (2 м.) – а бача, **арқа** – ҳарқан, **ичи** (2 м.) – ҳеч чӣ, **маам** – ман ҳам ва **(и) ям** (2 м.) – (ин) ҳам мушоҳида гардид, ки куллан овози **ҳ**-ро дар бар мегиранд.

«– Валло, ҳамӣ гапът рост боша, ма ам мерам» [1, с. 150].

Съҳарӣ руз шид, ки (занак) рафт, яг ўзбак тиёқ сари арқа **бозор** мардикорӣ мерава [1, с. 317].

И бачаалока арзънъш ичи дуна надора? [1, с. 260].

Дъмби ҳаму зана маам гъръфтъм дарравӣ карда [1, с. 305].

Дарравӣ карда и ям косай шира дид, ки хунолу [1, с. 280].

Дар калимаи **ача** – бача ҳичо ё ҳиссаи **ба**- афтидааст.

Дехқони пир. Ача, бъдав! [1, с. 263].

Дар бораи чӣ тавр шакл гирифтани калимаи **истаро** (5 м.) дар ҷилди 2 китоби «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» чунин оварда шудааст:

«Ҷонишини **истаро** чунин вариантҳои фонетикӣ дорад: **истаро**, **сарой**, **читаро**, **шътарой**, **иштаро**. 1) **Истаро** дар гурӯҳи лаҳҷаҳои Қаротегин, ваҳиёӣ-қаротегинӣ, кӯлобии ҳисор ва Кӯлоб хос аст. ...

Чонишини **истаро//истаройӣ** бо вариантҳои фонетикиаш дар лаҳҷаҳои «қаротегинӣ»-и водии Фарғона низ серитеъмом аст. ... Дар лаҳҷа фонемаи «**ч**»-и чонишини **чи** ба **с** бадал шуда, бо овози «**и**» ҷойи худро иваз кардааст: **исл//чи**. Баъзан «**чи**» ба «**ш**» мувофиқат мекунад: **шил//чи**. Ба фонемаи **с** бадал шудани **ч**, чунон ки дар боло хотирнишон кардем, дар шеваи ҷанубӣ дар калимаҳои дигар низ дида мешавад: сорбоғ-чорбоғ.

Аз калимаи **тавр** бошад, ба ақидаи мо, дар баъзе лаҳҷаҳо фонемаи **в** афтида, ҳиссаи **тар** ва дар баъзе лаҳҷаҳо **-таро** боқи боқӣ мондааст, ки ин ҳолат бештар ба қонуни дохилии тараққиёти ин ва он шева вобаста мебошад. Шояд бо ана ҳамин сабаб калимаи **саройи** дар шеваи ҷанубӣ вариантҳои гуногуни фонетикӣ пайдо кардааст» [22, с. 69-70].

Газ истароияй?

Ай къшо фаҳмидӣ, ки газ истароист? [1, с.248].

Ина акъ истаро мекънем? [1, с.253].

Ҳамчунин дар китоби мазкур омадааст, ки чонишини **чо** бо чонишини **кучо**-и забони адабӣ ҳаммаъно буда, дар маводи лаҳҷаҳои Кӯлобу Қаротегин қайд гардидааст. Ин чонишин бо чонишини **чи** (ҷӣ кор)-и забони тоҷикӣ низ ҳаммаъно мебошад [22, с.69].

Пас, маълум мегардад, ки калимаи **чо** дар натиҷаи афтидани овозҳо ё ҳиҷои **ку** ва табдили овози **ч** ба **к** ҳосил шудааст.

Дар фолклори Сари Хосор низ калимаи **чо** ба маъноҳои **кучо** (3 маротиба) ва **ҷӣ кор** (1 маротиба) вомехӯрад.

Дехқон.Чо мегардӣ? [1, с. 246].

Қосимҷон. Аму хами шълхада дъ кас умадестодаст.

Ғ у л о м ш о ҳ. Ай чо? [1, с. 267].

«– Мара мекъшӣ, чо мекънӣ? ... » [1, с.276].

Дар калимаҳои зерин аз байни решаашон (бо назардошти истифодаи такрор зиёда аз 40 маротиба) овозҳо афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **ара** – арра, **бона** – баҳона, **вадай** – ваъдаи, **мачит** (5 м.) – масҷид, **мина** (5 м.) – миён(а), **минат** – миннат, **маълим(и)** (2 м.) – муаллим, **мумин** (2 м.) – муъмин, **осёб** (2 м.) – осиеб, **оста** (4 м.) – охиста, **палвон** (2 м.) – паҳлавон, **паша** – пашша, **руған** (7 м.) – равған, **сина(кот)** – синна, **субат** – суҳбат, **таоло** – таолло, **тиёр** (4 м.) – тайёр, **чақо(у)н** (2 м.) – чакқон, **шарда** – шаҳр, **яни** – яъне.

Аз ин калимаҳо овозҳои **а, в, ё, и, й, к, л, н** (аз 3 калима), **р, с, у, ҳ** (аз 5 калима), **ш** ва **ъ** (аз 3 калима) афтидаанд, ки аз инҳо 3 овози садонок (а, и, у) ва 1 йотбарсар (ё) мебошанд.

Дар баъзе калимаҳо аз байни решаҳо ду овоз низ афтидааст. Масалан, аз калимаи **маълим** (муаллим) аз байн овозҳои **у** ва **л** ва аз калимаи **палвон** (паҳлавон) овозҳои **ҳ** ва **а** афтидаанд.

И акай ма ай и ча моил шъду рафт,
Бо бачаҳои дедом машғул шъду рафт.

Мардум меган: «Акают боз меоя».

Бъгуй, нагуй, маълим шъда меоя [1, с. 224].

Овоза шид, ки як палвон омадай, ҳамара қир кард [1, с. 276].

«– Ай, – гуфт почо, – кънҷорара ғън кънен, руғани карасина бърезену аловъш бъзанен!» [1, с. 289].

«– Яг соат сабр кън, авқот тиёр мешава» [1, с.211].

Ганда не гап дораду не субат,

Як гап дораду олама минат [1, с.87].

Гъларусак, сар бъшу,

пага вадай рафтанай.

Сарма шишта ҷӣ кънъм,

ношиштанъм бетарай [1, с.33].

Аз решаи зиёда аз 50 калимаи зерин (бо такрор зиёда аз 500 калима) овозҳои охир афтидаанд: **аку** (2 м.) – акнун, **алло** (49 м.) – Аллоҳ, **арқа** – ҳарқан, **балантар** – баландтар, **бега(й)** – бегоҳ(и), **дига(да)** (80 м.) – дигар, **зара** (7 м.), – зарро, **зиётар** – зиёдтар, **иё** (9 м.) – инҳо, **иқа(рак)** (2 м.) – ин қадар, **ихо** (5 м.) – инҳо, **и(ҳо)ра** (29 м.) – ин(ҳо)ро, **ируи** – ин рӯи, **ису(ън, ъну)** (12 м.) – ин сӯ(й), **исъ-усъ(н, на)** (5 м.) – ин сӯ(й)-он сӯ(й), **ита** (14 м.) – ин тавр, **ича(да, ра)** (18 м.) – ин ҷо, **ихо(ра)** (5 м.) – инҳо, **ишам** (7 м.) – инаш ҳам, **ию** – ину, **иям** – ин ҳам, **каам** (2 м.) – кардам, **кае** – кайе, **куи** (2 м.) – кӯйи, **куи** – кӯҳи, **ма(ъ, ам, и, ку, юм)** (зиёда аз 200 м.) – ман, **нико(и)** (10 м.) – никоҳ, **рае(и, й)** (5 м.) – раҳ, **рову(е)** (2 м.) – роҳ(у), **сиёи(й,**

м, ра (27 м.) – сиёҳ, **сипо(-е)** – сипох, **таи(да, ра)** (18 м.) – таги/таҳи, **хара** (13 м.) – харро, **ҳақ(и)** (16 м.) – ҳаққи, **ҳичо(и)** (4 м.) – ҳеч чо, **ҳичи(ӣ)** (25 м.) – ҳеч чӣ, **осёб(а)** (2 м.) – осиеб, **уқа** (2 м.) – он қадар, **уним(и)** – он ним (тараф), **уш(а)** (5 м.) – онаш, **усун** – он сӯ(ӣ), **усъ(н, нът)** (25 м.) – он сӯ(ӣ), **чамии** – чамъи.

Дар феъл ба ҷойи реша калимаи асос аст, аммо дар таҳлил ба сифати реша истифода мешавад, зеро баъзан решаҳо ба асос баробар медонанд [7, с 85-87].

Аз диалектизмҳои номбаршуда асосан овозҳои **д, й, к, н, р, х, ҷ**, ва **ъ** афтидаанд, ки куллан ҳамсадо мебошанд. Аз рӯйи номгӯи калимаҳо маълум гардид, ки аз решаҳо бештар овозҳои **н** (зиёдтар аз 25 калима, дар умум 332 калима), **р** (1 калима, зиёда аз 80 маротиба) ва **х** (афзунтар аз 10 калима, дар маҷмӯъ бештар аз 90 калима) афтидаанд.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст.

Ҳе алло, ҳе алло, ёре, ман доғъм, ё дуст! [1, с. 24].

«– Агар мӯ овозма балантар барорам, ҷондору омада, гусфанди колхоза меҳран» [1, с. 238].

Эй очаи ҷун, ягун-ягун ёдъм кън,
Хокистари куи тӯ шидъм бодъм кън.
Хокистари куи тӯ шидъм боди фано,
Ай мулкони ғарибӣ озодем кън! [1, с. 54]

Хара пӯшти лич кард, чаридани рафт, паси куи Қоф рафт хар [1, с. 294].

И чули дӯрозу ҷӯғти гови пеша,
Говрона ба дӯстъм, меҳнъм андеша,
Э гӯрг, биё бӯхър маи дарвеша. [1, с. 320]

«– Ҷони ҷӯвони ма садқай тӯ» [1, с. 157].

Дехқони ҷавон. Эй, мӯ ам доръм яг досчаак утарӣ боша... [1, с. 258].

«– Ҳамӣ дӯнӯра ҳамаша бӯғӣ, ҳичи дар ма **даркор** нест!» [1, с. 184].

Баъд ай ҷан рузи дига къл**ҷаву** кӯмоч карда, дӯхтара **ба** хонай почо равон **кардан...**» [1, с. 184].

Ҳамчуни аз охири калимаҳои **ита** – ин тавр, **ҳамита** – ҳамин тавр, **ҳамута** – ҳамон тавр ҳиссаҳои **вр** ва аз калимаҳои **ҳамуқа** – ҳамон қадар ҳиссаи **дар** афтидааст.

«– Ма пӯрсидани омадемът – яг мардаки хӯшру дар боғӯш медӯрояву мебӯроя, бахҷи ита мекарда боша?» [1, с. 154].

Бо(з) рузи дига ҳам ҳамита кард [1, с. 174].

«– Эй, – гуфт, – корчара биёр, бӯкӯшемъш, ай Қукан ҳамуқа (чиз) овардам, навад солта басай!» [1, с. 310].

Аз рӯйи матнҳо ва мисолҳои мазкур дар муқоиса бо забони адабии ҳозираи тоҷик ва имлои он маълум гардид, ки дар фолклори Сари Хосор аз оғоз, байн ва охири решаи калимаҳо бештар овозҳои **н** ва **х** афтидаанд, ҳамчуни афтидани овозҳо зиёдтар аз охири решаи калимаҳо ба миён омадааст.

Таҳлили лингвофолклористии матнҳои солҳои 60-уми асри ХХ диёри Сари Хосор шаҳодат медиҳад, ки забони гуфтугӯи мардуми он то ба имрӯз монандӣ дорад.

Ихтисорот: ГЗАХТ – Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик; ҚИЗТ – Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ; м. – маротиба; ОЭДК – Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб; С., с. – саҳифа; ФИЗТ - Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ; ШҶЗТ – Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ.

Муқарриз: *Ғаффоров А.* – д.и.ф., профессори ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
2. Андреев, М.С. Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров / М.С. Андреев. – Сталинабад – Ташкент, 1930. – 81 с.
3. Бобомуродов, Ш. Феҳристи истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. – 408 с.
4. Бузургзода, Л. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Л. Бузургзода. – Сталинобод – Ленинград, 1940. – 72 с.
5. Вахек, Й. Фонемы и фонологические единицы / Й. Вахек // Пражский лингвистический кружок. – М.: Прогресс, 1967. – С. 88-94. – 560 с.

6. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми 1 (Фонетика ва морфологи). – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 232 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди I. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
8. Джабарова, М.Т. Вариантность слов в переводной литературе X века: автореф. дис. ... канд филолог. наук / М.Т. Джабарова. – Душанбе, 2013. – 23 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. – Душанбе, Ирфон, 1973. – 452 с.
10. Завьялова, В.И. Новые сведения по фонетике иранских языков / В.И. Завьялова // Труды Института языкознания. АН СССР. Т. VI. – М., 1966. – С. 76-91.
11. Зиндер, Л.Р. Общая фонетика / Л.Р. Зиндер. Изд. 2. – М., 1979. – С. 4-32.
12. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломаткитобати забони очикӣ. – Душанбе: Хирадмандон, 2021. – 64 с.
13. Неменова, Р.Л. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.
14. Неменова, Р.Л. Љӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди I / Р.Л. Неменова, Ғ. Љӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.
15. Олимова, М.Х. Эллипсис в таджикском литературном языке: дис. ... канд. филолог. наук / М.Х. Олимова. – Худжнд, 2006. – 171 с.
16. Расторгуева, В.С. Краткий очерк фонетики таджикского языка / В.С. Расторгуева. – Сталинабад, 1955. – 80 с.
17. Фаръанги имлои забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2013. – 320 с.
18. Фонетика [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонетика>.
19. Фонология [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Фонология>.
20. Хаскашев, Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т.Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.
21. Хусейнов, Х. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
22. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Морфология). – Душанбе: Дониш, Ҷ II. 1979. – 252 с.
23. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 1979. – 272 с.
24. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Материалҳо). – Душанбе: Дониш, Ҷ. 5. 1980. – 332 с.
25. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. – Л., 1974. – 428 с.

АФТИДАНИ ОВОЗҲО ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

(дар мисоли решаи калимаҳо)

Дар мадди аввал дар мақолаи мазкур оид ба дараҷа ва доираи омӯзиши ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, бадалшавӣ, таҳфиф ва ҷойивазкунӣ сухан рафтааст. Ва минбаъд бахусус дар бораи мавриди омӯзиш қарор ёфтани ҳодисаи фонетикӣ афтидани овоз дар забони тоҷикӣ, бавижа лаҳҷаҳои шеваи ҷанубии Қӯлоб маълумот дарҷ ёфтааст. Баён гардидааст, ки масъалаи мазкур, аз ҷумлаи ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо аз калимаҳо дар матнҳои фолклории забони тоҷикӣ то кунун омӯхта нашудааст. Аз ин лиҳоз, ибтидоан таҳқиқи мавзӯи афтидани овозҳо (дар мисоли решаҳо) маҳз дар доираи матнҳои фолклории як минтақа – Сари Хосор роҳандозӣ гардидааст. Матнҳои мазкури фолклори Сари Хосор инъикосгари забони гуфтугӯии давраи то солҳои 60 асри XIX мардуми он буда, дар муқоиса бо воҳидҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва семантикӣ забони адабии ҳозираи тоҷик, инчунин дар заминаи қоидаҳо ва имлои забони адабии тоҷик мавриди омӯзиш қарор ёфтанд. Маълум гардид, ки шумораи калимаҳое, ки бо афтидани овозҳои садоноку ҳамсадо дар маҷмӯи истифода шудаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 калима ташкил доданд.

Калидвожаҳо: фолклор, диалектизмҳо, лаҳҷа, афтидан, овоз, фонетика, лексика, грамматика, семантика, матн, ҳодиса, садонок, ҳамсадо, қоида, имло.

ПАДЕНИЕ ЗВУКОВ В ФОЛКЛОРЕ САРИ ХОСОРА

(на примере корневых слов)

Прежде всего, в данной статье говорится об уровне и масштабах изучения фонетических явлений, в том числе роста, падения, изменения, скидки и смещения. И далее широко сообщалось об изучении фонетического явления падающего голоса в таджикском языке, особенно в диалектах южного стиля Куляба. Констатируется, что этот вопрос, в том числе фонетическое явление выпадения звуков из слов в фольклорных текстах таджикского языка, до сих пор не изучен. С этой точки зрения, первоначально исследование темы падающих голосов (на примере корней) проводилось в рамках фольклорных текстов одного региона – Сари Хосор. Эти фольклорные тексты Сари Хосора отражают разговорный язык его народа до 60-х годов XI века и изучались в сравнении с фонетическими, лексическими, грамматическими и семантическими единицами современного таджикского литературного языка, а также на основе правил и правописания таджикского литературного языка. Выяснилось, что количество слов, употребленных с выпадением гласных и согласных в наборе, составило более 4000 при списке из более чем 700 слов.

Ключевые слова: фольклор, диалектизмы, диалект, падение, звук, фонетика, лексика, грамматика, семантика, текст, событие, гласный, согласный, правило, правописание.

THE FALLING OF VOICES IN THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

(in the example of root words)

First of all, this article talks about the level and scope of studying phonetic phenomena, including growth, fall, change, discount and displacement. And further, the study of the phonetic phenomenon of falling voice in the Tajik language, especially the dialects of the southern style of Kulob, has been widely reported. It has been stated that this issue, including the phonetic phenomenon of dropping sounds from words in the folklore texts of the Tajik language, has not been studied until now. From this point of view, initially the research of the subject of falling voices (in the example of roots) was conducted within the folklore texts of one region - Sari Khosor. These folklore texts of Sari Khosar reflect the colloquial language of its people until the 60s of the 11th century, and were studied in comparison with the phonetic, lexical, grammatical and semantic units of the current Tajik literary language, as well as on the basis of the rules and spelling of the Tajik literary language. It turned out that the number of words used with the loss of vowels and consonants in the set was more than 4000 in the list of more than 700 words.

Key words: folklore, dialectisms, dialect, fall, voice, phonetics, vocabulary, grammar, semantics, text, event, vowel, consonant, rule, spelling.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насимов Нуриддин* –раиси Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсидабонони ҷаҳон – «Пайванд», н.и.ф. **Суроға:** 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Тел.: (+992) 902-77-88-99

Сведения об авторе: *Насимов Нуриддин* –председатель Исполнительного комитета Ассоциации таджиков и персоязычных народов мира – «Пайванд», к.ф.н. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Тел.: (+992) 902-77-88-99

Information about the author: *Nasimov Nuriddin* - chairman of the Executive committee Association of Tajiks and Persian-speakers of the world – «Payvand», candidate of philological sciences. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave. 137. E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru. Phone: (+992) 902-77-88-99

Ҷумъаев, М.О., Нодиров А.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ташаккули калимаҳои гуфтугӢӢ дар доираи меъёрҳои муқаррарии забон сурат мегирад ва ин гуна вожаҳо хангоми муоширати ғайримутакаллифона, ки бидуни омодагии пешакӣ сурат мегирад, ба кор бурда мешаванд [ниг.: 7, с.32]. Муҳаққиқон дар бораи чунин вохидҳои луғавӣ изҳори андеша намуда, «ба забони адабиёти бадеӣ ворид шуда, ба асар қувваи фавқулодаи зиндаи ҳаётӣ ва табиӣ» бахшидани онҳоро таъкид намудаанд [11, с.90]. Хосси «суҳбати бетакаллуфона» будан, «дар услубҳои адабиёти бадеӣ ва публицистика бо мақсадҳои муайяни ифоданокии бадеӣ» ба кор бурда шудан [21, с.130], истифода нагардидан «дар муносибатҳои расмӣ, забони асарҳои илмӣ ва таълимӣ» [10, с.149-150] аз хусусиятҳои чунин вожаҳо дониста шудааст.

Дар асарҳои публицистии Ф. Муҳаммадиев унсурҳои лексикаи гуфтугӢӢ дар таркиби нутқи қаҳрамону персонажҳо кор фармуда шуда, ба сухан оҳанги ғайрирасмӣ бахшидаанд ва фазои боварибахши гуфтугӢӢро таъмин намудаанд [ниг.: 22]. Аз ҷумла дар мисоли зерин вожаи **машмаша** ба маъноӣ «чанҷол, хархаша, ҷангу ҷидол» ба хотири тасвири объект ба кор бурда шудаасту **ҳолабегам** ба маъноӣ «форигбол, бепарво» хислати инсонро ифода мекунад:

Машмаша нашавад, рафиқон. Мақсад аз ҷамъомади имрӯза огоҳ кардани баъзе зотҳои **ҳолабегам** буд [12, с.225].

Дар умум асарҳои публицистии Ф. Муҳаммадиев саршори калимаҳои гуфтугӢӢ мебошанд. Чунин калимаҳо таъбирҳо маҳсули эҷоди халқ буда, дар гуфтори рӯзмарраи соҳибзабонон истеъмол мешаванд. Ҳунару маҳорати нависанда ҳам дар он сурат ба хонанда писанд меояд, ки дар асарҳояш калимаҳо ифодаҳои адабии китобӣ, халқии гуфтугӢӢ, унсурҳои шевагӣ, вомвожаҳо, ибораҳои рехта ва дигар унсурҳои луғавиро дурусту бамавқеъ корбаст намуда, дар рушду такомули забони миллии саҳм гузорад. Дар чунин ҳолат нависанда ба заргаре монанд мешавад, ки дар суфта намудану сайқал додани калимаҳои халқии гуфтугӢӢ ва аз нав пешниҳод намудани онҳо ба мардум саҳми арзанда мегузорад. Истифодаи вожаҳои гуфтугӢӢи **дакаданг**, **зум**, **мулоимхунук**, **ҳарина**, **таранг**, **ҳатулкор** дар мисолҳои зерин гувоҳи гуфтаҳои болоянд:

Дар иду айёми гузашта бандафақир борҳо маърузаҳои **дакаданг** кардааму шумо, чигарпораҳо, сомеъ будаед [12, с.223]; Дар як **зум** рассоми гулдасте пайдо шуда, нисфи китобро аз суратҳои панҷарагулчин нур кардааст [12, с.235]; Судя нафаҳмида монд, ки чӣ тавр гурураш ба кибр мубаддал шуда, ниҳоят, ... ба варами гурур ном дарди **ҳарина** табдил ёфт [12, с.243]; Вай ҳамон пагоҳӣ ... аз тӯйи кадом хешаш як рӯймоли **таранг** ангуру анору себи ширин, нони бомазаи чапотӣ, кулчаҳои равраи оварда буд [13, с.200]; Ягон воқеаи муҳимми ҳаёти республика дар газетаҳои дигар аз мо пештар инъикос ёбад, ман ҳам худро **ҳатулкор** ҳис мекардам [13, с.211-212]; ... ин касалии **мулоимхунук** ҳамаро монда, ба пойи сардори табибони шахр, мудирӣ шуъбаи ниғаҳдори тандурустӣ Яъқуб Карамович И. часпидааст [12, с.243].

Дакаданг ба маъноӣ «пуришукӯҳ, дабдабанок» [16, с.401], **зум** ба маъноӣ «фурсати ниҳоят кӯтоҳ, лаҳза», **таранг** ба маъноӣ «нур», **ҳатулкор** ба маъноӣ «сусткор, лаванд, ноухдабаро» [17, с.500] истифода гардидааст. **Мулоимхунук** дар луғат ба маъноӣ «он ки рафтори хушомадгӯнаи дилнокаш дорад, дорои кирдорҳои ноҳинҷору ғашовар» [16, с.834] шарҳ дода шудааст. Ин вожаи мураккаб дар мисоли боло маҷозан ҳамчун сифати беморӣ омада бошад, ҳам дар асл ба инсон тааллуқ дорад. **Касалии мулоимхунук**, яъне «касалии ноҳинҷору ғашовар». Бо ин таъбир нависанда «шаҳси амалу рафторҳои ноҳинҷору ғашовар»- ро дар назар дорад. Маъноӣ вожаи **ҳарина** «1. одами ғапнафаҳм, ғапнашунав, якраҳа; 2 кори саргум» [17, с.496] мебошад. Он бо калимаи **дард** ибораи **дарди ҳарина** месозад, ки маъноӣ «дарди чӣ буданаи номаълум» [17, с.496]- ро дорад.

Дар мисоли зерин калимаи **мулоимхунукнамо** ба кор бурда шудааст, ки маъноаш «шаҳси амалу рафторҳои ба назар ноҳинҷору ғашовар» мебошад:

Дар редакция як одами миёнсоли табиатан мулоимхунузнамо буд, ки беиштар бо корҳои ташиқӣ шугл дошт [13, с.213].

Ба андешаи забоншинос Б. Камолиддинов зиндаю табиӣ тасвир намудани образҳо, ба таври воқеӣ инъикос намудани ҳаёти мардум, роҳ надодан ба сохтакорӣ дар корбурди воҳидҳои забон маҳз бо ёрии лексикаи нутқи гуфтугӯӣ осонтар буда, баёнгари эҳтироми нависанда ба бойигарии забони зиндаи халқ мебошад [ниг.: 8, с.12]. Дар асарҳои публитсистии Ф. Муҳаммадиев тарзи зиндагии мардум, симои инсонҳои кор ва ҷаҳонбинии эшон, ситоиши ҳислатҳои неки инсонӣ ва накуҳишу маҳкум намудани амалҳои зишт ба таври реалӣ тасвир шудааст ва нависанда барои таъмини воқеияти тасвири ҳолатҳои мазкур унсурҳои забони зиндаро ба кор мебарад.

Устод С. Айнӣ дар «Мактуби кушода ба рафиқ Толис» дар мавриди вожаи гуфтугӯии **арбада** ба маънои «чанҷол, хархаша» изҳори андеша намуда, таъкид меорад, ки қаблан «ба гумони ин ки **«арбада»** калимаи мурдааст» аз истеъмоли он худдорӣ менамуд, аммо баъди он ки ин калимаро аз забони ангурфурӯши харангонӣ мешунавад, ба хулоса меояд, ки модом ки **арбада** дар байни мардуми одии дараи Харангони Варзоб «зинда будааст», ҳуқуқи умумӣ шудан дорад. Зимнан устод Айнӣ аз забони мардум ёфта, «ба омма тухфа кардан»-и чунин «дурдонаҳо»-и забони зиндаи гуфтугӯиро вазифаи нависандагон меҳисобад. Агар чунин калимаҳо дар шакли вайрон кор фармуда шаванд ҳам, «вазифаи нависанда он гуна калимаҳоро гирифта рост ва дуруст кор фармудан аст», – меғӯяд устод [ниг.: 1, с.39-40; 2, с.236-238; 3, с.382-383]. Чунин дурдонаҳои забони зиндаи гуфтугӯӣ баъди дар шакли суфтаву дуруст кор фармуда шудан дар осори нависандагон дар байни мардум васеъ паҳн гардида, хусусияти оммавӣ касб менамоянд ва ҳамин тариқ калимаҳои халқии гуфтугӯӣ ба меъёрҳои забони адабӣ наздик мешаванд. Нависандаи мумтоз Ф. Муҳаммадиев, ки тарбиятдидаи мактаби эҷодӣ ва идомадиҳандаи анъанаи пешгирифтаи устод Айнӣ буд, дар корбурди дурдонаҳои забони зиндаи халқ ниҳоят нозубинона рафтор намуда, ин гуна калимаҳоро дар мавридҳои муносиб вобаста ба тобишҳои нозуки маънонашон ба кор бурдааст. Аз ҷумла ӯ калимаи **арбадаро** ба маънои «доду фарёди саг, гавғои саг» ба кор бурдааст:

Арбадаи ӯро (сагро – Н.А.) шунида, даҳ-дувоздаҳ саги дигар дартоз омаданд ва моро миёнагир карданд [13, с.224].

Муҷазбаёнӣ ва интиҳоби дурусту бамавқеи унсурҳои луғавӣ дар матни асари бадеӣ муҳим ва яке аз шартҳои муваффақияти адиб ба ҳисоб меравад. Ф. Муҳаммадиев нависандаи бомаҳорат ва сермаҳсулу ҷўянда эътироф шудааст. Ӯ дар асарҳояш ифодаҳои дилнишину табиӣ, махсусан унсурҳои забони гуфтугӯӣ халкиро фаровон истифода бурда, дар ғанӣ гардондани таркиби луғавии забони адабии тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Аз ҷумла дар мисоли зерин вожаи **сабил** барои тасвири ҳолати руҳии қаҳрамон хеле бамаврид истифода шудааст:

Рафиқ Исоев гоҳо ҳангоми навиштани сармақолача душворӣ кашида, пешониашро бо ду ангушти калони дасти рост саҳт-саҳт молиш меод ва бо таассуф «эҳ сабил!» гўён аз дар барои мада мерафт [13, с.195].

Маънои луғавии калимаи **сабил** «1. роҳ, тариқ; 2. имконият, восита» [5, с.346; 17, с.185] мебошад. Ин калима дар гуфтугӯ ҳангоми ба ҳолати ногувор дучор шудан ба маънои «афканда дар роҳ, фурўмонда, бесоҳиб, дарроҳмонда, зормонда» дар истеъмол аст [ниг.: 4, с.323; 17, с.185]. Дар мисоли болоӣ ба маънои «зормонда» корбаст шудааст.

Дар мисолҳои зерин **атак-патак**, **дагдага**, **аиўла**, **нобоб**, **гиззӣ** барин калимаҳои гуфтугӯӣ хеле бамавқеъ истифода гардида, барои возеҳу равшан ифода намудани матлаби нависанда нақши муҳим бозидаанд, ки гувоҳи маҳорати нависанда дар истифодаи чунин унсурҳои луғавӣ мебошанд:

Ғайр аз ин, маълум мешавад, ходимаки атак-патак ҳам набудаам, ки воқеаи ба милитсия даъват шудани маро ба идораҳои болои хабар додан мумкин будааст [13, с.220-221]; – *Намедонед, ки ихтиёрӣ наравад, чӣ кор кардан лозим? – бо дагдага гуфт он мард ва боз гойиб шуд* [13, с.207]; *Аиўла хонда, луқма партофтагӣ кӣ буд?* [13, с.208]; *Наравед, уқо. Дар он ҷо якта-нимта одамони nobob ҳастанд* [13, с.209]; – *Беҳуда ин ҷо иштикаи гиззӣ рафта ҳуҷҷатҳои овардан даркор буд* [13, с.220].

Атак-патак ба маънои «каму андак, назарногир», **дагдага** ба маънои «лофи зўрӣ, калонгарӣ, ҳавобаландӣ» [16, с.400], **аиўла** ба маънои «зери лаб замзама кардан, сурудхонӣ»

[ниг.: 16, с.104] ва **нобоб** ба маънои «бад, нохуб, ночинс, бадният» [ниг.: 16, с.923] истифода шудааст. Вожаи **гиззӣ**, аслан, калимаи таклиди овозӣ буда, садои асбобу олот ва предметхоро ифода менамояд, аммо нависанда онро ба маънои зарфи тарзи амали «зуд, тез, даррав» ба кор бурдааст.

Ин гуна калимаҳо ҳамчун чӯзӣ номии феълҳои таркибии номӣ низ ба кор мераванд. Аз ҷумла калимаи **шатта** ба маънои «заниш» [4, с. 468], «шаллоқ, ба касе бо даст, по ё чизи дигаре зарба задан» [17, с. 629] кор фармуда мешавад. Бо ин калима тавассути феълҳои ёвари **задан** ва **хӯрдан** феълҳои таркибии номии **шатта** **задан** ва **шатта** **хӯрдан** сохта мешавад [17, с. 629]. Дар таркиби **шатта** **задан** феъли ёвари **задан** ба маънои асли, аммо дар таркиби **шатта** **хӯрдан** феъли ёвари **хӯрдан** ба маънои маҷозӣ кор фармуда шудааст, аммо аз сабаби истеъмоли ниҳоят зиёд дар гуфтугӯ маънои маҷозии ин феъл ба назар ноаён гардидааст. Дар осори нависанда феъли таркибии номии **шатта** **хӯрдан** ба назар мерасад:

Оре душмани хунхор **шатта** **хӯрда-шатта** **хӯрда**, хоки муқаддаси моро аз қабрҳои аскаронаш ва техникаи таърифиаш пур карда қафо мерафт... [12, с. 216-217].

Дар мисоли боло такрори феъли таркибии номии **шатта** **хӯрдан** ба хотири таъмини давомнокии амал мебошад.

Исми **парво** дар «Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик»-и устод Айнӣ ба маънои «таваҷҷуҳ, илтифот ва ғамхӯрӣ» [4, с.285] зикр ёфтааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ якҷанд маънои ин калима оварда шудааст: «1. андеша, фикр; 2. рағбат, майл, таваҷҷуҳ; 3. тас, бим, ҳарос, бок; 4. парвариш, нигоҳубин, поидан, чаро» [17, с.70]. Ин калима дар забон дар шакли алоҳида қариб ба назар намерасад. Аммо дар таркиби калимаҳои сохтаву мураккаби **парвоӣ** (чорвои **парвоӣ**), **бепарво**, **бепарвоӣ**, **бепарвофалак** ва феъли таркибии **парво** **кардан** ба маънои «а) сер кардан; б) таваҷҷуҳ, илтифот ва ғамхӯрӣ кардан» [4, с. 285], «нигоҳубин кардан, парвариш кардан; фарбеҳ кардан (**чорворо**)» [17, с. 70] ба назар мерасад. Шакли инкории ин феъли таркибӣ – **парво** **накардан** низ ба якҷанд маъно корбаст мешавад: «а) аҳаммият надодан, эътибор надодан; б) фикр накардан; в) натарсидан, наҳаросидан» [17, с. 70]. Ин феъли инкорӣ дар гуфтугӯ ба маънои «аҳаммият надодан, эътибор надодан» маъмул аст ва нависанда Ф. Муҳаммадиев низ онро ба ҳамин маъно кор фармудааст:

– **Парво** **накунад**. Афтода бошам ҳам, аз тағ хобида ба ӯ ҷунон чаим ало кардам ки, ба хаёлам, гурдааш кафид [12, с. 217].

Дар асарҳои нависанда исми мураккаби **бепарвофалакӣ** низ ба назар мерасад, ки дар луғат ба маънои «1. беғамӣ, фориғболӣ, холабеғамӣ; танбалӣ, коҳилӣ, лавандӣ» шарҳ дода шудааст [16, с. 184], аммо нависанда онро ба маънои «бемасъулиятӣ, масъулиятношиносӣ дар фаъолияти қорӣ» ба кор бурдааст.

Яке мегӯяд, ки ин дардро **бепарвофалакӣ** меноманд [12, с. 221].

Вожаи **соз** дар забони тоҷикӣ маъноҳои зиёд дорад. Он, пеш аз ҳама, асоси замони ҳозираи феъли сохтан мебошад [15, с. 256; 17, с. 257]. Ҳамчунин ба маънои «1. асбобу анҷом, ҷиҳоз, сомон; 2. тартиб, вазъ; 3. тайёри, омодагӣ, таҳия; 4. созиш, мудоро, мувофиқат» корбаст мешавад [15, с. 256]. Маъноҳои «1. яке аз асбобҳои тории мусиқӣ, монанди танбӯр, тор, чанг ва ғ.; 2. номи умумии асбобҳои торӣ (**танбӯр**, **дӯтор** ва ғ.); 3. умуман асбоби мусиқӣ; 4. оҳанги мусиқӣ, оҳанг, наво; 5. ҷӯр, муносиб, мувофиқ; 6. созгор кардан (**онд** ба **оҳанг** дар **мусиқӣ**)» [15, с. 256; 17, с. 257]-ро низ дода метавонад. Дар баробари ин, дар гуфтугӯ ба маънои «хуб, дуруст, мавофиқи табъ» корбаст мешавад. Нависанда ин вожаро маҳз бо ҷунин тобиши маънои гуфтугӯӣ ба кор бурда, ба ин восита нутқи персонажхоро фардӣ кунонидааст:

– Қанӣ, бигӯ, дар вақти холиат ҷиҳо мехонӣ?

– ...Аз китобхона асарҳои Максим Горкий гирифта мехонам.

– **Соз**. Ин қорат ҷудо **соз** [13, с. 195]; Ба шумо иштиҳои **соз** металабам! [13, с. 212].

Оре, вай асп не, ҳар аст, аз хари **шаллоқӣ** ҳам бадтар аст... [13, с. 225].

Калимаҳои **гардангафс** маҷозан дар гуфтугӯ ба маънои «гарданиш, якрав, ғайнодаро, одами инодкор» [16, с. 306; 4, с. 70], **мугамбир** ба маънои «1. ҳилагар, маккор, айёр; 2. содалавҳнамои ба қори худ ҳушёр; он ки дар қорҳо ноаён манфиати худро ба ҷойи аввал мегузорад» [16, с. 826] дар истеъмол мебошанд. Нависанда ин сифатхоро ба аспии лаванд нисбат медиҳад:

Аммо рафту ягон фалокат руй дод? Масалан, рафту ин **гардангафс** дар таки чархи поезд монд? [13, с. 226]; Боз **мугамбирро** зину лаҷом зада, савор шудам ва ба роҳи бозгаиш афтодам [13, с. 226].

Дар мисоли зерин ду калимаи гуфтугӯӣ кор фармуда шудааст: **ҳафтафаҳм** ба маънои «кундзеҳн, камфаросат» [17, с. 500] ва **чатоқ** ба маънои «нохуб, бад, ногувор»:

Аз классикон байте ба ёдаш наояд, аз худ чизе бофта месароид. Масалан: «Фил мемурад, эй **ҳафтафаҳм**, ҳушёр бош, корат **чатоқ**!» [13, с. 207].

Албатта, **ҳафтафаҳм** ҳамчун мухотаб корбаст шудааст, ки дар ин бора дар мавридаш суҳан хоҳем кард.

Вожаи дигари гуфтугӯӣ, ки дар асарҳои навсианда ба назар мерасад, **таҷанг** мебошад. Нависанда онро ҳамчун чузъи маънодори феъли таркибии номӣ бо феъли ёвари **шудан** ба кор бурдааст. Маънои луғавии **таҷанг** «оташин, асабӣ» мебошад. Аз ин калима бо феълҳои ёвари **кардан** ва **шудан** феълҳои таркибии номии **таҷанг кардан** ва **таҷанг шудан** сохта мешавад, ки ба маънои «оташин кардан, асабонӣ кардан» ва «оташин шудан, асабонӣ шудан» ба кор бурда мешавад. Нависанда низ феъли таркибии номии **таҷанг шудан**ро ба маънои «асабонӣ шудан, ба қаҳру ғазаб омадан» ба кор бурдааст.

– Ин чист? – **таҷанг шудааст** қозӣ.

– Ихтисораи номи мубораки шариатпаноҳам [12, с. 223].

Вомвожаи арабии **кайф** дар луғат ба маънои «1. хурсандӣ, лаззат, завқ, ҳузуру ҳаловат, роҳат, фараҳ, мазза, лаззат, айш, кайф; 2. хушҳолӣ, димоғчоқӣ» [5, с. 707], «лаззат, нашъа, сархушӣ» [14, с. 528; 16, с. 578] «ҳолати мастӣ» [4, с. 143] чой дода шудааст. Он дар гуфтугӯ бо калимаи **сафо**, ки маънояш «покизагӣ, бегаишӣ, бугуборӣ» [4, с. 143] «1. ...поки, тозагӣ, чило, равшанӣ; 2. майи ноб, майи соф, шароби бедурд» [15, с. 218], «1. ...софӣ, равшанӣ; 2. хушӣ, хуррамӣ, шодмонӣ, хушидилӣ; 3. раванқ, ривочи кор» мебошад, таркиби чуфти **кайфу сафо** месозад. Ин таркиби чуфт ба маънои «кайфи бағалу гиш» [14, с. 528], «лаззату роҳат, мастию табъчоқӣ» [16, с. 578] корбаст мешавад:

Кайфу сафо ҳам эбаш катӣ [12, с. 223].

Адиб ҳамчунин дар асарҳои публитсистиаиш феъли таркибии номии **кайф кардан**ро, ки дар гуфтугӯ зиёд истеъмол мешавад, ба кор бурдааст. Маънои ин феъли таркибӣ «лаззат бурдан, завқ бурдан, сархуш шудан, маст шудан» мебошад. Дар мисоли зерин ба маънои «аз суҳан лаззат бурдан» омадааст.

Боракалло, Хорпуштактаго. Боз бигӯ **чорта кайф кунем** [12, с. 223].

Шумораи **чор** ва нумеративи **-та** (**чорта**), ки дар мисоли боло истеъмол шудааст, ва маънои «андак, қадре» дорад, тобиши гуфтугӯи суҳанро боз ҳам тақвият бахшидаст: **чорта кайф кардан** – андак ё қадре кайф кардан.

Дар ин мисол бошад нависанда ду феъли дорои тобиши гуфтугӯӣ – феълҳои содаи **гуррондан** ва таркибии номии **тўғрӣ кардан**ро ба кор бурда, ба ин восита оҳанги гуфтугӯи суҳанро дучанд мекунад:

Мебахшед, камбудихоя решақан мекунем, гирифта мегурронем, ҳамааша **тўғрӣ мекунем** [12, с. 223].

Феъли **гуррондан** ба маънои «дур партофтан, ҳаво додан, андохтан» [16, с. 390] меояд, аммо дар каломи нависанда тобиши маънои «бартараф кардан, аз байн бурдан»-ро гирифтааст. Синоними **тўғрӣ кардан** дар забони адабӣ «дуруст кардан» мебошад [ниг.: 17, с. 360].

Шарҳи феъли **чакидан** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба назар намерасад. Ин феъл обуранги ҳиссии манфӣ дошта, дар гуфтугӯ ба маънои «гапи беҳуда гуфтан, суҳани бечӯю беҳуда гуфтан, беҳуда ба сари касе дод задан» истифода мешавад. Дар мисоли зерин ба хотири таъкид ва қотеияти суҳани нависанда шакли инкории сиғаи амрии ин феъл кор фармуда шудааст:

– **Начак** ба ман! Аз кучо донам, ки вай ин қадар одами калон будааст? Сонӣ, номаъқулия танҳо худам накардаам [13, с. 208].

Феъли **шӯридан** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «1. ошуфта шудан, ба қаҳру ғазаб омадан, оташин шудан; чӯшидан; 2. исён кардан, балво бардоштан, ба шӯриш омадан; 3. гардондан, шудгор кардан» [15, с. 610] омадааст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» «1. ба ҳаяҷон омадан, ошуфта шудан, ба чӯшу хурӯш омадан; 2. ба қаҳру ғазаб омадан, оташин шудан» ва маҷозан «ба талотум афтодан, тўғён кардан (**масалан, дарё**)» [17, с. 662]

маънидод шудааст. Устод Айнӣ ин феълро танҳо ба маънои «*оташин шудан, ба газаб омадан*» [4, с. 488] шарҳ додааст. Дар забони гуфтугӯии имрӯза *шӯридан* ба маънои «*омехта тайёр намудан*» низ ба кор бурда мешавад: *хамир шӯридан, лой шӯридан*. Чунин тобиши маъноӣ ин феъл аз маънои «*гардондан, шудгор кардан*», ки дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҷой дорад, сарчашма гирифтааст. Дар мисоли аввали зерин феъли *шӯридан* ба маънои «*ба қаҳру газаб омадан, оташин шудан*» корбаст шуда, дар мисоли дуюм бо тобиши маъноии «*аз боиси оташинӣ борони қаҳру газаби худро ба сари касе рехтан*» омадааст:

– *Чиба ин тавр?... Охир, ҳамаи пистонакҳо моли як фабрика-ку! – меишӯрид акаи Махсум* [12, с. 205]; – *Ба ту кӣ гуфт, ки рӯзи дароза дар долони милитсия гузаронӣ, – меишӯрид Исоев. – Сардори ту редакция ё милитсия?* [13, с. 220].

Феъли содаи *додан* ду асоси замони ҳозира дорад: *деҳ* ва *те*. Шояд *те* варианти фонетикӣ *деҳ* бошад, зеро ҳамсадои [т] чуфти бечаранги ҳамсадои [д] буда, ба хотири осон шудани талафуз ин ду ҳамсадо ба ҳамдигар иваз мешаванд. Шояд дар гуфтугӯ аввал аз шакли асоси замони ҳозираи *деҳ* ҳамсадои охир *х* ихтисор шуда, он ба *де* ва сонӣ ба *те* табдил ёфта бошад. Ба ибораи дигар *те* ду падидаи фонетикӣ – кохиши овозҳо ва бадалшавии овозҳоро аз сар гузарондааст [ниг.: 20, с.106-111]. Дар ҳар сурат дар забони адабии ҳозираи тоҷик варианти *деҳ* хусусияти китобӣ ва варианти *те* хусусияти гуфтугӯӣ дорад. Нависанда низ ин шакли асоси замони ҳозираи феъли *додан*ро дар забони персонажи асар истифода бурдааст:

– *Те ба ман ҳуҷҷатҳота* [13, с. 220].

Дар мисоли зерин бошад шакли гуфтугӯии асоси замони ҳозираи феъли *додан* – *те* ҳамчун феъли ёвар бо исми *тела* ба кор бурда шуда, феъли таркибии номӣ сохтааст:

Ҳо, ана, дар охири долон дариҷа ҳаст. Тела те, кушода мешавад [13, с. 209].

Дар мисоли боло ҷузъи номии феъли таркибии *тела додан* – исми *тела* низ хусусияти гуфтугӯӣ дорад. Хусусияти гуфтугӯӣ доштани ин калима дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ишорат гардидааст [17, с. 338]. Бо истифодаи ин ду унсури гуфтугӯӣ нависанда фардияти нутки персонажро таъмин намудааст.

Баъзан таркибҳои чуфти гуфтугӯӣ низ ҳамчун ҷузъи маънодори феъли таркибии номӣ ба кор бурда шудаанд. Аз ҷумла дар ин мисол таркиби чуфти *дӯғу даранг* бо феъли ёвари *кардан* истеъмол шуда, барои дар қабои зарофат ифода кардани матлаби нависанда мусоидат намудааст. Феъли таркибии номии *дӯғу даранг кардан* ба маънои «*бо сухани қаҳромез таҳдид кардан*» кор фармуда шудааст:

Рафиқ Р.Ҳ., ки чун ҷомии қонун мебоист намунаи ахлоқи писандида ҳам мешуд, якбора ба сари ҳама дӯғу даранг мекардагӣ шуд [12, с. 244].

Феъли таркиби номии *шибба кардан* дар луғат ба маънои «*бо қўбаи махсус, бо паси каланд ё бел зада ҳамвор кардани замини сусти ягон ҷо*» [17, с. 637], «*шибба зада заминро сахт кардан*» [4, с. 473] ва маҷозан ба маънои «*бо сухан ва таъвиқ касеро барои коре сахт тайёр кардан*» [4, с. 473] омадааст. Дар мисоли зерин нависанда онро ба маънои «*бо пой зада сахт кардан*», «*фишурдан, прессондан, исканҷа кардан*» [ниг.: 9, с. 837] кор фармудааст:

– *Пахтаи бордонро бо лағад шибба мекунад. Ҳамту накунад ним тонна қатӣ пур мешавад* [12, с. 111].

Исми *ҷунбучӯл* маънои «*дар ҷунбиши будан, ба коре машиғул шуда истодан, дар ҳаракат будан*» [17, с. 608-609]-ро ифода мекунад. Бо ин исм феълҳои таркибии номии *ҷунбучӯл доштан, ҷунбучӯл кардан* ва *дар ҷунбучӯл будан* [ниг.: 17, с. 609] сохта мешавад. Аз ҷумла нависанда феъли *ҷунбучӯл кардан*ро бо тобиши маъноӣ манфии «*бо ҳар кори мувофиқи ҳоли худ овора шудан*» ба кор бурдааст:

...ин мардак боз ду соли дигар дар редакция *ҷунбучӯл карда гашту* ба кори хоҷагӣ гузашт... [13, с. 213].

Нависанда барои таъсирбахш баромадани фикр ва таъмини фардияти нутқи қаҳрамону персонажҳо калимаҳои мураккаби дорои хусусияти гуфтугӯӣ аз ибораҳои фразеологӣ сохташударо низ кор мефармояд. Аз ҷумла дар мисоли зерин калимаи мураккаби *димоғчоқӣ* бунёди фразеологӣ дошта, аз ибораи рехтаи гуфтугӯӣ *димоғи касе чоқ будан (шудан)* сохта шудааст. Ин ибораи фразеологӣ дар «Фарҳанги ибораҳои рехта» ба маънои «*1. хурсанд, шод, таъхуш будан (шудан); 2. сиҳат ва саломат будан (шудан)*» зикр гардидааст [18, с. 411]. Исми мураккаби *димоғчоқии* аз он сохташуда ба маънои «*хурсандӣ, шодмонӣ, дилхушӣ*» [16, с. 453] меояд:

– Як рӯз, – нақл мекунад Ашӯр Сафар, – аз Одина дар соати **димогчоқиаш** пурсидам: «Одина, чӣ муроде дорӣ?» [12, с. 86].

Дар асарҳои нависанда инчунин шаклҳои гуфтугӯии ҷонишинҳо ба назар мерасанд. Ҷонишинҳои ишоратии **он** ва **ҳамон** дар гуфтугӯ дар шакли **ун** ва **ҳамун** истифода мешавад. Инчунин ба ҷойи ҷонишини ишоратии **ҳамон** дар гуфтугӯ **ҳавай** корбаст мешавад. Бо истифода аз чунин шаклҳои ҷонишинҳо хусусияти гуфтугӯии нутқи қаҳрамону персонажҳои асар барҷаста ифода шудааст:

– **Ун** кас хоҳанд, мошинро мефурӯшам. Неши касофати **ҳамун** мошин [12, с. 193]; – Медонам, ки меъдаам дард мекунад... **Ин** аломати **ҳавай** [12, с. 109].

Ҷонишини таркибии **ҳамин тавер** ба миқдору дараҷа ва андозаи предмет, инчунин ба аломату амал ишора мекунад [6, с. 168]. Он шакли гуфтугӯии **ҳамту** дорад:

Он чизе ки **ин** рафиқ ҳоло кам ё суст медонад, минбаъд нагзакак меомӯзад. **Ҳамту** не? – **ӯ** ба ман рӯй овард [13, с. 192].

Дар мисоли боло ҷонишини гуфтугӯии **ҳамту** ба амал ишорат кардааст. Дар мисоли зерин бошад дар баробари ба амал ишорат кардан ҳамчун ҷузъи маънодори феъли таркибии номӣ кор фармуда шудааст:

– **Пахтаи бордонро** бо лағад шибба мекунад. **Ҳамту накунад** ним тонна қатӣ пур мешавад [12, с. 111].

Дар умум метавон гуфт, ки Ф. Муҳаммадиев дар истифодаи унсурҳои луғавии забони гуфтугӯӣ хеле моҳир буда, чунин унсурҳоро ниҳоят борикбиниона ва мӯшикофона ба кор мебарад ва ба ин васила, аз як тараф, ба нутқи қаҳрамону персонажҳо хусусияти фардӣ мебахшад, аз ҷониби дигар, забон ва услуби асарҳои худро дилчаспу рангин ва хонданӣ мегардонад. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки дар асарҳои нависанда истифодаи унсурҳои луғавии забони гуфтугӯӣ ҳодисаи муҳим буда, баёнгари баъзе паҳлуҳои услуби эҷодии адиб мебошад ва як қатор вижагиҳои хосси коргоҳи эҷодии ӯро ошкор менамояд. Ба ин маънӣ таҳқиқу баррасии унсурҳои лексикаии гуфтугӯии асарҳои публитсистии Ф. Муҳаммадиев, аввалан, барои муайян намудани вижагиҳои хосси услуби фардии адиб мусоидат намуда, сониян, нақши нависандаро дар таҳаввулоти лексикаии забони адабии меъёрӣ муайян мекунад.

АДАБИЁТ

1. Айни, С. Мактуби кушода ба рафиқ Толис / С. Айни // Шарқи Сурх. – Душанбе, 1948. – № 11. – С. 37-40.
2. Айни, С. Кулӣёт / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. 11. Китоби дуюм. – 436 с.
3. Айни, С. Аҳгари инқилоб / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 230-238.
4. Айни, С. Кулӣёт (Луғати нистафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик) / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1976. – Ҷ. 12. – 566 (+206) с.
5. Баранов, Х.К. Арабско-русский словарь / Х.К. Баранов. – М.: Русский язык, 1985. – 944 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ. 1. – 356 с.
7. Касаткин, Л.Л. Современный русский язык. Словарь справочник / Л.Л. Касаткин, Е.В. Клобуков, П.А. Лекант. – М.: Просвещение, 2010. – 303 с.
8. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 185 с.
9. Луғати тоҷикӣ-русӣ. – М.: Русский язык, 1985. – 1280 с.
10. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 243 с.
11. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Ирфон, 1980. – Ҷ. 2. – 341 с.
12. Муҳаммадиев, Ф. Дӯстон – тоҷи сар / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
13. Муҳаммадиев, Ф. Варта / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 376 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 1. – 962 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – Ҷ. 2. – 948 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 1. – 950 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Тартибдиҳандагон С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. Зери таҳрири С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.Ҳ. Султон. – Душанбе, 2008. – Ҷ. 2. – 946 с.
18. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – Ҷ. 1. – 952 с.
19. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – Ҷ. 2. – 804 с.
20. Хаскашев, Т.Н. Фонетикаи забони адабии тоҷик / Т.Н. Хаскашев. – Душанбе: Маориф, 1989. – 200 с.

21. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1964. – 370 с.
22. Разговорная лексика [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://orfogrammka.ru> (время доступа: 18.08.2023).

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИЮ МАЪНОӢ ВА УСЛУБИИ КАЛИМАҲОИ ГУФТУГӢӢ ДАР АСАРҲОИ ПУБЛИТСИСТӢИ Ф. МУҲАММАДИЕВ

Дар мақолаи илмӣ ҳусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калимаҳои гуфтугӯии асарҳои публитсисти нависанда Фазлиддин Муҳаммадиев мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таъкид карда мешавад, ки асарҳои публитсисти Ф. Муҳаммадиев саршори калимаҳои гуфтугӯӣ мебошанд. Нависанда бо истифода аз унсурҳои забони зиндаи халқ дар ғанӣ гардондани таркиби луғавии забони адабии тоҷик саҳми арзанда гузоштааст. Чунин вожаҳо дар таркиби нутқи қаҳрамонӣ персонажҳо қор фармуда шуда, ба суҳан оҳангӣ ғайрирасмӣ бахшидаанд ва фазои боварибахши гуфтугӯиро таъмин намудаанд. Маҳорати адиб дар истифодаи унсурҳои луғавии забони гуфтугӯ хеле баланд арзёбӣ гардидааст. Ин гуна калимаҳои нависанда ниҳоят борикбинона ва мӯшиқона ба қор бурда, бо ин роҳ ба нутқи қаҳрамонӣ персонажҳо ҳусусияти фардӣ бахшидааст, аз ҷониби дигар, забон ва услуби асарҳои ҳудро дилчаспу рангин ва хонданӣ гардондааст. Аз ин рӯ метавон гуфт, ки дар асарҳои нависанда истифодаи унсурҳои луғавии забони гуфтугӯ ҳодисаи муҳим буда, баёнги баъзе паҳлуҳои услуби эҷодии адиб мебошад ва як қатор вижагиҳои ҳосси қорҳои эҷодии ӯро ошкор менамояд. Ба ин маънӣ, таҳқиқу баррасии унсурҳои лексикаи гуфтугӯии асарҳои публитсисти Ф. Муҳаммадиев, ҳам барои муайян намудани вижагиҳои ҳосси услуби фардии адиб мусоидат намуда, ҳам нақши нависандаро дар ташаккули лексикаи забони адабӣ меъёрӣ муайян мекунад.

Калидвожаҳо: лексикаи нутқи гуфтугӯӣ, меъёрҳои забони адабӣ, қаҳрамон, персонаж, асари публитсисти, маъно, тасвири образ, боигарии забони зинда, услуби эҷод, нависанда, таъмини воқеияти тасвир, тобишҳои нозуки маъноӣ, таркиби луғавии забон, тасвири ҳолати руҳии қаҳрамон, маънои луғавӣ, маънои маҷозӣ, тобиши маъно, маҳорати нависанда, фардияти нутқ.

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗГОВОРНЫХ СЛОВ В ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф. МУХАММАДИЕВА

В научной статье рассматриваются лексико-семантические и стилистические особенности разговорных слов в публицистических произведениях писателя Фазлиддина Мухаммадиева. Подчеркивается, что публицистическое творчество Ф. Мухаммадиева переполнено разговорными словами. Используя элементы живого народного языка, писатель внес значительный вклад в обогащение словарного состава таджикского литературного языка. Такие слова используются в речи героев и персонажей, придавая речи неформальный тон, создают убедительную атмосферу беседы. Высоко оценено мастерство писателя в использовании лексических элементов разговорной речи. Подобные слова писатель использовал очень пронзительно и чрезвычайно искусно, придавая этим способом индивидуальность речи героев и персонажей, с другой стороны, он делал язык и стиль своих произведений интересными, красочными и читабельными. Поэтому можно сказать, что использование лексических элементов разговорной речи в произведениях писателя является важным событием, оно выражает некоторые стороны творческой манеры писателя и раскрывает ряд специфических особенностей его творческой лаборатории. В этом плане исследование и интерпретация элементов разговорной лексики публицистических произведений Ф. Мухаммадиева, во-первых, способствует определению специфических особенностей индивидуального стиля писателя, во-вторых, определяет роль писателя в лексической эволюции нормативного литературного языка.

Ключевые слова: лексика разговорной речи, нормы литературного языка, герой, персонаж, публицистическое произведение, смысл, изображение образа, богатство живого языка, творческий стиль, писатель, обеспечение реальности изображения, тонкие оттенки значения, лексический состав языка, описание духовно-нравственного положения героя, лексическое значение, переносное значение, оттенок значения, писательское мастерство, индивидуальность речи.

SOME LEXICAL-SEMANTIC AND STYLISTIC FEATURES OF SPOKEN WORDS IN PUBLIC WORKS F. MUKHAMMADIEV

The scientific article examines the lexical-semantic and stylistic features of colloquial words in the journalistic works of the writer Fazliddin Muhammadiyev. It is emphasized that the journalistic work of F. Muhammadiyev is filled with colloquial words. Using elements of a living folk language, the writer made a significant contribution to enriching the vocabulary of the Tajik literary language. Such words are used in the speech of heroes and characters, giving the speech an informal tone, creating a convincing atmosphere of conversation. The writer's skill in using lexical elements of colloquial speech is highly appreciated. The writer used such words very insightfully and extremely skillfully, giving in this way the individuality of the speech of heroes and characters, on the other hand, he made the language and style of his works interesting, colorful and readable. Therefore, we can say that the use of lexical elements of colloquial speech in the writer's works is an important event; it expresses some aspects of the writer's creative manner and reveals a number of specific features of his creative laboratory. In this regard, the study and interpretation of elements of colloquial vocabulary in F. Muhammadiyev's journalistic works, firstly, helps to determine the specific features of the writer's individual style, and secondly, determines the writer's role in the lexical evolution of the normative literary language.

Key words: vocabulary of colloquial speech, norms of literary language, hero, character, journalistic work, meaning, image image, richness of living language, creative style, writer, ensuring the reality of the image, subtle shades of meaning, lexical composition of the language, description of the spiritual and moral position of the hero, lexical meaning, figurative meaning, shade of meaning, writing skill, individuality of speech.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Ҷумъаев Меҳроб Одинаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илми филология, дотсент, кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-589-64-08**

Нодиров Ардамехр Ахрорович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвончӯй, кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com. Тел.: **(+992) 556-26-95-95**

Сведения об авторах: *Джумаев Меҳроб Одинаевич* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра стилистика и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Тел.: **(+992) 93-589-64-08**

Нодиров Ардамехр Ахрорович – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра стилистика и литературного редактирования. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com. Тел.: **(+992) 556-26-95-95**

Information about the authors: *Dzhumaev Mehrob Odinaevich* – Tajik National University, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: mehriob@mail.ru. Phone: **(+992) 93-589-64-08**

Nodirov Ardamehr Ahrorovich – Tajik National University, applicant for the Department of Stylistics and Literary Editing. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: n.ardamehr.10@gmail.com. Phone: **(+992) 556-26-95-95**

Насруллоев М.Н.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Тадқику омӯзиши забони адабиёти классикии тоҷику форс дар замони соҳибистиклолии кишвари маҳбубамон бештар гардида истодааст. Тавре ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мефармоянд: “Омӯзиши сайри таърихӣ ташаккул ва таҳаввули забони тоҷикӣ имкон медиҳад, ки мо забонамонро дӯст дорем, барои ҳифзи он талош варзем ва ба хотири ғанӣ гардидани ин забони ширину шево тамоми неруи зеҳнии кишварро сафарбар карда, рушди бемайлони онро таъмин намоем” [11, с. 9].

Аз ин рӯ, масъалаи омӯзиш ва тадқиқи номҳои ҷуғрофӣ аз ҷанбаҳои умдатарини забоншиносӣ ба шумор рафта, он бо таърихи забон ва халқ робитаи зич дорад. Номҳои маҳал, яъне ҷойномҳо (топоним) ва пайдоиши онҳо бо ҷандин воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ робитаи қавӣ дошта, ин унсурҳо сабаби инкишофи густариши таркиби луғавии забон гардидаанд.

Бешубҳа, «топонимҳои ҷаҳони эронӣ як ҷузъи таркибии вожагонии забонҳои эронӣ буда, омӯзиши ҷамаҷонибаи онҳо аз муҳимтарин вазифаҳои забоншиносон ва эроншиносон ба шумор меравад.

Ҷамъоварӣ ва таҳлили ҷойномҳо - як қисми муайяни луғате мебошанд, ки дар тури асрҳо таъсис дода шуда, дорои хусусиятҳои грамматикӣ, на танҳо барои таърих, балки барои саросари кишвар, инчунин шакли адабии забон муҳим аст» [8, с. 14].

Маълум аст, ки номҳои ҷуғрофиро дар забоншиносӣ илми топонимика меомӯзад. Топонимика аз забони юнонии **topos** - ҷой, ҳудуд, мавзъ ва **onima** – ном гирифта шудааст. Соҳаи лексикология, ки ба омӯختани номҳои ҷуғрофӣ машғул мешавад, маҷмуи номҳои ҷуғрофии мавзеи муайяно дар бар мегирад [18, с. 189].

Тадқиқи номшиносии тоҷик аслан, аз солҳои шаст - ҳафтодуми асри бист мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифтааст. Дар забоншиносии тоҷик оид ба омӯзиши номшиносӣ, махсусан, таҳқиқи осори бадеӣ қорҳои зиёди илмӣ-таҳқиқотӣ ба анҷом расидаанд. Муҳаққиқоне ба монанди А. Хромов, С. И. Климчитский, Л. И. Розова, А. Розенфелд, Р. Додихудоев, Э. Мурзаев, О. Ғафуров, С. Абдуллоева, А. Ҳасанов, Ш. Исмоилов, Ҷ. Алимӣ, Р. Шоев, О. Маҳмадҷонов, Д. Майнусов, М. Шодиев, Д. Ҳомидов, Ф. Давлатова, Ш. Рустамшо, С. Қурбонмамадов, Э. Давлатов, Ҷ. Темуров ва дигарон қорҳои назаррасе анҷом додаанд, ки эшон дар таълифоти хеш ономастикаи мавзеи алоҳида ва ё истифодаи онҳоро дар асари бадеӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Бояд эътироф кард, ки номшиносӣ (ономастика)-и тоҷик як ҷузъи илми забоншиносии тоҷик буда, таърихи тулонӣ дорад. Маводи аввалинро доир ба ин илм аз луғату тазкираҳо ва осори таърихиву ҷуғрофӣ пайдо намудан мумкин аст.

Бояд таъкид дод, ки осори классикони тоҷику форс аз захираи ғании исмҳои хос иборат буда, муҳаққиқони соҳаро зарур аст, ки дар номшиносии тоҷик тадқиқоти беҳтарро ба роҳ монанд.

Ҷойномҳо (топонимия) яке аз қисматҳои ономастика буда, мавзъ ва таҳқиқи он дар осори Убайди Зоконӣ масъалаи мавриди баҳси мо қарор мегирад.

Яке аз муҳаққиқони ҷойномшиносии тоҷик Ҷ.Алимӣ дуруст қайд менамояд, ки: “Номҳои ҷуғрофиро аксаран барҳақ ёдгориҳои таърихӣ маданӣ медонанд, зеро онҳо воқеан ҳам маҷмуи паҳлуҳои таърихи гузашта ва муносири минтақаи муайяно инъикос менамоянд” [2, с. 152].

“Доир ба номҳои ҷуғрофии Эронӣ Осӣи Миёна маъхазҳои арабию форсӣ кам нестанд. Лекин танҳо худ ин маъхазҳо бо вучуди гуногуниашон асноди бозъитимоди вачҳи тасмия, номҳои қадимӣ шуда наметавонанд” [5, с. 4]. – менигорад О. Ғафуров.

Осори Убайди Зоконӣ бинобар ифодагари баъзе воқеоти таърихӣ ва иҷтимоӣ будан, дар он ҷойномҳои забони тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ бештар ба ҷашм мерасад.

Мо дар асоси таснифоти муҳаққиқон таъя намуда, маводи ҷойномҳои осори Убайди Зокониро вобаста ба мансубияташон таҳлил менамоем.

Маълум аст, ки ойконимия илм дар бораи номи маҳалҳои аҳолинишин баҳс мекунад ва онро ба зергурӯҳои полионимия – номи шаҳру ноҳияҳо, комонимия – номҳои деҳот, урбаномия – номи хиёбону кӯча, гузаргоҳҳо ва ғайра чудо мекунад.

Полионимия (номи шаҳру ноҳия)-ҳо дар осори адиб фаровон ба назар мерасад. Аз ҷумла, *Шероз, Кирмон, Раиш, Гелон, Хуросон, Ховар, Хутан, Туркистон, Луристон, Мозандарон, Кошон, Ясриб, Язд, Исфаҳон (Сифоҳон), Кум, Макка, Омал, Ҳамадон, Ҳаммос, Бухоро, Бағдод, Нишопур, Ҳирот, Чин, Хито(й), Рум ...*

Чунки ҷамъовариҳои лашкар шуд

Аз Хуросону Раишу Гелону [19, с.362].

Хуросон – ноҳиятест, машриқи вай Ҳиндустон аст ва ҷануби вай баъзе аз ҳудуди Хуросон аст ва баъзе биёбони Каргаскӯх ва мағриби вай навоҳии Гургон аст ва ҳудуди Гур ва шимоли вай рӯди Чайхун аст. Ва ин ноҳиятест бузург бо хостаи бисёр ва неъмате фарох. Ва наздики миёнаи ободони ҷаҳон аст. Ва андар вай маъданҳои зар аст ва сим ва гавҳарҳое, ки аз кӯх хезад. Ва аз ин ноҳият асб хезад ва мардумони ҷангӣ ва дарди Туркистон аст. Ва аз ӯ ҷомаи бисёр ва зар ва сим пируза ва доруҳо. Ва ин ноҳиятест бо ҳавои дуруст ва мардумони ботаркиби қавӣ ва тандуруст. Ва подшои Хуросон андар қадим чудо будӣ ва подшои Мовароуннаҳр чудо. Ва акнун ҳар ду якест. Ва мири Хуросон ба Бухоро нишинад в-аз Оли Сомон аст. Ва аз фарзандони Баҳроми ҷӯбинанд. Ва эшонро “малики Машрик” хонанд. Ва андар ҳамаи Хуросон подшоҳонанд ва эшонро “мулуки атроф” хонанд [17, с.53].

Гелон – дар “Ғиёс-ул-луғот” номвояи мазкур чунин шарҳ гардидааст: номи мулкест ва номи деҳест наздики Бағдод, мавлиди ҳазрати шайх Абдулқодир раҳматуллоҳи алайҳӣ; ва Ҷелон (Ҷилон) муарраби он аст [7, с.202].

Ба қавли О.Ғафуров - **Гелон**- номи сарзамин дар шимоли Эрон. Одатан якҷоя бо Мозандарон зикр мекунад. Тахмин кардаанд, ки ин ном аз калимаи гил- «лой, ботлоқ» таркиб ёфтааст. Аммо баъзе муҳаққиқон дар асоси он ки ин ном хеле қадим аст, ба ин эрод мегиранд. Ҳамин тариқ, маънои номи **Гелон** равшан нест [5, с.38].

Дар китоби “Ҳудуд-ул-олам” доир ба ин шаҳр чунин маълумотро меҳонем: “**Гелон** ноҳиятест чудо миёни Дайламон ва Ҷибол ва Озарбадагон ва дарёи Хазарон. Ва ин ноҳиятест бар саҳро ниҳода Сапедрӯд хонанд, миёни Гелон бибурад ва ба дарёи Хазарон уфтад. Ва ин Гелон ду гурӯҳанд: як гурӯҳ миёни дарё ва ин рӯданд ва эшонро «ин сӯи рӯдӣ» хонанд ва дигар гурӯҳ миёни рӯд ва кӯҳанд, эшонро «он сӯи рӯдӣ» хонанд. Аммо аз ин сӯи рӯдиёнро ҳафт ноҳия аст бузург, чун Лофачон, Миёлфачон, Кашкачон, Барфчон, Дохил, Тичин, Ҷама» [17, с.83].

Мушаке буд элчие зи қадим,

Шуд равона ба шаҳри Кирмоно [19, с.362].

Кирмон - номи шаҳри маъруфи Эрон. “Ғиёс-ул-луғот”: “номи шахрест аз Порс (аз “Латоиф”); ва дар “Музил” навишта, ки ба фатҳи аввал (яъне, Кирмон) аст ва гоҳе билкаср (яъне, Кирмон) ояд. Фарши он ҷо бағоят нафис бошад ва зираи сиёҳ аз навоҳии он хуб ба ҳам расад” [7, с.166].

Банда гуфт: маро аз Туркистон ба Мозандарон оварданду ... дар кор гирифтанд [19, с.416].

Мозандарон – сарзамине дар Эрон. Маъҳаз ва маънои ин ном маълум нест. Шоирони қадими форсу тоҷик барои ташбеҳ онро мураккаб аз калимаҳои *моз, андар, он* ба маънои “**азоб дар он**” ифода мекарданд [5, с.73].

Туркистон – вожаи сохта буда, аз номи қавми турк (зеборӯй ва маъшук – [16, с.353]; халқҳои туркизабон монанди ўзбек, туркман, қирғиз ва ғайра – [1, с.398] бо пасванди –истон сохта шудааст.

Номи умумии деҳаҳоро дар номшиносӣ бо истилоҳи комоним ном мебаранд. Дар осори адиб ду номи деҳа низ ба назар расид. Аз қабилӣ, *Чарх* ва *Пас*.

Дар вилояти Ҳирот деҳест Чарх ном [19, с.459].

Ҳокими Омал аз баҳри Сироҷиддини Қамарӣ бароте навишт бар деҳе, ки номи ӯ “Пас” буд [19, с.449].

Дар гузашта, яъне замони пеш дар вилояти Ҳирот **Чарх** шаҳр будааст, аммо дар аксари маъҳазҳо онро деҳа мегӯянд. Ҷойномҳои мазкур вожаҳои аслан тоҷикӣ буда, аз лиҳози калимасозиашон сода мебошанд.

Ҳамин тавр, омӯзиши ҳаматарафаи номҳои чуғрофӣ аҳамияти калони илмию амалӣ дорад. Номҳо бо рухдодҳои таърихӣ, дигаргуниҳои сохти ҷамъиятӣ саҳт алоқаманд мебошанд.

“**Оронимика** – яке аз бахшҳои топонимика буда, оронимҳоро меомӯзад ва бештар ба муайян кардани қонуниятҳои ташаккул, инкишоф ва вазифаю амалкарди онҳо нигаронида шудааст. Ин истилоҳи топонимӣ юнонӣ буда, аз ҷузъҳои *oros* – кӯҳ ва *onim* – ном таркиб ёфта, мавзеи дар сатҳи замин қарордошта, амсоли кӯҳ, тепа, дашт, саҳро, ағба, дара, жарф ва монанди инҳоро меомӯзад” [3, с.246].

Яке аз қабати маводи ҷойномҳои осори Убайди Зокониро номи кӯҳ, қалъа ва дашт (ороним)-ҳо ташкил медиҳанд: *Уҳуд, Тур, Бесутун, Доруламон, Карбало...*

Сангтароше буд андар кӯҳи Тур,

Сангтарошӣ карду гуфтӣ, эй Ғафур! [19, с.507].

Тур – ҷамъи ативор, кӯҳ, ҳаёти хона, канор, ҷониб [12, с.574].

Номвожаи “**Тур**”-ро дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ба маънии “калимае, ки вақти рондани сағ гуфта мешавад” [15, с.357] оварда шудааст, ки ба мисоли овардашудаи мо мувофиқ намебошад. Дар мисоли мазкур ба маънои номи кӯҳ омадааст. Кӯҳест, ки мувофиқи таълимоти исломӣ дар он ҳазрати Мусо бо худованд роз мегуфт.

Гуфт: ман халифа надонам, он аст, ки Ҳусейн ўро дар дашти Карбало шаҳид кардааст [19, с.443].

Карбало – машҳади ҳазрати имом Ҳусайн...; зоҳиран ин лафз дар асл **Карббало** буда бошад; бои аввалро ҳазф кардаанд, чаро ки чун ду калимаро таркиб диҳанд ва охири калимаи аввали калимаи охир аз як ҷинс бошад, охири калимаи аввалро ҳазв кунанд [7, с.164]; аъҷамӣ ва муарраб аст. Мавзеест, ки дар тарафи Баря аз Куфа, ки Ҳусайн ибни Алӣ (р) дар он ҷо кушта шуд.... шаҳрест бузург ба Ироқ ва маркази остони Карбало байни Ҳулла ва Девония, наздик ба 35 ҳазор тан ҷамъият дорад [9, с.1065].

Ҷабал-ул-уҳуд – бори шариат [19, с.376].

Уҳуд - номи кӯҳест дар Макка. Маҷозан ба маънои бори вазнин. Номи кӯҳест дар назди Мадина [6, с.38]; номи кӯҳ дар Арабистон [13, с.404].

Ҷунон ки Фарҳод кӯҳи Бесутун канд ва ҳаргиз ба мақсуд нарасид [19, с.46].

“Дар байни катибаҳои форсии бостон катибаи Дорюши I, ки дар кӯҳи Бесутун (аслан бояд “Бағистон” бошад, зеро он аз вожаи форсии бостон *bagastāna* баргирифта шуда, ҷузъи аввали он *bağa* – “Худо” ва ҷузъи сонӣ “-stāna (тоҷикӣ: -истон) ба маънии “ҷой, макон” аст ва ин вожа тахтуллафз “макони худоён” тарҷума мешавад) канда шудааст, аз рӯйи ҳаҷму мухтаво дорои арзиши илмию фарҳангии бештар аст” [10, с.134].

Гидроним (аз юн. *hydāra* – об + *онима* – ном). Ифодаи номҳои дарёҳо, кӯлҳо, ҷазираҳо, уқёнусҳо, обанборҳо ва монанди инҳо: дарёи (Зарафшон, Амид, Сир), Уқёнуси Ором, обанбори Норақ [3, с.62].

Мусаллам аст, ки “...номи ҳар як мавзеи ба об алоқаманд бо истилоҳи гидроним ифода меёбад. Дар навбати худ онҳо ба пелагонимҳо (*pelagos* – юн. баҳр) номи баҳрҳо, потамонимҳо (*potamos* - дарё) номи дарёҳо, лимонимҳо (*Limon* – ҳавз, кӯл) номи ҳавзу кӯлҳо, гелонимҳо (*gelos* - ботлоқ) номи ботлоқҳо ҷудо мешаванд” [2, с.127].

Дар осори адиб ҷунин гидронимҳо ба назар мерасанд: *Шат(т), Нил, Ҷайхун* (номи дарё), *Уммон* (номи баҳр), *Султония, Абҳар* (номи ях) *Хизр* (номи ҷашма) ...

Номи дарёҳоро дар забоншиносӣ бо истилоҳи потамоним ифода мекунам.

Ҳукм фармуд, то ҳамаро дар Шат гарқ карданд ва рӯйи заминро аз хубси эшон пок кард [19, с.329].

Шат[т] 1. канори дарё, соҳил. 2. рӯди бузург, дарё. 3. номи дарёи бузург, ки дар Ироқ аз ба ҳам пайвастанӣ дарёҳои Дачла ва Фурот ба вучуд омадааст, Шаттулараб [15, с. 629].

«Чу нили хешро ёбӣ харидор,

Агар дар Нил бошӣ, боз кун бор!» [19, с.293].

Нил – номи дарёи бузургест дар Африқо [1, с.263].

Тане дорам, зи дил дар хун нишаста,

Зи мавҷи ашк дар Ҷайхун нишаста [19, с.309].

Ҷайхун – номи арабии Амударё [1, с.548]; рӯдест миёни Хуросон ва Мовароуннаҳр, наздики Балх [6, с.254].

Бояд тазаккур дод, ки вожаи “Чайхун”-ро дар баъзе аз нусхаҳои осори адиб ва осори классикони дигар ба таври “Сайхун” низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Номи кӯл ва ҳавзҳоро бо истилоҳи лимноним ном мебаранд.

*Он яке – хончаи палав бар сар,
Афишура, оби лиму, Уммоно* [19, с.361].

Уммон – номи баҳре, ки дар соҳили он вилоят воқеъ шудааст. Аммо дар адабиёт умуман ба маънои баҳр кор фармуда мешавад [1, с.401-402].

Тавре ки маълум гашт, номвожаҳои ифодакунандаи марбут ба об (гидроним) дар осори адиб бештар иқтибос аз забони арабӣ ва марбути ҳамин минтақаанд.

Космонимика – илмест оид ба номи ҷирмҳои осмонӣ [3, с.308].

Дар осори адиб номи ҷирмҳои осмонӣ (космоним) фаровон ба назар мерасанд. Аз қабилӣ *шамс, моҳ, биҷис, суҳайл, фарқад, ҷавзо, сипеҳр, парвин...*

Моҳ – яке аз ситорагон аст, ки равшании худро аз Офтоб гирад ва шабҳо дунёро равшан кунад [1, с. 220].

*Душам гами ту мулки сувайдо гирифта буд,
Дудам зи сина роҳи Сурайё гирифта буд* [19, с.255].

Сурайё – ситораҳои Парвин [1, с.359]. Мо бар ин назарем, ки дар мисоли мазкур вожаи сурайё ин ҷамъи ситора гурӯҳи ситораи Парвин, ки аз шаш ситора иборат мебошад, истифода шудааст.

*Гузашта тораки айвонҳои олиӣ ӯ
Зи авҷи манзари Бирчису торами Кайвон* [19, с.203].

Бирчис – ситораи Муштарӣ [1, с. 53]; ситораи Муштарӣ, ки бар фалаки шашум тобад ва саъд аст ва онро қозии фалак гӯянд ва хонаи ӯ Қавс ва Хут аст [6, с. 125]; сайёраи Муштарӣ; Урмузд [16, с.227].

*Сипеҳр иқди сурайё ниҳода бар кафи даст,
Бад-он умед, ки дар пойи шаҳ нисор кунад* [19, с.189].

Сипеҳр – осмон, фалак [1, с. 349].

*Гирифта сунбулаш бар гул ватангоҳ,
Суҳайл овехта аз ғӯшаи Моҳ* [284].

Суҳайл - номи як ситора [1, с. 363]; барак, ситорае аз қадри аввал дар нимкураи ҷанубии осмон дар сурати фалаки “киштӣ” ё “сафина”, ки дар охири фасли гармо тулуъ мекунад ва меваҳое дар он вақт мерасанд ва ... онро чун суҳайли эмин ё суҳайли ямонӣ хонанд [16, с. 669].

*Кулоҳ аз фарқи Фарқад даррабуданд,
Нитоқ аз бурҷи Ҷавзо баркушуданд* [19, с.296].

Фарқад – ду ситораи наздики қутби шимолӣ, ки базӯр дида мешавад. **Фарқадон** // **Фарқадайн** низ ном мебаранд [1, с. 411].

Ҷавзо – яке аз моҳҳои шамсист, аз 23 май то 24 июн, ки дар ин моҳ дар Осиёи Миёна ҷаву гандум ба пухтан мерасад ва дарав сар мешавад. Дар ин маврид гуфтаанд: *Сарв бесар нест, ҷавзо бедарав* [1, с. 546].

Бояд тазаккур дод, ки Фарқад ва Ҷавзо бурҷҳои онд.

*Чу ёд ояд маро з-он айши ширин,
Фурӯ борад зи чашмам иқди Парвин* [19, с.309].

Парвин – шаш ситораи хурди бо ҳам ҷамъомада, ки дар фасли зимистон аз аввали шаб намоён шаванд [19, с.1, с.285]; шаш ситораи кӯчак, ки бо ҳам муҷтамеанд ва дар айёми зимистон аз аввали шаб намоён бошанд [6, с.163].

Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки номи ҷирмҳои осмонӣ (космоним) дар осори Убайди Зоконӣ кам нестанд. Онҳо аз лиҳози қабати забонӣ тоҷикӣ ва арабиро ташкил медиҳанд. Дар осори адиб баъзе аз муродифи онҳоро мушоҳида кардан мумкин аст. Аз қабилӣ *офтоб, хуршед, шамс; моҳ (маҳ), қамар...*

Дар осори Убайди Зоконӣ як қатор ҷойномҳо, ки ифодагари мафҳумҳои динӣ мебошанд, фаровон ба назар мерасанд. Аз қабилӣ *масҷид, калисо, қуништ, суминот, савмаа...* Онҳо аз рӯйи қабати забонӣ бештар тоҷикию арабиянд ва аз ҷиҳати калимасозияшон сода мебошанд.

Зи масҷид рахт бар кӯи мугон каш!

Саро дар кӯи соҳибдавлатон гир! [19, с.220].

Кафиши Талхакро аз масҷид дуздида буданду ба даҳлези калисо андохта. Талҳак мегуфт: Субҳоналлоҳ, ман худ мусалмонаму кафишам тарсост [19, с. 472].

Калисо – ибодатгоҳи насоро, ибодатхонаи исавиён [1, с.144]; (юнонӣ) ибодатгоҳи масеҳиён [16, с. 901].

Масҷид – хонае, ки дар он намоз меҳонанд. Масҷиди калон – масҷиди ҷомеъ [1, с. 200].

На меандешам аз дӯзах ба як ҷав,

На бар Фирдавсу Ризвон мебарам рашк [19, с. 210].

Дӯзах – вожаи паҳлавӣ ҷаҳаннам [16, с. 542]; дӯзах ба зои форсӣ (яъне дӯжах) ва он ҳафт табақа аст болои якдигар: зери ҳафтум замин [6, с. 346]; ҷойи гунаҳгортон дар он дунё, ки тибқи ривоятҳои динӣ бисёр сӯзон аст, ҷаҳаннам [14, с. 485].

Аз худ талаб, ки ҳар чӣ талаб мекуни зи ёр,

Дар тангони Каъбаву дар Суминот нест [246].

Суминот – бутхонаи маъруфи Ҳиндустон, ки Маҳмуди Ғазнавӣ онро хароб карду ҷавохир ва андӯхтаи бисёр ба ғанимат бардошт [1, с. 246].

Зи кунҷи савмаа аз баҳри он гурезонам,

Ки дар ҳаволи он бурё риёҳе ҳаст [19, с. 254].

Савмаа – 1. ибодатгоҳи роҳиб дар болои кӯҳ. 2. дайр, хонақоҳ [16, с. 726]; 1. ибодатхонаи тарсоён ва насоро (2. ибодатхонаи зоҳидон ва шайхҳо), [1, с. 325].

Дар осори адиб як номи чашма (лимноним)-и динӣ – **Кавсар**, ки дар охираи инсонӣ накуҷуру бихиштан аз ин чашма менӯшад, мушоҳида гардид.

Зи хокаи анбари тар рашк бурда,

Зи обаи ҳавзи Кавсар гӯтта хӯрда [300].

Кавсар – фаровон, анбуҳ дар бихишт; **ҳавзи кавсар** номи чашмаи бихишт [14, с.576].

Дар осори адиб номи боғу гулгашт (ороним)-ҳои динӣ низ мушоҳида мешавад: *Ирам, Разваи Ризвон, Фирдавс...*

На меандешам аз дӯзах ба як ҷав,

На бар Фирдавсу Ризвон мебарам рашк [19, с. 210].

Фирдавс – 1. боғ. 2. бихишт, ҷаннати афсонавӣ; номи бихишт ва баъзе гуфта, ки табақаи аълои бихишт [1, с.415]; номи бихишт. **Фирдавс** муарраби **пирдавс**, дар асл арабист ё румӣ ё суриёӣ, ки ба арабӣ нақл кардаанд [7, с.101]; боғу бӯстон, бихишт [16, с.808].

Зи оби софии ӯ гӯшта меҳӯрад Кавсар,

Ба лутфи равзаи ӯ рашк мебарад Ризвон [19, с. 203].

Ризвон – маҷозан бихишт [15, с.164]; ба маънии хушнудӣ ва номи фариштае, ки муваккал ва дарбони бихишт аст [6, с.372]; бихишт, нигоҳбони бихишт [16, с. 573].

Маро аз офтобат заррае бас,

В-аз он боғи Ирам гултаррае бас [288].

Ирам – дар арабӣ номи боғест, ки гӯё Шаддод писари Од ном подшоҳе бунёд кардааст, аммо хангоми дохил шудан дар он ҷон дод. Масоҳати боғи Ирам дувоздаҳ фарсанг дар дувоздаҳ аст ва иртифои девораш сесад заръа [14, с.553; 16, с. 123; 6, с. 48; 4, с. 81].

Бояд тазаққур дод, ки тафсири комили номҳои шарқӣ, хусусан номҳои эронӣ, хеле душвор аст. Зеро ҷойномҳои эронӣ таърихи куҳан ва лаҳҷаю шеваҳои ҷудогонаи зиёд доранд ва ба зами ин маъхазҳои нисбатан камшумор боқӣ мондаанд. Гарчанде ки аз тарафи муҳаққиқон асарҳои перомони номвожаҳо (ономастика) ба нашр расида бошанд ҳам, вале тафсири номвожаҳои адабиёти классикии тоҷику форс ҳам аз ҷиҳати решашиносӣ ва ҳам маъноӣ хеле камтаҳқиқ боқӣ мондааст.

Таҳқиқ ва баррасии ҷойномҳои осори Убайди Зоконӣ имкон фароҳам овард, ки ба чунин ҳулосаҳо ноил гардем:

Исмҳои хос дар таркиби лексикаи дилхоҳ забон ҷойгоҳ ва мақоми намоён доранд. Махсусият ва вижагиҳои онҳо аз давраи қадим таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқон ва умуман инсониятро ба худ ҷалб кардааст.

Дар осори Убайди Зоконӣ беш аз панҷоҳ мисол номҳои ҷуғрофӣ ба назар расид. Бояд гуфт, ки бештари онҳо имрӯз мансуб ба кишвари Эрон мебошанд: *Исфакон, Язд, Гелон, Шероз,*

Хуросон... Баъзе аз он дар осори адиб дар ду шакл омадааст. Аз қабилӣ, *Кирмон – Кирмонишох, Сифоҳон – Исфаҳон*.

Як қисми таркибии осори адиб ҷойномҳои мансуб ба дин мебошанд. Ба монанди *Каъба, Савмаа, Суминот, масҷид (номи умумии ибодатгоҳи мусалмонон), калисо (номи умумии ибодатгоҳи пайравони дини исавӣ), Кавсар (номи ҳавз)...*

Дар осори Убайди Зоконӣ гидроним (номи дарё, баҳр ва кӯл)-ҳо нисбатан камтар ба назар расид: *Даҷла, Ҷайҳун, Шат, Нил...*

Номи ҷирмҳои осмонӣ (космонимҳо) дар осори Убайди Зоконӣ кам нестанд.

Дар осори адиб баъзе аз муродифи онҳоро мушоҳида кардан мумкин аст: *хуришед, офтоб, шамс; моҳтоб, қамар, дӯзах – ҷаҳаннам...*

Ҳамин тавр, баррасии масъалаи мазкур дар забоншиносии тоҷик доманаи фарох дошта, ҳанӯз ҳам масъалаи камтаҳқиқшуда ба ҳисоб меравад.

Муқарриз: Мавлонзода Ш.М. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика (назария ва амалия) / Ҷ.Алимӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. -552 с.
2. Айний, С. Куллийёт. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ. Ҷилди 12 / С.Айний. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 564 с.
3. Бобомуродов, Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ/ Ш.Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Сино, 2016.
4. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ / Муҳаммадхусайн Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – Ҷ.1. - 416 с.
5. Ғафуров, О. Тафсири мухтасари номҳои ҷуғрофӣ / О.Ғафуров. –Душанбе: Маориф, 1983. -144 с.
6. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Муҳаммад Ғиёсуддин. –Душанбе: Адиб, 1987. – 490 с.
7. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. / Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. - 480 с.
8. Додихудоев, Р.Х. Теоретическое и практическое значение исследования иранской топонимии / Р.Х. Додихудоев // Исследования по восточным языкам. – Душанбе: Дониш, 1988. - С.12-20.
9. Деххудо, Адиқбар. Луғатнома. Ҷилди 26. / Адиқбари Деххудо. Маркази таҳқиқоти роёнаӣ. – Исфаҳон. - С. 1065. www.Ghaemiyeh.com
10. Мирбобоев, А. Муқаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 342 с.
11. Э.Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Китоби 2. (Забон ва замон) / Э.Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. –432с.
12. Фарҳанги арабӣ-форсӣ. Таълифи Ризо Меҳёр. – Техрон: Донишёр, 1385. – 816 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. –М.: СЭ, 1969. – 946 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. –Душанбе, 2008. – 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. –Душанбе, 2008. – 946 с.
16. Фарҳанги форсии Муин (якҷилдӣ). Бар асоси “Фарҳанги форсӣ”-и шашҷилдии Муҳаммад Муин. Таълифи Муҳаммад Муин. – Техрон: Муин, 1381. – 1222 с.
17. Худуд-ул-олам мина-л-машиқ ина-л-мағриб (таҳияи А. Ҳасанов). – Душанбе: Бухоро, 2014. – 588 с.
18. Ҳусейнов, Ҳ. Луғати терминҳои забоншиносӣ / Ҳ.Ҳусейнов, К.Шукурова. - Душанбе: Маориф, 1983. -256 с.
19. Убайди Зоконӣ. Куллийёти Убайди Зоконӣ. – Техрон: Заввор, 1384.- 548 с.

КОРБУРДИ ҶОЙНОМҲО ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Масъалаи омӯзиш ва тадқиқи номҳои ҷуғрофӣ аз ҷанбаҳои умдатарини забоншиносӣ ба шумор рафта, он бо таърихи забон ва халқ робитаи зич дорад. Маълум аст, ки номҳои ҷуғрофиро дар забоншиносӣ илми топонимика меомӯзад. Топонимия яке аз қисматҳои ономастика буда, мавқеъ ва таҳқиқи он дар осори Убайди Зоконӣ масъалаи мавриди баҳси мо қарор мегирад. Осори Убайди Зоконӣ бинобар ифодагари баъзе воқеоти бадеӣ, таърихӣ ва иҷтимоӣ будан дар он ҷойномҳои забони тоҷикӣ-форсӣ ва арабӣ бештар ба ҷашм мерасад. Муаллиф дар асоси таснифоти муҳаққиқон таъямуна, маводи ҷойномҳои осори Убайди Зокониро вобаста ба мансубияташон ҷудо намуда, таҳлил намудааст. Дар осори Убайди Зоконӣ беш аз панҷоҳ мисол номҳои ҷуғрофӣ ба назар расид. Бояд гуфт, ки бештари онҳо имрӯз мансуб ба кишвари Эрон мебошанд: *Исфаҳон, Язд, Гелон, Шероз, Хуросон...* Як қисми таркибии осори адиб ҷойномҳои мансуб ба дин мебошанд: *Каъба, Савмаа, Суминот...* Дар осори Убайди Зоконӣ гидроним (номи дарё, баҳр ва кӯл)-ҳо нисбатан камтар ба назар расид: *Даҷла, Ҷайҳун, Шат, Нил...* Космонимҳо (номи ҷирмҳои осмонӣ) дар осори Убайди Зоконӣ кам нестанд. Дар осори адиб баъзе аз муродифи онҳоро мушоҳида кардан мумкин аст: *хуришед, офтоб, шамс; моҳтоб, қамар, дӯзах – ҷаҳаннам...* Ҳамин тавр, баррасии масъалаи мазкур дар забоншиносии тоҷик доманаи фарох дошта, ҳанӯз ҳам масъалаи камтаҳқиқшуда ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: Убайди Зоконӣ, осор, забон, луғат, сохт, таҳқиқ, таҳлил, топоним, комоним, ороним, космоним, гидроним, лимноним.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТОПОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УБАЙДА ЗАКОНИ

Проблема изучения и исследования географических названий является одним из важнейших аспектов языкознания и тесно связана с историей языка и народа. Известно, что географические названия в языкознании изучает наука топонимия. Топонимия - один из разделов ономастики, и ее положение и исследование в творчестве Убайда Закони является предметом нашего обсуждения. Произведения Убайда Закони более заметны в таджикско-

персидских и арабоязычных местах в связи с тем, что они представляют собой исторические и социальные художественные события. На основе классификации исследователей автор разделил и проанализировал материалы топонимов произведений Убайда Закони по их принадлежности. В произведениях Убайда Закони насчитывается более пятидесяти примеров географических названий. Следует сказать, что большинство из них сегодня принадлежат Ирану: *Исфахан, Йезд, Гелон, Шираз, Хорасан...* Неотъемлемой частью творчества писателя являются топонимы, связанные с религией. Как, например, *Кааба, Савмаа, Сумино...* В произведениях Убайда Закони гидронимы (названия рек, морей и озер) встречаются сравнительно реже: *Тигр, Джейхун, Шат, Нил...* Космонимы (названия небесных тел) нередки в творчестве Убайда Закони. Некоторые их синонимы можно наблюдать в произведениях писателя: *солнце, ярило, светило; луна, Диана, колесница ночи, ад, чистилище*. Таким образом, рассмотрение данного вопроса в таджикском языкознании имеет широкий размах и до сих пор считается малоизученным вопросом.

Ключевые слово: Убайд Зокони, произведение, язык, словарь, словообразование, исследование, анализ, топоним, комоним, ороним, космоним, гидроним, лимноним.

THE USE OF TOPONYMS IN THE WORKS OF UBAYD ZAKANI

The problem of studying and researching geographical names (toponyms) is one of the most important aspects of linguistics and is closely related to the history of language and people. It is known that geographical names in linguistics are studied by the science of toponymy. Toponymy is one of the sections of onomastics, and its position and study in the work of Ubayd Zakani is the subject of our discussion. The works of Ubayd Zakani are more visible in Tajik-Persian and Arabic-speaking places due to the fact that they represent historical and social artistic events. Based on the classification of researchers, the author divided and analyzed the materials of toponyms in the works of Ubayd Zakani according to their belonging. More than fifty examples of place names appeared in the work of Ubayd Zakani. It should be said that most of them today belong to the country of Iran: *Isfahan, Yazd, Gelon, Shiraz, Khorasan...* An integral part of the writer's work are toponyms associated with religion. Like *Kaaba, Savmaa, Sumino...* In the works of Ubayd Zakani, hydronyms (names of rivers, seas and lakes) are relatively rare: *Tigris, Jeyhun, Shat, Nile...* Cosmonyms (names of celestial bodies) are not uncommon in the work of Ubayd Zakani. Some of their synonyms can be observed in the writer's works: *sun, sof, Phoebus; moon, lune, hell...* Thus, the consideration of this issue in Tajik linguistics has a wide scope and is still considered an understudied issue.

Keywords: Ubayd Zakani, works, language, dictionary, word formation, research, analysis, toponym, comonym, oronym, cosmonym, hydronym, limnonym.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насруллоев Муҳаммад Нуриллоевич* – Донишгоҳи байналмилалии забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, дотсент, докторанти кафедраи забони тоҷикӣ. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч.Муҳаммадиев, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Тел.: (+992) 93-405-52-55

Сведения об авторе: *Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич* – Таджикский международный университет иностранных языков им.С.Улуғзода, доцент, докторант кафедры таджикского языка. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Тел.: (+992) 93-405-52-55

Information about the author: *Nasrulloev Muhammad Nurilloevich* – Tajik International University of Foreign languages named after S. Ulughzoda, candidate of Philology, associate Professor. **Address:** 734019Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadiev Str., 17/6. E-mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone: (+992) 93-405-52-55

Аҳмад Сарфароз

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз унсурҳои муҳими забони адабии муосири тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ мебошад. «Фразеология илмест, ки маҷмуи ифодаву ибораҳои рехтаву устуворро ҳамчун воҳидҳои таркибии системаи забон меомӯзад» [2, с.4]. Воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи сохт ба таркибу ибора ва ҷумлаҳо муштамиланд. Аз нигоҳи маъно низ ба гурӯҳҳои идиома, фразема ва фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ ҷудо карда шудаанд. Бо ифодаи ин воҳиди забон ҳар як нависанда метавонад, асари худро пурмазмун ва таъсирбахш гардонад. Ин унсури забон бо қолабҳои махсуси худ таърихи қадима дорад. «Воҳидҳои фразеологӣ дар қолаби муайян таърихан шаклгирифтаи худ маъноҳои гуногун, обуранги бадеӣ, тобишҳои ҳиссиву экспрессивро ифода карда метавонанд. Маҷмуи ҳамаи ин маъноҳо ва оҳангу тобишҳои мухталифи ҳиссиву экспрессивӣ, ки воҳидҳои фразеологӣ ифода мекунанд, мазмуни онҳоро ташкил медиҳанд» [2, с.21]. Масалан, ибораҳои **ба рӯи касе давидан** «беҳурматӣ кардан, шарм надошта бо касе беибо гуфтан», **ақли худро хӯрдан** «сабукфикрӣ кардан, девона шудан», **ба даст гирифтан** «ба итоати худ даровардан» ва ҳоказо дар худ обуранги бадеӣ ва тобишҳои ҳиссиву экспрессивӣ доранд:

– Ака Эргаш дар замони амир дар ҳар кор аз ман бадгумон шуда, бо ман дарафтида **ба рӯям давида** мегашт [6, с.341]. – Ту аз ростӣ гуфта истодӣ-мӣ? Ё ки **ақлата хӯрдӣ**?! – Низомиддин якбора боз ба воҳима афтод [10, с.126]. Вай, чун гурги борондида, хост, ки аввал бо котиби нав шинос шавад, то мумкин аст, ўро **ба даст гирад** ва баъд ба корҳои дигар пардозад [11, с.55].

Дар бештари мавридҳо дар зоҳир шудани обуранги бадеӣ ва тобишҳои ҳиссиву экспрессивӣ дар воҳидҳои фразеологӣ нақши калимаҳои таркиби он хеле калон аст. Ҳарчанд он калимаҳо аз маънои аслии худ дур рафта бошанд ҳам, баъзан ҳамвазнӣ ва ҳамқофиягии онҳо ба ин ҳодиса замина фароҳам меорад. Яке аз ин гурӯҳи калимаҳои калимаҳои иқтибосии арабӣ мебошанд, ки баробари дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ мавҷуд будан, дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ низ зиёд мушоҳида мешаванд. Масалан, **қилу қол** «баҳсу мунозира, ҷанҷолу ғавғо», **айни муддао** «таъби дил, мувофиқи хоҳиш», **дар арши аъло дидан** «дараҷаи баланд ёфтан», **арақи чабин рехтан** «меҳнати саҳт кардан», **ба арвоҳи касе фотиҳа хондан** «касеро мурда ҳисоб кардан», **арзи ҳол кардан** «аҳволи худро баён кардан», **вақту соат доштан** «ичрои ҳар кор вақти мусоиди худро дорад», **моту мабхут шудан** «ҳайрон шудан, ба ҳайрат мондан», **фарзу суннат будан** «ҳатмӣ будан, лозим будани иҷрои коре» ва монанди инҳо бисёр мисолҳо мебинем, ки дар таркиби онҳо калимаҳои иқтибосии арабӣ ворид шудаанд ва аини замон умумиистеъмоланд:

Ў Восеъро аз ҳудаш донотар ва зӯртар, ки медонист, вай ҳар чӣ гӯяд, қабул ва ҳар коре, ки фармояд, бе **қилу қол** иҷро менамуд [21, с.418]. – Ин **айни муддаои** ман аст. Харду дар ҳамин ҷо ҷогаҳ тахт мекунему суҳбатро давом медидем [17, с.328]. Дар байни ғалогӯлаи табрику таҳният, дуою таъзим, хушомадуро рикоббӯсии намояндагони пойтахт тура худро **дар арши аъло медид** ва Фиръавно камтарин навқари худ медонист [21, с.236]. Лекин батрак надоштааст ва муфтхӯрӣ накардааст, ҳамеша **арақи чабин мерезад** ва меҳнат карда як даҳон нон меҳӯрад [11, с.21]. Аз Бурсак он тараф кунед, ба рӯям чор бел хок партоед... Девонекам ақлаш гирад, ҷироғ мемондагист... лекин шумо вақти **ба арвоҳи падар фотиҳа хондан** номи маро ҳам зикр кунед [20, с.124]. Ба тоҷикӣ, ўзбекӣ, қирғизӣ, тоторӣ, русӣ, украинӣ ва қазоқӣ аз ӯ ҳолу аҳвол мепурсиданд ва **арзи аҳвол мекарданд** [17, с.101]. – Ҳар кор **вақту соат дорад**, ҳар гоҳ ки ҳамон вақту соат расид, ӯ ҷазои сазоворашро хоҳад дид [8, с.481]. Ашрафҷон қариб буд хушашро бой диҳад, сонияе гарангу **моту мабхут шуда** монд [10, с.227]. Ягон суми ин пулро бечо накарда ба сарфу хароҷоти кори хайр, лашкари ислом додан фарзу суннат аст [17, с.119].

Дар мисолҳои боло зикршуда калимаҳои қилу қол, азми ҷазм, аини муддао, арши аъло, арақи чабин, арвоҳ, фотиҳа, арзи аҳвол, вақту соат ва **моту мабхут** аз забони арабӣ иқтибос шудаанд. Чунин воҳидҳои фразеологӣ барои сохтани оҳанги махсус ба калимаҳои арабӣ таъия намудаанд. Дар яке аз мисолҳои воҳиди фразеологӣ шакли ҷамъии калимаи руҳ,

яъне арвоҳ истифода шудааст, ки ҳарчанд дар забони тоҷикӣ дар чунин қолаб шакли чамъ сохта нашлавад ҳам, дар забони тоҷикӣ аз забони арабӣ иқтибос шудааст ва дар ҳамин шакл умумистеъмол аст. Калимаи арабии фотиҳа гуфта ишора ба тарафи сураи Фотиҳаи Қуръон аст.

Албатта, ин ҷиҳати воҳидҳои фразеологӣ низ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Масалан, муҳаққиқи ҷавон М. Муслимов дар монографияи худ доир ба ин масъала ибрози андеша намуда, менависад:

«Унсурҳои луғавии арабӣ, ки дар захираи вожаҳои забонамон маҳфуз ҳастанд, дар рафти инкишофи он мавқеи хосаи худро пайдо кардаанд. Ба таркиби воҳидҳои фразеологӣ роҳ ёфтани онҳо далели серистеъмол ва забонзад шуданашон мебошад. Калимаҳои арабии таркиби воҳидҳои фразеологӣ на фақат аз рӯи хусусиятҳои овозӣ ва маъноӣ, балки аз рӯи қабатҳои услубӣ, доираи истеъмол ва тобишҳои маъноии худ низ тафовут дошта метавонанд. Чунин мавқеи калимаҳои арабӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ барои дарки ҳамаҷонибаи қонуниятҳои инкишофи лексикӣ забони тоҷикӣ маводи мушаххасу муфид дода метавонад» [3, 92].

Зиёд мушоҳида кардан мумкин аст, ки баъзан воҳидҳои фразеологӣ пурра аз калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил ёфтаанд. Ҳатто баъзе таркибу ибораҳои воҳиди фразеологӣ ғайр аз бандаки изофии дастури забони тоҷикӣ пурра калимаҳои арабӣ доранд. Масалан, **нуктаи назар** «ақида», **кути лоямут** «кам», **аҳли байт** «зану фарзандон», **азми ҷазм** «иродаи қатъӣ», **айни муддао** «хоҳиши касе», **амри хайр** «кори нек; тӯй», **байту ғазал** «гапу гапча, гап-гап», **нуран алонур** «хеле хуб», **ҳаёту мамот** «хастия нестӣ», **хусни тавачҷух** «майл, рағбат, тамоюл» ва ғайраҳо шояди ин мебошанд, ки калимаҳои иқтибосии арабӣ дар бахши воҳидҳои фразеологӣ сахми худро гузоштаанд:

Содиқхоча шеърро раван менавишт, аммо услубва ташбеҳхояш ҳамагӣ кӯҳна ва обшуста буда, аз **нуктаи назари** шеършиносии имрӯза ўро шоири хуб гуфтан мумкин нест [8, с.278]. Оилааш калон буда, «**кути лоямут**», яъне хӯроки ками аз мурдан нигоҳдорандаи онҳоро бо сарфи нури ҷашми пиروнаи худ дар китобат таъмин менамуд [8, с.280]. – **Аҳли байт** дар Бухоро-мӣ? – пурсид Хулмирзо, вақте ки аспи Мансурбойро ба дарахте мебаст [11, с.55]. Ман ин таклифро қабул кардам ва барои рӯзадорӣ **азми ҷазме** намудам [8, с.77]. Ин **айни муддаои** ман аст. Ҳарду дар ҳамин ҷо ҷогаҳ тахт мекунему суҳбатро давом медиҳем [17, с.328]. – Писарам, ту дилтангӣ накун ва ҳар касро дар миёна наандоз, ман пасу пеши худро дида асбоби тӯйро тайёр кунам, **амри хайри** шумоёнро пеш мегирам [8, с.31]. Вале ҳуди рӯйин аз Эсуфча домангир: «Ба назди мо намеомад, **байту ғазале** набуд» [20, с.251]. Агар барои рафъи бим, барои эмин будани дил боз ягон такаҷоҳи дигаре мешуд, албатта, **нуран алонур** буд [12, с.17]. – Гӯш кун, оча, ман чӣ меғӯям, – ба гап давом кард Сафар – ин ҷанг ҷангест, ки **ҳаёту мамоти** моро ба миён гузоштааст [14, с.38]. Бо вучуди ин одият дар симои Мунавваршоҳ як ифодае, як фарре буд, ки дар қалби бинанда нисбат ба шахси ў дарҳол **хусни тавачҷух** бедор мекард [13, с.218].

Таркиби лексикӣ воҳидҳои фразеологиро на фақат калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил додаанд, балки таркиб, ибора ва ҷумлаҳои арабиеро, ки ба забони мо дар шакли як калима ворид шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Ин гурӯҳи калимаҳоро забоншиносии варзида Ҳ.Мачидов таҳти истилоҳи “мураккабот” шарҳу эзоҳ додааст. Вай менависад, ки «Баробари калимаҳои аслии арабӣ... ба тоҷикӣ ҳамчунин як идда мураккаботи ин забон, яъне таркиб, ибора ва ҷумлаҳои калимашудаи он низ ворид гаштаанд. Ба ин гурӯҳ ибораҳои изофӣ, таркибҳои гуногуни хабарӣ ва ҷумлаҳои пурраи ба калимаҳо мубаддалшуда дохил мешаванд» [1, с. 105].

Дар бораи нишонаҳои мураккаботи арабӣ чунин шарҳ медиҳад: «а) Ҳамаи ибораҳои изофии бо артикли **-ал-** суратёфта ба тоҷикӣ шакли калмаи рехтаро гирифтаанд: **дастуруламал** «рахнамо», **кареҳулманзар** «зишт, безеб», **ҳакирулфакир** «банда, ин ҷониб». Ба хусус, номҳои арабии ба ҳамин усул сохташуда дар тоҷикӣ пурра шакли калимаро гирифтаанд: **Насриддин**, «**Ғиёсуллуғот**», «**Бадоеъулвақоъ**», «**Лубобулалбоб**». Дар баъзеи чунин калимаҳо танҳо ҳиссаи охири ибораи арабӣ бо артикли **ал-** боқӣ мондааст: Алқонун, алқисса, алвидоъ.

б) Таркибҳои хабарии бо ҳиссаи **мо-** ба маънои «он чӣ, ки» ва шакли тасрифии феъл сохташуда низ калима шуда гузаштаанд: **мочаро** «иғво, ҷанҷол» (айнан: он чӣ, ки ҷорӣ аст);

мобайн «миёна, байн» (он чӣ, ки дар байн аст); **мобақӣ** «боқимонда», **моқабл** «собиқа», **моҳазар** «хузурдошта».

Ба ҳамин монанд шаклҳои инкории калимаҳо бо пешвандҳои **ло-**, **лам-** дар тоҷикӣ калимаҳои рехтаро додаанд: **ломакон** «бемакон», **лояқил** «девона, беақл», **лоқайд** «гандагард», **лочарам** «ғайри ихтиёр», **ламъязал** «безавол».

в) Як силсила ҷумлаҳои пурраи арабӣ, ки ҳамчун воҳидҳои рехтаи забон ба қор бурда мешуданд, дар тоҷикӣ ба ҳукми калимаҳо гузаштаанд: **астағфируллоҳ** «нидоест, ки мавриди худро аз алфози нораво нигоҳ доштан бар забон оранд» (айнан: худоё, мағфират бидеҳаш!); **боракалло** «офарин!, аҳсант!» (айнан: худоё, биёмурзаш!); **бисмиллоҳ** «нидоест, ки мавриди шуруи ҳар як қор ё амали нек ба забон оранд» (айнан: ба номи худо)» [1, с. 105].

Ин қабил калимаҳо таркиби лексикӣ воҳидҳои фразеологиро низ ташкил медиҳанд. Онҳоро дар таркиби воҳидҳои фразеологие воҳӯрдан мумкин аст, ки мафҳумҳои мансуби дини исломо ифода кардаанд. Чунончи:

1. Асфалассофилин

Ба асфалассофилин рафтан «мурдан, ба дӯзах рафтан (дар ҳаққи одами бад гуфта мешавад)»; **ба асфалассофилин фиристодан** «куштан»:

Онҳо аз ҷиҳати одамгарӣ ба осмон мебароянд ва инҳо аз ноодамӣ ва разилӣ дар **асфалассофилин даромада мераванд...** [8, с.524]. Агар ман ростро гӯям, шаккок ном мебарорам ва бо фатвои гургу ҳуку рӯбоҳ **ба асфалассофилин меравам** [20, с.376].

Ба асфалассофилин фиристодан «ба қатл расондан»

– Тезтар бошу аз ҳар фаро! Набошад, бо як тир **ба асфалассофилин мефиристонам** [17, с.143].

Дар ин воҳиди фразеологӣ ибораи арабӣ “асфалассофилин” истифода шудааст, аз ду калима “асфал”, “софилин” иборат мебошад, ки решаи яхела доранд ва бо артикли -ал- дар шакли мураккаб омадаанд. Дар асл бисёре аз мураккаботи арабӣ ба воситаи китоби муқаддаси Қуръон ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Азбаски китоби Қуръон дар замини форс роиҷ шуда буд ва ҳар кас инро меҳонд, бинобар ин, аз Қуръон мураккаботро ҳамчун калима ва як мафҳуми бутун гирифта, дар забони тоҷикӣ истифода мекарданд. Дар Қуръон ибораи “асфалассофилин” танҳо дар ин шакл як бор истифода шудааст. Маънояш дӯзах нест. Маънои луғавиаш “дараҷаи пасттарин” мебошад. Агар шахсе ба қорҳои пасттарин даст занад, дар байни мардум ӯ дӯзахӣ гуфта мешавад, банобар ҳамин, дар адабиёти тоҷик ибораи асфалассофилин ба мафҳуми дӯзах даромадааст. Ҳамин аст, ки калимаи мураккаби асфалассофилин дар фразеология ҳамчун ба дӯзах фиристодан истифода шудааст.

2. Бисмиллоҳ

Бисмиллоҳи қоре «оғози чизе, ибтидо, саршавии чизе»:

Ин «як парча хатти дилпурӣ» **бисмиллоҳи ҳамин қор** аст [7, с.59].

Бисмиллоҳ доштан «оғоз доштан»:

Не, Мирзониёз, ман ҳамон фардои ту гуфтаро андеша мекунам. Ҳар қор «**бисмиллоҳ**» **дораду** «омин» [19, с.243].

Дар воҳиди фразеологии зикршуда ибораи “бисмиллоҳ”-и арабӣ дар шакли мураккаб ва як калима шуда иқтибос шудааст. Айнан маънояш “ба номи Аллоҳ” мебошад. Ин ибораи мураккаб низ аз Қуръон ба забони тоҷикӣ ворид шудааст. Азбаски бо ин ибораи мураккаб тамоми сураҳои Қуръон оғоз мешаванд, маънои ибтидо, оғоз ва саршавии чизе ё қорро ифода мекунад. Маълум аст, ки дар Қуръон 114 сура мавҷуд аст. Ғайр аз сураи Тавба, ки дар асл мазмуни сураи пешинаи худ, яъне сураи Анфолро давом медиҳад ва дар оғоз бисмиллоҳ надорад, тамоми сураҳо бо бисмиллоҳ оғоз шудаанд. Дар сураи Намал зикр аст, ки дар вақти навиштани нома ба маликаи Сабо ҳазрати Сулаймон номаро бо “бисмиллоҳ” оғоз мекунад. Яъне маълум мешавад, ки дар оғози мусоҳибат бо маликаи Сабо “бисмиллоҳ” истифода карда шуд. Боз дар замони ҳазрати Нӯҳ алайҳиссалом пеш аз савор шудан ба киштӣ ҳамаро таъкид карда шуд, ки “бисмиллоҳ” гуфта ба ин киштӣ савор шавед, то қори мо ба хубӣ анҷом ёбад ва мо аз тӯфон ҳалос шавем. Аз ин лиҳоз, дар Қуръон 115 бор ибораи “бисмиллоҳ” истифода шудааст. Ҳарчанд маънои луғавии бисмиллоҳ оғоз кардани чизе нест, аммо аз китоби Қуръон таъсир гирифта дар забони тоҷикӣ низ мафҳуми оғоз қарданро ифода мекунад.

Ҳарфи “б” дар бисмиллоҳ “ҳарфи чар” мебошад ва аз рӯи қоидаҳои забони арабӣ пеш аз “ҳарфи чар” бояд як феъл бошад, ки ҳарфҳои “қор” ва “мачрур” бо вай алоқа доранд.

Бинобар ин, пеш аз чунин ҳолатҳо як феъл махзуф (буридашуда) дониста мешавад. Ин феъли махзуфшуда дар ин ҷо феъли “бадаа”, яъне ибтидо ва оғоз кардан аст. Ҳамин аст, ки дар ояти нахустини Куръон ин ҳолат ошкоро зикр карда шудааст. Яъне “Иқроъ бисми раббика...” бихон бо номи Рабби худ. Дар ин ҷо пеш аз бисмиллоҳ феъли “иқроъ”, яъне хондан омадааст. Ҳамин тавр дар тамоми Куръон ҳар ҷое, ки бисмиллоҳ истифода шудааст, пеш аз вай феъли “ибтидо кардан” низ махзуф дониста мешавад ва маънояш “Оғоз мекунам бо номи Аллоҳ” дониста мешавад.

3. Астағфируллоҳ

Астағфируллоҳ гуфтан «афсӯс хӯрдан; пушаймон шудан; тавба кардан»:

Астағфирулло гӯён хӯчаин ба кисаи худ даст зад ва аз он ҷо як тангаи дигар бароварда ба он тангаи пештара ҳамроҳ карда, ба пеши Рачабҷон партофт [8, с.384]. Ин кӯтоҳандешӣ мебуд бек, – мулло маслиҳатгарона оҳиста гуфт. – **Астағфируллоҳ гӯед**. Ҳашмро фуру баред [17, с.196].

Дар воҳиди фразеологии “астағфируллоҳ гуфтан”, маънои луғавии мураккаби арабӣ астағфируллоҳ “ман бахшиши Худо меҳоҳам” мебошад, аммо дар бисёр маврид бо маъноҳои маҷозӣ истифода мешавад. Дар мақоми тавба инчунин дар ҳангоми нафӣ ва инкор гуфта мешавад. Дар ҳолати ягон ғоҷеа бо тарс низ мавриди истифода қарор гирифта метавонад.

4. Боракаллоҳ

Ҳай боракаллоҳ «офарин гуфтан»:

Коркунони дурусттарро ба тарзи ҷудогона «Ҳай боракалло!»; ё ин ки «офарин!» мегуфт ва боз пеш мерафт [8, с.55].

Маънои луғавии калимаи мураккаби арабии **боракаллоҳ** “Аллоҳ баракат дод” мебошад, аммо дар асл барои таҳсин гуфтан дар забони тоҷикӣ истифода мешавад.

5. Алҳазар

Ё алҳазар «боҳабар бош, хушёр бош; паноҳи Худо талаб кардан»:

– Чаро «меомадагист» мегӯй? Барои чӣ аз қавақат барфу борон меборад? **Ё алҳазар!** – шӯрида рафт Абдурауфамак [13, с.239]. – **Ё алҳазар**, ба Усмон чӣ шуд гӯед? Дӯкнорро хоппа-холӣ карда мондааст [16, с.82].

Дар забони арабӣ артикли ал- номуайяниро ифода мекунад. Калимаи “ҳазар” арабӣ буда, маънои луғавиаш «тарсидан» мебошад. Агар бо артикли ал-, яъне алҳазар бошад, маънояш “тарс аз чизе; аз Худо тарсидан” аст. Вақте тарс пайдо мешавад, он гоҳ инсон хушёр низ мешавад. Бинобар ҳамин, дар маънояш боҳабар бош ва хушёр бош низ дохил аст. Маънои **ё алҳазар** монанди астағфируллоҳ «дар паноҳи Худо» мебошанд.

6. Лоямут

Қути лоямут ёфтан «хӯроки андак ба даст овардан»:

Баъзе аз моён ба биёбон баромада ба пушти худ бардошта ҳезумкашӣ мекунад ва бо ҳамин **қути лоямуте меёбад** [6, с.150]. – Бо ин ҳол зиндагӣ мумкин нест; ду нафар ҷонсупор даркор аст, ки ҷони худро ба даст гирифта ба поён фурияд, шояд **қути лоямуте ёфта** барои мо орад [7, с.420]. Ба ҳар ҳол дукаса шуда ба худамон ва ба як духтарамон қути лоямут ёфта мерасонем [11, с.82].

Ҳарчанд ибораи фразеологии қути лоямут ҳама ҷо якҷоя истифода мешавад, аммо ҳуди лоямут калимаи мураккаб буда аз “ло” ва “ямут” иборат аст. Маънои луғавии лоямут “ӯ намемирад” мебошад. Дар таркиби воҳиди фразеологӣ низ он ҳамин маъноро ифода кардааст, яъне “рӯзии инсон, ки барои зинда мондан дарёфт мекунад”

7. Нафсуламр

Нафсуламри гап «рости гап; ҳақиқати кор»:

Меғӯям, ки агар ба манфиати халқ, бахту саодати халқ бошад, ба ҳар ош қайлаю ба ҳар нон ҷазза будан ҳам, **нафсуламри гап**, ҳунар аст [17, с.365]. – Гап аз девори баланд кушода шуду, **нафсуламри гапро** гӯям, девори тарафи офтобшинами боғи Исфараамон ҳам панҷ паҳса аст ва сархор ҳам дорад [17, с.405].

8. Вассалом

Нома тамом, вассалом «дигар ҷойи гап нест, масъала ҳал, гап ҳамин; бечуну чаро»:

Шумо ба сад ҳазор танга вексели думоҳа медиҳед, «**нома тамом – вассалом**» [9, с.131]. Ту ки ўро намехоста бошӣ, фардо пағоҳонӣ ба шубҳаи рӯйхат рав, аз вай ҷудо шав, пасфардо бо ман рӯйхат кунон; **нома тамом вассалом** [6, с.549].

10. Ассалом

Ассалому алайкум, гардам; Ассалом! Аз рӯят гардам «бо саломатӣ қурбони касе шудан»

– Ассалому алайкум, гардам. Ба назарам алов барин гарм намуда истодаед [17, с.426].

– Ассалом! Аз рӯят гардам, чӯраҷон. Ин ҷо биё. Аз аскарӣ омадӣ? [17, с.75].

Ассалому алайкум, одамони нағз «ҳар як шахси ошно ва бегонаро якбора салом додан»

Маддох бо ду нафар балеғуяш ба Чорраҳа омаду ба самоворчиён, дӯкандорон ва роҳгузаон «Ассалому алайкум, одамони нағз!» - гӯён таъзим намуд [15, с.70-71].

– Э хайрият, алов калон-ку. Ассалому алайкум одамони нағз. Саломат ҳастед? – Ё аз як сар ба ҳама даст дода нишаст [15, с.417].

Бокӣ ассалому алайкум «тамом шудани нома»:

... чун ба тавқеи вақеи амчади ашрафи аъло расад, эътимод намоянд, бокӣ ассалому алайкум [6, с.211].

Он ки ба гирифтани ин рукъа фавран ба дорулқазои тумани Шофирком ба Хоча-Ориф моҳитобон расида оед, бокӣ ассалому алайкум [6, с.204].

Ҳамин тавр, дар баробари калимаҳои иқтибосии арабӣ теъдоди на он қадар калони таркиби лексии воҳидҳои фразеологиро мураккаботи арабӣ ташкид додаанд. Онҳо бештар барои ифодаи маъноҳои гуногуни динӣ, обуранги бадеӣ, тобишҳои ҳиссиву экспрессивӣ мавриди истифода қарор дода шудаанд.

Муқарриз: *Ҳайдаров М.* – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

(илмӣ)

1. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. – Ҷ.1. Луғатшиносӣ [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 242 с.
 2. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
 3. Муслимов М. Воҳидҳои фразеологияи забони адабии муосири тоҷик бо унсурҳои луғавии арабӣ. – Душанбе, 2009. – 160 с.
 4. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта [Матн] / М. Фозилов. – Ҷ.1. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 952 с.
 5. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехта [Матн] / М. Фозилов. – Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802 с.
- МАНБАЪ**
6. Айни, С. Ғуломон. [Матн] / С. Айни. – Сталинобод, – 1960. – 620 с.
 7. Айни, С. Дохунда [Матн] / С. Айни. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1960. – 475 с.
 8. Айни, С. Ёддоштҳо. (ҷор қисм). Иборат аз як китоб [Матн] / С. Айни. – Душанбе, – 2009. – 680 с.
 9. Айни, С. Марги судхӯр [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Истиқбол, 2011. – 156 с.
 10. Иқромӣ, Ҷ. Тахти воҷун [Матн] / Ҷ. Иқромӣ. – Душанбе: Адиб, 2020. – 479 с.
 11. Иқромӣ Ҷ. Шодӣ (роман). Асарҳои мунтахаб [Матн] / Ҷ. Иқромӣ. – Ҷ. 3. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 420 с.
 12. Муҳаммадиев, Ф. Варта. Писари газета [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 374с.
 13. Муҳаммадиев, Ф. Хиёбони нодир. Даъво [Матн] / Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, 2010. – 253 с.
 14. Ниёзӣ, Ф. Вафо [Матн] / Ф. Ниёзӣ. – Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 392с.
 15. Раҳим Ҷалил. Маъвои дил. / Р.Ҷалил. – Душанбе: Адиб, 1969. – 450 с.
 16. Раҳим Ҷалил. Одамони Ҷовид [Матн] / Р.Ҷалил. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. – 287 с.
 17. Раҳим Ҷалил. Шӯроб. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Р.Ҷалил. – Ҷ.2. – Душанбе: Адиб, 1988. – 464 с.
 18. Сорбон. Куллийёт [Матн] / Сорбон. – Ҷилди III. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 408 с.
 19. Сорбон. Куллийёт [Матн] / Сорбон. – Ҷилди V. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 288 с.
 20. Сорбон. Шарифа. Куллийёт [Матн] / Сорбон. – Ҷилди VI. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 432 с.
 21. Улуғзода С. Ахтарони адаб. Восеъ [Матн] / С. Улуғзода. – Ҷ.45. – Душанбе: Адиб, 2020. – 477 с.

МУРАККАБОТИ АРАБӢ ДАР ТАРКИБӢ ВОҲИДӢОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Дар ин мақола мураккаботи арабӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Чунки дар ҳақиқат дар забони адабии муосири тоҷикӣ ин қабил воҳидҳои фразеологӣ низ ба ҷашм мерасанд ва онҳо барои ҷаззоб ва пуробуранг ифода гардидани фикри гуянда ва ё адиб замина фароҳам меоранд. Таркиби лексии воҳидҳои фразеологиро на фақат калимаҳои иқтибосии арабӣ ташкил додаанд, балки таркиб, ибора ва ҷумлаҳои арабиеро, ки ба забони мо дар шакли як калима ворид шудаанд, мушоҳида кардан мумкин аст. Ин гурӯҳи калимаҳоро забоншиносони варзида тахти истилоҳи “мураккабот” шарҳу эзоҳ додаанд. Аммо доир ба ҳуди мавзӯи мураккаботи арабӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ханӯз дар забоншиносии муосир чизе гуфта нашудааст. Танҳо дар нигоштаҳои забоншиносии варзида Ҳ. Мачидов баъзе ишораҳо ба назар мерасанд. Вай таркиб, ибора ва ҷумлаҳои арабии ба забони тоҷикӣ дар шакли калима воридшударо мураккабот меномад. Аммо дар аксари нигоштаҳои олимони соҳа, махсусан, забоншиносии тоҷик доир ба ин мавзӯ маълумот ба назар намерасад.

Калидвожаҳо: калима, иқтибосот, мураккабот, воҳидҳои фразеологӣ, обурани бадеӣ, тобишҳои хиссиву экспрессивӣ.

АРАБСКИЕ МУРАККАБЫ В СОСТАВЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В данной статье рассматриваются мураккабы арабского языка в составе фразеологизмов. Потому что, собственно, и в современном таджикском литературном языке такие фразеологизмы тоже встречаются, и они дают основу для привлекательного и красочного выражения мысли говорящего или писателя. Лексический состав фразеологизмов формируется не только арабскими цитатами, но и арабскими составами, словосочетаниями и предложениями, вошедшими в наш язык в виде одного слова. Эта группа слов была разъяснена известными лингвистами под термином «мураккабот». Однако о сложности арабского языка в составе фразеологизмов в современном языкознании ничего не сказано. Лишь в заметках известного лингвиста Х. Маджидова существуют некоторые намеки. Он именует данным термином, структуру и строение арабских словосочетаний и предложений, введенных в таджикский язык в виде слов. Однако в большинстве заметок ученых, особенно таджикских лингвистов, сведения на данную тему отсутствуют.

Ключевые слова: слово, цитата, сложность, фразеологизмы, художественный колорит, эмоционально-экспрессивные оттенки.

ARABIC COMPOUNDS AS PART OF PHRASEOLOGICAL UNITS

This article discusses Arabic compounds as part of phraseological units. In fact, in the modern Tajik literary language, such phraseological units are also noticeable, and they create the basis for a convincing and meaningful expression of the speaker's or writer's opinion. Because, in fact, in modern Tajik literary language, such phraseological units are also visible and provide a basis for the attractive and vivid expression of the speaker's or writer's thoughts. In fact, in the modern Tajik literary language, such phraseological units are also noticeable, and they create the basis for a convincing and meaningful expression of the speaker's or writer's opinion. The lexical composition of phraseological units can be observed not only for the quoted Arabic words but also for the composition, phrase, and Arabic sentences that have entered our language in the form of a single word. This group of words has been explained by qualified language experts under the term "compound". But nothing has yet been said about the very topic of "Arabic compounds as part of phraseological units" in modern linguistics. Only the works of a qualified linguist, H. Majidov, seem to have some hints about this topic. He calls Arabic composition, phrases, and sentences a compound that is introduced into the Tajik language in the form of words. However, there is no information on this topic in most of the opinions of scientists, especially Tajik linguists.

Key words: word, quotes, compounds, phraseological units, artistic color, emotional and expressive tones.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аҳмад Сарфароз* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муҳаққиқ-коромӯз, кафедраи забони адабии муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: sarfarazbj@mail.ru. Тел.: (+992) 985-34-91-26

Сведения об авторе: *Ахмад Сарфароз* – Таджикский национальный университет, научный сотрудник, кафедра современного таджикского литературного языка. **Адрес:** 734025, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: sarfarazbj@mail.ru. Тел.: (+992) 985-34-91-26

Information about the author: *Ahmad Sarfaraz* - Tajik National University, trainee researcher of the Department of Modern Tajik Literary Language. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: sarfarazbj@mail.ru. Phone: (+992) 985-34-91-26

Мирзоҳасанова М.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев

Чистон яке аз қадимтарин ва хурдтарин жанрҳои насри адабиёти шифоӣ буда, дар ҳаёти маънавии мардум ҷойи муайян дорад. Чистону чистонгӯӣ аз таҷрибаҳои чандинасраи халқи меҳнаткаш дар ҷараёни ҳаёт ва зиндагии пурмашаққат ба вучуд омадааст. Чистонҳо қисман бе ҳеҷ гуна савол ифода ёбанд ҳам, вале онҳо мазмунан дорои савол мебошанд [1, с.4]. Ҷавоби чистон мафҳуми ашӯро дар бар мегирад, ки дар қисмати савол ба таври образнок ифода мегардад. Чистон фикри ҳамагон аст, зеро дар чистонгӯӣ ва чистонёбӣ иштироки ду кас зарур мебошад. Яке савол медиҳад ва дигаре ном ва моҳияти предмети онро муайян мекунад. Чистонгӯӣ ва чистонёбӣ ба иҷрои ин ё он коре алоқаманд буд [11, с.5].

Ба гуфти калонсолон, дар Бадахшон низ як навъи бозии шавқовар бо номи *чисту́нлӯвдак* (чистонгӯӣ) машҳур аст. Чистонгӯӣю чистонёбии мардуми Бадахшон хусусан дар шабҳои зимистон баъд аз пухтани хӯроки шом ва хӯрдани он ин тавр оғоз меёбад. Бобокалону модаркалон бо ҳамроҳии наберагон пойҳояшонро дар *қиҷор* (оташдон) гузошта, ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, биед *чисту́нлӯвдак* (чистонгӯӣ) мекунем мегӯянд. Дар ин вақт бобокалон дасташро дар кеса гузошта шарте мегузорад. Агар касе аз байнатон бештар ҷавоби чистонҳоро ёбад, соҳиби тухфа мешавад, лекин номи тухфа баъд аз ғолиб шудан гуфта мешавад, гӯён диққати онҳоро ба худ ҷалб мекунад. Аҳли оила ба хоҳири ҷӣ будани тухфа ба гӯш кардани чистон шуруъ мекунад. Касе, ки ҷавоби чистонро зуд меёфт, навбати чистонгӯӣро ба ӯ медоданд. Агар ёфтани ҷавоби чистон душвор бошад, иштироккунандагон аз гӯяндаи чистон аломату нишонаҳои предмети ноёнро ба тариқи савол мепурсанд: *Ҷу́нин ӯу йобечу́н* (чондор аст ё бечон), *парандайо хазанда* (паранда аст ё хазанда), *тар ҷид ӯу йо тар дарго* (дар хона аст ё дар берун), *ар зимадо, ти аю* (дар замин аст ё дар ҳаво) ва ғайра.

Чистонҳои шавқовар ба тасвири чизҳои зиндагӣ бахшида шуда, хотироти бачагонро мустаҳкам мекунад [3, с.2].

Гурӯҳи чистонҳое, ки «арифметикӣ» [12, с.14] ном гирифтаанд, дар байни халқ заковатмандона ва моҳирона эҷод шудаанд. Дар онҳо ҳар рақам аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Дар мақолаи мазкур мухтасаран дар бораи мақеи рақамҳои математикӣ дар чистонҳои забони шуғноӣ маълумот хоҳем дод.

Ададҳои математикӣ шавқу ҳавас ва фаҳмиши хурдтараконро зиёд ва ҷаҳонбинии онҳоро васеъ мегардонанд [9, с.6].

Масалан:

Шуғ. Ду ну́л ҷамандат, ду халқайак, ҷам миёбанд тукмайак (нуқроз).

Тоҷ. Ду нул дорад, ду халқача, дар миёнаш тукмача (қайчӣ).

Дар чистони *нуқроз* (қайчӣ) шумораи *ду* (ду) омадааст. Гӯяндаи чистон ду доирачаи ангуштгузаронино ба халқачаҳо ва ду паҳлуро, ки ба ҳам пайваست шудаанд, ба тугма монанд кардааст. Ёбандаи ҷавоби чистон тасаввур менамояд ва аз байни чизҳои чондору бечон, ки ҳамин гуна нишона ва ё хислатҳо дошта бошад, ҷудо менамояд.

Чистонҳо, ки саволи басо нозуку оқилонро дар замири доранд, барои инкишофи зиракӣ, ақлу заковат, нозуқфаҳмӣ, ҳозирҷавобӣ ва дигар хислатҳои неки инсонӣ ёрӣ мерасонанд [11, с.82]. Рақамҳои математикӣ дар баробари муайян намудани миқдору тартиби предмет маъноҳо ва мафҳумҳои зиёдеро ифода менамояд. Дар замони пеш ба воситаи рақамҳо абҷадро ҳисоб мекарданд, ки ба воситаи он бисёр муаммоҳоро ҳал менамуданд, ки ин худ як нишонаи асосии рақамҳои математикӣ ба ҳисоб меравад.

Абҷад калимаи арабӣ буда (ابجد), тартиби махсуси алифбои арабӣ аст, ки аз ҳашт калима таркиб ёфта ва аз 28 ҳарф иборат мебошад, ки дар он ҳар ҳарф ададери ифода мекунад; ин калимаҳо ва ифодаи ададии онҳо ба таври зер аст:

абҷад ҳав(в)аз хут(т)ӣ каламан

ابجد هوز حطی کلمن

ن - 50 - 20 ح - 8 - 5 - 1

ل - 30 ط - 9 - 6 - 2

م - 40 ی - 10 ز - 7 - 3

د - 4

саъфас қарашат сахиз зазиг

ضظغ ثخذ قرشت سعفس

ض - 800 - 800 ث - 500 ق - 100 س - 60

ظ - 900 خ - 600 ر - 200 ع - 70

غ - 1000 ذ - 700 ش - 300 ف - 80

ص - 90 ҳисоби абҷад аз рӯи қимати рақамии ҳарфҳо ёфтани моддаи таърих аст

[13, с.33].

Масалан, тариқи он соли таваллуд, соли сафар, соли вафот, толею қисмат ва дигар рафтҳои зиндагии инсонҳо ва табиатро ифода менамоянд.

Чистонгӯию чистонёбӣ муддати дароз давом карда, ба як машғулияти ҳазломезу шавқангез, ки дар он қобилият ва ақлу дониши иштироккунандагон зоҳир мегардад, табдил меёфт [5, с.96].

Рақамҳои математикӣ одатан дар забоншиносӣ дар қисмати морфология бо истилоҳи шумора омӯхта мешаванд. Онҳо махсуби шумора буда, ададро ифода менамоянд.

Рақамҳо дар чистонҳои забони шугнонӣ ҳам дар вақти шуморидан миқдори предметҳоро ифода менамоянд. Дар забони шугнонӣ шумора миқдор ва тартиби предметро бо адад мефаҳмонад ва ба саволҳои *ҷӯнд?* (чанд?), *ҷӯндум?* (чандум?) ҷавоб мешавад. Мисол: *ййw* (як), *бийӯн?* (ду), *арай?* (се), *ййwум?* (якум), *бийӯнум?* (дуюм), *арайум?* (сеюм) [2, с.43].

Шуг. Чистӯн ма чистӯн,

Ййw тис киҳт, ййw бирёзд, йига қад киҳт (борӯн, зимад, савза).

Точ. Чист он, чист он,

Якта мерезонад, якта менӯшад, дигаре қад мекашад.

(борон, замин, сабза)

Дар чистони боло шумора дар мисраи дуум *ййw* (як) омадааст. Шумораи *ййw* (як) шумораи миқдорӣ, аз рӯи маъно асли ва аз ҷиҳати сохт сода мебошад. Дар ин чистон чистонгӯӣ ҳодисаҳои табиатро ҳамчун воқеияти ҳаёт дарк намуда, ҳодисаву воқеаҳои зиндагиро ниҳоят рангоранг ва шавқангез васф кардааст. Ҳодисаҳои табиат дар ҳаёти хоҷагӣ ва маданияи аҳли меҳнат таъсири калоне доранд. Чунончи, борон, сабза ва замин барои фаровонҳосилии зироати деҳқон кумак мерасонад.

Яъне якта мерезонад, ин боридаи борон, якта менӯшад, замин ба худ намӣ мекашад, қад кашидан ин сабз шудани замин мебошад. Дар чистон маънои маҷозии ҳодисаву воқеаҳои табиат бештар ба ҷисмҳои зинда одам, ҳайвонот нисбат дода шудааст.

Шуг. Йи тātат, йи нāн, точ. Як падару як модар,

Боқимӯндайен вироҷар. Боқӣ ҳама бародар.

(хӣр, мёст, хитёрзен). (офтоб, моҳ, ситораҳо).

Дар чистони *хӣр*, *мёст*, *хитёрзен* (офтоб, моҳ, ситораҳо) шумора дар мисраи аввал *йй* (як) омадааст. Чистонгӯӣ предмету ҳодисаҳои зиндагӣ ва олами фалакиётро ба тарзи ҳайратовар баён намудааст. Яъне *хӣр* (офтоб)-ро ба падар, *мёст* (моҳ)-ро ба модар ва *хитёрзен* (ситораҳо)-ро ба бародарони мушфику муттаҳид ташбеҳ намудааст. Шумораи *йй* (як)

шакли кӯтоҳи *йиш* (як) мебошад [6, с. 22]. Вай пеш аз ҳиссаи номӣ маънои шуморагиашро аз даст дода, вазиғаи артиклро иҷро менамояд.

Шуғ. Чистӯн ма чистӯн, тоҷ. Чист он, чист он,
Йи нāнат, азор зирйот. Як модару ҳазор фарзанд.
(семучка) (офтобпараст)

Шумораи *йи* (як) пеш аз ҷонишинҳои саволӣ омада ҷонишинҳои номуайяни месозад [3, с.46].

Шуғ. Чистӯн ма чистӯн, тоҷ. Чис он, чист он,
Йи чидӯм хāр лӯв Ягон шаҳр бигӯ ки

ми ху кāl ти кинен (Панама). Дар сар меандозанд (Панама).

Шумора аломати микдории предметҳои ҳамчинсро бо адад мефаҳмонад. Микдор бе предмет вучуд надорад [8, с.208].

Шуғ. Дуйӯн пахā лӯвен ас ху миδāt, тоҷ. Ду кас дод мезананд аз пушт,

Арай уҳа лӯвен ас ху кал. Се кас дод мезананд аз сар.

(пйнз ситан) (панҷ сутуни хона)

Чистонҳо ба фаъолияти меҳнатӣ ва модии одамон алоқаи мустаҳкам доранд. Манзилгоҳ ва қисматҳои он аз мавзӯҳои маъмули чистонҳои халқӣ аст. Ҳар як қисму қисмчаи хонаву ҷой мисли дигар намудҳои зикршудаи сохтмонҳои ҷамъиятӣ ба қисмҳои зинда, яъне ба одам нисбат дода шудааст. Дар чистони *пйнз ситан* (панҷ сутуни хона) шумора дар мисраи якум *δуйӯн* (ду) ва дар мисраи дуюм *арай* (се) оварда шудааст. Пйнз ситан (панҷ сутун) хосси хонаи помири мебошад. Ду сутуни хонаи помириро *бучкиҶиҷ* (ҷӯб барои овозон кардани ҳайвони кушташуда) [4, с. 223] ба ҳам пайваست кардааст. Се сутуни хонаи помириро *иӯсен* (болочӯбҳо) ба сари худ нигоҳ медоранд. Шумораи *δуйӯн*, *δу* (ду) шумораи микдорӣ, аз рӯи маъно асли, аз ҷиҳати сохт сода мебошанд. Шумораи микдорӣ предметҳоро фаҳмонда, ба саволи *цӯнд?* (чанд?), *цӯндик?* (чӣ қадар?) ҷавоб мешавад. Шумораҳои аслии забони шуғнонӣ аз *йиш* (як) то *δис* (дах) калимаҳои сода мебошанд [7, с.20].

Шумораҳо маҳсули давраҳои дуру дарози ҳаёти инсонӣ мебошанд. Онҳо дар давраҳои бисёр қадим мутобиқи эҳтиёҷи ҷамъият пайдо шудаанд. Мафҳуми адад ва шумурдан дар ҳуди зиндагонии инсон пайдо шуда, дар майнаи он инъикос ёфтааст [9, с.206]. Барои шумурдан на танҳо мавҷуд будани чизҳои шумурдашаванда, инчунин ҳангоми муоинаи чизҳо истеъдоде лозим аст, ки аз ҳамаи хусусиятҳои онҳо хабардор шуда тавонад. Ин истеъдод бошад, натиҷаи тараққии таърихӣ мебошад, ки ба таҷрибаи дуру дарозе таъя мекунад.

Шумораҳо дар чистонҳо хусусияти тавсифӣ доранд, чунки гӯянда ба воситаи чунин шумораҳо имконияте пайдо кардааст, ки аломату нишонаҳои предмет ва ҳодисаҳоро ҳартарафа васф намояд. Ҳамаи калимаҳое, ки шумораро дар бар мегиранд, калимаҳои мустақилмаъно мебошанд. Масалан, ададҳо ба мо дар бораи микдор танҳо мафҳумҳои умумиро мефаҳмонанд. Агар ба онҳо исми предметро ҳамроҳ накунем, маънии мушаххас намегиранд.

Шуғ. Цавор виродеи тар бийабӯн, тоҷ. Чор додарон дар биёбон,

На жинич Ҷевти фироптат, На барф мерасад, на борон.

на борӯн (жов бишен). (пистони модагов)

Ҳар як чинс ва ё намуди ҳайвонот мувофиқи сифату аломатҳои хосси худ ва мавқею аҳаммияти дар ҳаёти ҳоҷагӣ доштааш мавриди тасвири чистонҳо гардидааст. Дар чистони пистони модагов *цавор* (чор) шумораи микдорӣ буда, аз ҷиҳати сохт сода мебошад. Гӯяндаи

чистон дар сурати хислатҳои одамон хусусият ва узвҳои модаговро тасвир кардааст. Яъне нӯғҳои пистони модаговро ба чор бародар ва сатҳи ҳамвори шиками онро ба биёбон монанд кардааст.

Дар шумора категорияҳои танҳо ва чамъ вучуд надоранд.

Шуғ. Ду чӣзен мудӯм қарор, тоҷ. Ду чиз доимо қарор,

Ас фуқ гапен хабардор (ғӯғён). Аз ҳама гап хабардор (гӯшҳо).

Дар чистони *гӯғён* (гӯшҳо) шумора дар мисраи аввал *ду* (ду) омадааст. Шумораҳои миқдории забони шуғнонӣ аз рӯи сохти морфологиашон сода ва мураккаб мешаванд. Аз *ййw* (як) то *дӯс* (дах), номи даҳҳо ва садҳо сода мебошанд. Ба шумораҳои мураккаб ададҳои аз *дӯс* (дах) боло мебароянд. Шумораҳои аз *йоздā* (ёздаҳ) боло, ки аз забони тоҷикӣ бо баъзе тағйироти фонетикӣ фарқ надоранд. Масалан, шуғнонӣ *йоздā* (ёздаҳ), *диwоздā* (дувоздаҳ), *сездā* (сездаҳ), *чордā* (чордаҳ), *пӯнздā* (понздаҳ), *шӯнздā* (шонздаҳ), *авдā* (ҳабдаҳ), *аждā* (ҳаждаҳ), *нӯздā* (нӯздаҳ), *панҷо* (панҷох), *афтод* (ҳафтод), *аштод* (ҳаштод) ва ғайра.

Шуғ. Аҷоиб ӣи дарахт ӣаст ар ми боғ,

Ҷи танā wамандат диwоздā хēх

Ар хēхи wаманд сӣ пāрки ӣаст,

Ҷи пāрк тēрат ӣйw сафед wаманд (сол, мēст, рузен, ҳабат ме9).

Тоҷ. Аҷоиб як дарахте аст дар ин боғ,

Ки як тан дораду дувоздаҳ шох.

Ки ҳар як шохӣ ӯ сӣ барг дорад,

Сафед як рӯ, сияҳ рӯи дигар дорад (сол, моҳ, рӯзҳо, рӯзу шаб).

Дар чистони боло шумораҳо дар мисраи дуюм *ӣи* (1), *диwоздā* (12), дар мисраи сеюм *сӣ* (30) истифода шудааст. Мақсади ифода ёфтани ин шумораҳо дар он аст, ки чистонгӯй зебогии ҷаҳонро ба як боғ, солро ба дарахт, моҳҳоро ба дувоздаҳ шохӣ дарахт, сӣ рӯзи моҳро ба барг, рӯзу шабро ба сафедӣ ва сиёҳии рӯи дарахт монанд кардааст.

Шумора категорияи махсусро ташкил медиҳад ва дар ҷумла муайянкунанда мешавад [10, с.158].

Шуғ. Бе ӣоҷ киҷоранд сад кулчайат ӣи гардā (осмӯн, мēст, ҳйтēрзен).

Тоҷ. Оташдони бе оташ, дорад садто кулчаю якта нон (осмон, моҳ, ситораҳо).

Дар чистони зикршуда шумораи *сад* (100) оварда шудааст. Чистонгӯй *осмӯн* (осмон)-ро ба оташдони бе оташ, *ҳйтēрзен* (ситораҳо)-ро ба кулча ва *мēст* (моҳ)-ро ба нон ташбеҳ додааст.

Шуғ. Ду баксийор, ӣи қозӣ, тоҷ. Ду муштзану, як қозӣ,

Диwоздā тамошогāр (соат). Дувоздаҳ тамошобин (соат).

Дар чистони боло шумораҳои *ду* (ду), *ӣи* (як), *диwоздā* (дувоздаҳ) истифода шудаанд. Дар ин чистон ақрабақҳои соатро аз рӯи пасу пеш ҳаракат карданашон, ки дақиқаи соатро нишон медиҳанд, ба муштзан ва ададҳои онро ба тамошобин монанд кардаанд.

Шуғ. Му боб Додалиёнд, ӣи werз, тоҷ. Бобои Додалӣ дорад як байтал,

Wаманад чили чор пēрз. Аспаш дорад чилу чор қабурға.

(*Цимӯд*) (сабад)

Дар чистони *цимӯд* (сабад) шумора дар мисраи дуюм *чилу чор* (чилу чор) омадааст. Чистонгӯй қабатҳои аз *чӯб* бофтаи *цимӯд* (сабадро)-ро ба чилу чор қабурға монанд кардааст. Жанри чистон дар эҷодиёти ҳар халқ мавқеи махсус дорад [12, с.169].

Хулоса, дар забони шуғнонӣ чистонҳо хеле паҳншуда ва маъмул мебошанд. Онҳо аз нигоҳи забонӣ, алоқамандӣ, услуби баён ва тарзи ифода ҷолиб мебошанд ва чӣ дар шакли назм ва чӣ дар шакли ҷумлаҳои назм монанди зиёд во меҳурд. Дар эҷоди чистонҳо дар забони шуғнонӣ ҳиссаҳои гуногуни нутқ нақши калон мебозанд.

Тавре ки дида шуд, дар чистонҳо бо рақамҳои математикӣ, нақши ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ – шумора хеле калон мебошад. Дар ин навъи чистонҳо дар забони шуғнонӣ истифода шудани шумораҳо дар ҳамроҳӣ бо ҳиссаи мустақилмаъноӣ дигари нутқ – исм барои барҷаста шудани мазмунӣ махфӣ чистонҳо кумак кардааст.

Муқарриз: *Аламшоев М.* – д.и.ф., профессори ДДХ ба номи М.Назаршоев

АДАБИЁТ

1. Асадулло Суфизода. Ҳазору як чистон / Суфизода Асадулло. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2009. – 150 с.
2. Аламшоев, М. Дастури таълимии забони шуғнонӣ / М. Аламшоев. - Душанбе, 2015. – 152 с.
3. Аламшоев, М. Дастури таълимии забони шуғнонӣ / М.Аламшоев. - Душанбе, 2015. - 152 с.
4. Асоев, И. Шеърҳои чистон ва зарбулмасалҳо барои синфҳои ибтидоӣ / И. Асоев. – Душанбе, 2009. – 32 с.
5. Аламшоев, М. Фарҳанги шуғнонӣ-тоҷикӣ-русӣ-англисӣ / М.Аламшоев, Ш.Аламшоев. - Душанбе: Ирфон, 2020. – 480 с.
6. Асрорӣ, В. Эҷодиёти даҳонакии халқи тоҷик / В. Асрорӣ, Р. Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980 – 304с.
7. Бахтибеков, Т. Грамматикаи забони шуғнонӣ / Т.Бахтибеков. - Душанбе: Дониш, 1979. - 146 с.
8. Бахтибеков, Т. Грамматикаи забони шуғнонӣ / Т. Бахтибеков. - Душанбе: Дониш, 1979. - 146 с.
9. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. – Ҷ.1. - 356 с.
10. Зокирова, М. Чистон ва инкишофи нутқи кӯдакон / М. Зокирова // Чашма- маҷаллаи Вазорати фарҳанги ҶТ. – Душанбе: Мега-Принт, 2019. - № 2-3. - 15 с.
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик (китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии). Ҷ.1. - Душанбе, 1985. - 450 с.
12. Карамшоев, Д. Масъалаҳои филологияи Помир / Д. Карамшоев, Н. Шакармамадов. - Душанбе: Дониш, 1985. - 320 с.
13. Кодухов, В.И. Введение в языкознание / В.И. Кодухов. - Москва: Просвещение, 1979. - 350 с.
14. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷикӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Сино, 2016. – 240 с.
15. Норматов, М. Муқаддимаи забоншиносӣ / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 240 с.
16. Суфиев, А. Чист он / А. Суфиев. - Душанбе: Ирфон, 1973. – 134 с.
17. Таърихи адабиёти бачагон. Тартибдиҳандагон: Р. Амонов, Б. Шермухаммадов. - Душанбе: Маориф, 1982. - Ҷ.4. - 300 с.
18. Фарҳанги тавсирии забони тоҷикӣ. Таърифи С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. - Ҷ1. – 969 с.

КОРБУРДИ РАҚАМҲОИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ЧИСТОНҲОИ ЗАБОНИ ШУҒНОНӢ

Дар мақолаи мазкур дар асоси маводи забони шуғнонӣ перомунӣ чистонҳо, бахусус, чистонҳои математикӣ изҳори андеша карда шудааст. Таъкид карда шудааст, ки эҷоди чистонҳои математикӣ назар ба дигар намудҳои чистонҳо мураккабтар мебошад. Дар ин навъи чистонҳо услуби ифода ва тарзи баёни андеша нақши асосӣ дошта, аз чистонгӯӣ дониши амиқи забонӣ, донишҳои мантиқ ва маъноӣ вожаҳои ифодаҳо аз ҳама муҳимтар мебошад. Ба сабаби он ки дар ин ҳели чистонҳо ададҳо нақши асосӣ доранд, онҳо чистонҳои математикӣ унвон гирифтаанд. Чистонгӯӣҳо ададҳо хеле зиракона истифода менамоянд, то чистонгӯ зуд ин усулро пай набарад ва ин яке аз хусусиятҳои муҳимтарини чистонҳо ба ҳисоб меравад, яъне ниҳон доштани ҷавоби чистон бо роҳи усулҳои мухталиф вазифаи асосии чистонгӯӣ мебошад. Шахси чистонгӯ ҳама бояд аз ифодаҳои гуногуни забонӣ, ба бозӣ даровардани ҳелҳои шумора дар нутқ хуб огоҳӣ дошта бошад, то ки ҳангоми ёфтани посухи чистонҳо ба душворӣ ва мушқилоти дуру дароз дучор нагардад. Бояд зикр намуд, ки дар таркиби ҷунун чистонҳо ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ - шумора ғаъл буда, барои эҷод намудани чистонҳои математикӣ ба чистонгӯӣҳо кумак мекунад. Омадани шумора ҳамроҳ бо ҳиссаи дигари мустақилмаъноӣ нутқ - исми чистонҳо ҷолиб гардонда, барои махфӣ нигоҳ доштани номи ашё, ки хусусияти асосии чистонҳо мебошад, нақши ҳалқунанда бозидааст.

Калидвожаҳо: чистонҳои математикӣ, чистон, шумора, исм, забони шуғнонӣ, чистонгӯӣ, чистонгӯ, ҷавоби чистон, сифати аломат, эҷоди чистон, махфӣ нигоҳ доштани ҷавоби чистон, тарзи баёни фикр, услуби андешаронӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЦИФР В СОСТАВЕ ШУГНАНСКИХ ЗАГАДОК

В данной статье на основе лексических материалов загадок шугнанского языка выявляются математические цифры. Автор приходит к выводу, что использование математических цифр носителями по отношению к другим единицам речи является более трудной задачей. Стиль употребления и сознание носителей требуют от создателей загадок большого ума и проницаемости в использовании таких единиц. Оттого что в составе загадок больше всего употребляются цифры, их мы называем математические загадки. Создатели загадок очень тонко и хитроумно используют цифры, чтобы слушатель не мог быстро отгадать загадки, ибо это и является одной из основных особенностей загадок. В тайне держать ответ основная задача создателя загадки. Загадывающий тоже должен иметь хорошие знания и способность включить в игру разные

цифры, чтобы во время отгадывания не попадать в затруднительное положение. Автор констатирует, что в составе таких загадок употребление числительных занимает особое место и они помогают создателю загадок больше составить таких примеров. Использование числительных в связи с существительными делает загадки выразительными и в тайне сохраняет ответы. Этот стиль речи является основной особенностью всех загадок шугнанского языка.

Ключевые слова: математические загадки, загадки, числительное, существительное, шугнанский язык, загадывающий, загадки, отгадывающий, отгадывание, признак состав загадок качество.

USING MATHEMATIC NUMBERS IN THE FORMULATION OF SHUDNI RIDDLES

In this given article the foundation of lexical material of riddles shows mathematical numbers. The author comes to conclusion that using mathematical numbers for the relation of other unit of speech is more difficult thing. The style of using and recognition of informant from the maker of riddles requires good knowledge and permeability of using such unity. However in the formulation of riddles, most of all we use numbers, which we call them mathematical riddles. The maker of riddles use the numbers very delicately and acute in order the listener will not guess the riddles, and this can be one of the main features of the riddles. To hide the answer of the riddles is the main task of the creator of riddles. The guesser of the riddles must have good knowledge and ability to include different numbers as well, in order at the time of guessing, will not face with difficulties. The author constitutes, that in the formulation of such riddles, the use of numerals takes a special place, and the numbers can help them to create more riddles. Using numerals with the connection of nouns makes riddles expressive and save the answers secret. The style of speech is the main feature of all riddles in shugni language.

Keywords: mathematic riddles, riddles, numerals, nouns, shugni language, the giver of the riddles, the guesser of the riddles, to guess.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мирзоҳасанова Мавҷигул* – Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, муаллими калон, кафедраи забони тоҷикӣ факултети филология. **Суроға:** 736000, ш.Хоруғ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Ленин, 28. Тел.: (+992) 938-30-89-39

Сведения об авторе: *Мирзохасанова Мавджигул* – Хорогский государственный университет им.М.Назаршоева, старший преподаватель, кафедра таджикского языка филологического факультета. **Адрес:** 736000, г. Хорог, Республика Таджикистан, ул.Ленина, 28. Тел.: (+992) 938-30-89-39

Informaiton about author: *Mirzohasanova Mavjigul* - Khorog State University named after M.Nazarshoev, senior teacher of the Department of Tajik language of Filological faculty. **Address:** 736000, Khorog, Republic of Tajikistan, Lenin Str., 28. Phone: (+992) 938-30-89-39

ГӢев Ф.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳлили соҳторӣ-маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони англисӣ дар муқоиса бо тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Оид ба ин масъала баъзе маълумот мавҷуд бошад ҳам, маҳдуд буда, моҳияти масъаларо ҳартарафа дар бар намегирад ва то имрӯз маҳз барои истифодаи таҳлили соҳторӣ-маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо англисӣ, рушди он аз назари таҳлилгарон ва пажӯҳишгарон каме дур мондааст. Бо назардошти ин, ҳаллу ҷасл намудани таҳлили соҳторӣ-маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони англисӣ дар муқоиса бо тоҷикӣ дар қор аҳамияти калон дошта, метавонад ба рушду соҳаи забоншиносӣ, аз ҷумла таҳлили соҳторӣ-маъноӣ ва вазифаҳои синтаксисии ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони англисӣ дар муқоиса бо тоҷикӣ тақони ҷиддие бахшад.

Олимон ва забоншиносон оид ба ҷонишинҳои ҳарду забон, яъне англисӣ ва тоҷикӣ таҳқиқоти зиёдеро ба рӯйи қалам овардаанд.

Ақидаҳои забоншинос Б.Сиёев ва дигар олимон яке аз тадқиқоти асосӣ оид ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад.

К.Усмонов оиди ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ суҳан рондааст ва ба қатори ҷонишинҳои нисбӣ (*Relative pronouns*): *who* - кӣ, *whose* - ба кӣ, *which* - кадоме ки, *that* - ҳамон, *as* – ҳамчун - ро дохил намудааст [16, с. 49].

М.А. Беляева 7 намуи ҷонишинҳои забони англисиро ба қалам овардааст, ки дар қатори онҳо *Interrogative - Relative pronouns* - ҷонишинҳои саволӣ – нисбии *who* - кӣ, *whose* - ба кӣ, *which* - кадоме ки, *that* - ҳамон, *as* – ҳамчун, *who-кӣ?* *whose-аз* он кӣ? *what-чӣ?* *which-кадом?* мавқеи асосӣ дорад, аз он ҷумла оиди ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони англисӣ фикру андешаҳои худро баён намудааст. Ӯ инчунин қайд кардааст, ки ҷонишини нисбии “*that*” одатан бо исмҳои бечон истифода мешавад ва метавонад, ҷонишини саволи “*which*”-ро иваз намояд [2, с.49].

Таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқон барои илми забоншиносии тоҷик муҳим буда, тарзи баёни андеша ва пешниҳод кардани фарзияҳои илмӣ оиди гурӯҳи ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ моҳирона ва эҷодкоронаанд.

А.Н. Гвоздев тибқи таснифоти семантикӣ нӯх категорияро (шахсӣ, соҳибӣ, рефлексивӣ, саволӣ, нисбӣ, номуайяний, инкорӣ) - ро ҷудо мекунад [7, с.227-235].

Забоншинос Б.Сиёев теъдоди зиёдтар, яъне 18 адад ҷонишинҳои саволиро нишон додааст [11, с.164].

Шумораи зиёдтарини ҷонишинҳои саволиро дар фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ пайдо кардан мумкин аст, ки дар он 33 адад ҷонишинҳои саволӣ оварда, ба ҳашт гурӯҳ тақсимбандӣ шудаанд.

Аввалин сарчашмаҳои муътамаде, ки моро бо таҳқиқи муфассали ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ ошно месозад, ин тадқиқотҳои олимон ба монанди: Д.Тоҷиев [1955], Д.Тоҷиев [2005] Л.Бузургзода [1932], Ш. Рустамов [1986], Б. Камолиддинов [2003], М.Ф. Исмаилов [1960], Б.Ниёзмӯҳаммадов [1978, 1960, 1965], Н.Маъсумӣ [1980] мебошанд.

Б.Ниёзмӯҳаммадов оиди аломатҳои морфологӣ ҷонишинҳои забони тоҷикӣ фикру ақидаи хешро баён кардаанд [10, с.32].

Ҷонишин одатан ба ҷойи ягон ҳиссаи номи нутқ ва зарф қор фармуда мешавад. Аммо ҳама ҷонишинҳо қобилияти ҷойивазкунӣ надоранд. Ҳатто ҷонишинҳои аслии шахсӣ шахсҳоро иваз карда наметавонанд. Аз ҳамин ҷихат, ҷонишинро ҷунин таъриф кардан мумкин аст: «Ҷонишин ҳиссаи номи нутқ буда, предмет ва аломатҳои онро нишон медиҳад, вале онҳоро бевосита ифода намекунад. Ҷонишин ба ҷойи исм, сифат ва шумора меояд.

Ҷонишинҳои саволӣ ба он ишора мекунад, ки гӯянда дар байни предметҳо ягон муносибате ҳис накарда, онро ҷӯён аст.

Оиди аломатҳои морфологии ҷонишинҳои забони тоҷикӣ қайд кардан лозим аст, ки онҳо аломатҳои морфологӣ надоранд.

Ҷонишинҳо аз ҷиҳати миқдор нисбат ба дигар гурӯҳи калимаҳо камтар бошанд ҳам, дар забони тоҷикӣ мисли дигар забонҳои ҳиндуаврупоӣ мавқеи муҳим дошта, барои шакл гирифтани фикр нақши калон доранд ва далелҳои зерин ин фикрро тасдиқ мекунанд. Масалан, дар забони адабиёти классикӣ, инчунин дар забони ҳозираи тоҷик низ ба воситаи ҷонишину феъли ёвари **аст** фикри том сураат мегирад. Мисол:

Иҷозат диҳед, аз шумо пурсам, ки Дина **кист**? – марок зохир кард Тӯтича Лори [8, с.19] ~ And **who** is Dinah, if I might venture to ask the question?" said the Lory [22, с. 64].

- «Аввал гӯед, ки ман **кистам** [8, с.12] ~ **Who** am I, then? [22, с. 50].

Дар ҷумлаҳои саволие, ки аз се калима иборатанд, баъзан ду калимаашон ҷонишин мебошанд. Мисол:

Кӣ медонад, пагоҳ ба сари мо **чиҳо** меояд! [3, с.274] ~ **Who** knows with what fate the next may come charged?" [21, с.355].

Агар шумораи аъзоҳои ҷумлаҳои саволӣ - нисбӣ зиёдтар шавад, миқдори ҷонишинҳо ҳам гоҳо меафзояд. Мисол:

Чӣ қадар моҳии бузург бошад? Дар бозор **чӣ қадар** пул мешавад, агар гӯшти хуб дошта бошад? [18, с.61] ~ But **what** a great fish he is and **what** will he bring in the market if the flesh is good [23, с.60].

Ба ин маънӣ, ҷонишинҳо дар ҷумлаҳои саволӣ мавқеи калони истеъмоли доранд, ба таври васеъ истеъмол шудани ҷонишинҳо дар ин навъ ҷумлаҳо ба маънои ҷонишинҳоро сохти ҷумлаҳои саволӣ - нисбӣ алоқаманд аст. Дар забони тоҷикӣ ин хели ҷумлаҳо асосан бо ёрии ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ сохта мешаванд.

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик вусъати теъдоди ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ бо ду роҳ сураат мегирад:

- бо роҳи конверсия;
- бо роҳи калимасозӣ.

Б. Сиёев дар таҳқиқоти худ, ки махсусан ба таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ бахшида шудааст, ҷонишинҳои саволиро низ таҳқиқ карда, диққати хонандаро ба сохтори ҷумла, ки дар он ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ истифода мешаванд, ҷалб менамояд. Ӯ чунин мегӯяд: “Дар бораи таснифоти хели ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ фикрҳои зеринро гуфтан мумкин аст: дар аввалин грамматикаи забони тоҷикӣ ҷонишинҳо ба ҳашт хел ҷудо карда шуда бошанд ҳам, дар он бандакҳои феълӣ ва ҳабарӣ ба навъи алоҳидаи ҷонишинҳо ҷудо шудаанд [11, с.33-46].

Маълум аст, ки фикри том аз калимаю шаклҳо иборат аст, ки онҳо қонуну қоидаҳои ҷобачогузорӣ ва тартиби муайян доранд. Фақат тавассути алоқаи калимаю морфемаҳо ва баробари таъин шудани ҷойи муайяни онҳо инсон имкон дорад, ки фикрашро ба тартиби муайян изҳор кунад. Ба ин маънӣ, омӯхтани тартиби калимаҳо дар забони тоҷикӣ аз масъалаҳои муҳим аст. Ҳалли он, аз як тараф, барои таъин намудани ҷо ва макони ин ё он қисми калимаҳо дар қолабҳои ҷудогонаи грамматикӣ ёрӣ мерасонад. Вале ҳоло мавқеи ҳамаи гурӯҳҳои калимаҳо дар ҷумлаҳо тадқиқ нашуда, танҳо дар бораи муносибати ҷонишинҳо бо дигар калимаҳо ба таври мухтасар таваққуф мекунем. Ҷонишинҳо дар ҷумла мисли дигар гурӯҳи калимаҳо мавқеъ ва ҷойи муайян доранд.

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ ва нисбии сода (кӣ, чӣ, кай, кадом) ва таркибӣ (чӣ гуна, чӣ хел, чӣ сон) мебошанд. Мисол:

— Ҳа, **чӣ** мегӯӣ? — гуфта пурсид [1, с.32] ~ Yes, **what** do you want to say? - he asked [20, с.37].

— Ба ёбон ба тамошо мебароем, ба ҷавоб гирифтани омадем [1, с.32] ~ We want to go for a walk and came to ask permission [20, с.37].

— Бо **кӣ**? [1, с. 32] ~ "With **whom**?" [1, с.37].

— Бо акамулло. [1, с.32] ~ With me brother [20, с.37].

Дар ин мисолҳо ҷонишинҳои содаи **кӣ** ва **чӣ** дар забони тоҷикӣ ва **what**, **whom** дар забони англисӣ кор фармуда шудааст.

Дар бораи шумораи ҷонишинҳои саволӣ сухан ронда, Б.Сиёев қайд мекунанд, ки дар категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ шакли ҷамъи ҷонишинҳои саволӣ, аз шакли танҳоашон сохта шудааст.

Аз ин нигоҳ, онҳо ба исмҳо ҳамгун мебошанд. Бо вучуди ин, тарзи ифодаи категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ аз исмҳо низ фарқ мекунад, чунки категорияи шумораи исмҳо бевосита ифода мешавад, ки ин ба маънои исмҳо вобаста аст, исмҳо маънои конкрету воқеӣ доранд, бинобар ин, зиёду кам будани онҳо, махсусан исмҳои конкрет, бевосита муайян карда мешавад.

Аз ин рӯ, дар ифодаи категорияи шумораи исмҳо ду сатҳи забон - лексика ва грамматика алоқаи зич доранд.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ категорияи шумора дошта бошанд ҳам, мисли исмҳо, маънои конкрет ва воқеӣ надошта, калимаҳои вобаста мебошанд, маънои ҷонишинҳои саволӣ дар ҷавоби шунаванда ба воситаи исму ифодаҳои гуногун равшан мешавад. Бинобар ин, категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ба шаклу маънои онҳо вобаста аст, яъне исмҳо шакли ҷамъ дошта бошанд ва ифодаҳо ҳам мафҳуми бисёриро ифода намоянд, ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ҳамчун калимаҳои тобеъ ва вобаста дар шакли ҷамъ истеъмоли мешаванд. Мисол:

Кӣ метавонист маро даъват кунад [3, с.30] ~ **Who** could want me? [21, с.46].

Ҷонишини саволии **кӣ? - who?** категорияи падежро доро мебошад: дар падежи номӣ **кӣ? - who?** Ва дар падежи мафъулий **киро? - whom?** мебошад.

Ҷонишини саволии **кӣ? - who?** шахсро ифода мекунад. Мисол:

Дар ҳақиқат **кӣ** мураббии бехтарин аст, Луко ё Майк Гонсалес? [18, с.25] ~ **Who** is the greatest manager, really, Luque or Mike Gonzalez? [23, с.24].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишини саволии **кӣ?** аз ҷиҳати сохт сода мебошад, бандаки феълӣ қабул мекунад. Дар ин маврид таркиби овозии воҳидҳо тағйир наёфтааст.

Ҷонишини саволӣ – нисбии **кӣ?** бо пасоянди - **ро** сурат ёфта, пуркунандаи бевосита шуда метавонад. Мисол:

Ба ман дигар фарқе надорад, **кӣ киро** мекушад [18, с.121] ~ I do not care who kills who? [23, с.120].

Who will be injured by what you do?" [21, с.401] ~ Ту бо ин киро таҳқир мекунӣ? [3, с.310].

Аз мисолҳо бармеояд, ки ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ дар ҷумла ҳамчун пуркунандаи бевосита хизмат кардааст, аз рӯйи сохти худ сохта буда, бо ҳамроҳ кардани пасванди –ро сохта шудааст. Қолаби ин гуна ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ ҷунон аст: ҷонишин + пасванди –ро. Мисол:

Киро интизорӣ мекашидам, ҷаноб [3, с.119]? For **whom**, sir?" [21, с.159].

Дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ дар ҷумла ба воситаи пешояндҳо таркиб меёбанд, ки ин яке аз сермахсултарин роҳҳои созон ёфтани ҷонишинҳо ба шумор меравад. Мисол:

Аз **кӣ** қарз мекунем? [18, с.19] ~ **Who** can we borrow that from? [23, с.18].

Дар ин мисол дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ ба воситаи пешоянди “аз” сохта шудааст.

Инчунин ҷонишини саволӣ-нисбии **кӣ?** бо пешоянди **ба**, таркиби **ба кӣ?** Месозад. Мисол:

Шумо ин қадар хунаро **ба кӣ** шогирд шуда омӯхтед? [1, с.42] ~ **Who** were you apprenticed to? [20, с.77].

Аризаро **ба** номи **кӣ** навиштед? [1, с.52] ~ In whose name did you write the petition? [20, с.91].

Ба кӣ монанд аст? [3, с.351] ~ **Who** is it like?" [21, с.468].

Who in the world cares for you? [21, с.401] ~ Дар ин дунё ту **ба кӣ** лозим? [3, с.310].

Ин намуди созонёбии ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ дар забони тоҷикӣ хеле сермахсул аст.

Ҷонишини саволии **кӣ?** бо пешоянди **зи** таркиби **зи кӣ?** месозад.

Ҷонишини саволии **кӣ?** бо пешоянди **бар** таркиби **бар кӣ?** месозад ва онро бо муодили зерин ишора мекунем: П (пешоянд) + Ҷ (ҷонишин). Ҷонишини саволии **кӣ?** бо пешоянди бо таркиби бо **кӣ?** месозад ва онро бо муодили зерин ишора мекунем: П (пешоянд) + Ҷ (ҷонишин) Мисол:

Бо кӣ? [1, с.20] ~ **Who with?** [20, с.51].

Ҷин занад, **бо кӣ** зиндагӣ кардед? [3, с. 396] ~ “**Who** the deuce have you been **with?**” [21, с.550].

Чонишини саволии **кӣ**? метавонад пасванди чамъбандӣ қабул кунад. Мисол: «Одамони девсар» **киҳоянд**, ки аз онҳо тарсидан даркор будааст? [1, с.38] ~ But **who are these** 'devilish me' that I have to be afraid of? [20, с.71].

Who have you been with, Jane?" [21, с.396] ~ Чен, бо **киҳо** зиндагӣ кардед? [3, с.396].

Дар ин мисолҳо чонишини саволии **кӣ** пасванди чамъбандии – хо - қабул кардааст. Қолаби ин гуна чонишинҳои саволӣ-нисбӣ чунон аст: чонишин + суффикси чамъбандии – хо.

Чонишини саволии **кӣ**? аз ҷиҳати сохт сода мебошад ва бандаки феълӣ қабул мекунад. Дар ин маврид таркиби овозии воҳидҳо тағйир намеёбад. Мисол:

Волидони шумо **кистанд**? [3, с.118] ~ **Who** are your parents?" [21, с.159].

Who has his letters?" [21, с.479] ~ Номҳои ӯ дар дасти **кист**? [3, с.357].

Аммо, **кӣ** қодир аст, ки ин корро ба дӯш гирад? [3, с.374] ~ Or **who**, that ever was truly called, believed himself worthy of the summons? [21, с.506].

Ана ман, **кистам**? [3] ~ Here I am, who am I? [21, с.374].

Дар мисолҳои овардашуда калимаи **кӣ** дар ҷумла чонишини саволӣ-нисбӣ буда, мефаҳмонад, ки гӯянда дар байни предметҳо ягон муносибати ҷӯён аст. Дар ҷумла дар ҷойи аввал меистад, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ функсияи чонишини саволӣ-нисбиро адо мекунад. Аз рӯйи таркибу сохт чонишини сода ба шумор меравад, бандаки феълӣ қабул мекунад, пасоянди – **ро** қабул карда, дар ҷумла пуркунандаи бевосита шуда метавонад.

Инчунин чонишини саволӣ-нисбӣ бо ёрии пасванди чамъбандӣ низ сохта мешавад ва аз рӯйи таркибу сохт чонишини сохта ба шумор меравад. Бо пешояндҳои дар, бо, ба, зи ва ғайра якҷоя омада, тобишҳои маъноӣ қабул мекунад ва таркибҳои дар **кӣ**, бо **кӣ**, аз **кӣ**, ба **кӣ** ва ғайра месозад, инчунин метавонад пасванди чамъбандӣ қабул кунад. Ба категорияи шахс мансуб аст, ба шахси ҷондор далолат мекунад.

Who - чонишини саволии забони англисӣ мебошад. Аз рӯйи сохтор сода буда, вазифаи калимаи саволро адо менамояд ва ҳамчун чонишини саволӣ хизмат мекунад. Мисол:

Who ever saw one that size? [22, с.72] - Ту ягон вақт хамин хел андозаро дамтро дидаӣ? [8, с.22].

"Now, **who** did that? [22, с.73] - Ана дидед, айби **кӣ**? [8, с.23].

Дар ҷумлаҳои аввал чонишини саволӣ - нисбии **who** дар ҷумла дар сохтори ҷумлаҳои забони англисӣ дар ҷойи аввал меистад. Дар забони тоҷикӣ бошад чонишини саволӣ - нисбии **кӣ** дар ҷумла ҳам дар охири ҷумла ва ҳам дар мобайн омадааст.

Қайд кардан лозим аст, ки дар забони англисӣ ду шакли падежи ҷунин чонишини англисӣ ҷудо карда мешавад: шакли падежи номӣ, шакли падежи объектӣ. Шакли падежи номии чонишини шахсӣ дар ҷумла ба вазифаи синтаксисии мубтадо истифода мешавад. Шакли падежи ҳам номӣ ва ҳам объектӣ ба вазифаи қисми номии хабар омада метавонад. Мисол:

And **who** are these?" said the Queen, pointing to the three gardeners who were lying round the rose – tree [22, с. 122]. ~ Инҳо **кистанд**? – ба боғбонҳои дар гирди буттаи садбарг афтида ишора кард Малика [8, с.45]

Or **who**, that ever was truly called, believed himself worthy of the summons? [21, с. 506] ~ Ана ман, **кистам**? [3, с. 374].

Барои муайян намудани объекти амал чонишинҳои "**who** ва "**whom**" истифода мешаванд. Мисол:

Who would think that the Evil One had already found a servant and agent in her? [21, с. 89] ~ Кӣ ҳадс задан метавонад, ки падари бадихо дар шахси ӯ, аллакай, мададгори худро ёфтааст? [3, с. 63].

He gave good homes to the daughters of the two Baptist women **whom** he saw burned on the fire [24, с. 305] ~ Ӯ духтарони ду нафар баптистзанро, ки дар пеши назараш сӯзонида шуда буданд, таъмин намуд [13, с. 216].

Дар ҷумлаи якум дар забони англисӣ чонишини "**who**" дар аввали ҷумла омадааст. Дар забони тоҷикӣ низ чонишини "**кӣ**" дар аввали ҷумла истифода шудааст. Яъне таҳлили мисолҳо нишон медиҳад, ки аз рӯйи сохтор чонишинҳои "**who** ва "**whom**" дар ҷумла дар ҷойи аввал меоянд.

Чонишини «**who**»-ро метавон ба ҷойи "**whom**" истифода бурд. Мисол: For whom, sir?"

[21, с. 159] ~ Киро интизорӣ мекашидам, чаноб? [3, с. 119].

Дар ин ҷумлаҳо ҷонишинҳои саволӣ - нисбии «**who**» ва «**whom** истифода шудаанд, ки ин ҷонишинҳо барои пурсиши амал ё объект кор фармуда шудаанд ва мавқеи аввалро ишғол кардаанд.

Қобили зикр аст, ки дар хусуси ҷонишини саволии **who** андешаҳо мухталифанд. Баъзе забоншиносон се шакли падежии ин ҷонишин - nominative (who), genitive (whose) ва dative (whom) - ро нишон медиҳанд. Алалхусус, Б.Хаймович ва Б.Роговская **who** ва **whom** - ро чун ду шакли падежии ин ҷонишин ба ҳам муқобил мегузоранд [Хаймович, Роговская, 108] Ҳол он ки, аз рӯи ақидаи аксари англисшиносон, ҷонишини саволӣ - нисбии **who** категорияи падеж надорад, зеро ҳоло ба ҷойи **whom** аксаран **who** истифода мешавад: Мисол:

Who the deuce have you been with?" [21, с.550] ~ Чин занад, бо кӣ зиндагӣ кардед? [3, с. 396]

Whom the deuce have you been with?" [21, с. 550] ~ Чин занад, бо кӣ зиндагӣ кардед? [3, с. 396]

Аз ин мисолҳо бармеояд, ки дар ҷумла ба ҷойи ҷонишини саволӣ - нисбии **whom**, ҷонишини саволӣ - нисбии **who** истифода шудааст, вале мазмун он тағйир наёфтааст.

Ҷонишини **whose** шакли падежии ҷонишини саволӣ - нисбии **who** набуда, балки калимаи алоҳида аст, зеро бар хилофи **who** ҷонишини саволӣ - нисбии **whose** ба ҷойи исмҳои бечон низ омада метавонад. Мисол:

The men **whose** sons were young began to walk slowly [21, с. 92] - Мардоне, ки писаронашон ҷавон буданд, охиста ба роҳ рафтанд сар карданд [3, с.91].

The houses **whose** roofs were covered with cane were reconstructed [21, с. 39] - Хонаҳое, ки бомашон бо най пӯшонда шуда буд, аз нав сохта шуданд [3, с. 36].

Дар ҷумлаи якум ҷонишини саволӣ - нисбии **whose** ба ҷойи исмҳои ҷондор омадааст. Яъне мардон - исми ҷондор.

Дар ҷумлаи дуюм бошад, ҷонишини саволӣ - нисбии **whose** ба ҷойи исмҳои бечон омадааст. Яъне хона - исми бечон.

Хамин тавр, дар системаи ҷонишинҳои категорияи падеж ду навъ зоҳир мешавад. Шакли nominative ва objective дар ҷонишинҳои шахсӣ ба ҳам муқобил меистанд. Дар мисолҳои овардашуда калимаҳои **who** ва **whom** дар ҷумла ҷонишини саволии - нисбӣ буда, барои пурсиши объекти амал кор фармуда мешаванд, дар ҷумла дар ҷойи аввал меистанд, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ функсияи ҷонишини саволӣ - нисбиро адо мекунад. Аз рӯи таркибу сохт ҷонишини сода ба шумор мераванд.

Доир ба шумораи ҷонишинҳои саволӣ сухан ронда, Б.Сиёев қайд мекунад, ки дар категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ шакли ҷамъии ҷонишинҳои саволӣ, аз шакли танҳошон сохта шудааст. Аз ин нигоҳ, онҳо ба исмҳо ҳамгун мебошанд. Бо вучуди ин, тарзи ифодаи категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ аз исмҳо низ фарқ мекунад, чунки категорияи шумораи исмҳо бевосита ифода мешавад, ки ин ба маънои исмҳо вобаста аст, исмҳо маънои конкрету воқеӣ доранд, бинобар ин, зиёду кам будани онҳо, махсусан исмҳои конкрет, бевосита муайян карда мешавад.

Аз ин рӯ, дар ифодаи категорияи шумораи исмҳо ду қисмати забон - лексика ва грамматика алоқаи зич доранд.

Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ категорияи шумора дошта бошанд ҳам, мисли исмҳо, маънои конкрет ва воқеӣ надошта, калимаҳои вобаста мебошанд, маънои ҷонишинҳои саволӣ дар ҷавоби шунаванда ба воситаи исму ифодаҳои гуногун равшан мешавад. Бинобар ин, категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ба шаклу маънои онҳо вобаста аст, яъне исмҳо шакли ҷамъ дошта бошанд ва ифодаҳо ҳам мафҳуми бисёриро ифода намоянд, ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ҳамчун калимаҳои тобеъ ва вобаста дар шакли ҷамъ истеъмол мешаванд.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки воқеан дар самти омӯзиши ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ ҳамчун ҳиссаи нутқ аз ҷониби забоншиносони оламшумул корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Хусусан дар самти муайян намудани моҳияти ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ дар сохтори ҷумлаҳо, дар ин ё он забонҳои муқоисашаванда саҳми арзанда гузошта шудааст. Ҳамзамон ҷонишинҳои саволӣ-нисбии забони англисӣ ва тоҷикӣ аз паҳлуҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, аммо таҳлили муқоисавии он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ самти нави омӯзиши он ба шумор меравад.

Дар забони тоҷикӣ ба воситаи ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ предметҳо ба гурӯҳҳо ҷудо мешаванд. Бо ёрии онҳо ду гурӯҳи предметҳо, шахс ва ғайришахсро муқобил гузоштан мумкин аст. Намоёндаи асосии онҳо ҷонишинҳои **кӣ, кӣҳо** мебошад.

Who?-ҷонишини саволӣ-нисбии забони англисӣ мебошад. Вазифаи калимаи саволро адо менамояд ва ҳамчун ҷонишини саволӣ хизмат мекунад. Дар ин ҷумлаҳо ҷонишинҳои саволӣ-нисбии **who** ва **whom** истифода шудаанд, ки ин ҷонишинҳо барои пурсиши амал ё объект кор фармуда шудаанд. **Кӣ?**-ҷонишини саволӣ-нисбии забони тоҷикӣ мебошад. Дар ҳар ду забон ҷонишини саволӣ-нисбии **who?**-**кӣ** дар ҷойи аввал меистад, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ функсияи ҷонишини саволӣ-нисбиро адо мекунад. Аз рӯи таркибу сохт ҷонишини сода ба шумор меравад. Фарқияти ҷонишини саволӣ-нисбии забони тоҷикӣ – **кӣ?** бошад, категорияи шумора дорад, суффикси ҷамъбандӣ қабул мекунад, **кӣ – кӣҳо**. Ҷонишини саволӣ-нисбии **кӣ?** дар забони тоҷикӣ бо пасоянди - **ро** сурат ёфта, бо пешоянди **ба, дар, аз, зӣ** таркибҳои **бар кӣ, зи кӣ, дар кӣ, ба кӣ?** месозад ва муодилҳои худро дорад.

Натиҷаи таҳлили мисолҳо ва ақидаҳои олимони моро водор менамояд, ки чунин фикру ақида намоем: дар ҳарду забон, ҳам дар англисӣ ва ҳам дар тоҷикӣ ин намуди ҷонишинҳои якхеланд, дар ҷумла ҷонишини саволӣ - нисбӣ буда, барои пурсиши амал кор фармуда мешавад. Дар ҷумла дар ҷойи аввал меистад, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ функсияи ҷонишини саволӣ - нисбиро адо мекунад ва аз рӯи таркибу сохт ҷонишини сода ба шумор меравад. Бояд зикр кард, ки дар натиҷаи таҳқиқ ва таҳлили ҷонишини шахсии забонҳои тоҷикию англисӣ фарқиятҳо мушоҳида карда шуд.

Ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ категорияи шумора дошта бошанд ҳам, мисли исмҳои маъноӣ конкрет ва воқеӣ надошта, калимаҳои вобаста мебошанд, маъноӣ ҷонишинҳои саволӣ дар ҷавоби шунаванда ба воситаи исми ифодаҳои гуногун равшан мешавад. Бинобар ин, категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ ба шакли маъноӣ онҳо вобаста аст, яъне исмҳои шакли ҷамъ дошта бошанд ва ифодаҳои мафҳуми бисёрро ифода намоянд ҳам ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ ҳамчун калимаҳои тобӣ ва вобаста дар шакли ҷамъ истеъмоли мешаванд.

Фарқият дар ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ аз он иборат аст, ки ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ (**кӣ – кӣҳо**) ба воситаи бандакҷонишинҳои ҷамъ шумораи ҷамъро ифода мекунад.

Фарқияти дигар дар ифода кардани категорияи шумора дар забонҳои муқоисасазанда дар он зоҳир мешавад, ки ҷонишинҳои саволии: **кӣ?** – **who**, категорияи танҳо ва ҷонишинҳои саволии: **кӣҳо?** – **who** дар забони тоҷикӣ тавассути ба шакли танҳои ҷонишинҳои саволӣ илова кардани пасоянди ҷамъбандии **-ҳо** категорияи ҷамъро ифода мекунад. Баръакс, дар забони англисӣ ин ҷонишинҳои саволӣ нисбати ифода кардани категорияи шумора бетафовут мебошанд.

Ҳамин тавр, дар ҷумла категорияи шумораи ҷамъ дар забони тоҷикӣ тавассути ҷонишинҳои саволии шакли ҷамъ **кӣҳо** дар забони англисӣ бошад, ҷонишинҳои саволии **who** ифода шудааст.

Ҷонишинҳои саволӣ - Interrogative pronouns чунин хосиятҳоро дорост:

1. Ҷонишинҳои саволӣ ҳамчун дархост, пурсиш истифода бурда мешаванд ва барои сохтани шакли саволҳои махсус низ корбаст мегарданд.

2. Ҷонишини саволии **кӣ?** - **who?** категорияи падежро доро мебошад: дар падежи номӣ **кӣ?** - **who?** ва дар падежи мафъулӣ **киро?** – **whom?** мебошад ва шахсро ифода мекунад.

Муқарриз: **Начмиддинов А.Ф.** – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Айнӣ, С. Куллийт / С. Айнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - Ҷ.12. - 130с.
2. Беляева, М.А. Грамматика английского языка / М.А. Беляева. – Москва, Издательство литературы на иностранных языках, 1959. – 339 с.
3. Бронте, Ш. Ҷен Эйр / Ш. Бронте. – Душанбе: Истиқлол, 2010. – 410 с.
4. Виноградов, В.В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) / В.В. Виноградов. Под ред. Г.А. Золотовой. – 4-е изд. – М.: Рус. яз., 2001. – С. 264 – 280.
5. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов / Отв. ред. Г.А. Золотова. - М.: Высш.шк., 1986. - 639с.
6. Войнич, Э.Л. Гурмагас / Э.Л. Войнич. – Душанбе, Маориф. - 1982. - 320с. Тарҷума аз русӣ С.Улугзода.
7. Гвоздев, А.Н. Современный русский литературный язык. Морфология. Ч.1. Именные части речи и местоимения / А.Н. Гвоздев. – Самара: Изд-во СамГПУ, 1997. - 235с.

8. Каррол, Л. Алиса дар олами аҷоибот. Алиса дар олами оиназамин / Л. Каррол. - Душанбе: Маориф, 1985. -147 с.
9. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. -Душанбе, “Эр-граф” 2011, -1015 с.
10. Ниёзмухаммедов, Б. Грамматикаи забони адабии тоҷик / Б. Ниёзмухаммедов, Ш. Ниёзӣ, Л. Бузургзода. – Сталионбод.– 1960.–389 с.
11. Сиёев, Б. Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ / Б. Сиёев. – Душанбе, 2003. – 496 с.
12. Таджикско-русский словарь (Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ) Д.Саймиддинов, С.Д. Холматова, С.Каримов. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 736 с.
13. Твен, М. Шоҳзода ва Гадо / М. Твен. - Душанбе: Ирфон, 2009. – 222 с.
14. Усмонов, К. «Морфологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / К. Усмонов. -Хучанд: Нури маърифат, 2016. – 216 с.
15. Усмонов, К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К. Усмонов. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Хучанд: Нури маърифат, 2010. – 236 с.
16. Усмонов, К. Морфологияи муқоисавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий / К. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2015. – 230 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, (ибора аз 2 ҷилд), ҷилди 1, тартибдиҳандагон: С. Назарзода, А.Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода, зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. -Душанбе, – 2008. - 787.
18. Ҳемингвей, Э. Пирамид ва бахр / Э. Ҳемингвей. – Душанбе: Бухоро, 2014. -167 с.
19. Шакурӣ, М.Б. Садри Бухоро / М.Б. Шакурӣ. — Душанбе: Деваштич, 2005. - 400 с.
20. Aini Sadriddin. The Sands of Oxus / S. Aini. Mazda publishers.: 1998. -275p.
21. Bronte, Charlotte. Jane Eyre / Ch. Bronte. – М: 1952. – 568.
22. Carroll Lewis. Alice’s Adventures in Wonderland / L. Carroll. 1979. -176с.
23. Hemingway, Ernest. The Old Man and The Sea / E. Hemingway. – Dushanbe: 2005.
24. Twain, Mark. The Prince and the Pauper / M. Twain. – М: T8Ruligram, 2018.
25. Voynich, E. L. The Gadfly / E. L. Voynich. - L., 2001. - 340 p.

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ-МАӢНОӢИ ҶОНИШИНИ САВОЛИИ *WHO-KӢ* ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОӢИКӢ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи таҳлили сохторӣ-маъноӣи ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ дар забони англисӣ дар муқоиса бо тоҷикӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволӣ - нисбӣ категорияи шумора дошта бошанд ҳам, мисли исмҳо, маъноӣ конкрет ва воқеӣ надошта, калимаҳои вобаста мебошанд, маъноӣ ҷонишинҳои саволӣ дар ҷавоби шунаванда ба воситаи исму ифодаҳои гуногун равшан мешавад. Бинобар ин, категорияи шумораи ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ба шакли маъноӣ онҳо вобаста аст, яъне исмҳо шакли ҷамъ дошта бошанд ва ифодаҳо ҳам мафҳуми бисёрро ифода намоёнд, ҷонишинҳои саволӣ ва нисбӣ ҳамчун калимаҳои тобӣ ва вобаста дар шакли ҷамъ истъмоли мешаванд. Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки воқеан дар самти омӯзиши ҷонишинҳои саволӣ-нисбӣ ҳамчун ҳиссаи нутқ аз ҷониби забоншиносони оламшумул қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Ҳамзамон ҷонишинҳои саволӣ-нисбии забони англисӣ ва тоҷикӣ аз паҳлӯҳои муҳталиф мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, аммо таҳлили муқоисавии он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ самти нави омӯзиши он ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳо, саволӣ, нисбӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, омӯзиш, ҳиссаи нутқ, таҳлил, кӣ, сохтор ва ғайраҳо.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОПРОСИТЕЛЬНОГО МЕСТОИМЕНИЯ *WHO-KӢ* В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет о структурно-семантическом анализе вопросительных и относительных местоимений в английском языке в сравнении с таджикским. Как в английском, так и в таджикском языках вопросительные местоимения - относительные местоимения имеют разряд числа, как и существительные, не имеют конкретного и реального значения, являются зависимыми словами, значение вопросительных местоимений уточняется в ответе слушающего через различные выражения. Категория числа вопросительных и относительных местоимений зависит от их формы и значения, т.е. существительные имеют форму множественного числа и выражения выражают понятие множественности, вопросительные и относительные местоимения употребляются как придаточные и зависимые слова во множественном числе. Из приведенного анализа видно, что лингвистами была проделана большая работа в направлении изучения вопросительно-относительных местоимений как части речи. Особенно в направлении определения сущности местоимений, в том числе вопросительно-относительных местоимений в составе предложений, значительный вклад внесен в тот или иной из сопоставляемых языков. В то же время вопросительно-относительные местоимения в английском и таджикском языках изучались с разных сторон, но новым направлением их изучения считается их сравнительный анализ в английском и таджикском языках.

Ключевые слова: местоимения, вопросительные, относительные, английский язык, таджикский язык, изучение, часть речи, анализ, кто, структура и др.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF INTERROGATIVE PRONOUN *WHO-KӢ* IN TAJIK AND ENGLISH

This article deals with the structural and semantic analysis of interrogative and relative pronouns in English in comparison with Tajik. Both in English and in Tajik, interrogative pronouns - relative pronouns have a number digit,

like nouns, they do not have a specific and real meaning, they are dependent words, the meaning of interrogative pronouns is specified in the listener's answer through various expressions. The number category of interrogative and relative pronouns depends on their form and meaning, i.e. nouns have a plural form and expressions express the concept of plurality, interrogative and relative pronouns are used as subordinate and dependent words in the plural. From the above analysis, it can be seen that linguists have done a lot of work in the direction of studying interrogative-relative pronouns as a part of speech. Especially in the direction of determining the essence of pronouns, including interrogative-relative pronouns in sentences, a significant contribution was made to one or another of the compared languages. At the same time, interrogative-relative pronouns in English and Tajik have been studied from different angles, but their comparative analysis in English and Tajik is considered to be a new direction of its study.

Keywords: pronouns, interrogative, relative, English, Tajik, study, part of speech, analysis, who, structure and etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гиёев Фазлиддин* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторант Ph.D, кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: -fazliddin92.tj@mail.ru. Тел.: (+992) 902-05-00-40

Сведения об авторе: *Гиёев Фазлиддин* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедра английского языка и сравнительной типологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: -fazliddin92.tj@mail.ru. Тел.: (+992) 902-05-00-40

Information about the author: *Giyoyev Fazliddin* - Tajik National University, Doctor of Philosophy Ph.D, Department of English and Comparative Typology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave. 17. E-mail: -fazliddin92.tj@mail.ru. Phone: (+992) 902-05-00-40

*Ибодов К.Т.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷӣ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода**

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ яке аз вазифаҳои муҳими забоншиносӣ буда, дар таркиби назарияи забоншиносии умумӣ мавриди муҳокимаю таҳқиқ қарор мегирад. Масъалаҳои марбут ба маъноӣ забоншиносии «истилоҳ» ва «истилоҳшиносӣ» дар забоншиносии муқоисавӣ дертар дар охири асри XIX ибтидои асри XX пайдо шуд. Мафҳуми «истилоҳ» дар илм асосан дар аввалҳои асри XX ба вучуд омадааст. Аввалин тавзеҳи калимаи «истилоҳ» дар «Энциклопедический словарь»-и Ф.А. Брокгауз ва И.А. Ефрон зикр шудааст [1, с.75].

Истилоҳ ҳамчун калима ё иборае дар ҳавзаи амалкардаи илми муайян маъноӣ хоссе дорад ва мафҳуми мушаххасро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳи як соҳа метавонад дар соҳаи дигар маъноӣ истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи одӣ ва маъмул истифода шавад [3, с. 295].

Истилоҳот калимаҳои махсус буда, дорои як маъноянд ва бо ин хусусияти худ аз калимаҳои одии муқаррарӣ, бахусус полисемия фарқ мекунанд. Истилоҳ ба монанди калимаҳои сермаъно ба матн эҳтиёҷ надоранд. Асосан истилоҳот дар матн вобаста ба соҳаи мушаххас истифода бурда мешаванд. Вай на танҳо дар доираи забон, балки дар доираи соҳаи худ истифода бурда мешавад. Истилоҳ сермаъно шуда наметавонад ва хусусияти синонимӣ, антонимӣ ва экспрессивиро низ доро нест.

Таҳлил ва хусусиятҳои истилоҳот дар забоншиносӣ мавриди таҳқиқи олимони зиёде гаштааст [Авербух, Виноградов, Гринёв В, Даниленко П., Марчук, Канделаки Л., Капаназе, Лейчик М., Лотте С., Суперанская, Реформаторский А., Ожегова А., Смирнитский И., Татаринов, Шеглов, Чамшедов П., Искандарова Д., Мамадназаров А., Нуоров Г., Чоматов С., Назарзода С., Султонов М., Фозилов М., Шарипов Т. ва дигарон].

Дар рушди истилоҳот корҳои Г.О. Винокур ва А.А. Реформаторский нақши муҳимро бозидаанд. Дар нашриҳои худ «Оид ба баъзе зухуроти ташаккули калимаҳо дар истилоҳоти техникаи забони русӣ» соли 1939 Г.О. Винокур ба масъалаҳое, ки ба он замон ва имрӯз марбут аст, тавассути муайян кардани моҳияти забони истилоҳ, этимология ва сохтори функционалии системаҳои истилоҳӣ, таносуби истилоҳот ва номенклатура вобастаанд, диққат додааст. Бори аввал дар соҳаи забоншиносӣ ин олим тахминро оид ба ҳуди истилоҳ ва калимае баён кард, ки вазифаи махсусе доштааст. Тибқи ақидаи олим, вазифаи номгузорӣ ҳамчун вазифаи муайянкунандаи истилоҳ амал мекунад [2].

А.А. Реформаторский, забоншинос – истилоҳшиноси машҳур, ки дар ибтидо дар истилоҳоти намунавӣ истодагари карда буд, қайд мекунад, ки забон ба решаи пешрафти илм махсусан пайванд шуда, ҳамчун унсур сохторӣ дар байни илм вучуд дорад. Ҳамзамон, олим таъкид кардааст, ки истилоҳот «нисбат ба илм», бештар вазн ва сохтори забониро доро мебошанд. Дар ин ҳолат мо дар бораи чӯзҳои истилоҳии забон сухан меронем, ки ба ҳеч вачҳ бо дигар унсурҳои забон шинохта нашудааст [10, с. 164-165].

Таҳқиқи истилоҳшиносон на танҳо истилоҳоти алоҳидаро таҳлил менамояд, балки ба масъалаи коркарди умумии истилоҳотшиносӣ дахл дорад. Таваҷҷуҳи забоншиносон ба масъалаи истилоҳот тасодуфӣ набуда, ба сохтори назарии истилоҳотшиносӣ, ҳамчунин талаботи амалии истилоҳ мебошад. Яке аз масъалаҳои муҳими назарии истилоҳшиносӣ ин муайян намудани истилоҳ аст [4, с. 125].

Тибқи талаботи фарҳангҳои тафсирий, ки бояд маъноӣ калима мукаммалу равшан баён карда шавад, мураттибони «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (дар ду ҷилд), (1969) вожаи «истилоҳ»-ро чунин муайян кардаанд:

Истилоҳ аз калимаи арабӣ гирифта шуда, маънояш ба ҳам сулҳ кардан, оштии кардан; 2) калима ё иборае, ки хосси як гурӯҳи мардум (масалан, аҳли як касб) аст ё дар байни онҳо маъноӣ махсусе пайдо кардааст; калимае, ки дар соҳаи илму фан барои ифодаи маъноӣ махсуси ғайраслӣ қабул шудааст, термин мебошад.

Ҳамоҳангсозии истилоҳоти соҳавӣ ва махсусан истилоҳоти илмӣ-техникӣ, технологӣ ва энергетикӣ дар зерӣ таъсири сабабҳои гуногун заҳмат ва фурсати бештарро талаб мекунанд, зеро ин ришта дар ин се забонҳои мавриди таҳлил хусусиятҳои хосси худро доранд ва инчунин аз марҳилаи рушд ва минтақа низ вобастагии калон доранд. Вале дар қараёни ҳамоҳангсозии истилоҳот ва додугирифтӣ вожаҳо ба баҳрабардорӣ аз истилоҳоти ҳамзабонон, набояд хусусиятҳои хос ва вижагиҳои забони тоҷикиро фаромӯш кард, чунки забони тоҷикӣ дар минтақаҳои инкишофи худ дорои вижагиҳои хос мебошад [3, с. 455-456].

Қайд кардан ҷои аст, ки истилоҳоти соҳаи энергетикӣ дар забоншиносии тоҷик ва англисӣ аз нуктаи назари забоншиносӣ ба таври комил таҳқиқ нашудааст. Дар забони англисӣ дар алоҳидагӣ истилоҳоти соҳаи энергетикӣ, ҳам аз ҷиҳати грамматикӣ ва ҳам аз ҷиҳати маъноӣ ҳалли худро ёфтааст. Инчунин ин истилоҳот дар забони англисӣ дар муқоиса бо дигар забонҳои дунё низ таҳлил шудааст, вале мутаассифона, дар забони тоҷикӣ на дар алоҳидагӣ ва на дар шакли муқоиса то ҳол мавриди таҳлил қарор нагирифтааст.

Аввалин коркардҳо дар омӯзиши истилоҳоти энергетикӣ дар забоншиносии русӣ ва англисӣ пайдо шуданд. Аз нимаи дууми солҳои 80-уми асри XX аввалин луғатҳои гуногун (якзабона, дузабона, тафсирий), ки ба лексикаи энергетикӣ бахшида шудаанд, ба вуҷуд омаданд.

Асри XX бо пешрафти босуръати илм ва техника тавсиф карда шуд, ки боиси афзоиши зиёди мафҳумҳо гардид, ки бояд тавассути эҷоди чизи нав ё мутобиқ кардани мафҳумҳои мавҷуда номгузорӣ карда шаванд.

Ҳарчанд раванди истилоҳсозӣ дар забонҳои муқоисашаванда қайҳо объекти таҳқиқи муҳаққиқони забоншиносии ватанӣ ва хориҷӣ қарор дорад, аммо масъалаи таҳлили луғавии раванди истилоҳсозии энергетикӣ дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст.

Anod – анод - дастгоҳи электродии аппарат, ки ба қутби мусбати манбаи қараёни қувваи барқ пайваست карда шудааст.

Autotransformer - трансформаторе, ки дар он ду ё зиёда печҳо ба таври галванӣ пайваست карда шудаанд, то ки онҳо як қисми умумиро тақсим кунанд. Ин истилоҳ ба соҳаи энергетика хос буда, ҳамчун исми мураккаб, аз ду решаи маънодор ва суффикси *er* сохта шудааст: *Auto* + *transform* + *er*.

Bubbler - зарфҳои васеъкунӣ дар системаи дренажии лӯлаи бугӣ бо таъминоти онҳо дар сатҳи оби хунуккунӣ ва аз ҳад зиёди он.

Cell tank - зарф барои ҷойгиршавии блоки электродҳо ва электролитҳои батарея. Ин истилоҳ дар забони англисӣ исми сохта буда, аз ду калимаи мустақил ва маънодор сохта шудааст.

Electrical energy balance - системаи нишондиҳандаҳое, ки мутобиқати пурраи миқдори (баробари) байни қабул ва истеъмоли энергияи электроинъикос менамояд.

Rectifier – асбоби ба қараёни доимӣ гардондани қараёни тағйирёбандаи электрик. Элементи ҳаракаткунанда дар ин дастгоҳ шпиндел мебошад, ки ба риштаи гайкаи устувори раво, ки дар сарпӯш ё юғ ҷойгир аст, печонида мешавад.

Multiterminal network - бисёрқутбӣ - як қисми схемаи барқӣ, ки зиёда аз ду терминали махсус дорад.

Thermal power, Thermal capacity - таъвоноӣ - миқдори гармие, ки манбаи гармӣ дар як воҳиди вақт ҷудо мекунанд. Ин истилоҳ дар забони англисӣ аз ду калимаи мустақилмаъно таркиб ёфтааст, ки дар забони тоҷикӣ танҳо бо як калимаи сода ифода меёбад.

Single boiler - single turbine power unit – моноблок-нерӯгоҳи электрикии блокӣ, ки аз як деғ ва як турбинаи буғ иборат аст.

Unit - агрегат - воҳиди васлкунӣ, ки қомилан ивазшаванда буда, қобилияти ҷудо аз дигар ҷузъҳои маҳсулот ё умуман маҳсулот ва қобилияти мустақилона иҷро кардани вазифаи муайян дар маҳсулотро дорад.

Дар мақолаи мазкур инчунин чор истилоҳи якрешагӣ таҳлил карда мешавад, ки номҳои воҳидҳои ченак, ки бо воситаи метонимӣ аз номи олим ё ихтироъкор ба номи воҳиди ченак гузоштаанд, ташаккул ёфтаанд.

Ampere – Ампер воҳиди ченаки қувваи қараён – ки аз номи Андре-Мари Ампер, физик ва математикаи фаронсавӣ гирифта шудааст.

Herz – Герц - воҳиди басомади равандҳои даврӣ - аз номи Генриха Герца, физики олмонӣ гирифта шудааст.

Volt – Вольт - воҳиди шиддати барқ – ба номи Алессандро Волт, физики итолӣ вобастагӣ дорад.

Watt – Ватт - воҳиди ченкунии қувва - ба номи механики шотландию ирландӣ Ўйемс Ватт монда шудааст.

Албатта, ин истилоҳотро замонавӣ ҳисоб кардан мумкин нест, аммо воҳидҳои ченакро ифода намуда, дар соҳаи энергетика дар ҳама марҳилаи рушди худ ва дар ҳама ҷо дар стандартҳо ва ҳуҷҷатҳои техникӣ истифода мешаванд.

Дар забони илм ҳар як истилоҳ, сарфи назар аз пайдоиш бояд асоснок бошад. Донишмандони истилоҳ ва таърифи истилоҳот барои мутахассисон дар ҳама соҳа нақши бениҳоят муҳим мебошад.

Берун аз ҷорҷӯбаи системаи забон истилоҳ ба мисли дигар калимаҳо вазифаҳои муҳимро иҷро мекунанд. Ҳамин тариқ, онҳо инчунин дорои антониму идиома низ ҳастанд. Мисол истилоҳи “*valve*” дар соҳаи мошини маънои «клапан»-ро дорад, дар соҳаи радиотехника «ҷароғи техникӣ», дар гидроэнергетика «парда»; истилоҳи “*power*” дар соҳаи физика «қувва», «энергия», дар математика «қисмат», дар оптика «қувваи зиёдшавии линзаро» мефаҳмонад [3, с.298].

Қайд кардан зарур аст, ки дар соҳаи энергетика низ бисёр истилоҳот ба назар мерасанд, ки дар дигар соҳаҳои ҳаёт низ истифода бурда мешаванд, лекин аз ҷиҳати мазмунӣ луғавиашон гуногун мебошанд. Мисол, вожаи unit дар забони англисӣ қариб дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт истифода бурда мешавад ва дар соҳаи энергетика низ вожаи сериестемол ба шумор рафта, ҳамчун агрегат тарҷума мешавад.

Мисол: Агрегати аввали барқии Роғун ба кор даромад.

The first unit of Rogun hydropower station was commissioned.

Ба масъалаи тафовут дар илми истилоҳшиносӣ дар асарҳои олимони гуногун таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад, ба монанди В.М. Лейчик, С.Д. Шелов, С.В. Гринев-Гриневич, Э.А. Сорокина, Ю.В. Сложеникина, Ю.Н. Марчук, С. Назарзода, М. Мусоев, П. Нуров ва ғайраҳо.

В.М. Лейчик олими рус масъалаи тағйирёбии истилоҳотро ҳамчун яке аз муҳимтарин масъалаҳои аз нуқтаи назари имкони муайян кардани қолабҳои кардиналӣ дар омӯзиши истилоҳот ва маҷмуи онҳо дида баромадааст. Ҳудуди тағйирёбии истилоҳро се омил муайян мекунанд: системаи мафҳумҳое, ки ба назария вобастаанд, системаи истилоҳот ва матн, ки истилоҳ дар он фаъолият мекунад [11, с.188].

Сабабҳои асосии тарҷумаи бисёрвариантии истилоҳотро С.В. Гринев-Гриневич чунин муайян мекунад: 1) ноустувор будани истилоҳоти як қатор соҳаҳои илму техника; 2) қори нокифоя ва бесистема дар бобати ба тартиб андохтани истилоҳот ва тартиб додани луғатҳои махсус; 3) нокифоя инкишоф додани қори оид ба танзими байналхалқии истилоҳот [9, с.116].

Сермаъноӣ низ дар тарҷумаи истилоҳот ба мушкилиҳои зиёди маъноӣ оварда мерасонад. Агар дар луғати тарҷумонӣ ба ҳар як истилоҳи забони хориҷӣ танҳо як маъно мувофиқат мекард, яъне агар ин истилоҳ якмаъно мебуд, масъалаи тарҷума мушкилие ба вучуд намеовард. Барои тарҷумонҳо пайдо кардани эквиваленти мувофиқ душвор аст.

Ин омилҳо то чӣ андоза дар робита бо истилоҳоти неруи барқ амал мекунанд, дар мақола дида мебароем.

Тибқи муқаррароти якуми С.В. Гринев-Гриневич қайд кардан лозим аст, ки соҳаи электроэнергетика ҳамчун соҳаи илм терминологияи аз ҷиҳати илмӣ асоснок дорад. Аммо бо сабаби тағйир ёфтани шароити берунии фаъолият ва рушди системаҳои энергетикӣ (либерализатсияи иқтисодиёт, пайдоиши бозорҳои энергетикӣ ва ғайра) системаи истилоҳот зиёд шуда, характери он ноустувор мегардад. Мувофиқи нуқтаи назари дуум метавон гуфт, ки дар соҳаи электроэнергетика қори ба тартиб андохтани истилоҳот ва тартиб додани луғатҳои махсус давом дорад. Аз ҷумла, соли 2002, фарҳанги В.В. Красник «Истилоҳҳо ва мафҳумҳо дар соҳаи электроэнергетика» [Красник, 2002, маводи электронӣ], соли 2007 маҷмуаи истилоҳоти «Эътимоднокии системаҳои энергетикӣ» ба нашр расиданд. Дар забони тоҷикӣ бошад, соли 2007 олимони П. Рачабов, Д. Давлатшоев, У.Т. Хочаев, М.

Каримов “Фарханги дузабонаи истилоҳоти энергетикии руси-тоҷикӣ”- ро ба чоп расониданд.

Барои нишон додани тафовути семантикӣ дар забони англисӣ истилоҳи power quality/сифати электроэнергетика, ки вобаста ба матн онро метавон ҳамчун эътимоднокии таъминоти барқ дар маҷмӯъ ё хусусиятҳои кори таҷҳизоти барқӣ шарҳ дод., истифода мешавад. Мисол, дар мақолаи «On power quality and reliability of supply» [Kovernikova, Shamonov, 2019] истилоҳи power quality бо роҳҳои гуногун шарҳ дода шудааст. «Power quality determines reliability of electrical equipment operation performance of assigned functions by it, service life.” ва «In Russia before the adoption of the federal laws “On technical regulation» and “On electric power industry” ва the problem of power quality was treated as a problem of power system condition control. Илова бар он ки истилоҳи **Power quality** метавонад дар маъноҳои гуногун истифода шавад, ин мисол нишон медиҳад, ки таъриф бо афзоиши дониш дар соҳаи неруи барқ чӣ гуна тағйир меёбад.

Боз як мисоли дигарро бо истилоҳи *low voltage/шиддати паст* меорем. Дар луғати байналмилалӣ электротехникӣ [Международный электротехнический словарь, 2019] ду таърифи истилоҳи low voltage/шиддати паст дода мешавад: 1) Шиддате, ки арзиши аз ҳадди муқаррарии иҷозатдодашуда камтар аст; 2) пасттарин аз ду ё зиёда шиддат дар дастгоҳ ё насб. Дар маънои якум ин истилоҳ дар заминаи тақсимои энергияи барқ ва дар маънои дуюм дар заминаи шиддати дастгоҳ истифода мешавад.

Солҳои охир таваҷҷуҳ ба кафолати сифати неруи барқ зиёд шудааст. Бинобар ин, истилоҳоти махсус барои тавсифи зухуроти ба ҳам алоқаманд таҳаввул ёфт. Мутаассифона, ин истилоҳот дар ҳама бахшҳои саноати энергетикӣ якто нест. Як мисол оиди тағйирёбии маънои истилоҳоти power quality / сифати электроэнергия меорем. Дар бахши энергетика истилоҳи power quality/ сифати барқ аз охири солҳои 1980 ба яке аз истилоҳҳои калидӣ табдил ёфтааст, зеро он бо падидаҳои гуногуни электромагнитӣ дар система алоқаманд аст.

Истилоҳи аз ҳама серистеъмол дар соҳаи энергетика outage/ қатъи қувваи барқ мебошад, ки дар луғати соҳавӣ чунин синонимҳо дорад; glitch/садама, нокомӣ, рад ва blink/чашмак задан, дурахши нур. Аммо таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки онҳо дар муоширати касбӣ истифода мешаванд на дар ҳуҷҷатҳои техникӣ. Ин истилоҳотро бо мисол аз як сомонии интернетии як ширкати энергетикӣ нишон медиҳем. «Blinks occur when an obstruction comes into contact with a power line or transformer» [Сомонаи ширкати Jones-Onslow Electric Membership Corporation, маводи электрони]; ё ин ки мисол аз мақолаи илмӣ: «This research has made an attempt to analyze electrical glitches which contribute greatly to LHC downtime and reduce the beam availability for physicists» [Oleksii Abramenko, 2017, маводи электронӣ]. Мувофиқи луғати этимологии [Etymonline, маводи электронӣ] истилоҳи outage аз ду калима таркиб ёфтааст out/ хомӯш ва age/муҳлат, вақт, аз ҳамин сабаб ин истилоҳ ҳамчун метафор истифода бурда мешавад. Калимаҳои power outage или power failure дар соҳаи энергетика ҳаммаънои калимаи outage мебошанд. Бо вучуди ин, истилоҳи blackout ин падидаҳо ба таври возеҳ ифода мекунад.

Мисол: “Fortunately, the swift action and special measures taken by the Iran Grid Management Co. (IGMC) avoided a total blackout” [Transmission & Distribution World, May 2018 issue, с. 36]. Хушбахтона, ба шарофати амалҳои фаврӣ ва чораҳои махсус аз ҷониби Iran Grid Management Co. (IGMC) тавонист, ки аз қатъи пурраи худ канорагирӣ кунад.

Аз рӯйи тафовути семантикӣ олимони муносибатҳои синонимиро байни калимаҳои на танҳо як категорияи грамматикӣ, балки категорияҳои гуногуни грамматикӣ низ фаҳмиданд, мисол, heat ва thermal. Ибораҳои истилоҳии англисӣ heat power plant ва thermal power plant ҳаммаъно буда, неругоҳи электрикии гармидиҳиро ифода мекунанд.

Дар тарҷума бисёртар истилоҳоте дида мешавад, ки дар дохили онҳо қисматҳои тарҷуманашаванда нестанд. Вобаста ба ҳамин ҳангоми тарҷумаи чунин истилоҳот баъзе аз хусусиятҳо мавҷуд ҳастанд, ки ба тарҷума ёрӣ мерасонанд.

Баъзе истилоҳоте ба назар мерасанд, ки дар ҳамаи забонҳо як хел тарҷума мешаванд. Аслан ин гуна истилоҳот аз забони юнонӣ ва латинӣ гирифта шудаанд ва ҳамчун истилоҳи байналхалқӣ ба шумор мераванд. Онҳо дар ҳамаи забонҳо қариб, ки як хел талаффуз карда мешаванд ё ин ки хусусияти якхелаи фонетикӣ доранд.

Мисол: **energy** –энергия; **hydro** – гидро; station – станция; **walt**- вольт, **kilowatt**- киловат ва ғайраҳо.

Калимаҳое, ки ҳангоми тарҷума шудан ба варианти аслии он монанд нестанд. Мисол: *power* – қувва, *thermal*- гарм, *heat*- гарм кардан, *temperature* – ҳарорат ва ғайраҳо.

Ҳангоми тарҷумаи истилоҳоти соҳаи энергетика мо бояд аз фарҳангҳои дузабона истифода барем, ки дар вақти тарҷума ба иштибоҳ дучор нашавем. Дар байни якчанд вариантҳои истилоҳҳои *operation* ва *control* дар забони русӣ ҳамон эквиваленти назорат (контроль) пешниҳод карда мешавад, аз ин рӯ дар забони русӣ ҳангоми тарҷума интиҳоби калимаи дуруст ҳамеша мушкил мегардад, вале дар забони тоҷикӣ бошад, дар вақти тарҷумаи калимаи *operation* – вожаи фаъолият, вазифа истифода бурда мешавад ва барои вожаи

control бошад, калимаи назорат истифода бурда мешавад. Дар саноати электроэнергетика ибораҳои истилоҳоти хуб ба роҳ монда шудаанд, ки дар вақти тарҷумаи онҳо ба дигар забон мушкilot пайдо намешавад, ба монанди: *dispatch control*/назорати деспетчер, *operative control of equipment*/ идоракунии зудамали таҷҳизот, *emergency control system*/автомати зиддисадамавӣ.

Аз ҳуҷҷатҳои техникӣ чанд мисол меорем, ки тарҷумаи онҳо бо мутахассисони соҳа мувофиқ карда шудааст. Истилоҳи *operating reliability*-ро метавон ҳамчун эътимоднокии амалиётӣ, эътимоднокии кор, эътимоднокии фаъолият тарҷума кард.

Мисол: (англ) Defines operating limits, develop contingency plans, and monitor operations of the transmission facilities (точ). Ҳудуди амалиётиро муайян мекунад, нақшаҳои ҳолатҳои фавқулодaro таҳия мекунад ва иҷрои иқтидори интиқолро назорат мекунад; истилоҳи *operating limits* на ҳамчун маҳдудиятҳои амалиёткунанда тарҷума шудааст, дар ҳоле ки дар ҳолати дуюм "амалҳои назоратӣ" ҳамчун "корҳои назоратӣ" тарҷума мешаванд. Дар баробари ин, истилоҳи *operational plan* ҳамчун нақшаи амалиётӣ тарҷума мешавад ё ин ки *operating requirements* - талаботи амалиётӣ.

Агар бо вучуди ин, яке аз вариантҳои тарҷумаи истилоҳи *operation* - амалӣ кардан бошад, пас ибораи зерини "Хусусиятҳои амалӣ кардан ва имкониятҳои техникии агрегатҳои тавлидкунанда"-ро «*Generator unit operational characteristics and capabilities*» тарҷума кардан мумкин аст.

Тарҷумаи ибораҳои истилоҳи бо калимаи *network* - шабака як қатор хусусиятҳо дорад. Якчанд истилоҳот мавҷуданд, ки онҳоро бо усули тарҷумаи аз рост ба чап ба осонӣ тарҷума кардан мумкин аст, агар таркиби истилоҳот аз исми иборат бошад [6, с.121].

Аксари таркиби истилоҳоти англисӣ аз ду ҷузъ иборатанд, ки мувофиқи модели исми хос + номи умумӣ ташаккул меёбанд, ки чунин хусусият дар забони тоҷикӣ низ ба назар мерасад. Мисол: *Rogowski coil* – катушка Роговского, *Buchholz relay* – реле Бухгольца: неругоҳи барқии Себзор, неругоҳи барқии Роғун. Лекин хусусияти фарқкунандааш дар он аст, ки дар забони англисӣ аввал исми хос меояд, баъд исми чинс, дар забони тоҷикӣ бошад, баръакс аввал исми чинс меояд, баъд исми хос. Инчунин, модели дутаркиба низ оварда шудааст, ки дар он номи хос дар падежи соҳиби + исми чинс оварда шудааст. *Coloumb' law* – қонуни Кулон, *Lenz's rule* – қоидаи Ленц. Таркибҳое, ки аз се қисм иборат ҳастанд, камтар маъмуланд. *Wien-bridge oscillator* – генератор дар кўпруки Вина, *Scott-connected transformer* – трансформаторе, ки бо чадвали Скотт сохта шудааст.

Дар соҳаи электроэнергетика чунин истилоҳҳое ҳастанд, ки дар луғат чунин сабт шудаанд: *brownout*/ қатъ кардани қувваи барқ аз сабаби нарасидани тавоноӣ. Истилоҳот дар худ сохти мушкili маъноӣ доранд ва ҳамчун як қисмати мушкili забон ба ҳисоб мераванд. Истилоҳот чамъи калима, ибора, ихтисора ва баъзе қисматҳои дигари забон мебошанд, ки бо ҳам омада дар соҳаи худ маъноҳои гуногунро баён мекунанду на ба ҳама фаҳмо ҳастанд.

Бинобар ҳамин, барои дуруст дарк кардани маъноӣ истилоҳот мо бояд аз ҳуди ҳамон соҳа хуб бохабар бошем, зеро мавриди таҳқиқ қарор додани истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда аз ҷиҳати муқоисавӣ метавонад ба ҳалли мушкilotи забонӣ мусоидат карда, роҳҳои нави илмиро бо дигар халқу миллатҳо боз намояд.

Мавриди таҳлил ва омӯзиш қарор додани истилоҳоти энергетикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои дарки мушкilotе, ки дар корҳои илмӣ тадқиқотии олимони берунмарзӣ дарҷ гардиданд ва пешниҳод кардаанд, ки барои илми забоншиносии тоҷик роҳи нав боз ҳоҳад кард.

Дар маҷмуъ, ба танзим даровардани истилоҳот яке аз масъалаҳои муҳимми илмӣ буда, ҳамаҷаҳаф омӯхтан ва аз ҷиҳати истифодаи умум қаринаҳои нисбатан суфташудаи онҳоро пешниҳод кардан мутобиқи матлаб аст.

Муқарриз: *Соҳибназарова Ҳ.* – н.и.ф., дотсенти ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода

АДАБИЁТ

1. Бархударов, Л.С. Грамматика английского языка / Л.С. Бархударов, Д.А. Штелинг. - М.: Высш. шк., 1973. - 423 с.
2. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории философии и литературы. - М.: Наркомпрос РСФСР, 1939. -С. 3-54.
3. Масъалаҳои мубрами омӯзиши забони тоҷикӣ ва забонҳои хориҷӣ. - Душанбе, 2019. - 412 с.
4. Сафаров, А. Вестник педагогического университета / А.Сафаров. – Душанбе, 2020.
5. Қосимова М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷики (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Сино, 2007. - 238.
6. Максимова, Н.В. Современная электроэнергетическая терминология: структурный и семантический аспекты. дис. канд. фил. наук / Н.В. Максимова. - М., 2020. – 183 с.
7. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷики / С. Назарзода. - Душанбе, Дақиқӣ, 2013. – 368 с.
8. Нуров, П. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмӣ тоҷикӣ / П. Нуров. – Душанбе, 2006. - 324 с.
9. Гринев-Гриневич С.В. Введение в терминографию. Учебное пособие / С.В. Гринев-Гриневич. - 3-е изд., доп. - М.: Либроком, 2009. - 224 с.
10. Реформатский, А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс, 1996. - 536 с.
11. Лейчик В.М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В.М. Лейчик. Изд. 4. URSS. 2009. - 256 с.
12. Tarasova E.S. Peculiarities of Electric Power Engineering Terms Formation / E.S., Tarasova, A.A. Kradetskaya. - 2015. [Манбаи электронӣ].
13. Oxford learner's dictionaries. [Манбаи электронӣ]. URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ ИСТИЛОҲОТӢ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур истилоҳоти соҳаи энергетика аз ҷиҳати луғавӣ дар забонҳои гуногунсохтор, аз ҷумла дар забонҳои тоҷикӣ англисӣ мавриди таҳлил қарор ёфтаанд. Истилоҳот аз дигар калимаҳо бо ғурамуҷумлаи худ фарқ мекунанд. Истилоҳоти соҳаи энергетика асосан бо истилоҳоти мураккаб ё истилоҳот – ибораи пешниҳод гардидаанд ва ҳамаҷаҳаф дар мақола таҳлили ҳудуд ёфтаанд. Дар мақолаи мазкур асосан истилоҳоти энергетикӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд, зеро истилоҳоти соҳаи энергетика дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз нуқтаи назари забоншиносӣ ҷанбаҳои таҳқиқ нашудаанд. Дар забони англисӣ дар алоҳидагӣ истилоҳоти соҳаи энергетикӣ ҳам аз ҷиҳати грамматикӣ ва ҳам аз ҷиҳати маъноӣ ҳалли ҳудуд ёфтаанд. Инчунин ин истилоҳот дар забони англисӣ дар муқоиса бо дигар забонҳои дунё низ таҳлил шудааст, вале мутаассифона дар забони тоҷикӣ на дар алоҳидагӣ ва на дар шакли муқоиса то ҳол мавриди таҳлил қарор наёфтааст. Солҳои охир таваҷҷуҳ ба қаволати сифати нерӯи барқ зиёд шудааст. Бинобар ин, истилоҳоти махсус барои таъсифи зӯҳуроти ба ҳам алоқаманд таҳаввул ёфт. Мутаассифона, ин истилоҳот дар ҳама бахшҳои соҳаи энергетикӣ яқин нест. Як мисол оиди тағйирёбии маъноӣ истилоҳоти power quality / сифати электроэнергия меорем. Дар бахши энергетика истилоҳи power quality/ сифати барқ аз охири солҳои 1980 ба яке аз истилоҳҳои калидӣ табдил ёфтааст, зеро он бо падидаҳои гуногуни электромагнитӣ дар система алоқаманд аст. Дар мақола инчунин махсусиятҳои тарҷума, маъно ва пайдоиши бархе аз истилоҳоти соҳаи энергетика мавриди омӯзиш қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: қувваи барқ, истилоҳ, соҳаи электроэнергетика, тарҷума, лексика, қувва, агрегат, тафовут, монандӣ, муодил, бисёрвариантӣ.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье были анализированы термины в области энергетики с точки зрения лексики разнотелных языков, в том числе таджикского и английского языков. Термины отличаются от других слов своим значением. Терминология в области энергетики представлена в основном сложными терминами или терминами-словосочетаниями, и они подробно проанализированы в статье. В данной статье в основном были анализированы энергетические термины, так как термины энергетического поля в таджикском и английском языках мало изучены с точки зрения языковедения. В английском языке терминология энергетического сектора нашла свое решение отдельно как в грамматическом, так и в смысловом отношении. Также эти термины проанализированы в английском языке в сравнении с другими языками мира, но, к сожалению, в таджикском языке ни отдельно, ни в сопоставительной плeне, они еще не проанализированы. В последние годы возрос интерес к обеспечению качества электроэнергии. Поэтому для описания родственных явлений сложилась специальная терминология. К сожалению, эти термины не были одинаковыми во всех отраслях энергетики. Приведем пример об изменении значения терминов power quality. В энергетике power quality стал одним из ключевых терминов с конца 1980-х годов, так как он связан с различными электромагнитными явлениями в системе. В статье также рассматриваются особенности перевода, значения и происхождения некоторых терминов в области энергетики.

Ключевые слова: электроэнергия, термин, сфера, электроэнергетика, перевод, лексический, энергия, агрегат, различия, свойство, эквивалент, многовариантность.

LEXICAL ANALYSIS OF ENERGY TERMS IN TAJIK AND ENGLISH

This article analyzed the terms in the field of energy from the point of view of the vocabulary of languages of different systems, including Tajik and English. Terms differ from other words in their meaning. The terminology in the field of energy is represented mainly by complex terms or phrases, and they are analyzed in detail in the article. In this article, energy terms were mainly analyzed, since the terms of the energy field in Tajik and English linguistics have been studied from the point of view of linguistics. In the English language, the terminology of the energy sector has found its solution separately, both in terms of grammar and meaning. Also, these terms have been analyzed in English in comparison with other languages of the world, but, unfortunately, in Tajik language they have not yet been analyzed either separately or in a comparative form. In recent years, there has been increased interest in power quality assurance. Therefore, a special terminology has developed to describe related phenomena. Unfortunately, these terms were not the same in all branches of the energy industry. Let's give an example of changing the meaning of the terms power quality. In the energy industry, power quality has become one of the key terms since the late 1980s, as it is associated with various electromagnetic phenomena in the system. The article also discusses the features of translation, meaning and origin of some terms in the field of energy.

Keywords: Electroenergy, term, sphere of electroenergy, translation, lexical, energy, unit, difference, similarity, equivalent, multiversion.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ибодов Камолиддин Тагоевич* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, докторант, кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Суроға:** 734019, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Ф.Мухаммадиев, 17/6. E-mail: kamoliddin2018@list.ru. Тел.: (+992) 900-60-61-69

Сведения об авторе: *Ибодов Камолиддин Тагоевич* - Таджикский международный университет иностранных языков им. С.Улуғзода, докторант, кафедра сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** 734019, г.Душанбе, Республика Таджикистон, ул Ф.Мухаммадиева, 17/6. E-mail: kamoliddin2018@list.ru. Тел.: (+992) 900-60-61-69

Information about the author: *Ibodov Kamoliddin Tagoevich* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulughzoda, a third-year PhD student the department of comparative linguistics and the translation theory. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadiev Str., 17/6 E-mail: kamoliddin2018@list.ru. Phone: (+992) 900-60-61-69

СОЧЕТАЕМОСТЬ РУССКОЙ ГЛАГОЛЬНОЙ ПРИСТАВКИ *по-* В РОДИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ*Маджидзода А.Р.***Таджикский национальный университет**

В современной грамматической теории при изучении категории падежа сформировались три основных подхода: формальный, регистрирующий изменение словоформы и исчисляющий количество падежей соответственно количеству грамматических форм изменения имени; функциональный, изучающий семантические характеристики падежных форм слова, и генеративный, пересекающийся с лингвокогнитивным, утверждающий, что глубинные падежи представляют собою модели отношений между именем и глаголом, а их поверхностная реализация обусловлена их употреблением.

Как известно, главным объектом морфологических исследований является изучение словоформ в каком-либо языке. Согласно Грамматике 80, которая приводит довольно традиционное определение: «Словоформа есть одно из 6 выявлений (манифестаций, видов существования) слова» (1980: I, 123). Далее в Грамматике 80 говорится, что «словоформы одного и того же слова, отличающиеся друг от друга морфологическими значениями, являются формами этого слова» (1980: I, 123). Здесь мы сталкиваемся с двумя основополагающими понятиями, особенно важными для определения категории падежа, а именно, с понятием «одного и того же слова», а также с понятием формы слова или словоформы, поскольку падежные формы имен существительных и являются их словоформами.

Так, Виноградов В.В. указывает, что современная падежная терминология восходит к античной, являясь по его образному выражению, ее «осколком» [Виноградов В.В., 1947:168]. Это нашло своё отражение в наименовании некоторых падежей в русском языке.

- родительный падеж (*genike, genitivus* - родовой) назван так потому, что иногда обозначал родовую принадлежность или происхождение.

Виноградов отмечал, что западноевропейские языковеды выработали общие формулы, которые схематически очерчивают значения основных падежей.

Так, за родительным падежом они признают в приименном употреблении определительное значение («примечательное»), а в приглагольном употреблении он противопоставляется винительному, так как означает, что выраженное глаголом понятие относится или распространяется не ко всему объёму имени.

Языкознание слова, на уровне употребления в приименных, глагольных и предложных конструкциях. Такое исследование имеет как теоретическую, так и практическую значимость, поскольку позволяет предупреждать отрицательную интерференцию в практике перевода и при обучении русскому или арабскому языкам.

Родительный падеж, или генетив, представляет наибольший интерес среди всех других падежей в силу своей многозначности и особой функциональности. Согласно «локалистической» теории первичная функция генитива представляет собой «результат транспозиции глагольной синтагмы в именную синтагму; генитив - это падеж, который без дополнительных средств (*à l'usage*) транспонирует в отношение между двумя именами функцию, которая в высказывании с личным глаголом выполняется или номинативом, или аккузативом» [Бенвенист Э. Общая лингвистика. М., 1974. 446 с.]. Формы генитива оказываются, в большинстве своем, сильно обусловленными синтаксически, что приводит к разнообразию значений родительного падежа.

Таджикскому языку аналитической группы языков не присуще явление падежа, как это имеет место в флективных группах. Отношение одного слова к другому в предложении в русском и таджикском языках выражается различными грамматическими средствами. Например, в русском языке оно передается посредством падежных форм без предлогов или с предлогами, а падежные формы образуются прибавлением окончаний к основе. В таджикском языке подобного явления нет, и значения русских падежей, которые тесно связаны с падежными окончаниями, выражаются посредством начальной формы существительного в различных синтаксических позициях и сочетаниях, изафетной конструкцией, сочетанием с предлогами и послелогами.

Изафет передается при помощи элемента -и, прибавляемого к определяемому слову, которое стоит впереди определения, например: книга учителя - (книга - китоб, учитель - муаллим) китоби муаллим, книга сестры - китоби хоҳар, здание университета - (здание - бино, университет - омузишгоҳ) - бинои омузишгоҳ. В словосочетании книга учителя, в котором книга является определяемым, а учителя - определением, в таджикском варианте китоби муаллим - китоб является определяемым, соединенным при помощи изафета с определением муаллим. В устной речи таджики широко употребляют разговорную форму изафета. В разговорной форме изафета определение ставится впереди определяемого, причем первое принимает окончание -а (-я), а второе местоименный суффикс -аш (-яш), -ашон (-яшон), например: название улицы - (название - ном, улица - куча) номи куча, кучая но-маш (разговорная форма); владельцы машин - (владельцы - сохибон, машины - мошинхо) сохибони мошинхо, мошинхо сохибашон (разговорная форма).

Родительный падеж русского языка в значении «исходный пункт движения» и «конечный пункт движения» выражается в таджикском языке при помощи предлогов аз (из, от), то (до), например: Он приехал из Таджикистана (он - вай, приехал - омад, из - аз) - Вай аз Тоҷикистон омад; Он вернулся из Москвы - Вай аз Москва баргашт; От остановки до университета пять минут пути (от - из, остановка - истгоҳ, до - то, университет - омузишгоҳ, пять - панҷ, минута - дақиқа, путь - роҳ) - Аз истгоҳ то омузишгоҳ панҷ дақиқа роҳ аст; От Москвы до Душанбе семь дней пути. - Аз Москва то Душанбе ҳафт рӯз рах аст.

Значение «предназначение» родительного падежа русского языка передается в таджикском языке при помощи предлога барои (для): Я купил для вас розы (я - ман, купить - харидан, для - барои, вы - шумо, розы - садбарг) - Ман барои шумо садбарг харидам; Он создал все условия для тебя - Вай барои ту ҳама шароитро пайдо кардаст.

Каждое слово или словосочетание и даже предложение имеет свою структуру, свою модель. В модель синтаксической сочетаемости приставочных глаголов входят такие компоненты, как приставочный глагол (Γ_n) и распространитель (P): $\Gamma_n + P = CC$.

Количество распространителей в модели синтаксической сочетаемости приставочных глаголов, как и для других приставок, так и для приставки ПО- может быть разным. Если модель имеет один распространитель, то он выражается, прежде всего, существительным во всех падежах, кроме именительного, как с предлогом, так и без предлога. Если в составе модели сочетаемости два или более распространителя, то они выражаются не только существительным, но и другими частями речи.

С.Д. Кацнельсон [1987] в качестве таких распространителей выдвинул слово «дополнение», которое заполняет «пустые места». Ученый считает, что слово, обладающее валентностью, предполагает возможность его «дополнения» [10, с.20-32]. Под валентностью мы понимаем также и понятие сочетаемости.

С позиции Т.М. Дорофеевой, обязательную сочетаемость имеют также глаголы с приставкой ПО- в русском языке: поклоняться *кому-чему*; порадовать, поколебать, повстречать, покинуть, покоробить, попить, породить *кого-что*; положиться, походить на *кого-что*; поматывать, помахать, подернуться, поступиться кем-чем; покачать, покрутить *кого-что/чем*; побояться *кого-чего/инф./придат.предл.*; подуматься *о ком-чем/ (про кого-что) /придат.предл./ прямая речь*; поведать *что/о чем/ (про что)/придат. предл./прямая речь*.

В «Словаре сочетаемости слов русского языка» зафиксировано 15 глаголов с приставкой ПО- (*повышать, подавать, погибнуть, пойти, полагаться, покрыть, покупать, помогать, понизить, попадать, попасться, поправлять, посылать, поправиться, появиться*). Каждая лексема сочетается с несколькими падежами.

Анализируя эти сочетания, были выявлены различные модели синтаксической сочетаемости, одной из которых является модель $V_{no} + N_2(PN_2)$ с предлогами.

В данной модели в качестве распространителей выступают существительное (N) и местоимение (PN), которые сочетаются в родительном падеже (N_2, PN_2) с такими предлогами, как *с, от, около, подле (возле), за, у, до, из, в, на, сквозь*. Путем сплошной выборки были выписаны примеры из художественных произведений, нами выявлены 26 конструкций с данной моделью. В частности, в романе «Преступление и наказание» (1, 2 части) – 9 случаев, в романе «Отцы и дети» – 9 случаев, в романе «Первый учитель» – 5 случаев. Меньше всего выявлено конструкций

в романе «Анна Каренина» – 3 случая. Каждый предлог образует отдельную микромодель, но наиболее конструктивными из них являются:

1. **V_{по}+у+PN₂**: Он так любезен, что согласился *погостить у нас* (О. и д., с. 380);
2. **V_{по}+от+PN₂**: Я *помертвела от страха* (П. уч., с. 18);
3. **V_{по}+с+N₂**: Настасья так и *покатилась со смеху* (П. и н., с. 140); Тогда он *порывался с места*, хотел бежать (П. и н., с. 207); Теперь *со сна-то поправился* (П. и н., с. 215).

Далее мы выявили способы передачи данных моделей в таджикском языке. Эти сочетания передаются на таджикский язык следующими моделями:

1. Модель V_{по}+у+PN₂.

а) Замена моделью **ЧАНДЕ+дар+СУЩ.+МЕСТ.+Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: Он так любезен, что согласился *погостить у нас* (О. и д., с. 380) – Ў илтифот карда, розӣ шуд, ки чанде дар хонаи мо меҳмон шавад (с. 85).

б) Замена моделью **ДАР+СУЩ.+МЕСТ.+Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: Теперь, напротив, если ты позволишь, я готов навсегда у *тебя поместиться* (О. и д., с. 400) – Акнун, баръакс, агар ту иҷозат диҳӣ, ман тайёрам, то охири умрам дар хонаи ту сокин шавам (с.114).

с) Замена моделью **СУЩ.+МЕСТ.+деепр.** в таджикском языке: ...он отправился к нему с намерением *погостить у него* месяц-два... (О. и д., с. 399) – ... Павел Петрович... ба қишлоқи додарааш рафт, ба нияти он ки як-ду моҳ меҳмони вай шуда... (с. 113).

д) Замена моделью **МЕСТ.+фразеолог.** в таджикском языке: В глазах у *меня помутилось* (П.уч., с.20) – Пеши чашмони маро пардаи сиёҳ гирифт (с.52).

е) Замена моделью предлог **ДАР пеши+ СУЩ.+Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: Он, очевидно, *поучался у «дядушки»* (П. и н., с. 248) – Вай, аз афти кор, дар пеши «тағояш» шогирд буд (с. 204).

2. Модель V_{по}+от+PN₂:

а) Замена моделью **БА+ СУЩ. + Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: ...и это всегда у тех, которые у матерей живут и очень честных и тихонько *от них пошаливают* (П. и н., с. 157) – ...аксар вақт духтарҳои модарони бағоят покдоман аз модарҳои пинҳонӣ шӯхӣю бозиҳо карда сонӣ ба ҳамин аҳвол мерасанд (с. 62).

б) Замена моделью **АЗ + СУЩ. + Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: Он этого не ожидал, а Аркадий даже *покраснел от удовольствия* (О. и д., 414) – Ў ин қадарашро чашм надошт, Аркадий бошад ҳатто аз хурсандӣ сурх шуд (с.134)

с) Замена моделью **АЗ + СУЩ. + Г_{сложно-деепр.}** в таджикском языке: Я *помертвела от страха* (П. уч., с. 18) – Ман аз тарс шах шуда мондам (с.46).

3. Модель V_{по}+ с + N₂

а) Замена моделью **АЗ + СУЩ. + Г_{сложно-именной}** в таджикском языке: Настасья так и *покатилась со смеху* (П. и н., с. 140) – Настася аз ханда рӯдаканд шуд (с. 36):

б) Замена моделью **АЗ + СУЩ. + фразеологизм** в таджикском языке: Тогда он *порывался с места*, хотел бежать (П. и н., с. 207) – Дар чунин лаҳзаҳо аз ҷояш оҳанги хестан мекарду гурехтанӣ мешуд (с. 141):

с) Замена моделью **АЗ + СУЩ. + Г_{сложно-деепр.}** в таджикском языке: Теперь *со сна-то поправился* (П. и н., с. 215) – Ана, акнун аз хоб хеле сиҳат шуда хестай (с. 154).

В нашем иллюстративном материале также встретились единичные случаи сочетания данной модели с другими предлогами в русском языке, в частности: *непроизводными* предлогами *за, до, из, в, на*; производными предлогами *около, подле(возле), сквозь*. Выявлены следующие замены данных конструкций в таджикском языке:

1. Замена модели **V_{по}+за+ PN₂** в таджикском языке моделью **Г_{сложно-деепр.}+БА+МЕСТ.+Г**: ...что она, образованная и воспитанная и фамилии известной, *за меня согласилась пойти!* (П. и н., с.131) – ...ки ин зани соҳибмаълумот, тарбиядида ва аз хонадони маълуму машхур баромадагӣ розӣ шуд ба ман расад! (с.21).

2. Замена модели **V_{по}+до+N₂** в таджикском языке моделью **ТО ТАГИ+СУЩ.+Г_{сложно-именной}**: И, к удивлению своему, Долли увидела, что Анна *покраснела до ушей*, до вьющихся черных колец волос на шее (А.К., с. 58) – Ва Долли то таги гӯшҳо ва то гардани дар зери мӯйҳои чингилааш пинҳони худ сурх шудани Аннаро дида ҳайрон монд (с. 138).

3. Замена модели $V_{по.}+до+PN_2$ в таджикском языке моделью **чунон+фразеолог.**: На этом слове он запнулся и *потерялся до того*, что сел на собственную шляпу (О. и д., с. 460) – Суханаш ба хамин чо расида буд, ки забонаш гирифта монд ва *чунон дасту по гум кард*, ки ба болои кулохи худ нишаст (с. 198).

4. Замена модели $V_{по.}+из+N_2$ в таджикском языке моделью **АЗ+ СУЩ.+ПГ_{бар.}**: Степан Аркадьич вздохнул, отер лицо и тихими шагами *пошёл из комнаты* (А.К., с. 8) – Степан Аркадич нафаси чукуре кашида ба рӯймол рӯяшро пок кард ва бо кадамҳои охиста *аз хона баромад* (с. 21).

5. Замена модели $V_{по.}+в+N_2$ в таджикском языке моделью **БА ҚАТОРИ+словосоч.+Г_{сложно-деепр.}**: ...*в отставные люди попали*, песенка наша спета (О. и д., с. 411) – Ана мову ту *ба қатори одамҳои малӯм ҳам афтода мондем*, масъалаи мову ту ҳал шуда будааст (с. 129).

6. Замена модели $V_{по.}+на+N_2$ в таджикском языке моделью **ДАР+ словосоч.+Г_{сложно-деепр.}**: Так и не пришлось нам увидаться с того памятного дня, когда мы *попрощались на станции*... (П.уч., с.24) – Аз ҳамон рӯзи фаромӯшношуданӣ, ки мо *дар истоғҳои роҳи оҳан* бо ҳам *хайрухуш карда* будем, якдигарро надидем... (с. 63).

7. Замена модели $V_{по.}+около+N_2$ в таджикском языке моделью **АТРОФИ + словосоч. + деепр.**: ...*пошарил около* левого угла (П. и н., с. 171) – ва *атрофи гӯшаи чапи сурхашро кофта*... (с. 84).

8. Замена модели $V_{по.}+ подле+N_2$ в таджикском языке моделью **ДАР ПЕШИ + местоим. + Г_{сложно-именной}**: Если возможно, то *поселюсь подле вас обоих* (П. и н., с. 147) – Агар илочаш бошад, худо хоҳад, *дар пеши шумоҳо зиндагӣ мекунам* (с. 47); Мать пригнула её на колени и *поставила подле себя* (П. и н., с. 257) – Модараш ўро ба сари зону шинонда *дар пеши худ нигоҳ дошт* (с. 271).

9. Замена модели $V_{по.}+ сквозь+N_2$ в таджикском языке моделью **ГОХ-ГОХ+дар байни+СУЩ.+Г_{сложно-деепр.}**: Он давно уже прислушивался к разговорам, облокотясь на луку седла, и изредка *поплевывал сквозь зубы* (П.уч., с. 6) – Ў ба қоши зан така намуда ва *гоҳ-гоҳ аз байни дандонҳои туф карда* кайҳо боз ба гуфтугузор бодикқат гӯш дода истода буд (с. 16).

Следовательно, как показывают наши наблюдения, модель $V_{по.}+N_2$ в русском языке, зачастую сочетается с непроизводными предлогами **у** (21% из 100), **от** (19%), **с** (15%). Наш сопоставительный анализ показывает, что в таджикском языке эквивалентами данной модели являются следующие конструкции:

1. Модель $V_{по.}+у+PN_2$: ЧАНДЕ+дар+СУЩ.+МЕСТ.+Г_{сложно-именной}; ДАР+СУЩ.+МЕСТ.+Г_{сложно-именной}; СУЩ.+МЕСТ.+деепр.; МЕСТ.+фразеолог.; ДАР ПЕШИ+СУЩ.+Г_{сложно-именной}.

2. Модель $V_{по.}+от+PN_2$: БА+СУЩ. + Г_{сложно-именной}; АЗ + СУЩ. + Г_{сложно-деепр.}; АЗ+СУЩ. + Г_{сложно-именной}.

3. Модель $V_{по.}+ с + N_2$: АЗ + СУЩ.+Г_{сложно-именной}; АЗ+СУЩ.+Г_{сложно-деепр.}

Таким образом, падежные формы русского языка способны передавать самые тонкие семантические различия (ср., например, пошел в солдаты — стрелять в солдат), а отдельность того или иного падежа определяется обычно по совокупности флексий. Все это весьма затрудняет изучение категории падежа имен существительных в таджикской аудитории.

Имя существительное в таджикском языке, в отличие от русского, не имеет категории падежа, поэтому падежные значения русского языка передаются на таджикский язык только на синтаксическом и семантическом уровнях и в предложениях выражаются в основном синтаксическими средствами. Этими средствами являются предлоги и послелог, изафетная конструкция и порядок слов.

Рецензент: Ашмарина Л.В. – к.ф.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизова, М.Э. Способы передачи русских глаголов с приставкой ЗА- в таджикском языке (в вероятностно-статистической интерпретации) / М.Э. Азизова. – Душанбе, 2010. – 113 с.
2. Азизова, М.Э. Приставочные глаголы русского языка в сопоставлении с таджикским (структурно-семантический аспект): автореф. дис... д-ра филол.наук: 10.02.20 / М.Э. Азизова. – Душанбе, 2015. - 50 с.
3. Азизова, М.Э. Русские приставочные глаголы, обозначающие дополнительное, добавочное действие, в сопоставлении с таджикским языком (на материале приставок до-, под-) / М.Э. Азизова // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. 2017. - №4-2. -С.30-33.

4. Александрова, О.И. Родительный падеж в грамматических системах русского и арабского языков / О.И. Александрова, М.Х. Абдалрахман // Вестник Вятского государственного университета. – 2017. - №9. – С.89-92.
5. Арзуманов, С. Забони тоҷикӣ / С.Арзуманов, А.Сангинов. - Душанбе, 1988. [Arzumanov S., Sanginov A. Zaboni tochiki. - Dushanbe, 1988.]
6. Будагов, Р.А. Сходства и несходства между родственными языками (романский лингвистический материал) / Р.А. Будагов. - М., 2004. [Budagov R.A. Shodstva i neshodstva mezhdu rodstvennimi yazikami (romanskiy lingvisticheskiy material). - M., 2004.]
7. Ванюгина, М.С. Сочетаемость приставочных глаголов движения в современном русском языке: корпусное и экспериментальное изучение: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / М.С.Ванюгина. – Санкт-Петербург, 2010. – 167 с.
8. Дорофеева, Т.М. Синтаксическая сочетаемость русского глагола / Т.М. Дорофеева. – М.: Русский язык, 1986. – 112 с.
9. Исмаилова, Х.Э. К вопросу изучения категории падежа имен существительных при обучении русскому языку студентов-таджиков / Х.Э. Исмаилова // Вестник РУДН. серия «Вопросы образования: языки и специальность», 2013. - № 3. - С.104-107.
10. Кацнельсон, С.Д. К понятию типов валентности / С.Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – М., 1987. – № 3. – С.20–32.
11. Маджидзода, А.Р. Синтаксическая сочетаемость русской приставки по- с глаголами и способы её передачи на таджикский язык (на материале романа Ф.М. Достоевского "Преступление и наказание") / А.Р. Маджидзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - 2020. - №3. - С.122-127.03.
12. Маджидзода, А.Р. Русские имена прилагательные с приставкой по- и их эквиваленты в таджикском языке / А.Р. Маджидзода // Вестник университета (Российско-Таджикский (славянский) университет). - 2019. - №2 (66). - С.204-212.04.
13. Маджидзода, А.Р. Парадигматические и синтагматические особенности актуализации русской приставкой ПО- в сопоставлении с таджикским языком: дис. ...канд. филол. наук: 10.02.20 / А.Р. Маджидзода. – М., 2022. – 196 с.
14. Мошеев, И.Б. Грамматические категории имени в русском и таджикском языках / И.Б. Мошеев. - Душанбе, 1989. [Mosheev I.B. Grammaticheskiye kategorii imeni v russkom i tadgikskom yazi-kah. - Dushanbe, 1989.]
15. Политова, И.Н. Форма родительного падежа с предлогом на периферии слабого управления / И.Н. Политова // Альманах современной науки и образования. - Тамбов: Грамота, 2008. - № 2 (9). В 3-х ч. - Ч. II. - С.144-147.
16. Русская грамматика. Т.1. - М.: Наука, 1980. [Russkaya grammatika. T. 1. - M.: Nauka, 1980.]
17. Рустамов, Р.Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик / Р.Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 210 с.
18. Сафонова Е.В. Падежные валентности арабского и русского глагола : автореф. дис. ... канд. филол. Наук / Е.В. Сафонова. - М.: Изд-во РУДН, 2008. - 192 с.
- 19.Словарь сочетаемости слов русского языка. Под ред. П.Н. Денисова, В.В. Морковкина. Изд. 2-е, исправленное. – М.: Русский язык, 1983. – С.387-417.
- 20.Чуйкова, О.Ю. К вопросу о (не)сочетаемости родительного партитивного и несовершенного вида в русском языке: корпусное исследование / О.Ю. Чуйкова, // Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. - М. - С.2-17.

ҲАМНИШИНИИ ПЕШОЯНДИ ФЕЪЛИИ РУСИИ ПО- ДАР ШАКЛИ ҲОЛАТИ БАРОЙ ДАР МУҚОИСА БО ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола ҳамнишинии пешоянди русӣ бо пешоянди русии по- ва роҳҳои ифодаи он дар забони тоҷикӣ аз рӯйи маводи матнҳои бадеӣ ва луғатҳои мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф инчунин модели мутобиқати синтаксисии пешоянди русии ПО-ро бо феълҳои ва роҳҳои ифодаи онро дар забони тоҷикӣ таҳлил кардааст. Муаллиф ба ҳуҷусе меояд, ки феъл бечуну чаро ягон хусусияти семантикии маъноӣ тавлидкунандаро нигоҳ дошта, метавонад хусусиятҳои синтаксисиро, аз ҷумла, идоракуниро низ нигоҳ дорад. Дар рафти таҳқиқот моделҳои асосии имконпазири ҳамнишинии муайян карда шуданд, вале модели Г_{по}- + Р.п. дар мисоли асарҳои бадеӣ амиқтар ба назар гирифта шуд. Барои таҳлил усулҳои забоншиносӣ ҳамчун муқоисаи байнисистемавӣ ва муқоисаи дохилисистемавии фактҳои як забон бо мақсади равшан кардани умумият ва гуногунӣ дар ин далелҳо, инчунин усули омории омӯзиши роҳҳои интиқоли мутобиқати феълҳои забони русӣ бо пешванди по- дар шакли феъли барой дар забони тоҷикӣ истифода шудаанд. Мавқеъҳо ва далелҳои дар таҳқиқот ошкоршуда хусусияти типологии забонҳои муқоисашавандаро амиқтар намуда, метавонанд дар таҳияи асосҳои илмӣ назария ва амалияи тарҷума истифода шаванд. Ҷанбаи дар асар зикршуда дар забонҳое, ки мо муқоиса кардем, аз ҷумла ба забони русӣ ва тоҷикӣ кам омӯхта шудааст ва таҳқиқоти минбаъдаро тақозо мекунад. Мақола барои донишҷӯён, донишҷӯён ва аспирантҳои факултетҳои филология (филологияи рус, филологияи тоҷик), забоншиносон, тарҷумонҳо, филологҳои пешбинӣ шудааст.

Калидвожаҳо: забони русӣ, мутобиқат, шеваҳои интиқол, предмети мустақим, ҳолати барой, феълҳои пешояндӣ, моделҳои синтаксисӣ, паҳнқунандагон, шеваҳои ифода.

СОЧЕТАЕМОСТЬ РУССКОЙ ГЛАГОЛЬНОЙ ПРИСТАВКИ *ПО-* В РОДИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ТАДЖИКСКИМ ЯЗЫКОМ

В статье исследуется сочетаемость родительного падежа с русской глагольной приставкой *по-* и способы её выражения в таджикском языке на материале художественных текстов и словарей. Автором также анализируются в сопоставлении модели синтаксической сочетаемости русской приставки *ПО-* с глаголами и способы её выражения в таджикском языке. Автор приходит к выводу о том, что глагол, удерживая в обязательном порядке какие-либо семантические признаки производящего значения, может сохранять и синтаксические признаки, в частности - управление. В ходе исследования были выявлены основные возможные модели сочетаемости, но углублённо рассматривалась модель $\Gamma_{\text{по-}} + \text{Р.п.}$ на примере художественных произведений. В работе для анализа использованы лингвистические методы как межсистемное сопоставление и внутрисистемные сравнения фактов одного и того же языка с целью выяснения общего и различного в этих фактах, а также статистический метод исследования способов передачи сочетаемости русских глаголов с приставкой *по-* в форме родительного падежа в таджикском языке. Выявленные в исследовании положения и факты углубляют типологическую характеристику сопоставляемых языков и могут быть использованы при разработке научных основ теории и практики перевода. Изложенный в работе аспект мало изучен в сопоставляемых нами языках, в частности в русском и таджикском языках, и требует дальнейших исследований. Статья предназначена магистрантам, студентам и аспирантам филологических факультетов (русская филология, таджикская филология), лингвистам, переводчикам, преподавателям-филологам.

Ключевые слова: русский язык, сочетаемость, способы передачи, прямое дополнение, родительный падеж, приставочные глаголы, синтаксические модели, распространители, способы выражения.

COMPATIBILITY OF THE RUSSIAN VERB «ПО-» IN THE GENITAL CASE IN COMPARISON WITH THE TAJIK LANGUAGE

The article examines the compatibility of the genitive case with the Russian verbal prefix «по-» and the ways of its expression in the Tajik language on the material of literary texts and dictionaries. The author also analyzes in comparison the model of syntactic compatibility of the Russian prefix «по-» with verbs and the ways of its expression in the Tajik language. The author comes to the conclusion that the verb, without fail, retaining any semantic features of the generating meaning, can also retain syntactic features, in particular, control. In the course of the study, the main possible models of compatibility were identified, but the $\Gamma_{\text{по-}} + \text{P.p.}$ model was considered in depth on the example of works of art. For the analysis, linguistic methods were used as an intersystem comparison and intrasystem comparison of the facts of the same language in order to clarify the common and different in these facts, as well as a statistical method for studying the ways of transmitting the compatibility of Russian verbs with the prefix «по-» in the form of the genitive case in the Tajik language. The positions and facts revealed in the study deepen the typological characteristics of the compared languages and can be used in developing the scientific foundations of the theory and practice of translation. The aspect outlined in the work has been little studied in the languages we compared, in particular in Russian and Tajik, and requires further research. The article is intended for undergraduates, students and graduate students of philological faculties (Russian philology, Tajik philology), linguists, translators, philologists.

Key words: Russian language, compatibility, modes of transmission, direct object, genitive case, prefixed verbs, syntactic models, distributors, modes of expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҷидзода Аноргули Раҳмоналӣ* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, н.и.ф., ассистенти кафедраи забони русӣ барои факултетҳои ғайрифилологии факултети филологияи рус. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: anora.machidzoda@mail.ru. Тел.: (+992) 906-55-22-40

Сведения об авторе: *Маджидзода Аноргули Рахмонали* – Таджикский национальный университет, к.ф.н., ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов факультета русской филологии. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: anora.machidzoda@mail.ru. Тел.: (+992) 906-55-22-40

Information about the author: *Majidzoda Anorguli Rahmonali* - Tajik National University, C.Ph., Senior Lecturer at the Department of the Russian Language for Non-Philological Faculties of the Faculty of Russian Philology. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: anora.machidzoda@mail.ru. Phone: (+992) 906-55-22-40

Сохибназарова Х.Т.

Таджикский международный университет иностранных языков имени Сотима Улугзода

Серьезное изучение и исследование научных и художественных произведений того или иного народа положительно влияет на развитие различных областей национальной культуры и ее литературного языка и представляет эстетическую сущность языка.

Художественная речь является искусством, которое обладает обширными средствами, включая различные лексические компоненты на фоне прямого и переносного значений. Лексический запас языка является сокровищем национального языка и особым образом воплощает в себе все сокровища народной культуры [8, с. 3]. Как отмечает А.В. Фёдоров, «столь же широк в художественной литературе диапазон использования разных возможностей словоупотребления — прямых и переносных значений слов, тропов языковых и тропов стилистически действенных (последние, конечно, не являются непереносной принадлежностью всякого произведения или творчества любого автора)» [19, с.229].

Переносное значение - это вторичное, производное, возникающее на основе сходства предметов по форме, цвету, характеру выполняемой функции, ассоциации по смежности. Так возникают многозначные слова, которые в языкознании называются *полисемией*. «Однако не надо думать, что всегда переносные значения – уже факты языка; часто переносные значения возникают как явления стилистические и именно литературно-стилистические, т.е. как тропы, образные выражения» [16, с. 82].

Например,

Как прямое значение: Тёплая комната - тёплая одежда - тёплая вода - тёплая половина избы и т.д.;

Как переносное значение: Тёплое чувство - тёплый приём - тёплые слова - тёплые утешения и т.д.;

Данные выражения могут употребляться в разговорном речи и иметь значение *тесно спаянная для совместных, преимущественно предосудительных действий и выгодная должность*. Тогда здесь могут употребляться «*тёплая компания*» и «*тёплое местечко*» [15, с.797].

Изучение художественного стиля, то есть особенностей средств выразительности и образной манеры могут осуществляться путем определения авторских отступлений по многоцелевым законам и принципам структурирования образа художественного текста и дальнейшей трактовки данных отступлений через призму мировоззренческих причин, в основном предопределяющих соответствие образа художественного текста в исходном и переводящем языках (ИЯ и ПЯ).

Например, в словосочетании «*ангуштарини оҳанин*» – «*the iron ring*» (железное кольцо) слово «оҳанин» – «*iron*» (железный) называется материал, из которого сложено кольцо, и обозначает – признак предмета непосредственно как: «твёрдый, сильный, крепкий». Это обозначает, что данное словосочетание употребляется в прямом значении. Но если в английском языке в словосочетании «*iron-hearted*» (досл: железное сердце) прилагательное «*iron*» (железное) обозначает «суровое, бесчувственное, бессердечное» или «недоброжелательное» и называется «жестокосердечный», то это переносные значения. И слово «железное» обладает переносным значением, которое образуется на основе прямого значения. В таджикском языке данное выражение передаётся по-другому: «*дилаш аз сангу нӯлод*» или «*сангиндил*».

Суть данного явления в сфере трёх языков заключается в том, что здесь наименование переходит на другой предмет или другое явление по общим точкам соприкосновения двух предметов или явлений в значении и при этом, одно слово используется как название нескольких предметов, то есть слово имеет несколько значений, которые как уже отметили, называются полисемией. Хотя данные слова и словосочетания одинаковы по форме, их семантические значения отличаются.

«Отличие многозначных слов от омонимов состоит в том, что многозначные слова имеют несколько лексических значений, связанных по смыслу, а омонимы — это разные слова, совпадающие по звучанию и написанию, но не имеющие ничего общего в семантическом плане» [24].

Например: 1. дурахши барқ (блеск молнии) – glitter lightning – чилои нукра (блеск серебра) – glitter silver, камоли зарофат (блеск остроумия) – sparkle wit, дурахши чашм (блеск глаз) – eye glitter, авчи шухрат ё камолот (блеск славы) – glitter glory, карруфарри либос (блеск наряда) – shine attire, бо тамоми ҳашамат (во всём блеске) – in all splendor;

2. ҳавои гарм (тёплый воздух) – warm air – либоси гарм (тёплая одежда) – warm clothes, қабули хуш (тёплый приём) – warm welcome, гарм пешвоз гирифтан (тёплая встреча) – warm meeting, ранги дилнишин (тёплые краски) – beautiful colors, мактуби самимӣ (тёплое письмо) – frank letter.

Следует отметить, что конкретный комплект данных соответствий показывает, что в процессе перевода любой переводчик нуждается в профессиональной подготовке. При отсутствии соответствий ряда лексических значений в ПЯ, смысл оригинала искажается. Чем больше резерв билингвистической лексической памяти переводчика, тем рискованнее проходит его деятельность и их ключевые соотношения формируются в степени обыкновенной лексической эквивалентности. Подобным способом, согласно характеру функционирования, межязыковые синонимы, считаются постоянными соответствиями, то есть эквивалентами.

Во время перевода каждый эквивалент охвачен синонимами и лексические средства художественной выразительности, которые в разное время приходят на помощь переводчика и иногда делают речь более яркой и выразительной и уровень предсказуемости подобных переводческих соответствий весьма огромен.

Например, в таджикском языке слова *рӯй, чеҳра, ораз, лиқо, симо, афт, башара* (лицо) имеют одинаковое значение, но разную стилистическую окраску, то есть употребляются в положительной и отрицательной форме. И это картина наблюдается в английском языке: *look, stare, gaze, view, glance, gander, cast, eyewink, glare* все имеют значение «взгляд», но в разных стилистических условиях могут употребляться в прямом и переносном значениях, то есть в оболочке разных средств художественной выразительности, которые занимают особое место в системе разных языков.

Одним из основных и наиболее распространённых лексических средств художественной выразительности является метафора. Метафора от греческого слово «метафора» - «перенос; переносное значение», от *μετά* «над» + *φορός* «несущий» - слово или выражение, которое употребляется в переносном значении, в основе которых лежит сравнение одного предмета с каким-либо другим на основании их общего признака. «Метафора – вид тропа, перенесение свойств одного предмета (явления или аспекта бытия) на другой, по принципу их сходства, количественного соотношения или по контрасту, в отличие от сравнения, где присутствуют оба члена сопоставления» [12, с.218; 17, с.290].

Это объясняется тем, что перенос наименования слова или выражения с одного предмета на другой выполняется на основе их сходства. Вопрос метафоры и ее роли в составе художественной литературы привлекает пристальное внимание отечественных и зарубежных лингвистов, литературоведов и переводчиков, таких как Арутюнова Н.Д., Бессорабова Н.Д., Ефимов А.И., А.П. Сковородников, Чудинов А.П., Харченко В.К., А. Хусайни, Х.В. Кошифи, Т. Зехни, Х. Шарифов и другие. По их мнению, метафора – это семантическое явление, которое к прямому смысл у добавляет новый смысл, а его основное значение теряется. Метафора (от греч. *metaphora* – перенос) – способ переосмысления значения слова на основании сходства, по аналогии и среди тропов занимает особое место [2; 5; 9; 11; 3; 20; 10; 21].

В толковом словаре русского языка С.И. Ожегова даётся такое определение метафоры: «Метафора, -ы, ж. 1. Вид тропа – скрытое образное сравнение, уподобление одного предмета, явления другому (напр. Чаша бытия), а также вообще образное сравнение в разных видах искусств (спец.) 2. В лингвистике: переносное употребление слова, образование такого значения» [15, с.353].

Метафора возникает при сопоставлении объектов, принадлежащих разным классам. Она как бы «отвергает принадлежность объекта к тому классу, в который он входит, и

включает его в категорию, к которой он не может быть отнесен на рациональном основании» [11, с.176], с точки зрения учёных в основе ее лежит сравнение. Данное мнение не поддерживается И.Р. Гальперином, который предлагает следующее: «Метафора часто определяется как сокращенное сравнение. Это не совсем верно. Метафора есть способ отождествления двух понятий благодаря иногда случайным отдельным признакам, которые представляются сходными. Сравнение же сопоставляет предметы, понятия, не отождествляя их, рассматривая их изолированно» [7, с.126].

В книге «Бадоеъ-ус-саноеъ» А. Хусайни слово «истиорат» выделяется следующим образом: «Метафора – это вид тропа. И эта метафора противоречит истине. А истина состоит в употреблении слова в предмете, то есть в том смысле, что для него определено значение этого слова. И «истиорат» в словаре это «спросить что-то» [3, с.155-157].

В «Тарчумон ул-балоға» значение метафоры тоже употребляется в смысле «желание спросить что-то у кого-нибудь» [13, с.37].

Но дело в том, что слово «орият» в таджикско-русском словаре имеет такое значение: «**Орият** **I.** временное пользование; взятие займы; прокат: а) брать во временное пользование; б) брать займы; а) давать во временное пользование, давать напрокат; б) давать займы. **II.** 1. Честь; достоинство; 2. болезненное самолюбие; а) вступать за (свою) честь; б) болезненно воспринимать мнение окружающих (о себе); в) считать ниже своего достоинства» [18, с.439].

Слово «истиора» имеет значения: «1. заимствование; 2. *лит.* метафора, переносное выражение; иносказание; аллегория; говорить иносказательно» [18, с.254], которое противоречит значению слова «орият».

Следует отметить, что метафора – это троп, основанный на сходстве двух событий, при этом, слово приобретает переносное или метафорическое значение. Это означает, что метафора очень близка к сравнению и эпитету. Но между ними есть отличие, то есть метафора, являясь тропом художественного стиля речи и скрытым сравнением, которое отличается от эпитета путём образного определения предмета.

«Эти образные средства делают речь выразительной и яркой. Оба тропа возникают на уровне ассоциативных связей между признаками, состоянием или действий, явлений и предметов, из-за чего иногда бывает затруднительно определить отличие метафоры от эпитета. Чтобы выяснить, чем отличается метафора от эпитета, вспомним основные черты интересующих нас художественных средств языка» [25].

Например, если мы говорим, что «комати ёри ман мисли сарв аст», в этом предложении есть эпитет, потому что рост друга сравнивается с кипарисом. Но если мы говорим, что «сарви ман омад», в этом предложении словосочетание «сарви ман» является метафорой, потому что оно используется вместо слова «ёр» (любимой). Поскольку рост друга подобно кипарису, и мы не говорили, что «ёри ман, ки коматаш мисли сарв аст омад» (пришел мой друг, чей рост подобен кипарису), а кратко сказали, что пришел «мой кипарис» (сарви ман омад). Здесь слово «сарв» ирония о «любимом человеке». Таким образом, слово «сарв» в первом предложении было эпитетом, во втором оно заняло место самого эпитета и превратилось в метафору.

Как уже мы отметили, метафора и есть скрытое сравнение и как сравнение она сопоставляет два предмета, между которыми есть большая разница по структуре. Поэтому метафора считается средством художественной выразительности и её смысл передается по-разному. Между сравнением и метафорой существует тонкая грань, которая переводчику нужно различать.

«Тип тропов называется метафорой. Связь между смыслом метафоры передана по-разному. Если связь между переносным и прямым значением основана на сходстве, такой тип тропов называется метафорой. Лексическое значение метафоры – «взять в заложники» [21, с.89].

Обычно ее называют сравнением с сокращенной формой – без предикатов и союзов. Метафора употребляется для сокращения речи и называется скрытым сравнением, в основе которого лежит переносное значение, употребление по сходству или явлений. Сравнение – это стилистическая фигура, сопоставление двух предметов для пояснения одного из них с помощью другого. Сравнение всегда содержит два элемента: сравниваемую вещь и сравниваемый предмет, в них сохраняется самостоятельность и выражается законченным

предложением. Этим данный троп отличается от метафоры, в которой присутствует только второй элемент и не развивается самостоятельная мысль.

Для того чтобы узнать метафору нужно переделать её в сравнение и подобрать вспомогательные слова: «как», «похоже», «будто» или «словно»:

Метафора	Сравнение
Богатырское здоровье	У него крепкое здоровье, похож на настоящего богатыря
Зеркало озера	Поверхность озера застыла словно зеркало
Шелковистые волосы	Волосы у нее мягкие как шелк
Золотой характер	У него характер прямо как золото

Отличие между метафорами и сравнениями притягивает пристальное внимание учёных, и об этом они писали в своих работах. По мнению Аристотеля, сравнение – это вид тропа, отражающий ту же метафору, которая образуется при помощи вводящего слова. Из-за этого, метафору можно считать *сжатым или эллиптическим сравнением*, в котором исключены вспомогательные слова «как», «похоже», «будто» или «словно» и т.д.) [1, с.172], но в нём они подразумеваются.

Слово «метафора» произошло из древнегреческого языка и люди использовали её в своей речи, для того чтобы выразить свои мысли более выразительно и экспрессивно, придать слову стилистическую окраску.

Определенные метафоры часто использовались, и они настолько укоренились в языке, что без них уже невозможно пользоваться языком. Например, гурги борондида (тёртый калач или стреляный воробей), гули сари сабад (цвет общества) и т.д.

Метафоры часто использовались писателями в художественном стиле, делая язык выразительным, ярким, эмоциональным и экспрессивным, чтобы впечатлить читателя, и он мог представить себе ситуацию и сделать это воображение реальным. Они являются одной из наиболее эффективных языковых форм в художественных текстах, помогая разнообразить значение одного слова содержанием этих текстов, представляя другое значение или создавая новый смысл.

Особенностью метафоры является то, что она считается важной при формировании стиля художественного текста и в разговоре. Другими словами, это сопряжено с образованием метафор под влиянием лексики.

В таджикском и английском языках метафоры широко используются в произведениях поэтов и писателей. В книге «Санъати сухан» Т. Зехни метафора определяется как: «Это тип троп, в котором вместо одного слова используется другое» [10, с.83]. Метафора широко используется не только в устной, но и в письменной речи. Она в основном используется в литературных произведениях, в поэзии и прозе.

В «Толковом словаре таджикского языка» метафора определяется как «употребление слова, отличного от его первоначального значения, для придания речи большей красоты и эффектности» [10, с.562].

Красивые метафоры могут очаровать слушателя и помогают создать красочные и красивые образы.

Метафора является одним из важнейших выразительных средств, используемых для описания разницы между чувствами и эмоциями, чувствами прекрасного, нравственного и духовного пути человека в жизни.

С точки зрения лингвистики, метафора определяется как средство понимания одного объема выражаемого понятия через объем другого понятия, т. е. «в метафоре слово приобретает метафорическое значение на основе подобия двух событий» [10, с.83], и это наблюдается в обоих языках.

По мнению И.Р. Гальперина метафора – это отношения по сходству признаков, то есть «Отношение предметно-логического значения и значения контекстуального, основанное на сходстве признаков двух понятий, называется метафорой» [7, с.125]. Искусство метафоры сходно с искусством эпитета и с точки зрения жанра и стиля, но между этими двумя художественными искусствами есть различие, ибо «в метафоре не упоминается

уподобляемый (ташбехшаванда), а упоминается только уподобляющий (ташбехкунанда)» [10]: моя луна, мой кипарис, солнышко моё, золотые руки и тому подобное:

Худам ду сол зӯр задам, се сол дар мактаб мондам, ғайр аз *кӯрсаводӣ* дигар чизеро ҳосил накард, ҳунарро бошад, ҳеҷ ба гардан намегирад. Акнун ин на одам мешавад ва на мулло, рафта-рафта *хар* мешавад [4, с.45].

В этом предложении выражения «*кӯрсавод*» и «*хар*» являются метафорами.

То же самое можно наблюдать и в английском языке: an eye of heaven - глаз небес (чашми офтоб), leg of a chair - ножка стула (пояи курсӣ), head of a nail - шляпка ногтей (сари нохун) и тому подобное:

“*My bride* is here”, he said, again drawing me to him, because *my equal* is here, and *my likeness* (Jane Eyre, 267).

В данном предложении выражения «*my bride*», «*my equal*» и «*my likeness*» используются как метафора и дословно означают «*арӯси ман*» (моя невеста), «*ҳамсафари ҳаёти ман*» (моя половинка) и «*шиқи ман*» (моя любовь).

Итак, исходя из этого, можно констатировать, что в тексте слова употребляются по-разному и имеют научную и литературную, то есть художественную окраску, которая в языке перевода в некоторых случаях не могут найти свое отражение. С точки зрения стилевой и речевой специфики, использование писателем выделенных слов в оригинале отличается большим разнообразием, чем в переводе и в основном можно сказать, что качество перевода зависит от переводчика. Указанные переводные слова показывают, что их смысл частично соответствует в оригинале и переводе. Очевидно, в таких ситуациях трудности перевода в достижении стилистической и семантической эквивалентности или соотношении между языком оригинала и языком перевода – это создание в художественных образах.

Рецензент: *Турсунов Ф.М.* – д.ф.н., профессор ТМУИЯ им.С.Улугзода

ЛИТЕРАТУРА

1. Аристотель. Собрание сочинений: в 4-х т. – М.: Мысль, 1984. - Т.4. - 830 с.
2. Арутюнова, Н.Д. Языковая метафора / Н.Д. Арутюнова// Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1979. - С.147-173.
3. Атоулло Хусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ / Хусайнӣ, Атоулло. – Душанбе: Ирфон, 1974. - 222 с.
4. Айнӣ, С. Энциклопедияи насри муосири тоҷик. Ёддоштҳо (чаҳор қисм). Иборат аз як китоб / С.Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. - 680 с.
5. Берецкая, Е.А. Основы культуры речи. Учебное пособие / Е.А. Берецкая. - Новокузнец, 2003. – 185 с.
6. Бронте, Ш. «Чен Эйр» Роман / Ш. Бронте. – Душанбе: ТҚБ «Истиқбол», 2010. - 412 с.
7. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка / И.Р. Гальперин. – М.: Высш. шк., 1981. – 340 с.
8. Гиёс-ул-луғот: Иборат аз се ҷилд. – Душанбе: Адиб, 1987. – Ҷ.1. Алиф-шин. – 480 с.
9. Ефимов, А.И. Об изучении языка художественных произведения / А.И. Ефимов. -М.: Учпедгиз, 1962. -110 с.
10. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зехнӣ. - Душанбе: Маориф, 1992. - 397с.
11. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева и др. - М.: Флинта: Наука, 2003. -840 с.
12. Литературный энциклопедический словарь / Под. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1987. – 752 с.
13. Мунтахаби «Тарҷумон ул-балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр». -Душанбе, 1987. -144 с.
14. Назарзода, С. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ / С. Назарзода, А. Сангинов. - Душанбе, 2008. -949 с.
15. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. –4-е изд., дополненное. –М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874 с.
16. Реформатский, А.А. Введение в языковедение: учебник для вузов / А.А. Реформатский. Под. ред. В.А. Виноградова. - М.: Аспект Пресс, 2001. - 536 с.
17. Современный словарь-справочник по литературе. Сост. и научн. ред. С. И. Кормилов. – М.: Олимп: ООО «Издательство АСТ», 2000. -704с.
18. Таджикско – русский словарь: 70 000 слов и выражений. Сост. В.А. Капранов, А. Отахорова и др. Академия наук РТ. –2-е изд., дополненное. –Душанбе, 2006. – 784 с.
19. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы) / А.В. Фёдоров. – М.: филология ТРИ; Санкт-Петербург Филологический факультет СПбГУ, 2002. - 348 с.
20. Хусайн Воизи Кошифӣ. Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ул-ашъор / В.К. Хусайн. – Душанбе: Хумо, 2006. - 229 с.
21. Шарифов, Х. Балоғат ва суҳанварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 278 с.
22. Aini S., Bukhara: Reminiscences. “Raduga”, 1986. - 392 p.
23. Bronte Sh. “Jane Eyre”, 1999. -496 p.
24. [Электронный ресурс] <https://russkiiyazyk.ru/leksika/otlichie-mnogoznachnyh-slov-ot-omonimov.html>
25. [Электронный ресурс] <https://russkiiyazyk.ru/leksika/metafora-otlichaetsya-epiteta.html>

ХУСУСИЯТҲОИ ЛИНГВИСТИИ ИСТИОРА ВА РОҶҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи хусусиятҳои лингвистии санъатҳои бадеӣ дар мисоли истиора дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, доир ба роҳҳои ифодаи он дар забон сухан меравад. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушаххаси ду забон маънои асли ва маҷозии калимаҳо ва ҷанбаҳои забоншиносии истиораро нишон додааст. Дар мақола ҳамзамон, фарқи байни истиора аз қиёс ва ташбеҳ тавассути таҳлилу баррасии мисолҳои мушаххаси ду забон мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Нуктаи назари муҳаққиқони соҳа дар мавриди истиора равшан арзёбӣ шуда, таҳлил қарда шудаанд. Истиораро адибон аксаран чун услуби волои бадеӣ истифода бурда, баҳри муассир гардонидани забон барои таъсири эмотсионалӣ расонидан ба хонанда истифода мебаранд. Онҳо яке аз шаклҳои таъсирбахши забон дар матнҳои бадеӣ буда, барои муассир шудани маъноӣ як калима, матн ва ворид намудани маъноӣ дигар ё ба вучуд овардани маъноӣ нав мусоидат мекунанд. Хусусияти дигари истиора дар он аст, ки он дар ташаккули услуби матни бадеӣ ва гуфтугӯӣ мавқеи хосса дорад. Ба ибораи дигар, ташаккули истиораҳо аз таъсири воҳидҳои лугавӣ вобастагии комил дорад. Бойси зикр аст, ки таҳлилу калимаву ҷумлаҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки дар матн калимаҳо ба таври гуногун мавриди истифода қарор дода шуда, тобишҳои гуногуни услубӣ ва адабӣ, яъне бадеӣ доранд, ки Ҳангоми тарҷума дар баъзе мавридҳо ба душворӣҳо рӯ ба рӯ мешаванд. Ҳангоми тарҷумаи ин ё он гуна асар ба услуб ва усули баёни муаллиф диққати махсус зоҳир қарда мешавад, ки дар мақола ба таври возеҳ дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: санъатҳои бадеӣ, истиора, ҷанбаҳои лингвистӣ, хусусият, услуб, калима, инъикос, маъноӣ асли, маъноӣ маҷозӣ, фарқият, роҳҳои ифода.

ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРИРОДА МЕТАФОР И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена вопросу лингвистических особенностей средств художественной выразительности на примере метафор в таджикском и английском языках, а также способам их выражения в языке. Также в статье автор показывает прямое и переносное значение слова и лингвистические аспекты метафоры на конкретных примерах двух языков. При этом, в статье рассматривается отличие между метафорой, сравнением и эпитетом посредством анализа. Рассматриваются конкретные примеры двух языков. Точка зрения исследователей в данной области относительно метафоры четко изложена и проанализирована. Метафоры часто использовались писателями в художественном стиле, делая язык выразительным, ярким, эмоциональным и экспрессивным, чтобы впечатлить читателя, представить себе ситуацию и сделать это воображение реальным. Они являются одной из наиболее эффективных языковых форм в художественных текстах, помогая разнообразить значение одного слова содержанием этих текстов, представляя другое значение или создавая новый смысл. Особенностью метафоры является то, что она считается постоянно полезной при формировании стиля художественного текста и в разговоре. Другими словами, образование метафоры осуществляется под влиянием лексики. Следует отметить, что анализ английских и таджикских слов и предложений показывает, что слова используются в тексте по-разному и имеют разные стилистические и литературные, то есть художественные, оттенки, и в ряде случаев переводчик сталкивается с трудностями при переводе. При переводе того или иного произведения особое внимание уделяется авторскому стилю и средствам выражения, что четко изложено в статье.

Ключевые слова: средства художественной выразительности, метафора, лингвистические аспекты, особенности, стиль, слово, отражение, прямое значение, переносное значение, различие, способы выражения.

LINGUISTIC NATURE OF METAPHORS AND THE WAYS OF THEIR EXPRESSION IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the issue of linguistic features of imaginative emphasizes in the example of metaphor in the Tajik and English languages, and also the ways of their expression in the languages. The author also showed the main and the secondary meaning of the words and the linguistic aspects of metaphor using specific examples of two languages. At the same time, the article examines the difference between metaphor, comparison and epithet through analysis. Specific examples of two languages are considered. The views of researchers in the field regarding metaphor are clearly presented and analyzed. Metaphors have often been used by writers in artistic style, making the language expressive, vivid, emotional and in order to impress the reader, they make the imagine of situation real. They are one of the most effective forms of language in literary texts, helping to diversify the meaning of one word into the content of texts, introducing a different meaning or creating a new meaning. The feature of metaphors is that it is considered constantly useful in shaping the style of a literary text and conversation. In other words, the formation of metaphor is carried out under the influence of vocabulary. It should be noted that the analysis of the English and Tajik words and sentences shows that the words are used in the text differently and have different stylistic and literary, that is, artistic, shades, and in some cases the translator meets difficulties in translation. On translating texts a special attention is paid to the author's style and means of expression, which is clearly stated in the article.

Keywords: imaginative emphasizes, metaphor, linguistic aspects, features, style, word, reflection, main meaning, secondary meaning, difference, the ways of expression.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна* - Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷума. **Суроға:** 734019, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиев 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Тел.: (+992) 882-89-17-17

Сведения об авторе: *Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна* - Таджикский международный университет иностранных языков имени С.Улуғзода, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, Республика таджикистан, ул. Мухаммадиева 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Тел.: (+992) 882-89-17-17

Information about the author: *Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna* - Tajik International University of Languages named after S.Ulugzoda Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadiev Str., 17/6. E-mail: havas3001@mail.ru. Phone: (+992) 882-89-17-17

ВОЗДЕЙСТВИЕ МЫШЛЕНИЯ В ЯЗЫКЕ (на материале таджикского и французского языков)

Махмадов Дж.Ш.
Таджикский национальный университет

Язык не полностью определяет наши мысли. Развитие мышления обуславливается способностью человека мыслить, рассуждать, делать умозаключения. Однако не все стороны жизненного явления человека зависимы от развития общества и технологий. «...Мысль не выражается в слове, но совершается в слове» [5, с.305]. Язык влияет на нас через саму грамматику. Воздействие мышления на язык в любом случае настолько глубоко в нашем сознании, что большую часть времени мы его не замечаем. Существование мышления как познавательного процесса оказывает влияние на систему языка. Язык используется не только для целей общения. Те люди, которые владеют разными языками, имеют разные взгляды на воздействие мышления в языке.

В таджикском и французском языках вспомогательное существительное, употребляемое постоянно («*ман хушбахтам- je suis heureux*», «*ман дар ҳолати хуб ҳастам- je suis en bien forme.*», «*ичро кардан-faire*», «*будан-être*», «*ман танзим мекунам- je personnalise*», «*оҳ, чӣ қадар лозар шуду- oh comme tu as perdu du poids*», «*ман парҳез ҳастам -je suis à la diet*», «*ман ҳамин хел гуфтам -je viens de le dire comme ça...*», «*ман умуман хафа карданӣ набудам- je ne voulais pas du tout offenser...*», «*марҳамат- s'il vous plaît*» и т.д. отражает состояние ума, принципиально отличное от нашего самосознания.

Язык - это такое реальное явление, которое возникло, развивалось, служило и совершенствовалось только в обществе. И на всех этапах деятельности в человеческой жизни язык имеет общественный характер, служит обществу и, вместе с тем, отражает жизнь общества и закрепляет развитие речи в коллективе, его производстве, культуре, опыте, в своём словарном составе и грамматическом строе на протяжении всех веков. «Успешность мышления и речевой деятельности личности зависят от того, насколько эта личность владеет родным языком, насколько хорошо осознаёт значение слов и грамматических конструкций» [13]. Если взять частный случай нашего внутреннего мира, то это происходит от действия всего нашего состояния. Таким образом, «*ман ҳастам- je suis*», *ташвиш (дар бораи) - s'inquiéter (de); дарднок кардан - ça fait mal; ман метарсам, ки - je crains que; тарсидан - avoir peur (de); ман мехостам, ки (ман мехоҳам ...) - je voudrais; croire бовар кардан; s'amuser – худ хурсандӣ курдан* и т.д.; было бы только иллюзией, привнесённой самим языком. Говоря «*ман мондаам -je suis fatigué*», мы интегрируем своё тело в наше мышление. Воздействие на мышление в разноструктурных языках выражается с помощью эмоциональных глаголов и слов таких, как: *хушбахт – joyeux, қолиб– intéressant, суруд хондан – chanter, дӯст доштан – aimer, танҳо – seul, бо хушнудӣ / бо шодӣ – avec plaisir / volontiers, гиря кардан – pleurer, гамгин – triste, шодмон – joyeux, дилгиркунанда – ennuyeux, хандидан ба – rire (de), хушбахт– heureux, хандаовар – drôle, ҳайрон – surpris, даҳшатнок – terrible, эҳсос кардан – sentir* и так далее, вспомогательные средства будут фундаментальными. Кроме того, понятие времени также будет изменено.

Язык имел свой общественный строй, сохранялся в своём наиболее существенном словарном фонде и грамматическом строе, переходя из эпохи в эпоху.

Возникновение языка и мышления, и их развитие-длительный, многовековой процесс и по сей день продолжает оставаться спорным. Отечественные и зарубежные учёные раньше были близки к пониманию языка как общественного явления. Как правильно отмечает И.И. Срезневский: «Каждое слово есть представитель понятия, бывшего в народе: что было выражено словом, то было и в жизни; чего не было в жизни, для того не было и слова. Каждое слово для историка есть свидетель, памятник, факт жизни народа, тем более важный, чем важнее понятие, им выражаемое. Дополняя одно другим, они все вместе представляют систему понятий народа, передают быль о жизни народа, тем полнее, чем обширнее и разнообразнее их собрание».

По мнению выдающегося филолога Александра Афанасьевича Потебня, «область

языка далеко не совпадает с областью мысли, и, при этом, полагал, что мышление может существовать и без языка» [9, с.52]. Из вышеупомянутых слов ученого следует отметить, что язык не равен мысли.

Швейцарский лингвист, заложивший основы семиологии и структурной лингвистики Фердинанд де Соссюр отмечал, что «язык – лист бумаги, мысль – его лицевая сторона, а звук – оборотная. Нельзя разрезать лицевую сторону, не разрезав оборотную. Так и в языке, нельзя отделить ни мысль от звука, ни звук от мысли. Этого можно достичь лишь путем абстракции» [11, с.44].

Из данных слов следует, что эти понятия настолько взаимосвязаны, что невозможно сказать, какое из них первично, а какое вторично. Чем больше у нас слов, тем точнее мы можем делиться своими мыслями. «Теоретической основой научных изысканий служит психолингвистическая концепция слова как средства доступа к единой информационной базе человека при учете специфики индивидуального знания и принципов его функционирования» [6, с.149]. Отношения между языком и мышлением различны. Здесь воздействие мышления позволяет исключить поиск ответственного за действия. Использование слов является характеристикой языка: язык развивается со временем и меняется в зависимости от культуры. «Можно стремиться выяснить взаимодействие языка и мышления в системе уже сложившегося языка, в котором закреплены результаты познавательной деятельности человека в виде неких стабильных компонентов, системы языковых значений» [2]. Чтобы полностью понять это, необходимо дать несколько определений. Язык – средство выражения и общения, основанное на системе знаков (слова, жесты, особенности, звуки, буквы и т. д.). Эти знаки обозначают смысл. Чтобы общаться, другие должны уметь расшифровывать в знаках те значения, которые им сообщаются, и наоборот. Каждый язык является особой формой, которую принимают в данную группу (например: китайский, французский, санскрит и т. д.).

«В человеческом мышлении понятие – самый важный компонент. Мы оперируем понятиями не только в научном исследовании (фонема), но и в повседневной жизни» [4]. Языки основаны на определенных нормах (как они проявляются, в частности, в грамматике), но люди, используя язык, изменяют и развивают эти нормы. Таким образом, язык предстает как инструмент, который используется людьми в группе для выражения своих мыслей и их передачи. «Для того, чтобы выражать столь важные отношения в реальной жизни: долженствование, возможность или способность все глаголы приобрели себе заменителей, также выражаемых соответствующими грамматическими глагольными формами-индикаторами» [7, с.110]. Но у языка много слабостей: например, часто нам не хватает духа или слова, которые могут точно выразить то, что мы думаем или чувствуем, но приблизительно в разноструктурных языках используем такие глаголы: *bruler pour* – *бо эҳсосот сӯхтан*, *être épris de* – *ошиқ будан*, *préférer* – *афзал донистан*, *adorer* – *нарасидаи*, или *прилагательные*: *affectueux* – *дӯстдошта*, *amoureux* – *дилбастагӯ*, *ardent* – *оташин*, *s'éprendre* – *ошиқ шудан*, *дилгир шудан*, *tenir à* – *азиз*, *tomber amoureux* – *ошиқ шуд*, *apprécier* – *қадр қардан*; *vénérer* – *эҳтиром қардан* и т.д. или переживаем (трудно описать боль или чувства), а другие иногда могут неправильно понять.

Язык искусственный может быть источником манипуляций. В любой форме языка, включая невербальные языки для передачи значения артикулируется набор знаков. Знак – это конкретный элемент (рисунок, жест, звук, слово и т. д.), который отсылает к другому элементу, конкретному или абстрактному.

В вербальном языке слово относится к вещи или понятию. Связь между словом и вещью поэтому искусственна и произвольна. Поэтому на уровне группы, мы должны договориться о произвольных связях, установленных между словами и вещами.

Связь между означающим и референтом произвольна и может варьироваться в зависимости от культуры. Даже если некоторые языки имеют общие корни, системы, построенные на разных языках, могут совершенно различаться.

Ман дар солҳои 1312 ҳиҷрӣ, ки талабаи мадрасаҳои Бухоро ба шумор мерафтам, бе боишигоҳ мондам ва дар Бухоро, ки тақрибан сад дар мадрасаи калон ва қариб ҳамин қадар мадрасаи хурд дошт, барои ман ҳучраи қобили истиқомате ба зудӣ ёфт нашуд [1, с. 7].

Dans l'annee 1895, je crois, je cherchais une chambre d'etudiant aupres d'une des medressas de Boukhara. J'avais beau chercher, je ne trouvais rien qui me convienne. J'avais beau chercher, je ne trouvais rien qui me convienne [15, p.51].

В самом деле, поскольку слова не имеют ничего общего с вещами, которые они обозначают, а относятся только к ментальным представлениям тех, кто слушает или читает, их можно использовать для воздействия на других.

Худам бо вай шинос нестам, ки туро шиносо кунам,— гуфт он дустам,— фақат кӣ будани ўро медонам ва метавонам, ки дар яке аз кучаҳо ўро ба ту нишон диҳам ва баъд аз он худат роҳ ёфта бо ӯ шинос шуда, аз вай ҳучра менурсӣ [1, с. 8].

Je ne le connais pas personnellement, et pour cette raison je ne peux pas te presenter a lui, dit mon ami. Mais je te le montrerai dans la rue, cet homme, et tu n'auras qu'a trouver l'occasion de faire sa connaissance et de discuter avec lui de la chambre [15, p. 51].

«Поскольку в течение многих веков человек выражал мысли посредством языка, в грамматическом строе языков появились категории, соотносимые с категориями мышления...» [4]. Однако это также важно, потому что язык является эффективным средством общения и передачи сообщения, которое является основой любого общества.

Язык является ценным и полезным средством коммуникации для действия. Действительно, многие используют различные формы языка для передачи сообщений, потому что это необходимо для выживания общества.

Таким образом, мысль, выраженная в словах, также может быть передана и порождена диалогом.

Шумо ба Қориамак кистед, пурсидам.

— Мо занҳои ӯ, — ҷавоб дод зани якум [1, с.16].

Qui etes-vous pour l'oncle Kori, demandai-je.

- Nous sommes ses epouses, repondit la premiere femme [15, p.76].

Функция языка, как средства общения людей, обмена мыслями и взаимного понимания, является заметным для окружающих в виде какого-либо своего чувства или состояния.

- Пас чигуна кори зарур доред? — сартарош пурсид ва ҳазломезона боз савол дод,— магар ба ягон туи ногуфта рафтаи мехоҳед?

Ҳамин вақт вақти ҷойнушии ҷоштгоҳии ходимони банк аст. Агар дер монам аз ҷои серқанди ройгон махрум мешавам... [1, с.11].

- Quel genre d'affaire urgente vous appelle donc ? demanda en riant le coiffeur.

- C'est précisément l'heure du thé à la Banque. Si je tarde trop, je n'en aurai pas.

-Voilà ce que c'est, dit le coiffeur [15, p.56].

Однако в истинном диалоге не две мысли выражаются, чтобы противостоять друг другу, а скорее, две мысли, которые переплетаются, создавая новое поле мысли.

— Қориамак, пули мӯйсар чӣ шуд?—гӯён сартарош аз пуштаи овоз дод.

- Қоришшамба бе он ки аз роҳи бозистад ва сартарош ба тарафи сартарош гардонад:

- Дар оянда пули ду мӯйсарро якҷоя медиҳам... [1, с.12].

Et l'argent, oncle Kori? cria le coiffeur.

Mais Kori, sans s' 'arrêter, et sans même se retourner, fit un geste de la main comme pour chasser l'im- portun:

- La prochaine fois, je te paierai le double ... [15, с.56].

Кроме того, внутренняя мысль, выраженная в языке, дает возможность другим субъективного видения мира и переживания, поделиться той интерпретацией, которую мы делаем из того, что мы живем.

Дар ҳамон рӯзҳое, ки ман дар ҷустуҷӯи ҳучра будам, яке аз дӯстонам бо роҳи маслиҳат ба ман гуфт:

- «Қоришшамба» ном як кас ҳаст, ки чанд дар ҳучраи зархарид дорад, агар аз вай пурсӣ, шояд яке аз ҳучраҳояшро ба ту ба орият бидиҳад [1, с.7].

Il existe a Boukhara un homme du nom de KoriIchkamba. Il a plusieurs chambres a ceder. Si Lu le lui demandes, il est possible qu'il t'en donne une gratuitement, me dit un de mes amis [15, p.50].

В этом смысле реальность существует, и язык заставляет ее существовать снова и в другой форме. В образе ирреальности активную жизненную позицию привлекает трезвость

и даже категоричность суждений и оценок, коллективизм мышления [8, с.163].

Эта сила воспроизведения действительности обогащается владением языком, богатым словами, возможностями модуляции и артикуляции. Действительно, чем больше у нас словарный запас, тем точнее мы можем быть в наших описаниях. Чем больше человек овладевает построением предложений, тем лучше он может формулировать сложные идеи, играя с темпоральностью. И чем больше мы любим слова, тем больше мы можем использовать их, написанные и произнесенные, для создания рисунков, музыки и изображений, вызывая идею, предлагая ее и не уменьшая.

Изменять наши мысли и, следовательно, наши сознательные решения, чтобы в конечном итоге изменить то, кто мы есть.

Мысли имеют наблюдаемое и поддающееся количественной оценке физическое и энергетическое существование. «Язык, система знаков, служащая средством человеческого общения, мышления и выражения. С помощью языка осуществляется познание мира, в языке объективируется самосознание личности. Язык является специфическим социальным средством хранения и передачи информации, а также управления человеческим поведением» [12, с.816]. Изменениями, связанными с нашим осознанием восприятия мира, мы открываем новые способы мышления, которые позволяют нам меняться, развиваться, влиять и, наконец, становиться кем-то другим.

Наши мысли являются отправной точкой всех наших достижений и все сначала существует в нашем воображении.

Другими словами, вся информация, которую мы принимаем сознательно, также принимается бессознательно. Последний чувствителен к внушению и будет иметь тенденцию отражать информацию, содержащуюся в нашем теле, через физические проявления и в нашем окружении через сигналы, которые можно описать как телепатические.

«Основное назначение языка - передача информации. С его помощью можно передавать мысли из одного разума в другой, а также изменять и исследовать мысли внутри разума. Фрагменты лингвистической информации, которые поступают в сознание одного человека от другого, побуждают людей к появлению новой мысли, оказывающей глубокое влияние на их познание мира, умозаключения и последующее поведение» [14]. Чем сильнее наши убеждения, тем легче они отпечатываются в нашем бессознательном. Отсюда важность оставаться внимательными к своим мыслям, чтобы должным образом анализировать их и выявлять те, которые нас ограничивают.

Наши человеческие чувства на самом деле далеко не очень развиты и служат нам лишь в достаточной мере; многие человеческие чувства такие, как зрение, слух и обоняние, на самом деле очень бедны, по сравнению с другими животными.

Язык может сильно изменить образ мышления, мировоззрения. В каком-то смысле очевидно, что использование языка оказывает мощное и специфическое воздействие на мышление. «Можно описывать изменения форм языка, его конструкций, лексики и фонетики, и при этом не понимать сущности исторического движения, вне которого обычно немислим ни один живой язык, в особенности язык с длительной литературной традицией» [3, с.58]. Но дискуссия о языке и мышлении не направлена на то, чтобы выяснить, может ли содержание разговора повлиять на чьи-то взгляды и убеждения, поскольку ответ на этот вопрос слишком очевиден, чтобы его можно было описать словами. Вопрос, скорее, в том, в какой степени естественные языки обеспечивают формат, в котором мысль обязательно (или, по крайней мере, обычно) формулируется. Если это так, то изучение различных лингвистических систем может пролить свет на различные способы мышления. Попытаемся выделить аспекты этих проблем в нескольких областях, вследствие во взаимодействии языка и мысли.

К глаголам мышления и восприятия в таджикском и французском языках относятся такие, как:

Тасаввур кардан- imaginer;

Фикр кардан -penser;

Тахмин кардан- admettre

Хис кардан- sentir;

Дарег надоштан- supposer;

Мушоҳида кардан- *observer*;
 Шубҳа кардан- *douter*;
 Дидан- *voir*;
 Тамошо кардан- *regarder*;
 Шунидан- *entendre*;
 Гуш кардан- *écouter*;
 Шинохтан- *connaître*;
 Чафо кашидан - *souffrir*;
 Навҳа кардан- *sangloter*;
 Донистан- *savoir*;
 Дар хотир гирифтан- *retenir*;
 Фаромуш кардан- *oublier* и т.д.

Между языком и мышлением существует обратная связь в том или ином случае. В процессах взаимодействия мышления меняется роль языка. Пределы нашего языка отличаются от ограничений нашего мышления. Язык, как средство обмена идеями и взаимопонимания, присутствует на всех этапах существования общества и совершенно невозможен вне общества, так же как в обществе без языка, на какой бы стадии развития оно ни находилось, воздействие мышления в языке можно явно замечать в речи. Внутренняя речь является необходимым условием для формирования нашего мышления. Но в качестве представления значений мышления выступает язык. Язык включает в себе понятие и осуществление более глубокой и сложной функции мышления.

Рецензия: *Хомидов Д.* – д.ф.н., профессор ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Айнӣ, С. Марги судхӯр: Повест / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. - 160 с.
2. Аспекты изучения проблемы взаимосвязи языка и мышления [электронный ресурс]. <https://www.textologia.ru/yazikoznanie/teoria-yazikoznania/sushnost-yazika/aspekti-izucheniya-problemi-vzaimosvyazi-yazika-i-mishleniya/2031/?q=641&n=2031> (дата обращения 28.08.2023)
3. Будагов, Р.А. Человек и его язык / Р.А. Будагов. - Москва, 1976. - 428 с.
4. Взаимоотношение языка и мышления. Когнитивистика. [Электронный ресурс]. <https://myfilology.ru/yazykoznanie/181/> (дата обращения 27.07.2023)
5. Выготский, Л.С. Мышление и речь / Л.С. Выготский // Проблемы общей психологии. Собрание сочинений в 6 т. - М.: Педагогика, 1982. - Т.2. - 504 с.
6. Залевская, А.А. Вопросы теории овладения вторым языком в психолингвистическом аспекте / А.А. Залевская. - Тверь: Твер. гос. ун-т, 1996. - 195 с.
7. Махмадов, Дж.Ш. Модальные глаголы как средства выражения ирреальности в таджикском и английском языках / Дж.Ш. Махмадов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. - Душанбе, 2018. №2. - С.110-114.
8. Махмадов, Дж.Ш. Способы выражения ирреальности в образах преданий, мифов, легенд и сказаний в таджикском и английском языках / Дж.Ш. Махмадов // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. - Душанбе, 2019. № 1. – С. 162-165.
9. Потебня, А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня // Собрание трудов. - М., 1999. - 248 с.
10. Срезневский, И.И. Мысли об истории русского языка / И.И. Срезневский. - СПб, 1887. - 133 с.
11. Фердинанд де Соссюр. Заметки по общей лингвистике. - М., 1990. - 280 с.
12. Философский энциклопедический словарь. Под ред. Л.Ф. Ильичёва, П.Н. Федосеева. - М.: Наука, 1983. - 839 с. – (Библиотека словарей).
13. Язык и мышление [Электронный ресурс]. <https://www.b17.ru/article/336872/> (дата обращения 30.08.2023)
14. Language and thought [электронный ресурс]. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.7d506181-64c8ba1c-5feb061f74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Language_and_thought (дата обращения 28.08.2023)
15. Sadriddine A. La mort de l'Usurier. Les éditeurs français réunis. Paris (VI). - 317 p.

ТАЪСИРИ ТАФАККУР БА ЗАБОН

(дар асоси маводи забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ)

Дар мақола оварда мешавад, ки таъсири тафаккур дар забон муҳим арзёбӣ мегардад. Хангоми ихзори хиссиёт ва эҳсосоти худ мо чойи калимаҳои ин ё он ҷумларо тағйир дода, муодили мухталифи он ҷумларо месозем, ки як фикрро ифода мекунад. Масалан, хангоми фаҳмидани образҳои ғайривоқеӣ ё образи воқеӣ моро хиссиёти зиёде фаро мегирад: тарс, хашм, андух, ҳамдардӣ ва монанди инҳо. Забон ҷун ҳодисаи иҷтимоӣ воқеаи алоқаи амалисозии тафаккури инсонӣ ба одамон хизмат мекунад. Азбаски дар замони муосир якҷанд забонҳо вучуд доранд, лугатҳои қори инсонҳоро боз ҳам осонтар менамоянд, аммо тафаккур бошад, ҳамоно хусусияти универсалӣ дорад. Ба инсон имкон медиҳад, ки бо ҷаҳони ботинии хеш дунёи ҳақиқиро омӯзад ва барои дигаргун кардани он нақши асосӣ мебозад. Муаллиф инчунин ибрози менамояд, ки нақши тафаккур дар

забон ва инкишофи он муҳим мебошад. Калимаҳо дар баробари маънои асли маънои маҷозӣ низ доранд. Баъзе калимаҳо маънояшон муайян мебошанд, вале маънои баъзе аз онҳоро муайян намудан ғайриимкон аст. Дар ин миён танҳо метавон дар бораи ин ё он мафҳуми консепсияи забон бо услуби муайян сухан гуфт. Масоили таъсири тафаккур дар забон доираи васеи маъноро дорост, ки дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ ханӯз мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд. Аз ин рӯ, мекушем, ки масъалаи мазкурро дар таҳқиқоти оянда баррасӣ намоем.

Калидвожаҳо: муассирӣ, тафаккур, забон, асос, тафовут, забони тоҷикӣ, забони фаронсавӣ.

ВОЗДЕЙСТВИЕ МЫШЛЕНИЯ В ЯЗЫКЕ

(на материале таджикского и французского языков)

В статье указано, что влияние мышления на язык имеет важное значение. Выражая свои чувства и эмоции, мы меняем место слов того или иного предложения и создаем разные эквиваленты, выражающие одну и ту же мысль. Например, когда мы понимаем нереальные образцы или реальные образцы, нас наполняет множество эмоций: страх, гнев, печаль, сочувствие и т. д. Язык существует как средство общения и реализации человеческого мышления, он служит людям и обществу. Поскольку в современном мире существует множество языков, словари еще больше облегчают работу людей, но мышление по-прежнему носит универсальный характер. Оно позволяет человеку изучать реальную жизнь своим внутренним миром и играет ключевую роль в его изменении. Автор также указывает, что роль мышления важна в языке и в его развитии. Наряду с прямым значением, слова имеют и переносное значение. Некоторые слова имеют определенные значения, но определить значение многих из них невозможно. А пока о той или иной концепции языка можно говорить лишь в определенном стиле. Вопрос влияния мышления на язык имеет широкий спектр значений, которые еще не изучены в таджикском и французском языках. Именно поэтому мы решили рассмотреть этот вопрос в будущих исследованиях.

Ключевые слова: влияние, мышление, язык, основа, отличие, таджикский язык, французский язык.

INFLUENCE OF THINKING IN LANGUAGE

(based on the tajik and french languages)

The article states that the influence of thinking on language is important. Expressing our feelings and emotions, we change the places of the words of this or that sentence and create we understand unreal patterns or real patterns, we are filled with many emotions: fear, anger, sadness, sympathy, etc. Language exists as a means of communication and the implementation of human thinking; it serves people and society. Since there are many languages in the modern world, dictionaries make people's work even easier, but thinking is still universal. It allows a person to explore real life with his inner world and plays a key role in changing it. The author also points out that the role of thinking is important in language and its development. Along with the direct meaning, words also have a figurative meaning. Some words have certain meanings, but it is impossible to determine the meaning of some of them. In the meantime, one can speak about this or that concept of language only in a certain style. The question of the influence of thinking on the language has a wide range of meanings that have not yet been studied in Tajik and French. That is why we decided to consider this issue in future studies.

Keywords: influence, thinking, language, basis, difference, Tajik language, French language.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадов Ҷовидон Шарифович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: jovidon0909@list.ru. Тел.: (+992) 985-62-69-19

Сведения об авторе: *Махмадов Джовидон Шарифович* - Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой иностранных языков факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: jovidon0909@list.ru. Тел.: (+992) 985-62-69-19

Information about the author: *Makhmadov Jovidon Sharifovich* - Tajik National University, candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Faculty of Asia and European Languages. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17 E-mail: jovidon0909@list.ru. Phone: (+992) 985-62-69-19

КОНЦЕПТ ЖЕЛАНИЯ С МОДАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ “希望(xi wang) (желать)” И “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ЕГО ПЕРЕДАЧА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Яо Цзян

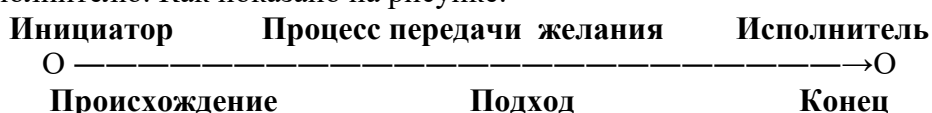
Российско-Таджикский (Славянский) университет

Выражение желания - важное коммуникативное стремление людей. В современном китайском языке оно в основном выражается с помощью модальных глаголов: 想 (xiang, yao) (помышлять, намереваться), 肯 (ken) (хотеть, быть склонным), 愿 (yuan) (желать), 想 (xiang) (думать, намереваться), 愿意 (yuan yi) (хотеть, желать), 希望 (xi wang) (желать), 打算 (da suan) (желать, хотеть), 盼望 (pan wang) (желать, надеяться), 渴望 (ke wang) (надеяться, жаждать) 敢 (gan) (сметь, решаться) 幻想 (huan xiang) (мечтать, желать) и других лексических средств. Полное выражение желания означает, что из-за внутренних или внешних мотивов, инициатор загадывает желание и надеется реализовать это желание через себя или других в будущем. Выражение желания тесно связано с категорией модальности. Модальность относится к «субъективному отношению говорящего к реалистичному состоянию выражения предложения» [8, 41]. Субъективность и нереальность - две важные характеристики модальности, и выражение желания также имеет эти две характеристики. И «надежда», и «готовность» используются для выражения субъективных желаний, но условия их использования различны.

1. **Схема движения желания и модели выражения желания**

В повседневной жизни опыт взаимодействия человека с миром формирует некоторые простые и основные когнитивные структуры. Эта основная когнитивная структура, сформированная на основе опыта, представляет собой схему изображения. Например, схема движения желания “希望(xi wang) (желать)” и “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)”, выражение желания часто связаны с процессом передачи. Например, если **А** посылает определенное желание и ожидает, что **В** реализует его, можно понять, что **А** передал желание **В**. Это тоже проявление схемы движения.

Содержимое схемы движения включает три компонента и взаимосвязь, а именно: происхождение, конец, подход и отношение вектора мощности от происхождения до конца пути [6, с.112-113]. В процессе выражения желания является инициатор, конец – человек, исполняющий желание, называется исполнителем, подход – это процесс, переданный инициатором исполнителю. Как показано на рисунке:

Например: 我真希望她忽然逃回来(wo zhen xi wang ta hu ran tao hui lai) (老舍. 我的一生, с.218) (Lao she. Wo de yi sheng, с.218). – Мне, правда, **хотелось**, чтобы она вернулась (Лао шэ. Моя жизнь, с.22). 他们并不愿意共产党吃败仗 (Ta men bing bu yuan yi gong chan dang chi bai zhang) (丁玲. 太阳照在桑乾河上, с.31) (Ding Ling. Tai yang zhao zai sang gan he shang, с.31). - И **вовсе** не хотел, чтобы коммунистов разбили(коммунисты победили в войне) (Дин Лин. Солнце над рекой Сангань, с.37). 我 (wo) (я) и 他们 (Ta men) (они) – это появление схемы. 她(ta) (она) и 共产党(gong chan dang) (коммунисты) – это конец.

Иногда зарождение и конец передачи желания совпадают, то есть инициатор и исполнитель желания - одно и то же лицо. Например: 陈阵希望自己能增加一些关于狼真实具体的触觉和感觉 (chen zheng xi wang zi ji neng zen jia yi xie guan yu lang zhen shi ju ti de chu jue he gan jue) (姜戎. 狼图腾, с.10) (Jiang rong. Lang tu teng, с.10). - Чень Чжэнь надеялся, что когда-нибудь он сумеет проникнуть в сознание этих животных (Цзян Жун. Волчий тотем, с.21). 她愿意地板上开一个洞让她跌进地狱里去(ta yuan yi di ban shang kai yi ge dong rang ta die jin di yu li qu) (巴金. 寒夜, с.308) (Ba jin. Han ye, с.308). - Хотелось кричать, провалиться сквозь землю (Ба Цзинь. Холодная ночь, с.112).

Каждый компонент схемы движения имеет различное представление в языковой среде. “希望(xi wang) (желать)” и “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” – это два разных способа выражения желания в выражении навязывания и исполнения желаний.

Инициатор
 | О……………→∴
Отправительная модель

∴……………→О |
Исполнительная модель

В отправительной модели желания выделяется инициатор и обрисовывается процесс приложения желания. В этой схеме используется “希望(xi wang) (желать)”. Исполнительная модель желания выделяет исполнителя и очерчивает процесс осуществления желания. В этой схеме используется “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)”.

С точки зрения синтаксиса китайского языка, в предложении с “希望 (xi wang) (желать)” инициатором является подлежащее, а в предложении с “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” исполнителем является подлежащее. Другими словами, “希望 (xi wang) (желать)” и “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” могут иметь разные значения. Например: 我希望以后同你家做个朋友, 常常去你家玩 (wo xi wang yi hou tong ni jia zuo ge pen you, chang chang qu ni jia wan) (徐訏. 鬼恋, с.364) (Xu xu. Gui lian, с.364). - Я надеюсь стать другом вашей семьи и часто приходить в гости (Сюй Сюй. Наваждение любви, с.76). Это отправительная модель желания, подчеркивающая личность “инициатора”. Указывает, что он активно хочет дружить с другими людьми. 我愿意以后同你家做个朋友, 常常去你家玩 (wo yuan yi yi hou tong ni jia zuo ge pen you, chang chang qu ni jia wan) - Я хочу стать другом вашей семьи и часто приходить в гости. Это исполнительная модель желания, “я” – исполнитель, значит, меня пригласили другие, и я согласился с ними дружить.

На схеме движения иногда возникновение и конец перекрываются. Когда одно и то же лицо ответственность за инициатора и исполнителя желания, отношения между отправителем и исполнителем также размываются. “希望 (xi wang) (желать)” и “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” могут быть взаимозаменяемыми. Выраженное желание имеет характеристики выданного и самореализующегося. Если инициатором является сторона, то выбирается отправительная модель, в противном случае используется исполнительная модель. Например: 院里众人的穷说, 使他心里闹得慌, 他愿意找个清静的地方独自坐着 (Yuan li zhong ren de qiong shuo, shi ta xin li nao de huang, ta yuan yi zhao ge qing jing de di fang du zi zou zhe) (老舍. 骆驼祥子, с.159) (Lao she. Luo tuo xiang zhi, с.159). Беспрерывные разговоры о тяжелой жизни нагоняли тоску. Он хочет найти тихое место, чтобы посидеть в одиночестве (Ляо Шэ. Рикша, с.72). 现在他已经不年轻了, 他希望回到地里去, 有几亩地种 (Xian zai ta yi jing bu nian qing le, ta xi wang hui dao di li qu, you ji mu di zhong) (丁玲. 太阳照在桑乾河上, с.90) (Ding Ling. Tai yang zhao zai sang gan he shang, с.90). — А ведь он уже не молод. Все мечтает вернуться на землю (Дин Лин. Солнце над рекой Сангань, с.74). В этих двух примерах “希望 (xi wang) (желать)” можно заменить на “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)”. Выраженные ими желания имеют значение самовыражения и самореализации. Если выделен инициатор, это отправительная модель, если подчеркнут исполнитель, то это исполнительная модель. На примере романов «Рикша», «Беспрерывные разговоры о тяжелой жизни нагоняли тоску», это состояние требует от Сянцзы найти тихое место, чтобы посидеть в одиночестве. Когда Сянцзы является исполнителем желаний, мы можем понимать это, что под давлением реальности у Сянцзы возникло такое активное желание.

2. Властные отношения между инициатором и отправителем в модели выражения желания

Связь между отправлением и исполнением желания заключается в том, что сначала отправить, а затем реализовать. Отправление на переднюю часть означает, что у инициатора имеется гегемония и инициатива. Если исполнение позади, у исполнителя в какой-то степени нет выбора.

Различный статус отправлений и исполнений ролей соответствует взаимным отношениям власти в человеческом обществе. Так называемые властные отношения означают, что один человек имеет некоторые преимущества в кое-каких аспектах и может контролировать действия другого человека. Он имеет власть над исполнителем [5, с.137]. Властные отношения могут быть выражены по-разному. Например: возраст, высокий или низкий социальный статус, высокие и низкие должности на работе и т. д.

Во взаимосвязи отправления и исполнения желаний, инициатор и исполнитель часто демонстрируют эту взаимосвязь. Инициатор играет властную роль, исполнитель – роль послушания. Например: 希望你留在领导班子里 (xi wang ni liu zai ling dao ban zi li) (姜戎. 狼图腾, с.158) (Jiang rong. Lang tu teng, с.158). - **Надеялся**, что ты останешься в руководящей группе (Цзян Жун. Волчий тотем, с.332). 你老了, 我, 我真不愿意你老 (Ni lao le, wo, wo zheng bu yuan yi ni lao) (谌容. 人到中年, 中国新文学大系 1976-2000, с.207) (Chen rong. Ren dao zhong nian, Zhong guo xin wen xue da xi 1976-2000, с.207). – Ты постарел, я не **хочу** этого... (Современная китайская проза, с. 86).

Если инициатором является человек с высоким статусом, использование “希望 (xi wang) (желать)” может еще больше повысить его статус. Например: 只希望赶快找到月兰, 以免搞乱人心, 影响明天生产 (Zhi xi wang gan kuai zhao dao yue lan, yi mian gao luan ren xin, ying xiang ming tian sheng chan) (韩少功. 月兰, с.34) (Han shao gong. Yue lan, с.34). - Поскорее найти Юэлань, чтобы люди успокоились и завтра могли работать как следует (Хань Шаогун. Юэлань, с.108).

Если человек с более высоким статусом намеревается снизить своё достоинство и сблизить отношения с другой стороной, использование “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)”. Например: 我现在是大臣了, 我很愿意为叭哈先生和您服务 (Wo xian zai shi da chen le, wo hen yuan yi wei ba ha xian sheng he nin fu wu) (张天翼. 大林与小林, с.70) (Zhang tian yi. Da lin yu xiao lin, с.70) – Я – королевский министр. Я готов всей душой и всем сердцем служить господину Бабаху и вам, молодой господин (Чжан Тань И. Линь большой и Линь маленький, с. 103). “希望 (xi wang) (желать)” часто выражает власть и требует от исполнителей подчинения или намеренно поднятия своего достоинства, что представляет «угрозу» исполнителю. А “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” часто выражает приверженность подчиненного определенной работе, намеревается снизить его достоинство, угодить исполнителю, проявить уважение к исполнителю [7, с.209].

3. Анализ разницы между отправительной и исполнительской моделями желания

1) Активность желания

В отправительной модели желания инициатор часто является влиятельным человеком, и его социальный статус определяет, что он может автономно отдавать определенный приказ или передавать определенное желание, поэтому отправительная модель имеет характеристику «активности». В исполнительской модели исполнитель является директивным человеком, поэтому исполнительская модель имеет характеристику «пассивности». Например: 我不希望她来上海 (wo bu xi wang ta lai shang hai) (卫慧. 上海宝贝, с.53) (Wei Hui. Shang hai bao bei, с.53). - Не хочу, чтобы она возвращалась в Шанхай (Вэй Хой. Крошка из Шанхая, с.77). 谁也不愿意在凌晨三点就爬起来, 挤四五个小时的牛奶 (Shei ye bu yuan yi zai ling chen san dian jiu pa qi lai, ji si wu ge xiao shi de niu nai) (姜戎. 狼图腾, с.201) (Jiang rong. Lang tu teng, с.201). - Ведь действительно, кто захочет вставать с рассветом доить коров (Цзян Жун. Волчий тотем, с.424). Желание отправительной модели выражения «активности» является желанием положительным и прекрасным. Таким образом, в некотором смысле люди жаждут выгодной для них ситуации. Желание исполнительской модели выражения «пассивности», является желанием пассивным и хлопотным. Поэтому то, что благоприятно для инициатора, часто неблагоприятно для исполнителя.

В предложении с “希望 (xi wang) (желать)”, выражающем положительное значение, часто используются 爱 (ai) (любовь), 成功 (cheng gong) (успех), 胜利 (sheng li) (победа), 健康 (jian kang) (здоровье), 快乐 (kuai le) (счастье), 优秀 (you xiu) (замечательный) и т. д. Все они выражают прекрасную мечту, которую лелеют в человеческом обществе. В предложении с модальным глаголом “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” часто используются слова 帮忙 (bang mang) (помощь),

冒险 (mao xian) (авантюра), 赔钱 (pei qian) (дефицит), 犯病 (fan bing) (болезни), 毁灭 (hui mie) (уничтожение) и т. д., чтобы выразить пассивное значение. Например: 他俩也希望在养狼的知青蒙古包里能出一个优秀的马倌 (ta liang ye xi wang zai yang lang de zhi qing meng gu bao li neng chu yi ge you xiu de ma guan) (姜戎. 狼图腾, с.287) (Jiang rong. Lang tu teng, с.287). - Они тоже надеялись, что в монгольской юрте, где живут молодые интеллигенты, выращивающие волчонка, также может быть и такой замечательный табунщик (Цзян Жун. Волчий тотем, с.511). 她愿意天上丢下一个炸弹把她这个小小的世界整个毁灭 (ta yuan yi tian shang diu xia yi ge zha dan ba ta zhe ge xiao xiao de shi jie zheng ge hui mie) (巴金, 寒夜, с.308) (Ba jin. Han ye, с.308). - Хотя бы какая-нибудь бомба разрушила этот маленький мир и покончила разом со всем (Ба Цзинь. Холодная ночь, с.112).

2) Управляемость желания

Отправительной моделью является активное желание и желание высокой интенсивности, а исполнительная моделью является пассивное желание и желание низкой интенсивности. Желание с высокой интенсивностью является неконтролируемым, а желание с низкой интенсивностью является контролируемым [9, с.43]. Например: 他希望老阿爸能把蒙古人的原草智慧快快送抵他的大脑 (ta xi wang lao a ba nen ba meng gu ren de cao yuan zhi hui kuai kuai de song di ta de da nao) (姜戎. 狼图腾, с.6) (Jiang rong. Lang tu teng, с.6). - Чень Чжэнь надеялся, что старик сможет собрать всю мудрость монголов и донести до его создания (Цзян Жун. Волчий тотем, с.12). 他晓得祥子是把好手, 即使不拉他的车, 他也还愿意祥子在厂子里 (Ta xiao de xiang zi shi ba hao shou, ji shi bu la ta de che, ta ye hai yuan yi xiang zi zai chang zi li) (老舍. 骆驼祥子, с.59) (Lao she. Luo tuo xiang zi, с.59). - Он понимал, что Сянцзы мастер на все руки, и хотел, чтобы парень жил у него (Ляо Шэ. Рикша, с. 16).

Модальные глаголы “希望 (xi wang) (желать)” и “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” выражают желания с разной управляемостью, различные глаголы, соответствующие им в предложении, также разные. “希望 (xi wang) (желать)” часто используется с 能 (neng) (мочь, уметь), 会 (hui) (уметь, мочь, владеть), 可以 (ke yi) (можно). “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” часто сочетается с 让 (rang) (дать, пусть, заставить), 叫 (jiao) (сказать, пусть, дать, заставить), 教 (jiao) (учить, преподавать), 使 (shi) (дать, ставить, вынудить, принудить). Например: 可她却希望有人能同她说一句日语, 哪怕只是几句简单的对话 (Ke ta que xi wang you ren neng tong ta shuo yi ju ri yu, na pa zhi shi ji ju jian dan de dui hua) (张抗抗. 北极光, с.48) (Zhang kang kang. Bei ji guang, с.48). - Циньцин очень хотелось поговорить с кем-нибудь по-японски, услышать хоть несколько, пусть простых фраз (Чжан Канкан. Северное сияние, с.336). 她愿意地板上开一个洞让她跌进地狱里去 (ta yuan yi di ban shang kai yi ge dong rang ta die jin di yu li qu) (巴金, 寒夜, с.308) (Ba jin. Han ye, с.308). - Хотелось кричать, провалиться сквозь землю (Ба Цзинь. Холодная ночь, с.112).

Заключение

И “希望 (xi wang) (желать)”, и “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” могут выражать желания, но их фокус различен. “希望 (xi wang) (желать)” подчеркивает желание инициатора, обрисовывает отправительный процесс желания. “愿意 (yuan yi) (хотеть, желать)” подчеркивает желание исполнителя, обрисовывает исполнительный процесс желания. Из-за отсутствия морфологии в китайском языке, это создаёт много трудностей при изучении китайского языка и переводе на русский язык, но можно анализировать лексическими средствами, чтобы помочь лучше понять источник языка.

Рецензент: *Имомзода М.М.* – к.ф.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Василика, М.А. Основы теории коммуникации / М.А. Василика. - М.: Гардарики, 2003. – 615 с.
2. Горелов, В.И. Теоретическая грамматика китайского языка / В.И. Горелов. - М.: Просвещение, 1989. – 318 с.
3. Шутова, Е.И. Синтаксис современного китайского языка / Е.И. Шутова. - М.: Наука, 1991. – 391 с.
4. 刘月华 实用现代汉语语法. —北京:外语教学与研究出版社, 1983年. - 628页.
5. 郝凤乔, 汤仁甫. 权势与同等关系在英语称呼语中的体现. 廊坊: 廊坊师专学报 (2), 1999. - 商务印书馆, 2002. - 264с.
6. 张敏. 认知语言学与汉语名词短语. —北京: 中国社会科学院出版社, 1998. - 386с.

7. 徐晶凝. 现代汉语话语情态研究. - 北京: 昆仑出版社, 2008. - 387с.
8. 彭利贞. 现代汉语情态研究. - 北京: 中国社会科学院出版社, 2007. - 472с.
9. 张旺熹. 汉语句法的认知结构研究. - 北京: 北京大学出版社, 2006. - 117с.

Источники иллюстративного материала

1. Ба Цзинь Избранное. – М.: Радуга, 1991. – 400 с.
2. Вэй Хой. Крошка из Шанхая. – М.: Столица-Принт, 2006. – 368 с.
3. Дин Лин. Солнце над рекой Сангань. – М.: Иностранная литература, 1952. – 295 с.
4. Лао Шэ. Рикша. Избранное. – М.: Художественная литература, 1991. – 103 с.
5. Родионов А.А. Китайская проза XX века / А.А. Родионов. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет, 2012. – 240 с.
6. Современная китайская проза. – М.: Известия, 1984. – 240 с.
7. Современная китайская проза. – М.: Радуга, 1988. – 406 с.
8. Цзян Жун. Волчий тотем. – М.: Мир книги, 2007. – 631 с.
9. Чжан Тань И. Линь большой и Линь маленький. – М.: Детская литература, 1973. – 175 с.
10. 巴金. 巴金代表作 刘慧贞编 河南人民出版社, 1989年. – 548页.
11. 韩少功. 月兰 人民文学1979年第四期. –北京:人民文学出版社, 1979年. С.30-37
12. 丁玲. 太阳照在桑乾河上 人民文学出版社, 1994年. – 344页.
13. 老舍经典作品选 当代世界出版社2002年 – 505页.
14. 老舍小说全集 第三卷. 长江文艺出版社2004年 – 402页.
15. 姜戎. 狼图腾. 长江文艺出版社, 2014年. – 408页.
16. 张天翼. 大林与小林 云南人民出版社, 2016年. – 119页.
17. 卫慧. 上海宝贝. 春风文艺出版社, 1999年. – 266页.
18. 张抗抗. 北极光 小说月报. 1981年第九期. –天津:百花文艺出版社, 1981年. С.2-44页.
19. 中国新文学大系1976-2000 上海文艺出版社, 2009年. – 824页.

КОНСЕПТИ ХОХИШ БО ФЕЪЛҲОИ МОДАЛИИ “希望 (xi wang) (хостан)” ВА “愿意 (yuan yi) (хохиш кардан, хостан)” ДАР ЗАБОНИ ЧИНӢ ВА ИНТИҚОЛ БА ЗАБОНИ РУСӢ

Раванди интиқоли хохиши субъективӣ ду нақшо дар бар мегирад: фиристодан ва иҷро кардан. Аз сабаби фарқияти байни ин ду нақш, ду модели ифодаи хохиш вучуд дорад - "希望(xi wang) (умед)" ва "愿意(yuan yi) (хохиш)", ки хохиши ирсолкунанда - модели ирсолкунанда, хохиш ва ифодаи хохиши иҷрокунанда - намунаи иҷрокунандаи хохишро таъкид мекунад. Интиқол ва иҷрои ду муносибати қудрати нобаробар, яъне мавқеи қудрати ирсолкунанда ва мавқеи итоати иҷрокунанда. Ҳамин тариқ, ду модели хохиши субъективӣ сатҳҳои гуногуни фаъолият, шавқ, шиддат ва идорашавандаро нишон медиҳанд. Ҳам "希望(xi wang) (хохиш)" ва "愿意(yuan yi) (хохиш кардан, хостан)" метавонанд хохишхоро баён кунанд, аммо таваҷҷуҳи онҳо гуногун аст. "希望(xi wang) (хохиш кардан)" хохиши ташаббускорро таъкид мекунад, раванди ирсоли хохишро нишон медиҳад. «愿意(yuan yi) (хохиш кардан, хостан)» хохиши иҷрокунандаро таъкид мекунад, ҷараёни иҷрои хохишро нишон медиҳад. Аз сабаби набудани морфология дар забони чинӣ, ин хангоми омӯзиши забони чинӣ ва тарҷума ба русӣ мушкилоти зиёд ба вучуд меорад, аммо метавонад бо василаҳои луғавӣ таҳлил карда шавад, то манбаи забонро беҳтар дарк намоянд.

Калидвожаҳо: хостан, равон кардан, иҷро кардан, ташаббускор, умед, намуна, нақша.

КОНЦЕПТ ЖЕЛАНИЯ С МОДАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ “希望 (xi wang) (желать)” И “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” В КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ПЕРЕДАЧА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Процесс передачи субъективного желания включает в себя две роли: отправление и исполнение. Из-за разницы между этими двумя ролями существует две модели выражения желания - “希望(xi wang) (надежда)” и “愿意(yuan yi) (готовность)”, подчеркивающие желание отправителя – отправительная модель желания, а выражение желания исполнителя – исполнительная модель желания. Отправление и исполнение двух неравных властных отношений, то есть положение власти отправителя и положение послушания исполнителя. Таким образом, две модели субъективного желания по-разному проявляют активность, энтузиазм, интенсивность и управляемость. И “希望(xi wang) (желать)”, и “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” могут выражать желания, но их фокус различен. “希望(xi wang) (желать)” подчеркивает желание инициатора, обрисовывает отправительный процесс желания. “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” подчеркивает желание исполнителя, обрисовывает исполнительный процесс желания. Из-за отсутствия морфологии в китайском языке, это создаёт много трудностей при изучении китайского языка и переводе на русский язык, но можно анализировать лексическими средствами, чтобы помочь лучше понять источник языка.

Ключевые слова: желание, отправление, исполнение, инициатор, надежда, модель, схема.

CONCEPT OF DESIRE WITH MODAL VERBS “希望 (xi wang) (desire)” AND “愿意(yuan yi) (want, desire)” IN CHINESE AND RENDERING IN RUSSIAN LANGUAGE

The process of transmitting subjective desire involves two roles: sending and fulfillment. Because of the difference between these two roles, there are two models for expressing desire - “希望(xi wang) (hope)” and “愿意(yuan yi)

(willingness)", emphasizing the desire of the sender - the sending model of desire, and the expression of the wish of the executor - the executor model of desire. The dispatch and execution of two unequal power relations, that is, the position of power of the sender and the position of obedience of the performer. Thus, the two models of subjective desire exhibit different levels of activity, enthusiasm, intensity, and controllability. Both "希望(xi wang) (to desire)" and "愿意(yuan yi) (to want, to desire)" can express desires, but their focus is different. "希望(xi wang) (to wish)" emphasizes the desire of the initiator, outlines the sending process of desire. "愿意(yuan yi) (to want, to desire)" emphasizes the desire of the performer, outlines the executive process of desire. Due to the lack of morphology in Chinese, this creates many difficulties when learning Chinese and translating into Russian, but can be analyzed by lexical means to help better understand the source of the language.

Key words: desire, departure, fulfillment, initiator, hope, model, scheme.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Яо Цзян* – Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, н.и.ф, омӯзгори Донишқадаи тақмили ихтисос. **Суроға:** 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода, 30. E-mail: **bopotr2811@163.com**. Тел.: (+992) 935-88-86-78

Сведения об авторе: *Яо Цзян* – Российско-Таджикский (Славянский) университет, к.ф.н., преподаватель института повышения квалификации. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М.Турсун-заде, 30. E-mail: **bopotr2811@163.com**. Тел.: (+992) 935-88-86-78

Information about the author: *Yao Jiang* – Russian-Tajik (Slavic) University, Ph.D., teacher at the Institute for Advanced Studies. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursun-zade, Str., 30. E-mail: **bopotr2811@163.com**. Phone: (+992) 935-88-86-78

ФРАЗОВЫЕ ГЛАГОЛЫ И ИХ КАУЗАТИВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хамидова М.Н.

Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

В английском и таджикском языках функционирует особый структурный тип глагола, в состав которого входит одна из знаменательных частей речи или предложная конструкция+вспомогательный глагол. Такие глаголы получили название *аналитический глагол* или *фразовый глагол*. (Например, в английском языке *to take an interest, to have supper, to make friends, to get up* и т.д., в таджикском языке *иштирок кардан, таваҷҷуҳ кардан* и т.д.). В английском языкознании статус данного типа глагола достаточно определен – он включается в разряд простых глаголов благодаря выражению одного понятия. Однако в таджикском языкознании он рассматривается по-другому, так как при структурном разграничении можно наблюдать разночтения.

В академической грамматике таджикского литературного языка такие глаголы известны как **составные глаголы** (феълҳои таркибӣ). Составные глаголы состоят в свою очередь из двух частей:

1. *основная, смысловая часть*, которая представляет основной смысл и понятие;
2. *вспомогательная часть*, служащая для выполнения грамматических функций и выражения смысловых оттенков.

Основная часть составных глаголов состоит из различных именных частей речи, вспомогательная же часть всегда состоит из глагола. Например, с помощью вспомогательных глаголов *кардан, намудан, шудан, гардидан, сохтан* можно образовать составной именной глагол: *суҳбат кардан, тайёр намудан, сурх шудан, омода гардидан, муҳайё сохтан* [2, с.182].

Глаголы подобного типа неоднократно становились объектом всестороннего исследования. Так, Е.Э. Бертельс определяет их как «феълҳои мураккаб», т.е. сложные глаголы [1, с.43].

В.С. Расторгуева, например, называет такие глагольные образования «сложный глагол» или «составные глаголы» и учитывая их употребление с именной частью [4, с.61].

Оба автора сходятся в одном мнении и считают, что сложные или составные глаголы – это те глаголы, состоящие из именных и глагольных компонентов: *сар кардан, гӯш кардан*.

В.А. Фролова в своей диссертационной работе называет подобные глаголы также термином «феълҳои мураккаб» (сложные глаголы) [6]. Ш. Ниязи в своей монографии «Феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ» рассматривает данные глаголы как составные именные глаголы [3]. В работах Б. Сиёева глаголы подобного типа получили название «феълҳои таркибии номӣ» [5, с.131].

Эти авторы отмечают, что данные именные составные глаголы образованы из именного и глагольного компонентов и отсюда они называются «сложные глаголы», «составные глаголы», «составные именные глаголы».

Нам представляется, что глаголы данного разряда обозначают действие, не состояние субъекта, и выражают статуальные, идентифицирующие, квалифицирующие, качественные, количественные, компаративные предикативные признаки. Составные глаголы, выражающие действие обозначают акциональные предикативные признаки.

Для подтверждения данной мысли обратимся к примерам:

1. *Арслоналӣ дар ҳарбу зарбҳои паёни аксаран ногаҳонӣ аз пешгардони ҷанг намонда иштирок дошт* (Р. Ҷалил, с.11).
2. *Ӯ медалёнро ба рӯи каф гирифт, кушод ва дар он сурати Арслонлиро дида табассуми дилрабо кард* (Р. Ҷалил, с. 129).
3. *Тапар-тапарӣ пои аспҳо аз кӯча шунида шуд* (Р. Ҷалил, с.16).
4. *Боз илоҷе ёфта ҳимоя мекард, то охири умр як лаб нони бемалол хӯрда мегаишт* (Қўҳзод, с. 163).
5. *I was carried into an inn, where the guard wanted me to have some dinner* (Jane, p.63).

6. 'And hungry too, no doubt: let her **have** some **supper** before she goes to bed, Miss Miller. Is this the first time you have left your parents to come to school, my little girl?' (Jane, p.65)
7. **Get up!** For shame! Move off, I say!' (Jane, p.597)
8. ... while I **was listening**, one of them, with a drunken cry, opened the stern window (R. L. Stevenson, p.91)
9. **Why I should have done** so I can hardly say (R. L. Stevenson, p.92).
10. Султон Муҳаммад афкори оммаро **ба назар намегирифт**, ба муҳаббат ва нафрати оммаи мардум **этибор намекард** (С.Айнӣ, с.24) – Sultan Muhammad **gave no consideration** for the opinion of the people: he **did not pay attention** to the love and hatred of the population (S. Aini, p.24).

Все глаголы в приведенных примерах являются по структуре многокомпонентными глаголами и выглядят, на первый взгляд, по структуре идентичными. Однако более тщательный анализ дает возможность обнаружить существенную разницу в их семантике.

В таджикских примерах [1], [2] и в английских [5], [6], [7] аналитические глаголы, или фразовые глаголы, представлены в образованиях типа “иштирок дошт”, “табассум кард” и употреблены в форме простого прошедшего времени. “To have dinner”, “have supper”, “get up” использованы в формах простого настоящего времени и даже в повелительном предложении “Get up!”. Все приведенные нами фразовые глаголы состоят из существительных (иштирок, табассум, dinner, supper), глагола (get) и вспомогательных глаголов (дошт, кард, have [2], предлог (up), а именно: из предложной конструкции с глаголом, который утратил своё лексическое значение. Кроме того, вещественные значения глаголов выражены всем глагольным комплексом (иштирок доштан – принимать участие=участвовать, табассум кардан – улыбаться, to have dinner - позавтракать, have supper - поужинать, get up - вставать) и обозначают одно понятие – а именно: понятие действия.

В следующих таджикских примерах [3, с.4] типа “шунда шуд”, “хӯрда мегаишт” и английских [8, с.9] “was listening”, “should have done” значение действия выражено только в словоформах знаменательных глаголов “шунда”, “хӯрда”, “listening”, “done” и получили название аналитические формы глагола. Здесь многокомпонентные глаголы состоят из причастия (шунда, хӯрда, listening, done) и словоформы (шуд, мегаишт, was, should have) и употреблены в формах простого прошедшего времени.

Таким образом, конструкции, состоящие из разных частей речи или же предложной конструкции и вспомогательного глагола правильнее было бы назвать аналитическими или фразовыми глаголами. Если в составном глаголе присутствует наречие, междометие или предложная конструкция с девербативом и относятся к разряду именных частей речи, то «сложно-именные глаголы» не отражают суть явления.

Выбор термина «фразовые глаголы» обосновывается тем, что, во-первых, подобны образования сходны со словосочетаниями и получили в зарубежной лингвистике название «phrase» (фраза), и во-вторых, в английском языкознании настоящий термин является общепринятым по отношению к глаголам типа «to have breakfast» – *завтракать* – нахорӣ кардан, «to take part in» - *участвовать* – иштирок кардан, «to get up» – *вставать* – аз ҷойгаҳ хестан, «to take care of» – *заботиться* – гамхорӣ намудан и др.

Пример [10] доказывает, что в обоих языках функционируют фразовые глаголы, состоящие из субстантивных слов и глагольных модификаторов и обозначают одно понятие. Именными частями являются “ба назар”, “этибор”, “consideration”, “attention”, а грамматические значения выражаются глагольными компонентами “намегирифт”, “намекард”, “gave no”, “did not pay”.

Анализ примеров показал, что подобный тип глагола в обоих языках обладает почти единой структурой, несмотря на разницу в расположении компонентов подобных глаголов: в английском языке сначала располагаются вспомогательные компоненты глагола, затем следует знаменательный компонент, в таджикском же языке, наоборот, – сперва располагается знаменательный компонент, за ним следуют вспомогательные компоненты.

Отсюда следует, что в сопоставляемых языках функционируют фразовые глаголы, состоящие из вспомогательного компонента – глагольного модификатора и именной или предложной конструкции. Основное значение действие выражается в глагольном

компоненте. Грамматическое значение данного глагола выражается вспомогательным компонентом.

Фразовые глаголы обычно обозначают акциональные предикативные признаки, порожаемые деятельностью субъекта. Однако отношение признака с субъектом не всегда может быть пассивным, при условии что английский фразовый глагол выражен с помощью вспомогательного глагола *“to be”* и *причастие II*, а в таджикском языке *причастием предшествования* фразового глагола и сочетания глагола *«шудан»*.

Проведенный анализ фразовых глаголов английского и таджикского языков позволил выявить в их составе наличие единиц, выражающих значение каузации.

В данной статье предпринимается попытка установить состав фразовых глаголов, выражающих значение каузации и особенности их функционирования в сопоставляемых языках.

Нами был проведен анализ из словаря Longman Phrasal Verbs Dictionary (2000), который содержит более 5000 фразовых глаголов, позволил выявить около 350 фразовых глаголов с каузативными значениями. Из них наиболее распространенными послелогом являются *up, down, into, out, off* т.д.

Каузативный фразовый глагол представляет собой словосочетание, состоящее из глагола, объекта-исполнителя и частицы (адвербиальной (*up* - вверх, *down* - вниз etc.)/препозитивной (*after* - после, etc.) частицы или обеих частиц (*up with* – «наряду с», при этом *up* представляет собой адвербиальную частицу, а *with* - препозитивную частицу). Например:

- *dress somebody up* – «to put on special clothes for fun, especially so that you look like someone else, or to make someone do this»: *At Christmas, my mother used to **dress me up** as an elf.* [Longman, p. 138] / «заставить кого-то надеть специальную одежду для развлечения, особенно, чтобы кто-то был похож на кого-то другого»;

- *bring somebody round to* – «to bring something or someone to someone else's house, when it is not far away»: *I'll ask the driver **to bring the car around to** your house. | We have a French visitor staying with us. I'd like **to bring her round** to meet your parents* [Longman p.41]./ «принести что-либо или кого-либо в чей-либо дом, который расположен недалеко».

- *take somebody off* – «to move someone away to a place, or make them go there with you»: *Myong-Hwan had been home less than ten days when the police came to the house and **took him off** to jail.* / «переместить кого-то в какое-либо место или заставить их идти туда с тобой» [Longman p.532].

В данных примерах знаменательными компонентами являются глаголы *«dress»*, *«bring»*, *«take»*, объект - исполнитель – *«somebody»* и частицы – *«up»*, *«round to»*, *«off»*. Особенностью выражения каузативных значений в фразовых глаголах является обязательное присутствие *somebody* - *кого-то*, т.е. модель **(V+O+Particle)**.

В таджикском языке данный феномен выражается также словосочетанием, состоящим из двух компонентов: 1) именного компонента (частей речи), 2) вспомогательного глагола типа *кардан* - делать, *задан* – бить, *хӯрдан* – кушать и т.д. Например:

- *касоро рақс кунонидан* – «заставить кого-то танцевать»;
- *касоро кор кунонидан* – «заставить кого-то работать»;
- *касоро гап занонидан* – «заставить кого-то говорить»;
- *касоро афсӯс хӯронидан* – «заставить кого-то сожалеть»;
- *касоро талаб кунонидан* – «заставить кого-то потребовать»;

Кроме перечисленных вспомогательных глаголов существуют вспомогательные глаголы *доштан*, *гаштан*, *гирифтан*, *овардан*, *додан*, *омадан*, *шудан* и т.д., однако они не могут выступать в составе каузативных фразовых глаголов, поскольку они не могут получать суффикс *-он*. Ср.: невозможно из вспомогательных глаголов *гаштан* образовать **гаштондан* или же *гирифтан* - **гирифтондан*.

В таджикском языке первыми (именными) компонентами фразовых/аналитических глаголов, выражающих каузативные значения, являются объект-исполнитель *«касоро»*, второй компонент выражается существительными типа *«рақс»*, *«кор»*, *«гап»*, *«афсӯс»*, *«талаб»* и третий компонент – вспомогательными глаголами с добавлением суффикса *-он*: *«кунонидан»^{х3}*, *«занонидан»*, *«хӯронидан»*. Грамматическое значение каузативности выражается с помощью грамматического суффикса *-он*, а вещественные значения данных

глаголов реализуются именными компонентами «*рақс*», «*кор*», «*ган*», «*афсӯс*», «*талаб*» и глагольным модификатором «*кунонидан*»³, «*занонидан*», «*хӯронидан*». Общее лексическое значение этих глаголов исходит из словосочетания «*рақс + кунонидан*», «*кор + кунонидан*», «*ган + занонидан*», «*афсӯс + хӯронидан*» и «*талаб + кунонидан*».

Следует отметить, что сходство в обоих языках обнаруживается в многокомпонентности данного феномена, а различия – в значении знаменательных и вспомогательных компонентов и месте их расположения в предложении.

Таким образом, модель структуры предложения с каузативным фразовым глаголом в английском языке выглядит следующим образом:

S+V+O+P (Subject+Verb+Object+Particle).

Causative Phrasal Verb

Subject – субъект-каузатор, Verb+Particle = Phrasal verb – фразовый глагол, Object – объект-каузации

А таджикскому языку присуще следующая модель:

S+O+N+aux V_{он} (Subject+Object+Noun +auxiliary Verb-он.

Causative Phrasal Verb

Subject – субъект-каузатор, Object – объект-каузации, Noun+ aux Verb-он – фразовый глагол.

Таблица 1. Каузативные фразовые глаголы в английском языке

Фразовые глаголы	Каузативное значение	Пример
С послелогом up		
<i>Buoy sb up</i>	Сделайте так, чтобы кто-то чувствовал себя более позитивно.	After so much criticism, the positive review buoyed him up .
<i>Have sb up</i>	Заставить кого-либо предстать перед судом.	They had him up for armed robbery.
<i>Show sb up</i>	Заставить кого-либо почувствовать себя смущенным или пристыженным.	He showed us up when he arrived drunk and started arguing.
<i>Bolster sb up</i>	Заставить кого-либо чувствовать себя более уверенно, особенно хваля их	He relies on Clare because she bolsters him up and tells him he's wonderful.
С послелогом down		
<i>Get sb down</i>	Сделать кого-либо подавленным, несчастным, истощенным и т. д.	The miserable weather in winter really gets me down .
<i>Pull sb down</i>	Сделать кого-либо депрессивным.	Losing her job pulled her down .
<i>Bring sb down</i>	Заставить кого-либо упасть на землю, например, держась за кого-либо, пиная или толкая кого-то, особенно в футбольной игре.	He ran after his attacker and managed to bring him down .
<i>Calm sb down</i>	заставить кого-либо перестать злиться, расстраиваться или волноваться.	Mother was trying to calm the baby down by singing to it.
С послелогом into		
<i>Drill sb into</i>	Повторять что-либо много раз, чтобы кто-то выучил что-то.	The teacher drilled the rules into the students.
<i>Drum sb into</i>	Заставить кого-либо учить или поверить во что-либо путем постоянного повторения.	They drum all the traps into you before the test, so you can't go wrong.
<i>Hammer sb into</i>	Повторяйте что-либо в течение определенного периода времени, чтобы кто-то это запомнил.	He hammered the rules into me.
<i>Goad sb into</i>	Заставить кого-либо делать то, что он не хочет делать, раздражая его или поощряя до тех пор, пока он не сделает это.	David had deliberately goaded Palinoa into saying more than she intended.

С послелогом out		
<i>Creep sb out</i>	Заставить кого-либо чувствовать себя беспокойным.	He creeps me out when he gets drunk.
<i>Knock sb out</i>	Заставить кого-либо потерять сознание, например, ударив его в драке или дав ему наркотики	Tyson hit him on the jaw and knocked him out .
<i>Get sb/sth out of</i>	Заставить кого-либо признаться или сказать правду.	The police couldn't get any information out of him.
	Заставить кого-либо дать кому-либо что-либо.	Did you get a refund out of the travel agency?
С послелогом off		
<i>Scare sb off</i>	Заставьте кого-либо так испугаться, чтобы кто-то ушел.	The vicious Doberman guard-dog scared the burglars off .
<i>Start sb off</i>	Рассмешить кого-либо.	I was trying to be serious, but their comment started me off .
<i>Get sb off</i>	Перестать быть зависимым от того, что раньше было регулярно или заставить сделать это кого-либо другого.	Getting people off welfare and into paying jobs is a major national priority. At this stage the mother should be getting the baby off breast milk and onto solid food.

Все вышеперечисленные частицы могут быть использованы как для образования фразовых глаголов, так и каузативных фразовых глаголов. Они утратили свое первоначальное значение и приобрели другое, почти новое значения.

Таблица 2. Каузативные фразовые глаголы в таджикском языке

Фразовые глаголы	Каузативное значение	Пример
<i>гам хӯронидан</i>	Заставить кого-либо беспокоиться. (<i>гам</i> - существительное)	Подшоҳи золим кӯдаки бегунохро гам хӯронид .
<i>кор кунонидан</i>	Заставить кого-либо работать. (<i>кор</i> - существительное)	Зани окила шавҳари бадро кор кунонд ва подшоҳ кунонд .
<i>хафа кунонидан</i>	Заставить кого-либо обидеть. (<i>хафа</i> - прилагательное)	Фарзанди хурдӣ баъзан волидайнӣ худро хафа мекунонад .
<i>нияти хуб кунонидан</i>	Заставить кого-либо делать добро. (<i>нияти хуб</i> - прилагательное)	Бибиам ба наберагон нияти хуб мекунонд .
<i>қиммат кунонидан</i>	Заставить кого-либо увеличить цену на что-либо. (<i>қиммат</i> - прилагательное)	Раиси колхоз нархи сабзавотро қиммат кунонид .
<i>панҷ кунонидан</i>	Заставить кого-либо изменить оценку. (<i>панҷ</i> - числительное)	Донишҷӯ баҳои имтиҳони ниҳои худро панҷ кунонид .
<i>аккос занонидан</i>	Заставить собаку лаять	Писарбача саги хонаро аккос занонид .
<i>қасди ҷанг кунонидан</i>	Заставить кого-либо выразить намерение бороться или драться (<i>қасди ҷанг</i> – переход прилагательного в существительное)	Сардори муассиса кормандонро байни худ қасди ҷанг кунонид .
<i>хаёли рафтан кунонидан</i>	Заставить кого-либо намереваться уйти куда-либо. (<i>хаёли рафтан</i> – инфинитив)	Суханҳои қабех, тӯхбату иғвогарӣ ўро хаёли ба Русия рафтан кунонид .
<i>дер кунонидан</i>	Заставить кого-либо опоздать. (<i>дер</i> – наречие)	Модар эми кӯдакашро дер кунонид .

В таджикском языке для образования фразовых/аналитических глаголов используется именной компонент вместе со вспомогательным глаголом, а для образования каузативных фразовых глаголов применяется именной компонент со вспомогательным глаголом путём

прибавления суффикса *-он*. Именно суффикс *-он* является главным аффиксом выражения значения каузации. В английском языке сема каузации выражается в основном употреблением *someone* между глаголом и частицей, т.е. модель состоит из трёх компонентов: **V+O+P**.

Таким образом, результаты исследования показали, что в сопоставляемых языках обнаруживаются каузативные аналитические /фразовые глаголы. В обоих языках они представляют собой словосочетания, состоящие из двух и более компонентов. В английском языке данные глаголы выражаются с помощью знаменательного глагола, объекта-исполнителя и частицы. Именно обязательное присутствие объекта-исполнителя придает аналитическим /фразовым глаголам каузативное значение. А в таджикском языке наблюдается иная картина. Они выражаются при помощи также обязательного присутствия объекта-исполнителя, именительного компонента и специальных вспомогательных глаголов, которые могут получать суффикс *-он*. Именно суффикс *-он* выполняет значения каузации в аналитических/фразовых глаголах. Анализируемый материал показал, что именной компонент может выражаться с помощью существительного, прилагательного, числительного, инфинитива, наречия и т.д. Однако общим для английского и таджикского языков является значение каузации как глагольное действие.

Каузативные фразовые глаголы могут выступать в предложении вместе с каузативными компонентами как *let, make, get, have*, которые ждут своего специального исследования.

Рецензент: Ибраимова Р.А. – к.ф.н., доцент ХГУ им.Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Бертельс, В.С. Учебник персидского языка / В.С. Бертельс. - Ленинград: Институт живых восточных языков им. А. С. Енукидзе, 1932. - 412 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - 358 с.
3. Ниёзӣ, Ш. Феълҳои таркибии номӣ дар забони тоҷикӣ / Ш.Ниёзӣ // Мактаби советӣ, 1954. - №3. - С.24-28; - №4. - С.30-46.
4. Расторгуева, В.С. Краткий очерк грамматики таджикского языка / В.С. Расторгуева. Приложение к таджикско-русскому словарю. - М., 1954. - С.529-570.
5. Сиёев, Б. Очерк доир ба таърихи феъли адабии тоҷик / Б.Сиёев. - Душанбе: Дониш, 1968. - 161 с.
6. Фролова, В.А. Сложные глаголы в современном персидском языке: канд. дисс / В.А.Фролова. - М., 1953.
7. Хамидова, М.Н. Структурно-семантические особенности сказуемого в современных таджикском и английском языках. Монография / М.Н. Хамидова. - Худжанд: Нури маърифат, 2014. - 180 с.
8. Hornby, A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary / A.S. Hornby. - Oxford University Press, 1989. - 1578 p.
9. Longman phrasal verbs dictionary: over 5000 phrasal verbs. Pearson Education Limited 2000. -324 p.
10. Айни, С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. Исёни Муқаннаъ / С.Айни. Тарҷума ба забони англисӣ ва сарсухани профессор Абдусалом Мамадназаров. - Душанбе: ЭР-граф, 2022. -156 с.
11. Кӯҳзод, Ҷ. Як сару сад ҳаёл: Ҳикояҳо / Ҷ.Кӯҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1983. - 256 с.
12. Солеҳи Зарифзод. Хучандзодони рӯинтан / Зарифзод, Солеҳ. - Хучанд, 2010.
13. Фарзона. Девон. Хучанд: Хуросон, 2014. -512 с.
14. Чалил, Р. Асарҳои мунтахаб / Р.Чалил. - Душанбе: Адиб, 1988. - Ҷилди 2.
15. Bronte Ch. Jane Eyre. Ebook was designed and published by Planet PDF. For more free eBooks visit Web site at <http://www.planetpdf.com/>.
16. Stevenson R.L. Treasure Ireland. Ebook was downloaded from Web site at Schatzinsel_E.pdf.

ФЕЪЛҲОИ ИБОРАШАКЛ ВА МАЪНОИ САБАБИИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаи феълҳои иборашакли сабабӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар ҳарду забон феълҳои иборашакл вучуд дорад. Агар дар забони англисӣ мавқеи ин навъи феъл аниқ бошад, дар забони тоҷикӣ оид ба мавқеъ ва номгузориҳои ин феъл ихтилофҳо мушоҳида карда мешавад. Муаллифи мақола кӯшиш кардааст, сараввал сарчашмаҳои хориҷӣ ва ватаниро омӯхта, ба ин навъи феълҳо истилоҳи “феълҳои иборашакл ё аналитикӣ” пешниҳод намояд. Барои қабули истилоҳи нав фикри худро бо назарӣ ба мисолҳои бадеии ду забон асоснок кардааст. Сониян, дар натиҷаи таҳлил феълҳои иборашаклро пайдо намуд, ки маънои сабабӣ доранд. Дар ҳарду забон феълҳои иборашакли сабабӣ мавҷуд аст. Дар забони англисӣ онҳо тавассути феъли мустақилмаъно, объект-ичроқунанда ва ҳиссаҷаҳо (*up, down, into, out, off* ва ғ.) сохта мешаванд. Маънои асосии сабабӣ бештар дар иштироки объект-ичроқунанда байни ҷузъи маънодор ва ҳиссаҷаҳо ба назар мерасад. Дар забони тоҷикӣ ин гуна феълҳо бо ёрии объект-ичроқунанда, ҷузъи номӣ (ҳиссаҳои нутқ) ва феълҳои махсуси ёвар (*кардан, задан, хӯрдан* ва ғ.) сохта мешаванд. Маънои асосии сабабӣ дар забони тоҷикӣ дар ҷузъи ёвар бо ҳамроҳ кардани суффикси *-он* инъикос мегардад. Новобаста аз он ки дар забони англисӣ маънои асосии ибораро феъли мустақилмаъно ва дар забони тоҷикӣ маънои асосиро ҷузъи номӣ ифода мекунад, дар умум онҳо аломати амали предикативиро ифода мекунанд, яъне як маъноро иҷро мекунанд. Инчунин муаллиф дар интиҳои модели

феълҳои иборашақли сабаби ро дар ҳар ду забон муайян кардааст, ки он далели исботи тадқиқоти маъмур мебошад.

Қалидвожаҳо: феълҳои ёвар, феълҳои таркибӣ, феълҳои мураккаб, ҷузъи ёвар, ҷузъи номӣ, ҳиссаҳои нутқ, феълҳои иборашақл, феълҳои аналитикӣ, феълҳои иборашақли сабабӣ, маъноӣ сабабӣ.

ФРАЗОВЫЕ ГЛАГОЛЫ И ИХ КАУЗАТИВНЫЕ ЗНАЧЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается вопрос о каузативных фразовых глаголах в английском и таджикском языках. Автор подчеркивает, что в обоих языках существуют фразовые глаголы. Если в английском языке место данного глагола определено, то в таджикском языке имеются различия в статусе и названии этого глагола. На основе изучения зарубежных и отечественных источников и проведенного анализа автор предлагает для данного типа глаголов термин «*фразовые или аналитические глаголы*». В результате проведенного анализа фактологического материала автор приходит к выводу о наличии каузативных фразовых глаголов в обоих языках. В английском языке они образуются знаменательным глаголом, объектом-исполнителем и частицей (*up, down, into, out, off*). Основным каузативным значением является обязательное участие объекта-исполнителя между знаменательным компонентом и частицей. В таджикском языке такие глаголы образуются с помощью объекта-исполнителя, именного компонента (частей речи) и специальных вспомогательных глаголов (*кардан, задан, хӯрдан* и т.д.). Основное каузативное значение в таджикском языке отражается во вспомогательном компоненте путем добавления суффикса *-он*. Несмотря на то, что в английском языке вещественное значение словосочетания выражается знаменательным глаголом, в таджикском языке вещественное значение выражается именным компонентом, в целом они выражают процессный предикативный признак, то есть выражают одно значение – значение каузативности. В конце статьи автор приводит модели каузативных фразовых глаголов в обоих языках.

Ключевые слова: вспомогательные глаголы, составные глаголы, сложные глаголы, вспомогательный компонент, именной компонент, части речи, фразовые глаголы, аналитические глаголы, каузативные фразовые глаголы, каузативное значение.

PHRASAL VERBS AND THEIR CAUSATIVE MEANING IN ENGLISH AND TAJIK

The article describes the issue of causative phrasal verbs in English and Tajik languages. It is noted that there are phrasal verbs in both languages. If the status of this type of verb is determined in English, then in Tajik there are differences in the status and name of this verb. Based on the study of foreign and domestic sources and the analysis, the author proposes for this type of verbs the term “*phrasal or analytical verbs*”. As a result of the analysis of factual material, the author comes to the conclusion that there are causative phrasal verbs in both languages. In English they are formed by a notion verb, an object-performer and a particle (*up, down, into, out, off, and etc.*). The main causative meaning is the obligatory participation of the object-performer between the main component and the particle. In Tajik, such verbs are formed with the help of an object-performer, a nominal component (parts of speech) and special auxiliary verbs (*кардан, задан, хӯрдан, etc.*). The basic causative meaning in Tajik is reflected in the auxiliary component by adding the suffix *-on*. Despite the fact that in English, the main meaning of a word combination is expressed by a notion verb, in Tajik, the main meaning is expressed by a nominal component, in general, they express a process predicative sign, so they express one meaning - the meaning of causation. At the end of the article, the author provides models of causative phrasal verbs in both languages.

Keywords: auxiliary verbs, compound verbs, complex verbs, auxiliary component, nominal component, parts of speech, phrasal verbs, analytical verbs, causative phrasal verbs, causative meaning.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ҳомидова Мунира Нӯмоновна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, номзоди илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи тарҷума ва грамматикаи забони англисии факултети забонҳои хориҷӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузарг.Мавлонбеков 1.
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Сведения об авторе: *Хамидова Мунира Нумоновна* - Худжандский государственный университет им.академика Б.Гафурова, кандидат филологических наук, доцент, кафедра перевода и грамматики английского языка факультета иностранных языков. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр.Мавлонбекова 1.
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Information about the author: *Homidova Munira Numonovna* - Khujand State University” named after academician B. Gafurov, candidate of philological sciences, Associate Professor Translation and English Grammar Department at the faculty of foreign languages. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekova passage 1.
E-mail: munira.homidova@bk.ru

Хасанова Т.Г.

Филиал Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Сегодня концепт является центральным понятием филологического знания, в котором наметилась явная и, по всей видимости, долгосрочная тенденция антропоцентризма, суть которого заключается в теснейшем взаимоотношении языка и человеческого сознания. Теоретическое и практическое осмысление концепта на протяжении последних десятилетий является объектом пристального внимания различных научных сообществ. Поступательная динамика в этом вопросе была связана с необходимостью реконструкции тех сущностей, которые окружают нас в объективной действительности и представляют особый смысл с универсальной (общечеловеческой), социокультурной, национальной точек зрения, формирующих наше бытие. Безусловно, старые смыслы приобретают новое концептуальное прочтение, а то, что несет в себе концептуальную нагрузку сегодня, может потерять ее уже в обозримом будущем ввиду сильнейшей по своей силе и беспрецедентной по масштабам трансформации во всех сферах жизни современного общества. То есть концепты представляют собой ценнейший, постоянно эволюционирующий социально-филологический ресурс, который продолжает оставаться центром изысканий по многим направлениям языкознания, вызывая массу споров по поводу оригинальной семантизации этого термина, его смыслового наполнения, определения его сущностных характеристик, функциональных и прочих особенностей.

Научное сообщество единогласно заявляет о том, что концепт является ключевым понятием когнитивной лингвистики. Однако будучи категорией мыслительной и ненаблюдаемой, это понятие стало активно применяться в исследованиях философов, логиков, психологов, культурологов и, с недавнего времени, ученых, специализирующихся в вопросах медиалингвистики. При этом большинство ученых, изучающих различные аспекты языка СМИ, сами того «не осознавая», обозначают концепт в качестве ключевой единицы анализа. Подобная «завуалированная» представленность связана с многообразием дефиниций концепта.

Например, в «Кратком словаре когнитивных терминов» концепт рассматривается как «единица ментальных и психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знание и опыт человека; оперативно содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы языка и мозга, всей картины мира, отраженной в человеческой психике [8].

В первой половине 1990-х годов Ю.С. Степанов и Д.С. Лихачев, каждый по-своему определяя сущность концепта, ввели данный термин в научный обиход. Именно с этого момента началась тенденция к расширению его дефиниционного спектра, в котором, однако, существуют определенные лакуны относительно узкопрофильного (медицина, журналистика, юриспруденция, военное дело, искусство (кино, музыка, театр)) понимания концепта. В рамках настоящей статьи предпримем попытку раскрыть сущность концепта в его «журналистском» прочтении, поскольку именно журналистика, как одна из центральных ветвей филологии, непосредственно связана со словом и координирует степень его влияния на сознание масс.

Предпримем попытку интерпретировать представленные ниже трактовки концепта в аспекте текстовой деятельности журналиста.

Д.С. Лихачев отмечает «плаучесть» концепта, поскольку «человек не успевает либо не может выразить значение полностью, иногда понимает его по-своему в зависимости от социальных особенностей и условий» [10, с.281]. Мы полагаем, что эта позиция является ярчайшей демонстрацией «крепкой привязки» концепта к журналистскому творчеству в целом и к авторской картине мира определенной языковой личности в частности, при этом и то, и другое во многом зависят от общественно-политического климата, регламентирующего деятельность всех социальных институтов в определенный временной промежуток.

Ю.С. Степанов видит концепт как «некий сгусток культуры в сознании человека», «пучок представлений, понятий, знаний и воображений, которым сопровождается слово; человек

воспринимает культуру в виде концепта и посредством него же человек способен проникнуть в культуру, иногда даже оказывая на нее определенное влияние» [17, с. 43]. Здесь следует отметить культуроформирующую функцию журналистики; следовательно, медиатекст, который концептуален априори, способен оказать существенное влияние на культуру личности, социальной группы, сообщества, нации. Хотя нельзя игнорировать и тот факт, что культура, представленная в виде множества концептов, сама выступает в роли идейно-нравственного генератора журналистской деятельности.

Целую плеяду языковедов (Ю.С. Степанова, Н.Д. Арутюнову, В.И. Карасика, В.А. Маслову, Г.Г. Слышкина, Г. Воркачева, А. Вержбицкую, Г.В. Токарева и др.), занимающихся исследованиями в области концептов, объединяет уверенность в том, что формирование в человеческом сознании такой мыслительной единицы, как концепт, происходит под влиянием множества разнородных факторов. Мы выражаем безусловную солидарность с этой позицией, проводя параллель между концептом и журналистским мировоззрением.

Итак, по мнению Н.Д. Арутюновой, концепт является неким «результатом взаимодействия религии, национальных ценностей, традиций, фольклора, и представляет аналог закреплённых в языке мировоззренческих терминов, которые пропагандируют духовную культуру народа» [1, с. 96]. В.А. Маслова видит в концептах «рудиментарные элементы картины мира, в создании которых активнейшее участие принимают весьма значимые для конкретного социума и для языковой личности культурные особенности» [13, с. 51].

Нам кажется, что логично было бы продолжить данные определения в публицистической интерпретации, поскольку мировоззрение находится в прямой корреляции с авторской картиной мира языковой личности, которая способна нести в массы абсолютно любые идеи, облачая их в пропагандистской форму.

В.И. Карасик заявляет о «многосторонней смысловой сущности концепта, выделяя в концепте ценностную (то, что определяет актуальность концепта для человека и общества), образную (восприятие особенностей, существующих в памяти или представлений предметов и событий через зрение, слух, вкус и обоняние) и понятийную (обозначение концепта в языке) стороны» [7, с. 14].

Профессора (братья) Вал.А. Луков и Вл.А. Луков, в чьих исследованиях концепт является одним из ключевых понятий, обозначают концепты как некие структуры, образованные в результате сращения логического смысла, «чувственного образа и ценностного отношения» [11, с. 48].

Как видим, оба ученых выделяют ценностный компонент концепта, который можно обозначить в качестве аналогии, проводимой с публицистическим творчеством. Эта идентичность проявляется в способности публицистов формировать ценностные ориентиры социума, и особую важность это приобретает в условиях неконтролируемого потока деструктивной информации и неспособности современной аудитории самостоятельно трансформировать эту информацию в полезные знания.

Следующие авторы при определении сущности концепта во главу угла ставят культурный фактор:

Г.В. Токарев воспринимает концепт в исторической парадигме, обращая внимание на «наличие внутренней структуры; обусловленность культурно-историческими событиями; широкий объем; наличие более простых смыслов; неоднородность содержания; выражение разнообразными знаковыми репрезентациями» [18, с.15].

С.Х. Ляпин детерминирует концепт как социо-психическое, многомерное культурно-значимое образование в общем сознании людей, которое «опредмечивается в языковой форме» [12, с. 55].

В.Г. Зусман называет концепт «микромоделью культуры, а культуру — макромоделью концепта. Концепт порождает культуру и порождается ею» [6, с. 67].

Обращение к культурной специфике концепта дает основания причислить его (концепт) к категории журналистских понятий, поскольку культура пронизывает журналистское творчество во всех своих проявлениях: это и историческая парадигма, и этический аспект журналистской деятельности и творчества, и пропаганда (традиционных) культурных ценностей.

Таким образом, представленное в научной литературе разнообразие толкований термина «концепт» свидетельствует о том, что последний прочно утвердился в современном научном знании, хотя и не имеет единого определения.

Таджикский исследователь М.Р. Джураева настаивает на том, что современный адресат из «пассивного объекта воздействия превратился в равного участника коммуникативного акта, партнера, субъекта журналистского общения. Автор журналистского текста воздействует на социально гражданскую, интеллектуальную и эмоциональную сферы адресата» [4, с.78]. Позволим себе несколько расширить данное высказывание, отметив, что подобное воздействие становится возможным лишь благодаря концептам и их многослойной лексической объективизации.

В этой связи отдельного, пристального внимания заслуживают суждения о структуре концептов. В частности, Ю.С. Степанов говорит о наличии нескольких компонентов в составе концепта и выделяет факт его «слоистого» строения [17, с.41]. По мнению ученого, каждый «отдельный «слой» является ретранслятором культуры конкретного этноса, датируемой различными временными периодами. Структуру концепта отличают три основных признака: актуальный, значимый для всех представителей определенного народа; дополнительный, пассивный – доступный для определенной социальной группы; этимологический – наименее важный для носителей определенной культуры: происхождению слова не придается серьезное значение, осознается лишь внешняя форма единицы» [17, с 44-45].

Подобное представление структуры концепта кажется нам вполне правомерным. В качестве примера приведем слово «февраль». Оно концептуально для всех представителей таджикского народа, поскольку события февраля 1990 года стали началом гражданского противостояния в республике, дополнительную концептуальную нагрузку слово приобретает для всех участников февральских митингов. При этом констатируется факт полного безразличия к этимологии этой лексической единицы в данном ситуативном диапазоне.

В.А. Маслова воспринимает концепт как комплекс, включающий в себя такие компоненты, как: «а) национально-культурная специфика, б) общечеловеческая (универсальная) природа; в) групповой (гендерный, возрастной) признак; г) принцип социальной стратификации; г) индивидуально-личностные характеристики (образование, воспитание, психофизиологические особенности)» [13, с. 45].

Полагаем, что существует реальная перспектива обращения к каждому паттерну этого комплекса в рамках концептуального анализа публицистического текста, спектр которого настолько широк, что предлагаемый ученым комплекс наравне с тремя выделяемыми подходами по детерминации авторской картины мира – «от автора к тексту», «от текста к автору», «от читателя к тексту» – могут получить полноценную реализацию.

Согласно позиции П.В. Токарева, «структурная модель концепта разделяется на два основных типа содержания: первый – универсальный – включает в себя элементы ценных для всего человечества знаний; второй – культурный – состоит из национально-специфических знаний группы, объединенной общим языком, историей и культурой» [18, с. 16].

Д.С. Лихачев в качестве базового предлагает социологический критерий и классифицирует концепты на индивидуальные; групповые; универсальные, этнические [10, с. 284-285].

На наш взгляд, разделение концептов на национальные и универсальные является наиболее оптимальной классификацией, а культурный аспект концептов, которому придают особую значимость большинство исследователей, как нам кажется, является логическим дополнением к этническому/национальному фактору, так как «конкретные мысли и чувства могут быть продуманы на одном языке и испытаны внутри одного языкового сознания, а не другого» [3, с. 23]. Этническим континуумом можно считать и безэквивалентную лексику, представляющую уникальный фактический аутентичный материал для «составления списка основных национальных культурных концептов» [14, с. 85].

Система концептов, которая являет собой отражение коллективного сознания этноса и его языковой картины мира, составляет концептосферу (термин Д.С. Лихачева) той или иной культуры. Однако при кажущейся стабильности (наличие универсальных для определенного этноса концептов), природа национальной концептосферы достаточно изменчива ввиду постоянного «обмена» концептами в рамках естественного международного взаимодействия и

необходимости налаживания дву- и многосторонних связей, призванных обеспечить диалог между народами. При этом весьма актуальным остается вопрос «формирования стереотипов, ассоциирующихся с конкретным народом, его культурно-исторической сущностью. В этой связи значима роль наиболее устойчивых и существенных для национальной культуры – ключевых концептов этноса, влияющих на формирование, развитие языковой личности в ее уникальной представленности, что «особенно важно для всего лингвокультурного сообщества» [5, с. 271].

Все вышеперечисленные характеристики и классификации концепта позволяют констатировать наличие нескольких инвариативных, то есть неизменных его признаков, в частности, основная ячейка культуры; социальная единица, суть которой составляет исторический, культурный и индивидуальный опыт отдельного представителя какой-либо нации или всей этнической группы; концепт не статичен, его семантическое поле способно расширяться или сужаться в зависимости от внешних и внутренних факторов (социально-политическая, экономическая ситуация, процесс взросления, уровень образования, принадлежность к определенному социальному классу и т.д.).

Важно отметить, что всей представленной выше информации (далеко не полной) касательно концепта и его структуры ни в коей мере не присваивается догматический статус, поскольку до сих пор не существует единого определения этого термина и всех связанных с ним факторов.

Тематика концептов неразрывно связана с понятием «концептуальное пространство»; обозначим спектр наиболее распространенных его трактовок.

В современном научном знании термин «концептуальное пространство» часто употребляется в разных, часто несовпадающих значениях. Некоторые ученые, например, апеллируют к нему, как к синониму понятия «концептосфера», другие пользуются им для «обозначения специфического методологического ракурса изучения языка разнообразными когнитивными средствами», третьи понимают под ним «весь методологический и терминологический аппарат когнитивной лингвистики».

Концептуальное пространство считается важнейшим типом концептуальной структуризации, в основе которой лежат так называемые противоречивые (contradiction – противоречие, несоответствие; конфликт; коллизия; опровержение, отрицание; несовместимость, противоположность; контраст; взаимоисключение) отношения. Всевозможные оппозиции концептов, расширяясь за счет ассоциаций, вызванных этим концептом, и включая их элементы, формируют уже новые концепты, что в итоге влияет на контент и масштаб концептуального пространства.

Т.М. Рогач, Е.В. Молчанова считают концептуальное пространство своеобразным «конкретным участком внеязыковой действительности» [16, с. 61]. Следовательно, любая языковая единица представляет и реализует какую-то часть концептуального пространства, соотношенную с определенным элементом или фрагментом действительности.

Для Л.Г. Бабенко и Ю.В. Казарина суть концептуального пространства, которое считается абстракцией более высокого уровня, заключается в «слиянии, сближении, стяжении общих признаков концептов, репрезентируемых на поверхностном уровне отдельного текста или совокупности текстов одного автора словами и предложениями одной семантической области» [2, с.58]. Интерес к данному определению обусловлен априорной обращенностью к публицистике в целом и текстовой деятельности информационно-медийных личностей в частности, которые считаются центральным слоем, реализующим концептуальное пространство.

Концептуальное пространство Ю.Е. Прохоров представляет как «совокупность исторически сложившихся базовых структурных элементов организации человеческого бытия, <...> обеспечивающих существование человека в реальном пространстве» [15, с.124]. Здесь мы наблюдаем попытку расширить концептуальное пространство за счет включения в его структуру идеи развития цивилизаций. В определенной степени определение правомерно, поскольку историческое сознание по своей сути многомерно, но, с другой стороны, подобное восприятие обуславливает появление в этом пространстве лакун по причине «массовизации» общественного сознания.

О.А. Леонтович, как нам кажется, сужает смысловое наполнение термина «концептуальное пространство», характеризуя его как составную часть концептосферы [9, с.231]. Но на наш

взгляд, данное определение иллогично ввиду различия словарных дефиниций понятий «сфера» и «пространство», что позволяет констатировать, что пространство, будучи бесконечным, протяженным, объемным, не может стать частью сферы, которая все-таки имеет пределы. Соответственно, концептуальная сфера есть часть концептуального пространства.

Однако мы полностью разделяем мнение О.А. Леонтовича о том, что «в разных лингвокультурах по-разному осуществляются фокусировка и членение концептуального пространства» [9, с.283] ввиду очевидного расхождения концептов, отражающих национальный дух, специфику мышления и характер восприятия действительности представителями разных культур, которые могут проживать при этом на одной территории. Попытки осмысления чужой культуры через собственную концептосистему приводят к конфликту концептов и провоцируют ситуации непонимания.

Проведенный семантический анализ термина «концептуальное пространство» позволяет выделить фундаментальные характеристики последнего: а) способность к расширению и/или сужению, то есть оно априори не статично; б) невозможность его существования вне культуры, истории, то есть очевидна его связь со временем и событиями; в) противоречивость, то есть сосуществование в пространстве концептов, вступающих между собой в «конфликт» за право называться истинным.

Полагаем, что все эти характеристики находят вполне релевантную интерпретацию и полноценную реализацию в журналистике. Можно проследить неразрывную связь концептуального пространства со средствами массовой информации, которые являются не только ретрансляторами этого самого пространства, но в определенной степени и его создателями. Ведь концептуальное пространство группы, социума, этноса, страны, региона формируется за счет реакции слушателя/читателя/зрителя, а эта реакция, в свою очередь, возникает или не возникает в ответ на услышанное/прочитанное/увиденное. Таким образом, концептуальное пространство рождается, развивается и существует в коммуникации и критическом анализе полученной информации.

В заключении подчеркнем, что концепт, будучи исходным понятием когнитивной лингвистики имеет множество точек пересечения с журналистским знанием, и этот синергетический эффект открывает огромные исследовательские перспективы. Этот научный потенциал даст возможность рассматривать концепт с точки зрения различных парадигм, однако наибольший исследовательский интерес, безусловно, представляет национальный компонент (традиции, обычаи; язык; территория страны; национальное достояние; исторические факты и герои; знаковые события и выдающиеся личности современности и т.д.), основу которого составляет совокупность лингвистических (во всем многообразии подходов) и журналистских (во всем многообразии медиатекстов) методов познания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова, Н.Д. Введение / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка: ментальные действия. – М.: Наука, 1993. – 356 с.
2. Бабенко, Л.Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник; практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
3. Вержбицкая, А. Семантические универсалии и базисные концепты / А. Вержбицкая. – М.: Языки славянских культур, 2011. – 568 с.
4. Джураева, М.Р. Коммуникативно-прагматический анализ устойчивых формул общения в средствах массовой информации Таджикистана [2010-2016 гг.]: дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.10 / Джураева Мушаррафа Рустамовна. – Душанбе, 2017. – 320 с.
5. Зиновьева, Е.И. Лингвокультурология: теория и практика / Е.И. Зиновьева, Е.Е. Юрков. – СПб.: МИРС, 2009. – 291 с.
6. Зинченко, В.Г. Межкультурная коммуникация. От системного подхода к синергетической парадигме / В.Г. Зинченко, В.Г. Зусман, З.И. Кирнозе. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 224 с.
7. Карасик, В.И. Этноспецифические концепты / В.И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику; отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 61–105.
8. Кубрякова, Е.С. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Издательство Московского университета, 1996. – 245 с.
9. Леонтович, О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О.А. Леонтович. – М.: Гнозис, 2005. – 352 с.

10. Лихачев, Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология. – М.: Academia, 1997. – С. 280-287.
11. Луков Вал. А. Тезаурусы: Субъектная организация гуманитарного знания: монография / Вал. А.Луков, Вл. А. Луков. – М.: Изд-во Нац. ин-та бизнеса, 2008. – 784 с.
12. Ляпин, С.Х. Концептология: к становлению подхода / С.Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центрконцепта. Вып. 1. – Архангельск, 1977. – С. 11–55.
13. Маслова, В.А. Homo lingualis в культуре / В.А. Маслова. – М.: Гнозис, 2007. – 320 с.
14. Нерознак, В.П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма / В.П. Нерознак // Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков. – Омск, 1998. – С. 80–85.
15. Прохоров, Ю. Е. В поисках концепта / Ю.Е. Прохоров. 2-е изд. М.: Флинта: Наука, 2009. – 176 с.
16. Рогач, Т.М. Основные аспекты когнитивного подхода к изучению языковых явлений / Т.М. Рогач, Е.В. Молчанова // Материалы II Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 21–22 марта 2019 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: Е.А. Пригодич (отв. ред.) [и др.]. – Минск: БГУ, 2019. – С. 65-69.
17. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
18. Токарев, Г.В. Лингвокультурология / Г.В. Токарев. Тула: изд-во ТГПУ им. Л. Н. Толстого, 2009. – 135 с.

КОНСЕПТИ СИНЕРГИЯ ҲАМЧУН МАФҲУМИ АСОСИИ ЗАБОНШИНОСИИ КОГНИТИВӢ ВА ЖУРНАЛИСТИКА

Дар мақола таҳлили таърифи мафҳуми «мафҳум» ва кӯшиши дарки «журналистии» он сурат гирифтааст. Аҳамияти тадқиқоти мазкур дар он аст, ки ин мафҳум дар журналистика ба таври кофӣ омӯхта нашудааст ва аз ин сабаб тасаввуроти маҳдуди назариявӣ дар ин соҳаи дониши илмӣ ба назар мерасад. Дар мақола таърифҳои мафҳуми аз ҷониби баъзе олимони рус пешниҳодшуда оварда шудааст, ки тафсири муаллифро аз нуктаи назари журналистӣ қабул мекунам. Гуногун будани тавзеҳоти истилоҳи «мафҳум» аз он шаҳодат медиҳад, ки охири дар донишҳои илмӣ муосир устувор аст, гарчанде ки таърифи ягона надорад. Дар доираи мақола таснифоти оптималии мафҳумҳо ҳамчун тақсимои онҳо ба мафҳумҳои миллий ва умумибашарӣ эътироф гардида, мафҳумҳои ҷанбаи фарҳангӣ, ки аз ҷониби ақсари муҳаққиқон ба он аҳамияти хоса дода шудааст, иловаи мантиқии омили этникӣ/миллӣ мебошад. Ҳамчун континууми мантиқӣ, баррасии фрагменталӣ истилоҳи "фазои концептуалӣ" -ро мегирад. Алоқаи ҷудонашавандаи фазои концептуалӣ бо ВАО, ки на танҳо тарҷумаи ҳамин фазо, балки то андозае созандагони он низ ҳастанд, гуфта мешавад.

Калидвожаҳо: концепсия, забоншиносии когнитивӣ, сохтор, журналистика, этнос, фарҳанг, муошират, фазои концептуалӣ.

КОНЦЕПТ «СИНЕРГИЯ» КАК КЛЮЧЕВОЕ ПОНЯТИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ И ЖУРНАЛИСТИКИ

В статье проводится дефиниционный анализ понятия «концепт» и предпринимается попытка его «журналистского» осмысления. Актуальность данного изыскания заключается в малоизученности концепта в журналистской науке, ввиду чего наблюдается достаточно ограниченная теоретическая представленность в этой области научного знания. В работе приведены определения концепта, предлагаемые некоторыми российскими учеными; каждое толкование получает авторскую интерпретацию в журналистском ракурсе. Разнообразие толкований термина «концепт» свидетельствует о том, что последний прочно утвердился в современном научном знании, хотя и не имеет единого определения. В рамках статьи наиболее оптимальной классификацией концептов признано разделение их на национальные и универсальные, а культурный аспект концептов, которому придают особую значимость большинство исследователей, является логическим дополнением к этническому/национальному фактору. В качестве логического континуума фрагментарное рассмотрение получает понятие «концептуальное пространство». Констатируется неразрывная связь концептуального пространства со средствами массовой информации, которые являются не только ретрансляторами этого самого пространства, но в определенной степени и его создателями.

Ключевые слова: концепт, когнитивная лингвистика, структура, журналистика, этнос, культура, коммуникация, концептуальное пространство.

CONCEPT: SYNERGY OF COGNITIVE LINGUISTICS AND JOURNALISM

The article provides a definitional analysis of the concept of "concept" and an attempt is made to its "journalistic" understanding. The relevance of this research lies in the insufficiently studied concept in journalism, which is why there is a rather limited theoretical representation in this area of scientific knowledge. The article provides definitions of the concept offered by some Russian scientists; which receive the author's interpretation from a journalistic perspective. The variety of explanations of the term "concept" indicates that the latter is firmly established in modern scientific knowledge, although it does not have a single definition. Within the framework of the article, the most optimal classification of concepts is recognized as their division into national and universal ones, and the concepts cultural aspect, which is given special importance by most researchers, is a logical addition to the ethnic/national factor. As a logical continuum, fragmentary consideration receives the term "conceptual space". The inseparable connection of the conceptual space with the media is stated, which are not only retranslator of this very space, but to a certain extent also its creators.

Keywords: concept, cognitive linguistics, structure, journalism, ethnos, culture, communication, conceptual space.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хасанова Тахмина Гаюровна* - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В.Ломоносов дар ш. Душанбе, доктори илмҳои филологӣ, кафедраи лингвистика. **Суроға:** 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Бохтар, 35/1. E-mail: **azamat99996@mail.ru**. Тел.: (+992) 93-510-11-16

Сведения об авторе: *Хасанова Тахмина Гаюровна* - Филиал МГУ им.М.В. Ломоносова в г. Душанбе, доктор филологических наук, кафедра лингвистика. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Бохтар, 35/1. E-mail: **azamat99996@mail.ru**. Тел.: (+992) 93-510-11-16

Information about the author: *Khasanova Takhmina Gayurovna* - Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe, Doctor of Philology, Department of Linguistics. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Str., 35/1. E-mail: **azamat99996@mail.ru**. Phone: (+992) 93-510-11-16

Холикзода А.

Кулябский государственный университет имени А.Рудаки

Известно, что в языкознании нет общепринятого четкого определения категории залога. До сегодняшнего дня спорными остаются характеристика залоговых глагольных форм, определение их однородности/неоднородности в свете проблем семантики синтаксиса, анализ типов залоговых оппозиций в разных языках.

Грамматически залог определяют, как категорию глагола, которая выражает субъектно-объектные отношения.

Логически субъектно-объективные отношения лишены вариативности. Их преобразования могут затронуть только синтаксис языка и способ морфологического представления глагола. Между тем проблема исследования залоговых отношений связана с объективными противоречиями между формой и содержанием синтаксических конструкций, допускающих преобразование способов выражения субъектно-объектных отношений, которые передаются, прежде всего, семантикой глаголов. Строение залога «переплетает» морфологию, семантику и синтаксис, не всегда чётко разграниченные в системе языка.

По словам А.В. Бондарко, «залог - это грамматическая категория глагола, отражающая соотношения между субъектом, действием и объектом и выражающаяся противопоставлением частных грамматических значений» [6, с. 47].

Вопрос об определении категории залога является одним из если не наиболее сложных, то самых противоречивых в лингвистике.

Согласно общепринятому мнению, залог грамматическая категория, которая выявляет отношения между субъектом и объектом, представленными в действии. Стержнем категории является активно-пассивная оппозиция: при активе глагольный признак представлен как исходящий от его носителя, а при пассиве – как направленный на него. Однако общепринятого определения категории залога нет.

Это объясняется несколькими причинами.

Во-первых, как отмечает А.И. Смирницкий, «грамматическое содержание этой категории оказывается близким по содержанию к лексическому значению глагола» (to act – to suffer) [12, с.257].

Во-вторых, различные лингвисты выделяют различные критерии в качестве основных для определения категории залога как таковой.

В одних случаях в качестве основополагающего критерия принимается направленность действия (отношения «объект-действие»),

в других случаях — также субъект действия (отношения типа «субъект-действие - объект») иногда — только субъект и объект высказывания.

В-третьих, залог как грамматическая категория не охватывает всех глаголов, и не все глаголы способны передавать все залоговые значения.

Таким образом, мы видим, что природа залога в английском языке сложная и неоднозначная. Это отражается в определении этой категории как семантико-синтаксически-морфологической, поскольку залоговые отношения в английском языке формируются на трёх уровнях — семантическом, синтаксическом и морфологическом.

Исследование показывает, что залог имеет сложную природу в плане формального выражения. Широкая грамматическая семантика данной категории объясняет включенность достаточно большого количества разноуровневых единиц языка в залоговую сферу. И дальнейшее исследование, возможно, увеличит этот список.

Кроме того, наличие большого числа маркеров, по мнению Н. А. Кобриной, говорит об исключительной важности залога для процесса коммуникации, а не номинации, т. к. при разной номинации залоговых вариантов может описываться одна и та же ситуация [8, с.93].

Личные формы глагола как таджикского, так и английского языка богаты грамматическими категориями. В англистике эти категории разработаны глубоко и всесторонне, чего нельзя сказать в отношении таджикского языка. Господствующими являются взгляды Н. Масуми относительно грамматической категории таджикского глагола. И в учебнике для вузов по таджикскому языку, и в академической грамматике таджикского языка повторяются результаты исследования этого учёного, проведённого в конце 60-х годов XX века [11, с.350].

Они повторно изложены в его собрании сочинений, часть II, изданном в 1980 году.

Опираясь на основные положения его наследия, попытаемся высказать своё мнение по отдельным вопросам грамматической категории таджикского глагола, так как в указанной монографии Н. Масуми составители в виде примечания на странице 143 пишут, что некоторые положения работ Н. Масуми в определённой степени ослабили своё значение с точки зрения современного этапа развития науки о языке.

Н. Масуми находит у таджикского глагола два залога (действительный, страдательный), два вида (совершенный, длительный), четыре наклонения (изъявительное, условно-желательное, повелительное, предположительное), три времени (прошедшее, настоящее, будущее). При этом он внутри этих трех времен разграничивает другие временные формы.

В частности, к формам прошедшего времени он относит: простое прошедшее время, прошедшее пересказательное время, прошедшее повествовательное время, прошедшее повествовательно-пересказательное время, давнопрошедшее время, давно прошедшее пересказательное время, давнопрошедшее длительное время, давнопрошедшее длительное пересказательное время, прошедшее предположительное время.

К настоящему времени он относит: настоящее продолженное время, настоящее-будущее время.

В будущее время он включает: повелительный глагол, настоящее-будущий глагол, будущее отдалённое время, будущее предположительное время.

В общей сложности он разграничивает у таджикского глагола 14 временных форм [11, с.243-267].

Нам представляется, что в этой системе времён, разработанной Н. Масуми, отсутствует чёткий принцип разграничения времени, вида и наклонения. Эти три грамматические категории глагола необоснованно рассматриваются под углом зрения категории времени.

Как было отмечено выше, в английском языке разные учёные-англисты находят неоднородное число временных форм, в частности, профессор Н.Ф. Иртеньева [7, с.77] систему времени английского глагола разделяет на две группы. Центром первой группы является настоящее время, а центром второй группы времён является прошедшее время.

В первую группу входят: Present, Present Perfect, Future, Present Perfect Continuous. Во вторую группу она включает: Future, Future-in-the-Past, Past Continuous, Past Perfect Continuous. Как видно, она вместо трёхмерной системы времени предлагает двухмерную [7, с.77].

Датский языковед О. Есперсен исключает из системы английских времён глагола все формы будущего времени. Он обосновывает эту точку зрения тем, что глаголы *shall* и *will* в составе форм типа: *shall/will + infinitive*, *shall* и *will* сохраняют свои исходные значения: *shall* – необходимость, *will* – желание. Поэтому указанные сочетания, как он полагает, представляют собой не словоформу, а словосочетание [18, с.50].

Другой англист А. Корсаков предлагает другую систему времён английского глагола. Он разграничивает абсолютные и относительные времена, а также статические и динамические времена. В его системе под абсолютными временными формами понимаются формы Present, Past, Future Indefinite, а к относительным временам он относит перфектные формы глагола: Present, Past, Future, Perfect. Все формы Continuous он включает в динамическую систему времени, а недлительные формы называет статическими временами. В общей сложности он разграничивает 6 времён: настоящее – донастоящее, прошедшее – до-прошедшее, будущее – добудущее. В каждой из этих трёх пар форм имеются длительные и недлительные формы [9, с.63].

Профессор А. И. Смирницкий находит три времени у английского глагола: 1) настоящее время: *I write a letter – I am writing a letter*, 2) прошедшее время: *I wrote a letter – I was writing a letter*, 3) будущее время: *I shall write a letter – I shall be writing a letter*. Он исключает все перфектные формы глагола из системы времени. По его мнению, перфектные формы

противопоставляются неперфектным формам глагола, в результате чего порождается новая категория, которую он называет категорией временной отнесенности. Формы так называемого Future-in-the-Past исключаются А. И. Смирницким из категории времени. Он их относит к числу форм условного наклонения, поскольку формы Future-in-the-Past и условное наклонение внешне совпадают, т.е. они представляют собой сочетание should/would + infinitive смыслового глагола в перфектной или неперфектной форме.

Таким образом, у А.И. Смирницкого система категории времени зиждется на основе противопоставления трёх пар форм глагола. Между парами наблюдаются видовые отношения длительности и недлительности действия.

Данная точка зрения поддерживается Б.А. Ильишом, Б.С. Хаймовичем и Б.И. Роговской [Khaimovich, 1967] и многими другими англистами. Мы также в своей работе придерживаемся взгляда А.И. Смирницкого при рассмотрении категории вида и времени английского глагола. Будем сравнивать и сопоставлять систему категорий вида и времени таджикского глагола с системой, разработанной этим учёным в сфере вида и времени английского глагола [18, с.32].

В сопоставляемых языках залог является лексико-морфологической и синтаксической категорией, поскольку не все семантические классы глаголов обладают парадигмой данной категории. У залога имеются морфологические формы.

Категория залога связана с направленностью действия слева направо (действительный залог) или справа налево (страдательный залог). Соответственно, говорят о центробежном и центростремительном действии.

Затянувшаяся неразрешенность залоговой проблемы обусловила неоднозначность и в отношении трактовки возвратных глаголов: они рассматривались либо как основание для залогового деления, либо включались наряду с другими глаголами в тот или иной залог, либо разносились по разным залогам и поэтому до настоящего времени общепринятого определения категории залога в языкознании отсутствует. В понятие залога разными исследователями вкладывается крайне разнообразное и противоречивое содержание и еще спорными остаются само определение категории залога, количество форм залога и их характеристика, понятие семантической однородности/неоднородности форм залога, особенности залоговых оппозиций и другие теоретические вопросы. Категория залога является в таджикском языке одной из самых сложных категорий. При всей ее сложности, она еще в достаточной степени не изучена и не исследована, пока еще нет полного определения ее значения. В настоящее время в лингвистической литературе по таджикскому языку имеется ряд научно-исследовательских работ, проведенных исследователями таджикского языка, но, к сожалению, категория залога в них не находит полного отражения своей сущности. Таджикский языковед А.З. Розенфельд в своей работе «О залоге таджикского глагола» пишет, что «Действительного залога, когда подлежащее и грамматический субъект действия совпадают, когда действие мыслится происходящим от субъекта». «Страдательный залог, когда подлежащее не совпадает с логическим субъектом действия: оказывается не подлежащее, а косвенное дополнение» [11, с.79]. Общепринятое определение залога как грамматическая категория глагола является выражение субъектно-объектных отношений. При этом данные отношения рассматриваются как отношения между: субъектом действия и реальным действием; субъектом действия и объектом действия; самим субъектом, самим объектом и самим действием.

Форма страдательного залога указывает, что подлежащее обозначает объект действия, производитель же действия может быть дополнительно обозначен предложным словосочетанием или не указан вообще. Залог выражает не просто синтаксические отношения между членами предложения, а соотношение членов предложения (подлежащего и дополнения) с их семантическими ролями в обозначаемой ситуации – с ролями «действующего субъекта» и «пассивного объекта воздействия». В этом плане залог является метатекстовой категорией.

С точки зрения современной логики субъектно-объектные отношения в языке лишены вариативности и соответственно заменой залоговой формы сказуемого с активной на пассивную и наоборот характер отношений между субъектом действия и его объектом не изменяется. Так, если мы подвергнем рассмотрению предложения: - *Модар фарзандро пӯшонд – Мама одела ребенка – Mom dressed the child и Фарзандро модар пӯшонид – Ребенок был одет мамой – The child was dressed by mom* – мы увидим, что оба предложения

констатируют в действительности один и тот же факт, несмотря на различия в синтаксической организации и способе морфологического представления сказуемого.

В английском и таджикском языках следует разграничивать два залога: действительный, страдательный. Действие, выраженное формой действительного залога, является центробежным. Наоборот, форма пассива указывает на центростремительность действия.

Сфера употребления пассива в таджикском языке крайне ограничена по сравнению с английским языком, так как в таджикском языке только переходные глаголы имеют две залоговые формы, а в английском и переходные, и непереходные глаголы, принимающие косвенное или предложное дополнение, могут употребляться и в активе, и в пассиве.

Форма страдательного залога непереходных глаголов английского языка передаётся на таджикский язык при помощи либо изменения порядка слов в предложении, либо неопределённо-личной формой глагола-сказуемого.

В английском языке обсуждают проблему среднего залога, суть которой заключается в разнообразии конструкций, возможных с многозначным глаголом. Например, *His head did not turn* и *You turn the key*.

Лексические значения глагола *to turn* коррелируют, но у них есть различие в показателях переходности/непереходности. В первом случае подразумевается движение под воздействием внешней силы, во втором случае внешнее воздействие на объект обозначено. Это определяет синтаксически обусловленный выбор языковой конструкции в тексте сообщения.

В первом случае *to turn* не имеет прямого объекта, как во втором. Значение переходности выражается лексико-синтаксическими средствами.

Подобная схема анализа справедлива и для глаголов в сочетаниях с местоимениями со значением взаимности (*to meet, to kiss, to divorce*). Глаголы в контексте с возвратными местоимениями (*to dress oneself*) принимают прямое дополнение. Подлежащее либо активно (*he dress*), либо маркирует предельность действия, его начало. (Сравним: *The door was opened. The door opened, a girl stepped in* при противопоставлении *to open / to be opened*).

Сопоставление вновь показывает, что средний залог - это формы действительного залога и с точки зрения семантики, и с точки зрения морфологии. Единственно стабильная залоговая оппозиция в английском языке - это оппозиция активная/пассивная аналитическая конструкция.

Итак, залог как грамматическая категория глагола, семантически строится «по восходящей» [(субъект - действие - объект), т.е. как активная конструкция], либо по «нисходящей» [(объект - процесс - субъект), т.е. как пассивная конструкция].

Концепция залоговости имеет свою специфику не только в теоретических подходах исследователей, но и в организации глагольных форм в каждом языке.

В английском языке для выражения действия над подлежащим использовалась конструкция «глагол связка + причастие II». Морфологизация данной синтаксической конструкции привела к много- численным спорам.

Спорным является вопрос о конструкциях *to get* + причастие II; спорят о характере сочетаний глагола с возвратными взаимными местоимениями. Нет единого мнения о правомерности выделения форм среднего залога. Между тем, все исследователи единогласно отмечают правомерность распространения в английском языке пассивной конструкции с подлежащим, обозначающим непрямым объект действия.

В английском языке залог определяется совпадением/несовпадением семантической и синтаксической направленности действия. В определение залога «втянуты» морфология, семантика, синтаксис.

В английском языке действует оппозиция активных и пассивных конструкций, обслуживающих залоговость. Активная конструкция представляет действительный залог, пассивная — страдательный залог. Это всегда конструкция из вспомогательного глагола *to be* и причастия II знаменательного глагола.

Семантика глаголов опосредует семантику залога по категории переходность/непереходность. Для описания глагольных залоговых форм в английском языке приемлемо понятие *diathesis* «диатеза» — схема соответствия между ролями компонентов глагольной лексики и выражающими их членами предложения.

Не утихает спор о статусе пассивных конструкций в английском языке. Все чаще звучит предположение о том, что пассивные предложения не являются преобразованием активных предложений. Они сосуществуют как одно порядковые явления со своим набором свойств [17, с.56].

В современных исследованиях конструкций английского языка ученые выражают уверенность в том, что актив/пассив специфически распределяют «вес» между компонентами выражаемого смысла, а не его семантические корреляты. Выбор между активной и пассивной конструкцией обусловлен противопоставлением ядра и фона той части информации, которая связана с изменением состояния/ действия одушевленного лица. Необходимо, чтобы в конкретном контексте такие отношения между участниками события были тем или иным образом фиксированы, заданы хотя бы семантикой залога. Общее функциональное своеобразие категории залога отвечает за характер отображения тех ситуаций в языке, в которых они регулярны, т.е. грамматикализованы.

Рецензент: Джамиедов П. – д.ф.н., профессор, НАНТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Беседина, Н.А. Морфологически передаваемые концепты: автореф... дисс... доктора филологических наук. 10.02.04, 10.02.19 / Н.А. Беседина. [Электронный ресурс] / Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина, 2006. – 354 с.
2. Болдырев, Н.Н. Когнитивная семантика. Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. -Тамбов, 2001. – 235 с.
3. Болдырев, Н.Н. Концептуальные структуры и языковые значения / Н.Н. Болдырев // Филология и культура. Материалы международной конференции 12–14 мая 1999 г. Тамбов, 1999. – 132 с.
4. Болдырев, Н.Н. Функциональная категоризация английского глагола / Н.Н. Болдырев. Изд. 2-е. М.: URSS, 2009. – 136 с.
5. Бондарко, А.В. К определению понятия «залоговость». Активность и пассивность / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. - СПб., - 1991. - С. 125 - 141.
6. Бондарко, А.В. Теория морфологических категорий / А.В. Бондарко. - Л., 1976. - 248 с.
7. Иртеньева, Н.Ф. Грамматика современного английского языка. (теоретический курс) / Н.Ф. Иртеньева. - М., 1956. - 224 с.
8. Кобрина Н.А. Теоретическая грамматика современного английского языка: учеб. пособие / Н.А. Кобрина, Н.Н. Болдырев, А.А. Худяков. - М.: Высшая школа, 2007. – 136 с.
9. Корсаков, А.К. The Use of Tenses in English / А.К. Корсаков. Lvov University Press. 1969. - 214 с.
10. Маъсумӣ, Н.А. Асарҳои мунтахаб / Н.А. Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 1980. - Ҷ.II. - 350 с. (на тадж. яз.)
11. Розенфельд А.З. Глагол. Очерки по грамматике современного таджикского языка / А.З. Розенфельд. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж.ССР. – 79 с.
12. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. - М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1959. - 440 с.
13. Степанов, Ю.С. Основы общего языкознания / Ю.С. Степанов. - М.: Просвещение, 1975. – 269 с.
14. Штелинг, Д.А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке. Учебное пособие / Д.А. Штелинг. - М.: МГИМО, 1996. – 254 с.
15. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford University Press. 2000. – 1080 p.
16. Hopper, P. J., & Thompson. S. A. (1980). Transitivity in grammar and discourse. Language, 56, 251-299.
17. Ilyish, B. The Structure of Modern English / B. Ilyish. - L.: Prosvesheniye, 1971. - 368 p.
18. Jespersen, O. Philosophy of Grammar / O. Jeapersen. - London: Allen and Unwin, 1929. - 434 p.
19. Khaimovich, B.S., Rogovskaya, B.I. A Course in English Grammar / B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. - М.: Vishaya shkola, 1967. - 301 p.

СИСТЕМАИ ГРАММАТИКИИ КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлил ва омӯзиши системаи категорияҳои грамматикии тарз дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ равона шудааст. Маълум аст, ки дар забоншиносӣ мафҳуми возеҳи пазируфташудаи категорияи тарз вучуд надорад. Вале то имрӯз хусусиятҳои шаклҳои феълии категорияи тарз, муайян кардани якрағӣ/дигаррангии онҳо дар атрофи масъалаҳои семантикию синтаксисӣ ва таҳлилии навъҳои муродифии тарз дар забонҳои гуногун ҳанӯз ҳам боқӣ мондааст. Барои омӯзиши сохторҳои забони англисӣ, олимони изҳори боварӣ ба он мекунанд, ки тарзи ғоил ва мафъули феъл «вазн»-ро на ин ки дар байни ҷузъҳои маъноӣ ифодашуда балки таносуби семантикии онро низ ифода мекунад. Ифодаи маъмулии тарз ҳамчун категорияи грамматикии феъл ифодаи мутаносибии субъекту предмет ба ҳисоб меравад. Дар ҷунин ҳолат мутаносибии байни: субъекти амал ва амали воқеӣ, предмети амал ва объекти амал, ҳуди субъект, ҳуди объект ва ҳуди амал ба назар мерасад. Тафовути байни соҳти тарзи ғоил ва мафъули феъл ба муқобили асли ва пасзаминаи он як қисмати иттилоотӣ, ки бо тағйирёбии ҳолат/амали шахси воқеӣ алоқаманд мебошад, муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: таҷқиқот, тарзи ғоил ва мафъули феъл, категорияи феъл, грамматикии, категорияи тарз, ғоил/мафъул, ҳолат/амал, семантика, синтаксис.

СИСТЕМА ГРАММАТИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ ЗАЛОГОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена анализу и исследованию системы грамматических категорий глаголов таджикского и английского языка. Известно, что в языкознании нет общепринятого четкого определения категории залога. До сегодняшнего дня спорными остаются характеристика залоговых глагольных форм, определение их однородности/неоднородности в свете проблем семантики синтаксиса, анализ типов залоговых оппозиций в разных языках. Общепринятое определение залога как грамматическая категория глагола является выражением субъектно-объектных отношений. При этом данные отношения рассматриваются как отношения между: субъектом действия и реальным действием; субъектом действия и объектом действия; самим субъектом, самим объектом и самим действием. В исследованиях конструкций английского языка ученые выражают уверенность в том, что актив/пассив специфически распределяют «вес» между компонентами выражаемого смысла, а не его семантические корреляты. Выбор между активной и пассивной конструкцией обусловлен противопоставлением ядра и фона той части информации, которая связана с изменением состояния/действия одушевленного лица. Общее функциональное своеобразие категории залога отвечает за характер отображения тех ситуаций в языке, в которых они регулярны, т.е. грамматализованы.

Ключевые слова: исследование, страдательный залог, категория глагола, грамматический, категория залога, актив/пассив, состояние/ действие, семантика, синтаксис.

THE SYSTEM OF GRAMMATICAL VOICE IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the analysis and study of the system of grammatical categories of verbs in Tajik and English languages. It is known that in linguistic knowledge there is no generally accepted clear definition of the category of voice. Before the sports day, the characterization of voice verb forms, the definition of their homogeneity/heterogeneity in the light of problems of the semantics of syntax, the analysis of the types of voice oppositions in different cases were controversial. The generally accepted definition of voice as a grammatical category of a verb is the expression of a subject-object relationship. At the same time, these relations are considered as relations between: the subject of the action and the real action; the subject of the action and the object of the action; the subject itself, the object itself, and the action itself. In studies of the constructions of the English language, scientists express confidence that the active/passive specifically distributes “weight” between the components of the expressed meaning, and not its semantic correlates. The choice between an active and passive construction is due to the opposition of the core and background of that part of the information that is associated with a change in the state/action of an animated person. The general functional originality of the category of voice is responsible for the nature of the display of those situations in the language in which they are regular, i.e. grammaticalized.

Keywords: analysis, passive voice, category of verb, grammatical, category of voice, active/passive, state/action, semantic, syntax.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холиқзода Айниддин* – Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии факултети филологияи хориҷӣ.

Суроға: 735360, ш.Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. С.Сафарова, 16. E-mail: ainijon@mail.ru.

Тел.: (+992) 918-78-00-47

Сведения об авторе: *Холиқзода Айниддин* – Кулябский государственный университет им. А.Рудаки, кандидат филологических наук, доцент, кафедр иностранных языков и её методики преподавания факультета иностранной филологии. **Адрес:** 735360, г. Куляб, Республика Таджикистан, ул. С. Сафарова 16.

E-mail: ainijon@mail.ru. Тел.: (+992) 918-78-00-47

Information about the author: *Kholiqzoda Ainiddin* - Kulob State University named after A. Rudaki, candidate philological sciences, docent of the department of foreign languages and its methods of teaching, faculty of foreign philology. **Address:** 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan, S. Safarov, Str., 16. E-mail: ainijon@mail.ru. Phone: (+992) 918-78-00-47

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ТДУ: 891.350-1

ВОСИТАӢОИ БАДЕИИ ШЕЪРИ МАСНУЪ ДАР АШЪОРИ ҚАТРОНИ ТАБРЕЗӢ

АминӢ А.Ф.

Донишкадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода

Қатрони Табрeзӣ аз шоирони машҳури қарни XI буда, бино ба андешаи маъмул, нахустин шоирест, ки дар Озарбойҷон ба порсии дарӣ оғози суҳанварӣ карда, пешрави шоирони ин хитта гардидааст [17; 21; 22]. Перомуни савонеҳи рӯзгор, мероси адабӣ ва сабки баёни шоир тазкиранигорону адабиётшиносон аз манзараҳои гуногун иброи назар намуданд. Муаллифони тазкираҳо ба баёни шарҳи ҳоли Қатрон ба сурати ихтисор суҳан кардаанд [13; 20; 25]. Аз муҳаққиқону донишмандони муосир Бадеъузамони Фурӯзонфар [25, с.1-10], Сайидҳасани Тақизода [25, с.14-16], Муҳаммади Наҳҷувонӣ [25, с.17-19] ва Аҳмад Абдуллоев [1; 2; 19] ба муҳимтарин масъалаҳои марбут ба рӯзгору осор ва сабки Қатрони Табрeзӣ ишора кардаанд. Дар Тоҷикистон Бобобеков А. роҷеъ ба Қатрон таҳқиқоти монографӣ анҷом додааст [11]. Дар китобҳои таърихи адабиёт низ перомуни Қатрон ва сабки суҳани ӯ андешаҳои иброз шудаанд, ки дар он миён атрофи масъалаи мавриди назари мо низ баҳсҳои қобили таваҷҷуҳ ба назар мерасад [6; 9; 12; 14; 15; 18; 21; 26]. Муаллифи ин сатрҳо низ масъалаҳои гуногуни сабкӣ ва дигар вижагиҳои ашъори Қатрони Табрeзиро дар бархе таълифоти хеш ба сурати густарда баррасӣ кардааст [3; 4; 5; 8].

Аз рӯйи таҳқиқоти мавҷуда метавон гуфт, ки масъалаҳои ҳаёт ва эҷодиёти шоир бо қадри кифоя баррасӣ шуда, муҳимтарин вижагиҳои сабкӣ шоир низ таъйин шудаанд. Аммо бо вучуди ин, ҳанӯз дар бораи сабк ва шеваи баёни Қатрон гуфтаниҳои зиёде вучуд дорад, ки масъалаи мавриди назари мо аз ҷумлаи чунин амрҳо мебошад. Баррасии сабки маснуии каломи Қатрон моро ба чунин натиҷа мерасонад, ки вай дар сарғаҳи ривочи сабки маснуъ қарор дорад.

Қатрон аз шоирони ширинсуҳан, латифабаён ва соҳибтабъ буда, тавоноии табъи ӯро қасидаҳои маснуӣ вай, ки дар девонаш мавҷуд аст, собит мекунад. Хонанда ҳангоми мутолиаи девони Қатрон мушоҳида мекунад, ки ӯ дар эҷоди шеър аз тамоми навъҳои санъатҳои бадеии маълум дар замонааш фаровон истифода кардааст. Аммо коргирии зиёди Қатрон аз санъатҳои бадеӣ дар шеъри ӯ ҳеҷ гоҳ боиси қайду банд ва ҳастагии хонанда нашудааст. Устодии Қатрон дар ин росто ба ҳаддест, ки хонандагон «фирефта ва шефтаи баёни фиребо ва лаҳни сеҳрангези вай гардида, шояд дар нахустин назар бад-он тақаллуфот пай набаранд» [22, с.14].

Дар хусуси сабки Қатрон ва таваҷҷуҳи ӯ ба санъатҳои бадеӣ шоирони қарни XII ва тазкиранигорони асримиёнагӣ низ изҳори назар кардаанд. Аз ҷумла, Рашиди Ватвот донишманди назарияпардоз ва яке аз бузургтарин шоирони мутасаннеъ дар ин бора чунин назар дорад: «Ман дар рӯзгори худ Қатронро дар шоирӣ мусаллам медонам ва боқиро шоир медонам аз роҳи табъ, на аз роҳи илм [22, с.20].

Андешаи Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар «Лубоб-ул-албоб» перомуни Қатрон ҷолиб буда, ба муҳимтарин абзори ҳунарии ашъори Қатрон ишора мекунад. Ба назари ӯ, «Қатрон, ки ҳама шуаро қатра буданду ӯ баҳр, ҷумла фузало зарра буданд, ӯ хур, ашъори ӯ дар қамоли санъату устодӣ ва латоифи ӯ маҳзи икрому родӣ, аз аҳли Табрeз аст ва бар акрон сабқат гирад. Қасоиди ӯ ҳама латиф ва ағлаб риояти ҷониби таҷнис кардааст» [13, с.214].

Дар ин бора фикру мулоҳизаҳои адабиётшиносони муосир низ қобили таваҷҷуҳанд. Бадеъузамони Фурӯзонфар дар бораи сабки Қатрон чунин менигорад: «Ӯ дар ин қасоид (манзур қасидаҳои маснуъ – А.А.), бо он ки дақиқии саноеи шеъриро риоят карда ва дар беҳин сурат ҷилва дода ва ночор мебоист, ашъораш аз равнақ зебоии алфоз ва таносуби маонӣ оӣ монад, мазомини латифу нуқоти дилфиреб ғунҷонида ва низ салосату равонии иборат ва тавозуни афкорро аз даст наводааст» [22, с.14].

Дар ин накли қавл бояд ба як нуктаи муҳим: дар айнаи риояти дақиқи саноеи шеърӣ ва дар беҳтарин сурат чилва додани онҳо, гунҷонидани «мазомини латифу нукоти дилфиреб» ва аз даст надодани «салосату равонии иборат ва тавозуни афкор» таваҷҷуҳ кард, ки он аз ҷумлаи муҳимтарин нишонаҳои сабки маснуъ ба ҳисоб меравад. Формулаи ҳунарии шеъри маснуъ ҳам ҳамин аст. Агар шеъри ин ё он шоири санъатгаро ба талаботи мазкур ҷавобгӯ набошад, он шеър дар доираи мабоҳиси шеъри маснуъ хориҷ аст.

Забеҳуллоҳи Сафо низ таваҷҷуҳи Қатронро ба санъатҳои бадеӣ қайд карда, чунин менигорад, ки «тамоили вай (Қатрон – А.А.) ба саноеъ аз қасоиди ӯ ошкор аст ва бо вучуди тасаннуъ дар ашъор ҷониби латоифу равонии каломро ҳамвора риоят кардааст ва камтар қасоиди ӯст, ки аз маонии ҷамил ва мазомини дилпазир ҳолӣ бошад, хосса ғазалҳои ӯ, ки ба равонию дилангезӣ мумтоз аст» [22, с.13].

Е.Э. Бертелс низ дар хусуси ҳунар, бадеият ва майли Қатрони Табрешӣ ба санъатҳои бадеӣ таваҷҷуҳ кардааст. Ба андешаи ӯ, «ашъори Қатрон аз нигоҳи шакл беназираанду бидуни айб. Қариб соири абёти он як, ду ва зиёдтар аз ин санъатҳои бадеиро дар худ ҷой додааст. Бар замми ин, дарки маънии ашъори Қатрон мушкул нест. Шумо онро ҳал намекунад, маънии ҳар байт зуд фаҳмо мешавад. Онҳо умқи махсус надоранд. Ба ҳар ҳол, ҳатто дар ҷаҳорҷӯбаи қасидаи дарборӣ ӯ тавонистааст, образҳои зиндае биофарад» [10, с.32].

Аз таҳлилу баррасии иқтибосоти боло ва мутолиаи ашъори Қатрон маълум мешавад, ки ӯ эроди саноеъро дар ашъори худ, ғолибан, маънии асосии эроди мазмунҳо ва овардани маънӣ қарор додааст. Коргирии шоир аз баъзе санъатҳо, ба монанди таҷнис ва анвои он, радд-ул-аҷузи ала-с-садри ва гунаҳои он, радд-ул-қофия, тамомматлаъ, такрор, лаффу нашр, таксим, тазодд, талмеҳ ва ғайра ба гунаест, ки онҳоро дар тору пуди ашъори ӯ мушоҳида мекунем. Ӯ аз ин санъатҳо, илова бар риволи пешиниён, тарзи махсуси коргирӣ дорад, ки шеваи мазкур дар шоирони дигар дида намешавад. Ба назари мо, таваҷҷуҳ ба ҳамин абзорҳо моро ба баёни ҳунари суҳанофаринии шоир роҳнамоӣ мекунанд, ҳарчанд шоир дар истифодаи абзорҳои баёнӣ низ моҳир будааст.

Аз мутолиаи ашъори Қатрон маълум мешавад, ки ӯ дар заминаи қофия ва радифи ашъори худ бетаваҷҷуҳ набуда ва аксаран шоир дар ҳамин заминаҳо даст ба тозақориҳо ва ҳунарофариниҳо мезанад. Сохтани қофияи бадеӣ, қофияи маъмула ва имтизоҷи радиф аз рафторҳои ҳунариест, ки Қатрони Табрешӣ дар ин шева аз ҳамаи шоирони рӯзгораш пешӣ дорад. Намунаи ҳунарофариниҳои шоир дар заминаи радиф дар ашъораш бармалост:

Ҳар ғаҳ ки кунӣ масоф, лашкар **шиканӣ**

В-аз ҳашму ризот шахду **шаккар шиканӣ**.

Ҳар рӯз яке сипоҳи **дигар шиканӣ**,

Гар қасд кунӣ, ҷаҳон ба ҳам **баршиканӣ** [22, с.542].

Мисоли дигар:

Эй турк, ситамкораву **бедодгарӣ**,

Ту дод раҳо куниву **бедодгарӣ**.

Хоҳӣ, ки бипечӣ ту зи **бедодгарӣ**,

Шав, дод куну зи карда **бедодгарӣ** [22, с.544].

Қатрон, бахусус, дар офаридани қофияи бадеӣ устои комил ва тозақор аст. Чунончи, шоир калимаҳоро, ки метавонанд, дар як шакл чанд маъноро ифода кунанд (омонимҳо), мавриди қорбурди ин навъи қофия қарор медиҳад. Ин калимот дар мисраъҳои ҷуфт нақши қофияро адо мекунанд. Дар се, чор ва ҳатто панҷ байт омадани ин гуна вожаҳо, бидуни шак, агар аз сӯе табаҳхури ӯро дар донишони забони порсӣ нишон бидиҳад, аз сӯи дигар баёнгари ҳунари ӯ мебошад:

Чун камонам ҷафта дорад ишқи болое чу **тир**,

Меҳри рухсоре зи меҳрам сӯхта дорад чу **тир**.

Лола аз ранги руҳи ӯ бишқуфад дар моҳи дай,

Бода аз боди дили ман бифсарад дар моҳи **тир**.

Гуна гирад барги гул аз рӯи ӯ вақти баҳор,

Ранг хоҳад бодранг аз рӯи ман ҳангоми **тир**.

Мардум андозанд дил зӣ наргисони ӯ, аз он-к

Наргисонаш зӣ равони мардум андозанд **тир** [22, с.143].

Дар мисраи якуми порчаи шеърӣ боло калимаи «тир» ба маънои чӯби ростӣ борики, ки ба як нӯгаш оҳани нӯгтезе шинонда, бо камон мепартофтанд, омадааст, ки инро таносуби калом низ тақозо мекунад. Дар мисраи дигар қад, қомат ба тир, ки росту борики аст, монанд будааст ва онро ишқ ба камон, ки қач аст, табдил додааст (тир-камон).

Вожаи «тир» дар мисраи чорум ба маънии «моҳи чоруми соли шамсӣ, ки ба 22-июн-22-июл рост меояд» [22, с.342], омадааст. Дар мисраи шашум ҳамин вожа маънии фасли солро дорад, ки баъд аз тобистон меояд, яъне тирамоҳ, тиргон. Тири мисраи ҳаштум ба маънии тир, тири камон омадааст.

Дар таркиби девони шоир чунин шеърҳо хеле зиёд мушоҳида мешаванд. Зайлан се намунаи зеборо зикр карда, дар идома ба чанд калима, ки тавассути онҳо қофияи бадеӣ сохта шудааст ва саҳифаи девон ишора мекунем:

Асби тарабу айши ту, ай шоҳ, **бар зин бод**,

Чону тани ҳасмони ту пайваста **барзин бод** [22, с.463].

Ва ё:

Ҳаме ситора борад зулфи ёр **бо шамшод**,

Шигифт нест гар аз вай ҳамеша **бошам шод** [22, с.85].

Каёлимаҳои қофияи бадеӣ: **тир** [22, с.109], **махтоб** – бар **мах тоб**, **тоб** [22, с.76], **занг** [22, с.194], **боз** [22, с.446] ва ғайра.

Аз шумори санъатҳои бадеие, ки дар сохтани шеъри маснуъ муҳимманд, яке таҷнис мебошад, ки нисбат ба соири санъатҳои бадеӣ бештар мавриди таваҷҷуҳи Қатрон қарор гирифтааст. Истифодаи ин санъат дар ашъори Қатрони Табрэӣ ба ҳаддест, ки метавон онро аз ҳасисаи аслии сабки шоир донист. Ҳусни таваҷҷуҳи маҳсули шоирро ба ин санъат қасоне, ки аз ашъори шоир бохабар будаанд, қайд кардаанд [13; 16; 21; 23].

Қатрони Табрэӣ дар ашъори худ аз тамоми навъҳои таҷнис истифода карда, дар аксар маврид дар ин замина даст ба тозақориҳо ва тафаннунот задааст. Дар девони Қатрон қасида ва метавон гуфт, дигар навъи шеърие низ вучуд надорад, ки дар он санъати таҷнис дида нашавад. Дар сатрҳои зер барои ҳар навъи таҷнис бо овардани чанд байт иктифо мекунем.

Таҷниси том. Дар байти зер калимаҳои «Ширин» ва «ширин» мучонисанд. «Ширин»-и мисраи якум исми хос, маъшуқаи Хусрав, ки ба зебоиву покдоманӣ ва доноӣ машҳур ва «ширин»-и мисраи дуюм сифати нисбӣ, ифодакунандаи мазаи шайъ аст:

Буте ба меҳр чу Лайлӣ, ба чеҳр чун **Ширин**,

Ба васли ӯ дили ман шоду айши ман **ширин** [22, с. 268].

Мисоли дигар:

Васфи писари **Зол** ба мардӣ ба бари ту

Чун васфи зани **зол** бувад бо писари Зол [22, с. 202].

Дар байти боло вожаҳои «Зол» ва «зол» бо ҳам мучонисанд. «Зол»-и мисраи якум исми хос, қаҳрамони машҳури «Шоҳнома» – падари Рустам, ки бо қувват ва тавоноии худ машҳур аст, мебошад. «Зол»-и якуми мисраи дуюм ба маънии пиразан, зани солхӯрда, ки ин ҷо ба маънии очизу нотаъон, дар муқоиса ба зӯрмандии Зол, истифода шудааст. Дар байти мазкур таносуби сухан хеле қавӣ буда, санъати таҷниси том, илова бар он ки ба зебоӣ ва оростагии шеър таъсири амиқ расонидааст, дар айнӣ ҳол барои ифодаи маънӣ ва мазмуни баланд низ хидмат кардааст. Шоир тавассути ин санъат зиддияти шадидро ба миён овардааст.

Монанд ба мисолҳои боло, ки дар онҳо санъати таҷниси том дар таносуби кавии лафзӣ маъноӣ қарор дорад, дар шеъри Қатрони Табрэӣ ба сурати фаровон дучор омадан мумкин аст.

Таҷниси зоида. Дар ашъори Қатрони Табрэӣ маъмулан дар охири калима омадани ҳарфи зиёдатӣ характернок аст:

То луълӯи Уммон нашавад **хор** чу **хоро**,

То хор нагирад маҳалли лолаи нуъмон [22, с. 122].

Дар ин байт калимаҳои «хор» ва «хоро» таҷниси зоидаанд, ки ҳарфи зоида «алиф»-и охири калимаи дуюм аст. Калимаи «хор» маъноҳои беқадр, беарзиш, дастрас (хору зор)-ро дорад. Хоро санги сахтест, ки арзиш надорад ва ин навъ санг хеле зиёд аст. Калимаи «хор» дар мисраи дуюм низ омадааст, вале ба маънии дигар: гиёҳ, гиёҳи хордор, зидди гул. Дар ин шакл он бо «хор»-и мисраи якум таҷниси том шудааст. Мисоли дигар:

Касе, ки раста шуд аз **мӯя**, гашта буд чу **мӯй**,

Касе, ки часта шуд аз **нола**, гашта буд чу **нол** [22, с. 115].

Дар абёти боло калимаҳои «мӯй-мӯя» ва «нол-нола» миёни ҳам таҷниси зоидро ташкил додаанд.

Таҷниси ноқис. Дар таҷниси ноқис ҳарфҳои ҳамсадо мувофиқ омада, садонокҳои кӯтоҳ фарқ мекунанд. Хусусияти ин навъи таҷнис дар он аст, ки калимаҳои муҷонис дар навишт бо хатти арабиасоси тоҷикӣ як шакл доранд ва ду калима будан ё аз ҳам фарқ кардани онҳо танҳо ҳангоми талаффузи калима зоҳир мегардад ва ё аз мазмуни матн. Дар навишти арабӣ байни калимаҳои муҷонис фарқе нест, аммо ҳангоми навиштан бо хатти кириллии тоҷикӣ тафовут ба таври рӯшан зоҳир мегардад:

Дили мискини маро кайдуми дурӣ **бигаид**,

То бирафт он санами дилбару дурӣ **бигузид** [22, с. 465].

Дар байти Ғафӣ калимаҳои «бигаид», «бигузид» танҳо бо як садонокҳои кӯтоҳ («а»-«у») аз ҳам фарқ мекунанд. Ин навъи таҷнис низ дар девони шоирони мутасаннаъ зиёд ба ҷашм мерасад. Дар ашъори онҳо ин санъат қорбурди аҷиб дорад, шоирон аз калимаҳои муҷонис дар маҳалли қофия истифода кардаанд:

Аз ҷуди ӯ шудааст замин ғавҳари салаб

В-аз хӯйи ӯ шудааст ҳаво анбари **буҳор**.

Хоҳӣ, ки кинаш ҷӯй аз баҳри озмун,

Пешонаи палангу кафи пойи аждаҳо **бихор** [22, с. 135].

Таҷниси мураккаб. Қатрони Табрӣ нисбат ба дигар анвои санъати ҷинос ба ин навъ таваҷҷуҳи бештар зоҳир кардааст. Дар девони ӯ қасидаҳои мавҷуданд, ки қофияҳо бо ҳамин навъи таҷнис ифода ёфтаанд. Поре аз ҷунин қасидаро мисол меорем:

Аз меҳри ӯ ба даст чу шаккар бувад шаранг

В-аз меҳри ӯ ба даст чу чанбар бувад **чинор**.

Бар душманонаш гардад чун нор ҳар ҷӣ нур,

Бар дӯстонаш гардад чун нур ҳар **ҷӣ нор** [22, с. 135].

Ҷунонки аз ин порай шеърӣ маълум мешавад, дар он ҳарду байт бо ҳам таҷнис шудаанд, ки дар айни замон қофияи шеърро низ таъмин намудаанд.

Қатрон рубоие низ дар ҳамин санъат дорад, ки дар он қамолӣ ҳунари ҷилвагар аст:

То банди он руҳони **тобанда** шудам,

Ҳамчун сари зулфони ту **тобанда** шудам.

Дар пеши руҳони ту **то банда** шудам,

Чун Меҳр ғуҷизандаву **тобанда** шудам [22, с. 537].

Бунёди ҳунарии шеъри шоирони санъатгароро, аз ҷумла Қатрони Табрӣро дар ақсар маврид наметавон танҳо сиришта аз як орои адабӣ донист, зеро дар айни замон як байт метавонад ғароғири ду ва ё беш аз он санъати бадеӣ бошад. Ба ҳамин равиш рубоии боло низ шомили намунаи возеҳи беш аз ду санъат: таҷнис (мураккаб ва том), ташбеҳ, ташхис шуда метавонад: «то банда»-и садри байти якум аз ду ҷузъ иборат аст: ҷузъи якум то (пешоянди аслӣ), ҷузъи дуюм – «банда» исм; «тобанда»-и ҳаши мисраи якум сифати феълӣ буда, ба маънои дурахшон омадааст; дар мисраи дуюм «тобанда» ба маънои печида, тобхӯрда омадааст. «то банда»-и мисраи сеюм ба «то банда»-и садри байти аввал ҳаммаъност; дар мисраи чорум қамолӣ «тобанда» ба маънои ғуҷизон, рахшон, рӯшноидиҳанда омадааст. Инчунин, дар мисраи дуоми байти аввал санъати ташбеҳ ва дар мисоли маводи мисраи аввали байти дуюм ташхис руҳ менамояд.

Таҷниси муқаррар. Бояд гуфт, ки ин гунаи таҷнис назар ба навъҳои дигари он дар шеъри Қатрон бештар ба назар мерасад. Мисоли таҷниси муқаррар аз шеъри Қатрони Табрӣ ҷунин аст:

Он дилбаре, ки ҳубии **бисёр ёри** ўст,

Дардо, ки дар дилам ҳама **пайкор қори** ўст.

Ғирди сарои васл нағаштаст як нағас,

Пеши дари ғироқ ба сад **бор қори** ўст.

Дар қори ҳаҷри рӯй чу обе шудам, аз он-к

Доранда ошиқонро дар **нор қори** ўст.

Ғар ошиқӣ дутоӣ зи мушкини ӯ манам,

Сусту навои зор чу **бемор қори** ўст.

Хун шуд дилам зи ишқашу гаштам наҳифу зор,
Дурам аз он ду ғамзаи **хунхор х(в)ори** ўст [22, с. 440-441].

Лаффу нашр дигар аз санъатҳоест, ки метавон онро аз хусусиятҳои сабксози шеъри Қатрон донист. Қатрон аз ин санъат бештар дар қасидаҳои истифода карда ва дар девони ӯ, бо боварии комил метавон гуфт, қасидае нест, ки шоир аз ин санъат истифода накарда бошад. Қатрон ҳатто дар қорбурди ин санъат тарзи истифодаи махсуси худро дорад. Ин амали ӯ дар шеъраш яке аз мухтассоти барҷастаи сабки ӯ мебошад. Дар девони ӯ ба ғайр аз як байт, ду байт ва чанд байт, ки дорои ин санъатанд, инчунин, ду қасидаи комиле ба назар мерасад, ки дар ин санъат эҷод шудаанд.

Қорғирии Қатрон аз санъати илтизом низ дар ашъори ӯ ҷалби таваҷҷуҳ мекунад. Вай дар интиҳоби калимаи илтизомшаванда қамаҳаммият набудааст, яъне ӯ монанди дигар шоирон калимоте, монанди «санг», «сим», «мор» ва «хор»-ро мавриди илтизом қарор намедихад. Балки ҳамаи калимаҳои илтизом мекунад, ки ҷанбаи қавии ҳисси доранд, шунаванда ё хонанда аз тақрори онҳо ҳаста намешавад. Ин калимаҳо «тан», «ҷон», «дил», «ҷонон» ва «ёр» мебошанд. Истифодаи илтизом бештар дар ташбиб, тағаззул ё насиби қасидаҳо ба назар мерасад, ба мисли намунаи зерин:

Чу бикшояд нигори ман ду бодому ду мар**ҷонро**,
Бад-ин нозон кунад **дилро**, бад-он ран**ҷон** кунад **ҷонро**.
Ману **ҷонон** ба **ҷону дил** фуру баем бозоре,
Ки **ҷонон дил** маро додаст, ман **ҷон** дода **ҷононро**.
Чу нори куфта дорам **дил**, ба нори тафта оғанда,
Аз он гоҳе, ки **дил** додам нигори норпистонро.
Нишонд андар **дили** ман дӯст зи ҳар олудагӣ пайкон,
Ки ҷуз бо **ҷон** зи **дил** натвон кашидан нӯги пайконро.
Ман он мар**ҷони ҷононро** ба ҷону **дил** харидорам,
Магар нозон кунад рӯзе бад-ӯ ин **ҷони ранҷонро** [22, с. 171].

Дар панҷ байти боло ҳашт маротиба калимаи «дил» ва панҷ маротиба калимаи «ҷон» истифода шудааст. Ин калимаҳо дар ҳар байт аксар бо тобишҳои маъноии гуногун омадаанд. Агар дар байти якум калимаи «дил» ба маънии луғавии худ омада бошад, дар мисраи якуми байти дувум ба маъноии майлу хоҳиши зиёд омадааст. Дар ин абёт ибораҳои устуворе, ба мисли «ҷону дил», «дил додан», «ҷон додан» ва амсоли инҳо низ дида мешавад. Илова бар ин, дар таркиби калимаҳои «марҷон», «ранҷон» ва «ҷонон» ҷузъи «ҷон» иштирок дорад, ки дар мусиқии шеър бетаъсир намондааст.

Қатрон, инчунин, дар шеърҳои дигар калимаҳои «дил-ҷонон» [22, с. 241], «ҷон-ҷоно» [22, с. 120], «имсолу пор» [22, с. 201] ва «дил»-ро [22, с. 275, 310] илтизом кардааст.

Чи тавре ки дидем, шоир ғолибан се калима: «ҷон», «тан» ва «дил»-ро илтизом кардааст. Қатрон баръакси он шоироне, ки бар асари илтизومي бархе калимот, ки дар шеършон боиси кастаҷавии ҳусну назокати маънӣ шудаанд, калимотеро ба тақрор овардааст, ки онҳоро наметавон лозими нолозим донист. Ин вожаҳо дар шеъри шоир табиӣ ба қор рафта, барои ифода ва таъкиди мазмуну матлаби мавриди назари шоир хизмат кардаанд.

Санъати тазод ва муқобала низ дар девони Қатрон аз нигоҳи басомад ҷалби таваҷҷуҳ мекунад. Шоир дар истифодаи тазод, дар назари аввал, пайгири анъанавии пешиниён, яъне таъсирпазир аз устодони адабиётмон будааст, ки бидуни он номумкин аст. Дар баробари ин, дар қасидаи ӯ ба анвои тазодҳои воҷеҳӣ, ки танҳо дар ашъори ӯ сидқ доранд ва шояд ин тарзи муқобилгузори ашъ ва ҳодисаҳои махсули таъби тавоноии худӣ ӯ бошад. Зимнан, бояд ёдовар шавем, ки Қатрон аз санъати мазкур асосан зимни баёни мадҳи мамдуҳ ва муқобил гузоштани сифату аъмоли ӯ ба ашъ, шахсҳо ва ҳодисаҳои муҳит, инчунин, дар ташбиб ё насиб ва ё тағаззул истифода кардааст. Дар ашъори Қатрон дар як байт як, ду, се ва ҳатто ҳафт тазод ҳам омадааст:

Дашт **бихандад** чу чехраи **Ширин**,
Абр **бигиряд** чу дидаи **Фарҳод** [22, с. 63].
Ва ё:
Мардуми **коно**, ки дорад **меҳри** ӯ **доно** шавад,
Мардуми **доно**, ки ҷӯяд **кини** ӯ **коно** шавад [22, с. 73].

Дар абёти боло «бихандад бигиряд» ва «конову доно» ба ҳам тазоданд.

Дар мисолҳое, ки дар сатрҳои зер меорем, дар як байт се ва ё чор тазод истифода шудааст:

Кини ӯ мар душманонро чуфти **ғамгинӣ** кунад,
Меҳри ӯ мар дӯстонро ёри **шодонӣ** кунад [22, с. 91].

Мисоли дигар:

Шаб чу **рӯзи ҳачри** маҳруён кунад боло **дароз**,
Рӯз чу **шабҳои** васлат **коста** боло шавад [22, с. 72].

Дар байти якум калимаҳои «кину меҳр», «душманону дӯстон» ва «ғамгиниву шодон» ва дар байти дуум калимаҳои «шабу рӯз», «ҳаҷру васл» ва «коставу дароз» дар муқобили ҳамдигар қарор доранд. Аммо ин ҳадди ниҳии истифодаи Қатрон аз санъати тазод набуда, дар девони ӯ ба байтҳое дучор мешавем, ки қариб ҳама калимоти он тазоданд. Чунончи:

Аду зи **ҳандаи теғаш** ҳамеша **нолонол**,
Валӣ зи **нолаи килкаш** ҳамеша **хандоханд** [22, с. 28].

Ё:

Зи меҳру кинаш ғамгин **адуву шод валӣ**,
Зи дасту теғаш бедор **чуду хуфта салоб** [22, с. 31].

Дар девони Қатрон шеърҳоеро мебинем, ки аксари абёти он дорои чунин санъатанд. Пораи қасидаи зер намунаест аз онҳо:

Аз ҷаҳон мар **дӯстонатро** нишот омад насиб,
Аз фалак мар **душманонатро** насиб омад **насол**.
Килки ту **ғанчи шифои дӯстон** ғангоми **чуд**,
Теғи ту, к-он **балои душманон** **рӯзи ҷидол**.
То бувад **ранҷу анои ошиқ** аз **рӯзи фироқ**,
То бувад **ғанҷу далоли бедил** аз **рӯзи висол**.
Бод чони **душманонат** ёр бо **ранҷу ано**,
Бод табъи **дӯстонат** чуфт ба **ғанҷу далол** [22, с. 213].

Мо аз овардани мисолҳо худдорӣ намуда, фақат қисме аз мафҳумҳои тазодиеро, ки шоир аз онҳо бештар истифода кардааст, бо зикри саҳифаи девон меорем: «пир-барно» [22, с. 42, 47, 73, 133, 242], «об-оташ» [22, с. 68, 18, 65, 84, 107], «дӯст-душман» [22, с. 10, 52, 84, 93, 148, 213, 220, 388], «гирён-хандон» [22, с. 85, 86, 63, 346], «сармо-тафта» [22, с. 84], «осон-душвор» [22, с. 86], «васл-ҳаҷр» [22, с. 72, 77, 92], «рӯз-шаб» [22, с. 85, 86, 72, 30, 75, 93], «кофар-муъмин» [22, с. 76, 110, 94, 10], «имрӯз-фардо» [22, с. 22, с. 83], «пешу-паст» [22, с. 73], «фарзона-кона» [22, с. 4], «доно-нодон» [22, с. 22, с. 4], «ошиқ-маъшук» [22, с. 5], «ободонӣ-вайронӣ» [22, с. 20, 68], «ҳазон-баҳор» [22, с. 303, 342], «якин-ғумон» [22, с. 202, 134], «пиёда-савор» [22, с. 109], «баланд-паст» [22, с. 64], «заҳр-қанд» [22, с. 64], «тавонгар-дарвеш» [22, с. 228], «носеҳ-ҳасуд» [22, с. 134], «талх-ширин» [22, с. 88], «замин-осмон» [22, с. 88], «чаннат-дӯзах» [22, с. 266], «дер-зуд» [22, с. 75], «ғам-шод» [22, с. 74, 62], «дард-даво» [22, с. 10], «хандон-нолон» [22, с. 28], «хуфта-бедор» [22, с. 31], «фироқ-висол» [22, с. 220], «ло-наъам» [22, с. 231], «хос-ом» [22, с. 330], «ямин-ясор» [128], «ғарм-сард» [22, с. 528], «вафо-чафо» [22, с. 528], «чавон-пир» [22, с. 527], «кабк-боз» [22, с. 532] ва ғайра.

Чунонки дар сатрҳои боло қайд кардем, Қатрон дар баробари коргири аз мафҳумҳои тазоди умумӣ, дар ин санъат тарзҳои ифодаи махсуси худро низ доро будааст. Яъне, Қатрон зимни муқобил гузоштани ду мафҳум аз калимот ва таъбироте истифода мекунад, ки шояд танҳо хоси шеъри ӯ бошанд. Қатрон аз ин калимот хеле зиёд истифода кардааст, ба андозае ки дар як шеър метавон ду, се ё чаҳор мафҳумҳои тазодии айни ҳамон калимаҳоро дид, ба мисли калимаҳои «мувофиқ-мухталиф» ва «маволӣ-маодӣ». Албатта, ин мафҳумҳо дар ашъори шоирони қабл ва баъди Қатрон низ дида мешаванд, аммо на ба ҳадди шеъри Қатрон. Шоир аз ин мафҳумҳои тазодӣ дар ҳама навъҳои шеърии эҷодкардааш кор гирифтааст, ки дар ин миён дар қасидаҳо бештар ба назар мерасанд:

Муҳолифонашро гетӣ ба нӯш заҳр омехт,
Мувофиконашро гардун зи хор хурмо кард [22, с. 180].

Ин ҷо низ аз овардани мисолҳо худдорӣ мекунем ва намунаҳои мафҳумҳои тазодиро, ки шоир аз онҳо истифода кардааст, ба зикри саҳифаи девон меорем: «маволӣ-маодӣ» [22, с. 33, 155, 210, 277, 331, 231, 242, 309, 38, 238, 227, 71, 165, 136, 101], «мувофиқ-муҳолиф» [22, с. 56, 165, 180, 178, 188, 231, 227, 58, 60, 80, 128, 136, 224, 246, 284, 285, 294, 306, 329, 348, 355, 84, 226, 347, 126, 164, 104, 105, 118, 522].

Дигар аз тарзҳои махсуси истифодаи мафҳумҳои тазодӣ дар сухани Қатрон тавассути қисса ва нақлу ривоятҳои қадим муқобил гузоштани ду мафҳум мебошад. Шоир дар зимни муқобил гузоштани мафҳумҳо аз шахсиятҳои афсонавӣ устуравӣ ва таърихӣ истифода мекунад, ки яке аз онҳо ба айшу нишот зиста, пирӯз шуда, ба мақсад расидааст ва дигаре баръакс, дар хорику зорӣ, дуриву ҳичрон ба сар бурда, ба мурод нарасидааст, масалан:

Ҳасудат бод чун **Фарҳод** бар бистар ба ранҷ андар,
Валият бо нишоту ноз чун **Парвиз** бо **Ширин** [22, с. 245].

Ва:

Адӯтон бод **Фарҳод** ба ранҷурику бедодӣ,
Зи давлат бодат шодӣ, чу **Хусрав** в-аз лаби **Ширин** [22, с. 284].

Қиссаи «Хусраву Ширин» аз машхуртарин ва ширинтарин дoston дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, ки шахсони бохабар аз адаб аз мазмуну мундариҷаи ин дoston огоҳанд. Дар дostonҳо Парвизу Ширин як навъ дар айш будаанд ва то ҷое ба мурод ҳам расидаанд, аммо Фарҳод дар ишқи Ширин ранҷ кашид, бало дид ва ба муроди дил нарасида, вафот ёфт. Ҳамин ҷиз асос шудааст, ки Қатрон аз ин ҳодиса ё қисса ҳангоми муқобил гузоштани мафҳумҳо истифода кардааст. Қатрон ҳодисаи пирӯзии Искандару шикасти Дороро низ мавриди тасвири мутазод қарор додааст:

Ало то қиссаи **Дорову Искандар** кунад доно,
Ту бошӣ ҳамчу **Искандар**, муодӣ бод чун **Доро** [22, с. 27-27].

Ба назари мо, абёти боло намунаи олии санъатҳои талмеҳ, ташбеҳ лаффу нашр ва таҷнис мебошанд. Аммо мазмунӣ ин мисолҳо далолат бар он мекунад, ки мақсади шоир аз ин гуна тасвирҳо ҳамоно муқобил гузоштани мафҳуму ҳодисаҳо тавассути ин шахсиятҳо мебошад.

Навбӣ дигари истифодаи санъати тазоду муқобала дар ашъори Қатрон, ки хеле ҷолиб аст, овардани абёте мебошад, ки дар як вақт намунаи беҳтарини санъати тазод ва радд-ул-ачузи ала-с-садри мебошад:

Ҳалол кардам бар хештан фироқи **ҳаром**,
Ҳаром кардам бар хештан висоли **ҳалол** [22, с. 220].

Ва:

Кофар шавад аз ғамзаи ту **муъмин**,
Муъмин шавад аз бўсаи ту **кофар**.
Лоғар шуда з-ӯ бухлу ҷуд **фарбеҳ**,
Фарбеҳ шуда з-ӯ дину куфр **лоғар** [22, с. 12].

Аз намунаҳои дар ин бахш овардаи мо маълум мешавад, ки Қатрон дар эҷоди шеър аз санъати тазод ва муқобала ба таври фаровон истифода карда, дар ин навбӣ санъат, дар баробари коргирӣ аз мафҳумҳои тазодии барои адабиётмон умумӣ, тарзҳои тазодии махсуси худро низ офарида будааст.

Ҳамин тариқ, аз мутолиа ва баррасии девони Қатрон ва таваҷҷуҳ ба ашъори маснуи шоир метавон ба чунин хулоса омад, ки шоир ҳарчанд дар офаридани маъниву мазмунҳои бикр ва мавзӯҳои шеърӣ ба навпардозие муваффақ нашудааст, дар тарзи қасидаофарӣ, тасарруф дар шакли қасида, баёни қофия, радиф ва корбасти баъзе аз санъатҳои бадеӣ тафаннуноте кардааст. Ҳамаи ин корбурдҳои ҳунари симои Қатронро дар адабиёти мо ба унвони як шоири мубтакири дорои табъи ҳаллоқ ва аз ҷумлаи шоирони санъатгарои устод бозтоб мекунад.

Муқарриз: Р. Наботӣ – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI (Доираи адабии Ғазнин) / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1678. – 285 с.
2. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1988. – 262 с.
3. Авғонов, А.Ф (Аминӣ А.). Воситаҳои бадеии шеъри маснуъ / А.Ф. Авғонов (А. Аминӣ) // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷалаи илмӣ). Бахши филологӣ. – 2012. – № 4/2 (84). – С.155-164.
4. Авғонов, А.Ф (Аминӣ А.). Инҳичор аз меъёр дар мизони қофия ва радиф (дар мисоли шеъри Қатрони Табрезӣ, Рашидаддини Ватвот, Абдулвосеи Ҷабалӣ ва Адиб Собирӣ Тирмизӣ) / А.Ф. Авғонов (А. Аминӣ) // Маҷлаи конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалии «Таҳсилот ва илм дар асри XXI: тамоюлоти муосир ва дурнамои рушд» бахшида ба 70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018. – С.227-234.

5. Авгонов, А.Ф (Амини, А.). Искусственная поэзия и начало ее развития в персидско-таджикской литературе (XI-XII вв.) / А.Ф. Авгонов (А. Амини). – Душанбе: Абдурахмон-Р, 2020. – 218 с.
6. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / Қисми дуюм. – Душанбе: Дониш, 1976. – 346 с.
7. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / Қисми якум. – Душанбе: Дониш, 1976. – 348 с.
8. Аминӣ, А.Ф. Шеърӣ маснуъ ва оғози рушди он дар адабиёти форсу тоҷик (асрҳои XI-XII) / А.Ф. Аминӣ. – Душанбе: Хирадмандон, 2022. – 288 с.
9. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс // Избранные труды. Т. 1. – М.: Издат. восточ. литер., 1960. – 555 с.
10. Бертельс, Е.Э. Наваи и Джами / Е.Э. Бертельс // Избранные труды. – М.: Наука, 1965. – 496 с.
11. Бобобеков, А. Қатрони Табрэзӣ ва мероси адабии ӯ (рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои филология / А. Бобобеков. – Душанбе, 2012. – 223 с.
12. Браун, Э. Таърихи адабиёти Эрон (аз Фирдавсӣ то Ҷомӣ) / Э. Браун. Тарҷума ва ҳавошии Фатҳуллоҳ Мучтабӣ. – Техрон, 1341. – 447 с.
13. Бухорӣ, Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб / Муҳаммад Авфӣ Бухорӣ. Ба тасхеҳи Эудард Браун. Бо муқаддимаи Муҳаммади Қазвинӣ ва тасхеҳоти ҳавошӣ ва таълиқоти Саид Нафисӣ. – Техрон: Ҳирмис, 1389. – 1082.
14. Давлатободӣ, Азиз. Сарояндагонӣ шеърӣ форсӣ дар Қафқоз / Азиз Давлатободӣ. – Техрон: Чопхонаи Донишгоҳи Техрон, 1370. – 355 с.
15. Зарринқуб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ. Ҷустуҷӯ дар усули равишҳо ва мабоҳиси нақодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва нокидон / Абдулҳусайн Зарринқуб. Ҷилди аввал ва дуюм. – Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1389. – 921 с.
16. Маҳҷуб, Муҳаммадҷаъфар. Сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсӣ / Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб. – Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, бидуни соли нашр. – 737 саҳ.
17. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (аз давраи қадим то асри XIII) / Х. Мирзозода. Китоби 1 (II). – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
18. Муътаман, Зайнулобидин. Таҳаввули шеърӣ форсӣ / Зайнулобидини Муътаман. Чопи ҷаҳорум. – Техрон: Интишороти Таҳурӣ, 1371. – 414 с.
19. Сабақи Рӯдакӣ / Муқаддима, таҳияи матн ва луғоту тавзеҳоти Аҳмад Абдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 302 с.
20. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ. Ба саъйю эҳтимом ва тасхеҳи Эудард Браун. – Техрон: Асотир, 1382. – 621 с.
21. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехуллоҳи Сафо. Ҷилди дуюм. – Техрон: Чопхонаи Ромин, 1373. – 1128 с.
22. Табрэзӣ, Қатрон. Девон / Қатрони Табрэзӣ. Аз рӯи нусхаи Муҳаммади Наҳҷувонӣ. Чопи аввал, 1342. – 522 с.
23. Тоиров, У. Меъёр ва андозаҳои шеър (тадқиқот) / У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 2013. – 240 с.
24. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. – Ҷ.2. – Душанбе, 2008. – 944 с.
25. Ҳидоят, Ризоқулиҳон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо / Ризоқулиҳони Ҳидоят. Ба кӯшиши Мазохир Мусаффо. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1340. – С.1104-1509.
26. Этте, Ҳермон. Таърихи адабиёти форсӣ / Ҳермон Этте. Тарҷумаи Ризозода Шафак. – Техрон: Бонки миллӣ, 1337. – 361 с.

ВОСИТАҲОИ БАДЕИИ ШЕЪРИ МАСНУЪ ДАР АШЪОРИ ҚАТРОНИ ТАБРЕЗӢ

Муаллиф дар ин мақола муҳимтарин воситаҳои бадеӣ ва абзорҳои ҳунариро, ки заминаи асосии ташаккули шеърӣ маснуи Қатрони Табрэзӣ гардидаанд, мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Дар асоси таҳлилу таҳқиқи таълифоти гуногуни адабиётшиносон муаллиф ба чунин хулоса омадааст, ки ҳарчанд масъалаҳои умдаи зиндагии осор ва шохистарин вичағҳои сабкии шеърӣ шоир таъин шуда бошад ҳам, ҳанӯз дар бораи сабк, махсусан авомили сабксозӣ шеърӣ маснуи Қатрони Табрэзӣ қорҳои қобили таваҷҷуҳ анҷом наёфтааст. Аз ин рӯ, дар ин мақола, бар мабной баррасии ашъори шоир, муҳаққиқ ба шохисаҳои сабксозе ишора мекунад, ки заминаи сабки маснуи шеърӣ Қатронро таъмин менамоянд. Муаллиф, бо таваҷҷуҳ ба замони зиндагии Қатрон ва таъсири ӯ ба шоирони баъдӣ ба ин натиҷа расидааст, ки шоир дар сарғаҳи ривочи шеърӣ маснуъ қарор дошта, дар ташаккули ин навъи шеър дар таърихи адабиёти тоҷик нақши муҳим гузоштааст. Ба назари муаллиф, Қатрони Табрэзӣ истифодаи санъатҳои бадеиро, голибан, мабнии асосии эроди мазмунҳо ва таквияти ҷанбаи маъноӣ шеърӣ худ қарор додааст. Коргирии шоир аз баъзе санъатҳо, ба монанди таҷнис ва анвои он, радд-ул-ачузи ала-с-садри ва гунаҳи он, радд-ул-қофия, тамомматлаъ, тақрор, лаффу нашр, тақсим, тазод, талмех ва ғайра ба гунаест, ки онҳо дар тору пуди ашъори ӯ мушоҳида мешаванд. Шоир аз ин санъатҳо, илова бар риволи пешиниён, тарзи махсуси коргирӣ дорад, ки шеваи мазкур дар шоирони дигар дида намешавад. Муаллиф, бо таваҷҷуҳ ба ашъори маснуи шоир, ба чунин хулоса омадааст, ки Қатрон, ҳарчанд дар офаридани маъниву мазмунҳои бикр ва мавзӯҳои шеърӣ ба навардози муваффақ нашудааст, дар масъалаҳои тасарруф дар шакли қасида, ҳунари қофияфарӣ, радиф ва қорбасти баъзе аз санъатҳои бадеӣ ба халқи бехтарин намунаҳои шеърӣ маснуъ даст ёфтааст. Ҳамаи ин қорбурдҳои ҳунари симои Қатронро дар адабиёти мо ба унвони як шоири мубтакир ва аз ҷумлаи шоирони санъатгарои устод бозтоб мекунад.

Қалидвожаҳо: Қатрони Табрэзӣ, шеърӣ маснуъ, санъатҳои бадеӣ, қофия, радиф, қасида, таҷнис.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО СТИХА КАТРОНА ТАБРЕЗИ

В данной статье автор проанализировал и обсудил важнейшие художественные средства, ставшие основным фактором формирования искусственной поэзии Катрона Табрези. На основе анализа и исследования различных научных работ литературоведов автор пришел к выводу, что хотя основные вопросы жизни и творчества и важнейшие стилистические особенности поэзии поэта определены, существенной работы еще не сделано о стиле, особенно стилистических элементах искусственной поэзии Катрона Табрези. Поэтому в данной статье на основе обзора стихотворений поэта исследователь обращается к стилистическим показателям, составляющим основу искусственного стиля поэзии Катрона. Автор, обращая внимание на время жизни Катрона и его влияние на более поздних поэтов, пришел к выводу, что поэт стоял во главе развития искусственной поэзии и сыграл важную роль в развитии этого вида поэзии в истории таджикской литературы. По мнению автора, применение поэтом некоторых фигур, таких как паронимазия и ее разновидности, возврат конца в начало и его ответвление, возврат рифмы, сплошное начало, повторение, свёртывание и развёртывание, дробление, противопоставление, намёк и других, органически входят в ткань его стихов. Таким образом, анализ и изучение дивана Катрона и рассмотрение его искусственных стихов показывает, что поэту и не сопутствовала удача в разработке оригинальных тем и содержания и во введении новшества в поэтические образы. Однако он проявил достаточную изощрённость в манере сложения касыды, в управлении формой касыды, применении рифмы, редифа и в использовании ряда художественных фигур. Все эти художественные особенности представляют личность Катрона в нашей литературе как оригинального поэта, одарённого творческим талантом, числящегося в ряду мастеров искусственного стиха.

Ключевые слова: Катрон Табрези, искусственная поэзия, художественные средства, рифма, редиф, касыда, паронимазия.

ARTISTIC MEANS OF EXPRESSION OF ARTIFICIAL VERSE KATRAN TABREZI

In this article, the author analyzed and discussed the most important artistic means that became the main factor in the formation of the artificial poetry of Katran Tabrezi. Based on the analysis and study of various scientific works of literary critics, the author came to the conclusion that although the main issues of life and work and the most important stylistic features of the poet's poetry have been identified, significant work has not yet been done on the style, especially the stylistic elements of the artificial poetry of Katran Tabrezi. Therefore, in this article, based on a review of the poet's poems, the researcher turns to stylistic indicators that form the basis of the artificial style of Katran's poetry. The author, paying attention to the life of Katran and his influence on later poets, came to the conclusion that the poet was at the head of the development of artificial poetry and played an important role in the development of this type of poetry in the history of Tajik literature. According to the author, the use of certain figures by the poet, such as paronomasia and its varieties, the return of the end to the beginning and its branches, the return of rhyme, a continuous beginning, repetition, folding and unfolding, crushing, opposition, allusion and others, are organically included in the fabric of his poems. Thus, the analysis and study of the Katran sofa and consideration of his artificial verses shows that the poet was not lucky in developing original themes and content and in introducing innovations in poetic images. However, he showed sufficient sophistication in the manner of adding qasida, in controlling the form of qasida, applying rhyme, redif and using a number of artistic figures. All these artistic features represent the personality of Katran in our literature as an original poet, gifted with a creative talent, listed among the masters of artificial verse.

Keywords: Katran Tabrezi, artificial poetry, artistic means, rhyme, redif, qasida, paronomasia.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аминӣ Алишер Файзуллоҳ* - Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва рушди инноватсионӣ. **Суроға:** 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Борбад, 73^А.
E-mail: alisher-tj@bk.ru. Тел.: (+992) 907-70-60-21

Сведения об авторе: *Амини Алишер Файзулло* - Таджикский государственный институт культуры и искусств имени Мирзо Турсунзода, кандидат филологических наук, доцент, проректор по науке и инновационному развитию. **Адрес:** 734055, г. Душанбе, Республики Таджикистан, пр. Борбада, 73^А. E-mail: alisher-tj@bk.ru.
Тел.: (+992) 907-70-60-21

Information about the author: *Amini Alisher Fayzullo* - Tajik State Institute of culture and arts named after Mirzo Tursunzoda, Candidate of philology sciences, Associate professor, vice - rector on science and innovative development. **Address:** 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Ave, 73^A. E-mail: alisher-tj@bk.ru.
Phone: (+992) 907-70-60-21

*Беҳронов Ҷ.***Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи Моёншо Назаршоев**

Тасвиру тавсифи табиат, баҳор, наврӯз ва зебоии он аз мавзӯҳои меҳвари адабиёти куҳанбунёди тоҷик ба шумор рафта, дар андешаи кулли саромадони сухан ва махсусан, дар шеҷри ноби классикӣ ба таври ҷаззоб ва дилкаш садо медиҳад. Ин шакли тасвиру услуби баён дар ашъори Носири Хусрав, ки яке аз бузургтарин саромадони майдони адабиёт аст, баръало эҳсос мешавад. Тасвири зебои шоирона аз услуби баён ва сабки нигориши Носири Хусрав махсуб ёфта, ин шакли баёни шоир, пеш аз ҳама, баёнгари сабки шеҷри Хуросонӣ дар шеҷри пурчилои ӯ намоён мегардад. Бино ба қавли донишманди тоҷик Абдунабӣ Сатторзода: «Носири Хусрав на танҳо аз ҷумлаи пайравони росихи ин суннати қадимӣ буда, балки дар шумори ононе низ мебошад, ки ба ин мавзӯ дастбастагии хосе доштааст» [1, с.135]. Зеро аз услуби бисёр зебо ва ғасоҳату балоғати каломаш ба ҳуҷ эҳсос мегардад, ки ӯ шоири тавоно, дорои тафаккури балеғ ва қобилияти баланди шеҷрофаринӣ доштааст.

Мусаллам аст, ки Носири Хусрав қабл аз он ки офарандаи шеҷри динӣ ва ғалсафӣ аст, ӯ шоирест, ки дар тасвири таҳайюли бадеӣ ҳаллоқулмаонии бузурги шеҷри ноби ғорсии тоҷикӣ махсуб мешавад. Тасвири олами зоҳир дар шеҷри Носири Хусрав хеле ҷаззоб ва диққатҷалбкунанда буда, дар андешаи ҳонанда дар аввал аён мегардад, ки ӯ танҳо зоҳири оламро тасвир менамояд, вале чун ба умқи шеҷри шоир тафаккур менамояд, дар пасманзари сухани шоир маъние нухуфтааст, ки олами ботинии андешаи ӯро равшан месозад.

Донишманди жарғандеши тоҷик Худой Шарифов таъкид месозад, ки: «Аз тавсирҳои бисёр зебо ва камолоти балоғату ғасоҳати сухани Носири Хусрав пай бурдан мумкин аст, ки ӯ ҷи ғуна шоири тавоноест. Онҳо ғувоҳӣ медиҳанд, ки Носири Хусрав якбора шоири андарзу ҳикмати мазҳабӣ нашуда, аз мактаби бузурги адабии омӯзишӣ таҷриба ғирифтааст» [9, с.479].

Тасвири табиати баҳор ва насиму боди он дар шеҷри Носири Хусрав мавқеи махсус дошта, шоир бо эҳсоси баланди ҷаҳонбинии худ тавонистааст, дар тасвири табиат низ аз ду паҳлу назар намояд. Зеро бино ба қавли Муҳаммадалӣ Надушан: «Носири Хусрав калимотро ҷуз барои баёни мақсуд ба кор намебарад. Ба нудрат дар пайи ороиши калом бармеояд, магар он ки худ ба худ, ба наҳви табиӣ ва санъатӣ баровард. Он ҳам боз барои ноғизтар кардани андеша аст» [4, с.40]. Аз ин лиҳоз, боди наврӯзӣ баҳор танҳо таъсири табиат ва зиндашавии он дар тафаккури шоир набуда, балки манзури он маъниҳои дигаре ба монанди бедории шуури инсонӣ ва огоҳ будан аз ғардиши рӯзгор ҷарх мезанад. Ин аст, ки донишманди Эрон Забеҳуллоҳи Сафо дар «Таърихи адабиёти Эрон» менигорад: «Бо ин ҳол набояд аз қудрати ғаровони Носири Хурав дар тавсиф ва баёни авсофи табиат ғоғил бувад. Тавсифоте ки ӯ аз ғусулу шаб ва осмону ситорагон кардааст, дар миёни ашъори шоирони ғорсӣ камёб аст» [3, с.454].

Дар тасвири баҳор ва насими боди наврӯзӣ ин шакли баёни шоир равшан ҳувайдо мегардад:

Якчанд кунун либоси бадмеҳрӣ,
Аз дил-т ҳае бибояд оҳехтан.
Зеро ки зи дашт боди наврӯзӣ
Бирбуд сапед хилъати баҳман.
В-омехта шуд ба ғарри Ғарвардин,
Бо чандани суда об чун сӯзан [8, с.127].

Тасвири баҳор ва боди наврӯзӣ дар шеҷри шоир аз омад-омади Ғарвардин ва поён ёфтани Баҳманмоҳ дониста шуда, ба охир расидани сардиҳоро ба бадал намудани либоси бадмеҳрӣ, яъне либоси зимистон, ки ҳусусияти тирағиву бадӣ ва ҳунукию сардӣ дорад, таҷбеҳ додааст. Дар ниҳоди шоир бо расидани ғасли баҳор ҳар он тирағӣ ва ҳусумату бадмеҳрие, ки дар дилҳои мо дар тули як сол ҷамъ шудааст, онро аз дили худ берун карда, либоси нави наврӯзӣ, чун меҳру муҳаббат ва ғармию сипедиро барои худ омода намудан аст ва ҳамаи он аз таъсири боди наврӯзӣ ҳосил мешавад.

Насими боди наврӯзӣ аз мавзӯҳои роиҷи тавсифии ашъори Носири Хусрав дониста шуда, дар ашъори ӯ он бештар бо тасвири баҳор ва омад-омади он зиёд ба назар расида,

маъниҳои гуногунро инъикос менамояд. Пеш аз ҳама, аз паси сар шудани сардиҳои фасли сармо дарак дода, аз чунбиши чархи гардон ва забони боди наврӯзӣ бӯстону биёбонҳо ҳарири навро ба бар мекунад. Дарахти борвар низ аз насими баҳор қувват гирифта, ба гул кардан оғоз менамояд ва ба ин маънӣ шоир хитоб мекунад:

Ба қавли чархи гардон, бар забони боди Наврӯзӣ
Ҳарири сабз дарпӯшанд бӯстону биёбонҳо.
Дарахти борвар фарзанд зояд бешумору марр,
Даровезанд фарзандони бисёраш зи пистонҳо.
Фароз оянд аз ҳар сӯ, бисе мургони гуногун,
Падид оранд ҳар фавче, ба лавне дигар илҳонҳо.
Ба сони пурситора осмон гардад сахаргоҳон,
Зи сабзай обдору сурхгул в-аз лола бӯстонҳо [8, с.65].

Савтҳои забони боди наврӯзӣ, боди баҳор, боди насими форами пайвасти дар шеъри Носири Хусрав садо дода, аз ҳунару таҷрибаи эҷодии ғании шоир нишонгар аст. Бино ба андешаи донишманди тоҷик Худой Шариф: «Аз мутолиаи девони шоир таассуроти як шахси андешаманди аҳли ҳикмату мазҳабро мегирем. Аммо аз шахсияти мутафаккири ғӯянда пайванду рабти маънӣ ва тадовили мавзӯ ҳабаб диҳад ҳам, мо шоири соҳибзавқеро мебинем, ки аз зебӣ ва ҳусни ҷаҳон баҳраи комил дорад» [13, с.479].

Маълум аст, ки табиат ва тамоми норасоии он, ки дар зимистон зери сардӣ ва барфу борон қарор дорад, бо забони боди наврӯзӣ ҷон гирифта, ба забзӣш ва нашъунамо мебарояд. Аз нигоҳи Ҳаким Носири Хусрав низ боғи вайрон танҳо бо забони боди наврӯзӣ ободу зебо мешавад ва бо расидани офтоб ба бурҷи Ҳамал тамоми саҳро муаттар ва пурҷило мебардад.

Надонад боғи вайрон ҷуз забони боди Наврӯзӣ,
Ба қавли ӯ кунад эдун ҳаме обод вайронҳо.
Ҷу аз бурҷи Ҳамал Хуршед ишорат кард зии саҳро,
Ба фармонаш ба саҳро бар мутарро гашт хулқонҳо.
Нагунсор истода мар-дарахтонро ҳамебинӣ,
Даҳонхошон равон бар хок бар кирдори суъбонҳо [8, с.66].

Зебоии ҷаҳон танҳо дар фасли баҳор ҳувайдо шуда, оғози зиндагии табиат низ аз ин фасл маншаъ мегирад. Ба қавли шоири ҷаҳонгарди мо ҷаҳон дорой нуқтаҳои аввал ва охир буда, тазодҳо дар он ҳувайдо ҳастанд. Дар тасвири ӯ табиат низ зиддиятҳои зиёде дорад. Мисли муқобил гузоштани баҳор бо ҳазон, зог бо қабк, дарахти сабз бо ҳазон ва ҳоказоҳо зиддиятҳои табиӣ ҳастанд, ки бо тасвири онҳо шоир андешаҳои фалсафии хешро баён месозад ва вучуд доштани онҳоро барои табиат ҳатмӣ медонад, зеро табиати зинда, ки доимо дар ҳаракат аст, дорой чунин тазодҳо буда, инсонҳоро низ дар доманаш тарбият менамояд.

Дар муборизаи ин тазодҳо ниҳодҳои неку бад ва хайру шар ҳамеша дар муқобили ҳамдигар ҳастанд. Мақсади ин муборизаҳо аз нестӣ ба ҳастӣ омадани ҳусн, аз тирагӣ ва зардӣ ба сабзаву гулгулшукуфӣ расидан аст, ки ин худ нишонаи зебоии ҷаҳон доништа мешавад. Бо бедории табиат, ки ба Наврӯз рост меояд, тамоми дашту даман зинда шуда, ба зиндагии нав оғоз мекунад. Ҳамаи ин зебӣ, ки дар баҳорон аст, ҷовидона набуда, балки бо гузашти айём рӯй ба зардӣ ва хушкӣ оварда, далели ноустувории ҷаҳонро нишон медиҳад-таъкид месозад Носири Хусрав:

Бо насими боди наврӯзӣ сахаргоҳе ба дашт
Хок чун дебо шавад, ҷунон ки зар мино шавад.
Тирамоҳон барги заррин кимиёи зар шавад,
В-аз ниҳеби дай ҳисори симгунсимо шавад.
Бар имоми халқ з-Эзид ҳар замоне сад ҳазор
Номуҳолифро зи дидан дидаҳо аъмо шавад [8, с.280].

Донишманди эронӣ Алиӣ Даштӣ дар мавриди тавсифи табиат дар ашъори Носири Хусрав менигорад, ки: «Васфи табиат яке аз муҳимтарин аносири шоирӣ, зеро далел бар ҳассосияти шадиди ғӯянда ва таъсирест, ки мазоҳири табиат дар зехни вай падид меояд. Васфи табиати Носири Хусрав бо мақсади сиёсӣ мазҳабӣ ва мубориза бо муҳолифон аст» [1, с.89]. Муҳаққиқони осори Носири Хусрав сабаби чунин андешаҳоро дар ашъори ӯ аз таъсири муҳити Юмгон доништаанд. Зеро шоир пас аз гузаронидани зиндагии бофароғати пеш аз сафар ва дар давраи пирӣ, ки ба ин ҳол гирифтӣ шудааст, аз он афсӯс меҳӯрад ва таъкид месозад,

расми ҷаҳони гузарон чунин аст ва он аз дигаргун шудани ҷаҳон ва нопойдории олам ба назар намоён мегардад. Чунонки мушоҳида менамоям:

Ҷаҳонро дигаргуна шуд қору бораш,
Бар ӯ меҳрубон гашт суратнигораш.
Ба дебо бипӯшид Наврӯз рӯяш,
Ба лӯълӯ бишуст абр гард аз узораш.
Ба найсон ҳаме куртаи сабз пӯшад,
Дарахте, ки обон бурун кард изораш.
Ғае дурр борад, ғае узр хоҳад,
Ҳамон абри бадхӯи кофурбораш [8, с.473].

Мавзуи дигаргун шудани ҷаҳон ва табиат, дашту саҳро дар қасоиди Носири Хусрав бисёр истифода шудааст ва ин намуди тасвир бештар дар қисмати аввал, яъне ташбиби қасоиди шоир омадааст. Дар ин ташбиби қасидаҳои Носири Хусрав, ки бо наврӯз ва баҳор оғоз мешаванд, аз завқи шоирӣ ва ҳунари суханварӣ берун нарафтааст. Новобасата ба он ки дар охири қасоидаш тасвирҳои табииро ба тобеияти андешаҳои худ меоварад ва онро аз кайфияти ҷаҳону табиат дур месозад:

Ҳамагӯянд, к-ин кӯхсорҳои муҳкаму оӣ
Нарустастанд дар олам зи боди нарму боронҳо.
Замин, к-ӯ мояи танҳост, доноро ҳамагӯянд,
Ки асле ҳаст ҷонҳоро, ки сӯи ӯ шавад ҷонҳо.
Ба торикӣ диҳад мужда ҳамеша рӯшноимон,
Ки аз душворҳо ҳаргиз набошад ҳолӣ осонҳо [8, с.70].

Дар тасвири баҳор ва наврӯз ва умуман, дар тасвири табиат Носири Хусрав на танҳо як вазъи табиӣ ва матлаби худро ба такрор бозгӯӣ намекунад, балки ҳар вақте ки манзараҳои табиатро дар зери назар қарор медиҳад, онро дар тарозуи андешаҳои фалсафӣ ва мазҳабии хеш санҷида, бо омехта бо ин андешаҳо ҳусни зебои ҷаҳонро баён месозад.

Ин пири кӯжпушти кӯхангашта шохи гул
Боз аз сибо ба санъати боди сабо шудааст.
Наврӯзи тавба буд ҷаҳонро, к-аз ӯ чунин
Ҳар бад, ки карда буд зимистон, ҳабо шудааст [8, с.77].

Аз ин ҷо равшан аён мегардад, ки тасвири зебоии ҷаҳон барои Носири Хусрав мантиқ ва пайвастагии фалсафии ҳосси ҳудашро доштааст. Вай аз гардиши фалак марҳилаҳои рӯзгори инсониро низ маънидод менамояд. Дар тасвири ӯ инсон бояд бидонад, ки қонуни табиӣ ва офаридгории онҳо чӣ гуна аст. Дар ин бора донишманди тоҷик Худой Шариф иброз медорад, ки: «Назари фалсафӣ ва мазҳабӣ ба сухани Носири Хусрав рабти дохилӣ ва пайванди ягонагӣ додааст» [9, с.313].

Ҳамон уштур, ки пӯшидаш ба дебо боди наврӯзӣ,
Хазони бод пинҳон кард дар маҳлӯҷ кӯхонаш.
Яке гарданда кӯҳе баршуд аз дарё сӯи гардун,
Ки ҷуз кофуру марвориду гавҳар нест дар қонаш.
Наҳангеро ҳамемонад, ки гардунро биюборад,
Чу аз дарё барояд ҷӯш аз баҳри ҳар исёнаш [8, с.442].

Носири Хусрав тамоми ҳусну зебоии табиатро ба хотири ҳушдор додани инсонии бохирад тасвир карда, фирефта нашуданро ба ин зебоии зоҳирӣ таъкид месозад. Аз назари ӯ дар пеши тамоми зебоиҳо наврӯзиҳо ҳазону тирагиҳо интизор аст. Мисли он ки ҳар қоне гавҳаре дорад ва ҳар гавҳареро наҳанге интизор аст, ки оқибат онро ба қоме хеш фурӯ мекашад.

Ҳар чӣ баромад зи ҳоки тира ба Наврӯз,
Миханақ дорад қунун зи лӯълӯи макнун.
Себу бихиро дарахту бораш бингар,
Чафтаву пурзар ҳамчу қатри Фаридун.
Гӯӣ, к-аз зери ҳоки тира баромад
Ганҷ ба сар барниҳода сурати Қорун.
Бар сари Қорун ба боғ гавҳару зарр аст,
Гавҳару зарре ба мушқу шаккар маъҷун [8, с.93].

Ба назари шоир ҳар чизе, ки дар баҳорон аз ҳоки тира мерӯяд, дар худ асаре аз бору меваи он намоён месозад. Мисли дарахтони мевадор чун себу бихӣ аз борашон шаҳодат медиҳад.

Ҳамчуни тамоми гиёҳҳои дар мавсими наврӯз баромада низ шаҳодат аз баракати Наврӯз медиҳанд. Ин ҳодисоти табииро шоир ба он ташбеҳ медиҳад, ки гӯё дар хоки тираи Араб нақше аз ганҷи ба сар ниҳодаи Қорун баромадааст. Носири Хусрав ҳар як неъматии табииро, ки бо омад-омади Наврӯз ва бо вазидани боди он ҳосил мешавад, ганҷи бебаҳое медонад, ки ҳеҷ ганҷе ба он баробар нахоҳад шуд.

Шоир бо истифодаи мативҳои баҳор, мисли боди наврӯз, боди насим, боди форам, андешаҳои илмӣ- фалсафии хешро мавриди назар қарор додааст ва аз ҷумла дар қасидаи зерин чунин ишора мекунад:

Бо бод ҷу бедилон ҳамегардӣ,
На хобу қарору на ҳӯру маскан.
Гаҳ ҳамчу яке пуроташ аждаҳо,
Гаҳ ҳамчу яке пуроб парвизан.
Якчанд кунун либоси бадмеҳрӣ,
Аз дил-т ҳаме бибояд оҳехтан.
Зеро ки зи дашт боди наврӯзӣ
Бирбуд сапед хилъати баҳман.
В-омехта шуд ба фарри Фарвардин,
Бо чандани суда об чун сӯзан.
Акнун начарад гавазн бар саҳро
Ҷуз сунбулу карвиёву овешан [8, с.129].

Дар ин қисмати қасида Носири Хусрав боди наврӯзиро ба ошиқон, аждаҳо, парвезан ва либоси бадмеҳр шабоҳат дода, тавассути онҳо хусусиятҳои бодро, ки ҳам самар ва ҳам зарар дорад, ифода мекунад. Ба ақидаи шоир танҳо он бод самари зиёд дорад, ки он бо фарри Фарвардин вазиди бошад. Зеро баъди вазидани он дар ин моҳ табиат аз нав зинда гардида, тамоми саҳро аз таъсири он сабзу хуррам мешавад.

Аз назари Носири Хусрав тамоми фаровониҳо ва неъматҳо самарҳои боди наврӯзӣ буда, инсонҳо аз ин боди хуш ва пур аз файзу баракат баҳра гирифта, дар зиндагии рӯзмарраи хеш аз он истифода менамоянд. Шоир ибраз медорад, ки ин боди наврӯзӣ беминнат ин неъматии худро ба тамоми мавҷудоти олам мерасонад ва аз ҳеҷ касе ва ҳеҷ чизе музд талаб накардааст ва бо омадани Наврӯз ҳар кӯҳу саҳро аз боди раҳмати хеш бархӯрдор месозад:

Аё ҳамеша ба Наврӯз сӯи ҳар шаҷаре
Ту нопадиду падид аз ту бар шаҷар асаре.
Туй, ки ҷуз ту напиндошт бо басорати хеш
Афифа Марям мар-пури хешро падаре.
Ба ту надод касе молу муттаҳам ту бувӣ,
Ҷу гашт муфлис ҳар шӯрбаҳти беҳунаре.
Хабар ҳаме зи ту ҷӯянд ҷумлагӣ ғурабо
В-агар чи нест туро ҳаргиз аз хабар хабаре.
Ба навбаҳор ту бахшӣ салаб ба ҳар даште,
Ба Меҳргон ба ту бахшад либос ҳар шаҷаре [8, с.330].

Насими боди Наврӯз дар ашӯр ва сухани Ҳаким Носири Хусрав ҳама вақт бо бодҳои зиёде дар муқобил аст. Дар ашӯри шоир 75 маротиба мафҳуми бод васф шудааст ва ҳар яки онҳо ба воситаҳои гуногун садо медиҳанд: мисли боди сабо, боди наврӯз, боди хуш, боди хазон, боди сомон, боди рӯз, боди кӯҳ, боди ватан ва ҳоказоҳо омадаанд, ки маъниҳои гуногунро касб кардаанд. Боди наврӯз ё худ боди баҳор аз ҷолибтарин авсофи бодҳо дар ашӯри ин ҳақими нуктасанҷ маҳсуб ёфта, новобаста ба он ки Носири Хусрав дар поёни умр бо мушкilotи тоқатфарсо рӯ ба рӯ гашта буд ва худро дар зиндони сангин тасвир мекард, вале ҳаргиз аз зебоии ҷаҳони зоҳир, ки неъматии азали аз ҷониби Аллоҳи таъоло барои инсон ҳадя шудааст, рӯ натофта, балки онро бо як муҳаббати беандоза дар шеърӣ худ васф мекунад.

Шоир эҳсоси зебоии табиатро дар шеърӣ худ ворид сохта, ба воситаи он бо ҳимояи покию растагорӣ зебоии чун боғу роғ, дашту кӯҳсор тасвир мекунад ва онро аз тамоми ҳашамоти дунёӣ ва зебу зиннати он болотар мегузорад.

Ҳамин тариқ, тавсифи табиат ва баҳор дар қасоиди Носири Хусрав хусусияти ба худ хос дошта, ин тавсифоти шоирона қариб дар бештари қасидаҳои ӯ асосан дар оғози ҳар як қасида, яъне дар қисмати насиб омадааст ва шоир, пеш аз ҳама, аз тавсифи табиат ё тасвири чизҳои дигаре мисли ситора ё дигар ашёи табиӣ шурӯъ мекунад ва баъдан ба тавсифи хусусиятҳои он

мепардозад. Ин усули баёни шоир, пеш аз ҳама, хусусиятҳои азалии ин мавзӯро таҷассум менамояд ва баъдан дарак аз он медиҳад, ки шавқи шоирӣ ва ҳунари суҳанварӣ аз андешаи ӯ берун нарафта, ба асли мавзӯ бармегардад.

Тасвирҳои табиӣи шоир бештар бо тобеияти андешаҳои фалсафиаши печида меоянд ва шоир худро аз кайфияти ҷаҳону ҳунари шоирӣ ба канори ноаёнӣ мезанад. Тасвири табиат барояш хеле одатӣ ва муқаррарианд ва таҷрибаи кофӣ доштаниаш аз ҳунари шоирӣ ӯ дарак медиҳад. Зеро таваҷҷуҳ ба зебоӣҳои табиат, саёҳат дар олами мунаққаш ва васфу тавсифи зебоӣҳои он дар эҷодиёти суҳансароёни классикӣ бисёр ба назар мерасад.

Дар тавсифи фасли баҳор ва боди баҳор ё наврӯз, он ки ниҳоят фораҷ ва дилкаш аст, ақидаҳои шоирони адабиёти қуҳанбунёди тоҷик ба ду самт рағона шудааст:

Яке тавсифкунандагони зоҳирӣ он, ки бештар ба эҳсосоти амиқи лирикӣ таваҷҷуҳ доранд, шомил мешаванд ва гурӯҳи дигар ифодакунандаи тафаккури фалсафӣ ва ақидаҳои иҷтимоӣ маҳсуб мешаванд. Носири Хусрав ба гурӯҳи баъдӣ дохил гардида, дар тавсифот ӯ бештар фалсафа ва андешаҳои иҷтимоӣро ахлоқиро дар ҳини баёни хеш ҷой медиҳад. Ба назари ӯ табиат худ як офаридае аст, ки дар ҳолати сукут набуда, балки пайваста дар ҳолати тағйирёбӣ қарор дорад ва ин худ намоёнгари он аст, ки тамоми офаридаҳои табиӣ бо хусусиятҳои худ барои инсонҳо мавзӯи ибратомӯзе ҳастанд, ки аз онҳо бояд дарси ибрат омӯхт. Ин боди тасвиркардаи шоир низ аз ҳамин қабил аст. Дар тасвири ӯ бод ҳама вақт дар ҳаракат аст ва бо вазидани хеш оламро зинда намуда, онро барои оянда омода месозад. Барои тамоми мавҷудоти олам умед мебахшад, то вақте фурсате аст, барои он талош намоянд. Боди тасвирнамудаи Носири Хусрав боди умеду орзуҳо, боди талошу ҷустуҷӯҳо баҳри расидан ба ҳадафи ниҳой мебошад.

Муқарриз: Абдулназаров А. - д.и.ф., ДДХ ба номи М.Назаршоев

АДАБИЁТ

1. А. Сатторзода. «Хубсухани» Носири Хусрав: андешаҳои ӯ дар перомуни шеър / Сатторзода, А. // Кухна ва наф. - Душанбе: Адиб, 2004. - С.135-156.
2. Али Даштӣ. Тасвир аз Носири Хусрав. - Техрон: Интишороти Зувор, 1373. - 353 с.
3. Забехуллоҳи Сафо. Таърихи адабиёти Эрон / Сафо, Забехуллоҳ. Ҷ.1. - Техрон: интишороти донишгоҳи Техрон, 1384. - 413 с.
4. Қаландаров, Ҳ. Диспут Насир Хусрав и Кисаи / Ҳ.Қаландаров // Словесность. Научный журнал Института литературы, востоковедения и письменного наследия им. Рудаки АН РТ. - Душанбе: Шуджаиян, 2012. - № 2. - С.65-85 [на таҷ. яз.].
5. Қаландаров, Ҳ. Причини и предпосылки привержения Насира Хусрава исмаилизму / Ҳ. Қаландаров // Вестник педагогического университета. Серия общественных, гуманитарных и филологических наук. - Душанбе: Издание Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, 2014. - № 1 [56]. - С.3-6 [на таҷ. яз.].
6. Муҳаққиқ, М. Таҳлили ашъори Носира Хусрав / М.Муҳаққиқ. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1349. - 326 с.
7. Муҳаққиқ, М. Таҳлили ашъори Носира Хусрав (Оёти қуръонӣ, аҳодис, луғот ва амсол) / М. Муҳаққиқ. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1344. - 469 с.
8. Муҳаққиқ, М. Таҳлили ашъори Носира Хусрав (оёти қуръонӣ, аҳодис ва амсол) / М. Муҳаққиқ. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1432. - 325 с.
9. Надушан, М. Пайванди фикр ва шеър дар назди Носири Хусрав / М.Надушан. - Машҳад: Коваён, 1976. - 237 с.
10. Носири Хусрав. Девони ашъор. Дар ду ҷилд. Бо кӯшиши Амрияздони Алимардон ва Нурмуҳаммади Амиршохӣ. - Душанбе, 2009. - 1400 с.
11. Носири Хусрав. Дирӯз, имрӯз ва фардо (маводи конфронсияи илмӣ бахшида ба 1000 солагии Носири Хусрав дар донишгоҳи Хоруғ ба номи М. Назаршоев). - Хуҷанд: Ношир, 2005. - 682 с.
12. Мусулмонӣ, Р. Пораи Самарқанд / Р.Мусулмонӣ. - Техрон: нашриёти фарҳанги исломӣ, 1378. - 189 с.
13. Мирзозода, Ҳ. Таърихи адабиёти тоҷик / Ҳ. Мирзозода. - Душанбе: Дониш, 1976. - 430 с.
14. Мирзоев, А. Мавзӯи наشري интиқодии «Ваҷҳи дин» ва нусахи мавҷудаи он / А.Мирзоев // Ёдномаи Носири Хусрав. - Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсӣ, 1329. - 1239 с.
15. Семёнов, А.А. Противоречия в учении о переселении душ у памирских исмаилитов и у Насыр-и – Хусрова / А.А. Семенов. Бюллетеня Средне-Азиатского государственного университета. - № 9. - Тошкент, 1925. - 16 с.
16. Семёнов, А.А. Насыр Хусрав о мире духовном и материальном / А.А. Семенов. - Ташкент, 1924. - 50 с.
17. Шарифов, Ҳ. / Суҳан аз Адабиёти миллӣ (маҷмӯаи мақолаҳо) / Ҳ. Шариф. - Душанбе: Пайванд, 2009. - 476 с.
18. Шарифов, Ҳ. Розӣ ҷаҳон / Ҳ. Шариф. - Душанбе: Баҳор, 2016. - 352 с.

НАСИМИ БОДИ НАВРӯЗӣ ДАР ШЕЪРИ НОСИРИ ХУСРАВ

Дар мақолаи мазкур насими боди наврӯзӣ ва авсофи сифати он дар шеъри Носири Хусрав бозгӯ гардида, муаллиф, пеш аз ҳама, дар бораи боди баҳор ва наврӯз, ки асоси пайдоиши олам ва одам ҳастанд, маълумот

медиҳад ва баъдан бо истифода аз абёти зиёде андешаҳои мавриди назари шоирро таҳлил намудааст. Қабл аз ҳама бояд қайд кард, ки тавсифи баҳор ва мотивҳои марбут ба он мисли боди баҳор ва наврӯз, насими форамӣ он, самарайи бод ва хусусиятҳои он дар фасли баҳор дар ашъори Носири Хусрав чудагонӣ оварда шуда, шоир на танҳо ин мотивҳоро дар баён сохтани фасли баҳор ва омадани Наврӯз қайд кардааст ва дар ашъораш аз онҳо ёдовар шудааст, балки ӯ бо овардани ин истилоҳоти баҳорӣ андешаҳои фалсафиро низ мавриди диққати ҳеш қарор додааст ва ҳадафи овардани вай аз ин истилоҳот шояд бештар дар баёни андешаҳои фалсафӣ ва диниву мазҳабаш бошад. Ба ин хотир, муаллифи мақола низ ин самти андешаҳои шоирро дар мақеъҳои гуногун иброз намуда, тавассути ашъори Носири Хусрав онро нишон додааст. Мақола бештар хусусияти таҳлилии дошта, ҳадафи муаллиф ба таври васеъ ва ҳамаҷониба баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: Носири Хусрав, баҳор, Наврӯз, боди баҳор, насими форум.

ВОСПЕВАНИЕ ПРАЗДНИКА НАВРУЗ В ПОЭЗИИ НАСИРА ХУСРАВА

Данная статья посвящается воспеванию весеннего ветра Навруз и анализу его природных явлений в поэзии Насира Хусрава. Автор с помощью цитирования и разъяснения соответствующих стихов о весеннем ветре и празднике Навруз выявляет отличные особенности их толкования в поэзии и указывает на значимые элементы образов и сюжета, связанных с Наврузом, что безусловно связано определенным образом возникновением Вселенной и появлением всего человечества. Прежде всего, следует отметить, что воспевание весны и связанных с ней явлений, таких как весенний ветер и Навруз, его приятное дуновение, действие ветра и его особенности весной даны отдельно в поэзии Насира Хусрава, хотя целью цитирования данных весенних терминов является не столько описание весны и прихода праздника Навруз, а более всего она заключается в выражении философских, религиозных и сектантских идей поэта. Статья в основном носит аналитический характер, широко и всесторонне анализируется автором.

Ключевые слова: Насир Хусрав, Диван поэзии, природа, весна, праздник Навруз, весенний ветер.

THE CHANTING OF NAVRUZ IN THE POETRY OF NASIR KHUSRAV

This article is devoted to the chanting of Navruz wind and the analysis of all its natural phenomena in the poetry of Nasir Khusrav. The author, by quoting and explaining the relevant verses about the spring wind and the Navruz holiday, reveals the excellent features of their interpretation in poetry, and points to significant elements of the images and plot associated with Navruz, which is certainly the basis for the emergence of the universe and the emergence of all mankind. First of all, it should be noted that the chanting of spring and related motifs, such as the spring wind and Navruz, its pleasant breath, the action of the wind and its features in spring are given separately in the poetry of Nasir Khusrav, and the purpose of citing these spring terms is not only a description of spring and the advent of the Navruz holiday, and most of all lies in the expression of the philosophical, religious and sectarian ideas of the poet. The article is mainly of an analytical nature, and has been extensively analyzed by the author.

Key words: Nasir Khusrav, Divan of poetry, nature, spring, Navruz holiday, spring wind.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Беронов Ҷумъа* - Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев, номзади илмҳои филологӣ, декани факултети педагогӣ. **Суроға:** 736000, ш.Хоруғ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Ленин, 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-97-27-74

Сведения об авторе: *Беронов Джумъа* - Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева, кандидат филологических наук, декан педагогического факультета. **Адрес:** 736000, г. Хорог, Республика Таджикистан, ул.Ленина, 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Тел.: (+992) 935-97-27-74

Information about the author: *Beronov Jum'a* - Khorog State University. M. Nazarshoeva, candidate of philological sciences, Dean of the Faculty of Education. **Address:** 736000, Khorog, Republic of Tajikistan, Lenin Str., 28. E-mail: behronov75@mail.ru. Phone: (+992) 935-97-27-74

*Ахророва Г.У., Оқилова С.А.***Донишкадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон**

Сулҳ беҳтарин неъмат ва волотарин дастоварди миллати тоҷик мебошад, ки рисолати инсондӯстию фарҳангпарварию тули асрҳо пуштибонӣ намудааст. Ваҳдат, сулҳ, ягонагӣ. Ин калимаҳое мебошанд, ки барои миллати мо ва кулли тоҷикистониён азизу муқаддас маҳсуб ёфта, сароғози ҳамаи комёбиҳо, созандагиву ободкориҳо, ибтидои суботи сиёсиву иҷтимоӣ ва некуахлоқии ҷомеаи навин, ҳамчунин, ҳудӯғиву худшиносӣ баҳри миллати соҳибмаърифати мо ба ҳисоб меравад. Маҳз Ваҳдати миллӣ ба сифати як шакли зуҳури андешаҳои миллӣ дар пойдеории халқу кишвари мо нақши бузург бозид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин гуфтаанд: “Дар давоми чанд соли охир дар қатори мафҳумҳои муқаддаси Ватан, модар, сулҳ ва Истиқлолият калимаи ваҳдат мақоми арзанда гирифт ва ҳоло аз ҷумлаи серистеъмолтарин калимаҳои забонамон аст” [11, с.117]. Таҷассуми ваҳдат ва ваҳдатгароӣ дар даврони соҳибистиқлолии тоҷикон дар тамоми соҳаҳо, аз он ҷумла дар ашҷори адибон низ тараннум ёфтааст.

Нобасомониҳои солҳои аввали соҳибдавлатӣ бо баробари ба миён овардани ҳисороти молиқ ҷонӣ ба фазои илму фарҳанг ва таълиму тарбия таъсироти ногувори манфӣ расонид. Ба вуқӯ пайвастанӣ бухрони иқтисодӣ фарҳангӣ, паст гардидани қадри илму дониш, суст шудани ҳиссиёти шаҳрвандӣ, нарасидан ба маъноӣ мафҳумҳои ватандорӣ муллатпарастӣ, ба маротиб поён рафтани мақом ва обрӯи мактабу муаллим дар ҷомеа, ворид гардидани урфу одат ва фарҳанги бегонаю ғаразнок байни ҷомеа, аз таҳсил дур мондани як қисми насли наврас, алалхусус духтарон, афзудани ҷинояткорӣ дар ҷомеа, зиёд гардидани шумораи оилаҳои камбизоат ва ғайраҳо номгӯи нопурраи натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ солҳои 90-ум дар кишвар мебошанд, ки ҷараёни тарбияи муътадили насли нави солимро шикаст дод. Дар қалби пиру ҷавон, модарону хоҳарон ва кулли соқинони Ватан эҳсоси яъсу ноумедӣ ва андешаву омили печидаву торик падид омад.

Хушбахтона, бо талошу кӯшишҳои пайвастаи фарзанди фарзонаи муллат Эмомалӣ Раҳмон пойдевори давлати навини тоҷикон гузашта шуда, сулҳу ваҳдат ва тинчиву оромӣ насли ҳар як тоҷику тоҷикистонӣ гардид. Дар ҷунин марҳилаи барои мардум ҳассос адибони тоҷик тавонистанд бо шеърҳои нобу асарҳои ҷолибашон дар дили халқ тухми орзуву умедро барои фардои дурахшон ҷо намоянд. Зеро ҳар гуна эҷодкор, аз ҷумла шоиру нависанда зодаву парвардаи фарҳанги халқи хеш аст, ҳеҷ каси дигар аз ӯ ба диёри худ амиқтар решапайванд нест, ӯ на танҳо набзи инсонҳоро, балки набзи хоқу об, гулу гиёҳ, кӯҳу пушта, сангу маъдани ватанашро бо равзанаҳои дигари эҳсос, ки Худованд танҳо барои ӯ эҷдо намудааст, дарк менамояд.

Адабиёти даврони истиқлоли мо саршори абётест, ки дар тараннуми сулҳу ваҳдат ва ягонагӣ сароида шудаанд. Мавзуи ваҳдати миллӣ мавзуи марказии асарҳои Лоиқ Шералӣ, Гулназар, Камол Насрулло, Аҳмадҷони Раҳматзод, Усмон Олим, Фарзона ва дигарон ба шумор мераванд.

Устод Лоиқ Шералӣ аз зумраи он шоироне ба ҳисоб меравад, ки дар таърихи шеърӯ адаби форсизабонон мақому мартабаи ниҳоят баланду беназиреро касб намудааст. Аз қадамҳои нахустинаш маълум буд, ки ба ҷодаи адабиёт нафаре ворид шудааст, ки минбаъд бо истеъдоди нотакрор ва ашҷори гаронмоя шеърро ба самти ормонҳои миллӣ ва кашфиётҳои навин боло мебарад.

Шоири ширинкалому зиндаёд **Лоиқ Шералӣ** аз нахустин қаламкашони тоҷик буд, ки Ваҳдати тозападиди халқи маҳбӯби хешро самимона шодбош гуфт ва ғазале бо номи «Сулҳи деринтизор» офарид ва ин аввалин шеъри намирандае буд, ки дар васфи Ваҳдат ва офарандагони он суруда шуд:

Раҳми Парвардигори мо омад,
Нури Ҳақ бар диёри мо омад.

Чанги бунёдсӯзи мо бигзашт,
Сулҳи бунёдкори мо омад.
Зиндагӣ сахттар зи мурдагӣ буд,
Ҳотифи зиндадори мо омад...
...Чанги девонавори мо бигзашт,
Сулҳи деринтизори мо омад [9, с.25].

Мақоми ин устои бузурги суҳан дар адабиёти тоҷик басо арзанда аст. Лоикро ба хуршеди ҷаҳонтоб метавон монанд кард, ки олами маонии Аҷамро нуру сафо бахшидааст. Ӯ офтоби шеърӣ Тоҷикистон буд, ки бо ашъори пурмазмунаш фикрҳои торики моро рӯшанӣ ато намуд. Лоик Шералӣ дар байни мардуми Шарқ мақому манзалатеро пайдо карда буд, ки ба ин андоза касе касб накарда буд. Ӯ дар кишварҳои гуногуни дунё басо шуҳратёр гардид ва муҳлисони зиёде пайдо кард. Ба гуфти худ Лоик шоирро модараш не, балки худ халқ меофарад:

Шоирӣ фарзонаро асру замон,
Бар ниёзи ҳештан меоварад.
Модаре танҳо назояд шоире,
Халқ ӯро баҳри худ меофарад [9, с.31].

Мероси адабии шоир баҳри беканорро менамояд. Доираи мавзӯҳои ашъори ӯ низ басо васеъ ва гуногун аст. Мавзӯи Ватан, Истиқлолият, Ваҳдат дар ашъори Лоик мақоми махсусро ишғол мекунад. Ин мафҳумҳои ҳуҷастаро бо маънии тоҷаш самимонаву хунарамандона дар дилу зеҳни инсонҳо танҳо Лоик ҷой дода тавонистааст.

Туй буду набудам, миллати ман,
Туй самти сучудам, миллати ман.
Суруди умри ман поён пазирад,
Ту меҳонӣ сурудам, миллати ман [9, с.34].

Дар ашъори ӯ мафҳуми Ватан аз ғаҳвора, аз шири поки модар, аз сангу кӯҳу хоки диёр оғоз шуда, бо мафҳуми умумӣ ва ягонаи он-Тоҷикистон алоқаманд мешавад. Ба ақидаи Лоик Ватан ҷоест, ки тифлро баробари модар ба оғӯш мегирад ва ватандор бо ҳазор риштаҳои аёну ноён бо Ватан пайваस्त аст:

Ватан сар мешавад аз ғаҳвора,
Зи шири поки аз пистони модар.
Ватан сар мешавад аз он тавора,
Ки онро сохта дастони модар [9, с.37].

Муҳаббат ва садоқат ба Ватан, эҳтироми ҳар қатраи оби зулолаш дар ватанномаҳои Лоик ба равшанӣ ҳувайдост. Инсон дар ҷаҳон ҳама чизро метавонад пайдо кунад, вале модар ва Ватанро не! Зеро ҳар кас танҳо як модару як Ватан дорад. Барои шоир ҳатто санги Ватан зебогии махсус дорад ва ҳар поре аз Ватан барояш азиз ва ноён аст. Лоик ба ҷуз ғаму дарду ранҷҳои чандҳазорсолаи миллат ва кӯшиши табобати ин захмҳо дарди дигаре надошт, ӯ шоирӣ дарду ғамҳои миллат буд ва меҳост, ки аз ин миллати пора-пора Ватани сарватманде бисозад, шуҳрату ҷалоли қаблашро баргардонад. Шоирӣ хунинҷигар бо тамоми тавоноӣ ва хунаре, ки дар шеърӯи шоирӣ дошт, зангӯлаи бедорӣ ва ҳушёрӣ мезад ва мардуми пошхӯрдаи Ватанашро ба ваҳдат, ба якпорчагӣ ягонагӣ, ба инсофу адолат, ба раҳму шафқат нисбат ба якдигар даъват менамуд:

Ғаҳе дар ҳасрати ваҳдат гиристам,
Ғаҳе аз хорию зиллат гиристам.
Чу дониستم, ки тоҷик нест миллат,
Ба иллатҳои ин миллат гиристам [9, с.56].

Ватанномаҳои Лоик як силсила ашъоранд, ки ҳисси баланди ватандӯстӣ ва садоқату самимияти ӯро нисбат ба Ватан ифода мекунад. Хондани шеърҳои, ки дар мавзӯи Ватан, Истиқлолият, Ваҳдат эҷод гардидаанд, ба кас эҳсоси фараҳ ва ифтихормандӣ мебахшанд ва манзараҳои нотақрори диёрро пеши назар ҷилва медиҳанд. Шеърҳои Лоик пурмуҳаббат ва беназиранд ва ӯ гармии оғӯши модару Ватанро, ки тамоми башар бар он ниёз дорад, дар онҳо ғунҷоиш додааст. Охир Лоик, худ муъҷизае буд, ки бо дили инсон сарувор дошт. Вай

нозуктарин торҳои дили ошиқону орифон, пирону ҷавонон ва модаронро ба ҷунбиш меовард, мепайваст. Дар шеъри “Суруди сулҳ” навиштааст:

Гӯш кун, дилдодаи муштоқ, ин савту суруд,
Баҳри амният садои хеш боло мекунад.
Ҷойи тире тег баҳри ҳифзи сулҳи ҷовидон,
Шеъри ҳассон, савти нӯшин сайри дунё мекунад [10, с.18].

Ҳамин тавр, тараннуми сулҳу ваҳдат ва Истиқлолияти давлатӣ дар ашъори Лоик Шералӣ мавқеи басо муҳим дошта, шоир бо шеърҳояш эҳсоси худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва масъулиятшиносиро таъвият медиҳад:

Ёрон ҳама ҷо, вале Ватан дар як ҷост,
Ҳар санги Ватан мисоли ҳайкал зебост.
Олам ҳама ҷо азиз, лекин бар ман,
Модар яктост, Тоҷикистон яктост [10, с.19].

Шоири ширинкалом Гулназар Келдӣ аз нахустин қаламкашони тоҷик буд, ки Ваҳдати тозападиди халқи маҳбуи хешро самимона шодбош гуфт ва ғазалҳое дар васфи Ваҳдат ва офарандагони он суруд. Ҳамин ваҳдату оштии миллӣ буд, ки кишвари тозаистиклоли моро аз вартаи нобудӣ наҷот бахшид. Маҳз ваҳдати миллӣ ба сифати як шакли зуҳури андешаҳои миллӣ дар пойдорӣ халқу кишвари мо нақши бузург бозид. Шоири халқии Тоҷикистон Гулназар Келдӣ дар шеъри “Ёди он субҳ” лаҳзаҳои хурсандии миллати тоҷикро хеле таъсирбахш баён кардааст:

Ба ногаҳ пардаи торикӣ афтод,
Биёмад мурғи симинбол чун мурғи Ҳумо аз Ғарб
Пару болаш – умеди зиндагонӣ,
Сурудаш – “Муждагонӣ, мужагонӣ,
Расид айёми меҳру меҳрубонӣ!”
Яке пире, ки субҳаш дар ҳама мӯ буд, лаб бикшод:
“Маро субҳи наҷот омад!”
Дигар мегуфт бо ҷашмони ашқафшон:
“Ҳаёт омад! Ҳаёт омад!” [5, с. 5]

Дар шеъри дигар шоир чунин овардааст:

Ваҳдат сипари маҳкамаи Истиқлол аст,
Оташнафасу ҳамдамаи Истиқлол аст.
Ҷун аскари ҷонфидаи ин обу замин,
Дар постаҳи Парчами Истиқлол аст [5, с.4].

Ваҳдат мисли як сарчашмаест, сарчашмаи поку зулолу шодобу фараҳбахш. Ҳамон сарчашмае, ки аз он ҷӯйбору рӯдҳои зиёде оғоз мегиранд, ҷорӣ мешаванд, ҳам ташнагии моро мешикананд. Камол Насрулло ваҳдатро “сафои бахт”, “фирӯзии имон”, “осоиши ҳар хонадон”, “пайки саодат”, “эҳёи асолат” ва “бозтоби асли мо” гуфта, тобишҳои маъноии ин мафҳумро обу ранги тоза бахшидааст:

Ин сафои бахт, ин фирӯзии имони мост,
Ҷашни ваҳдат, ҷашни нузҳат, ҷашни шаъну шони мост.
Ҷашни рӯзии мо, рӯзгори васли мост,
Ҷашни эҳёи асолат, бозтоби асли мост [8, с.25].

Сулҳу Ваҳдат ибораҳоеанд, ки ҳамеша дилчаспу форам ба гӯши кас садо медиҳанд. Вожаи “сулҳ” ин якдигарфаҳмӣ, толиби озоиштагӣ будани миллатро таҷассум месозад. “Ваҳдат” бошад, ба ҳам омадан, аз як гиребон сар баровардан, ҳамдигарфаҳму покнатинат ва миллатдӯст буданро ифода мекунад. Шоир мафҳуми ваҳдатро дар чехраҳои гарми модарон, табассуми дилбарон, шавқу шӯри ошиқон, ҷаҳ-ҷаҳи мурғони нағмагон, болафшони кабудтарон, хандаҳои кӯдакон, хурсандии пиру ҷавон дида, ғайзу баракоти рӯзгори башарию аз оромӣ ва сулҳу субот доништааст.

Ваҳдати миллӣ барои миллати мо наҷотбахш арзёбӣ мегардад. Дар таърихи башарият ваҳдате, ки пояндаву устувор бошад, кам ба назар мерасад. Аммо Ваҳдати мо пояндаву устувору ҳалалнопазир ва бебозгашт буда, он аз тафохуми амиқу созгори миллат ба даст омадааст. Воқеан, як қатор шоирон ва олимони солимфикр дар боби дӯстию бародарӣ ва

истеҳкоми ваҳдати миллӣ асарҳои шоиста ба майдон гузоштаанд ва тадқику тавсифи ин мавзӯ дар адабиёт давом дорад. Яке аз бехтарин китобҳои Камол Насрулло “Тоҷикистонро дигар қисмат макун”, яке аз ҷаззобтарин дostonҳои Аҳмадҷони Раҳматзод “Бе ваҳдат бимирам”, девони ашъор ва дostonи ин ҷониб “Таронаҳои ваҳдат ва муҳаббат” ном гирифтаанд. Камол Насрулло дар китоби “Ваҳдат, Давлат, Президент” қайд намудааст: “Агар мо хоҳем мучассамае барои ваҳдати худ гузорем, гумон мекунам ин мучассама дар симои шахсияти Пешвои миллатамон Эмомалӣ Раҳмон қайҳо зуҳур кардааст. Чехраи Пешвои мо худ чехраи ваҳдат аст, дасту бозуву ҷисму ҷони ӯ, неруву муҳаббати инсониву шаҳрвандии ӯ бо обу хоки ваҳдати ватан сиришта шудааст” [3, с. 134]. Ӯ мегӯяд:

Ваҳдати миллӣ ҳамин симои ӯст,
Дасту пой ӯ қаду болои ӯст.
Ваҳдати миллӣ ҳамин тамкини ӯст,
Сабри беҳад, тоқати сангини ӯст.
Ваҳдати миллӣ ҳамин имони ӯст,
Сурати Эмомалӣ Раҳмони мост [3, с.134].

Камол Насрулло ваҳдатро ба нуре шабоҳат додааст, ки дилҳоро мунир намуда, ба дидаҳо равшанӣ мебахшад. Ҳамчунин, ваҳдатро наҷоти халқ, ҳаёту нишот номидааст. Дар шеъри “Ваҳдат бисоти мост” ӯ чунин навиштааст:

Эй ҳамдиёри ман, ваҳдат наҷоти мост,
Ваҳдат сиришти мо, ваҳдат ҳаёти мост.
Бо ҳам агар расем аз ҷор самти ишқ,
Ваҳдат бақои бахт, ваҳдат нишоти мост [3, с. 23].

Ватан аз ғахвора, аз хонае, ки мо зиндагӣ мекунем, сар мешавад. Агар дар хона якдигарфаҳмӣ, ягонагӣ набошад, хонаи мо ободу ором намешавад. Ватан ин хандаи кӯдакон, суруд, аллаи модарон, устувории падар, дилгармии ҳаёт, зиндагонии хуррамона, дурахшонии ҷашмони хушбахт, меҳрубонӣ, некӣ, садоқат, вафодорӣ ва ҳамкорӣ, ҳисси рафоқат аст.

Тоҷикистони озоду соҳибистиклол Ватани маҳбуби ҳамаи мост. Дар ҳақиқат ҳам, баъди соҳибистиклол гардидани кишварамон бо сарвари фарзанди фарзонаи миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мо тавонистем дар арсаи ҷаҳон ҳамчун як мардум, як халқе ки соҳиби давлат аст, шинохта шавем. Шоир Усмон Олим дар шеъри “Шоҳроҳи Ваҳдат” барҳақ гуфтааст:

Кӯҳҳои солдиди ҳизрэхсон зинда бод,
Шоҳроҳи Ваҳдати Эмоми Раҳмон зинда бод!
Оштии тоҷдорон инқилоби маънавист,
Инқилоби маънавии тоҷдорон зинда бод! [12, с. 34].

Истиклолият барои мо нишони барҷастаи пойдеории давлат, бақои симои миллат, рамзи асолату хувият, маҳзари идеалу ормонҳои таърихӣ, шиносномаи байналмилалӣ ва шарафу эътибори ба ҷаҳони мутамаддин пайвастании кишвари соҳибистиклоли Тоҷикистон мебошад. Истиклолият ҳам неъмат аст, ҳам иқбол, ҳам саодат ва ҳам бахти безаволи мардуми тоҷик. Бузургтарин падидаи Истиклолият ин ҳамраӣ мебошад, ки ба туфайли он давлату ҷомеа рӯ ба пешравӣ ва ободониву созандагӣ меоварад. Истиклоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон намунаи шоиставу ибратбахш буда, дар як муддати кӯтоҳтарин аз санҷишҳои таърих сарбаландона гузашт. Истиклоли давлатиро дар роҳи худшиносии милливу таърихӣ, эҳёи ойину суннатҳо ва рушди илму адаб метавон марҳилаи дурахшону пурифтихори фарҳангу тамаддуни миллӣ, даврони рушди неруи зеҳнӣ ва эҷодкорӣ арзёбӣ намуд. Маҳз ба шарофати Истиклолият сиришти маънавии миллати тоҷик расмияти сиёсӣ пайдо намуд.

Ваҳдати миллӣ ҳамчун тақозои замон, ҳамчун зарурати таърихӣ барои инсоният ба вучуд омадааст ва мо бояд ин неъмат бебаҳои истиклолиятро эҳтиёт намоем ва бо шукр баҳри ободии Ватанамон пайкор биварзем. Шоираи ширинкалом Фарзона дар шеъри “Ғахвораи ғараҳ” хеле мӯшикофона баён кардааст:

Чашми бад дур зи ҷашмони азизат, Ватанам,
Деву дад дур зи домони азизат, Ватанам.

Ту бифармо, ки ҳар роҳ бароварда кунам,
Чист, баргӯй, ки армони азизат, Ватанам [13, с. 9].

Ҳамин тавр, тараннуми сулҳу ваҳдат ва Истиқлолияти давлатӣ дар ашъори адибони тоҷик мавқеи басо муҳим дошта, шоирон бо шеърхояшон эҳсоси худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва масъулиятшиносиро тақвият медиҳанд. Ваҳдати миллӣ шукуфоии Ватан аст, зеро дар давлате, ки сулҳу амонӣ, дӯстию якдигарфаҳмӣ ҳукмфармост, он рӯз то рӯз гул-гул мешукуфад ва аз лиҳози сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ пеш меравад. Аз ин лиҳоз, мо бояд ифтихор аз он дошта бошем, ки миллати тоҷик таърихан ва табиатан сулҳдӯст, фарҳангпарвар, тамаддунофар ва созандаю бунёдкор аст. Мардуми тоҷик воқеан исбот кард, ки ҳадафи асосии он танҳо давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, иҷтимоӣ ва ташаккули ҷомеаи шахрвандӣ мебошад. Ваҳдати миллӣ аз дарки масъулиятшиносӣ ва ҳудодоҳии ҳар яки мо маншаъ гирифта, моро бар он ҳидоят менамояд, ки барои ободу зеботар намудани диёр камари Ҳиммат бандем. Ваҳдат тавонотарин омили устувории миллат, шахсуну бахти миллат, шухрату шону тахти миллат аст. Чун душманон миллатеро ба вартаи нестӣ ва ё вобастагӣ кашидани мешаванд, сараввал мекӯшанд, ки ваҳдати ин мардумро аз байн баранд. Ваҳдати миллӣ шукуфоии Ватан аст, зеро дар давлате, ки сулҳу амонӣ, дӯстию якдигарфаҳмӣ ҳукмфармост, он рӯз то рӯз гул-гул мешукуфад ва аз лиҳози сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ пеш меравад. Аз ин лиҳоз, мо бояд ифтихор аз он дошта бошем, ки миллати тоҷик таърихан ва табиатан сулҳдӯст, фарҳангпарвар, тамаддунофар ва созандаю бунёдкор аст.

Дар адабиёти даврони истиқлолияти мо мафҳуми сулҳу ваҳдат басо серистеъмол гардидаву дар тарбияи завқи эстетикӣ миллати тоҷик нақши созгор гузоштааст. Адибони ин даврон барои инъикоси паҳлуҳои гуногуни мафҳуми ваҳдат заминаи боэътимод гузоштаанд. Шоири ширинсухан Аҳмадҷони Раҳматзод дар шеъри “Адибон” басо рамзӣ баён кардааст:

Ҳама нишоти мо туй, Ватан, ҳаёти мо туй!
Бимон ҳамеша баъди мо, ки гулшани бақо туй!
Суханварони ҷовидон туро бузург кардаанд,
Ватан, даҳои мо туй, сафо туй, ҳудо туй! [2, с.40].

Муқарриз: Баҳриев Ф. – н.и.ф., дотсенти ДДХ ба номи Б.Ғафуров

А Д А Б И Ё Т

1. Аҳмадҷони Раҳматзод. Номаи Мухрбанд. – Хучанд, 2010. – 312 с.
2. Аҳмадҷони Раҳматзод. Ашки мармар. – Хучанд, 2002. – 424 с.
3. Ваҳдат, давлат, Президент. Ҷилди XXXIV. – Хучанд: Ноширон, 2022. – 416 с.
4. Ваҳдат-бақои миллат. – Душанбе, 2017.-212с.
5. Гулназар. Хучаста. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
6. Достони ваҳдати миллат. – Хучанд: Ношир, 2009.- 447с.
7. Каримов Р., Сайфуллоев А. Президент Эмомалӣ Раҳмон – поягузори Ваҳдати миллӣ ва эҳёи Тоҷикистон. – Хучанд, 2012.- 182 с.
8. Камол Насрулло. Махмали оҳ. – Душанбе: Маориф, 2019. – 240 с.
9. Лоик Шералӣ. Куллийт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 1. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
10. Лоик Шералӣ. Куллийт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. Ашъор. – Душанбе: Адиб, 2008. – 500 с.
11. Раҳмонов Эмомалӣ. Тоҷикистон: даҳ соли Истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 704с.
12. Усмон Олим. Ваҳдатнома. – Хучанд: Ношир, 2021.-660 с.
13. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Дар ду ҷилд. Ҷ.1. – Хучанд: Хуросон – Медиа, 2014. – 504 с.
14. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Дар ду ҷилд. Ҷ.2. – Хучанд: Хуросон – Медиа, 2014. – 500 с.
15. Шарифов, Ш. Тараннуми ваҳдат дар адабиёти тоҷик / Ш.Шарифов //Маърифати омӯзгор, №8, 2017. - с. 28-31.

ТАРАННУМИ СУЛҲУ ВАҲДАТ ДАР АШЪОРИ АДИБони ТОҶИК

Дар мақола муаллиф оид ба мавзӯи сулҳу ваҳдат ва Истиқлолияти давлатӣ дар ашъори адибони тоҷик таҳқиқот бурда, зикр мекунад, ки тараннуми сулҳу ваҳдат ва Истиқлолияти давлатӣ дар ашъори адибони тоҷик мавқеи басо муҳим дошта, шоирон бо шеърхояшон эҳсоси худшиносӣ, ифтихори миллӣ ва масъулиятшиносиро тақвият медиҳанд. Ваҳдати миллӣ шукуфоии Ватан аст, зеро дар давлате, ки сулҳу амонӣ, дӯстию якдигарфаҳмӣ ҳукмфармост, он рӯз то рӯз гул-гул мешукуфад ва аз лиҳози сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ пеш меравад. Муаллиф қайд мекунад, ки сулҳ беҳтарин неъмат ва волотарин дастоварди миллати тоҷик мебошад, ки рисолати инсондӯстию фарҳангпарвариро тули асрҳо пуштибонӣ намудааст. Ваҳдат, сулҳ, ягонагӣ. Инҳо калимаҳои мебошанд, ки барои миллати мо ва кулли тоҷикистониён азизу муқаддас маҳсуб ёфта, сароғози ҳамаи ҷомеаҳои, созандагиву ободкорихо, ибтидои суботи сиёсӣ иҷтимоӣ ва некуахлоқии ҷомеаи навин, ҳамҷунин, ҳудодоҳиву худшиносӣ баҳри миллати соҳибмаърифати мо ба ҳисоб меравад.

Муаллиф ба хулосае меояд, ки дар адабиёти даврони истиқлолият мафхуми сулҳу ваҳдат басо серистеъмол гардидаву дар тарбияи завқи эстетикӣ миллати тоҷик нақши созгор гузоштааст. Ватан аз ғаҳвора, аз хонае, ки мо зиндагӣ мекунем, сар мешавад. Агар дар хона якдигарфаҳмӣ, ягонагӣ набошад, хонаи мо ободу ором намешавад. Ватан ин хандаи кӯдакон, суруд, аллаи модарон, устувории падар, дилгармӣ ҳаёт, зиндагонии хуррамона, дурахшонии чашмони хушбахт, меҳрубонӣ, некӣ, садокат, вафодорӣ ва ҳамкорӣ, ҳисси рафоқат аст.

Калидвожаҳо: сулҳ, ваҳдат, истиқлолият, созандагӣ, шоир, ашъор, чомеа, ягонагӣ, инсондӯстӣ, Ватан.

ТЕМА МИРА И ЕДИНСТВА В ПОЭЗИИ ТАДЖИКСКИХ ПОЭТОВ

В статье автор проводит исследования на тему мира, единства и государственной независимости в поэзии таджикских поэтов, отмечая, что развитие мира, единства и государственной независимости занимает очень важное место в таджикской поэзии, а поэты своими стихами укрепляют чувство собственного достоинства, национальной гордости и ответственности. Национальное единство-это процветание Родины, потому что в государстве, где царит мир, дружба и взаимопонимание, оно цветет день ото дня и продвигается в политическом, экономическом и культурном плане. Автор отмечает, что мир является лучшим благом и высшим достижением таджикской нации, которая на протяжении веков поддерживала миссию гуманизма и культурологии. Мир и единство. Это слова, которые считаются драгоценными и священными для нашей нации и всего Таджикистана, являются началом всех достижений, созидания и благоустройства, началом политической и социальной стабильности и благополучия нового общества, а также самосознания и самопознания для нашей образованной нации. Автор приходит к выводу, что в литературе периода независимости понятие мира и единства широко используется и играет гармоничную роль в воспитании эстетических нравов таджикской нации. Родина начинается с колыбели, с дома, в котором мы живем. Если в доме нет взаимопонимания, единства, наш дом не будет благополучным и спокойным. Родина-это детский смех, песня, материнская колыбель, стойкость отца, энтузиазм в жизни, жизненная сила, сияние счастливых глаз, доброта, верность и сотрудничество, чувство дружелюбия.

Ключевые слова: мир, единство, независимость, созидание, поэзия, поэт, общество, единство, гуманизм, Родина.

THE THEME OF PEACE AND UNITY IN THE POETRY OF TAJIK POETS

In the article, the author conducts research on the topic of peace, unity and state independence in the poetry of Tajik poets, noting that the development of peace, unity and state independence occupies a very important place in Tajik poetry, and poets strengthen their sense of self-esteem, national pride and responsibility with their poems. National unity is the prosperity of the Motherland, because in a state where peace, friendship and mutual understanding reign, it blooms day by day and advances politically, economically and culturally. The author notes that peace is the best good and the highest achievement of the Tajik nation, which has supported the mission of humanism and cultural studies for centuries. Peace and unity. These are words that are considered precious and sacred for our nation and the whole of Tajikistan and are the beginning of all achievements, creations and improvements, the beginning of political and social stability and well-being of a new society, as well as self-awareness and self-knowledge for our educated nation. The author comes to the conclusion that in the literature of the period of independence, the concept of peace and unity is widely used and plays a harmonious role in educating the aesthetic mores of the Tajik nation. The motherland begins from the cradle, from the house in which we live. If there is no mutual understanding, unity in the house, our house will not be prosperous and calm. Motherland is a child's laughter, a song, a mother's cradle, a father's steadfastness, enthusiasm in life, vitality, the radiance of happy eyes, kindness, loyalty and cooperation, a sense of friendliness.

Key words: peace, unity, independence, creation, poetry, poet, society, unity, humanism, Motherland.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Аҳророва Гулчехра Усмоновна* - Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Исмоили Сомонӣ, 169. E-mail: g_ahrorova@iet.tj. Тел.: (+992) 927-42-25-65

Окилова Саноат Аҳмадовна - Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Исмоили Сомонӣ, 169. E-mail: sanoat2525@mail.ru. Тел.: (+992) 928-88-02-60

Сведения об авторах: *Ахророва Гулчехра Усмоновна* - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент кафедра таджикского и русского языков. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр. Исмоили Сомони, 169. E-mail: g_ahrorova@iet.tj. Тел.: (+992) 927-42-25-65

Окилова Саноат Ахмадовна - Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, кандидат филологических наук, доцент, кафедра таджикского и русского языков. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр.Исмоили Сомони, 169. E-mail: sanoat2525@mail.ru. Тел.: (+992) 928-88-02-60

Information about the authors: *Ahrorova Gulchehra Usmonovna* - Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce, candidate of philological sciences, assistant professor of Tajik and Russian Languages Department. **Address:** Khujand, Republic of Tajikistan, Ismoil Somoni Ave., 169. E-mail: g_ahrorova@iet.tj. Phone: (+992) 927-42-25-65

Okilova Sanoat Ahmadovna - Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce, candidate of philological sciences, assistant professor of Tajik and Russian Languages Department. **Address:** Khujand, Republic of Tajikistan, Ismoil Somoni Ave., 169. E-mail: sanoat2525@mail.ru. Phone: (+992) 928-88-02-60

Зулфиев Г.Н.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар фарҳанг ва тамаддуни халқи тоҷик падар ва вазифаи ӯ дар хонадон ниҳоят мукаддас ва, ҳамчунин, мушаххас аст. Ин масъала дар эҷодиёти ҷи адибони классик ва ҷи муосир ҷойгоҳи хосса дошта, яке аз мавзӯҳои меҳварии адабиёти халқҳои форсу тоҷик низ махсуб меёбад. Аҳли адаб, хосса шоирону нависандагон бо офариниши образи падар дар адабиёт пайваста талош ва кӯшиш намудаанд, ки сифатҳои наку ва шоистаи падарро барҷаста нишон дода, ӯро ҳамчун шахсияти фидоии оила ва ғамхори фарзандон таҷассум намоянд. Воқеан ҳам, шахсияти падар ва ҳислату тинати падарон ҷуноне ҳаст, ки гуфта шуд. Вале ҳилофи гуфтаҳои боло нависандаи мумтоз Кароматуллоҳи Мирзо бо назардошти ҳақиқати воқеӣ ва нобасомониҳои замони «бозсозӣ»-и ҳукумати шуравӣ, ҳамчунин, таъсири ҷанги таҳмилии шаҳрвандии охири асри гузаштаи Тоҷикистон зимни офариниши образи Нозимӣ дар романи сечилдаи машҳури хеш «Дар орзуи падар» ин мавзӯро аз дигар паҳлу – падари бемеҳру шафқат ва айёшу худпараст инъикос намудааст. Дар баробари ба маърази эҷод гирифтани падари бемаъсулият шикасти як эҷодкори худкомаро низ ба риштаи тасвир кашидааст, ки аз худпарастиву манманӣ, кибру ғурур ба вартаи бадномӣ ва нобудӣ расидани онро воқеъбинонаву ибратомӯз баён менамояд. Тавре ки хонандаи огоҳ мушоҳида намудааст, қаҳрамони марказии романи «Дар орзуи падар» Сафармурод Нозимӣ чеҳраи манфӣ аст. Вай аз ибтидо то интиҳои се китоби роман ширкат меварзад, бо ҳамаи воқеаҳо ва образҳои асар аз ягон ҷиҳат робита дорад, суҷа, бархӯрду садамаҳо, мазмуну муҳтаво, дарунмоя ва ғояи асар, асосан, тавассути фаъолияти ӯ ифода меёбад. Муаллиф дар образи Нозимӣ ҳамчун шахсият ва ҳамчун нависанда ва рӯзноманигор ба пуррагӣ ташаккул наёфта, тадричан рӯ ба таназзул овардан ва ниҳоят бо ғуноҳи худ ва фитнакорон саҳт шикаст хӯрдан ва аз байн рафтани эҷодкори ҷавонро тасвир менамояд. Дар муҳити ноҳия ӯ дар ибтидои фаъолияти худ ҷун ситора ҷило пайдо кард ва шуҳратёр гардид. Дар ибтидо образи мусбат буд. Муаллими мактаби таҳсилоти ҳамагонӣ Нозимӣ, ки очерк, ҳикоя ва лавҳаҳо менавишт, ба хидмати редакцияи рӯзномаи ноҳиявӣ ҷалб карда мешавад ва ӯ дар ҷойи нав қобилияти адабӣ ва ҷасорати эҷодии худро пурратар ба зӯҳур оварда, сазовори иззату эҳтироми ҳамкорон ва хосу ом мегардад. Одамон ӯро фақат таъриф мекарданд, ситоиши ӯ то ба осмон мерасид, ки яке аз роҳҳои эҷоди образ аст.

Мо фикру андешаҳои нависандаро тақвият дода, мувофиқи фаҳмиши худ гуфтани ҳастем, ки барои мард маънии зиндагии муътадил ва гузаштан аз ҳадди эътидол ҷи ғуна аст. Аз ин ҷиҳат, дар бораи сурат ва сирати Нозимӣ, ки бе ӯ роман ба вучуд намеомад, бояд ду-се ҳарф бигӯем. Нозимӣ Мушаррафро хуш карда хонадор шуд. Шояд маънии зиндагӣ низ насли солим ба воя расондан бошад. Бинои муҳаббати бе фарзанд на ҳама вақт устувор менамояд.

Кори нависанда дар офаридани сурату сирати ҷавони эҷодкор дар адабиёти мо нахустин кӯшишест. Вай ба хонандааш гуфтанист, ки қобилият ин маънои одамиятро надорад. Одамият баландтар аст аз ҳар ғуна қобилият. Агар ту аз одамият дур шавӣ, қобилияти ту зуд маҳв мегардад. Бинобар ин, қобилиятро бо одамият зебу зинат дод ва парвариш кард. «Нозимиро то ба ҳадде фош мекунад, ки падар писарро барои қонеъ гардонидани нафси аммораи худ истифода мебарад. Меҳрубон барои арақхурии падараш пули тағояш Шохназарро дуздаи бурд, дар зери шаллоку шатта монд» [5].

Дар муҳити ҷудой аз зану фарзандон ва бар асари зиндагӣ бо Шаҳнозаи таннозу тақдирсӯз Нозимии як вақтҳо баобруву боиззат ба коми бадмастиву ҳалокати маънавӣ фӯру рафт. Шафеии нӯҷавонмарду бадтинат мусоидат намуд, ки ӯ то ба дараҷаи рондашавӣ аз редакция расад. Зеро Шафӣӣ ханӯз аз оғоз намеҳост, ки Нозимӣ дар оянда ба ҷойи ӯ мудири шуъба таъин гардад ва ба ин мақсади нопоки хеш расида тавонист. Бадмастиву беиродагӣ ва ҳавову ҳавасҳои Нозимӣ барои ниятҳои нопоки Шафӣӣ имкон фароҳам оварданд. Ханӯз аз замоне ки ба Нозимӣ майнӯширо ёд дод, Шафӣӣ худро болида мепиндошт. Вале бо

сабаби ҷудой аз оила чун Нозимӣ дар ҳузури ӯ якчанд шишаро ҳолӣ кард, хурсандии Шафииро ҳадду канор набуд ва дар дил гуфт, ки «ҳамин хел рӯз ҳам мерасидааст. Орзу дошт, ки минбаъд ҳар рӯз чунин ҳол рӯй диҳад... Шогирди мансабхоҳаш дар таги дари идораи рӯзнома афтад, ба ҳоку лой ҷӯлад, бубинандаш, тамошо кунанд». Нозимӣ як вақтҳо муаллими соҳиби маълумоти олӣ, рӯзноманигор, нависандаи умедбахш аз идораи рӯзнома ронда шуд, ба ғӯрамаргии маънавӣ дучор омад, оворагарду бадмасти ашаддӣ шуд. Аз вазифаву обрӯ маҳрум, аз оила ронда, аз Шаҳноза ҳам монда шуд Нозимӣ [11].

Дар роман Нозимӣ характери мураккаб аст. Шухрат ӯро аз ҷомеа ба сӯи худҳоҳӣ мекашад, атрофиёни нотаваббин мисли Шафӣ, ин худситоии ӯро афзун кардан меҳоҳанд. Дар натиҷа, Нозимӣ ба роҳи бад рафта, на танҳо хонавайрон мешавад, аз фарзандони дилбандаш ҷудо мегардад, балки аз аҳли рӯзнома танбеҳи зиёд шунида, майпараст ва танҳо мемонад. Чунин сурат гирифтани воқеаҳо ва дигар шудани характери Нозимиро нависанда хеле васеъ ба тасвир мекашад. Инчунин, адиб амали неку бади ниҳоди инсониро дар муносибати ӯ бо Мавлонзода, нависанда Қутосӣ, ҳамкоронаш Шафӣ ва дигарон таҷассум мегардонад. Адиб дар ин гуна ҳолатҳо аз рӯйи низоъҳои қорӣ ба сӯи низоъҳои хонаводагӣ амал кардани рафторҳои неку бадро дар мисоли тақдири Нозимӣ инъикос месозад [6].

Асалан бигирем, Нозимӣ одами босавод аст, мақолаҳоаш тез-тез ҷоп мешаванд, дар байни ҳамкорон обрӯманд, дар ҳусни зоҳирӣ низ дар қатори мардони хушсурат аст, ҷинси латифро ба худ ҷалб карда метавонад. Мушарраф ҳам, ки он вақт дар синфи даҳум меҳонд аз нахустин мулоқоташон дар долони мактаб, ба ҳамин ҳусни зоҳирии ӯ дил бохта буд. Минбаъд, ҳангоме ки ӯ бо Нозимӣ ҳамхона шуд, он айём ҳам шавҳарро ҳурмат мекард, дилаш ба ӯ месӯхт, ки як поси шаб ба хона меояду ранҷи бисёре мекашад. Мушарраф ба тамоми азияту зиндагии ҳамарӯзаи шавҳараш шарик аст. Инро дар суҳбати зер баръало эҳсос кардан мумкин аст:

- Боз чӣ алам расид?- шӯҳӣ кард Мушарраф.

-Напурс, занак, имрӯз маро ба чанд идора кашиданд, дуғӯ пӯписа шунидам, ғавғо хест.

-Барои чӣ?

-Барои мақолаи ҳаминрӯза.

-«Булҳавас?» О, вайро ҳамин рӯз то бегоҳ мардум таъриф карданд. Дар миёни ҳамсояҳо, дар кӯча дар ҳама ҷо гапи ҳамин мақола.

-Ба ҳама маъқул, ба вай мардаки зану бачадор маъқул не, девона шудааст. Редаксия омада пӯписа кард, дӯғ зад...

- Худо занаш, эҳтиёт шавед, мардак, ин хел одамҳо гандаанд, зарар мерасонанд, аз дасташон ҳама қор меояд, - Мушарраф аз боиси шавҳар ба ташвиш афтод.

- Дурӯғ нанавиштаам занак, ҳамааш рост. Вай ҳаннот, фиребгар, маишатпараст.

-Рост ҳам бошад, шумо наменавиштед беҳтар, саратонро ба ҷанҷол мондед [3, с.76].

Доираи амалиёти Нозимӣ ҳамчун образи бадеӣ дар оғози роман каму беш равшан бошад ҳам, дар охир тамоман хира мегардад. Ин образ, ба фикри мо ҳоло номукамал аст, фаъолияти минбаъдаи ӯ ба хонанда пурра равшан нест. Истеъдоди муҳбириву нависандагии вай бо қору амалиётаро дар саҳифаҳои асар намоён намешавад. Нозимӣ манфиати ҷамъиятиро дар ҷойи дуҷум мегузорад. Тамоми рафтору амалиёти дар аввал хуби ӯ оҳиста-оҳиста зиштӣ манфур мегардад. Вайро май ба доми худ мекашад, вале қасе наҷоташ намедиҳад. Аввал ба май, баъдтар шефтаи ҳусни зоҳирии Шаҳноза шудани Нозимӣ ӯро ба маҷрои пурталотуми зиндагӣ мекашад. Ба ҷисму ҷон ва тафаккури он таҳдид мекунад, иродаашро суст мегардонад. Нозимӣ зану фарзандонашро тарқ мекунад, баъдтар Шаҳноза ҳам ӯро ба кӯча меронад. Агар пештар бо устодаш Шафӣ танҳо дар идораи газета менӯшида бошад, баъдҳо тамоман майзада мешавад.

Чӣ Нозимиро ба ин роҳи хато овард? Ҷаро коллектив барои ислоҳи вай нақӯшид? Пеш аз ҳама, набудани дӯстиву ҳамраҳӣ дар коллективи газета, мағрурӣ, ҳавобаландӣ, худнамоишдихӣ, ки хонанда аз нахустин шиносӣ бо Нозимӣ қорғарони рӯзномаи ноҳиявӣ ҳис мекунад. Инро мо ҳангоми нахустин вохӯрии Нозимӣ ҳамчун муҳбири газетаи районӣ бо толибаҳои мактаби деҳа мебинем. Ӯ бо толибаҳои мактаб, махсусан, бо Мушарраф яку якбора аз ишқу маҳаббат сухан меронад, ба қоидаҳои ахлоқ риоя намекунад, қариб ҳамаи образи персонажҳо ҳам сифатҳои хубу ҳам бад доранд. Рӯзномаи ноҳиявӣ бошад ҳам, валвалаи қормандони он аз рӯзномаҳои ҷумҳуриявӣ зиёдтар аст. Муҳаррир,

мудирони шуъбаҳо, котиби масъул, комитети маҳаллӣ, ҳама дар фикри мансабу қиссаи худанд. Хусни дӯстиву рафоқат дар коллектив нест. Нависанда чунин манзараҳоро, ки пештар дар зиндагии мо ҳукм меронданд, воқеъбинона ба қалам додааст [9].

Романи «Дар орзуи падар»-и Кароматуллоҳи Мирзо ифшоӣ ботини пурзиддияти зиёиёнест, ки на танҳо ба зоҳир хушсурату муаддабанд, балки ҳангоми муколамаю муошират низ ба ҳар калима эътибори хосса дода, макру ҳияли ниҳоди худро ошкор мекунанд. Мутаассифона, ин ҳақиқат аст. Ношоистагӣ, ки дар паси корҳои шоистаи қисме аз зиёнавозҳои мо пинҳон мондааст, ин ҳақиқатро собит менамояд.

Нозимӣ ҳамаро ба хидмати манфиати худ мегузорад, Қутосӣ – нависандаи пойтахтнӣшин, шогирди ҳаминашро «ҳо, бале» мегӯяд. Мавлонзода ўро нобиға эълон доштааст, Сабоҳат - ҳолаи Мушарраф, бе ҳеҷ пурсу пос байни ҳешдӯхтару Нозимӣ миёнарав мешавад, мудирӣ мактаб дар кабинет дӯхтаронро бо Нозимӣ танҳо гузошта, саъй мекунад, ки касе ҳалалашон нарасонад. Хулласи калом, нависанда зинаҳои ҳаробии маънавии қаҳрамононашро басо боварибахш ба тасвир меорад. Он давре, ки бо номи «барҷомондагӣ» машҳур шудаасту феълан на танҳо ба иқтисодиёт, балки ба олами маънавии одамони мо зарари бемиқдос мерасонад, маҳз бо чунин хусусиятҳо зоҳир мешуд. Ба баъзе ҷиҳати характери Нозимӣ мутаваҷҷеҳ мешавем. Ин персонаж мабдаи хосси реалӣ дорад. Ў зодаи муҳитест, ки на танҳо вай, балки чандин тани ба Нозимӣ монандро ҳамтақдирӣ ў гардонда метавонад, ба таъбири дигар, шароит омили бавучудоварандаи ашхосе шудааст, ки дар ҷараёни воқеаҳо (дидани ҳубу бад ва бо фотехаи ашхосе мисли Қутосӣ ҷашм пӯшидан аз ҳар гуна неки) то ба дараҷаи ифрот мерасанд. Дар баробари ин, одамоне мисли Нозимӣ ба номи неки зиёӣ доғ оварда, атрофиёро аз аҳли маърифат дилхунук мегардонанд.

Маҷрои тағйирпазирӣ хислати Нозимӣ тезтунд ва мутафарриқ аст. Чунонки тасвирҳо шаҳодат медиҳанд, нависанда бори чурми қаҳрамононашро ба зиммаи Шафӣӣ гузоштани аст. Шафӣӣ дар асар мақоми хоссе дорад, вале ноодамиҳои Нозимӣ фақат натиҷаи таъсири Шафӣӣ нест. Нозимиро чанд омил (дар якҷоягӣ метавон онро шароит номид), ба ҷарӣ тела додаанд. Нозимӣ аввалан ба обрӯи муфт сазовор шудааст. Набудани кормандони соҳибистеъдод дар редакция даст додааст, ки ў барин як журналисти миёна чун сару бори коллектив шинохта шавад. Ў на танҳо ҳамкоронро эҳтиром намекунад, балки муҳаррири газетаро низ ба роҳи ғалат ҳидоят менамояд. Дигар, дастгирии муҳаррир бетамаъ нест. Нозимиро Қутосӣ – нависандаи баобрӯи пойтахт муттақост ва Мавлонзода аз ғазаби ў ҳарос дорад. Савум, мардуми мо ҳанӯз ба маънои мақоми матбуот пурра сарфаҳм нарасидааст. Дар дафтари кор Нозимиву Мушаррафи толибаро руст кардани мудирӣ мактаб, бе иҷозаву бепарда ҷустуҷӯ карданиҳои Нозимӣ дар Гули Хайрӣ ва атрофу акнофи деҳа далели он аст, ки деҳотиён ба матбуот ҳамеша чун як воситаи таърифҳои бечо муносибат мекунанд. Ниҳоят дар идораи газета ба исроири Шафӣӣ Нозимӣ фақат як бор арақ меҳӯрад, вале дар кӯтоҳтарин муддат ў ба майзадаи ашаддӣ табдил меёбад. Ҳамаи гуфтаҳои боло моро ба ҳулосае меорад, ки фитрати азалии Нозимӣ дар дараҷаи ниҳоят паст қарор доштааст. Хушгӯиҳои ибтидоии вай як навъ дурбинии зоҳирист ва дар хурдтарин имкон ҷиҳатҳои бади шахсияти вай нияти некро мағлуб месозанд. Аввалу охири образи Нозимӣ ибратбахш аст. Меҳнати сидқӣ ҳатто камистеъдодтарин шахсро ҳам байни яку ду баобрӯ мегардонад. Чунин аст як паҳлуи назари нависанда ба персонажҳо дар романи мазкур.

Ба тору пуди асар Нозимӣ бетакаллуф дохил шудааст. Рафтаниш низ бидуни ҳар мочарост. Ҳатто Мушарраф, ки дар забонаш гӯё аз аввал то охир ғайр аз номи ў калимае маъмултар ёфтан душвор бошад, ин дафъа танҳо писарашро ёд мекунаду бас. Ҳол он ки Нозимӣ мавҷудест саҳт ба муҳит вобаста. Бахусус, Мавлонзода барин шахс ўро набояд фаромӯш кунад, зеро Нозимӣ ҳам бурди онҳост ҳам бохташон [7].

Мақсади нависандаро аз офаридани нақши Нозимӣ зоҳиран фаҳмидан душвор нест, лекин тасвири баъзе паҳлуҳои ҳулқу тинати ўро бе таҳаммулу андеша дарёфт кардан ҳам мушкил аст. Аввалин чизе, ки аз хислати Нозимӣ медонем, ҷавони қобилиятдор будани ў дар имконияти навиштану рӯзноманигорӣ мебошад. Ин маънӣ аз сухани Мавлонзодаи муҳаррири рӯзнома, Содиқӣ ва нависанда Қутосӣ маълум мешавад. Лекин амалан чизе, ки аз қалами ў рӯйида бошад ё аз суханаш ошкор шавад, нест ва ҳонанда бояд ба ин фикри нависанда бовар кунад. Инак, Нозимӣ чун шахси қобилиятноки сазовори умеду боварӣ ба

оянда пешниҳод мешавад. Қобилияти нопухта ҳамчу даъвои беасос касро метавонад фиребад. Бинобар ин, дар рафтори Нозимӣ даъво ба мартабаи болотаре аз захмату меҳнату қобилият мебарояд. Аввалин воҳӯриҳояш бо Мушарраф бештар ба даъвои худхоӣ асос меёбанд, на ба ҷоннисорию аз худ гузаштанҳо ва инро падари Мушарраф бо фаросат пай бурда, нисбат ба ӯ ҳусни тавачҷуҳ ва майли хотир зоҳир намекунад. Аз аспӣ худхоиyo худбинӣ ӯ ба худ назар карда, ба Шаҳнози нозанину дилфиреб хонадор мешавад. Зоҳиран нависанда Қутосӣ ва Мавлонзода Нозимиро барои қобилияташ ҳимоя ва дастгирӣ мекунанд, чунки дар ин асосу далели дигаре нест.

Шарҳи хислати Нозимӣ, бо ҳамин ба итмом намерасад. Аз аввал маълум нест, ки завқу фаросати ӯ ба чӣ андоза самимияту мустақилият доранд. Мавқеи нависанда равшан нест, ки ин Нозимӣ дар байни ҳиссиёти ошиқона ба воситаи мақола дар рӯзнома ва суханони бевоситааш ба Мушарраф то кучо самимӣ аст? Аз муҳоботи зиёд дар сухани ӯ пардаи риёю беҳаёӣ, бесамимиятӣ ошкор аст. Нависанда Нозимиро аз даргоҳҳо рондаву майзада тасвир карда, бори дигар каси буздику беирода будани Нозимиро намоиш медиҳад ва кирдору хулқи ӯро маҳкум мекунад. Бо вучуди ин, барои хонанда сарчашмаи пайдоиши чунин хулқу тинатҳо номаълум мемонад. Мардуми шуҳратхоҳ монанди мудирӣ мактабу холаи Мушарраф – мудирӣ ферма, муросокор, аз қабилӣ Мавлонзода ва Шафиии бадтинат сабаби ба ҳоли табоҳ расидани Нозимӣ шудаанд, аммо ин барои кушодани муҳити Нозимӣ кифоя нест. «Аз кадом хонадони ноодаме ва дар кадом муҳити ноодамӣ ӯ ба ин дараҷа расидааст, бояд ошкор мешуд» [12].

Нозимӣ як мавҷуди пурмочароест, вай аз «рангу рӯи зебо, чашму абрӯвони сип-сиёҳ ва қомати баланду базеб»-и ситораи тобони Гули Хайрӣ – Мушарраф ҳаловат бурда, ӯро ёри ҷонӣ меҳонад: «Ман ҳам барои худатон ва ҳам барои сирататон фидо мешавам. Аз рӯзе Шуморо дидам, ҷовид бод он рӯз!». Дар фаъолияти эҷодии Нозимӣ боз як ҷузъ ҳаст, ки ба хислаташ рӯшноӣ меандозад: дар ибтидо қаҳрамонию ӯ «фақат духтарро дӯст медоранд», вақти хонадору бачадор шуданаш бошад, вай фақат дар бораи оилабезорон фелъетону мақолаҳо менависаду худ, аллакай, ба доми Шаҳнозе афтидааст, ки «мӯйҳои шабгунаш» ба гардани чандин «авбошу одамкушо печидаанд». Пирӯзиҳои пай дар пайи Нозимӣ ӯро ба сахлангории рӯзгор бурдаанд. Маҷрои тағйирпазирии хислати Нозимӣ тезутунд ва мутафарриқ аст. Гоҳ-гоҳ эҳсос мешавад, ки нависанда бори асосии ҷурми қаҳрамононашро ба дӯши Шафӣ гузоштанӣ аст, вале аз ин на хислати Нозимӣ, балки характери худӣ Шафӣ бурд кардааст. Асоси нокомиҳои Нозимиро нависанда на танҳо дар ниҳоди нокомили ӯ мебинанд, балки итминон ҳам дорад, ки шароити ҳосси тасвиршуда зояндаи фардиятҳои аз он ҳам бетакаллуф дохил шудаду рафтораш бидуни ҳар навъ мочарост. Вай ҳам бурду ҳам боҳти шахсиятҳоест, аз қабилӣ Мавлонзода, Қутосӣ, Шафӣ, ки худ ба ҷомеа чандон зараррасон набошанд ҳам, бетарафию анкабутафзо ба тори худ печонданхоишон одамони хубро ҳам ба вартаи ҳалокат наздик менамояд. «Албатта, дар ин миён Шафӣ чун намунаи олии бесуннатии инсон мавқеи хосса дорад, захру макри аз сухан омодакардаи вай воқеан одамкуш аст» [8].

Зиддияти қаҳрамонҳо дар асар ба назар хеле равшан мерасад. Онҳо яке ба дигаре ҳалал мерасонанду дарду ранҷи аз ҳама бисёрро модару писар-Мушарраф ва Меҳрубон (ҳамсар ва писари Нозимӣ) мебинанд. Шаҳноз, роҳбари дастаи ҳаваскорони санъати мактаб, маъшуқаи Нозимӣ, баҳти Мушаррафро «медуздад», Шафӣ мудирӣ шуъбаи рӯзнома ба хоитири он, ки Нозимӣ дар вазифа ва истеъдоди рӯзноманигорию нависандагӣ аз ӯ нагузарад, ӯро бодапараст ва назди сармуҳаррир - Мавлонзода сиёҳ мекунад. Шафӣ ҳатто аз номи Мушарраф ба сармуҳаррир аризаи шикоятӣ менависад. Ҳамин тавр, воқеаҳо паси ҳам зиёд мешаванд ва яке сабабгори рӯй додани дигар воқеаю ҳодисаҳо мегардад.

Нозимӣ бошад оқибати худро наандешида ба арақнӯшӣ майл кард ва оқибат майзада шуд. Оилааш вайрон шуд. Шаҳноз ҳам аз ӯ рӯ метобад. Ӯ мегӯяд, ки аз як кӯдак ҷӣ, даҳ кӯдак дошта бошад ҳам, безор аст. Яъне ба таъбири халқӣ Нозимӣ аз ин дар рондаву аз он дар монда шуд. Ӯ қарзи падарии худро иҷро карда натавонист. Нависандаи барҷастаи рус Л.Н. Толстой гуфтааст: «Ман фикр мекунам, ки агар худ боақл набошӣ, бачаро нағз тарбия кардан на фақат душвор, балки номумкин аст». Нозимӣ Меҳрубонро дар охир бо худ бурда бошад ҳам, дар гумон аст, ки аз уҳдаи тарбияи ӯ барояд [10].

Чӣ чиз аст, ки Нозимиро маҳбуи хонанда гардонда? Як ба китоби аввали роман муроҷиат мекунем. Он ҷо хонанда бо Нозимии ҷавон, хушкору боистеъдод рӯбарӯ мешавад. Вай ҳар супоришро бо дилгармии хосса иҷро мекунад, устодонро эҳтиром дорад, аз дӯстон фаромӯш намекунад. Зоҳиран ҷунин аст, вале агар ба бунёди маънавий, ҷаҳони ботинии ӯ ворид шавем, чизи дигаре ҳам ба мушоҳида мерасад. Ӯ дар роҳи расидан ба мақсад натанҳо ҳарис аст, балки аз ҳаннотӣ ҳам истифода мекунад. Гарчи шояд ҳудаш инро эҳсос накардааст. Масалан, барои он ки бо ситораи тобони Гули Хайрӣ – Мушарраф беамоният мулоқот дошта бошад, бо мудирӣ мактаб, бо ҳолаи Мушарраф аз наздик шинос мешавад. Ҳардуро бо ваъдаҳои «машҳури олам кардан» ба қор меандозад, изофа бар ин, ба муҳаррир Мавлонзода исбот ҳам карда метавонад, ки инсонҳои шарифтарин маҳз дар ҳамин тарафҳо мезиянд. Нобиға эълон шудани Нозимӣ, ўро «ёри ҷонӣ» хондани Мушарраф, дастёбии нуфуз байни иддае аз хонандагон, дастгирии Қутосӣ натиҷаи саҳлнигории аҳли муҳит аст, вагарна дар навиштаю рафтори Нозимӣ ҷузъҳои барҷастасози қазой нест.

Маҳбубияти Нозимӣ бардавом нест. Ба саҳнаи амал омадани Шаҳноза ин ҷиҳатҳоро боз ҳам метезонад. Аммо ҷолиб он аст, ки ҳам Мушарраф ва ҳам Шаҳнозаро маҳз обрӯю нуфузи Нозимӣ мутаваҷҷеҳ сохтааст. Мушарраф – ин духтари нонамоёни деҳотӣ, ё аз шарофати «таълимҳои Нозимӣ», ё бо таъсири Сабоҳатхола, ё ба иллати фитрати хеш дар муддати кӯтоҳе аз як шахси булҳавас ба нафратзадае табдил ёфта, вале боз ҳам аз беиродагӣ, ба ҳаваси дар ҳар ҳолат қомғор будан зани Абдушуқри қассоб шудаву Сиёҳдонро макони зист қарор медиҳад. Месазад бигӯем, ки заминаҳои футури маънавии ду қаҳрамони асосиашро нависанда объективона бо назардошти мантиқи амалу сухани эшон муҳайё намудааст.

Ҷунонқи ишора рафт, дар ташаккули шахсияти Нозимӣ омилҳои таъсиррасонӣ хеле зиёданд. Ба сифати муҳимтарин омилҳо метавонад ҷойи қори ӯ, микромуҳити ахлоқиву маънавиашро ном бурд. Ба далелҳо рӯ меорем. Қутосиву Мавлонзода (бо устодаш Абдуллозода), Шафак Шариф зоҳиран ба сабзиши Нозимӣ ҷонибдоранд. Шафӣ қосадуми заҳромезтареро мемонад, ки аз ҳар ҳолишавии заҳраш гӯё дар бадан гӯшт мегирад. Ҳар кадоме аз онҳо дар сарфарозию заволи Нозимӣ саҳме доранд. Мушарраф, Шаҳноза ва Сабоҳат иштиёқи ошиқонаи ўро гаҳ афрӯхта гоҳ оби сард рехта, ба якнавохтии амали қаҳрамони асосӣ қоил мешаванд. Ибтидо Нозимӣ аз ноқомии ирсии ишқ дилозурда шавад ҳам, худро бой наметод, ба Шафӣ рӯйирост мегуфт, ки бадбин, бахил ва бадгӯй аст, вале бо мурури вақт бо дарки ноқомии амиқи эҷодӣ ва маишӣ дар дилаш шубҳа, ғурури беасос, қароҳат ба ҳамаю ҳаркас реша давонда, ўро ҷун шахси ноухдабаро намоиш медиҳад.

Нозимӣ қаҳрамони марказии романи «Дар орзуи падар» мебошад ва асар низ бевосита бо зикри насаби ӯ, бо ҷумлаи «Нозимӣ бо димоғи сӯхта аз қор баргашт» оғоз меёбад. Бояд гуфт, ки ин ҷумла бо тору пуди асар иртиботи қавӣ дорад ва аз оғоз бо навъе аз хатти суҷаи пурфӯҷиву мочароомези роман дарак медиҳад. Нозимӣ, ки аслан пешаи омӯзгорӣ дошт аз мактаб ба идораи шаҳраке мегузарад, рӯзноманигор мешавад ва дар ин пеша дар оғоз шуҳрат меёбад. Вале баъдтар ба «дард»-и бузургманишӣ мепечад, худро «яқтои замон»-у «алломаи даврон» медонад. Барои ба ин ҳолати маҳуф гирифта гаштани ӯ бештар тавсифу таърифҳои бебунёди нависанда Қутосӣ ва муҳаррири рӯзнома Мавлонзода мусоидат мекунад. Дар тақдирӣ Нозимӣ Шафӣ нақши тақдирсӯз мегузорад. Шафӣ дар идораи рӯзнома мудирӣ шубҳаест, ки дар он Нозимӣ қор мекунад. Ӯ аз он, ки ҷояшро ин рӯзноманигори ҷавон ва айни замон дар авҷи шуҳрат гирифта метавонад, хеле дар ҳарос аст ва пайваста тадбир мечӯяд. Ба қасофатии Шафӣ Нозимӣ беобрӯй мегардад ва ҳатто майзада мешавад. Дар ноустуворгардии муносибатҳои оилавии Нозимӣ низ Шафӣ «ҳиссаи сазовор» дорад.

Нозимӣ дар айни авҷи шуҳраташ, нумуи аввали нишонаҳои ғурураш бо духтари зебои деҳотӣ Мушарраф ошноӣ пайдо мекунад, ба ӯ дил мебандад. Ба духтараки ханӯз «дунёбеҳабар»-и деҳотӣ низ рӯзноманигори соҳибэҳтирому боғурур ва хушсухан маъқул мешавад ва ҳарду аҳд мебандад, оила барпо мекунад, соҳиби фарзанд мешавад. Вале, баъдтар маълум мешавад, ки онҳо дар шинохти якдигар иштибоҳ кардаву ба шитобзадагӣ роҳ дода буданд. Онҳо бештар ба зоҳирӣ ҳамдигар таваҷҷуҳ кардаанд, вале маълум мешавад, ки дунёи ботиниашон, ки дар ҳамзистии оилавӣ гарави асосист, ихтилофҳо доштааст ва ин ихтилофҳо тадриҷан рӯ зада, охишта - охишта бинои оиларо ноустувор

месозанд, ки ва дар ниҳоят, фуру мерезад. Гаправӣ, мағрурӣ, беандешагӣ, булҳавасӣ ва беиродативу майзадагии Нозимӣ ба сари ӯ фоҷиа пайи фоҷиа меоваранд. Тавассути ин образ нависанда ин ҳама хислатҳои номатлубро саҳт накушиш мекунад ва хонандаро (аз фоҷиаҳои инсонӣ) ба ростии росткорӣ ва одаму одамгарӣ даъват менамояд.

Сабабҳои гусастаҳои торҳои муҳаббати Нозимӣ бо Мушарраф, ба фоҷиа дучор омадани ҳаёти оилавии онҳо Шаҳноза аст. Марди 35-солаи оиладор ва соҳиби ду фарзанд – Нозимӣ ноаён гирифтори ин духтари 18-солаи танноз, раққоса ва роҳбари дастаи хаваскорони санъати мактаб мешавад. Ҳамзамон, ба пайдо гаштани раҳнае дар ҳаёти оилавиаш боис мегардад. Шаҳноза ба сураи духтарест хеле дилкаш ва ҷозибадор, бо овозу сухани хуш, санъати баландаш ҳамагонро писанд омадааст. Ӯ ба хонадорӣ Нозимӣ низ роҳ меёбад ва ҳатто писанди Мушарраф мегардад ва ба ӯ хунари (тӯрбофӣ) меомӯзад. Шаҳноза хеле маккор аст. Зиндагии Нозимию Мушаррафро ба мушоҳида гирифта ба натиҷае мерасад, ки ин «нависандаи ояндадор» ҳаргиз шоиста ба «зани деҳотиавзоъ» нест ва сазовори ҳамсарӣ бо Нозимӣ танҳо ӯст. Дасисаҳои минбаъдаи Шаҳноза ба дастгирии Шафӣ, ниҳоят ба хонавайронии Нозимии булҳавас ва гирифтори «тори анкабут» гаштанаш мусоидат мекунад. Ҷанҷоли Мушарраф бо Шаҳноз таъкид аз оғози аслии фоҷиаи Нозимист. Шаҳнозаи худкому бадаъмол оқибат Нозимию пурра мутеи худ месозад ва ӯ зану кӯдаконашро аз хона меронад. Акнун «чилав»-и Нозимии мағрур пурра дар ихтиёри Шаҳноза аст ва ӯ ин «тавсани орзу»-яшро ба ҳар гунае, ки меҳонад, ба гардиш медарорад. «Рӯзноманигори ояндадор» зина ба зина бештар ба гирдобӣ боло гирифтормешавад ва тадриҷан майзадигияш авҷ мегирад ва обрӯю эътибораш коста мегардад. Шафӣ ба аҳдофи ниҳони хеш мерасад. Хавфи ҷойи ӯро гирифтани Нозимӣ пурра баргарафт мешавад. «Нозимӣ ба садамаи мудҳиши маънавӣ гирифтормешавад, аз идораи рӯзнома ронда ва аз вазифаю обрӯ маҳрум мегардад. Ва дар фарҷом аз Шаҳноза низ ҷудо мешавад» [4].

«Нозимӣ яке аз ҷавонҳои болаёқат, меғуфт муаллими адабиёт Содиқӣ дар ситоиши ӯ. -Қаламаш тез, забонаш ширадор, ба илҳом менависад, ҳикояҳояш хурд-хурд, лекин мазмунӣ баланд доранд, ба зиндагӣ наздиканд, дарди рӯз...» Содиқӣ дар тавсифи Нозимӣ аз гуфтаҳои бузургони илму адаб далел меорад: «Нависанда Кутосӣ ба вай ихлос пайдо кардааст. «Адабиёти тоҷик дар оянда аз ӯ сарсабзҳои нав умед дорад» гуфтааст. Ин баҳои баланд...ана ҳамин хел як нависандаи зӯр, ояндадор, ҳоло дар мактаби мо, бо вай вохӯрӣ мегузаронем. Ҳозир бо вай суҳбат кардам. Гуфт, ки китоби ҳикояҳояш мебаромадааст, сураташ қатӣ. Дар ин синну соли вай соҳиби китоб шудан осон не, бебаҳо будааст ин бача, ҳудаш ҳам ҷавони бамаънӣ, дилёб, хушгап. Ба фикрам, Ҳаким Карим барин як ҳикоянависи машҳур мешавад...» [2, с.130-131].

Таърифу тавсифи хулқу алови хуб ва навиштаҳои Нозимӣ редакцияи рӯзномаро низ фаро гирифта буд. Сармуҳаррир Мавлонзода ташкили мақолаҳоро оид ба масъалаҳои доғи рӯз ба ӯ месупорад. Нозимӣ супоришро дар сатҳи баланд ба иҷро мерасонад. Нозимӣ ҳамчун рӯзноманигори фаъоле, ки ба масъалаҳои ҷиддии ҳаёти давлату ҷамъият далерона даҳлат мекард, ташаккул меёфт, дар мавзӯҳои дину оин ва урфу одатҳои мардумӣ, дар бораи алоқамандони ислом, масҷиду хонақоҳ ва ғайра мақолаҳои оташин ва бераҳмона навишта, худро ҳамчун атеисти худношинос нишон меод ва дар ин ҷода муътақид буд. Нависанда ба дунёи эҳсосот ва орзую омили қаҳрамони худ низ эътибор медиҳад. Нозимӣ ба Мушарраф, хатмкунандаи мактаби деҳа ошиқ шуда, оиладор ва соҳиби ду фарзанд – Меҳрубон ва Миҷгон мегардад. То ҳамин марҳилаи ҳаёташ Нозимӣ асосан образи мусбат аст, вале қайҳо дар тинати ӯ хислатҳои манфӣ пайдо шуда буданд. Ҳамроҳи мудирӣ шӯбаи рӯзнома Шафӣ пайваста бода менӯшид, интизоми меҳнатро вайрон мекард. Мутақаббир, мағрур ва худписанд гардида буд, ба ҷуз ҳудаш тамоми ҳамкоронашро бесавод, нодон, қафомонда ба шумор меовард, ҳатто бо сармуҳаррир Мавлонзода, ки боиси ба редакция омада, рушду камол ёфтани ӯ гардида буд, беодобона, дағалона, тунду дурушт муомила мекард. Вақте ки Нозимӣ оилашро ба вартаи бадбахтӣ афканда, ба Шаҳноз ошиқ шуд, Мавлонзода хост, ки ӯро аз ин раъйш боз дорад.

«Натарсонед маро рафиқ Мавлонзода, - дигар ӯро муаллим нагуфта фамилияшро ба забон овард Нозимӣ. – Нон дар ҳама ҷо пур, аз дастам кор меояд, навишта метавонам, пеш кунед, аз гуфтаатон нагардед. Шумо ба ман падар не, ки ҳамеша дар ихтиёратон бошам,

шумо муҳаррир, сардори идора, -Нозимӣ оташин шуда аз ҷо бархост, аз дар баромада онро аз пасаш сахт пӯшид» [3, с.50].

Нависанда дар образи Нозимӣ рушд ва шикасти зиёӣ, парвози баланд ва муаллақзанон ба замин афтодани ўро нишон медиҳад. Вай аввал руҳан, сипас ҷисман мемирад. Вайрон шудани ахлоқи Нозимӣ ниҳоят ўро ба ҳалокат расонд. Бебунёдии ахлоқу маънавияти Нозимӣ дар авҷи шуҳрати ў ба зухур омад. Дар деҳа, дар дасти хешаш Гулбарг модари Нозимӣ ҷон ба ҷаббор супорид, аммо писар ғарқи шуҳрат, ғарқи оғӯши гарми зани ҷавон гардида, ба маъракаи дафни модар ширкат наварзид. Хешону пайвандонашро ба боди фаромӯшӣ дод, кумакашро аз онҳо дарег дошт. Ҳамдеҳагонашро ба диндорӣ айбдор карда, дар саҳифаҳои рӯзнома зери танқид мегирифт. Рӯ тофта буд аз хешу табор ва ҳамдиёрон. Нозимӣ борҳо бо исрор мегуфт, ки ба ин духтари раққоса ошиқ шудааст, вале рафтору кирдори Нозимӣ бештар аз булҳавасӣ набуд. Нозимӣ ба маънавият, дунёи дил, олами ботинӣ, ахлоқу одоби Шаҳноза эътибор надод, тинати ўро дида натавонист, балки асири ҳусни зоҳирии ў гардид. «Пайкари духтарони зеборо рассомон бо илҳом офаридаанд, ў онҳоро дидааст, тамошо кардааст. Вале ҳеҷ якеашон ба Шаҳноза монанд не. Дар ғояти ғзаб дилҷӯю хушрӯтар шудааст. Чанд чашми дигар ёбаму тамошо кунам, мегӯй, абрӯвони пари зогаш болои чашмонаш каманд хӯрданд, чашм не афсона, сеҳр... Бо қалам гӯё кашидаанд чашмони ўро. Рӯҳсораҳояш тароват дорад, ки ҳеҷ духтар надорад, мӯйҳои шабгуни парешонаш биёзиданд, болои китфонашро пӯшидаанд... Ин хел духтари зеборо надидааст ў. Кофта – кофта ёфт, дунёест ў, дунёи Нозимӣ, пеши ў ба ҷуз хушомад задан, ба гапаш даромадан, сар фуруд овардан чорае надорад. Кони ҳусн, лекин тез, якрав, қайсар, бадҷаҳл... [3, с.80-81].

Ҳарчанд ки Нозимӣ Шаҳнозаро бахти худ маҳсуб мекунад, амалан ў боиси бадбахтӣ ва саргардониҳои ў гардида буд. Нозимӣ майпараст шуд ва бо фишораҳои пайвастаи Шаҳноза аз хонааш баромада рафт. Бадмасти ломаконро хешовандонаш дар хонаи худ роҳ надоданд. Эшони Неъматуллоҳон ва Саидҷаъфар ҳам аз манзилашон ронданд, дар масҷид ҳам гӯшае барои зист пайдо накард. Ў дар миёни ҳамдеҳагон ҳамин хел як фарди рӯйида мисле, ки номусулмон, бедину бемазҳаб.

Кӯтоҳандешӣ ва ноодамии Нозимӣ ўро радди маърака кард. «Ҷояш омад, муаллимаш Ансорхоҷаи Муҳаммадро, ки аз синфи як то синфи чор ба ў дарс гуфта буд, фарзандаш барин вайро дӯст медошт, ба газета навишт. Айби ҳуди муаллим. Баъди ба нафақа баромадан масҷидрав шуд, риш монд, салла баст, дар дасташ тасбеҳи дароз. Ин мақолаи Нозимӣ дар бораи устод ба ҳуди муншии аввали ҳизбии ноҳия писанд афтод, дар ҳамаи макотиб ва деҳаҳои дурдаст ҳам муҳокима шуд. Хулоса бароварданд, тадбирҳо андешиданд, ба Нозимӣ мукофот доданд, таърифи зиёд шунд, обрӯмандтар гашт. Аммо муаллимаш баъд аз ин мақола саломӣ ўро алек нагирифт» [3, с.15].

Образи Нозимиро суҳанони собиқ ҳамсинфаш муаллими Муродалӣ боз ҳам рӯшантар мекунад. Нисфишаби, ки падару писар сарпаноҳ ҷуста ба ҳавлии ў омаданд, Муродалӣ ба Меҳрубон охиста гуфт:

«-Додота нағз намебинанд, аз ҳамон давраи мактабхониаш маълум буд. Ҳуди мо - ҳамсинфҳои мо ҳам ба газит менавишт, танқид мекард. Баъзе бачаҳо ҳолӣ ҳам ба додот қаҳрию ёғиянд. Якеаш ман, ҷӯрааш, рostaшро гӯям аз вай дилмондаам. Сари вазифа шуда ҳама аз ёд баровард. Замина нигоҳ намекард. Баъзан саломамонро алайк намегирифт. Фикр намекард, ки ҳамаи ин вазифадорӣ, ҷоҳу дастгоҳҳо доимӣ нестанд, ғаниматанд, мегузаранд, ҳоли аҳволи сарваронро ҳам дидем, боз мебинем, - дили Муродалии муаллим аз ин ҷиҳат пуралам буд...» [3, с.17]. Муродалӣ домоди Муҳибуллои ҷукбур будааст, ки дар натиҷаи танқид карда ба рӯзномаи ҷумҳуриявӣ навиштани Нозимӣ ўро ба ҳабс мекашанд. Усто дар маҳбас ҷон ба саҳтӣ медиҳад. Завҷаи Муродалӣ, ки дар аввал нафаҳмида барои Нозимию Меҳрубон раҳти хоб андохта буд, чун маълумаш гашт, ки «меҳмони ноҳонда» Нозимӣ будааст, кӯрпаро аз болои ў кашида гирифта, зада - зада аз даргоҳаш ронд. Шарманда шуд Нозимӣ.

Нависанда ду навъи ахлоқро нишон медиҳад: яке ахлоқи бебунёд, булҳавасона, аз маънавиёт фарсахҳо дур, ки зухуроти хӯву хислат ва рафтору кирдори Нозимӣ - падар мебошад, дигаре ахлоқи пок, беолоиш, чун дили кӯдак ва чун оби чашмасор мусаффои Меҳрубон-писар, ифодагари меҳру муҳаббати фарзанд аст.

Бибунёии ахлоқи Нозимӣ дар ҳамин аст, ки ӯ чун Шахнозаро бидид, мавҳи хусну ҷамоли ӯ гардид, Мушарраф - зани бовафояш, ки дӯст дошта, ошиқи шайдо шуда гирифта буд ва ду нафар фарзанд - Меҳрубон ва Миҷгон, дӯстдори падар, оилаи саодатманди худро ба инбат нагирӣфт, аз беҳу асосаш вайрон кард, зану авлоди бегуноҳи худро ба кӯйи хорию зорӣ андохт.

Хулоса, дар интиҳои роман хонанда Нозимиро дар беморхона мебинад ва чунин натиҷа мегирад: ҳолу аҳволи касе, ки шухратро бардошта натавонист, тамоман аз худ рафт, ба қадри оила-зану фарзандон нарасид, хешовандон ва ёру дӯстонро аз худ дилмондаву дур кард, бо ҳамкорон муомилаву муоширати шоиста ба роҳ монда натавонист, дар тамоми ҷабҳаҳои зиндагӣ меёриҳои ахлоқу одоби инсониро ба риоя нагирӣфт ва майзада гардид, суннатҳои миллиро пос надошт ва дину оинро пушти по зад, чунин ноговор хоҳад буд. Романи «Дар орзуи падар» нақшу суратҳои қолабӣ надорад. Агар нақши мусбати нависандаро, ки ҳодисаҳои манфии ҳаёт ва рафтору кирдори одамони ношоистаро дар рафти тасвири ҳар воқеа рӯёру маҳкум мекунад, истисно намоем, дар асар ягон образи комилан мусбат, бе айбу нуқсон ба назар намерасад. Зеро замона бе айбу нуқсон, бефочиа, бе дарду алам намешавад ва одамонаш низ чунонад, ки нависанда дида, мушоҳида карда, ба қалам додаст. Ин асар агар то ба замони шикасти қолабҳои суннатӣ пайдо мешуд, эҳтимол ба муаллиф эрод ҳам мегирифтём, ки зиндагиро бо назари айбҷӯӣ тасвир кардааст.

Муқарриз: Бобомаллаев И. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Зулфиев, Г.Н. Идеино-нравственные и художественные особенности романа Кароматулло Мирзоева “В грёзах об отце” / Г.Н. Зулфиев. - Душанбе: Самт, 2020. – 127 с.
2. Мирзоев, К. Нишони зиндагӣ / К. Мирзо. - Душанбе: Адиб, 1993. – 496 с.
3. Мирзо, К. Дар орзуи падар / К. Мирзо. - Душанбе: Адиб, 2009. – 600 с.
4. Муродӣ, А. Достони сарнавишт ва сиришти инсон / А. Муродӣ // Омӯзгор. – 2009. – №42. – С.8.
5. Начмиддинов, М. Муддао дар ҳунар аст / М. Начмиддинов // Адабиёт ва санъат. – 1991. – №37. – С.6.
6. Раҳмонов, А. Такмили тасвирсозӣ дар шиноҳти маънавии инсон / А. Раҳмонов // Ҷумҳурият. – 2000. – № 92. – С.2.
7. Саъдуллоев, А. Меҳри падарӣ кашид домон / А. Саъдуллоев // Тоҷикстони советӣ. – 1989. - №141. – С. 7.
8. Саъдуллоев, А. Ҳарфи хуш – тумори ақл / А. Саъдуллоев // Ҷумҳурият. – 1992. - №26. 6. – С.2.
9. Саидов, С. Сухан аз сиришти инсон / С. Саидов // Садои Шарк. – 1987. – №10. – С.3-63.
10. Ҳомид, Х. Имтиҳони ҳаёт / Х.Ҳомид // Ҷавонони Тоҷикистон. – 1992. –№ 29. – С.7.
11. Шарифов, Х. Ҷилои ситораҳо / Х. Шарифов, А. Абдусаттор. - Душанбе: Маориф, 2000. – 68 с.
12. Шарифзода, Х. Маънавияту ҳаробии маънавӣ / Х.Шарифзода // Адабиёт ва санъат. – 1991. - №40. – С.6.

СИМОИ НОЗИМӢ ДАР РОМАНИ “ДАР ОРЗУИ ПАДАР”-И КАРОМАТУЛЛОҲИ МИРЗО

Дар мақолаи мазкур муаллиф роҷеъ ба ҳислат ва характери Нозимӣ - яке аз образҳои марказии романи машҳури Нависандаи халқии Тоҷикистон, барандаи ҷоиҳои адабии ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ Кароматуллоҳи Мирзо – “Дар орзуи падар” суҳан меравад. Ҳамзамон, оид ба вусъатёбии образи Нозимӣ ҳамчун қаҳрамони марказӣ омилу сабабҳои аз авҷи шухрат ба ҷоҳи нокомӣ фитодан, аз ёру дӯстон ва ҳамсару фарзандон маҳрум гаштан ва ба кӯйи сарсониву майҳорагӣ роҳ гирифтани ӯ таҷассум гардидааст. Илова бар ин, дар ҳусни кушодани ҳислатҳои манфии Нозимӣ – ҳамчун персонажи манфӣ таҳлили масъалагузориҳои мушаххас сурат гирифтааст. Муаллиф дар асоси матни асосии роман бо таъки ба асару мақолаҳои адабиётшиносони шинохтаи ватанӣ ба монанди Аълоҳон Афсаҳзод, Ҳудой Шариф, Асадулло Саъдуллоев, Атаҳон Сайфуллоев ва дигарон фикру андешаҳои худро асоснок намудааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, бадеӣ, роман, сюжет, мазмун, мавзӯ, образ, персонаж, характер, ҳислат, тасвир, симо.

ОБРАЗ НАЗИМИ В РОМАНЕ "В ГРЕЗАХ ОБ ОТЦЕ" КАРОМАТУЛЛОҲА МИРЗО

В данной статье автор даёт характеристику образа Назими – одного из центральных персонажей знаменитого романа “В грёзах об отце” Народного писателя Таджикистана, Лауреата государственной премии имени Абуабдуллоха Рудаки Кароматуллоха Мирзо. Одновременно автор воплощает развитие образа Назими как центрального персонажа, факторы и причины его падения с вершин славы в пропасть неудач, потери им друзей, супруги и детей, путь его безумия и праздность. Кроме того, был сделан конкретный анализ по раскрытию образа Назими как отрицательного персонажа. Опираясь на подлинный текст романа, а также произведения и статьи известных отечественных литературоведов, таких как Алахан Афсаҳзод, Ҳудой Шариф, Асадулло Садуллоев, Атаҳон Сайфуллоев и других, автор обосновал свою точку зрения по раскрытию образа героя романа.

Ключевые слова: литература, художественная литература, роман, сюжет, содержание, тема, образ, персонаж, характер, образ, облик

NOZIMI'S PERSONALITY IN THE NOVEL "DREAM FOR FATHER" BY KARAMATULLOH MIRZO

In this article, the author talks about the nature and character of Nazimi - one of the central characters of the famous novel of the famous writer of Tajikistan, winner of the literary award named after Abu Abdullahi Rudaki Karamatulloh Mirzo - "Dream for father". At the same time, the development of Nazimi's image as a central hero and the factors and reasons for his falling from the peak of fame to the pit of failure, being deprived of friends, spouse and children, and going down the path of madness and indolence are embodied. In addition, specific analyzes and questions were made regarding the disclosure of Nazimi's negative characteristics as a negative character. Based on the main text of the novel, based on the works and articles of well-known domestic literary experts such as A'lokhon Afsahzod, Khudoi Sharif, Asadullo Sadulloev, Atakhon Saifulloev and others, the author substantiated his thoughts and opinions.

Key words: literature, fiction, novel, plot, content, theme, figure, character, disposition, behaviour, picture, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зулфиев Гадомад Нурмадович* - Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи адабиёти тоҷикӣ. **Суроға:** 735360, ш. Кӯлоб, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. С. Сафаров, 16. E-mail: zulfiev.88@mail.ru. Тел.: (+992) 985-16-75-69

Сведения об авторе: *Зулфиев Гадомад Нурмадович* - Кулябский государственный университет им. А. Рудакӣ, кандидат филологических наук, доцент, кафедра таджикской литературы **Адрес:** 735360, г. Куляб, Республика Таджикистан, ул. С. Сафарова, 16. E-mail: zulfiev.88@mail.ru. Тел.: (+992) 985-16-75-69

Information about the author: *Zulfiev Gadomad Nurmadovich* - Kulyab State University named after. A. Rudaki, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of Tajik Literature. **Address:** 735360, Kulyab, Republic of Tajikistan, S. Safarova, Str., 16. E-mail: zulfiev.88@mail.ru. Phone: (+992) 985-16-75-69

Донаева С.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сарчашмаҳои таърихиву адабӣ гувоҳанд, Авҳадуддин Алӣ ибни Муҳаммад ибни Исҳоқи Анварӣ, маъруф ба Анварии Абевардӣ яке аз чехраҳои намоёни адабиёти классикии форсу тоҷик буда, илмҳои гуногуни замонаш, аз ҷумла нучум, риёзиёт, мантиқ, ҷандаса, тиб, мусиқӣ, ҳикмат ва фалсафаро хуб омӯхта ва бо эҷоди қасоид, қитъаот, маснавӣ ва ғазалиёти дилангези хеш дар рушду нумуи тамаддуни халқи тоҷик, дар инкишофи забони адабии форсу тоҷик саҳми босазо гузоштааст.

Доир ба ҳаёту фаъолияти суҳанвар адабиётшиносони шинохта Саид Нафисӣ, В. Жуковский, Бадеъуззамон Фурӯзонфар, Забехулло Сафо, Зайнулобиддини Муътаман, Абдулхусайни Зарринқӯб, Саидҷаъфар Шаҳидӣ, Мударрисӣ Разавӣ, Садрӣдин Айнӣ, Абдулғанӣ Мирзоев, Р. Ҳодизода, Т. Самадов, И. Иқромов ва дигарон изҳори ақида намудаанд. Аз ҷумла аз ҷониби Искандар Иқромов “Мақоми Анварӣ дар таърих ва инкишофи жанри қасида”, Абдурашид Самадов “Анварӣ: ҷусторҳо дар рӯзгор ва осор”, “Анварӣ ва ғазалиёти ӯ” таҳқиқ шуда, муҳимтарин нуктаҳои аҳвол ва осори Анварӣ - гузаштагони шоир, соли таваллуд ва вафот, зодгоҳ, лақаби шоирӣ, таҳсил, ҳислат ва табиати инсонӣ, хизмат ва воқеаҳои зиндагӣ дар дарбор, ҳаёт дар Балх, Нишопур, Тирмиз, охири ҳаёт ва замони ғавти ӯ, мундариҷаи ғоявии ғазалиёти шоир, муаммои жанри ғазал дар девони Анварӣ, ишқ дар ғазалиёти ӯ, оҳангҳои тасаввуфӣ ва қаҳрамонони лирикии ғазалиёти Анварӣ ва муҳити иҷтимоии он мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Муҳаққиқ А. Самадов феҳристи тавсифот, ташбеҳу истиораҳо ва калимаву ибораҳои истифоданамудаи шоирро оид ба маю ринд ва тасаввуф мураттаб сохтааст.

Бояд қайд намуд, ки шоир дар охири ҳаёт аз таърифу тавсифҳои кардааш ба амирону ҳокимон пушаймон шуда, сӣ соли хидмати дарборро давраи гумроҳӣ, давраи “чафо ба нафсу ситам ба ақли хеш” мешуморад. Баъдтар ӯ аз мадҳу ҳичо даст мекашад ва мегӯяд, ки ғазалу мадҳу ҳичо аз “шаҳвату ҳирсу ғазаб” сарчашма мегирад ва навиштани онҳо чафо ба нафс ва ситам ба ақл мебошад ва мепардозад ба эҷоди маъниҳои сирф шоирона ва ошиқона, ки дар ин ҷода ба мақсад мерасад:

Дӣ маро ошиқаке гуфт: “Ғазал мегӯӣ?”,

Гуфтам: “Аз мадҳу ҳичо даст биафшондам ман”.

Гуфт: “Чун?” Гуфтамаш: “Он ҳолати гумроҳӣ рафт”,

Ҳолати рафта дигар боз наёяд зи адам.

Ғазалу мадҳу ҳичо ҳар се бад-он мегуфтам,

Ки маро шаҳвату ҳирсу ғазабе буд ба ҳам...

Ғазалу мадҳу ҳичо гӯям, ё Раб, зинҳор,

Бас, ки бо нафс чафо кардам бо ақл ситам [с.DONISHJU.NET-2019-2023].

Ба андешаи адабиётшиносон, ин дигаргуниҳои дар эҷод, ҳолати руҳию равонӣ ва шеърӯ шоирӣ Анварӣ ба вучудода, танҳо хосси ӯ набуд, дар бисёре аз шоирону нависандагони нимаи дуюми асри XI ва аввалҳои асри XII ба назар мерасид.

Ғазал як қисми девони Анвариро ташкил дода, мавзӯи асосии ғазалҳои ӯ ишқу ошиқӣ, бевафои маъшуқа, вазъу шикоятӣ замона, накуҳиши аҳли он, баёни ҳоли худ ва ғ. мебошад. Аз мероси адабии шоир 337 - тоашро ғазал ва 472 – тоашро рубоӣ ташкил медиҳад.

Манзараҳои табиат, шикоят аз ҷабру чафои ёр, васфи ҳусни маҳбубаи нозанин бо таровату маъниофариниҳои бикр, забони содаву равон рӯйи қалам омадааст. Дар ин бора адабиётшинос Т. Самадов дар рисолаи илмӣ худ “Анварӣ ва ғазалиёти ӯ” низ менависад: “... забони қасидаву қитъа аз забони ғазалҳои ӯ тамоман фарқ мекунад. Шоир дар қасидаҳои худ таркибу ибора ва истилоҳҳои илмӣ-фалсафиро бештар истифода кардааст, аммо ғазалиётро бо забони хеле сода эҷод кардааст. Анварӣ баробари санъати олии назм аз забони зиндаи мардум ибораю таркибҳо, калимаю идиомаҳо ва зарбулмасалу мақолҳои зиёде низ меоварад. Истифодаи бурдани ибораю ҷумлаҳои арабӣ, ки хосси қасидаҳои шоир ҳастанд, дар ғазалҳои ӯ қариб дида намешаванд”. Дар ҳақиқат ҳам, забони қасидаву

китъаҳои ӯ аз забони ғазалиёташ фарқ мекунад. Забони ғазалиёти шоир сода, оммафаҳм, равон аст. Масалан, дар ин мисраҳо ҳеҷ калимаи номафҳум нест, ки ҳочат ба шарҳу эзоҳ бошад, вале аз ҷиҳати маънӣ ва муҳтавоаш содаву оммафаҳм ва рангоранг аст:

Чурме надорам беш аз ин, к-аз ҷон вафодорам туро,
В-ар қасди озораш кунӣ, ҳаргиз наёзорам туро.
З-ин ҷавр бар ҷонам кунун, даст аз ҷафо шустӣ ба хун,
Ҷоно, ҷӣ хоҳад шуд фузун, охир зи озорам туро.... [1, с. 11].

Шоир ҳангоми баёни хусну ҷамоли маҳбуба нозукиҳои тамоми узвҳои бадани ёрро ҷунон ба риштаи назм мекашад, ки шунаванда ҳам ошиқ мегардад. Бо истифодаи калимаю ибораҳои хушоҳангу таъсирбахш, калимасозӣ шоир дар интиҳобу созмон додани калимаҳову ибораҳои рехта тавонистааст ҳунари волои худро нишон диҳад.

Зи *ишқи* ту ниҳонам ошкор аст,
Зи *васли* ту насибам интизор аст.
Зи *боғи васли* ту гул кай тавон чид,
Ки ин ҷо *гуфтугӯ аз баҳри* ҷон аст,
Вале дар пой ту гашта бад-он бӯй,
Ки аҳдат ҳамчун ишқам пойдор аст.
Дилам рафту зи ту коре наёмад,
Маро бо ин фузулӣ худ ҷӣ кор аст.
Чу гӯем бӯсае, гӯй, ки фардо,
Киро фардои гетӣ дар шумор аст.
Бубандӣ рӯзгорам чанд банде,
Сухан худ бештар дар рӯзгор аст,
Ба аҳдам даст мегирӣ, валекин
Кӣ мегӯяд, ки *поят устувор* аст.... [1, с. 22].

Суханварию ҳунарофаринию бориқандешии шоир метавонад забони гӯяндаро пуртаъсиру дилчасп кунад ва обуранги тозаву маънии баландро ба василаи лафз баён намояд. Масалан: *лаб ҷун ҷашмаи нӯш будан, даст аз ҷафо шустан ба хун, дил рафту ҷонро дарнигар, хуб ояд ноз нозанинро, дар зерӣ пойи ишқи ту гум гашт сар маро, тири миҷа бар камони абрӯ, дар кори ту зи дасти замона ғамгин шудан, дасти қазо бибаст дари ихтиёри мо, дар рӯйи ту рӯйи хеш бинанд, дар оби дида гарқу бар оташи ҷигар кабоб, гаҳ дасти ишқ ҷомаи сабрам кунад қабо, гаҳ оби ҷашм хонаи розам кунад хабар, ҷашмаи ба хуни дил миҷа то кай кунад ҳичоб, гар бахт даст гирад в-ар умр пай дорад, ҷону дил дар кори ту кардам фидо, гӯширо миннат аст бар ҳама тан, дили бераҳми ту раҳим шавад, дилам рафту зи ту коре наёмад, ҷону ҷигарам бисӯхт ҳичрон, з-ӯ ақл ба дарду ҷон ғизор аст, меҳрат ба дилу ҷон дареғ аст, рози дилат дар суҳан ҷу рӯз аён аст* ва ғ.

Дар ашъори шоиронаи Анварӣ вожаҳои шеърӣ ифодакунандаи узви бадан, ё бо ифодаи дигар соматизмҳо муассирӣ, ҷанбаи баланди эмотсионалӣ, истифодаи нозуконаи ороҳҳои суҳанро касб намудаанд. Дар ин мақола калимаи *дил* мавриди таҳлил қарор мегирад.

Вожаи *дил* дар “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” ҷунин шарҳ ёфтааст: 1) узви марказии низомии гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро идора мекунад, қалб; 2) маҷ. марказ, васат, миён, дарун; 3. маҷ. замир, далерӣ, ҷасорат... [10, с.447]. Яъне, ин калима аслан тоҷикӣ буда, дар забони классикӣ ва муосир хеле серистеъмол аст. Вожаи ҳаммаъноӣ он **қалб** аст, ки дар ғазалиёти Анварӣ вонаҳурдем. Вожаи қалб дар луғат ба ду маъно шарҳ дода шудааст, ки ҳар ду низ иқтибос аз забони арабианд: 1) қалб - тағйир додан, вожгун намудан, носара, сохта, бардурӯғ ва ғ.; 2) қалб – дил [9, с.670].

Муҳаммадхусайни Бурҳон дар “Бурҳони қотеъ” ҷунин овардааст: “*дул*, ... ва ба касри аввал \ яъне *дил* \ маъруф аст ва ба арабӣ қалб хонанд; ва васати ҳар чизро низ гӯянд ва ғ.” [8].

Калимаи *дил* дар ғазалиёти шоир хеле серистеъмол ва сермаъно аст. Вобаста ба матн ҳам худ калима сермаъно гардидааст. Ҳама намуди ҳиссиётҳо, яъне, ғамгинӣ, навмедӣ, дилсӯхтагӣ, ғамзадагӣ, мискинӣ, парешонӣ ва ғайраҳо хосси ишқу ошиқанд, ки ҳиссиёти ботинии ошиқ ҳақиқиро нишон медиҳанд. Азбаски ишқ дар дил асту олотӣ дил ишқ аст, ҳамеша дил месӯзад, менолад, мегудозад. “Ошиқ”-и Анварӣ ҳам ҷунин ҳиссиётро дорад. Анварии Абевардӣ ба воситаи калимаю ибораҳои *дилхаста*, *дилсӯхта*, *диловез*, *дили зор*,

дарди дил, дилфигор, дили пургам, кори дил, дили ҳаросон, дили пуртамаъ, хуни дил, хушдил, дили бесабр, дили мискин, дили мушкин, дили танг, одати дил, коми дил, дил бурдан, дил бастан, дил гуфтан, аз дил ба забон расидан, дил ба дасти чон будан, дил хун шудан, дил дар дасти ишқ забун будан, дил бандаи дида гардидан, дил дар миён овардан, оташи дилро ба оби дида нишондан, сабр пеша кардани дил ва ғайра ҳиссиёти ботинии ошиқи ҳақиқиро ошкор менамояд.

Оҳанги муҳаббат, ошиқ шудан:
Ғорати ишқат ба дилу чон расид,
Об зи доман ба гиребон расид.
Чону диле доштам аз чизҳо
Навбати он низ ба поён расид [1, с. 90].

Дило, дар ошиқӣ чоне зиён гир,
Вагарна чоӣ бозӣ нест, чон гир.
Ҷаҳони ошиқӣ поён надорад,
Агар чонат ҳамебойд, ҷаҳон гир [1, с.93].

Оҳанги шодӣ, хушбахтӣ:
Ҳар чӣ маро рӯӣ ту бар рӯӣ расонад,
Нохушу хушдил ба рӯӣ хуш биситонад [1, с. 66].

Дар чойи дигар:

Шодии васлат ба ҳар дил кай расад,
То туро шукрона бар ҳар ғам дилест [1, с. 35].

Оҳанги навмедӣ, яъс, шикоят, афсурдагӣ. Дар лексикаи шоиронаи Анварӣ низ чун дигар шоирони нозуктабъ оҳанги навмедиву яъс хеле зиёд аст. Вале ҳар яке бо созу услуби хеш суҳанпардозӣ менамоянд:

Дилу дину маю аҳду қувват,
Рахт бар сару пой гурехт...
Дил ба сӯи дил, бирафтам бар дараш,
Чашмам аз ашк бәсе чашм овехт [1, с. 19].

Ҷон бар дари дил бадард меғӯяд,
Дастурӣ ҳаст, дар тавон омад?
Аз дасти замона достон гаштам,
Чун пойи дилам бар остон омад [1, с.64].

Дар ин мисраҳо шоир аз тарси дил, аз бесабрӣи дил, аз бераҳмии маъшуқа ва ба чон расидану фарёд бар осмонҳо кашидану гила накардану ба сари забонҳо расидани ишқи ӯ, андуҳи ӯ ва бар устухон расидани кордро ташбеҳ додаасту аз ишқ ва ошиқи содиқу вафодор суҳан гуфтааст. Бо вучуди безътибории маҳбуба ва ҷафоҳои ӯ шоир аз зиндагии ошиқонаи маҳбуба умеди суде дорад.

Вожаи “дил” бо маъниҳои гуногуни маҷозӣ ва бо ибораҳои фразеологӣ омада, ба он обуранги тозаву фасоҳат ва бадеият мебахшад:

Чунон тарсид дил аз ҳаҷри ту гӯйё,
Шаби ҳичрони ту рӯзи вафот аст [1, с.17].

Дили бераҳми ту раҳим шавад,
Ғар зи ҳоли дилам шавад хабарат [1, с. 19].

Натвон гилаи ту кард, агарчи,
Аз дил ба сари забон расидаст [1, с. 20].

Албатта, муассирӣ, оҳангнокӣ, тобиши нозуки маъноии вожаҳои шеърӣ низ дар истифодаи устодона ва шоиронаи орояхҳои суҳан шакл мегирад. Вожаҳои шеърӣ бо услуби баланд ва бо орояхҳои суҳан чун тавсиф, ташбеҳ, муболиға, истиора, тазод рабти ногустастанӣ доранд. Бинобар ин, ҷоиш донистем, ки баъзеи онҳоро бо корбурди вожаи “дил” таҳлил намоем.

Ташбеҳ:

Маро таъсири ишқат бар дил омад,
Ҳама даъвии ақлам ботил омад.
Ҳама рӯи замин ёре гузидам,
Валекин дар вафо *сангиндил* омад [1, с.63].

дар чойи дигар

Оҳандило, дилам зи фироқи ту бишканад,
К-ӯро ба дасти сабр дар оҳан гирифтаам [1, с.100].

Тавсиф:

Турки ман, эй ман саги ҳиндуи ту,
Дурам аз рӯи ту, дур аз мӯи ту.
Бар лабу чашмат ниҳодам дину *дил*,
Ҳар ду бар *тоқи хами абрӯи* ту [1, с.130].

ё:

Қоно, дилам аз холи сиёҳи ту ба ҳолест,
К-имрӯз бар онам, ки на *дил*, *нуқтаи* холест [1, с.34].

Муболиға:

То *дили мушкани* ман дар корат аст,
Озуи чони ман дидорат аст.
Дил туро додам, ва гар фон боядат,
Ҳам фидои лаъли шаккарбори туст [1, с. 18].

Хуштарам он нест, ки *дил бурдаӣ*,
Дил дари чон мебарад, он хуштар аст [1, с. 27].

Калимасозӣ қисмати бечунучаро ба ҳодисаҳои луғавӣ ва хусусияти маъноии калима ва сохтори вожаҳои шеърӣ аст. Дар оянда дар таркиби ибораҳо омадани калимаҳои тавсифӣ ё калимаҳои ифодакунандаи сифату хусусиятҳои ашёву ҳодисаҳои гуногун зарурати ба назар гирифтани баъзе қолабҳои ибораҳои тавсифиро ба миён мегузорад. Мисолҳои зерин ва таҳлилу таҳқиқи онҳо нисбат ба хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории вожаҳои шеърӣ маводи бештар дода, таҳқиқу таҳлили луғавӣ хусусияти онро бештару бештар нишон медиҳад. Истифодаи бамавриди калимаҳои содаву одӣ, калимаву таркибҳои гуфтугӯӣ бо обурани бадеӣ ашъори ӯро рангину хотирнишин гардондааст.

1. Вожаи *дил* – калимаи сода: дар ғазалиёти Анварии Абевардӣ калимаи *дил* дар шакли сода хеле зиёд истифода шудааст:

Дил бе ту ба сад ҳазор зорист,
Чон дар кафи сад ҳазор хорист [1, с.32].

Чон нақши руҳи ту бар нигин дорад,
Дил доғи ғами ту бар сури дорад [1, с.45].

Ба бели ишқи ту *дил* гил надорад,
Ки роҳи ишқи ту манзил надорад [1, с.47].

Дар ғами ҳаҷр сабри ман бирасид,
Дил ба мақсуди кор менарасад [1, с.58].

2. Калимаҳои мураккаб бо чӯзӣ *дил* дар ғазалиёти Анварӣ хеле зиёданд. Чун: *дилхаста*, *дилсӯхта*, *диловез*, *сангиндил*, *дилҷӯй*, *дилфиреб*, *дилафрӯз*, *дилдор*, *дилбар*, *форигдил*, *дилтанг*, *дилозор*, *хушдил*, *дишуда*, *дилхун*, *ҳамдил*, *муқомирдил*, *дилситон*, *тангдил*, *дилором*, *дишод*, *дилсупорӣ*, *дилфиреб*, *дилфигор* ва ғайра.

Чун орзуи *тангдилон* дер расидӣ,
Чун дӯстии *сангдилон* зуд бирафтӣ [1, с.138].

ё:

Оҳанг ба чони мани *дилсӯхта* кардӣ,
Чун дар дили ман ишқ биафзуд, бирафтӣ [1, с.139].

Боғи *форигдилон* баранг бувад,
Ранги ғофил чу арғувон бошад [1, с. 50].

Бо ишқ даромадам ба *дилтангӣ*,
К-охир дили ӯ дигар нахоҳад шуд [1, с. 61].

Бо рӯйи *дилафрӯзат* сомон бинамемонад,
Бо зулфи чахонсӯзат имон бинамемонад [1, с. 64].

Агар аз рӯйи сохти чузъҳо ба ҳиссаҳои нутқ гурӯҳбандӣ намоем, чузъи асосӣ *А*, чузъи дуҷум *Д*, пас, *дилхун А+Д* / чузъи асосӣ исм ва дуҷум низ исм. Яъне *АИ+ДИ*. Дар вожаи дигар, *хушдил*, *тангдил* *С*- сифат, *ДС+АИ* аст: *дилбар*, *дилафрӯз*, *дилситон* *Ф*- феъл *АИ+ДФ* ва ғайра.

3. Истифодаи ибораву таркибҳо бо калимаи *дил*. Корбурди ибораву таркибҳои шиному пурмаънӣ ба монанди *хуни дил*, *дарди дил*, *дилу дин*, *тарси дил*, *чону дил*, *дили мушкин*, *савдои дил*, *дили бераҳм*, *кори дил*, *дили ҳаросон*, *дилро некупероя*, *дили пургам*, *тарки дил*, *дили реш*, *сирати дил*, *дил харидан*, *рози дил*, *домани дил*, *хуррам дил*, *диле ҳазин*, *дил бибурдан*, *султони дил*, *созгори дил*, *миёни дил*, *дил эмин*, *дари дил*, *ҳуҷраи дил*, *пойи дил*, *мизочи дил*, *гӯши дил*, *коми дил*, *оташи дил*, *гирди пою сари дил* *баромадан*, *хуни дил* *хӯрдан*, *дил дар ҳаваси чон баромадан*, *дил умр ба ишқ додан* ва ғайраҳо ба забони шеър пайваста муассирӣ ва эҳсосоти зиёд илова мегардад. Ин гуна ибораҳо дар забони адабиёти классикӣ нодир нестанд, вале корбасту корбурди чунин ибораҳои дилнишин ба хунари шоиронаву камолоти суҳанвари шоир алоқамандии зиёд дорад. Масалан:

Чун чашмат аз чафо мижа барҳам намезанад,
Чашмаш ба **хуни дил** мижа то кай кунад ҳичоб [1, с.15].

Дарди дил чандон ки ғунҷад дар замир,
Ҳосиласт аз ишқ, дилдорӣ кучост [1, с. 17].

Дилу дин мебариву аҳду қавлат.
Фарёду нолаҳои **дили зор-зори** мо [1, с. 14].

Дил зи бесабрӣ ҳамезад лофи ишқ,
Гуфт: Дорам сабр, - пиндор, ки надошт [1, с. 37].

Дил кадомин саг бувад чойе, ки сад чони азиз,
Дар рикоби камтарин шогирди сагбон меравад...
Дар миёни *оташи дил* гарчи ҳар шаб то ба рӯз
Чонам аз ёди лабаш дар оби ҳайвон меравад [1, с. 80].

Дил бештар ба дида биполуду ҳамчунон
Як зарра-ш орзуи ту камтар намешавад [1, с. 82].

Эй ошиқони гетӣ, ёрӣ диҳед, ёрӣ,
Он сангдил диламро хорӣ намуд, хорӣ.
Чун дӯстони якдил *дил пеши ту ниҳодам*,
Баста ба дӯстӣ дил, бинмуда дӯстдорӣ [1, с. 148].

Хулоса, вожаи “дил” дар ғазалиёти Анварӣ хеле серистеъмол буда, бо чузъи “дил” калимаву ибораҳои шоирона устокорона сохта ва эҷод шудаанд, вале дар шакли як мақола наметавон ҳамаи онро мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор дод. Ҳатто бе муболиға, оид ба вожаи “дил”, ки қариб дар ҳамаи ғазалҳои шоир ду-се маротиба истифода шудааст, метавон як таҳқиқоти пурраи илмӣ анҷом дод.

Муқарриз: Исмаилов Ш. – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абебардӣ, А. Ғазалиёт / А. Абебардӣ. - Душанбе, 2011. -167 с.
2. Виноградов, В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. - М., 1963. - 237 с.
3. Галкина – Федорук, Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке // Сборник статей по языкознанию / Е.М. Галкина - Федорук. - М., 1958. – С.103-125.
4. Ғаниева, С. Калимаҳои мураккаб бо чузъи дил ва таносуби онҳо бо воҳидҳои фразеологӣ / С. Ғаниева // Паёми Донишгоҳ. – Душанбе, 1990. - №1. -С.14-19.

5. Каримов, Ш. Семантикаи вохидҳои луғавии ғазалиёти Ҳофиз / Ш. Каримов. – Душанбе, 1990. – 146 с.
6. Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста / Ю.М. Лотман. - Л.: Просвещение, 1972. – 270с.
7. Мухаммадхусайни Бурҳон. Бурҳони котеъ / Бурҳон Мухаммадхусайн. Ҷилди 2. – Душанбе: Адиб, 2004.
8. Саломов, М. Ифодаи мачоз дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ / М. Саломов. – Душанбе, 2001. – 137 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-2. – М.: Советская энциклопедия, 1969.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1-2. – Д.: Советская энциклопедия, 2008.
11. Хаскашев, Т.Н. Маҳорати забондонӣ ва пешаи забоншиносӣ / Т.Н. Хаскашев // Лексикаи забони адабии тоҷик. – Душанбе, 1997. - С.3-6.
12. Ҳалимов, С. Баъзе хусусиятҳои забони осори манзум дар асрҳои XI-III – XIV / С. Ҳалимов // Масъалаҳои забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1990. – С.85-93.
13. Ҳошимов, С. Истифодаи калимаҳои мураккаби тоҷиб дар ашъори Камоли Хучандӣ / С. Ҳошимов. - Табрез, 1996.
14. Ҷӯраев, Р. Этимологияи сад калима / Р.Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф, 1985.
15. Шанский, Н.М. В мире слов / Н.М. Шанский. – М.: Просвещение, 1971. - 214 с.
16. Ш.Исматуллоҳ. Дафтарӣ ишқ / Ш. Исматуллоҳ // Баъзе хусусиятҳои лексикӣ-семантикии ғазалиёти Камоли Хучандӣ. - Душанбе: Ирфон, 2007. - 141 с.
17. Шмелев, Д.Н. Слова и образ / Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1964. – 124 с.

КОРБАСТИ ВОЖАИ “ДИЛ” ДАР АШЪОРИ АНВАРӢ

Мавзӯи асосии ғазалҳои Анварӣ ишқу ошиқӣ, бевафои маъшуқа, вазъу шикасти замона, накуҳиши аҳли он, баъни ҳоли худ ва ғ. мебошад. Забони ғазалиёти шоир сода, оммафаҳм, рағбат аст. Махсусан, дар ашъори шоиронаи Анварӣ вожаҳои шеърӣ ифодакунандаи узви бадан ё бо ифодаи дигар соматизмҳои муассирӣ, ҷанбаи баланди эмотсионалӣ, истифодаи нозуқонаи ороҳҳои суханро касб намудаанд. Дар ин мақола калимаи *дил* мавриди таҳлил қарор мегирад. Анварӣ Абевардӣ ба воситаи калимаву ибораҳои *дилхаста*, *дилсӯхта*, *диловез*, *дили зор*, *дарди дил*, *дилфиғор*, *дили пуртамаъ* ва *ғайра* ҳиссиёти ботинии ошиқи ҳақиқӣ ошкор менамояд. Ибораҳои таркибҳои шинамҳои пурмаъӣ ба монанди *хуни дил*, *дарди дил*, *дилу дин*, *тарси дил*, *ҷону дил*, *пойи дил*, *мизочи дил*, *ғӯши дил*, *коми дил*, *оташи дил*, *гирди пою сари дил* баромадан, *хуни дил* хӯрдан, *дил дар ҳаваси ҷон баромадан*, *дил умр ба ишқ додан* ва ғайраҳо дар забони адабии классикӣ мо нодир нестанд, вале корбасту корбурди чунин ибораҳои дилнишин ба хунари шоириву камолоти суханварӣ шоир алоқамандии зиёд дорад.

Калидвожаҳо: вожа, соматизм, дил, ороҳҳои сухан, калимаҳои сода, калимаҳои мураккаб, ибора ва таркибҳо, лексикаи шоирона, камолоти суханварӣ.

УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОВА «СЕРДЦЕ» В ПОЭЗИИ АНВАРИ

Основная тема газелей Анвари – любовь, неверность возлюбленного, сложившееся положение и обиды, неуважение к своему народу, самовыражение и др. Язык поэзии поэта прост, понятен и бегл. В частности, в стихах Анвари поэтические слова, обозначающие части тела или выражающие другие соматизмы, приобрели действенность, высокую эмоциональную окраску, тонкое использование речевых оборотов. В данной статье анализируется слово «*дил*» - сердце. Внутренние переживания Анвари Абеварди через слова и выражения: «*дилхаста*, *дилсӯхта*, *диловез*, *дили зор*, *дарди дил*, *дилфиғор*, *дили пуртамаъ*» и т. д. раскрывают внутренние чувства истинного влюбленного. Значимые выражения и фразы, такие как: «*хуни дил*, *дарди дил*, *дилу дин*, *тарси дил*, *ҷону дил*, *пойи дил*, *мизочи дил*, *ғӯши дил*, *коми дил*, *оташи дил*, *гирди пою сари дил* баромадан, *хуни дил* хӯрдан, *дил дар ҳаваси ҷон баромадан*, *дил умр ба ишқ додан*» и т. д. нередки в языке нашей классической литературы, но использование таких душевных фраз во многом связано с поэтическим искусством и совершенством поэтической речи.

Ключевые слова: лексика, соматизм, сердце, речевые обороты, простые слова, сложные слова, словосочетания и сочинения, поэтическая лексика, совершенство речи.

USE OF THE WORD “HEART” IN ANVARI’S POETRY

The central theme of Anvari's gazels is love, the beloved's infidelity, the current situation and resentment, disrespect for one's people, self-expression, etc. The language of the poet's poetry is simple, understandable and fluent. In Anvari's poems, poetic words denoting parts of the body or expressing other somatics acquired effectiveness, high emotional colouring, and subtle use of speech turns. This article analyzes the word "dil" - the heart. Anvari Abewardi's inner experiences through words and expressions: «*dilhasta*, *dilsuhta*, *dilovez*, *dili zor*, *dardi dil*, *dilfigor*, *dili purtama*», etc. reveals the feelings of a true lover. Meaningful expressions and phrases, such as: «*khuni dil*, *dardi dil*, *dilu din*, *tarsi dil*, *jonu dil*, *poyi dil*, *mizoji dil*, *goshi dil*, *komi dil*, *otashi dil*, *hirdi poyou*, *sari dil baromadan*, *khuni dil khurdan*, *dil dar havasi jon baromadan*, *dil umr ba ishq dodan*», etc. are not rare in the language of our classical literature, but the use of such soulful phrases is primarily associated with poetic art and the perfection of poetic speech.

Key words: vocabulary, somatism, heart, speech turns, simple words, compound words, phrases and compositions, poetic language, speech perfection.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Донаева Сайёра Сулаймоновна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй, кафедраи таърихи забон ва типология, факултети филологияи тоҷик. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 93-553-50-47

Сведения об авторе: *Донаева Сайёра Сулаймоновна* – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра истории языка и типологии, факультет таджикской филологии. **Адрес:** 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 93-553-50-47

Information about the author: *Donaeva Sayora Sulaimonovna* - Tajik National University, applicant of the Department of the History of Language and Typology faculty of Tajik Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. Phone: (+992) 93-553-50-47

Зокиров А.М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муоширати инсонӣ ба қолабҳои ба таври умум қабулшуда ва қолабҳои хосси фарҳангӣ асос ёфтааст. Ҳамаи ин унсурҳо ҳаёти одамро осон гардонид, барои самтёбӣ дар ҷаҳон ва ҷамъият кумак мекунад. Илова бар ин, ин намунаҳо ва қолабҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт мушоҳида кардан мумкин аст ва яке аз навҳои онҳо хурофот, таассуб, боварҳо ва фолҳо мебошанд. Дар тури ҳазорҳо соли тараққиёти худ инсоният на танҳо донишҳои илмӣ азимро, ки барои пешрафт зарур аст, андӯхтааст балки бисёр ақидаҳои бардурӯғро дар бораи олами атрофи мо, дар бораи табиат ва хусусияти донишҳои мо ҷамъ кардааст. Ба онҳо хурофот, таассуб, боварҳо, фолҳо, фолбиниҳои гуногун ва эътиқод ба тӯмору тилисмҳо ва ғайра мансуб мебошанд.

Аммо сарфи назар аз шаклҳо ва зухуроти гуногун, онҳоро робита бо қувваҳои ондунёӣ, пурасрор, ки гӯё ба ҳаёти инсонӣ таъсир мерасонанд, муттаҳид мекунад. Боварҳо дар давраи тафаккури асотирӣ ташаккул ёфтаанд, бинобар ин, онҳо вазифаҳои ба устура хосро иҷро мекунад:

- вазифае, ки бо шарҳи олам дар сатҳи тасаввуротҳои мучаррад ва имконнопазир дар бораи пайдоиш, инкишоф ва қувваҳои онҳоро идоракунонда алоқаманд аст;

- вазифаи психотерапевтӣ, вақте ки устура чизи берун аз назоратро иваз мекунад.

Дар асоси устура ягонагии тасаввурот дар бораи арзишҳо, уҳдадорихои одамон дар назди ҳамдигар ва ғайра қарор гирифтаанд.

Ҳама динҳо ва хурофотҳо бар эътиқод ба чизи фавқуттабӣ асос ёфтаанд. Ба ибораи дигар, дар сарчашмаи тамоми динҳои муосир ҳамон як тасаввуротҳо дар бораи олам қарор доштанд, ки эътиқод, хурофот ва таассубҳоеро ба вучуд овардаанд, ки то имрӯз боқӣ мондаанд. Боварҳо қадамҳои аввалин ба сӯи дин ҳамчун низомии назарҳои муайян ба олам ба шумор мерафтанд.

Ба гуфтаи Ю.Боченский, хурофот эътиқодест, ки албатта, бениҳоят дурӯғ аст, аммо бо вучуди ин, бешубҳа, ҳақиқӣ ҳисобида мешавад [1, с.7]. Ба ақидаи ӯ, хурофот эътиқод ба чизи фавқуттабӣ, пурасрор, бардурӯғ, эътиқод ба фолҳо мебошад. Ӯ мафҳуми «хурофот»-ро ҳамчун чизи бардурӯғ, мутаассибона, тасаввурот дар бораи чизе, ки одат шудааст, медонист.

Аммо бо итминон гуфтан мумкин аст, ки боварҳо, хурофот ва таассуб инҳо намунаҳо, шаклҳо, мисолҳо ва таълимоти муайяне мебошанд, ки барои тавсифи гузаштаи фарҳангӣ, бозтавлиди таҷрибаи иҷтимоӣ ва ҷамъбасти моҳияти фарҳанги забонӣ кумак мекунад.

Хурофот маҳсули фобияҳост, ки табиати онҳо бо усулҳои қадимӣ ва ирсӣ асоснок карда шудааст. Омилҳои беруна ҳамчун асоси чунин навъи фобия хизмат мекунад. Инсон наметавонад омилҳои беруна, аз қабилӣ офатҳои табииро назорат кунад, онҳоро тағйир диҳад ё пешгирӣ кунад. Ба ин падидаҳо бахшидани маънӣ, хосиятҳои муқаддасӣ ба муқаддас шудани онҳо ё ба дарки онҳо аз тариқи калима, рамз ё матн, ки рамзи муқаддаси ин ё он падидаро инъикос мекунад, оварда мерасонад.

Таассубҳо аз ҷониби фобияҳои шахсиятӣ тавлид мешаванд, онҳо дар ҷараёни таҳайюли инсон ба вучуд меоянд, илова бар ин, табиати онҳо мустақиман аз психика вобаста мебошад. Решаҳои онҳоро бо омӯзиши маросимҳо ва расму оинҳои бутпарастӣ ба осонӣ пайгирӣ кардан мумкин аст.

Бояд гуфт, ки бо вучуди он ки ҳамаи боварҳо ва хурофотҳо бо тарзҳои гуногун шарҳ дода шуда, мафҳум ва тафсириҳои гуногун доранд, вале аз ҷиҳати иҷтимоӣ-фарҳангӣ онҳо муайян шудаанд. Аҳаммият ва иттилоотнокии онҳоро инкор кардан мумкин нест, зеро онҳо ба дарк ва бомуваффақият амалӣ намудани муоширати байнифарҳангӣ, шиносӣ бо фарҳангҳои ҷаҳон мусоидат мекунад.

Ҳамин тариқ, хурофот ҳамчун эътиқод ба баъзе қувваҳои ондунёӣ, эътиқод ба он, ки инҳо қувваҳои дониста мешаванд, ки метавонанд муҳофизат, тасалли диҳанд ё барои ба даст овардани ягон натиҷа кумак расонанд. Албатта, бо кумаки қувваҳои фавқуттабӣ ба

ояндаи наздик назар кардан мумкин буда, шояд ба шахс тасмими дуруст пешгӯӣ карда шавад.

Дар баробари хурофот, фолҳои мардумӣ яке аз қадимтарин жанрҳои фолклорӣ ба ҳисоб рафта, фарҳанг, зиндагии қавми муайяни дорои фарҳангу забони худ, инчунин табиати ҳастии инсонро инъикос мекунанд.

Фолҳои умумихалқӣ як жанри бемайлони ташаккулёбандаи фолклорӣ ба шумор рафта, хусусиятҳои ғаёлияти худро дар истифодаи нутқӣ ба сифати воситаҳои забонии ифодаи манъ, иҷозат, огоҳӣ, дастур, насихат ва ғайра нишон медиҳад.

Фолҳоро ҳамчун шарҳи вазъиятҳои муайян тавсиф кардан мумкин буда, онҳо доираи васеи изҳороти аз ҷиҳати семантика гуногунро ташкил дода, ба гурӯҳҳои гуногун тақсим мешаванд.

Ҳар давраи замон фолҳои худро ба вучуд меоварад, ҳаётан муҳим будани мақолҳои халқӣ чунин аст, ки: «... дар ҳаёт чӣ қадар чизҳои нофаҳмо ва пурасрор ҳастанд ва аз тарафи дигар, зеро ин нишонаҳо ба чизе асос ёфтаанд, агар оммаи садмиллиона одамони одӣ ба онҳо, ки ҳамчун қонунҳои нонавишташудаи кодексҳои рафторӣ ба шумор мераванд, бовар мекунанд» [2, с.218].

Омӯзиши фолҳои халқӣ мавриди таваҷҷуҳи олимони муҳаққикон қарор гирифта, ҳамеша дар илм мавҷуд буд, аммо фолҳо ҳамчун воҳидҳои фолклорӣ баррасӣ шуда, онҳо якҷоя бо зарбулмасалу мақолҳо, дуоҳо, муаммоҳо гирд оварда шуда, дар луғатномаҳои асри XVIII – XX ҳамзамон сабт карда мешуданд.

Аз замонҳои қадим фолҳои обу ҳаво, аз ҷумла фолҳои метеорологӣ ва кишоварзӣ, ба мушоҳидаҳои мунтазами падидаҳои табиӣ, даврагии онҳо, робитаи сабабию натиҷавии байни падидаҳои табиӣ ва таъсири онҳо ба зироатҳо, ба тарзи ибтидоии ҳаёти худ, чорводорӣ ва кишоварзӣ асос ёфта, инсон худро пурра ба модар – табиат, ки аз он тамоми некуахлоқии ӯ, тамоми воситаҳои рӯзгори ӯ вобаста буд, комилан бахшида буд. Инсон бояд падидаҳои мухталифи онро мушоҳида карда, бо диққати монданашаванда ба ҳаракати ҷирмҳои осмонӣ, ба дурахшиш ва ҳомӯшшавии онҳо, ба ранги субҳу абрӯҳо нигариста, ба раъду барқ ва шамолҳои вазанда гӯш андохта, шукуфтан ва гулкунии дарахтон, омадан ва рафтани парандагонро пай барад [3, с.15].

Падидаҳои табиӣ ҳамчун як навъ аломате амал мекарданд, ки бо ёрии он маълумот дар бораи обу ҳаво ба даст оварда шуда, онҳо гӯё ба моҳияти рамзии фолҳое, ки ба сифати номинатсияи дуумдараҷа амал мекунанд, ишора мекарданд. «Нақшаи ифода»-и фолҳо ва хабардиҳандагон бо такрори ҳамарӯза ташаккул ёфта наметавонанд. Он бояд таъкид карда шавад ва аксар вақт аз воқеият канда шавад. Танҳо дар он сурат он «хонда ва тафсир» карда хоҳад шуд. Тафсир аксар вақт одиро ба ғайриодӣ, ғайривоқеиро ба воқеӣ оварда мерасонад [4, с.90].

Фолҳои маишӣ одатан ҳамчун хурофоте баррасӣ мешаванд, ки асоси объективӣ надошта, бо ҳеҷ чиз сабабноқ нашудаанд. Масалан, тоҷикон чунин фол доранд, ки: *агар меҳмони нохоста ба ҳар ҳол ба хона омада бошад, он гоҳ пас аз рафтани соҳибхона чорӯбро ба даст гирифта, ба рӯфтани фарш оғоз мекунад. Ҳамин тариқ, ӯ хонаро аз неруи бади овардаи нафари омада наҷот медиҳад. Ба тариқи дигар, агар меҳмон меҳмони хоста бошад, аз пасаш оби пок поида мешавад. Он гоҳ ин шахс боз ба хона бармегардад*.

Инчунин: *вақте тоҷикон барои оилаи худ хонаи нав бунёд мекунанд, дар зерӣ кунҷи хонаи оянда танга мегузоранд. Ин кор барои он карда мешавад, ки дар хонаи нав ҳамеша пул бошад.*

Ҳамин тавр, дар хурофот падидаҳо дар асоси тасаввуроти устуравӣ, шабехиятҳои муайян карда мешаванд, ки дар замони қадим ба вучуд омада, аз «майли тафаккури мардум ба пайдо кардани шабех дар ҳама чиз» ташаккул ёфтаанд [5, с.340].

Фолҳои муҳим бо чорӯб низ алоқаманд ҳастанд. Нохушӣ ба хона бо чорӯби рӯи фарш намеояд. Ҳеҷ соҳибхона ҷуръат намекунад, ки онро дар ҳолати амудӣ гузорад. Занони тоҷик дар як рӯз бо ду чорӯб намерӯбанд, зеро бо ин роҳ боигариро аз хона рӯфтан мумкин аст.

Хурофот аз маросимҳо, расму ойинҳо, фолбиниҳо, эътиқод ба хобҳо, ба он ки талаффузи исми оинӣ кофист, то имкони интизор шудани иҷрои хоҳиш аз ҷониби қувваҳои ондунӣ пайдо шуда, оянда рамзҳои карда шуда, сари вақт ба он омодагӣ дида шавад, ба вучуд омадаанд.

Дар фолу хурофотҳои халқӣ таносуби гуногуни маъноҳои асосии грамматикӣ пешгӯӣ, умумият ва шабоҳати онҳо вучуд дошта метавонад. Семантикаи пешгӯӣ, пешбинӣ, тахмин, ғайбигӯӣҳо барои ҳамаи намудҳои фолҳо чизи асосӣ, заминавӣ, ба андозаи баробар хос мебошад. Ин семантика метавонад беруни, равшан, возеҳ ва дохилӣ ниҳон бошад. Дараҷаи ифодаёбии ин семантика дар ашёи рӯзгор хеле фарқ мекунад. Дар фолҳои ҳамагӯна пешгӯӣҳо одатан ҳамчун зер дар назар дошта мешаванд: *ба кӯдак номи тифли фавтидаро додан мумкин нест*.

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки хурофот бо ҳаёти ҳамагӯнаи инсон алоқаманд буда, бо кумаки онҳо чарағи ҳар гуна рӯйдодҳои барои субъект муҳимро танзим карда, онҳоро назорат карда, сатҳи изтиробро коҳиш дода, ба худ эътимод пайдо кардан мумкин аст. Шояд, аз ҳамин сабаб хурофотҳо устувортар ва пойдортар буданд.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» вожаи ба хурофот наздики «таассуб» ба се маънӣ – пуштибонии комил ё душманӣ нисбат ба шахс, ҳифозат ва пуштибонӣ аз чизе, парҳез аз чизе, пойбандӣ ба дидгоҳҳои динӣ ва урфу одатҳои куҳнаи миллӣ, мутаассибӣ ва қасосгирӣ маънидод шудааст [6, с.58].

Вожаи «ҷаҳолат» дар луғати зикршуда ҳамчун нодонӣ, беҳабарӣ, торикӣ, ваҳшигарӣ, барбарӣ, аблаҳӣ маънидод шудааст. Дар ин маврид вожаи «ҷаҳолатпараст» низ шояд таваҷҷуҳ буда, ҳамчун ҷоҳил, каси торик, маърифатбегар, бемаърифат, душмани фарҳанг ва ғайра маънидод мешавад [6, с.58].

Тавре маълум мегардад, мафҳумҳои «хурофот», «ҷаҳолат» ва «таассуб» бо тамоми маъноҳои маъноӣ тобиши манфӣ пайдо карда, ба раванди муътадили рушди ҷомеа, баҳусус ҷаҳонбинии илмӣ монеа эҷод мекунанд.

Бешак, таассуб ва хурофот ба ҷаҳонбинӣ ва рушди ҷомеаи башарӣ, баҳусус дар давраи асрҳои миёнаи аврупоӣ низ таъсири манфӣ гузоштаанд. Вале воқеияти ҳаёт собит кард, ки танҳо бо роҳи барҳам додани хурофот, догматизми динӣ ва истифодаи донишҳои амалӣ ҷаҳонбинии ҷамъиятиро аз таъсири манфӣ наҷот дода, алоқаи воқеии илмро бо истисолот таъмин кардан мумкин аст [7].

Дар луғати тафсирии забони русӣ зери таҳрири С.Л. Кузнетсов, таърифи зерини истилоҳи «хурофот» оварда шудааст – он «таассубест, ки ба эътиқод ба ягон чизи ғайриқонунии асос ёфтааст» [8, с.809]. Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки мафҳумҳои «таассуб» ва «хурофот» ҳамчун том ва қисм ба ҳам алоқаманданд. Мафҳуми «таассуб» мафҳуми «хурофот»-ро дар заминаи маъноӣ умумӣ ғайриқонуний, «ғайриқонуний» дар бар мегирад. Т.Ф. Гусакова дар таҳқиқоти диссертатсионии худ [9, с.10] ин истилоҳро ҷудо карда нишон медиҳад, ки мафҳуми «хурофот» танҳо як ҳолати махсуси таассубро муайян мекунад. Дар ин ҷо ақидаи М.И. Шахнович низ муносиб мебошад, ки гуфтааст: «Ҳар як хурофот таассуб аст, аммо на ҳар як таассуб хурофот мебошад» [10, с.5].

Луғати омӯзишии пешрафтаи Оксфорд маънои зерини мафҳумро инъикос мекунад: хурофот (аксаран манфӣ) – эътиқод ба он, ки баъзе ҳодисаҳо аз нуқтаи назари мантиқ ё илм шарҳ додан ғайриимкон аст; эътиқод ба он ки баъзе ҳодисаҳо неқӣ ё бадӣ меоранд [11, с.1541].

Т.Ф. Гусакова қайд мекунад, ки хурофотҳо мисли дигар таассубҳо ҳамчун осори руҳонӣ, падидаҳои фарҳангии боқимонда амал мекунанд [8, с.98]. То асри XX хурофот тақрибан ҳамеша ҳамчун муқобили эътиқод – ҳамчун эътиқоди бардурӯғ, ки ҳилофи догмаҳои динӣ ё ҳамчун пайравӣ ба як дини дигар, бардурӯғ мебошад, ба назар гирифта мешуд.

Тавре мебинем, дар пажӯҳишҳои дар боло баррасишуда, ки ба таҳқиқи масъалаи таассуб бахшида шудаанд, мафҳумҳои «таассуб» ва «хурофот» тафриқа нагирифта, хурофот яке аз ҳолатҳои ҷузъии таассуб дониста мешавад.

Дар яке аз соҳаҳои адабиётшиносӣ – фолклоршиносӣ хурофотҳо аз тариқи матнҳои фолклорӣ баррасӣ шуда, ҳамчун воҳидҳои забонӣ хурофотҳо дар паремиялогия – фанни забоншиносӣ таҳқиқ мешаванд.

Дар паремиялогия хурофотҳо, фолҳо, таассубҳо, фолбинӣҳо, хобҳои пешгӯӣ ҳамчун паремияҳо баррасӣ шуда, дорой вазифаи пешгӯикунонда мебошанд. Инҳо чунин аломатҳои хосе мебошанд, ки соҳибони анъанаи фарҳангӣ барои бунёди рафтори худ шарҳ дода, истифода мекунанд. Таҳқиқотчи Е. Павлова пешниҳод мекунад, ки навъҳои паремияҳои пешгӯикунонда дар як намуди фолҳо муттаҳид карда шаванд, зеро боварҳои ин фолҳои

хурофотӣ, хобҳои «пешгӯӣ» – фолҳои хоббинишаванда ва фолбиниҳо – фолҳои алтернативие мебошанд, ки мабдаи мусбат ва манфиро доро мебошанд [11, с.249-299].

Агар пешгӯӣ дар фолбиниҳо ва таъбирҳои хобҳо танҳо ба тасаввуроти хурофотӣ асос ёфта бошад, пас вазифаи пешгӯикунандагии фолҳо дар асоси мушоҳидаҳои чандинкарата санҷидашуда аз болои олами атроф низ татбиқ шуда метавонад. М.И. Шахнович фолҳоро ба «ҳақиқӣ» ва «хурофотӣ» тақсим мекунад [27, с.12]. Э.Г. Павлова фолҳои «табӣӣ» ва «хурофотӣ»-ро муайян мекунад [15, с.15]. Ба назар чунин мерасад, ки танҳо он воҳидҳои забониеро ба хурофотҳо нисбат додан мумкин аст, ки дар онҳо барои одами муосир барқарор кардани робитаи мантиқӣ байни вазъият ва оқибати пешбинишаванда душвор мебошад. Фолҳои мардумӣ дар бораи обу ҳаво зухуроти нодонӣ ё хурофот набуда, балки аз маводи хеле муҳимме иборат мебошанд, ки омӯзиш, санҷиш ва истифодаро дар метеорологияи амалӣ тақозо мекунад.

Усулҳои баёни шифоҳӣ гуногун: аз воҳиди муъҷазӣ устувори забонӣ то тавсифи густурдаи матнӣ буда метавонанд. Паремиологҳо фолҳоро ҳамчун воҳидҳои забонӣ (объекти маҳз паремиология) ва тавсифоти нутқӣ, матнии фолҳо ҳадагзорӣ мекунад.

Тавре ки Н.Н. Иванов қайд мекунад, тавсифи фол дар матн, ки ҳар дафъа вобаста ба вазифаи лаҳза дар асоси фол ҳамчун як воҳиди равонӣ аз нав сохта мешавад, метавонад дараҷаи гуногуни пуррагӣ ва на ҳамеша таркиби қатъиян мустаҳкамшудаи ҷузъҳо бар хилофи фол – воҳиди забоние дошта бошад, ки дорои устуворӣ, яъне муътадили сохтори синтаксисӣ ва таркиби ҷузъӣ ва такроршавандагӣ мебошад [11, с.6].

Бояд қайд кард, ки эҷодиёти асотирии ниёғони халқӣ тоҷик дер боз объекти таҳқиқоти илмӣ филологияи Эрон ба шумор мерафт. Аз ҷумлаи муаллифони қорҳои В.В. Бартолд, А.Кристенсен, К.А.Иноземтсев, Г. Нюберг, М. Софа, М. Монн ва дигаронро махсус қайд кардан лозим аст.

Гуногунии таҷрибаи динӣ ва ҷанбаҳои иҷтимоию фалсафии тавсеагари динӣ дар асарҳои илмӣ чунин муаллифон ба монанди Вилиям Џеймс [7, с.2], Ф.А.Селиванов [20], Е.М. Дринова [9, с.31-36], Л. Фейербах [25] ва дигарон баррасӣ шудаанд. Е.Н. Люлчак [13] дар бораи падидаи «таассуби динӣ», бутпарастӣ ва шайтонпарастӣ навишта, Ю.М. Рой [18] чунин падидаи «имон»-ро мавриди омӯзиш қарор додааст, ки ба таассуб табдил меёбад.

Дар гурӯҳи исмҳои номҳои олиҳаҳое, ки дар забони авестой аз нигоҳи дини зардуштӣ инъикос ёфтаанд, ҷойгоҳи махсусро ишғол менамоянд. Баъдан ин номҳо ба забонҳои баъдӣ гузаштанд. Ин махсусан ба лугате дахл дорад, ки олиҳаҳо, симоҳо, ҳодисаҳо ва амалҳои манфиро инъикос мекунад. Сарфи назар аз он ки ин вожаҳо дар асл ба калимаҳое, ки маънои ҷизи маъмулӣ, аз ҷониби умум пазируфташударо ифода мекунад, муродифанд, онҳо дар айни замон маъноҳои манфиро ифода мекунад, зеро ин вожаҳо дар забони авестой маънои манфӣ доштанд. Аммо, ин тобишҳои манфӣ қаблан дар забони тоҷикӣ ва дар он минтақаҳое, ки дини зардуштӣ ҷойи дини асосиро нагирифта буд, вучуд надоштанд [1, с.78].

Ба чунин навъи вожаҳо мафҳуми «доия», ки дар забонҳои бостонии эронӣ маънои «модар, Худо, олиҳа»-ро дорад, мансуб аст ва танҳо бо мурури замон дар дини зардуштӣ ва бархе дигар дину боварҳо он ба «олиҳаи бардурӯғ, олиҳаи бадӣ, дев ва Ахриман» [19, с.180-192] мубаддал гардид.

Ҳамчун тасаввуроти қадимтарини асотирии ниёғони тоҷикон симоҳои «ду волидайнӣ бузург» (тавре ки онҳоро дар устураҳои халқҳои ҳинду эронӣ, ки дар Ригведа маҳфузанд, меноманд) – модари замин ва падари осмон маҳсуб меёфтанд. Ин симоҳо дар хотираи халқ ба муддати тӯлонӣ маҳфуз мондаанд.

Дар «Авесто» хислатҳои «ду волидайнӣ бузург» ба дараҷаи назаррас ба ҳудои Офтоб (осмон) Митро, ки аксар вақт бо ҳудои олии зардуштӣ Ахурамаздо пайванд пайдо мекард (аз ин ҷост зикри Митро Ахуро дар «Меҳр-Яшт» [X. 113, 145], дар «Ясно» [1, с.11; 11, с.11]), инчунин ба ҳудои замин Арматой [5, 1986, 89] ё ҳудои обу замин Аноҳито интиқол дода шудаанд. Дар Язғуломи қадим замин нан – модар ва осмон – дэд – падар номида мешуд [1, с.77].

Дар робита ба ин, фаслҳо ба нимаи занона ва нарина тақсим карда шудаанд: баҳору тобистон, ки дар ин давра замин меваю сабза медиҳад, занона ҳисобида шуда, зимистону тирамоҳ бошад, нарина номида шуданд, зеро дар ин вақт аз осмон борону барф меборад, ки заминро ҳосилхез мегардонад.

Калимаи «парӣ» (хурия; парии беша – дриада; парии обии нажда, ундина; сирена; 2. тарҷ. зебо) [22, с.477] дар забони форсӣ шакли тағйирёфтаи вожаи авестоии *pairika* мебошад. Ин вожа дар забони паҳлавӣ дар шакли *parik* ва дар забони форсии миёна ҳамчун *rang* мушоҳида мешавад. Дар забони суғдӣ ҳамчун парӣ, дар забони арманӣ дар шакли паҳлавӣ, яъне дар шакли дақиқ, бетағйири *parik* ба мушоҳида мерасад [1, с.62].

Дар Авесто парӣ ба шумори занони чодугар мансуб доништа мешавад. Аз достонҳо ва ривоятҳо мо медонем, ки парӣ як махлуқи асотирӣ, афсонавӣ мебошад. Ин вожа дар миёни тоҷикон то ҳол ба ҳамин тариқ мавриди истифода буда, ҳамчун махлуқи поки ноаён маънидод мешавад: гӯё вай фавкулода зебо буда, аз ин рӯ, чунин ном гирифтааст. Парӣ як махлуқи хеле хушхиром ва бениҳоят зебост.

Вожаҳои фолклории дев, симург, парӣ дар фолклории халқҳои эронӣ, бахусус, дар адабиёти тоҷикӣ форс, рамзҳои муҳим ба шумор мераванд. Дар раванди инкишофи мазмуни асотирӣ онҳо маъноҳои нав пайдо кардаанд, ки аз этимони аслии фарқ мекунаанд.

Калимаҳои «аждаҳор» ё «аждаҳ» аз «ачи даҳак» дар фолклории тоҷик бештар маъмуланд. Вай ё дар симои одаме, ки аз китфаш морҳои захҳок – морон месабзанд, баъзан дар шакли мори даҳшатнок тасвир карда мешавад [1, с.60].

Ҳамин тариқ, дар доираи тадқиқоти забоншиносии фарҳангшиносӣ хурофотҳо ҳамчун ҷузъҳои ғайриоқилонаи лафзии шуури рӯзмарраи тавассути анъанаҳои фарҳангии интиқолшаванда тавсиф кардан мумкин аст, ки мувофиқи онҳо шахс рафтори худро амсиласозӣ мекунад. Ба чунин ҷузъҳо фолбинӣҳо, хобҳои пешгӯӣ, фолҳо, боварҳо, инчунин персонажҳои асотирӣҳои мардумие мансубанд, ки ба манзараи забонии олами қавми муайян дохил шуда, барои ҳомилони фарҳанги муайяни забонию фарҳангӣ дорои маънои хос мебошанд.

Муқаррир: **С.Эмомалӣ** – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – Москва: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Афанасьев, А.Н. Народ – художник: Миф. Фольклор. Литература / А.Н. Афанасьев. – М.: Советская Россия, 1986. – 368 с.
3. Бохеньский Ю.М. Сто суеверий / Ю.М. Бохеньский // Краткий философский словарь. Пер. с польского М.Н. Грецкого. – М.: 1993. – 187 с. С. 7.
4. Гусакова Т.Ф. Предвзвешенность как предмет философского исследования: дис... канд. филол. наук / Т.Ф. Гусакова. - Екатеринбург, 1994. – 188 с.
5. Мамин-Сибиряк, Д.Н. Рассказы и легенды / Д.Н. Мамин-Сибиряк. – М: Правда, 1984. – 249 с.
6. Павлова, Е.Г. Опыт классификации народных примет. Паремнологические исследования / Е.Г. Павлова. - М.: Наука, 2012. – 318 с.
7. Рахимзода, Р.Х. Наука – основа развития общества. В свете выступления Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с учеными страны 18 марта 2020 года Июль 22, 2020. 11:40.
8. Современный толковый словарь русского языка / гл.ред. С.А. Кузнецов. СПб.: «Неринт», 2010. – 960 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.
10. Шахнович, М.И. Приметы верные и суеверные / М.И. Шахнович. - СПб.: Питер, 2010. – 190 с.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press, 2005.
12. Павлова, Е.Г. Опыт классификации народных примет. Паремнологические исследования / Е.Г. Павлова. - М.: Наука, 2012. – 318 с.
13. Люльчак, Е.Н. В секты попадают из-за проблем / Е.Н. Люльчак // Карагандинская православная газета «Воскресения день». – № 5.
14. Мамин-Сибиряк, Д.Н. Рассказы и легенды / Д.Н. Мамин-Сибиряк. – М: Правда, 1984. – 249 с.
15. Павлова, Е.Г. Опыт классификации народных примет. Паремнологические исследования / Е.Г. Павлова. - М.: Наука, 2012. – 318 с.
16. Приметы сартов / пер. М. Гаврилова // Туркестан. ведомости. – 1912. – 5 авг.
17. Рахимзода, Р.Х. Наука – основа развития общества. В свете выступления Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с учеными страны 18 марта 2020 года Июль 22, 2020 11:40.
18. Рой, Ю.М. Когда вера превращается в фанатизм / Ю.М. Рой. – [ЭР]. [Электронный ресурс] Режим доступа: [www.alexeyosipov.ru/web...v.../Pyt_gazuma_2010_\(A_I_Osipov\).fb2](http://www.alexeyosipov.ru/web...v.../Pyt_gazuma_2010_(A_I_Osipov).fb2) (дата обращения: 02.2015).
19. Саймиддинов, Д. Вожакиносии забони форсии миёна [Лексика среднеперсидского языка] / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
20. Селиванов, Ф.А. Поиск ошибочного и правильного / Ф.А. Селиванов. - Тюмень: Тюмен. гос. ун-т.-2003. - 120 с.

МАҲУМИ ХУРОФОТ, ТААССУБ, БОВАРҲО ВА ФОЛҲО АЗ НИҲОҲИ МУҲАҚҚИҚОН

Муаллиф дар мақолаи худ маҳуми хурофот, таассуб, боварҳо ва фолҳо аз ниҳоии муҳаққиқони ватанию хориҷи мавриди баррасӣ қарор додааст. Таъкид карда мешавад, ки дар тури ҳазорҳо соли тараққиёти худ инсоният на танҳо донишҳои илмӣ азимро, ки барои пешрафт зарур аст, андӯхтааст, балки бисёр ақидаҳои бардурӯғро дар бораи олами атрофи мо, дар бораи табиат ва хусусияти донишҳои мо ҷамъ кардааст, ки аз хурофот, таассуб, боварҳо, фолҳо, фолбинӣҳои гуногун ва эътиқод ба тӯмору тилисмҳо ва ғайра иборат

мебошанд. Хама динҳо ва хурофотҳо бар эътиқод ба чизи ғавқуттабӣ асос ёфта, дар сарчашмаи тамоми динҳои муосир ҳамон як тасаввуротҳо дар бораи олам қарор доштанд, ки эътиқод, хурофот ва таассубҳо ба вучуд овардаанд, ки то имрӯз боқӣ мондаанд. Қайд шудааст, ки боварҳо, хурофот ва таассуб инҳо намунаҳо, шаклҳо, мисолҳо ва таълимоти муайяне мебошанд, ки барои тавсифи гузаштаи фарҳангӣ, бозтавлиди таҷрибаи иҷтимоӣ ва ҷамъбасти моҳияти фарҳанги забонӣ кумак мекунад. Дар мақола дар асоси манбаҳои сершумор мафҳумҳои хурофот, фолҳои умумихалқӣ, ҷаҳолат, таассуб, симург, дев, шохӣ морон, ачина ва ғайра қушода дода шудаанд. Намудҳои асосии таассуби динӣ оварда шуда, оқибатҳои онҳо нишон дода шудаанд. Хулоса карда мешавад, ки доираи тадқиқоти забоншиносии фарҳангшиносӣ хурофотхоро ҳамчун ҷузъҳои ғайриоклонаи лафзии шуури рӯзмарраи тавассути анъанаҳои фарҳангии интиқолшаванда тавсиф кардан мумкин аст, ки мувофиқи онҳо шахс рафтори худро амсиласозӣ мекунад. Ба чунин ҷузъҳо фолбинӣ, хобҳои пешгӯӣ, фолҳо, боварҳо, инчунин персонажҳои асотирҳои мардумии мансубанд, ки ба манзараи забонии олами ҷавми муайян дохил шуда, барои ҳомилони фарҳанги муайяни забонию фарҳангӣ дорои маъноӣ хос мебошанд.

Калидвожаҳо: хурофот, таассуб, боварҳо, фолҳо, дин, фобия, падидаҳои табиӣ, маросим, урфу одат, фолклор, Авесто, Анохито, парӣ, дев, ҷаҳонбинӣ, рушди ҷомеа.

ПОНЯТИЕ О СУЕВЕРИЯХ, ФАНАТИЗМЕ, ПОВЕРЬЯХ И ПРИМЕТАХ, С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В своей статье автор рассматривает понятие суеверия, фанатизма, поверия и приметы, с точки зрения отечественных и зарубежных исследователей. Подчеркивается, что за тысячелетия своего развития человечество накопило не только огромные научные знания, необходимые для прогресса, но и накопило множество ложных представлений об окружающем нас мире, о природе и характере наших знаний, в основе которых лежат представления о суевериях и фанатизме, поверьях, приметах, гаданиях и вере в амулеты и талисманы и др. Все религии и суеверия основаны на вере в сверхъестественное, и у истоков всех современных религий были одни и те же представления о мире, породившие верования, суеверия и предрассудки, сохранившиеся до наших дней. Отмечается, что верования, суеверия и предрассудки представляют собой определенные закономерности, формы, примеры и учения, помогающие описать культурное прошлое, воспроизвести социальный опыт и обобщить сущность языковой культуры. В статье на основе многочисленных источников раскрыты понятия суеверия, вселенские приметы, невежество, фанатизм, бес, симург, демон, король змей, аджина и др. Приведены основные виды религиозного фанатизма и показаны их последствия. Делается вывод о том, что в рамках лингвокультурологии суеверия можно охарактеризовать как передаваемые через культурные традиции иррациональные словесные компоненты обыденного сознания, в соответствии с которыми человек моделирует свое поведение. К таким элементам относятся гадания, вещие сны, приметы, поверья, а также персонажи народных легенд, которые являются частью языкового ландшафта мира определенного народа и имеют особое значение для носителей определенной языковой и культурной среды.

Ключевые слова: суеверие, фанатизм, верования, приметы, религия, фобия, явления природы, обряд, обычай, фольклор, Авеста, Анохито, фея, демон, мировоззрение, общественное развитие.

THE CONCEPT OF SUPERSTITION, FANATICISM, BELIEFS AND SIGNS FROM THE POINT OF VIEW OF RESEARCHERS

In his article, the author considers the concept of superstition, fanaticism, beliefs and will accept from the point of view of domestic and foreign researchers. It is emphasized that over the millennia of its development, humanity has accumulated not only vast scientific knowledge necessary for progress, but also accumulated a lot of false ideas about the world around us, about the nature and nature of our knowledge, which are based on ideas about superstitions and fanaticism, beliefs, signs, divination and belief in amulets and talismans, etc. All religions and superstitions are based on belief in the supernatural, and the origins of all modern religions had the same ideas about the world that gave rise to beliefs, superstitions and prejudices that have survived to this day. It is noted that beliefs, superstitions and prejudices are certain patterns, forms, examples and teachings that help to describe the cultural past, reproduce social experience and generalize the essence of linguistic culture. Based on numerous sources, the article reveals the concepts of superstition, universal signs, ignorance, fanaticism, demon, simurgh, demon, shah of snakes, adjina, etc. It is given the main types of religious fanaticism and shown their consequences. It is concluded that within the framework of linguoculturology, superstitions can be characterized as irrational verbal components of everyday consciousness transmitted through cultural traditions, in accordance with which a person models his behavior. Such elements include divination, prophetic dreams, omens, beliefs, as well as characters of folk legends, which are part of the linguistic landscape of the world of a certain people and are of particular importance for the bearers of a certain linguistic and cultural culture.

Key words: superstition, fanaticism, beliefs, omens, religion, phobia, natural phenomena, rite, custom, folklore, Avesta, Anohito, fairy, demon, worldview, social development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зокиров Аҳрор Маърупович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй, кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, факултети филология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 907-50-07-44

Сведения об авторе: *Зокиров Аҳрор Маърупович* - Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра теории и новейшей персидско-таджикской литературы, факультет филологии. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Тел.: (+992) 907-50-07-44

Information about the author: *Zokirov Ahror Marupovich* - Tajik National University, applicant, Department of Theory and Contemporary Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 907-50-07-44

ОСОРИ ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ

Мансурӣ З.М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров

Хоҷа Баҳоуддин Сайид Ҳасан Нисории Бухороӣ тазкиранавис, шоир ва орифи машхурест. Ӯ мутахаллис ба Нисорӣ ва мулаққаб ба Нақиб-ул-ашроф буд [18, с. 908]. Доир ба рӯзгори муаллифи тазкира маълумоти парешоне мавҷуд бошад ҳам, аммо дар мавриди осори шоир ва тазкиранигор ягон таҳқиқоти ҷиддие ба назар намерасад. Албатта, маълумоти зиёде дар бораи осори Нисорӣ дида шавад ҳам, вале ин маълумот бештар умумӣ буда, такрори ҳамдигаранд ва дақиқ нестанд.

Аз Хоҷа Ҳасани Нисорӣ то замони мо осори зиёде ба мерос мондааст, ки ин ҷо онро ба се даста таксим карда, мавриди омӯзиши мухтасар қарор медиҳем. Ба дастаи аввал осори манзуми шоир, ба дастаи дигар осори насрии ӯ ва дар дастаи охир таърихномаҳо ва тазкирахое, ки аз рашҳаи қалами ӯ чакидаанд, дохил мешаванд. Дар баробари ҳамаи ин осор, Нисорӣ чехраи ирфонии маъруфи замони худ буд ва ин падида, албатта, ба осори ӯ бетаъсир нест. Ӯро дар бештарин маворид ҳамчун орифи замони худ ном бурдаанд. Ба ин хотир аст, ки дар осори ӯ машраби тасаввуф ва руҳи ирфон ҳамеша намоён мебошад. Вобаста ба гурӯҳбандии осори Нисорӣ чехраи ӯро дар чанд ҷиҳат шинохта метавонем.

Осори манзуми Нисорӣ. Тазкиранигорон ва аҳли илм ду девон доштани ӯро қайд кардаанд. Вале, то ҷое, ки ба мо маълум аст, ин девонҳо то ҳанӯз пайдо нагаштаанд. Шояд онҳо дар замони ҳуди тазкиранигор аз байн рафта бошанд, барои он ки дар ягон маъҳази дастнависҳои то кунун китобхояш феҳристшуда аз девонҳои Нисорӣ ному нишоне нест. Аз ин рӯ, мо феҳристҳо ҷустуҷӯ карда бошем ҳам, дар дарёфти девони ӯ муваффақ нашудем. Ба назари мо сабаби асосии ин кор таваҷҷуҳи кам доштани ҳуди Нисорӣ ба шеърӣ худ аст. Зеро ӯро, чунонки гуфта шуд, бештар ҳамчун ориф муаррифӣ кардаанд. Орифон, табиист, ки ба шеър камтар таваҷҷуҳ мекардаанд. Сабаби дигар ҳарачу марачҳои сиёсӣ ва мазҳабии замони зисти тазкиранигор аст. Дар он замон, чунонки А.Мирзоев менависад, марҳилаи дур шудани адабиёт аз дарбор ва дар ҳавзаҳои дигари ҷомеа шакл гирифтани он буд, ки як сабаби пайдо шудани мактаби вуқӯъ гардид [5, с. 34]. Сабаби дигар авҷ гирифтани низоъҳои мазҳабӣ буда метавонад, ки ба ишораи Р.Ҳодизода ва дигар адабиётшиносон ба равандҳои адабӣ бетаъсир намондааст [17, с. 3; 5, с.14; 2, с.14-16].

Он чи ки дар мавриди шоирӣ ӯ гуфта ва баррасӣ карда метавонем, ашъори парокандаи шоир аст. Ашъори парокандаи Нисорӣ зиёда аз 500 байт буда, дар тазкираву баёзу сафинаҳо ба таври парешон ба ҷашм мерасад. Қисмати аъзами ин ашъор дар тазкираи ҳуди Нисорӣ – «Музаккири аҳбоб» ва тазкираи шогирди ӯ Мутрибии Самарқандӣ – «Тазкират-уш-шуаро» дида мешавад. Мавзуи муҳимтарини ашъори ӯ ишқ аст ва бештарини намунаҳои шеър ҳам дар ин партаванд. Вале бояд зикр шавад, ки мавзуоти расмӣ мазҳабӣ, аз қабилӣ муноҷот ба Худо ва наъти Расули Худо низ мавқеи хоссе дар шеърӣ ӯ доранд. Масалан, агар ба ғазали зерин таваҷҷуҳ намоем, ин даъво равшан мешавад:

Хуршед ламъае зи ҷамоли Муҳаммад аст,
 Гул партаве зи орази оли Муҳаммад аст.
 Дар ҳар кучо, ки ҳаст алаф тоза синаро,
 Дар орзуи тозаниҳоли Муҳаммад аст.
 Аз килки сунъ сурати Юсуф, ки рух намуд,
 Гӯё намунае зи ҷамоли Муҳаммад аст.
 Нуқсон камолу айб ҳунар гар шавад, ҷӣ айб,
 Онро, ки узрҳоҳ ҷамоли Муҳаммад аст.
 Бо қомати ҳамида Нисорӣ чу моҳи нав
 Моил ба абруи чу ҳилоли Муҳаммад аст [15, с. 302].

Агар дар мисраъҳои мазкур шоир мустақиман ба наът пардохтаву суннати наътсароии пеш аз худро дар қолаби ғазал риоя карда бошад, дар бархе абёти пароканда танҳо ба як шохисаи шахсияти Паёмбар ишора мекунад:

Шоҳе чу бари тахти фасоҳат бинишаст,
 Бигрифт ҷаҳон теги балоғат дар даст.

Ҳам дод уручи шуароро пастӣ,
Ҳам пояи кадри фусаҳоро (би) шикаст [11, с.1].

Гуфта мешавад, ки маҳз «Нисорӣ» интиҳоб кардани таҳаллуси шоир ҳам бозгӯи шахсияти вораства ва ирфонӣ будани ӯст [15, с.291]. Бо вучуди шахсияти руҳонӣ доштан ва пайравӣ ба тариқати Нақшбандия кардани Нисорӣ ӯ бо дарборҳои замони худ равуо доштаву қалам ба мавзуи мадҳи амирону хонони замон ҳам рондааст, ки далели ин гуфта байти «*Сухбати Хон аз васовис чамъ месозад дилам, / Раҳна бар Яъҷуҷ бастан хосаи Искандар аст*» [13, с.4] ва дигар абёти ба ин монанд мебошад. Аммо ин ҳама абёти зебои мазоқи ирфонӣ доштаи ӯро тардид карда наметавонад. Чунончи:

Аҳвал ниям, эй дӯст, яке ду бином,
Ҳар чиз, ки бином, ҳама бо ӯ бином.
Мустағриқи «ху» чунон шудам дар ҳама ҳол,
«Ху» гӯяму «ху» бишнаваму «ху» бином [13, с.18].

Дар абёти дигар ҳам ӯ сарехан ишора ба гӯшанишинии худ мекунад ва мегӯяд:

Вафо то аз миёни мардумон гум шуд, Нисориро
Рамидан аз касону бо сағонаш орамидан бин! [13, с.146].

Ашъори Нисорӣ бештар дар жанри ғазал, рубой, китъа ва маснавӣ боқӣ мондааст. Дар мавриди қасидаҳои ӯ бошад, айнаи ҳол ягон баҳс карда наметавонем. Барои он ки аз қасоиди ӯ ба ҷуз байти зерин –

Каъба аст ин хонақаҳз-он Марвро нуру сафост,
Сидра гар худро ба айвонаш расонад, мунтаҳост [13, с.39]

– ва байти «*Ҳазор шуқр, ки бори дигар зи лутфи илоҳӣ, / Сари ниёз ниҳодам бар остонаи шоҳӣ*» [13, с.149], ки зоҳиран матлае аз қасидаи ӯ дар васфи амири замонаш аст, дигар чизе боқӣ намондааст. Ҳамчунин, дар байни ашъори парокандае, ки аз тазкиранигор боқӣ мондааст, фардҳои зебое дида мешавад, вале муаммо ин ҷост, ки шояд инҳо аз дохили қасида, китъа ва ё ғазале комил аҳз шуда бошанд. Аз ин хотир, дар ин бора пажӯҳиши худро бештар давом дода наметавонем.

Ғазалҳои ӯ бештар дар мавзуи ишқанд, ки ба ин нукта ишора ҳам шуд, вале баҳс ин ҷост, ки кадом ишқ ва кадом маъшӯқ мавриди назари шоир будааст? Табиист, ки машраби ғазалҳои мазкур ирфонист ва ишқ дар онҳо ҳамчун бузургтарин падидаи ҳиссӣ ва руҳонӣ тараннум мешавад. То он ҷо, ки мо дар ғазалҳои аз шоир боқимонда ва абёте, ки аз нигоҳи сабқу салиқа ба ғазал мансубанд, таваҷҷуҳ кардем, нишонаҳои «восӯхт» ва ё дигар падидаҳои мактаби вуқӯъ дар онҳо дида намешавад. Дар забони ғазал ва тарзи ифодаи матлаб низ Нисорӣ ба суфиёни суханвари моқабли худ бештар тақлид кардаву он суннатро нигоҳ доштааст. Аз ин ҷост, ки вежагии ҳунарии онҳо низ, нисбат ба дигар анвое, ки аз Нисорӣ ба мерос мондааст, баландтар мебошад. Масалан, ғазали зерин аз ашъори Нисории Бухорой дар мавзуи ишқ аст, вале масоҳати тасвир ва ҳолатҳое, ки дар он ба риштаи назм даромадааст, инҳисор ба ҳисси равонии шахси ошиқ надорад, балки вусъати биниши шоирро бо табиат ва ҳамбастагии он бо ҳолати ошиқ, нозу карашмаи маъшӯқ ва ҳусни нотақрори ӯ ташкил медиҳад:

Чашми гулро дар чаман чун сурх захми хор сохт,
Гул барои чашмзахмаш гунчаро тӯмор сохт.
Ҳар ғуборе, к-аз раҳаш овард дар гулшан сабо,
Наргис онро сурмаи чашми улулабсор сохт.
Гар надорад чашми пурсиш аз ту наргис дар чаман,
Хешро баҳри чӣ умре, эй парӣ, бемор сохт?!
Андалеби хушнаво баҳри тараб дар базми гул
Бол қонун карду мизроби вай аз минқор сохт.
Ҳасрати дандону завқи лаъли хандони ту буд,
Чашми пурхуни Нисориро, ки гавҳарбор сохт [15, с.302].

Дар баробари ин, таваҷҷуҳ ба забон ва сабки ғазали шоир аз назари офариниши таркибот ва ибороти мазбут ва устувор дар шеър ва бо риояи мувофиқатҳои бозгӯи мисдоқи ҳунар ва камоли тавоноии ӯ дар ин самт аст. Масалан, «сурх шудани чашми гул ишора ба шукуфтан ва ранг баровардани гул аст, аммо дар таркиби «сурх шудани чашми гул аз захми хор» он тамоман маънои дигар мегирад. Дар ин сурат, киноя аз хун гиристанӣ гул мешавад, ки ишора ба ҳолати ошиқ аст ва хор шояд тимсоле аз рақиб бошад, ки аз

симоҳои маъруфи шеъри форсии тоҷикӣ. Дар байти дуҷуми ғазал шоир бо ишора ба азамати маъшук ва он ки ҳоки он по, ки аз ҷаман бодӣ сабо меоварад, кӯҳи ҷашми соҳибони басират аст, мавзӯро ҷилои бештари ирфонӣ мебахшад. Дар давоми ғазал ҳам вежагии ҳунарии он кам нагашта, баръакс бештар аз падидаи мавзӯӣ намудор аст. Ғазали мазкур, мисли ғазалҳои дигари шоир дар қамолӣ ҳунармандӣ ва бо забони оростави мамлӯъ аз тасвири шоирона баён шудааст. Забони шеър, бар ҳилофи аксар ҳамзамонони шоир сода ва дар пайравии мактаби вуқӯъ нест. Забони шеъри мактаби вуқӯъ як андоза монанд ба забони шеъри сабки хуросонӣ. Аммо забон ва сабки баёни Нисорӣ мураккабтар ва ҳунармандонатар аст. Мисол:

Чу матлаъ мекунад хуршеди май ҷоми мурассаъро,
Зи акси рӯи соқӣ менамояд ҳусни матлаъро.
Руҳи ӯ офтоб асту надорад дида тоби ӯ,
Шавад равшан, агар бардорад он хуршед бурқаъро.
Маро аз захми дандон ҷомаи тан гашт садпора,
Агарчи баҳя дандон мекунад доим муракқаъро.
Ба ҷашми хеш нақши бӯрӯро доли давлат дон,
Бубин аз дидаи аҳли назар суфи мурассаъро.
Нисориро ҳаёли абрувонаш дар сар афтода,
Ки бас некӯ ба ҳам пайваста дорад ҳарду мисраъро [15, с.302].

Таваҷҷуҳ ба ғазалҳои мазкур, махсусан ғазали охир, ки бо истиқлоли абёт ва истиҳдоми вежагии ирсоли масал ин нуктаро бозгӯ мекунад, забони шеър ва тасвири ғазал ба сабки ҳиндӣ монандтар аст, то ба сабки хуросонӣ роиҷ дар замони шоир ва ё ироқӣ ва ё ин ки сабки байнобайн. Зимнан ғазалҳое ҳам дида мешаванд, ки сабки байнобайн ва огози шаклгирӣ ғазали сабки ҳиндиро ба хотир оварда, аз лиҳози тасвири фарӣ ва вежагии баён ба ғазалҳои Аҳлии Шерозӣ, Урфии Шерозӣ, Назирии Нишопурӣ, Зухурии Туршезӣ ва дигарон монанд мебошад. Ғазали зерин ҳамчун намунаи беҳтарини иддаи мо бояд шинохта шавад:

Ба сина аз ту хаданги шикорие дорам,
Тарахҳуме, ки аҷаб захми корие дорам.
Ба гирди кӯи ту шаб нола кардаам чандон,
Ки рӯз пеши сағат шармсорие дорам.
Маро зи лутфи худ, эй шӯҳ ноумед макун,
Ки ман зи лутфи ту умедворие дорам.
Мабур ба теғи ситам риштаи муҳаббатро,
Ки дар муҳаббати ту оҳу зорие дорам.
Дилам чу гунча ба доғи ту гарчи сӯхт, хушам,
Ки бар саҳифаи дил ёдгорие дорам.
Туву таронаи узлат, ки ман ҳам аз дили танг,
Ба базми ишқ фиғоневу зорие дорам.
Фитодам аз назари ёру чорачӯе нест
Ба ғайри гиря, к-аз ӯ ҷашми ёрие дорам.
Нисорӣ базми ту кардам ҳазор гавҳари ашк,
Бад-он умед, ки гӯй Нисорие дорам [15, с. 226].

Рубоӣҳои ӯ низ мавзӯи гуногунро фаро гирифта, дар рубоии «*Ҷом аз майи гулгуни ту раёно шудааст*» [15, с.303] хусусияти ашъори маснӯъ ва бозӣ бо ҳуруф дида мешавад. Рубоӣҳои «*Шоҳе чу бар тахти фасоҳат биниаст*» [13, с.1]; «*Устои азал сафинаи дил чу намуд*» [13, с. 1] ва «*Дар илм чу суҳбу ол гашта маҳара*» [13, с.321] аз дохили муқаддимаи тазкираи «Музаққирӣ аҳбоб» буда, хусусияти тобеъ будан ба мавзӯи матраҳӣ онро доранд. Масалан, рубоии аввал дар наъти Расул (с), рубоии дуҷум дар мавзӯи китоб, яъне тазкира ва рубоии сеҷум дар шаъни саҳобагони Расули ақрам (с) ва аҳли оли ӯст. Дар рубоӣҳои озод, яъне рубоӣҳое, ки берун аз контексти китоб ва ё рисолае гуфта шудаанд, руҳи шоирона ва мазоқӣ ҳунари бештар эҳсос мешавад. Баргузашта аз инҳо, мавзӯи шомили ин навъ рубоӣҳо, ҳарчанд теъдодашон кам аст, озод буда, ҳамин махсусият дар масоили ҳунар низ бетаъсир нест. Чунончи:

Сад бор бигуфтам: – Эй Нисорӣ, зинҳор,
Аз гуфтани бадгӯй машав дар озор.

Ту баҳриву мардумони бадгӯй саганд,
Дарё нашавад аз даҳани саг мурдор [15, с.303].

Дар мавриди ду ва ё се қитъаи шоир ҳам асоси баҳс ин ки онҳо оҳанги насихат ва мавзуи ахлоқӣ доранд. Маснавии ӯ низ, ки дар қафои китоби маъруфаш – «Музаккири аҳбоб» омадааст, ифтихорияе беш нест. Он 33 байтро фаро гирифта, асосан қиёси кори худ бо шуарои пешин аст.

Дар сарчашмаҳо ва китобҳои таҳқиқӣ дар мавриди «Баҳориёт» ном асари Нисории Бухорӣ маълумот омадааст, ки маҷмуаи таркиббандҳои тазкиранигор ва шоири мавриди таҳқиқ мебошад ва аз 18 таркиббанд иборат будааст [9, с.466]. Мутаассифона, аз ин асари Нисорӣ, мисли асарҳои дигараш ба ҷуз ном дар феҳристҳо мо чизе надидем.

Чунонки гуфта шуд, Нисорӣ бештар таваҷҷуҳи худро ба жанрҳои ғазал, рубоӣ, қасида, қитъа ва муаммо зоҳир кардааст. Бисёри шоирони номии ҳамон давра, ба монанди Халили Бадахшӣ, Шӯҳии Бухорӣ, Урфии Шерозӣ, Соиби Табрешӣ, Сайиди Насафӣ ва дигарон ба ашъори Нисорӣ татаббуъ кардаанд. Аммо дар таърихи адабиёт Нисорӣ ҳамчун тазкиранигор шухрат пайдо кардааст [18, с. 908]. Аз ин рӯ, дар зайл китобҳои дигари ӯ ба таври мухтасар баррасӣ мегардад.

Таърихнома ва тазкира. Аз ҷумлаи асарҳои пураарзише, ки Нисорӣ таълиф кардааст, «Музаккири аҳбоб» мебошад. Он аз сарчашмаҳои муҳим дар шинохти рӯзгор ва осори шуарову адибони асри XVI-и Мовароуннаҳр мебошад. Нисорӣ тазкираи худро соли 974/1566 таълиф намуда, чунонки аз баёни муаллиф бармеояд, сабаби таълифи асари мазкур забти шеърӣ сабти рӯзгори шоиронест, ки пас аз тазкираи Амир Алишери Навоӣ зухур кардаанд [1, с.804; 3, с.286]. Дар мавриди соли таълифи асар ихтилофи назар вуҷуд дорад. Чунончи, муаллифи «Таърихи назму наср» таърихи таълифи «Музаккир-ул-аҳбоб»-ро 983/1566 зикр кардааст [11, с. 483]. Асар ба ишораи сарчашмаҳо ба номи яке аз ҳокимони замони муаллиф – Искандархони Шайбонӣ (ҳукм.1561-1583) таълиф шудааст [8, с.20]. Номи китоб ҳам ба гунаҳои мухталиф зикр мешавад. Масалан, дар «Асарофаринон» «Музаккир-ул-аҳбоб» [8, 20], дар «аз-Зареъа» «Музаккир-ул-асҳоб» [16, с. 255-256], «Таърихи тазкираҳои форсӣ» «Музаккири аҳбоб» [4, с. 220-223] омадааст. Ба назари мо қавли ахир тарҷеҳ дорад, зеро ҳуди муаллиф мефармояд: «...зеро ин тазкира аз ҳар боб «Музаккири аҳбоб» бувад...» [13, с. 8].

«Музаккири аҳбоб» шомили муқаддима, мақола, ҷаҳор боб ва як хотима мебошад. Муқаддимаи «Музаккири аҳбоб» тибқи анъаноти кутуби қадима бо ҳамду санои Худованд ва дуруду салом ба паёмбар (с) оғоз мегардад. Ҳар боби асар ба ҷаҳор фасл дастабандӣ карда шуда, боби аввал шомили шарҳи ҳоли наваду шаш тан шуарое, ки муаллиф эшонро надидаву онҳо замони таълифи асар аз олам даргузаштаанд, мебошад. Боби дувум дар зикри чиҳилу ҳашт тан шоироне, ки муаллиф онҳоро дида, аммо дар вақти таълифи китоби мазкур зинда набудаанд, аст. Боби савум дар зикри ҳафтоду ду тан шоирону нависандагоне, ки муаллиф ба дидори онон мушарраф гашта ва замони таълифи китоб зинда будаанд, буда, боби ҷаҳорум дар аҳволи сию шаш тан шоиру орифоне, ки дар қайди ҳаёт будаанд ва муаллиф ононро надида будааст, мебошад [3, с.78].

«Музаккири аҳбоб»-и Сайид Ҳасанхоҷа Нисории Бухорӣ барои шинохти шоирони ҳавзаи Мовароуннаҳру Хуросон ва никоте марбут ба адабиёти асри XVI сарчашмаи муҳим ва дастиаввал ба шумор меравад.

Аз китоби мавриди таҳқиқ нусхаҳои зайл мавҷуданд: Нусхаи шумораи 478-и Музеи Бритониё, ки қадимтарин нусхаи ин асар буда, соли 978/1570 навишта шудааст. Хаташ настаълиқ ва мусахҳеҳи тазкира онро дақиқтарин номидааст [13, с. 40]. Котиби нусха Фатҳуллоҳ Тамимӣ Ҳиравӣ мебошад. Нусхаи китобхонаи Карочии Покистон, ки таҳти шумораи 1547-1961 ниғадорӣ мешавад, афтодагӣ дорад, вале дар кори тасҳеҳ судманд аст. Ҳамчунин, нусхаи академияи улуми шарқии Ленинград (бидуни шумора) ва дигар нусхаҳои давлатҳои пасошӯравӣ, чун Тоҷикистон, Ӯзбекистон, нусхаҳои китобхонаҳои Ҳиндустон низ вуҷуд доранд [6, с. 228], ки то кунун дасти таҳқиқ нахӯрдаанд.

Нусхаи шумораи 645-и китобхонаи Берлин, ки мусахҳеҳ онро асоси кори худ қарор додааст, аз нусхаҳои бисёр зебо ва дақиқ мебошад. Ин нусха соли 983/1575 аз тарафи Висии Ҳиравӣ ном шоири ҳамзамони муаллиф нигошта шудааст [14, баргаи 158]. Он аз 158 барга (316 саҳифа) иборат мебошад ва ба гуфти мусахҳеҳ – Начиб Моили Ҳиравӣ аз нусхаҳои комил ва хушкоршудааст, ки ҳарчанд аз нусхаи Бритониё як андак баъдтар навишта

шудааст, вале фазли сахех будан ва хатти зебои настаълиқ доштану хушхон буданро дорад. Нусхаи аксии он дар дасти мо низ қарор дорад, ки воқеан иддаои мусаххехро ба субут мерасонад.

Ҳамчунин, дар ихтиёри мо яке аз нусхаҳои китоби мавриди назар мавҷуд аст, ки то кунун аз ҷониби муҳаққиқон муаррифӣ ва истифода нашудааст. Нусхаи мо яке аз ҷунгҳои муътабаре мебошад, ки тақрибан сад сол баъд аз марги шоир китобат шудааст. Нусха тахти рақами 87060 дар китобхонаи Маҷлиси Шурои Исломии ҶИЭ ниғахдорӣ мешавад. Он «Ҷунги ашъори устодон ва чанд тазкиратушшуаро» ном дошта, соли 1035/1628 китобат шудааст. Нусха матни мунтахаби тазкираҳои «Тухфаи Сомӣ»-и Соммиро Сафавӣ, «Маҷолис-ул-ушшоқ»-и Камолуддин Хусайни Гозургоҳӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва «Музаккири аҳбоб»-и Хоҷа Ҳасани Нисорино фаро мегирад. Ҳамчунин, мунтахабе аз ашъори қасидасароёни бузург, мисли Рӯдакӣ (бо номи Ҳаким Абулҳафси Рӯдакӣ), Унсурӣ, Фарруҳии Систонӣ, Асҷадӣ, Манучехрӣ, Амъақи Бухорӣ, Азракӣ Ҳиравӣ, Абдулвосеи Ҷабалӣ, Саййид Ҳасани Ғазнавӣ, Амир Муиззӣ, Рашидуддини Ватвот, Рафеуддини Лунбонӣ, Ҳоконии Шервонӣ, Шарафуддини Шафарва, Анварии Абевардӣ, Заҳири Форёбӣ, Мухтории Ғазнавӣ, Фалакии Шервонӣ, Муҷируддини Байлақонӣ, Асируддини Авмонӣ, Ҷамолуддини Абдурраззоқ, Камолуддини Исмоил, Асируддини Аҳсекатӣ, Абулфараҷи Рунӣ, Бадри Ҷочармӣ, Сайфи Исфарангӣ, Амморӣ, Имомии Ҳиравӣ, Авҳадии Мароғай, Урфии Шерозӣ, Умедӣ, Низом ва дигаронро дар байни матни тазкираҳо дида мешавад. Яъне, сохтори ҷунг ба таврест, ки дар итмоми матни тазкира, ки албатта, дар шакли ихтисор сабт мешавад, бахше аз ашъори шуаро ба таври омехта омадааст. Дар байни ин шоирон, ҳам шуарои машҳури ғазалсаро, чун Ҳоҷи Кирмонӣ, Имоди Факеҳ, Исматӣ Бухорӣ, Абдулрахмони Ҷомӣ, Хусайни Санӣ, Абулфайзи Файзӣ, Толиби Омулӣ, Малики Қумиву ғайра ва ҳам маснавигӯ, монанди Фирдавсии Тӯсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Санӣи Ғазнавӣ, Фаридуддини Аттор, Мавлоно Шифоӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ ва ғ. низ вуҷуд доранд. Инчунин, дар китоб таркиббанди Қатрони Табретӣ, ҳазлҳои Сӯзани Самарқандӣ ва Рӯхонӣ, савгандномаи Адиб Собир низ дида мешавад. Иддае аз шуаро, мисли Яҳё, Қабулӣ, Начибуддин Хурди Боқӣёнӣ, Шох Тоҳири Рукнӣ, Соинуддини Шерозӣ, Саъдуддин Саиди Ҳиравӣ, Зақӣ, Сирочуддини Қамарӣ, Бадеӣ, Қозӣ Нури Исфаконӣ ва Сирочуддини Фахрӣ камиштиҳор мебошанд ва аз ашъорашон камтар маълумот дорем. Инҳо низ дар ҷунги мавриди таҳқиқи мо сабт гаштаанд. Як хусусияти сабти ашъор он ки метавонад шеърӣ бисёре аз як шоир дарҷ шавад. Мисол аз Асируддини Аҳсекатӣ аз саҳифаи 722 то 732 шеър китобат шудааст.

Матни тазкираи мавриди назари мо дар охиртари нусха омадааст. Нусха вобаста ба он ки мутуни гуногунро фаро мегирад, дар оғози ҳар матн саҳифагузорӣ нав шудааст. Яъне, аз нав онро бо хат ва қалами дигар саҳифагузорӣ кардаанд. Аммо ин қоида дар ҳама ҷойи нусха роиҷ нест, масалан аз оғоз бо фарогирии тазкираи Соммиро, маҷмуаи ашъор, матни тазкираи «Маҷолис-ул-ушшоқ», боз намунаҳои зиёди ашъор ва қисмате аз матни тазкираи Давлатшоҳ, то саҳифаи 412 саҳифагузорӣ вуҷуд дорад ва хатту қалами он ба хатту қалами котиб монанд мебошад. Аз саҳифаи мазкур то саҳифаи 665, яъне то поёни матни тазкираи Давлатшоҳ, рақамгузории саҳифаҳо қатъ шуда, аз саҳифаи ахир боз аз давоми он оғоз мешавад. Сипас, аз саҳифаи баъдӣ боз то 769, яъне то саҳифаи нахустини тазкираи «Музаккир» рақамгузорӣ нест. Аз саҳифаи 2-и матни тазкира рақамгузорӣ аз нав шурӯъ мешавад. Аммо ин даъфа рақамгузорӣ тариқи саҳифаӣ, яъне дар ҳар саҳифа як рақам неву балки ба тариқи баргаӣ, яъне барои ду саҳифа як рақам, сурат гирифтааст. Ногуфта намонад, ки ба гумони ғолиб онро баъдтар бо қалами дигар ва ҷавобгӯ ба талоботи саҳифагузории нусахи хаттӣ гузоштаанд. Дар ҳоле ки дар саҳифаҳои пешин, тавре ном бурда шуд, ин усул риоя нашуда, рақамҳо тариқи саҳифаӣ гузошта шуда буданд ва усули китобҳои муосирро доштанд. Ҳамчунин, бештарини саҳифаҳо рикоба дорад ва аз он афтодагиву ноқисии онро муайян карда мешавад. «Музаккири аҳбоб» 52 барга (102 саҳифа)-ро фаро гирифта [12, с.796-821], матни он пурра дарҷ ёфтааст. Хатти нусха настаълиқи зебо буда, баъзе падидаҳои хатти таълиқро бештар нишон медиҳад, аммо хонданааш ишқол надорад. Сарлавҳаҳои матн бо ранги сурх ҷудо карда шудаанд. Нусха ҷадвал надорад. Он то кунун дар тасхех ва таҳқиқи истифода нашудааст ва аз рӯйи ҷомеияти худ ва он ки бо фарқи наздик ба ҳаштод сол ва ё камтар ба замони муаллиф навишта шудааст, дар қори тасхех ва поксозии ғалатҳои матни тазкира судманд мебошад.

Матни комили нусхаи «Музакири аҳбоб» бо кӯшиши Саййид Муҳаммад Фазлуллоҳ соли 1389/1969 дар Ҳайдарободи Дакан ба ҷоп расидааст. Ҷопи дувуми ин китоб бо кӯшиши муҳаққиқ – Начиб Моили Ҳиравӣ, ҳамроҳ бо ёддоштҳои фаҳориси муҳталиф соли 1377/1998 дар Техрон интишор ёфтааст [1, с. 805].

Фақат ин нукта бояд қайд карда шавад, ки Нисорӣ ба ҳайси тазкиранигор асосан суннати тазкиранигорию дар Мовароуннаҳр зинда нигоҳ дошта, як қатор шоиронро муаррифӣ кардааст, ки аксаран берун аз тазкираҳои ҳамзамонони худ мондаанд ва ё дар он китобҳо ба таври бояду шояд муаррифӣ нагаштаанд.

Китоби дигари хусусияти тазкиравӣ ва таърихӣ доштаи Нисории Бухороӣ китоби «Нафаҳот-ул-қудс» мебошад. Он асарест дар бораи аҳли тасаввуф, ки, мутаассифона, дар бораи ин асар дар ҳеҷ ҷуҷо маълумоте пайдо накардем. Аз номи асар гумон бурдан имкон дорад, ки он дар пайравӣ аз «Нафаҳот-ул-унс»-и Ҷомӣ нигошта шудааст, аммо муҳаққиқон ин нуктаро рад ҳам кардаанд [10, с. 36]. Шояд, муаллифи «Музакири аҳбоб» дар пайравӣ ба Мавлоно Ҷомӣ, чун пайравӣ ба Ҷомӣ дар замони зисти ӯ меъёри адабӣ ба ҳисоб мерафт, ба нигориши тазкираи дуюм, ки мавзӯи ирфонӣ дорад, даст заданаш дуруст бошад. Усмон Назиров дар бораи нусхаи ягонаи он, ки дар маркази мероси хаттии назди АМИТ таҳти рақами 3395 (тибқи рақамгузорию соли 1989.–З.М.) нигоҳдорӣ мешавад, хабар додааст. Тибқи ин маълумот он соли 1052/1642 ҳамагӣ баъди 47 соли вафоти муаллиф китобат шудааст [10, с. 36]. Он дар шарҳи ҳол ва тариқатҳои суфиёни ҳамзамони Нисорист, ки табиист, ин падида кори ӯро аз «Нафаҳот»-и Ҷомӣ фарқ медиҳад. Ҳамчунин, муҳаққиқи мазкур менигорад, ки Нисорӣ барои фарқи дигар бахшидани кори худ аз суфиёни мазкур дар тазкирааш намунаҳои осорро низ сабт кардааст [10, с. 36], ки дар кори тазкираи орифон маъмул набуд.

Ҷустуҷӯи мо нишон дод, ки бо ин ном Абдуламираи Бодғунай асаре дорад, ки ба зиндагонии Фотиматуззаҳро ихтисос доштааст [7, ҷ.2, 1817]. Ҳамчунин, «Ламаҳотун мин нафаҳот-ил-қудс» асари Муҳаммадолим Сиддиқии Алавӣ аст [7, ҷ.3, 2351], ки аз ҳамзамонони Нисорӣ мебошад. Ин нуктаро дар мавриди китоби дигари ӯ – «Анис-ул-ушшоқ» низ гуфта метавонем. Онро муҳаққиқон яке аз беҳтарин асарҳои Нисорӣ ба шумор овардаанд, ки ҳодисаву воқеаҳои замони муаллифро фаро гирифта, ба тариқи наср рӯйи қоғаз омадааст [3, с. 78]. Аммо ҷустуҷӯҳо нишон медиҳанд, ки асари мавзӯи Нисорӣ низ имрӯз нопайдоست ва аз он ҷуз номи бачо намондааст. Айнан бо ҳамин ном китобе дар улуми равоншиносӣ ва таълимоти ирфонӣ ба қалами Шайх Абдулваҳҳоби Сиддиқӣ марбут аст [7, с. 335], ки асаре пас аз Нисорӣ зиндагонӣ кардааст. Албатта, бо ин ном осори зиёде маълум аст ва ба мавзӯи гуногун ихтисос дорад, вале баҳс ин ҷост, ки шояд аз сабаби наздик будани замони зисти муаллифон шояд дар таҳмини муҳаққиқон ягон ғалате гузашта бошад, зеро китоби Шайх Абдулваҳҳоби Сиддиқӣ низ бо ҷумлаи «Баъди таҳсини шаҳсаворони арсаи калом ва таъйини шаҳриёрони саҳфаи арқом иқлил мукалал...» [7, ҷ.1, с. 335], ки дар худ калимоте, чун шаҳриёру иқлилу шаҳсавор ва амсоли инро дорад, оғоз шудааст.

Осори насрӣ. Фаъолияти адабии Ҳоҷа Ҳасани Нисориро серпахлу гуфта метавонем. Барои он ки дар баробари осори гуногуни назмӣ, ду тазкира ва таърихнома, боз осори насрӣ ҳам дорад. Яке аз чунин осор «Ҷаҳор гулзор» мебошад. «Ҷаҳор гулзор» яке аз китобҳои дарсиест, ки онро Нисорӣ соли 1560 таълиф кардааст. Ҳанӯз муҳаққиқ Усмон Назир ба он баҳои баланд дода гуфта буд: «Яке аз осори арзишманди Нисорӣ «Ҷаҳор гулзор» аст, ки то кунун дар сарчашмаҳо ёд намешавад» [10, с. 35]. Он ба ҷаҳор боб ҳар боб боз ба фаслҳо ҷудо шудааст. Китоб қисман хусусияти таълимӣ дошта, боби аввалаш муштамил ба панҷ фасл мебошад. Дар ин фаслҳо тақсиму тафсил ва ҳаракоту сукути ҳуруф, анвои он, изофат ва тағйири ҳуруф ва амсоли ин шарҳ ёфтаанд. Дар ин боб Нисорӣ кӯшиш кардааст, ки масоили вурудии замонро барои хонандагон баррасӣ намуда, ба тариқи кутуби дарсӣ онро ба забони соддаву дастрас иброз кунад. Боби дувум бошад, аз ду фасл иборат аст. Ин боб масоили мураккабтареро дар мавриди салосат ва балоғати сухан фаро мегирад. Фасли якум дар бораи саноеи лафзӣ ва фасли дуюм дар мавриди саноеи маънавият. Муҳаққиқи тоҷик У.Назир онро китоби дарсӣ гуфтааст [9, с. 63], вале ба назари мо он пурра хусусияти таълимӣ надорад. Ҷолиб он аст, ки муаллиф номи ҳар фаслро «гул» ва номи бобро «гулзор» ниҳодааст.

Боби сеюм низ аз ду фасл иборат буда, фасли якум роҷеъ ба шеър ва фасли дувум дар бораи вазни арӯз баҳс мекунад. Дар боби ҷаҳорум низ дар бораи санъатҳои бадеӣ баҳс

шудааст. «Чаҳор гулзор» то ҳол ба табъ нарасидааст. Нусхаҳои хаттии ин асар дар китобхонаҳои Санкт-Петербург, Тошканд, Душанбе ва ғ. маҳфуз аст [18, с. 908]. Тибқи маълумот он соли 1277/1860 дар чопхонаи «Низомӣ»-и Конпур чопи литографӣ ҳам шудааст [10, с. 36]. Мо бар он андешаем, ки баррасӣ, нашр ва дастрасӣ ба он паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва ҷаҳонбинии Нисорино равшан хоҳад кард.

Дар баробари асари мазкур Нисории Бухороӣ як асари дигаре ба наср иншо кардааст, ки ба гумони мо дар сабки «Гулистон»-и Шайх Саъдист. Ин асар «Ҳасан ва Ҳусейн» ном дорад. Ҳарчанд муҳаққиқон бар он назаранд, ки он шомили латифаҳост, вале мо ба ин розӣ буда наметавонем. Аввалаш ин ки китоб дастрас нест ва сониян, оё мешавад, ки дар он Нисорӣ барин шахсияти донишманди орифмашраб ба чамъ кардани латифаҳо машғул шавад? Ба ҳар ҳол, масъалаи мазкур аз масоили баҳснок боқӣ мемонад.

Аз асарҳои дар боло зикргардида, то замони мо, «Музаккири аҳбоб» ва намунаҳои шеърӣ ӯ омада расидааст. Дигар асарҳои Нисорӣ то ҳол пайдо нашудааст, вале боқӣ мондани номи онҳо ва ё дар қатори осори ӯ зикр гардидани онҳо бозгӯи он аст, ки Ҳоча Ҳасани Бухороӣ аз шахсиятҳои пуркор ва мутафаккирони машҳури замонаш будааст, ки барои тарвиҷи забону адабиёт ва улуми мутадовилаи замонааш хидматҳои мондагору ба сомон расонидааст. Аз ашъораш бошад, дар тазкираҳову фарҳангҳову баёзҳо тақрибан 500 байт ашъори пароканда, то замони мо пайдо гардидааст.

Муқарриз: Саидов С. – н.и.ф., дотсенти ДДХ ба номи Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Зайнали, Муҳаммад Ҷавод. Музаккири аҳбоб. Донишномаи забон ва адаби форсӣ. Ҷ.5. – Техрон, 1384. – С.803-805.
2. Каримов, Усмон. Адабиёти тоҷик дар асри XVI / У.Каримов. – Душанбе, 1985.
3. Кӯтӣ, Сапеда. Тазкиранависии форсӣ дар Осиёи Миёна. Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.1. / Сапеда Кӯтӣ. – Техрон, 1380. – С.286-292.
4. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. Ҷ.2. / Аҳмад Гулчини Маонӣ. – Техрон: Саной, 1343.
5. Мирзоев, А. Биноӣ / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957.
6. Музаккири аҳбоб (бидуни муаллиф) / Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.1. - Техрон, 1380. – С.817.
7. Мунзавӣ, Аҳмад. Феҳриствораи китобҳои форсӣ. Ҷ.1, 2,3. – Техрон: Маркази доиратулмаорифи бузурги исломӣ, 1382.
8. Муҳаддисзода, Ҳусайн. Асарофаринон. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.6 / Ҳусайн Муҳаддисзода. – Техрон, 1384.
9. Назиров У. Нисорӣ / У.Назирова // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз III ҷилд. Ҷ. II. Калим – Работ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 1989. –С. 466-467.
10. Назиров, У. Нисори и его антология «Музаккир-ул-аҳбоб» (Напоминающий о любимых): дис. на соискание ученой степени к.ф.н / У. Назиров. – Душанбе, 1989. –161стр.
11. Нафисӣ, Саид. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ. Ҷ.2. – Техрон, 1344.
12. Нисории Бухороӣ. Музаккири аҳбоб. –Нусхаи китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломӣ. –№ 87060. –Соли китобат: 1035/1628.
13. Нисории Бухороӣ, Сайид Ҳасанхоҷа. Музаккири аҳбоб. Ба тасҳеҳи Начиб Моили Ҳиравӣ. – Техрон, 1377.
14. Нисорӣ, Мавлоно Сайид Ҳасан Нақбулашрофи Бухорӣ. Музаккири аҳбоб. –Нусхаи Китобхонаи давлатии Берлин. –№ PPN1764622162 (645). –Соли китобат: 983/1575.
15. Самарқандӣ, Мутрибӣ. Тазкират-уш-шуаро. Таҳия, тавзеҳ ва таҳқиқи Махфират Қурбоналиева. – Хучанд: Хуросон, 2021. – 468с.
16. Техронӣ, Окобзург. аз-Зареъа. Ҷ.20. – Бейрут, 1370.
17. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX) / Р.Ҳодизода, У.Каримов, С.Саъдиев. –Душанбе: Маориф, 1988. –414 с.
18. Шакурзода, Обид. Нисории Бухороӣ / Донишномаи адаби форсӣ. Ҷ.1. – Техрон, 1380. – С.908.

ОСОРИ ҲОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф осори Ҳоча Баҳоуддин Сайид Ҳасан Нисории Бухороиро мавриди омӯзишу баррасӣ қарор додааст. Муаллиф қайд менамояд, ки Ҳоча Ҳасани Нисорӣ тазкиранавис, шоир ва орифи машҳурест. Доир ба рӯзгори муаллифи тазкира маълумоти парешоне мавҷуд бошад ҳам, аммо дар мавриди осори шоир ва тазкиранигор ягон таҳқиқоти ҷиддие ба назар намерасад. Албатта, маълумоти зиёде дар бораи осори Нисорӣ дида шавад ҳам, вале ин маълумот бештар умумӣ буда, такрори ҳамдигаранд ва дақиқ нестанд. Муаллиф қайд менамояд, ки аз Ҳоча Ҳасани Нисорӣ то замони мо осори зиёде ба мерос мондааст, ки ин ҷо онро ба се даста тақсим карда, мавриди омӯзиши мухтасар қарор медиҳем. Ба дастаи аввал осори манзуми шоир, ба дастаи дигар осори насрии ӯ ва дар дастаи охир таърихномаҳо ва тазкираҳое, ки аз рашҳаи қалами ӯ ҷакидаанд, дохил мешаванд. Дар баробари ҳамаи ин осор, Нисорӣ чехраи ирфонии маъруфи замони худ буд ва ин падида, албатта, ба осори ӯ бетаъсир нест. Ёро дар бештарин маворид ҳамчун орифи замони худ ном бурдаанд. Ба ин хотир аст, ки дар осори ӯ машраби тасаввуф ва руҳи ирфон ҳамеша намоён мебошад. Вобаста ба дастаҳое, ки осори Нисорӣ ба онҳо чудо мешавад, чехраи ёро аз чанд ҷиҳат шинохта метавонем.

Калидвожаҳо: осори Хоҷа Баҳоуддин Сайид Ҳасан Нисории Бухорой, рӯзгору осори адиб, осори манзуми шоир, орифи замони худ.

НАСЛЕДИЕ ХОДЖИ ХАСАНА НИСОРИ

В данной статье автор подверг рассмотрению и изучению наследие Ходжи Бахауддина Сайида Хасана Нисари Бухараи. Автор отмечает, что Ходжа Хасан Нисори является известным иллюстратором, поэтом и ученым. Хотя о жизни литератора имеются недостаточные сведения, серьезных исследований его творчества и поэтической деятельности не проводилось. Конечно, сведений о наследии Нисари много, но эти сведения более общие, повторяют друг друга и не являются точными. Автор отмечает, что от Ходжи Хасана Нисари до нашего времени дошли многие произведения, которые мы поделили на три группы и подвергли их краткому изучению. В первую группу входят поэтические произведения поэта, во вторую — его прозаические произведения, в третью группу — исторические летописи и антологии, сочиненные самим литератором. Наряду со всеми этими произведениями Нисари был известным мистическим своей эпохи, и это явление, конечно, также оставило свой след на его произведениях. В большинстве случаев его называли суфием своего времени. Вот почему в его произведениях всегда прослеживается влияние суфизма и дух мистицизма. В зависимости от групп, на которые разбиты произведения Нисари, мы можем познать его образ по-разному.

Ключевые слова: наследие Ходжи Бахауддина Сайида Хасана Нисари Бухараи, жизнь и творчество писателя, наследие поэта, мудрец своего времени.

HERITAGE OF KHOJA KHASAN NISORI

In this article, the author reviewed and studied the legacy of Khoja Bahauddin Sayyid Hassan Nisari Bukharai. The author notes that Khoja Hasan Nisori is a famous illustrator, poet and scientist. Although there is insufficient information about the life of the writer, no serious studies of his work and poetic activity have been conducted. Of course, there is a lot of information about Nisari's heritage, but this information is more general, repeats each other and is not accurate. The author notes that many works have come down to our time from Khoja Hasan Nisari, which we divided into three groups and subjected them to a brief study. The first group includes poetic works of the poet, the second - his prose works, the third group - historical annals and anthologies composed by the writer himself. Along with all these works, Nisari was a famous mystical representative of his era, and this phenomenon, of course, also left its mark on his works. In most cases, he was called the Sufi of his time. That is why the influence of Sufism and the spirit of mysticism are always traced in his works. Depending on the groups into which Nisari's works are divided, we can cognize his image in different ways.

Keywords: the legacy of Khoja Bahauddin Sayyid Hasan Nisari Bukharai, the life and work of the writer, the legacy of the poet, the sage of his time.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мансурӣ Замира Мирзодализода* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров, унвонҷӯй. **Суроға:** 735700, ш. Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузар. Мавлонбеков, 1.

Сведения об авторе: *Мансури Замира Мирзодализода* – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель. **Адрес:** 735700, г. Худжанд, Республика Таджикистан, пр. Мавлонбекова, 1

Information about the author: *Mansuri Zamira Mirzodalizoda* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, applicant. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov passage, 1

*Комилзода М.***Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода**

Истилоҳи «психологизм» дар адабиётшиносӣ тафсириҳои гуногун дорад. Мафҳуми ин вожаро аз ҷониби муҳаққиқони мухталиф баррасӣ кардан мувофиқи мақсад аст. Энциклопедияи адабиётшиносӣ, ки онро А.Н. Николукин ба ҷоп омода намудааст, чунин таърифро сазовор донистааст: «Психология дар адабиёт (юнонӣ *psyche* - ҷон; *logos* - концепсия) - тасвири амиқ ва муфассали олами ботинии персонажҳо аст: онҳо фикр, хоҳиш, таҷриба, ки хусусияти муҳимми эстетикаи олами бадеии асар мебошад, баён менамоянд» [1]. И.Я. Гинзбург психологизмро «... тадқиқоти равонӣ меномад: “ҳаёт дар зиддиятҳо ва умқи он” [2, с.333]. А.Б. Эсин қайд мекунад, ки ҳуди мафҳуми калимаи «психологизм» ду маъно дорад ва арзишҳо дар он васеъ ва муъҷаз ҳастанд. Яъне, «психологизм моликияти универсалии фарҳангро дар назар дорад, ки дар он тасвири характери инсон ба назар мерасад» [3, с.10]. Ба маънои том, «психологизм» «...бевосита бозсозии протсессҳои ҳаёти ботинии одам» ба шумор меравад [3, с.10].

Адабиёти бадеӣ вижагиҳои антропотсентрӣ дошта, он «...асоситарин объекти ҳислати инсонист». Бо вучуди ин, шахс мавҷудияти иҷтимоӣ аст ва «...барои сохтани характери инсонӣ, нависанда бояд манзараи ҷомеаро тасвир кунад...» [4]. Психологизми бадеӣ пештар аз ҷониби адабиётшиносони рус А.А. Потебня, Д.Н. Овсянко-Куликовский, М.М. Бахтин, Л.Я. Гинзбург, А.Б. Эсин, Д.С. Лихачёв дар адабиёт тавсиф гардидааст.

Аз нависандагони муосири тоҷик Баҳманёр дар таҳлили ҷанбаҳои психологии инсонҳо бештар саъй намудааст. Баҳманёр олами ботинии персонажҳои худро ба таври таҳлилӣ нишон медиҳад, вале умқи табиати инсониро ошкор накарда, ба ҳонанда имконият медиҳад, ки ҳудаш андеша кунад. Таҳлили психологӣ бо тавсифи муҳит ҳамроҳ мешавад ва дар ҳамбастагӣ эҳсосоти персонажро нишон медиҳанд. Баҳманёр тасвири ҷузъиёти олами беруни ва обьективиро, ки мувофиқи нақшаи ӯ ба руҳи қаҳрамон таъсир мерасонад, истифода мебарад. Аммо дар сурати таҳлили бодикқат рафтори ҳар як қаҳрамон ошкор мегардад. Албатта, концепсияи идеявии асар аз ҷиҳати психологӣ бо ҷаҳонбинии муаллиф, эҳтиёҷоти ӯ, системаи арзишҳо алоқаманд аст. Маҳз идеяи бадеӣ концепсияи муаллифро муайян мекунад. Бо вучуди ин, мақсад ва арзишҳои муаллиф наметавонанд бевосита дар матнҳои ӯ инъикос карда шаванд. Идеяи асосӣ дар зерматн ниҳон мемонад. Ҳикояҳои Баҳманёр хусусияти истеҳзоомез низ доранд, ба мисли ном ва портрети қаҳрамонон, ташкили махсуси нутқи бадеӣ, номи мавзӯҳо ва мисли ҳаминҳо. Нависанда бо як ном қонеъ нашуда, персонажҳояшро бо таҳаллусу рафтору лақаб сифатчинӣ мекунад: Паҳлавони Сармаддеҳ Холи Девзӯр чун Шери Майдон, Ғули Кӯхистон, Паланги Сармаддара, Хирси Бешакабҳо.

Хоҳиши дарк кардани ҳаёт ва гардишҳои аҷибӣ инсоният аз мавзӯҳои муосир дар ҷустуҷӯҳои бадеии Баҳманёр, ҳамчун суҳанвари дорои имкониятҳои васеъ ва серсоҳаи эҷодӣ васеъ ба назар мерасад. Нависанда аз санъатҳои бадеӣ васеъ истифода мебарад ва як қатор воситаҳои усулҳои бадеиро, ки барои аз нав ба вучуд овардани манзараи мураккаби ҳаёти равонии персонажҳо имконият медиҳанд, мавриди истифода қарор медиҳад. Се шакли асосии муаррифии психологӣ вучуд дорад, ки дар ниҳоят ба онҳо тамоми усулҳои мушаххаси дубора тавлиди ҷаҳони ботинӣ дар образҳои офаридаи Баҳманёр дида мешавад:

1) шакли бевоситаи образи психологӣ – тарзи дониши бадеии олами ботинии амал, одами амалкунанда «аз дарун», бо ёрии нутқи ботинӣ, образҳои хотира ва ҳаёлот: “Медонӣ, баъзе духтарҳо дар хурдӣ назарнамо нестанд, ба чунин духтарҳо нигариста, ҳеҷ гуфта наметавонӣ, ки баъди чанде ба балоғат расида, онҳо бо ҳусни афсунгар ба ҷилва меоянд, ҳар як бинандаро волаву шайдо мекунад” [5, с.60].

2) шакли ғайримустақим - усуле, ки дар «тафсири психологии нависанда хусусиятҳои гуфтор, рафтори нутқ ифода ёфтааст, инкор, ифодаи чехра ва дигар шаклҳои зуҳури берунии равонӣ, ба истилоҳ он чизе, ки дар зоҳир ифода меёбад: “Фариштамоҳ низ аз ҳамин қабил духтарҳо буд. Чун ҳама духтарони деҳ аз паси бузу бузғолаҳо давида мегашт, ё бо ҳамсолонаш лӯбатбозӣ мекард, ё модарро ба ташвишҳои рӯзгор мададгор буд” [5, с. 60].

3) шакли ифодаи чамъбастӣ як тарзи номгузории эҳсосот, андешаҳои персонаж, кӯтоҳ аҳамияти он равандҳоеро, ки дар ҷаҳони ботинӣ ба амал меоянд, таҳқиқ кардааст: “Қисса кӯтоҳ, ба гуфтораш, ба рафтораш, ба ҷамлаш ангуштнамо набуд. Ва баногоҳ бубину ангушти ҳайрат бигаз, гӯё ҳазрати Хизр назар карда бошад, духтари баландболо, оҳуҷашм, ширбадан, пайваस्ताабрӯ...” [5, с.60].

Бояд қайд кард, ки ҳар як шакли тасвири психологӣ хусусиятҳои гуногуни маърифатӣ, имкониятҳои аёнӣ ва экспрессивӣ дорад. Аммо бо вучуди ин, бар хилофи нақли бевоситаи нависанда имконият медиҳад, ки дар асар афзалияти назари ӯ нигоҳ дошта шуда, дар ҳаёти қаҳрамонони онҳо ғайбона иштирок намоёнд ва насрнавис якпорчагии нақли муаллифро вайрон накарда, аз нутқи худ ба нутқи персонаж мегузарад, нозукиҳои аҳвол ва таассуроташро дуруст баён мекунад. Инро дар мисоли зерин дидан мумкин аст: “Ҷариштамоҳ низ гӯё сеҳри ҳусни худро фаҳмида буд, ки мағрур мегашт, касеро писанд намекард, заминро миннатдор карда қадам мемонд. Агар гӯямат, ки аз ҳафтсола то ҳафтдосола ҳама ба ӯ ошиқ буданд, шояд бовар намекунӣ, вале ин ҳақ аст”. Дар ин ҷо ҳулосаи муаллиф ё ин ки ровӣ пайдо мешавад, ки бевосита мазмуни ҳикояро тақон медиҳад: “Агар гӯямат, ки аз ҳафтсола то ҳафтдосола ҳама ба ӯ ошиқ буданд, шояд бовар намекунӣ, вале ин ҳақ аст” [5, с.60].

Воқеан, суҳанронии мустақим дар ҳикоя фазои нофаҳмӣ, ҳолӣ, танҳой, таассуфро дубора ба вучуд меорад ва дар атрофи қаҳрамон як муносибати ғайр пайдо мешавад. Он ҳиссиёти қаҳрамонро ифода намуда, бавосита вазъи ботинии ӯро ифода мекунад. Нависандагонро бештар равшанӣ меноманд, ки олами ботинии одамо бодикқат ва амиқ тасвир мекунад. Психологизм, пеш аз ҳама, арзиши бадеӣ ва эстетикӣ дорад, ин нишондиҳандаи ҷаҳонбинии муаллиф мебошад. Ҷаҳони ботинии шахсе, ки дар маркази диққати нависанда аст, тафсир ва баҳои мушаххас мегирад.

Дар системаи шаклҳои композитсия, ки барои бозсозии олами ботинии қаҳрамон истифода мешаванд, нақши монологҳои дохилӣ имконоти баланд доранд. Онҳо дар ҳолатҳои гуногуни душвор ва масъулиятнок ба вучуд меоянд - дар лаҳзаҳои ҳафзу ҳатар, муқоризаи дохилӣ, ҳаҷонии пурзӯр ва шиддати баланди тамоми қувваҳо, дар лаҳзаҳои норозигӣ аз худ ва дигарон; фикрҳои шадид, ҷустуҷӯҳои равшанӣ, мулоҳизаҳо ва қабули қарорҳои масъулиятнок дар нуқтаҳои муҳим ва гардиш, ки дар инкишофи шахсият ва ба ҳаракат даровардани тамоми механизми равшанӣ кумак мерасонанд. Монологҳои Баҳманёр аксаран хусусияти шарҳӣ ва хотиррасонӣ дорад. Дар монолог - ташаккули характерҳои нишон дода мешавад. Баҳманёр дар тамоми ҳикояҳои романиаш монолог истифода мебарад, ки аксари он дар зерматн ифода меёбад. Дар баъзе аз лаҳзаҳо Баҳманёр аз номи худ ва қиссагӯӣ буданиаш низ ёд мекунад.

Масалан:

1. “Мусаннифи ин қисса Баҳманёр аз ровии бебадали Сармаддеҳ бобои Баҳром шунида ва ҳам мулло Бухоризода тасдиқ карда, ки дар замони қиссаи мо мирҳои аморат шартан ба девон тобеъ буданд: бочу хироч меоданд, арафаи идҳо тухфаҳои фохир мефиристоданд” [5, с.29].

2. “Баҳманёр, мусаннифи ин қисса тазаққур медиҳад, ки мо набудем, намедонем, ҳар чӣ шунидем, ҳамонро меғӯем” [5, с.47].

3. “Рӯзҳои охир ба шеър ҳам даст задааст Шаҳбоз. Ҳамун нависандаи машҳури Сармаддеҳ– Баҳманёрро «ту аз пушти ман нон меҳӯрӣ» – гуфта шеър бастааст” [5, с.166].

4. “Қисса на дар бораи гурба, на дар бораи бофанда, на дар бораи сағ, қисса дар бораи ман аст. Каминаи камтарин– Баҳманёр, муаллифи ҳамин қисса ва қиссаҳои дигар. Зодаи Сармаддеҳ, миллиташ сармаддеҳӣ, нав бистро пур карда, ба бисту як қадам мондааст” [5, с.312].

Аксар вақт, хотираҳои қаҳрамон бо мулоҳизаҳои зиддиятнок баҳс мекунад: “Азбаски шумо инро мефурсед, ман метавонам аз онӣ то бошам ... Аммо ... ба ту ин қорро қардан лозим нест, Николай! Ман барои наметавонам туро ба занӣ гирам. Ҳар чизе, ки ҳуб буд, мо ҳама чизро нест мекунем, онро аз даст медиҳем. Дар байни мо ҳоло ҳеҷ чиз буда наметавонад. Охир, то маро дӯст намедорӣ, балки он гузаштаи ҳушбахт, он Мили дур, он ишқ ҳастӣ» [5, с. 152]. Яъне, шакли бевоситаи тасвири психологӣ дар насри Баҳманёр яке аз таъсирбахштарин ба шумор меравад ва шаклҳои таъсирбахше, ки ба пурратар ва амиқтар қушода шудани ҳаёти ботинии персонажҳо кумак мерасонад, тавассути истифодаи усулҳо

ва воситаҳои гуногуни "психологизми мустақим" олами маънавии персонажҳо, ҳаёти мураккаби интеллектуалии онҳо, рафтор, амалҳое, ки аз ангезаҳо, ниятҳо ва андешаҳои аз нигоҳ пинҳон ба вучуд меоянд, қувваи ботинӣ мегиранд. Ҳамаи ин ба нависанда имкон медиҳад, ки ба мақсад бирасад ва дарки бадеӣ-психологӣ ва ахлоқӣ-фалсафии инсонро ба амал биёрад.

Таҳлили анъанавии адабии бадеӣ матни бадеиро ҳамчун маҳсули маданияти миллӣ меомӯзад ва дар вақти омӯхтан тафаккури иҷтимоиро дар алоқа бо давраи замон ва макони таҳқиқ ошно менамояд. Азбаски чунин тарзи суҳан дар адабиёти муосири мо бесобиқа буд, нигоҳи мутафовити шоирона, танзҳои намакин, қиссапардозҳои афсонамонанд, тасвири деҳаи ормониву ҳаёлии нависанда - Сармаддеҳ бо сокинони аҷоибхулқу ғароиблақабаш мисли Туфанги Думила, Шошои Девона, Холдори Чилдуруғ, Холи Девзӯр, Яздони Малла, Оростаи Сиёх, кампири Осуда, Яздони Гевагар, Шери Хол, Усто Шоҳаки Ранда, Пояндаи Сардоя, Бабраки Лӯлӣ ва ҳайвоноту парандаҳое, ки дар ҳикоеҳои тамсилии ӯ бо номҳои Хурӯсаки Парпопӯпак, Рӯбоҳи зирак, Хари Ҳафтафаҳм, Хирси Ландахур, Аспи обӣ, Шағоли Дайду ва ғайра ҳама гувоҳи тавоноии нависанда дар тасвири шоиронаи орифона ва намое аз вижаҳои хосси каломи нотақрори ӯ мебошанд.

Ҳикояи "Хурӯсаки Парпопӯпак" тамсилест, ки дар он кинои мавқеи муҳимро ишғол намудааст. Ин ҳикояи тамсилиест, ки дар мавриди Хурӯсаки Парпопӯпак нақл мекунад. Нависанда хеле бомаҳорат Хурӯсакро тасвир менамояд: "Аз ин рӯ, ягон мурғ таъна карда, Кулангро «ту хурӯси ҳаромӣ!» (яъне инкубаторӣ) ё «сағираи детдом!» (яъне аз фермаи мурғпарварӣ) гуфта наметавонист. Мокиёнҳо Кулангро ҳатто дар ғайбаш хоҷа, ҳазрат, эшон, ҳатто шоҳ гӯён ном мебуданд. Онҳо ба Кулангхоҷа бо як ҳисси эҳтиром ва садоқат менигаристанд, чунонки дӯшизаҳои ҳаводори футбол ба "Шоҳи футбол". Дар назар чунин метобад, ки нависанда хурӯсакеро тавсиф менамояд, аммо ин хурӯсак ашхоси ҳавобаланди ҷомеа буда, мақсади ин нишон додани воҳима ва худтарошии баъзе инсонҳо мебошад. Бавижа, тасвири мокиёнҳо ва ҷӯҷаҳои тарсу аз атрофу акнофи мардуми ҷоплус дарак медиҳад: "Мокиёнҳо ҳар як имову ишораи Шоҳхурӯсро ба зудӣ, ба чинси латиф хос, филфавр пай мебуданд, беҳуда каллапача гашта намегурехтанд, балки парҳоро пеши бар гирифта, «лаббайк» гӯён назди ҳазрат ҳозир мешуданд: "мабодо ки ба шони ҳафт пушташон хату чак шуда заҳмате расад" [5, с.160].

Баҳманёр дар ин ҳикояи тамсилии худ образи қаҳрамонҳои Сармаддеҳро низ меорад ва ин истехзои Баҳманёр дар ифодаи ҳую хислати инсонҳои сохтакор ҳадду ҳудуд надорад ва тавсифи ноҷои Кулангро, ки "дар ҳафт варақи қолаби характеристика" бо тамоми хусусиятҳои баъзе роҳбарони таъиншуда, ки "ғафлаттози беҳамто, қуввати мардиаш беинтиҳо, рақибкушу макқору бало... ва ғайраҳову ва ҳоказо», то андозае ба замон мувофиқат мекунад. Баробари ин, чунин сохтакориҳоро аз забони Фармони Мурод инкор намуда, меорад: "Фармони Мурод аз ун гӯлакҳо набуд, ки ба ҳар гуна ҳолномаҳо бовар кунад. Агар ҷонибе манфиатдор бошад, ҷиҳое ки дар коғаз менависанд" [5, с.160].

Нависанда бо тасвири Куланг ба истехзои нафарони худнамое, ки баробари соҳиби мансабе шудан худро дар осмони баланд ҳис мекунанд, нишон медиҳад: "Кулангхоҷа чун баъзе мансабпарастон дастро ба пушт чилик карда, шикамчаи худро дамонта, рӯи ҳавлӣ ё дар пуштаи назди ҳавлӣ такаббур намуда мегаштанду мокиёнҳо дар гирдашон парвона буданд" [5, с.160]. Шери Хол ва Фармони Мурод аз ҷумлаи ҳамсоҳҳои рақиб буданд. Шери Хол барои нигоҳ доштани мокиёнҳои ҳавлияш аз бозор хурӯси паркандае меорад бо номи Пӯпак. Пӯпак ба ҳамсари Шери Хол писанд наомад ва дар ҳамин ҷо истехзои дигари равонии нависанда ба гӯш мерасад: "Ҳоло Шери Хол аз занаш ранҷида бошад ҳам – ўро бо кадом як бадмасте монанд кард! – ба Пӯпак нигариста, барои дилбардории худашу хурӯс гуфт: «Зан мардум ба чинси мо аз рӯи либос баҳо медиҳад, ошно!» [5, с. 163].

Тасвири Баҳманёр дар муносибати атрофиён аз ашхоси мавқеъдор идома меёбад ва ӯ гӯё дар бораи кадоме изҳори андеша мекарда бошад, меорад: "Барои шумо, хурӯсҳо, як мушт дону чанд ҷуфт мокиён бошад, шуд, дигар оламу одамро як тин нарх монда, қут-қутқунон мегардед. Мо мардум хурӯсгариҳои худро дорем, додар..." [5, с. 164].

Дар ҷойи дигар образи сохташро тавзеҳ дода, меорад: "Кулангхоҷа пеш-пешӣ мокиёнҳои ҳамсоҳ бовиқор қадамзанон пеш омадани хурӯсакеро дида, як лаҳза ҳайрон шуданд: «О, боз ин магасак аз кучо пайдо шуд?»—гӯён доначиниашонро, ё ба қавли мурғон «тасбеҳгардониашонро» давом додани шуданду лекин боз тоқат накарда, сар бардошта,

ҷониби «меҳмони нохонда» нигаристанд. Худашон тундхӯ бошанд ҳам, тоқати бардошти тундии дигаронро надоштанд, ҳазрат» [5, с.164].

Дар ҳикояи мазкур нависанда вожаҳои мазмуни истехзодоштаро истифода менамояд ва инро дар мисоли ҷумлаи зерин, ки бештар вақт ашхоси худҳо нисбати дигарон истифода менамоянд, меорад: «Ҳозир ин патакпо маро мебинаду каллапо думро хода мекунад». Аммо «патакпо» на танҳо каллапо шудани набуд, балки аз паҳлуи Куланг бепарво гузашта рафтани ҳам буд». Ду хурӯс Куланг ва Пӯпак дар шакли муболиға ва тазод офарида шуда, бо овардани ин образҳои тамсилӣ нависанда хислатҳои ба ҳам зидди инсонҳоро инъикос менамояд.

Хусусияти дигари насри Баҳманёр ин услуби шоирона мебошад, ки як ҷанбаи асосии насри андеша ин омехташавии насру назм дар сабк аст. Дар мавриди насри шоирона ва ё мавзун андешаҳои зиёде ба назар мерасад ва хосса тан, Кадкани чунин андеша дорад, ки бо вучуди маълум будани «насри шоирона» дар Ғарб, лекин муҳимтарин хусусияти он дар насри классикии форсу тоҷик пайдост: «... мисли ғолиби шатҳиёти суфия, хосса Боязиди Бастомӣ, ки бузургтарин сарояндаи шеърҳои мансур дар фарҳанги эронӣ аст ва ҳанӯз ҳамтое барои ӯ наметиносем»[6, с. 242].

Баҳманёр дар достони кӯтоҳи "Ғавазни ҷанбаршохи ман" табиати кӯҳистон ва зебоии онро рамзан бо атрофиҳои худ тасвир намудааст. Кӯҳҳо ботамкинан, хомӯшӣ ва оромии кӯҳҳо – маҷрои пурғавғои ҳаётро дар деҳи бофтааш Сармаддеҳ бо сабки шоирона тасвир менамояд. Мо муҳолифати ду ҷаҳонро дар ин дoston мебинем. Дар ин ҷо ба ҷаҳони руҳи озод ва ҷаҳони побанди беморӣ Комёр–кӯдаке, ки роҳ гашта наметавонист, муқобилат мекунад: “Ман аз тегаи Шеданзо як-як канда шуда рӯйи деҳ афтодани абрҳоро хуб мушоҳида мекунам, ман рехтани боронро пешакӣ пай мебарам, ман хониши кабкони фарози Ялморо нағз мешунавам. «Фарози Ялмо хеле дур аст, – мегуфт момоям, – хониши кабкони он ҷо то ба деҳ намерасад. Ту шояд хониши кабкони Хорбуноро шунави?» Ман ҷавоб намедихам, ман хуб медонам, ки аз кадом маҳал ба ғӯшам ҷӣ садое мерасад” [5, с.4].

Сабки асосии насри Баҳманёр ин рамзгирӣ дар таҷассуми воқеият аст. Абдунабӣ Сатторзода дар мавриди насри Баҳманёр ин нуқтаро таъкид менамояд, ки: “Дар насри Баҳманёр ҳама чиз - воқеа, қаҳрамон, забон ва тарзи баён, биниш, равиши тасвир, замону макон - нодир, ғайриодӣ, ғайримуқаррарӣ, ғайримаъмулӣ, ғайримунтазира, ғавқулода, аҷиб, ҳайратангез, нотақрор ва нав мебошанд” [7, с.7]. Нависанда дар таҳқиқи баррасии психологияи инсонҳо ва аслан типҳое, ки сокини Сармаддеҳ ҳастанд, аз рамз истифода мебарад. Тақозои насри нависанда рамз ва рамзгарӣ буда, ғавҳату балоғат ва баён маъниро зебо намудааст. Дар насри нависанда калимаҳои рамзӣ мавқеи назаррас доранд. Яъне, латоғати насри Баҳманёр ҳам ҳамин рамзиёт аст, ки дар он мақсадҳои нависанда зерин парда нухӯфта шудаанд.

Тамоми андешаи ҷаҳонбинии мақсади Баҳманёр бо рамзҳои асотирий, афсонавӣ ва таъбирҳои мардумӣ таҳия гардидааст. Аз ҷониби дигар, Баҳманёр истилоҳоти хосси рамзиро комилтар ва дар айни замон печидатар намуд ва мағҳими на он қадар пӯшидае дар баёни афқору эътиқоди худ истифода карда бошад ҳам, вале то андозае аз онҳо маводи тозае пешниҳод менамояд.

Аз ҷумлаи насри рамзии Баҳманёр “Зан ва ғӯл”, “Дуди ҳасрат”, “Барфҳои кабудӣ Сармаддеҳ”, “Зан ва оина”, “Тобути маро кӣ мебардорад?”, “Вақти гули бобуна”, “Қаромати мулло Бухоризода”, “Ғавазни ҷанбаршохи ман”, “Аспи обӣ” ба шумор мераванд ва намунаи бехтарини марҳилаи нави адабиёти муосири тоҷик ба шумор мераванд.

Доираи асосии зуҳуроти хусусиятҳои сохти психологияи одам дар насри Баҳманёр аз ҷумлаи мушоҳидаҳои ӯ буда, дар роман кушодани образҳо бо бартариҳои равшани лаҳзаҳои воқеа сурат мегирад. Дар ин ҳолат, қобилияти ифшоӣ як қатор рамзҳо бо мавҷудияти якҷанд хатти ҳикояҳои асосӣ таъмин карда мешавад. Дар ин ҷо қаҳрамон-идеяҳо мақсаднок бароварда мешаванд, ки ин персонажҳо дар хатти пароканда ҷой дошта, ба мазмуни ҳикояҳо ворид мегарданд ва таносуби ҳунари нависандаро вайрон намекунанд.

Муқарриз: Ш. Ҷамшед – н.и.ғ., дотсенти ДДК ба номи А.Рӯдакӣ

АДАБИЁТ

1. Проскурнин, Б.М. Художественный психологизм до и после Фрейда / Б.М. Проскурнин // Психология будущего: материалы науч.- практ. конф., посвященной 150-летию со дня рождения З. Фрейда: сб. науч. тр. — Пермь, 2008. — С. 23—38.
2. Гинзбург, Л.Я. О психологической прозе. О литературном герое / Л.Я. Гинзбург. — СПб.: Азбука, 2016. — 704 с.
3. Есин, А.Б. Психологизм русской классической литературы: учебное пособие / А.Б. Есин. — М.: Флинта: Наука, 2011. — 176 с.
4. Компанец, В.В. Художественный психологизм как проблема исследования / В.В. Компанец // Русская литература. — 1974. — № 1. — С. 46 — 60.
5. Бахманёр. Сармадех. - Душанбе: Деваштич, 2002. - 394 с.
6. Кадканӣ, Мухаммадризо Шафей. Мусикии шеър / Мухаммадризо Шафеии Кадканӣ. Нашри дувоздахум. - Техрон, 1391. - 689 с.
7. Абдунабӣ, Сатторзода. Шоире аз Сармадех / Сатторзода, Абдунабӣ. - Душанбе: Адиб, 2016. - 346 с.
8. Абдуманонов, А. Реализм.Энсиклопедияи советии тоҷик / А.Абдуманонов. - Душанбе: Сарредаксияи илмӣи энсикл. сов. Тоҷик, 1986. - Ҷ.6. -С.245-246.
9. Абдулло, С. Шоире аз Сармадех / С.Абдулло. - Душанбе: Адиб, 2016. -346.

ТАСВИРИ ПСИХОЛОГИИ ОБРАЗҲО

Дар адабиёти муосир психологизм, ки гӯё ба принсипи ҳақиқати бадеӣ баробар бошад, дар инъикоси ҳамаҷанаро ва амики тазоди ҳаёти ҷамъиятӣ вазиҷаҳои азими эстетикӣ ва маърифатиро иҷро мекунад. Тамоилҳои реалии тараққиёти он аз шартҳои пайдоиш ва роҳҳои ташаккули ҳаёти иҷтимоӣ ҷудонашавандаанд. Табиати ҳиссиёт, кайфият ва тафаккури одам бо майли дарк кардани асрои ҳодисаҳои конкретии модии воқеияти атроф, ҷустуҷӯи тадбирҳои, ки ба онҳо муҳолифанд, ё мутобиқ кардани тамоми тарзи ҳаёт муайян карда мешавад. Дар насри бадеӣ психологизм боз ҳам равшантар инъикос меёбад. Дар мақолаи мазкур муаллиф асосан роҳҳои истифодаи психологизмро дар насри Бахманёр мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: тахайюл, реализм, наср, нақш, андеша, образ, муаллиф, асар, адабиёт, қаҳрамон, лирикӣ, характер, ҳунар, нависанда, мавзӯ, деҳот.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ОБРАЗОВ

В современной литературе психологизм, воображаемый, равный принципу художественной правды, выполняет большие эстетические и познавательные функции в комплексном и глубоком отражении противоречий общественной жизни. Реальные тенденции ее развития неотделимы от условий их возникновения и способов организации общественной жизни. Характер чувств, настроения и мышления человека определяются стремлением к познанию тайн конкретных материальных явлений окружающей действительности, к поиску мер, им противоречащих, или к приспособлению всего образа жизни. Еще ярче психологизм отражается в литературной прозе. В данной статье автор в основном проанализировал способы использования психологизма в прозе Бахманьяра.

Ключевые слова: воображение, психологизм, проза, роль, идея, образ, автор, произведение, литература, герой, лирика, персонаж, искусство, писатель, тема, деревня.

PSYCHOLOGICAL DESCRIPTION OF IMAGES

In modern literature, psychologism, which seems to be equal to the principle of artistic truth, performs great aesthetic and cognitive functions in a comprehensive and profound reflection of the contradictions of social life. The real tendencies of its development are inseparable from the conditions of its occurrence and the ways in which social life is organized. The nature of the feelings, moods and thinking of a person is determined by the desire to know the secrets of specific material phenomena of the surrounding reality, to search for measures that contradict them, or to adapt the whole way of life. Psychologism is even more clearly reflected in literary prose. In this article, the author mainly analyzed the ways of using psychologism in Bahmanyar's prose.

Key words: imagination, psychologism, prose, role, idea, image, author, work, literature, hero, lyrics, character, art, writer, theme, village.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Комилзода Муаззама* – Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С.Улугзода, унвонҷӯӣ, кафедраи назария ва таърихи адабиёт. **Суроға:** 734019, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Муҳаммадиева, 17/6

Сведения об авторе: *Комилзода Муаззама* - Таджикский международный университет иностранных языков им.С.Улугзода, соискатель кафедры теории и истории литературы. Адрес: 734019, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Мухаммадиева, 17/6

Information about the author: *Komilzoda Muazzama* - Tajik International University of Foreign Languages named after S.Ulugzoda, applicant for the Department of Theory and History of Literature. **Address:** 734019, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Muhammadieva, Str., 17/6

ТАЪСИРИ «ШОҲНОМА» ВА ШАХСИЯТИ ФИРДАВСӢ ДАР АШӢОРИ МУӢМИН ҚАНОАТ

Сулаймони Аҳтам
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Халқи тоҷик дар муддати зиндагии бисёрҳазорсолаи худ дар гузашта бузургоне аз фармонравоеён, шоирону ҳакимон, донишмандону ҳунармандон ва сардорону ҷанговарон дар домани худ парварида, ки моёи сарфарозӣ ва баландномӣ дар ҷаҳонанд ва аз ин миён яке аз бузургтарин ва номдортаринашон ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ аст. Фирдавсӣ аз бонуфузтарин шоирони форсу тоҷик, эҳёкунандаи забони форсии тоҷикӣ ва фарҳанги миллий аст. Анварии Абевардӣ, ки дар қасидасароӣ мақом ва мартабаи “пайғамбарӣ” дорад, ишқу муҳаббати самимии худро ба Ҳакими Тӯс чунин баён кардааст:

Офарин бар равони Фирдавсӣ,
Он ҳумоюн ҳумои фарҳунда.
Ӯ на устод буду мо шогирд,
Ӯ худованд буду мо банда [6, с.21].

“Шоҳнома” дар осори адибони тоҷик ҳамвора ба унвони намоди ҳувияти миллий маҳсуб шуда, шоирон ва суҳанварони давраи нави тоҷик низ бо ишқу муҳаббат ба он рӯй овардаанд ва ин ишқу алоқа ханӯз аз ибтидои ҷаҳонияти устод Садриддин Айний бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик, оғоз гардид ва соли 1934 ба муносибати 1000–солагии Фирдавсӣ рисолаи Айний бо номи “Дар бораи Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ” ба таърифи расид ва бо ҳамин дар адабиётшиносии муосири тоҷик пояи илми фирдавсипажӯӣ бунёд гардид. Устод Айний бо далелҳои зиёд нишон дод, ки “Забони “Шоҳнома”...на ин ки сар то пойи он ба оммаи тоҷикон фаҳмост, балки бештарини онҳо имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик кор фармуда мешаванд: ҳатто дар “Шоҳнома” он гуна луғатҳои форсӣ ва бо он гуна талаффуз кор фармуда шудаанд, ки имрӯз дар забони адабии Эрон кор намефармоянд, аммо Фирдавсӣ калимаҳои ба кор бурдааст, ки мардуми тоҷик бо ин калимаҳо гуфтугӯ ва муошират мекунад” [6, с.434].

Шоирони бузург аз дидҳои гуногун ба ин масъалаҳо рӯй овардаанд. Ин мавзӯ, яъне арзишҳои миллий, қариб дар осори ҳамаи шоирон ҷойгоҳи хосе дошта ва имрӯз ҳам он аз ҷиддитарин мавзӯ дар эҷоди шоирон ва нависандагон аст. Дурахши ин масъала дар осори шоирони қадим чун Рудақӣ, Фирдавсӣ, Мавлоно, Ҳофиз, Саъдӣ ва баъдтар Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ, бештар ба мушоҳида мерасад.

Ин масир дар марҳалаҳои баъд дар осори шуаро ва нависандагони муосири Тоҷикистон, аз ҷумла Сотим Улуғзода, равнақи бештар ёфт ва Сотим Улуғзода дар ростии муаррифии “Шоҳнома”, бузургтарин хидматро дар ҷомеаи форсидабони Осиёи Миёна анҷом дод. Шоирону адибони муосири тоҷик Садриддин Айний, Пайрав Сулаймонӣ, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Бокӣ Раҳимзода, Муҳиддин Аминзода, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат, Мостон Шералӣ, Қутбӣ Киром, Лоик Шералӣ, Бозор Собир, Гулрухсор, Ҳақназар, Фарзона, Рустами Ваҳҳоб, Низом Қосим, Гулназар, Камол Насрулло ва дигарон дар ашъори худ, Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯро васф ва ситоиш намудаанд.

Умуман, таъсири шахсият ва суҳани Фирдавсӣ дар таҷрибаи эҷодии ҳамаи суҳанварони қадим ва муосири тоҷикӣ форс ва бисёре аз адибони бузурги ҷаҳон ба таври барҷаста ошкор аст. Тамоми шоирони тоҷик, аз устод Садриддин Айний шурӯъ карда то насли замони ҳозир, аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и безаволи ӯ таъсир пазируфтаанд ва меҳру алоқаи худро нисбат ба ин паёмбари ҳамоса ва “Шоҳнома” дар ашъори худ баён кардаанд.

Дар адабиёти муосири тоҷик Муъмин Қаноат яке аз шоироне мебошад, ки ба мизони зиёд аз шахсияти таърихиву адабӣ ва осори Фирдавсӣ баҳра бурдааст. Дар воқеъ, “Шоҳнома” ва Фирдавсӣ ҳамчун як тимсоли асари бузургу ҷовидонӣ ҳамеша дар фикру андешаи устод Муъмин Қаноат нақши бориз дорад.

Дар назми солҳои 60- 70 - и асри гузаштаи тоҷик васфу бузургдошти арзишҳо, шахсиятҳо ва устураҳои миллии тоҷикӣ равнақу ривоч ёфта буд. Солҳои 1960-1990- ро метавон дар адабиёти тоҷик давраи ба вучуд омадани андешаҳои нав ва марҳилаи бозгашт ба асолати ҳеш номид. Масоили миллиро дар кори адибон ва қаламкашон аз матраҳтарин мавзӯ метавон арзёбӣ намуд. Мухимтарин масъала дар осори шоирони бузург, чи қадим ва чи муосир, ҳифзи тафаккур, расму оин, таърих, суннат ва асолати миллии будааст.

Сухбати мо алҳол аз таъсирпазирии шоирони муосир аз Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ мебошад. Дар ин миён, хусусан таваҷҷуҳ ва тавсифу тасвири шахсияти адабӣ, миллии ва таърихӣ Абулқосим Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и безаволи ӯ ва қаҳрамонони асотирии ин шоҳасар мавқеи хосе дошт. Дар ҳавзаи шоирони муосир низ арзишҳои миллии аз пурбортарин мавзӯҳо ба шумор меравад. Дар шеъри муосири тоҷик, аз ҷумла дар шеъри худ устод Муъмин Қаноат пештар аз дигарон арзишҳои миллиро, ки гирех хӯрда буд, бозкушӣ кард, яъне зангӯлаи хомӯши арзишҳои миллии дар шеъри муосир, ба дасти ин шоир дубора ба садо даромад. Дар китоби Муъмин Қаноат “Тоҷикистон исми ман” мо 25 шеър дарёфтем, ки Фирдавсӣ ва қаҳрамонони “Шоҳнома” дар онҳо зикр шудаанд. Инҳо: “Сарахбор” (с. 23), “Нақши чорум” (с. 36), “Нур дар пойи мазор” (с. 82), “Сурӯши дуҷум” (с. 111), “Сурӯши модарон” (с. 126), “Ситораи Исмат” (с. 146), “Хотима” (с. 158), “Ғаҳвораи Сино” (с. 173), “Ҳамосаи дод” (с. 219), “Дарди саввум” (с. 223), “Дарди ҷаҳорум” (с. 227), “Рӯҷӯи модар” (с. 232), “Дарди ҳафтум” (с. 237), “Эй шоири Сомон” (с. 274), “Ғули бодом” (с. 320), “Давоми нек роҳатро” (с. 325), “Созҳои Шероз” (с. 330), “Суруди охири” (с. 336), “Идғох” (с. 339), “На ҳар ки лофи худӣ...” (с. 344), “Ҳуни баҳорон” (с. 352), “Ки Масъуд зодаст чархи баринач” (с. 372), “Тарҳи Зобул” (с. 373), “Маҷозоти Ҷамшед” (с. 376), “То Рӯстами замона” (с. 382) ва рубоии “Висғард будиву оқибат” (с. 406) мебошанд.

Муъмин Қаноат дар таркиби достони “Ғаҳвораи Сино” чунин абёт дорад:

Биё косагул, фурсате май кашем,
Ки умрест ранчи паёпай кашем.
Бубахшо даме равшанӣ бар димоғ,
Ки шабро сафедӣ бубахшад чароғ [7, с. 212].

Ин абёт ба вазни “Шоҳнома” навишта шудааст ва метавон гуфт, ки аввалин адибе, ба сокиноманависӣ дар адабиёти навини тоҷик майл кардааст, устод Муъмин Қаноат аст.

Муъмин Қаноат аз шоирони номдори тоҷик мебошад ва қулли ашъори ин шоир бозгӯи вазъи руҳия, андеша, ифтихороти миллии, бархӯрди маънавию маърифатӣ ва фикрии як фарди солимназару ботамкин ва соҳибзавқ аст, ки диду назари донишмандонаро огоҳ дорад. Муъмин Қаноат дар шеъри “Эй шоири Сомон” [7, с. 274], ки ин шеър соли 1959 навишта шудааст ва мурод аз “шоири Сомон” ин Фирдавсӣ мебошад, Фирдавсӣ ва ҳукми ӯро боиси зафар ва пирӯзии Кова медонад ва мегӯяд: Чун ҳукми ту бар куштани Заҳҳок бароварда шуд, дигар ин ҳукм ба сарманшаи таърих даромад - яъне неруи офарандагии шоирон бартар аз қаҳрамонон аст:

Он рӯз, ки эҷози ту бар Кова равон дод,
Ҷӯро зафару ном ба ҳар асру замон дод.
Бар куштани Заҳҳок чу ҳукми ту баромад,
Он ҳукм ба сарманшаи таърих даромад.
Ҳарчанд ки шӯру шари ӯ рафт таҳи хок,
З-он зумраи нопок нашуд лек ҷаҳон пок.
Имрӯз ба ҳар ҷой, ки аз зулм нишон аст,
Бар маснади бедодгарӣ вориси он аст...
Эй рӯҳи азим, ҳукми ту поён напозирад!
Дар даҳр касе роҳи дуои ту нагирад.
Гар вориси Заҳҳок ҳанӯз ҷон насупурдаст,
Маънос машав, Коваи ҳаддод намурдаст! [7, с.274].

Шоир хитоб ба Фирдавсӣ мекунад ва мегӯяд, ҳукми ту ҳеҷ вақт поён напозирад ва ҳамеша ин сухани ту ҷовидон хоҳад монд ва ҳеҷ қуввае бар роҳи дуои ту, ки адлу дод ва ғалабаи некӣ бар бадӣ аст, тавони пирӯз шуданро надорад. Шоир руҳи Фирдавсӣ ва қаҳрамонони “Шоҳнома”-ро дар ҳар асру замоне зинда медонад ва мегӯяд, агарчанде, ҳанӯз дунё аз ворисони Заҳҳок пур аст, аммо дар ҳар давра замоне Коваи ҳаддод бо чунин неруҳо мубориза хоҳад кард.

Шеъри машхури Муъмин Қаноат “Эй додгоҳи хокиён...” зехн ва андешаи мардумро дар робита ба Ватан ва Модар – Замин ба чунбиш овард ва ёдоварӣ аз пуштвонаи таърихӣ ва адабӣ, ҷойгоҳи шеър ва забонро дар ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсии миллат дигаргуна кард. Аз ин лиҳоз мешавад гуфт, ки шоирони воқеӣ, новобаста аз ҳар гуна сиёсат, ҳарфи худро хоҳанд гуфт.

Қасди шоирон аз баёни арзишҳои миллӣ дар шеър, ҳушдор ва таълим аст. Ҷуръати устод Муъмин Қаноат дар мавриди арзишҳои таърихӣ ва озодона баёни арзишҳои таърихӣ дар низоми Шуравӣ, анбошта аз он аст, ки арзишҳои миллӣ ва таърихӣ, дард, орзу ва сабаби ҳастии миллат аст ва шоир фарзанди миллати худ. Шоири асил наметавонад, ин дардро дар дил пинҳон намояд, хоҳу нохоҳ садои дили худро баланд хоҳад кард. Бархӯрди шоир дар ҳаллу фасли арзишҳои миллӣ, дар корбурди шеъри маъмулӣ, ҳушк ва урён набуда, балки саршор аз таровиши шеър аст. Ба ин тариқ, миллатхоҳӣ, бедории миллӣ, эътиқоди миллӣ, садоқати миллӣ, ҳудогоҳии миллӣ, додхоҳии миллӣ, хиради миллӣ аз мавзӯҳои муҳимми осори Муъмин Қаноат аст.

Эй додгоҳи хокиён, эй осмони бекарон,
Танг аст ҳоли тоҷикон, дар хоку зери хокдон.
Байроқи адли Ковиён пар мезадӣ болои сар,
Дар дасти садҳо дастаи озодагони Бохтар.
Ҳам тухмаи мардона чун дурдона зери обҳо,
То ин ки рӯяд аз замин Фирдавсию Сухробҳо [7, с.23].

Муъмин Қаноат дар шеъри “Тахти Ҷамшед” таассуроти худро аз Шероз баён мекунад. Шеъри “Тахти Ҷамшед” як сайри равонии аҷибӣ бо завқу эҳсос ва хоҳишу ормонҳои таҳмирефта аст. Дар ин шеър устод Муъмин Қаноат худро дар замони гузаштаи пуршукӯҳи Эронзамин тасаввур мекунад ва дар қасри Доро Ҷоми Ҷамшед дар даст дорад, ки мояи шукӯҳи ин сарзамин буд. Шоир аз гузаштаи пурифтихораш ёдовар мешавад:

Чу боло мешавам бар маснади хуршедии Ҷамшед,
Ки дорад ошён Эзид, ки дорад хокдон хуршед,
Дар ин қасри хароботе, ки Доро буду дунё буд,
Дирафши ковиёни найзае аз моҳ боло буд [7, с.330].

Шоир аз замони салтанати Доро подшоҳи Эронзамин ва қасри ӯ ёдовар мешавад ва аз ин қаср, ки шоир онро акнун хароб ва вайрона мебинад, замоне маҳди барӯманди қудрату тавоноӣ ва донишу хирад буд ва ба ҳамин далел аст, ки мегӯяд: “Дирафши ковиёни найзае аз моҳ боло буд”. Яъне чи аз назари қудрат ва тавоноӣ ва чи аз назари илму дониш ҳамеша ин сарзамин ва қахрамонони он пешгом буданд.

Шеъри дигари Муъмин Қаноат “Давоми нек роҳатро” мебошад, ки ин шеър ҳимоят аз ҳайсиат, ҳувият ва гузаштаи пурифтихори худ мебошад. Ин шеърро устод Қаноат ба Владимир Луговской, шоири шаҳри рус, ки ба тоҷикон ва фарҳанги онҳо бо назари таҳқир нигоҳ кардааст, бахшидааст. Мухотаби гӯянда вақте ба ин сарзамин омадааст, ки замини бузургоне чун Рустам, ибни Сино, Рудакӣ ба дасти бекҳо афтид ва “бозичаи айём шуда” буд. Дар ин шеър аввал аз Рустами Дастон, ки намоди пирӯзӣ ва диловарии мардуми тоҷик мебошад, ёдовар мешавад:

Даме ки размгоҳи бешикасти Рустами Дастон,
Ба ҷанги бекҳо афтид аз дасти забардастон,
Даме ки базмгоҳи Ибни Сино, Рудакӣ, Хайём
Бишуд ҷавлонгаҳи дуздон,
Бишуд бозичаи айём,
Ба ин ҷо омадӣ пой пиёда мисли як сарбоз,
Ба қалби шоиру бо ҳуччати раҳсоз [7, с.325].

Муъмин Қаноат дар ҳамон айёми қудрати авҷи Шуравӣ, зимни ёдоварии гузаштаи пурифтихори миллати хеш, ба ин шоири рус, ба таври бисёр маънодор, ғосибон ва истилогарони сарзамини худро “дузд” меҳонад ва барои ин шоири роҳсози рус, изхори таассуф мекунад, ки бо вучуди ҳузури физикӣ дар ин сарзамини адабпарвар, аз ганҷинаи маънавии тоҷикон беҳабар ва бебаҳра мондааст. Шоири рус гиру дорҳои замона, танҳоиҳои ин кишварро диду бас. Вай бузургии дар замири ин ғавғою сукути танҳои нӣхонро дида натавонист:

Чу шоир ёд н-овардӣ макони разми Рустамро,

Надидӣ даврагардон Ҷоми сесадпораи Ҷамро.

Аҷамро дидию савти аҷамро лек нашнидӣ,

Дами пирӣ бузургонро ту хору бенаво дидӣ? [7, с.326].

Ин суҳанон ишора ба он касоне доштанд, ки тамаддуни тоҷикро ба дидаи камбинӣ мешинохтанд. Ин замин Ҷоми садпораи Ҷам, яъне Ҷоми Ҷаҳоннамои таъриху тамаддуни дароз ва қудрати садпора шудаи он аст, вай оҳанги савти Аҷамро менавозад. Ҷоми Ҷам (ё Ҷоми Кайхусрав), ки дар “Шоҳнома” аз он зикр шудааст, ҳама ҷаҳонро менамуд ва хангоме, ки Афросиёб подшоҳи Туронзамин, паҳлавони Эронзамин Бежанро ба ҷо меандозад, Кайхусрав бо ин Ҷоми Ҷаҳоннамо дар кучо будани Бежанро пайдо мекунад. Ин Ҷом рамзи хирад ва дониши ин мардум аст.

Манзури шоир аз “Ҷоми сесадпораи Ҷам” ҳамон Хуросони бузург аст, ки ба қисматҳо ва марзҳои ҷудогона ҷудо шудааст.

Таъсири “Шоҳнома” ва нигорандаи он Фирдавсӣ дар ҳар асру замоне чи аз назари ахлоқӣ ва чи аз назари шинохт ва ҳувияти миллий бар ҳар шоире, ки пас аз Фирдавсӣ по ба арсаи адабиёт ниҳодааст, ба равшанӣ мушоҳида шудааст. Фирдавсӣ бо “Шоҳнома”-и худ мафҳуми Хуросони бузургро мушаххас кард ва дар дили ҳар як аз ҳаммиллатонаш эҳсоси ориёӣ буданро барангехт ва вақте мегӯяд: “Аҷам зинда кардам бад-ин порсӣ” арзиши қору рисолати худро дуруст дарёфтаву баён кардааст ва фарҳангу забони сокинони Хуросони бузургро, ки хатари аз байн рафтани он буд, тавассути “Шоҳнома” аз ҷанги нестӣ раҳонида, онро ба нуқтаи авҷи шахомат расонидааст.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки муҳимтарин ва мушаххастарин масири таҳаввулоти афкор ва завқу салиқаи адабӣ дар ашъори Муъмин Қаноат муҳтавои худшиносии миллий, эҳёи фарҳанги таърихӣ ва васфу бузургдошти бузургони ин миллати адабпарвар мебошад ва иншоаллоҳ, мо шоҳиди шукуфой ва борварии бештари адабиёти миллий ва таърихӣ миллати тоҷик хоҳем гардид.

Муқаррир: Кӯчарзода А. – д.и.ф., профессори ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
2. Ваххоб, Рустам. Адабиёт ва фарҳанги миллий / Рустам Ваххоб. – Душанбе: Адиб, 2011. – 224 с.
3. Ёҳаққӣ, Муҳаммадҷаъфар. Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ / Муҳаммадҷаъфар Ёҳаққӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 748 с.
4. Зехнӣ, Тӯракул. Санъати суҳан / Тӯракул Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 302 с.
5. Ибни Рушд. Китоби шеър. - Фанни шеър. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 123 с.
6. Китобиносии Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”. Нишондиҳандаи библиографии адабиёт. Китоби 1. Мураттиб Юнусов А. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 450 с.
7. Қаноат, Муъмин. Тоҷикистон исми ман / Муъмин Қаноат. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 440 с.
8. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
9. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ / Муҳаммадамин Риёҳӣ. – Душанбе: Шӯҷоён, 2010. – 338 с.
10. Сатторзода, Абдунабӣ. Мероси дили шоири дилдода ва озода / Абдунабӣ Сатторзода. Пешгуфтори “Куллийёт”-и Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – С.5-16.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. (Дар 9 ҷилд) / Абулқосим Фирдавсӣ. - Техрон: Шақоик, 1385. – 1669 с.
12. Шақурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М.Шақурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 455 с.
13. Шарифзода, Х. Шоҳнома ва шеъри замони Фирдавсӣ / Х. Шарифзода. – Душанбе, 2014. – 40 с.
14. Шералӣ, Лоик. Куллийёт (дар 2 ҷилд). – Ҷ.1. Ашъор / Лоик Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
15. Шеърдӯст, Алиасфар. Таърихи адабиёти навини Тоҷикистон / Алиасфари Шеърдӯст. – Техрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1390. – 613 с.
16. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандози шеъри муосири Тоҷикистон / Алиасфари Шеърдӯст. –Техрон: Алҳудо, 1376 х. ш. – 328 с.

ТАЪСИРИ «ШОҲНОМА» ВА ШАХСИЯТИ ФИРДАВСӢ ДАР АШЪОРИ МУЪМИН ҚАНОАТ

Таъсири шахсият ва суҳани Фирдавсӣ дар таҷрибаи эҷодии ҳамаи суҳанварони қадим ва муосири тоҷикӣ форс ва бисёре аз адибони бузурги ҷаҳон ба таври барҷаста ошкор аст. Дар воқеъ, “Шоҳнома” ва Фирдавсӣ ҳамчун як тимсоли асари бузургу ҷовидонӣ ҳамеша дар фикру андешаи устод Муъмин Қаноат нақши бориз дорад. Дар назми солҳои 60- 70 - и асри гузаштаи тоҷик васфу бузургдошти арзишҳо, шахсиятҳо ва устураҳои миллии тоҷикӣ равшанӣ ривҷ ёфта буд. Солҳои 1960-1990- ро метавон дар адабиёти тоҷик давраи ба вучуд омадани андешаҳои нав ва марҳилаи бозгашт ба асолати ҳеш номид. Масоили миллиро дар қори адибон ва қаламкашон аз матраҳтарин мавзӯ метавон арзёбӣ намуд. Муҳимтарин масъала дар осори шоирони бузург, чи қадим ва чи муосир, ҳифзи тафаккур, расму оин, таърих, суннат ва асолати миллий будааст. Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки муҳимтарин ва мушаххастарин масири таҳаввулоти афкор ва завқу салиқаи адабӣ дар ашъори Муъмин Қаноат муҳтавои худшиносии миллий, эҳёи фарҳанги таърихӣ ва васфу бузургдошти бузургони ин миллати адабпарвар мебошад.

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, “Шохнома”, Муъмин Қаноат, таъсирпазирӣ, талмех, илҳом, устура, ривоят.

ВЛИЯНИЕ ШАХНАМЕ И ЛИЧНОСТИ ФИРДОУСИ В СТИХАХ МУМИНА КАНОАТА

Влияние личности и творчества Фирдоуси ярко проявляется в творческом опыте всех древних и современных носителей таджикского и персидского языков и многих великих писателей мира. «Шахнаме» и Фирдоуси, как пример великого и вечного произведения, всегда занимали видное место в мыслях Мумина Каноата. В таджикской поэзии 60-70-х годов прошлого века как одно из основных направлений было прославление таджикских ценностей, личностей, национальных традиций. 1960-1990 годы можно назвать периодом зарождения новых идей и этапом возвращения к самобытности в таджикской литературе. Национальные вопросы можно считать одной из важнейших тем в творчестве поэтов и писателей. Важнейшим вопросом в творчестве великих поэтов, как древних, так и современных, было сохранение мысли, обычаев, истории, традиций и национальной самобытности. В целом можно сказать, что важнейшим и специфическим направлением развития мысли и литературного вкуса в стихах Мумина Каноата является содержание национального самосознания, возрождение исторической культуры и прославление великих людей этой литературной нации.

Ключевые слова: Фирдоуси, «Шахнаме», Мумин Каноат, влияние, вдохновение, принцип, легенда, народ, культура.

THE INFLUENCE OF SHAHNAME AND THE PERSONALITY OF FIRDOUSI IN THE POEMS OF MUMIN QANOAT

The influence of Firdousi's personality and speech is clearly manifested in the creative experience of all the ancient and modern speakers of the Tajik and Persian languages and many great writers of the world. In fact, “Shahnameh” and Firdousi, as an example of a great and eternal work, always occupy a prominent place in the thoughts of Mumin Qanoat. In the Tajik poetry of the 60-70s of the last century, the glorification of Tajik values, personalities, and national traditions grew and flourished. The years 1960-1990 can be called the period of the birth of new ideas and the stage of returning to originality in Tajik literature. National issues can be considered one of the most important topics in the work of poets and writers. The most important issue in the work of great poets, both ancient and modern, was the preservation of thought, customs, history, traditions and national identity. In general, it can be said that the most important and specific direction in the development of thought and literary taste in the poems of Mumin Qanoat is the content of national self-consciousness, the revival of historical culture and the glorification of the great people of this literary nation.

Key words: Firdousi, "Shahname", Mumin Qanoat, influence, inspiration, principle, legend, people, culture.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сулаймони Аҳтам* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ, факултети филология. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Сведения об авторе: *Сулаймони Ахтам* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедра теории и современной персидско-таджикской литературы, филологический факультет. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 931-44-82-31

Information about the author: *Sulaymoni Akhtam* - Tajik National University, doctoral student Ph.D, the Department of Theory and Modern Persian-Tajik Literature, Faculty of Philology. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. Phone: (+992) 931-44-82-31

Турсунова М.Х.

Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров

Дар насри муосири тоҷик шарҳу таҳлил ва танқиди масъалаҳои иҷтимоии ҳаёти ҷомеа аз шумори мавзуоти марказӣ маҳсуб меёбад. Маҷмуи масоили иҷтимоиро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд. Ба гурӯҳи нахустин муаммоҳои сирф иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсӣ шомил буда, нависандагони тоҷик ба тадқиқу тасвири мавзӯте, чун ташкили низоми нав, нишон додани бартарии вазъи сиёсии нав дар қиёс бо усули давлатдорӣ асримиёнагӣ, таъсиси хоҷагиҳои коллективӣ, истифодаи озодонаи моликияти ҷамъиятӣ, обёрӣ кардани заминҳо, истифодаи техникаи гуногун дар корҳои кишоварзӣ, муборизаи қувваҳои мутақобил, талош барои ғалаба дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ, муносибатҳои оилавӣ, тарзи нави рӯзгордорӣ, пасту баланд ва мушкilotу муваффақиятҳои қори саҳро, боғдорӣ, қорводорӣ ва дигар ҷанбаҳои хос ба ин самтҳо пардохтаанд.

Гурӯҳи дуюми масъалаҳо бештар ба фарҳангу ахлоқи ҷомеа иртибот доранд. Адибон тавассути чунин мавзӯҳо ба нигориши бадеии падидаҳои тамаддуни халқу миллат, ҳодисаҳои муҳими таърихи гузаштаю муосир, маънидоди сабақи зухуроти гуногун, тавзеҳи урфу таомул, ҳурофоту ҷаҳоншиносии мазҳабӣ, инчунин назару дидгоҳҳои шахсиятҳои ҷудогона ба ҳувиати таърихӣ, таҷрибаи таърихӣ ҷомеа ва арзишҳои маънавӣ, дарки ҳамаҷонибаи моҳияти зиндагии ҳамзамонон машғул гардидаанд.

Дар насри кӯдаконаи тоҷик, бахусус дар жанри ҳикоя низ ин равиш ба мушоҳида мерасад. Агар ин тамоюл бо ҳикояҳои Пӯлод Толис оғоз ёфта бошад, дертар ба василаи осори нависандагон Болта Ортиқов, Баҳром Фирӯз ва дигар суҳанварон идома пайдо кард. Адибон дар ҳикояҳои худ оид ба муносибати кӯдакон ба китобу маънавиёт, мактаб, муаллимону устодон ва як силсила мавзӯҳои иҷтимоӣ майл намудаанд.

Жанри марказии эҷодиёти Толис ҳикоя мебошад. Ҳарчанд ӯ чанд повест низ эҷод карда бошад ҳам, вале дар ҳикоянависӣ маҳорати хосса дорад. Худи вай дар рӯзномааш доир ба ҳикоя гуфтааст: «Пеш аз сар кардани навиштани ҳикоя тўппиро як сӯ гузошта фикр кунем, ки «аз ин ҳикояи ман мардумро ғойдае мерасад ё на?»».

Барои ҳикояи хурд навиштан таҷрибаи қалон, ҳатто синну соли қалон лозим.

Умуман, баъд аз навишта шудани ҳикоя як маротиба аз ҳамин нуқтаи назар дида баромадан лозим, ки қучояшро кӯтоҳ кардан мумкин» [2, с. 421].

Бино ба навиштаи адабиётшинос А.Сайфуллоев маҳорати Толис, пеш аз ҳама, дар ҳикоянависӣ зоҳир гардидааст. Ҳикояҳои нависанда «соҳаҳои гуногуни зиндагӣ - меҳнат, маишат, таҳсилу истироҳат, рафқату ҳамкорӣ, ишқу муҳаббат, ғамхорӣ ба инсон, ватанпарастӣ, дӯстии халқҳо, азму субот дар роҳи иҷрои вазифа ва амсоли инҳоро тасвир месозанд» [10, с. 122].

Дар ҳақиқат, агар ба мазмуни ҳикояҳои барои бачагону наврасон ва ҷавонон навиштаи Толис аҳамият дода шавад, равшан мегардад, ки дар онҳо мазмуни ҳаётан муҳим, ғояи дӯстӣю рафқати одамон дар қору меҳнат, нақши насли рӯ ба қамол ҷиҳати тараққиёти хоҷагии халқ, сохтмони муҳити созгори моддию маънавӣ тарғиб мегардад. Агар аз рӯйи мундариҷаи ҳамаи ҳикояҳои ин адиб ва мавзуоти онҳо масъалаи меҳварии онро баррасӣ намоем, маълум мегардад, ки «назар ба тасвири психологӣ одам, тасвири сотсиологӣ мавқеи қалонтаре дошт» [10, с. 123].

Дар ҷилди аввали «Кулӣёт»-и Толис, ки асосан фарогири бахшҳои «Ҳикояҳо», «Ҳикояҳои ҳаҷвӣ», «Фелетонҳо», «Очерк», «Ҳикояҳо барои бачаҳо», «Асарҳои ҷопнашуда» ва «Песа» мебошад, дар қисмати «Ҳикояҳо барои бачаҳо» 14 ҳикоя ва «Хотираҳо дар бораи С.Айнӣ» ғунҷоиш ёфтааст. Маълум мегардад, ки нависанда чанд хотираи кӯтоҳи хешро нисбати Садриддин Айнӣ ҳамон тавре нигоштааст, ки ба табиати кӯдакон хос аст. Вай азм кардааст, ки бузургию шаҳомати устоду поягузори адабиёти навини моро бачагон бо сабку нақли бисёр содаю раван бифаҳманд.

Дар баробари ин, бояд таъкид дошт, ки муҳаққиқ М.Исматуллоев ҳангоми дар ҷадвали алоҳида барои ба синну соли мактабӣ гурӯҳбандӣ кардани ҳикояҳои Пӯлод Толис

теъдоди умумии онҳоро 22-то нишон медиҳад. Вай барои то ин миқдор нишон додани ҳикояҳои сирф кӯдаконаи нависанда якчанд ному соли наشري як маҷмуаи осори ӯро мисол меоварад [11, с. 37].

Ба назари мо, 31 ҳикояе, ки мураттиби «Куллийт»-и нависанда аз ҳикояҳои бачагона чудо намудааст, ба он хотир аст, ки бештари қаҳрамонон ҷавонон ва мардону занони миёнсол мебошанд. Бо вучуди ин, дар ҳар як асар нақши ҷудогонаи духтаракону писарони ситорагарму чехрахандон, зираку донояк, хушсухану ҳозирҷавоб ва румузфаҳму ба ҳақиқати зиндагӣ огоҳ зиёданд. Нависанда бе иштироки фаъоли ин гуна персонажҳои дуҷумдараҷаю лаҳзавӣ ба тасвиру таҳияи мукаммали сюжет даст ёфта наметавонад. Аз ин рӯ, дар тадқиқоти хеш илова ба ҳикояҳое, ки қаҳрамонони онҳо сирф бачагону наврасонанд, мо ба мазмуни ҳикояҳое, ки қаҳрамононашон одамони синну солашон солортар аст, низ таваҷҷуҳ хоҳем кард.

Мавзуи марказии ҳикояи барои бачагону наврасон ва ҷавонон эҷоднамудаи Толис ва адибони ҳамзамони ӯ ба ҳодисаҳои мухталифи замони *Чанги Бузурги Ватанӣ* иртибот пайдо менамояд. Дар ҳикояи нахустини Толис «Бародарон» ва осори аз рӯи ин жанр офаридаи ӯ, амсоли «Модар», «Катсо», «Падарон ва писарон» воқеаҳое тасвир мешаванд, ки асосан баъди ҷанг рух додаанд ва ё таассуроту хотироти ин ё он иштирокчии ҷангро ифода менамоянд.

Дар ҳикояҳои бачагонаи Пӯлод Толис мавзуи ҷанг аз диду назари кӯдакон, бозихою машғулиятҳо ва бархӯрдҳои онҳо бо калонсолон ба ҷашм мерасад. Мавзуи *ҷангро* Толис дар алоқамандии мавзуи *меҳнату истеҳсолот* мавриди коркарди бадеӣ қарор медиҳад.

Ҳикояи «Аҳмад», ки нахустин асари ин силсила мебошад, бо «аскару душманбозӣ»-и бачагон шуруъ мешавад. Нависанда дар рафтори персонажи марказии ҳикоя Аҳмад айнан ҳамон амалиётро, ки партизанҳо дар солҳои ҷанг анҷом медоданд, тасвир менамояд. Аҳмад аз рӯи дидаю шундаҳояш айнан рафтори партизанона намуда, «душман»-ро намекушад, балки ӯро «асир» мегирад. Нависанда чӣ тавр дар байни буттаҳо ва ҷуворимаққаю офтобпарастҳо оромона ҳаракат кардану ҳазидани Аҳмад, бо худ гирифтани таппонча, шамшери ҷӯбин ва ресмони саҳту борикро барои бастанӣ дасти «ҳариф» шавқовар тасвир менамояд.

Тасвири манзараи ҷанг ҳамон вақт ҷолиб аст, ки агар тарафи одилу ҳақшинос ба ғалаба даст ёбад. Аҳмад низ баъди ба асорат гирифтани душман бо сари баланд ҷониби штаб қадам мезанад. Вай умедвор аст, ки командир ӯро бо хушнудию сипоси зиёд пешвоз мегирад. Вақте «асир»-ро ба штаб меоваранд, вай ба расми «душманон» хомӯшӣ пеша мекунад, аммо вақте маҷбур месозанд, вай қароргоҳи ҳамсафонашро ошкор месозад: «Пас аз ним соат, бо ҳучуми ногаҳонӣ, штаби «душман» ба даст оварда шуд. Сардорони штаб ҳамагӣ асир афтоданд. Он сӯйи кор мушкӣ набуд. «Душман» ба зудӣ торумор карда шуд.

Аҳмад барои кори далеронааш бо фармони командир бо рутбаи «сержант» сарфароз гардид. Акнун ӯро ҳама «рафиқ сержант» мегуфтанд» [2, с. 303].

Пас аз хатми хатти аввали сужети ҳикоя нависанда устодона ба кашидани хатти дуҷуми он – аз бозӣ ба меҳнат ҷалб кардани бачагон оғоз менамояд. Аҷиб он аст, ки маҳрумиятҳои айёми ҷанги хонумонсӯзи солҳои 1941-1945, марги миллионҳо одамони бегуноҳ, наврасону ҷавонон, дар майдони корзор куштаю маъҷуб гардидани ҷавонмардони шучою ватандӯст, ғаму ғуссаи ҷовидонии модарон, гираву нолаи наварӯсон, қаҳтию гуруснагӣ, азоби меҳнати сангини ақибгоҳ, аз фаъолият боз мондани корхонаҳо, вайрон шудани корхонаҳо, ҳароб шудани роҳҳои автомобилию оҳан, аз манзилу хонаю дари хеш дур афтодани қавмияту халқҳои зиёд ва даҳҳо сабабҳои дигар боиси тарбияи насли рӯ ба камол гардид. Ҳар нафаре, ки заррае мусибати он солҳоро дида буд ё мазаррати онро эҳсос мекард, бо амри вақту таърих худ салоҳу дурустии қору амалро мефаҳмид. Ба ибораи дигар, замон ва ранҷи фаровони он инсонҳоро тарбият менамуд, зеро ҷанг вучуди тамоми сокинони Иттиҳоди шуравиро маҷрӯҳ сохта буд. Садамаҳои пайвастаи иҷтимоӣ, хабари марг, расидани хатҳои сиёҳ, дидани ҷавонони маъҷубу маслук, ба госпиталҳои Осиёи Миёна овардани беморон, ба ҷойҳои аз ҷанг дуртару беҳавфтар раҳсипор кардани мардуми русу украину белорус ва дигар қавмҳо ба руҳияи кӯдакону наврасон таъсири амиқ дошт. Шуури ҳамаро вазъи умумии фазои ҷангӣ фаро гирифта буд. Эҳсоси амиқӣ зиндагӣ, воқеият ва шахсият хурдсолонро низ соҳибраёю соҳибамал сохта буд.

Толис ҳангоми шуруи ҷанг навраси 12 –сола ва ҳангоми анҷоми он 16 –сола буд. Ӯ

ҳамчун навраси мушоҳидакор ва сермутолиа ҳар як аз ҷузъиёти ҳаёти моддию маънавиро бармекашиду месанҷид.

Аз ин рӯ, мутобиқи ин зухурот Толис тавассути чунин ҳикояҳо ба чанд омили камолоти маънавии персонажҳо диққати махсус медиҳад. Чи хеле дар боло ёдрас шудем, дар хатти дуёми ҳикояи «Аҳмад» кӯдакон бо ихтиёри худ бозию хоҳишҳои ногузири кӯдаконаро як сӯ гузошта, ба тоза кардани заминҳои сералафи пахта, ки ба деҳқон Сафарамак тааллуқ дорад, машғул мешаванд. Нависанда дар ҳикоя образи персонажи нисбатан коҳилтареро бо номи Самад тасвир менамояд. Вақте ин бача мебинад, ки Ҳафиза ном духтаре, ки шарикӣ бозиҳои онҳост, бо азми мардона ворида замин мешавад, ӯ низ ба кор машғул мегардад.

Толис тавассути симои Самад гуногунрангии зухуроти фардии ӯро барои хонанда ошкор месозад. Самад дар бозии шабех ба воқеаҳои майдони ҷанг асир мешавад, аз хишова сарпечӣ менамояд. Баъд пушаймон гашта, ба дӯстонаш ҳамроҳ мешавад ва ҳатто ба Ҳафиза, ки заминро саросемаю нотаом аз алафҳои бегона тоза кардааст, эрод мегирад. Ниҳоят, баъди чанд соати кор ҷангоми нону зардолу хӯрдан иқрор мешавад, ки бори аввал гизоро чунин бо иштиҳо ва мароқи том истеъмол менамояд. Арзиши баланди ахлоқи замони ин кӯдакро бо зӯрию фишор тарбия намекунад, балки мулоҳизоту нигоҳ ва андешаи дигарон нисбати ӯ мучибӣ камолоти фардии вай мегардад.

Дар ҳикояи «Ангушт ва мушт» сухан аз қайқосии Инъом ном бачае меравад, ки меҳонад онро ба бародари баҳрнавардаш Шариф, ки баъди ҷанг дар флоти ҳарбии баҳри Балтика кор мекунад, тухфа намояд. Инъоми хурдсол баъди шунидани хабари омадани бародараш ба дидорбинии онҳо таътили тобистон ба хонаи модаркалонаш намеравад ва ҳатто дӯстонашро дар лагер ҳамроҳӣ намекунад.

Толис дар образи Инъом қаҳрамонро меофарад, ки ба шахси худ боварии қатъӣ дорад ва меҳонад, ки ҳама ба ӯ бо дидаи ибрат назар кунанд. Ҷисми ӯро руҳи орзупарвар ва ҳаяҷону ифтихор фаро гирифтааст. Вай аз Шарифақояш фахр менамояд, ки аз колхоз ягона ҷавонест, ки баъди Ҷанги Бузурги Ватанӣ баҳрнавард шудаасту дар ҳаёти киштии зерини хидмат менамояд.

Толис дар симои персонажҳои ҳикоя, амсоли Инъому Анвар ва дигар бачагон неруи тавоно доштани онҳоро тасвир менамояд. Ҷӯраҳои Инъом мушоҳида карда мефаҳманд, ки вай таътили худро ба кори номаълуме банд кардааст. Аз ин рӯ, ба кумаки вай мешитобанд ва то омадани Шарифако дар якҷоягӣ қайқи калоне месозанд. Вақте матрос ба зодгоҳаш баргашта, ҳамроҳи кӯдакон ба қайқ савор мешаваду фурсати дамгирӣ бо онҳо мулоқот меорад, Анвар аз Инъом шикоят мебарад, ки ҳудаш дар танҳои ба қайқсозӣ машғул шуд. Дар оғози ин кор аз дӯстонаш мадад нахост.

Нависанда дар ин рафтори Анвар дили софу бегаши кӯдакон, олами поку мубаррои онҳо, баҳусус бачагони солҳои баъди ҷангро, ки ба қаҳрамонону мардони шӯҷоу диловар муҳаббатро иродатдоранд, тасвир менамояд. Бо ин усули тасвир Толис тавонистааст, ки сӯжетҳои завқоваре, ки бозгӯи ҳаёту машғулиятҳои кӯдакон бошад, биёфарад. Ин гуна қаҳрамонон дорои характерҳои зиндаю ғаёл буда, забону нутқи ширину равондоранд. Ҳамон гунае ки аз мазмуни ду ҳикояи болоӣ бармеояд, нависанда зимнан бачагонро ба меҳнатдӯстӣ, дӯстӣ, ҳамдилӣ, эҳтирому иқдоми бузургсолон даъват менамояд.

Бояд таъкид намуд, ки дар мавриди бештар заминаи иҷтимоӣ доштани мавзӯи ҳикояҳои Толис адабиётшиносон изҳори назар намудаанд.

Аз ҷумла, профессор А.Сайфуллоев бар ин назар аст, ки «дар ҳикояҳои бачагонаи Толис панду насиҳати хушку ҳолӣ дида намешавад, балки манзараҳои ҳаёт, саргузашти қаҳрамонон ва муносибати одамон ба ҳамдигар чунон тасвир ёфтаанд, ки ба хонанда бе ҳеҷ гуна ташвиқот таъсири бузурги эстетикӣ мебахшанд» [10, с. 127].

Чи тавре ки муҳаққиқи маъруфи рус Л.Гинзбург гуфтааст: «Меъёрҳои эстетикӣ дар ҳаёти одамон аз рӯзҳои нахустини умраш зоҳир мегарданд (ба кӯдак талқин менамоянд, ки «бо даст хӯрдан мумкин нест» ва бо ин роҳ олами рафтори неку дурустро барояш боз мекунанд) ва то давраи таҳаввули ормони оӣ дар вучуди ӯ идома меёбанд» [9, с.15-16]. Пӯлод Толис қаҳрамони хурдсолро ҳоҳ дар рафтори ҳос ба ҳалқаи аҳли хонавода, ҳоҳ кори саҳро ё мактабу ғӯшаҳои дигари иҷтимоӣ соҳибу идоракунандаи андозаҳои асосии эстетикӣ тасвир менамуд.

Ҳикояҳои Толис дар баёни мантиқии ҳодисаҳо, муҳтасаргӯӣ ва амиқрафти масъалаҳо

аз осори нависандагони дигар тафовут доранд.

Ба андешаи М.Исматуллоев воситаи асосии кушодани олами маънавии қаҳрамонҳо монологи ботинӣ ба шумор меравад [11, с. 26].

Ба таъбири дигар, гӯё адиб ба ин васила на танҳо ба қаъри вучуди образҳо фуру меравад, балки ҳолатҳои вобаста ба сарнавишти онҳоро низ маълум месозаду тавзеҳ медиҳад.

Муҳаққиқ А.Набиев менависад: «Ҳикояҳои бачагонаи ӯ низ, хусусан ҳикояҳои «Мӯрчяк» ва «Лолачинӣ» аз ҳамин ҷиҳат (ягонагии қавии мазмуну шакл-Т.М.) имтиёз доранд. Толис дар ҳикояҳои бачагонааш низ масъалаҳои ҷиддии иҷтимоиро гузошта, зимни фактҳои муқаррарии зиндагӣ дар шакли хеле табиӣ ба хонанда тақдим мекунад. Ба поэтикаи асарҳои Толис дар як таркиб омадани хусусиятҳои насри ҷиддӣ ва нозукиҳои адабиёти барои бачагон хос мебошад» [12, с. 63-64].

Чанбаи дигари мавриди назар дар ҳикояҳои зоҳир мегардад, ки дар онҳо Толис танҳо ба *меҳнат ва қорҳои истеҳсолӣ* сухан мегӯяд. Ин ҷо ба мавзуи ҷанг ишорае ҳам вучуд надорад. Барои исботи фикр метавон ба сужети ҳикояҳои «Ниҳолҳо» ва «Қуттиҳо» тавачҷуҳ намуд, ки дар заминаи материали истеҳсолӣ ва нишон додани раванди меҳнат эҷод гардидаанд.

Қаҳрамонони ин ҳикояҳо ба тақлиди бузургсолон мепардозанд. Масалан, дар «Ниҳолҳо» Комил ва Саид бо ниҳолшинонию табиатдӯстӣ ва дар «Қуттиҳо» Алӣ, Аҳмад ва Ҳасан бо кадр кардани меҳнату дастранҷи деҳқон ба ёрии калонсолон мешитобанд. Ин мазмун аз ҳикояи «Хонаи нав» ҳам бармеояд. Кӯдакон ба сохтмонҳои азим мароқ зоҳир намуда, баъди захмӣ шудани бинокор Ҳакимҷон кӯшиш менамоянд, ки ба кори вай-хишткашӣ ёрӣ расонанд, зеро дасти вай маҳз ба сабаби афтодани хишт аз баландӣ мачрух шуда буд. Бачаҳо аввал шабона ва сипас рӯзона, баъди иҷозат гирифта аз масъули сохтмон Ҳошим-тағо ва қаровули он Ҳочӣ-бобо ба ошонаи дуҷум ҳишт мекашонанд.

Нависанда тавассути ин ҳикояҳо маводи истеҳсолиро барои нишон додани хусусиятҳои муҳими кӯдакони меҳнатдӯст ва ба кори ҷамъиятӣ дилсӯз истифода бурдааст [12, с. 62].

Мавзуи саводомӯзӣ, маънавият ва камолоти фикрӣ аз масъалаҳои меҳварии ҳикояҳои бачагонаи Толис мебошанд. Дар ҳикояи «Рӯзи нахустин» ташвишу тарадлуди мактабравӣ, дар «Насим» ғоидаи китобхонӣ ва даъват ба маънавияту савод, дар «Ду ёрдам» омодагии ҷиддӣ ба имтиҳонҳои охири сол тасвир шудаанд.

Пӯлод Толис дар «Рӯзи нахустин» тамоми эҳсоси ҳаяҷони ба мактаб рафтани Рустам ном кӯдакero ифода менамояд. Шабе, ки фардои он вай бояд ба мактаб равад, ӯро ҳам ҳисси шодӣ ва ҳам андаке хавотирӣ фаро гирифтааст. Вай хавотир аз он аст, ки рӯзи нахустини ба дабистон рафтан дер намонад. Нависанда масъулияти кӯдаки ҳафтсола, муҳаббат тавачҷуҳи ӯро ба илму дониш ва мактабу ҳамсолон хеле муассир тасвир кардааст.

Ин падидаи иҷтимоӣ, яъне аз олами тифлӣ то ҷоe ҷудо гардида, ба мактаб рафтани Рустамро дар хотимаи ҳикоя хеле ҷолиб рӯйи қоғаз меорад: «...Нисфирӯзӣ, вақте ки Рустам аз дарвоза ба рӯйи ҳавлӣ даромад, Файзиро дид. Файзӣ аз Рустам як сол хурд аст ва фақат соли дигар ба мактаб меравад.

- Биё, тӯббозӣ кунем, - тақлиф кард Файзӣ.

Рустам ба ӯ як нигоҳи ҷиддие партофт ва ба портфелаш ишора карда карда гуфт:

- Вақтам нест, дарс тайёр мекунам! – аммо якбора ханида илова намуд: - баъди ягон соат биё, сонӣ бозӣ мекунем-а?» [2, с. 362].

Ин қисмати хотимаӣ маънои онро дорад, ки рӯзи аввалини таҳсил дар мактаб ҷӣ қадар ба руҳия ва маънавияти кӯдаки хурдсол таъсири зиёд дорад.

Дар ҳикояи «Насим» қаҳрамони ҳамноми он дар лагери тобиствона ба китобхонӣ шугл меварзад ва ровии ҳикоя ба ӯ эрод мегирад, ки тамоми сол китоб хондӣ кифоя аст: «Уҳу! – хитоб кардам ман, - ту аҷиб будай –ку! Тамоми сол китоб хонда сер нашудӣ! Китобхонӣ ба дилат назар? Хез, сонӣ меҳонӣ! Одам дар лагер ҳам рӯзашро ба китобхонӣ мегузaronидааст» [2, с. 356].

Дар ин ҷо то андозае зиддияти андешаву мароми бачагон дида мешавад. Насим раъйи собит дорад ва ӯро ҳеҷ вақт даъвату азроҳзании рафиқонаш аз мутолиаи китоб боз намедорад.

Ҳикояи «Ду ёрдам» низ ҳамин хел оҳанг дорад. Аҳмад талоши гирифтани баҳои

баландро дошта, рӯзҳо ба имтиҳон тайёри мебинанд. Қосим бошад, нисбати дарсу санчишҳо бепарвой зоҳир кардааст ва дар рӯзи имтиҳон сархаму музтар аст.

Ҳамин гуна, дар бархӯрдҳои иҷтимоӣ моҳияти гуногунандешии кӯдакон, нигоҳу назари онҳоро ба маърифату маънавият, зиддияту носозгории содаи бачагона, кӯшишҳои ибтидоии дарки ҳақиқат, майл ба заҳмату рағбат ба тафреҳу истироҳат, ки маҷмуан ифодагари ғаризаҳои инсонӣ мебошанд, камолоти маънавии персонажҳои Толис нишон дода шудаанд.

Аксари ҳикояҳои маҷмуаи Баҳром Фирӯз «Ҳақиқати талх» низ аз назари мавзӯи ифодагари ҳодисаву зухурот ва моҳияти рӯзгори мардум дар солҳои ҷанг ва баъдичангӣ мебошанд. Дар сужети ҳикояҳо нақши ғайри наврасону ҷавонон дар ҳаёти иҷтимоӣ, муносибати онҳо ба воқеаҳои таърихӣ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ инъикос ёфтааст. Кӯдакону наврасон, ки баробар бо калонсолон пайи дарки муаммоҳои ҳаёт қадам мебардоранд, аз шинохти ҳофизаи таърихӣ ҳалқи худ, урфу суннатҳо ва фарҳанги мардум беҳабар нестанд. Дар канори эҳтиром ба арзишҳои ҳосси умумишӯравӣ, таълимоти бунёдгузори низоми сотсиалистӣ, навигарии илмӣ ва техникаӣ, қаҳрамонони ҳикояҳои нахустини Баҳром Фирӯз ба мазмуни худшиносӣ ва худҷӯӣ ҳамзамон, инсонҳои соҳибфазилат, шахсиятҳои рӯзгоридар аз гузаштаи худ огоҳ арҷ мегузоранд.

Дар пасгуфтори китоби Баҳром Фирӯз «Ганҷ аз вайрона» навишанда Абдумалик Баҳорӣ ба таври мухтасар доир ба сабаку равиши эҷодии ин адиб мулоҳиза ронда, аз ҷумла, перомунҳои ҳикояи «Ҳақиқати талх» чунин менигорад: «Ҳикояи «Ҳақиқати талх», ки ба назари мо аз ҳикояҳои беҳтарини ин маҷмуа аст, бо ҳулосаи одӣ, вале пурҳикмат хонандаро ба андеша водор мекунад. Ҳикояро хонда ба поён мерасонеду маҷбуред, боз хеле вақт фикр кунед, давоми воқеаро андешед. Банду бастаи бепечуб, материалӣ сара карда гирифтагӣ, образҳои табиӣ ҳикояро таъсирбахш кардаанд» [3, с. 158-159].

Дар ҳикояи «Як рӯз не, як рӯз» персонажи асосӣ Азим дар як монологи ботинӣ ба Робия-хола ҷашм дӯхта, дар хусуси модараш чунин меандешад: «Дари хонаи модарро кушода лаҳзае ба рӯи ороиш пурӯҳини ӯ нигариста истод ва сипас ба диван нишаст. Ба дастонаш нигарист, нусхаи дастҳои модарашро дид. Деҳаи зодгоҳаш, айёми бачагӣ, солҳои ҷанг, модараш бе падар ду фарзандро ба дандон газида калон кард, ба хотираш омад. Модар дар рӯзҳо дар қолхоз кор мекард, шабҳо ҷарх ресида, ҳар ҳафта ба бозор ду қалба ресмон мефиристод, то ки фурухта, ба пулаш як кило-ним кило ғалла оварда диҳанд» [4, с. 104].

Дар нахустин ҳикояи Баҳром Фирӯз, ки соли 1970 навишта шуда, баъди ду соли он дар дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба таърифи расид, ишора ба ҷанг сарогози нақли ровӣ маҳсуб мешавад: «Ман ҳамроҳи бобоям ба деҳа меравам. Бобоям пиранд, ман ҳоло бачаам. Бо вучуди ин суҳбати мо кӯр мегирад.

Баъди як соли ба шаҳр кӯчиданамон дадаам ба ҷанг рафтанд. Ҷор сол дар ҷанг буданд. Дар давоми ин сол моҳҳо рӯзе набуд, ки ман деҳаамонро ба ёд наоварда бошам. Аз боғҳои мевазору сояи ҷашмасорон, аз рамаҳои бузу ғусфанду ҷароғҳои сабу гулӯши он, аз одамони дилкушодеву ҳимматбаланд ва хушхолаш бо муволиғаҳои зиёд ба ҷӯраҳои шаҳраам ҳикоя мекардам. Ман деҳаамонро пазмон будам. Модарам мегуфтанд, ки дадаат аз ҷанг оянд, мо боз ба деҳа кӯчида меравем. Дадаам дар хаташон ҳамин хел навиштаанд. Дар ҷанг деҳаамонро ҳама меиданд, оби ҷашмаро ҳама меиданд. Боз бӯи хирмани навқӯфтаи гандум ба димоғашон мерасидаст. Зиндаву саломат аз ҷанг оянд, аввал ба деҳа рафта, ду қалбаамро пур карда, аз ҷашма об меҳӯрдаанд.

Оқибат он рӯз расид: падарам аз ҷанг рост ба деҳа омаданду бобоямро фиристоданд, ки аз шаҳр моро кӯчонда баранд. Модарам аввал ҳайрон шуданд, ки дадаам ҷаро рост ба назди мо наомада, ба деҳа рафтаанд» [4, с. 30-31].

Ҷанг ва натиҷаи пайомадҳои онро бачагону наврасони ҳикояҳои Баҳром Фирӯз хеле амиқу румузфаҳмона таъбир мекунад. Онҳо ба сарнавишти калонсолон бо ҷашми ибрату ҳайрат менигаранд. Масалан, вақте навишанда аз забони кӯдак сабаби гирифтани ҳар як ордену медали ҷанговарро баён месозад, ҳамзамон баланд рафтани руҳи пурифтхори бачагону наврасон, ифтхори боландагҳои онҳоро низ тасвир менамояд.

Адабиётшинос Пайванди Гулмуродзода бо ёдоварӣ аз мундариҷаи ҳикояи «Бобо» менависад, ки ба василаи ин ва дигар асарҳо Баҳром Фирӯз «ба арзишҳои маънавӣ арҷ гузошта, суннати воқеаҳои ҷаҳонӣ-эҳтиромӣ бузургсолон ва ҳислатҳои нақли сифо,

мехру вафои байниҳамдигарии мардумонро тараннум кардааст, ки бобо чун шахси пастиву баландии зиндагиро дида, талху шириниҳои рӯзгорро чашида орому пуртамкин аст. Бо андешаву мулоҳиза сухан мегӯяд, дар ҳар қору амал таҳаммул дорад. Набера беқарор аст, чун аксарияти ҳамсолонаш ҳама чизро доништан мехоҳад, кунҷковона савол медиҳад ва атрофу акнофро бо диди мушоҳидакори худ ба таҳқиқ мекашад. Чунин тасвири манзараҳои кӯхистон, аз як тараф, бозгӯи таъсири ҷанги хонумонсӯзи фашистӣ ба гӯшаву қанори мамлакат, аз тарафи дигар, мушоҳидаву андешаи амиқи набера гувоҳи ба қамолот расидани ӯст, ки назараш ба одаму олам дигар шуда» [7, с. 6-7].

Академик М.Шукуров дуруст таъкид менамояд, ки нависандагони баъди солҳои 50-уми қарни XX, ки ба мавзуи ҷанг ва замони баъди он мароқ зоҳир намуданд, пайванде ба шахсияту тарҷумаи ҳоли ҳуди онҳо низ дорад. Ба ибораи дигар, адибон тавассути асарҳояшон ба солҳои қӯдакию наврасӣ ва ҷавонии худ рӯй оварданд ва, аз ин рӯ, лаҳзаҳои хос ба зиндагиномаи шахсии онҳо ба сужети асарҳо роҳ ёфт [14, с. 151].

Баҳром Фирӯз дар осори вобаста ва омехта ба мавзуи ҷанг кӯшиш кардааст, ки лаҳзаҳои пур аз ғаму ғусса наофарад. Ҳуди ӯ дар ин бобат, ҳангоми шарҳи воқеаю сужети тасвиршавандаи эҷодиёташ менависад: «Ман даҳҳо сужети тайёр ва воқеаҳои шавқоварро метавонам ба хостгорон ҳада кунам. Маро образ, образи фасеҳи дар фикрам пухтарасида, дар пеши назарам мучассам ба навиштан илқо мекунад. Бигирем, ҳикояи «Бобо»-ро. Агар аз пайи воқеаи шадид ва сужети риққатовар меафтадам, аз ҳаёти деҳа ва пирони айёми ҷанг чи қадар воқеаҳо ногуфтаанд! Вале маро образи бобои кӯфтаю ҳастаи солҳои пуразоби ҷанг ва умеди бардавоми вай машғул мебошад, ӯро дар ҳикоя бе ҳеҷ обу ранги диққатрабо тасвир намудаам» [5, с. 45].

Аз мулоҳизаҳои болоӣ равшан мегардад, ки Баҳром Фирӯз мавзуи ҷангро дар ҳикояҳои бачагона ҳамчун ҷузъи сужету мундариҷа ба қор бурдаасту ҳалос.

Ин нависанда дар ҳикояҳои ҳеш ба мавзуи таҳсилу таълим низ рӯй овардааст. Қаҳрамонони наврас дар осори ӯ ба ҷустуҷӯи ҳақиқат ва ба суроғи роҳҳои дурусти зиндагонӣ мераванд.

Дар ҳикояи «Чӣ сон аълоҳон гаштам?» нависанда аз забони хонандае, ки аз якрангии дилгиркунандаи таълим ва муносибати хунукназаронаву шахшудаи омӯзгорон дар сари худ фикри хонданро ба ҳаёли қор қарда пул ёфтаи бадал кардааст, дар як монологи ботинии ӯ ба таври ҳулосавӣ чунин баён мекунад: «Боз ислоҳоти мактаб зарур аст мегӯянд, менависанд, аммо дараки бехтарӣ нест» [7, с. 111]. Аз «арзу шикоят»-ҳои персонажи асосии ҳикояи мазкур – «хонанда» чунин бармеояд, ки хонандагон бояд аз рӯйи завқу салиқаи худ ба омӯзиши дониш машғул шаванд, яъне ҳатмияти тадриси ҳама фанҳо аз миён бардошта шавад: «Ҳар кас ба ягон қоре шавқ дорад. Ба ғайр аз ин, аз қилу ду нафар хонандаи синфамон шавқ нафар физикаю химияро мехонанду медонанд- онҳо ба донишгоҳи тиббӣ дохил шуданианд. Қор- панҷ нафари дигар физика ва математикаю геометрияро медонанд. Онҳо ба инжинерӣ мераванд, се – қор нафар забону адабиётро медонанд – онҳо ба факултети филологӣ мерафтагиро, ду нафар ба забони хоричӣ зӯр...» [7, с. 111-112].

Дар идомаи асар ровии ҳикоя, ки худ қаҳрамони марказӣ ба ҳисоб меравад, худ ба худ доир ба сабаби қафомонияш меандешад ва зимнан «гунаҳқорон»-и бесаводияшро чунин муаррифӣ месозад: «Хайр, ҳеҷ боқе не, дар охир қатори дигарон ба ман ҳам аз ҳамаи фанҳо се-се монда, аз синф ба синф мегузаронанд, дигар илҷ надоранд. Борҳо аз забони ҳуди муаллимон шунидаам, ки ба ман барин бадхонҳо мегуфтанд: «Агар аз синф ба синф нагузаронемат, ғоизи пешрафти мактаб паст мешавад, ғоида надорад, бехтараш зудтар мактабро тамом қуну бирав, ки аз ту ҳалос шавем...» [7, с. 112].

Ҳикояи мазкур, ки дар замони бозсозию ошқорбаёнӣ эҷод шудааст, саҳфа ба саҳфа бозгӯи нуқсу камбудии мактабу маориф ва аҳли қомеа аст, ки нависанда бо зикри қанд далел, монанди дар як синф ба ҳониш машғул шудани 44 нафар, 6 соат дар як қой нишастани талабагон, фазои ғализу бадбӯӣ доштани дарсхона, сардии тоқатфарсои он дар фасли зимистон, ба носкашӣ дода шудани хонандагон, беназоратии волидайн ва қанд муаммои дигар дахл мекунад. Мундариҷаи ҳикояи «Чӣ сон аълоҳон гаштам?» баъди анҷоми синфи ҳаштум ва гирифтани маълумоти миёнаи нопурра персонажи ҳикоя ба қорқобӣ оғоз менамояд. Вай ба идораи даҳҳо қорхонаҳо муроҷиат менамояд, вале ӯро ба сабаби «қорғари муваққатӣ» буданаш ба қор намегиранд. Дар охир вай ба идораи зарфқундорӣ рафта, ёрдамчии қорманди як нуқтаи зарфқундорӣ Амаки Ғулом таъин мегардад.

Сарнавишти қаҳрамони ҳикояи Баҳром Фирӯз дар корхонаи зарфгундорӣ бо пешомади Ҳасани «Тобистон»-и Пӯлод Толис бисёр шабоҳат дорад. Мардумфиребӣ, қаллобии ошкоро, хиёнат ба мардум ва ба роҳи ғалат раҳнамун сохтан қаҳрамони ҳикояро маҷбур месозад, ки аз роҳи хато баргардад. Бо шикояти мардум ба идораи назорати халқӣ шуруъ гардидани тафтиши фаъолияти Амаки Ғулом ва дар ағбаи Фаҳробод бо мошини «Волга» ба садама дучор гардидану ғавтидани писари ӯ раъйи навраси соҳибандешаро аз идомаи кор ниғаҳ дошт. Вай фурсатро ғанимат дониста, дар оғози соли таҳсил хонишро идома дод: «Ана, баъди ҳамин воқеа ман қадри касбу кори ҳалолро дониستم ва дар соли нави таҳсил оҳиста-оҳиста ба сафи аълоҳонон гузаштанамро худам ҳам надонистам мондам. Падару модарам гумондоранд, ки саҳтии кори қуттиқашонӣ чашми маро ба зиндагӣ боз кард. Хайр, ман ба онҳо чӣ гӯям, чӣ хел фаҳмонам, худам ҳам намедонам, ҳамаи инро ба калонсолон гуфта намешавад-ку» [10, с. 119].

Ҳикояи «Шикаст» низ ифодагари муаммои бисёр маъмул дар мактабхост, ки ба он асосан муаллимони ҷавон рӯ ба рӯ меоянд. Дар замони шуравӣ хатмкардагони донишқадаю донишгоҳҳо бо роҳхат ба корхонаю муассисаҳо расман сафарбар мегардиданд. Нафароне, ки ихтисоси муаллимӣ доштанд, ба ҷое фиристода мешуданд, ки дар мактаби он маҳал аз рӯйи ихтисосашон омӯзгор набояд. Қаҳрамони ҳикояи бачагонаи «Шикаст» – Файзалӣ низ ба ҳамин ҳолат рӯ ба рӯ мешавад. Ёро ба ҷойи муаллими ба хизмати ҳарбӣ рафта ба мактаби деҳа ба кор мефиристанд. Вай аз Рашид ном мактаббача, ки писари боғбони дабистон асту дар синфи ҳаштум меҳонад, мефаҳмад, ки ҳамсинфи ӯ Назир – писари раиси ҷамъияти матлубот бисёр беадаб буда, ба суҳанону насихатҳои устодон, ҳатто ба директори мактаб гӯш намедихад. Ин маълумот боис мегардад, ки Файзалӣ ҳислату симои Назирро дар худ тасаввур намояд. Ҳамин гуна, вақте вай аввалин бор ба дарс мебарояду андаке суҳбат менамояд, садои хуштак баланд мегардад, аммо муаллим худро нодида мегирад. Баъд аз ин Назир ба муаллим баноҳост суол медиҳад, ки Рӯдакӣ кӯр буд ё бино? Ҳарчанд муаллим исрор менамояд, ки вобаста ба ин мавзӯ дар соати алоҳида гуфтугӯ хоҳанд кард, вале Назир имкон намедихад, ки Файзалӣ машғулиятро бе ҷавоби пурсиши вай ба анҷом расонад. Омӯзгор дар бобати зиндагӣ шеър Рӯдакӣ бо ёдкарди маълумоти шоирону сарчашмаҳои адабӣ, ривоятҳо, тадқиқоти олимони ҷаҳон ва овардани даҳҳо байт, шеър ва санадҳои таърихӣ ба савол тарзе ҷавоб мегӯяд, ки синфро хомӯшии амиқ фаро мегирад. Ҳама ҳушу гӯш шуда, ҷавоби устои навро мешунаванд.

Нависанда ҳикояро ҷунин ҳусни анҷом бахшидааст: «Занг заданд. Файзалӣ портфели кӯҳнаашро гирифта аз синф баромад. Ҳама ба эҳтироми вай аз ҷо хестанд.

Он рӯз бори аввал ҳамсинфони Назирро баъди мунозира табрик накарданд, «боб кардӣ» нагуфтанд» [4, с. 206].

Образи иҷтимоии Файзалӣ дар ин ҳикоя маҳз бо кӯшиши бедор намудани эҳсоси худшиносии 23 нафар хонандаи синфи ҳаштум, ҳамаи синну сола, ки ба истилоҳи равоншиносон «давраи гузариш» - замони саркашию дуруштфеълии наврасон меноманд, «ғалаба» ба даст меорад. Вай бо нуруи маънавӣ вучуди ҳамаи хонандагонро тасхир карда, барои омӯзиши минбаъдаи илм барои талабагон роҳи нав мекушояд. Зимнан маълум мегардад, ки барои сарукар доштан бо кӯдакону наврасони мактабхон танҳо сурату ҳайбат, ороиши зоҳирӣ, либосҳои расмӣ, диплому маълумоти олий ҳанӯз кам аст, балки дар канори инҳо дониши мукаммалу ҳамаҷаҳаф ҳам зарур аст.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки нависандагони тоҷик бо таълифи як дастаи ҳикояҳои ҷолиб ва пайгирии мавзӯи иҷтимоӣ барои рушду равнақи адабиёти кӯдакон нақши муассир гузоштанд. Ҷустуҷӯҳои бадеии адибон барои камолоти маънавии қаҳрамонони хурдсол ва наврасу ҷавон аҳамияти зиёд дорад. Онҳо дар симои насли рӯ ба инкишоф ояндасоз сарнавишти халқ, талошу пайкорҳои судманд, созандагӣ бунёдкорӣ, маърифатомӯзӣ, саъю кӯшиши омӯхтану маърифат кардани падидаҳои моддию маънавию инъикос намудаанд. Бо овардани зиддиятҳо, тазодҳо, ихтилофҳо ва ғуноғунии назарҳои нисбатан содаю ибтидоии кӯдакону наврасон қаламкашон муҳимтарин масъалаҳои ахлоқӣ замон, муносибат ба волидон, пирону калонсолон, устодону мураббӣён, деҳқонону офарандагони неъматҳои моддӣ, намояндагони табақаҳои мухталифи ҷомеа, ҳамзамон унсурҳои табиати зинда, ҷун гиёҳону дарахтон, парандагону дарандагон, ҳайвоноти ромшудаи хонагиро дар оинаи бадеият ҷилвагар намуданд.

Муқарриз: Бобомаллаев И. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Тазкираи адабиёти бачагон : иборат аз 5 чилд / Тартибдихандагон Б. Фирӯз, Ҷ. Бобокалонова.–Душанбе: Маориф, 1980. Ҷ. 2.–368 с.
2. Толис, П. Куллиёт: иборат аз ду чилд / П. Толис; [Мураттиб И. Рустамова]. –Душанбе: Ирфон, 1975. –Ҷ. 1. –464 с.
3. Фирӯз, Б. Ганҷ аз вайрона / Б. Фирӯз. –Душанбе: Маориф, 1978. –159 с.
4. Фирӯз, Б. Ҳақиқати талх: ҳикояҳо / Б. Фирӯз. – Душанбе: Ирфон, 1981. –288 с.
5. Фирӯз, Б. Сахнаи гардон: маҷмӯаи мақола ва очеркҳо / Б. Фирӯз. –Душанбе: Адиб, 1993. –352 с.
6. Фирӯз, Б. Як рӯз не, як рӯз: кисса ва ҳикояҳо / Б. Фирӯз. –Душанбе: Олами китоб, 2007. –207 с.
7. Фирӯз, Б. Муаллими саҳтгир: маҷмӯаи ҳикояҳо / Б. Фирӯз. –Душанбе: Адиб, 2007. –126 с.
8. Амонов, Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо: Иборат аз 6 чилд / Р. Амонов.–Душанбе: Дониш, 1982.–348 с.–Ҷ. VI.
9. Гинзбург, Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. Изд. 2-е.–Л.: Художественная литература, 1976. –448 с.
10. Даруни синааш сад орзу буд / Мураттибон Ҷ. Пӯлодов, А. Самеев.–Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2000.–228 с.
11. Исмаилов, М. Р. Поэтикаи насри бачагонаи Пӯлод Толис / М. Р. Исмаилов. –Душанбе, 2011. –140 с.
12. Набиев, А. Эҷоди бадеи, инсон ва замон: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев.–Душанбе: Ирфон, 1983.–144 с.
13. Солеҳов, Ш. Поэтикаи жанри ҳикояи солҳои 70-80-уми қарни XX. Масъалаи замон ва макони бадеи / Ш. Солеҳов. –Душанбе: Дониш, 2006. –170 с.
14. Шукуров, М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо: иборат аз 6 чилд / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980. Ҷ.4. –382 с.
15. Шукуров, М. Мактаби одамият: Баъзе масъалаҳои адабиёт ва маънавият / М. Шукуров. - Душанбе: Адиб, 1991. - 272 с.

МАСЪАЛАҲОИ ИҶТИМОӢ ВА КАМОЛОТИ МАЪНАВИИ ҚАҲРАМОНИ ҲИКОЯҲОИ АДАБИЁТИ КӢДАК

Дар мақола шарҳу таҳлил ва танқиди масъалаҳои иҷтимоии ҳаёти ҷомеа дар насри муосири тоҷик, ки яке аз мавзӯҳои марказӣ махсуб меёбад, баррасӣ мегардад. Ба андешаи муаллиф маҷмӯи масъалаҳои иҷтимоӣ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд. Ба гурӯҳи аввал муаммоҳои сирф иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсӣ шомил буда, нависандагон тоҷик ба тадқиқи тасвири мавзӯҳои муҳими замон ҳеш ва дигар ҷанбаҳои ба ин самтҳо ҳос пардохтаанд. Гурӯҳи дуюми масъалаҳо бештар ба фарҳанги ахлоқи ҷомеа иртибот доранд. Муаллиф ибрози меҳнат, ки нависандагон тоҷик бо таълифи як даста ҳикояҳои ҷолиб ва пайгирии мавзӯи иҷтимоӣ барои рушди равнақи адабиёти кӯдакон нақши муассир гузоштаанд. Ҷустуҷӯҳои бадеии адибон барои камолоти маънавии қаҳрамонони хурдсол ва наврасу ҷавон аҳамияти калон дорад. Бо овардани зиддиятҳо, тазодҳо, ихтилофҳо ва ғуноғунии назарҳои нисбатан содаю ибтидоии кӯдакону наврасон қаламкашон муҳимтарин масъалаҳои ахлоқи замон, муносибат ба волидон, пирону калонсолон, устодону мураббӣ, деҳқонону офаридагонӣ неъматҳои моддӣ, намояндагонӣ табақаҳои муҳталифи ҷомеа, ҳамзамон унсурҳои табиати зинда, ҷун ғиёҳону дарахтон, парандагону дарандагон, ҳайвоноти ромшудаи ҳонагиро дар оинаи бадеият ҷилвагар намуданд.

Калидвожаҳо: жанр, ҳикоя, нависанда, наср, адиб, адабиётшинос, масъалаҳои иҷтимоӣ, табақаҳои муҳталифи ҷомеа.

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ДУХОВНАЯ ЗРЕЛОСТЬ ГЕРОЯ ДЕТСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ РАССКАЗОВ

В статье рассматриваются объяснение, анализ и критика социальных проблем жизни общества в современной таджикской прозе, которые считаются одной из центральных тем. По мнению автора, совокупность социальных проблем разделена на две группы. В первую группу входят чисто экономические, социальные и политические проблемы, и таджикские писатели посвятили себя исследованию и описанию актуальных тем своего времени и других аспектов, специфичных для этих сфер. Вторая группа вопросов в большей степени связана с культурой и этикой общества. Автор констатирует, что таджикские писатели сыграли эффективную роль в развитии детской литературы, написав множество интересных рассказов и следуя социальной тематике. Художественные поиски писателей имеют большое значение для духовного взросления юных героев. Обосновывая противоречия, контрасты, разногласия и многообразие относительно простых и элементарных взглядов детей и подростков, авторы обсуждают важнейшие нравственные проблемы того времени, отношения к родителям, старшим и взрослым, учителям и наставникам, земледельцам и создателям материальных благ. В зеркале художественной прозы преображались представители разных классов общества, одновременно элементы живой природы, такие как растения и деревья, птицы и хищники, прирученные домашние животные.

Ключевые слова: жанр, рассказ, писатель, проза, писатель, литературовед, социальные проблемы, представители разных классов общества.

SOCIAL PROBLEMS AND SPIRITUAL MATURITY OF THE HERO OF CHILDREN'S LITERARY STORIES

The article discusses the explanation, analysis and criticism of social problems in the life of society in modern Tajik prose, which are considered one of the central topics. According to the author, the totality of social problems is divided into two groups. The first group includes purely economic, social and political problems, and Tajik writers devoted themselves to researching and describing current topics of their time and other aspects specific to these areas. The second group of questions is more related to the culture and ethics of society. The author states that Tajik writers played an effective role in the development of children's literature, writing many interesting stories and following social themes. The artistic searches of writers are of great importance for the spiritual maturation of young heroes. Justifying the contradictions, contrasts, disagreements and diversity of the relatively simple and elementary views of children and adolescents, the authors discuss the most important moral problems of the time, attitudes towards parents, elders and adults, teachers and mentors, farmers and creators of material wealth. Representatives of different classes of society, as well as elements of living nature, such as plants and trees, birds and predators, and tamed domestic animals, were transformed in the mirror of artistic prose.

Key words: genre, story, writer, prose, writer, literary critic, social problems, representatives of different classes of society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Турсунова Моҳира Ҳалимовна* – Коллеҷи омӯзгорӣи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калон. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузарг.Мавлонбеков 1. Тел.: **(+992) 92-765-01-08**

Сведения об авторе: *Турсунова Моҳира Ҳалимовна* – Педагогический колледж Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, кандидат филологических наук, старший преподаватель. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр.Мавлонбекова 1. Тел.: **(+992) 92-765-01-08**

Information about the author: *Tursunova Mohira Khalimovna* – Pedagogical College of Khujand State University named after academician B. Gafurov, candidate of philological sciences, senior lecturer. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Repina, Str., 60. Phone: **(+992) 92-765-01-08**

*Сайфуллоева З.А.***Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон**

Донишмандон ташаккули илми шарқшиносиро дар Русия ба ибтидои садаи XIX марбут дониста, ғасби сармояи мустамликавиرو омили таҳаррукбахши он шинохтаанд [8, с.9], ки заминаи воқеиро барои таъсирпазириву баҳрабардории адабиётҳову фарҳангҳо ба вучуд овардааст. Пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули чустучӯҳои муҳаққиқони рус дар боби таҳқиқи рӯзгор ва осори Хайём низ ба ҳамин ҳодиса рабт мегирад. Ҷузъиёти сафари В.С. Жуковский дар соли 1884 ба Эрон маълум нест, вале чустучӯҳои ӯ дар ин кишвар аз Хайёму осори ӯ аз оғози таҳқиқ ва арзёбии зиндагинома ва осори ӯ дарак медиҳад [2, с.76]. Таълифоти ин донишманд, мақолаи бадеъ ва пурарчи ӯ “Умари Хайём ва рубоиёти «саргардон»” як давраи навро дар ховаршиносии рус асос гузошт [12, с.45; 13, с.225].

Дар ин мақола ба таври мухтасар доир ба зинаҳои ташаккул ва таҳавули таҳқиқи зиндагинома ва рӯзгори Хайём баъзе мулоҳизаҳо баён шудаанд.

В.С. Жуковский бо таълифи мақолаи «Умари Хайём ва рубоиёти «саргардон»» на фақат ба таҳқиқи зиндагиномаи Хайём оғоз ниҳод, балки масъалаи муҳиммеро, ки ба равиши минбаъдаи таҳқиқи аҳволу осор ва интиҳобу тарҷумаи рубоиёти Хайём таъсиргузор буд, ба муҳокима кашид. Ин бархӯрди комилан наво буд барои шинохт ва арзёбии рубоиёти Хайём, ки масъалаи усули интиҳоб ва ҷудо кардани рубоиёти асили Хайёмро матраҳ мекард ва муҳиму саривақтӣ ҳам буд.

Марҳилаи комилан наво дар ховаршиносии рус аз ибтидои садаи XX сар шуда, то имрӯз идома дорад. Хидмати насли нави адабиётшиносон дар ташаккул ва таҳаввули минбаъдаи ин шоҳи шарқшиносии рус бузург буда, дар ин радиф метавон аз хидматҳои Э.Е. Бертельс, А.Е. Крымский, Б.А. Розенфельд, А.П. Юшкевич, Р.М. Алиев, М.Н. Усмонов, З.Н. Ворожейкина, А.Ш. Шахвердова, И.С. Брагинский, П.Н. Лозев, В.А. Энгельгард, А. Болотников, Ш. Шермухаммадов, Н.Е. Касачкова, Ш. Султонов, К. Султонов, И.А. Голубев ва дигарон ёд кард.

Давраи нави таҳқиқ, тарҷума, нашр ва арзёбии осори Хайём дар Русия аз солҳои бисти садаи гузашта шурӯъ шуда, тадричан ташаккул ва таҳаввул пайдо мекунад. Дар ибтидо ин равиш бештар ҷанбаи идеологӣ касб карда, гоҳо моҳияти осори шоир таҳриф ҳам шудааст. Арзёбии вулгариву иҷтимоии осори шоир, бахусус рубоиёти ӯ дар солҳои бисту сӣ ва баъди он яке аз паҳлуҳои равиши хайёмшиносони ин давра мебошад, ки махсусан дар солҳои панҷоҳи садаи гузашта раванг ёфта, таълифоти П.Н. Лозев [10], А. Болотников [4], С.Б. Морочник, Б.А. Розенфельд [11] ва ҷанди дигар намунаи он мебошад.

Ховаршиносони рус дар давраи мавриди назар ба масъалаҳои зерини алоқаманд ба ҳаёт ва эҷодиёти Умари Хайём таваҷҷуҳ кардаанд:

- а) таҳқиқи замон, муҳити адабӣ, ҳаёт ва эҷодиёти Хайём;
- б) масъалаи мундариҷаи ғоявӣ ва хусусиятҳои поэтикии рубоиёти Хайём;
- в) арзёбии ҷаҳолияти илмии Хайём.

Дар боби таҳқиқи замон, муҳити адабӣ, ҳаёт ва эҷодиёти Хайём ховаршиносони маъруфи рус А. Болотников (1935), Е.Э. Бертельс (1938), В.Н. Энгелгард (1959), Б.А. Розенфельд ва А.П. Юшкевич (1961, 1965), З.Н. Ворожейкина ва А.Ш. Шахвердов (1986), Ш. Султонов ва К. Султонов (1987) ва дахҳо муҳаққиқи дигар тадқиқот анҷом додаанд.

Душвории масъала дар он аст, ки дар таҳқиқи замон, муҳити адабӣ, ҳаёт ва эҷодиёти Хайём адабиётшиносон бо воқеияти замони мураккаб ва пурзидият, тамоюлҳои гуногуни фарҳангӣ, андешаҳои фалсафӣ ва адабию иҷтимоӣ сару кор гирифтаанд. Ин равиш бо шинохт ва арзёбии ҷараёнҳои мухталифи сиёсӣ мазҳабӣ низ пайванд меҳӯрад, ки душворихоеро дар пай дорад. Ин давра бо омезиши суннатҳои фарҳангии атиқа ва исломӣ аз дигар замонҳо фарқ мекунад.

Бесабаб нест, ки дар мабной ҳамин воқеият яке аз аввалин муҳаққиқони замон, муҳити адабӣ, ҳаёт ва осори Умари Хайём А. Болотников ўро «намояндаи фарҳанги идеологии

иронию арабӣ» [4, с.179] шинохта, дар асоси сарчашмаҳои дастрас андешаҳои ӯро доир ба рӯзгор ва осори Хайёми файласуф, шоир, риёзидон баён мекунад.

А. Болотников дар ин тадқиқот таҳаввулотҳои азими иҷтимоӣ ва сиёсиро вобастаи «шахсияти дар таърихи Эрон машҳур-Низомулмулк доништа, санади робитаи наздики Хайём, вазири Маликшоҳ-Низомулмулк ва асосгузори мазҳаби динию сиёсии исмоилия Ҳасани Саббоҳро, ки аксари ховаршиносон таъйид кардаанд, ҳамчун омили таъсирбахш дар ташаккул ва таҳаввули иҷтимоӣ, илму адаб ва шахсияти Хайём ёдрас мекунад [4, с.188-189]. Муҳаққиқ пешрафти иҷтимоиро омили аслии тараққиҳои илм, фалсафа, санъат ва адабиёт медонад ва дар ин замина ба санадҳои таърихӣ, аз ҷумла бастанҳои зичи Маликшоҳӣ ва нақши Хайём дар инкишофи илми риёзӣ ситорашиносиро мисол меорад.

Ҳамин тариқ, А. Болотников аз аввалин ховаршиносои русест, ки дар таҳқиқи масъалаҳои замон, муҳити адабӣ, ҳаёт ва эҷодиёти Хайём дар таърих ба сарчашмаҳои боэътимод сухани аввал, саҳеҳ ва муҳимро гуфтааст. Муҳаққиқ вазъи сиёсӣ фарҳангии замони зиндагии Хайёмро шарҳ дода, дар заминаи нақши ӯро дар инкишофи улуми фалсафа, шеър ва риёзӣ бо далелҳои собит мекунад.

Дар масъалаи шинохти муҳити таърихӣ фарҳангии замони зиндагии Хайём мақолаи Е.Э. Бертелс «Абуалӣ Сино ва адабиёти форсӣ» (1938) ҷолиби диққат буда, дар он масъалаи таъсирпазирии Хайём аз Абуалӣ Сино ва фарқияти замони зиндагӣ ва муҳити илмӣ адабӣ нишон дода шудааст. Е.Э. Бертелс аз рисолаи «Ҷабр ва муқобила» пораи зеро иқтибос карда, ҷолиби иҷтимоӣ фарҳангии замони зиндагӣ ва муҳити ҷаҳонӣ Хайёмро ба равшанӣ нишон медиҳад: «Мо шояд будем, ки аҳли илм аз байн рафта ва ба дастае, ки иддашон каму ранҷашон бисёр буд, мунҳасир гардиданд. Ва ин иддаи ангуштшумор низ дар таърих зиндагии душвори худ ҷимматашонро сарфи таҳқиқот ва иқтишофоти илмӣ намуданд. Вале ағлаби донишмандони мо ҳақро ба ботил мефурӯшанд ва аз ҳадди тазвир ва зоҳирсозӣ таҷовуз намеkunанд; ва он миқдор маърифате, ки доранд, барои ағрози пасти моддӣ ба қор мебаранд ва агар шахсро толиби ҳаққи исроқунандаи сидқ ва соӣ дар радди ботил ва тариқи тазвир бинанд, истехзо ва истиҳфоф меkunанд [2, с.92].

Дар бисёре аз осоре, ки ба таҳқиқи замони зиндагӣ ва муҳити адабии фарҳангии Хайём бахшида шудааст, муаллифон бештар ба равшан кардани вазъи таърихӣ ва гузаштагону муосирони Хайём пардохтаанд. Рисолаҳои С.Б. Морочник ва Б.А. Розенфелд «Умари Хайём-шоир, мутафаккир, донишманд», Р.М. Алиев ва М.Н. Османов «Умар Хайём», Б.А. Розенфельд ва А.П. Юшкевич «Умари Хайём. Рисолаҳо» ва шакли тақмилёфтаи китоби ҳамин муаллифон «Умари Хайём» (1965), И.С. Брагинский «Анбанаҳои адабиёти форсӣ тоҷик» [3, с.78-79] ва ғайра масъалаҳои идеологии замони зиндагии Хайём, муқовиматҳои ҷараёнҳои мазҳабӣ (сунниву шиа ва исмоилӣ) ва нақши шахсиятҳои алоҳида, аз ҷумла Низомулмулкро дар таҳаввулотҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ин давра арзёбӣ кардаанд. Дар тадқиқоти ин муаллифон тамоюли манфии арзёбиҳои вулгаронаи сиёсӣ иҷтимоӣ, ки дар илми шарқшиносии солҳои панҷоҳу шастаи садаи гузаштаи шӯравӣ ба ҳукми қонун даромада буд, имтиёз дорад.

Аз миёни ин таълифот рисолаҳои С.Б. Морочник ва Б.А. Розенфелд «Умари Хайём-шоир, мутафаккир, донишманд» [11, с.5-34] ва Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов «Умар Хайём» [1, с.24-35] дар шинохти арзёбии масъалаҳои замон, муҳити адабии фарҳангӣ ва гузаштагону муосирони Хайём имтиёз доранд. Муаллифони рисолаи аввал дар асоси сарчашмаҳои боэътимод вазъи таърихӣ замони зиндагӣ ва эҷоди Хайёмро муайян карда, дар бораи пешгузаштагону муосирони шоир аввалин бор маълумоти дақиқ ва боэътимодро зикр кардаанд [11, с.110-200]. Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов дар рисолаи «Умари Хайём» доир ба замони ҷаҳонӣ ва зиндагиномаи Хайём, ҳаёти адабии фарҳангӣ, гузаштагону муосирони шоир, аз ҷумла файласуфону шоирону сиёсатмадорон маълумоти муфид овардаанд, ки дар ҳайёмшиносии он рӯзгор қадаме ба пеш буд [1, с.12-36].

Андешаҳои А.Е. Кримский дар китоби «Низомӣ ва муосирони ӯ» (1941), Б.А. Розенфелд ва А.П. Юшкевич дар рисолаи «Умари Хайём» (1965), З.Н. Ворожейкина аввал дар рисолаи «Мақтаҳои шоирони Исфаҳон ва ҳаёти адабии Эрони пеш аз замони муғул (асри XII ва аввали асри XIII)» (1984) ва сарсухани ҳамроҳи А.Ш. Шахвердова ба китоби рубоӣ «Умари Хайём» (1968) навиштаи ӯ зинаи нави шинохти Хайём дар Русия буда, вазъи замони зиндагӣ ва эҷоди Хайём, робитаи ӯ бо доираҳои сиёсӣ фарҳангӣ ҳолисона,

берун аз гароишҳои сиёсӣ арзёбӣ шудааст, ки ифодагари таҳаввулотии ин соҳа мебошад. Дар ин замина тадқиқоти С.Н. Григорян «Аз таърихи фалсафаи Осиёи Миёна» (1960) ва П.И. Тарковский «Шеърҳои русии солҳои 20-30 ва мероси бадеии халқҳои Шарқ» (1977) низ ҷолиби диққат буда, аввали масъалаи нақши Хайёмро дар муҳити илмӣ он рӯзгор, аз ҷумла илми фалсафа, дувумӣ таъсирпазирии шоирони русро аз тамоюлҳои мусбати фикрӣ ва завқии рӯзгори Хайём, пешгузаштагон ва муосирони ӯ арзёбӣ намудаанд [6, с.5-6].

Дар тадқиқоти доир ба ҳаёт ва эҷодиёти Умари Хайём дар шарқшиносии рус анҷомгирифта, масъалаи фаъолиятҳои илмиву адабии ӯ нақши хос дорад. Хайём ба афкори адабии русӣ, пеш аз ҳама, чун шоири рубоисаро ворид шудааст ва ҳарфи аввалро дар ин боб, чунонки ишора шуд, В.Жуковский гуфтааст. Баъдтар аз солҳои панҷоҳуми садаи гузашта сар карда, дар афкори адабӣ ва илмӣ рус Хайём ҳамчун файласуф, ситорашинос, математик ва ислоҳгари тақвим мавқеъ пайдо мекунад.

Масъалаи калидӣ, ки аз рӯзгори В. Жуковский то имрӯз дар ховаршиносии рус мавриди баҳс қарор гирифтааст, шинохти рубоиёти асили Хайём аст. Баъд аз В.Жуковский ин масъаларо А.Е. Кримский дар боби «Адабиёти шаккок ва беқайд»-и рисолаи «Низомӣ ва муосиронӣ ӯ» (1991), Е.Э. Бертелс дар «Таърихи адабиёти форсу тоҷик» (1960), Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов дар рисолаи «Умари Хайём» (1959), З.Н. Ворожейкина дар китоби дар боло зикршуда ва мақолаи «Умари Хайём ва рубоиёти хайёмӣ» (1987) хеле ҷиддӣ ба миён гузоштаанд.

А.Е. Кримский низ дар китоби зикршуда масъалаҳои рубоиёти «Мағшуш ва олуда ба рубоиёти дигарон»-ро ба миён гузошта, таъкид мекунад, ки ин омезиш дар давоми асрҳо на фақат руҳи умумии эҷодиёти Хайём, балки сурати шеърӣ онро тағйир додаанд [9, с.250]. Муҳаққиқ тағйир додани калимоти рубоиёти Хайём, ба майли худ дар фикру андешаи ӯ тасарруф карданро, ки ба назари ӯ бо дасти ашхоси мазҳабӣ ва суфӣ сурат гирифтааст, аз мушкилоти ҷудо кардани рубоиёти асили хайёмӣ медонад ва усули В.Жуковскийро баҳснок ба қалам медиҳад.

Мавзуи асолати рубоиёти Хайём дар мақолаи П.Н. Лозев «Умари Хайём дар сарчашмаҳо» (1953), рисолаҳои С.Б. Морочник ва Б.А. Розенфелд, Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов, мақолаҳои Н.Е. Косачкова, З.Н. Ворожейкина ва дигарон низ баррасӣ шудааст.

П.Н. Лозев андешаи В. Жуковскийро дар боби интиҳоби рубоиёти Хайём аз рӯи сарчашмаҳои бозғитимодӣ қадимӣ дастгирӣ карда, салосати табъ, шевоии калом, фикри равшани саршор ва фалсафаи мӯшикофи зиндагисозро меёри интиҳоби рубоиёти Хайём қарор доданро таъкид мекунад [10, с.63-64].

Муаллифони рисолаи «Умари Хайём-шоир, мутафаккир, донишманд» арзиши мақолаи В.Жуковский «Умари Хайём ва рубоиёти «саргардон»-ро эътироф карда, дар заминаи шинохти нодурусти ҷаҳонбинии Хайём ба ин амал даст задани ӯро напосидаанд. Ин муҳаққиқон барои дуруст муайян кардани мансубияти ин ё он рубоӣ ба Хайём дар назар гирифтани зиддияти ҷаҳонбинӣ ва эҷодиёти шоирро муҳим донистаанд [11, с.58]. Дар ин замина онҳо бо тобеият ба «ҷараёни андешаи пешқадами замон», яъне «фаҳмиши материалистии табиат», аз Хайём атеист (беҳудо) сохта, ин омилро воситаи асосии шинохт ва ҷудо кардани рубоиёти Хайём таъбир кардаанд, ки саҳеҳ нест [11, с.324].

Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов дар тадқиқоти «Умари Хайём» масъалаҳои замони зиндагӣ ва эҷодиёти Хайёмро таҳқиқ карда, барои мансубияти ин ё он рубоиро дақиқ муайян кардан «оҳангҳои рубоӣ» ва «самти ғоявӣ» онҳоро муҳим арзёбӣ карда, дар заминаи афкор ва фалсафаи дар рубоӣ дарҷ шуда, миёни эҷоди Хайём ва дигарон, аз ҷумла Толиби Омулӣ, Аттору Саноиву Румӣ фарқ мегузоранд. Меёри асосӣ ва собитии ин донишмандон дар шинохти рубоиёти саргардон ё ба қавли Содиқӣ Ҳидоят гарданда андешаҳои зиндагишиносӣ, образҳои шеърӣ, ҳӯи шаккокӣ, мавзуи сарнавишт ва иродаи инсон, руҳафтадгӣ ва айёшӣ будааст [1, с.63-137].

Муҳаққиқи дигаре, ки дар шинохт ва ҷудо кардани рубоиёти саргардон андешаҳои худро дорад, З.Н. Ворожейкина мебошад. Вай ҳанӯз дар рисолаи «Мақтаи шоирони Исфаҳон ва ҳаёти адабии Эрони пеш аз муғул (асри XII ва аввали асри XIII)» дар заминаи сарчашмаҳои бозғитимодӣ илова ба он ки В. Жуковский панҷ рубоии «хайёмвор»-и Камоли Исмоилро ёфтааст, бо қиёсу муқобила 18 рубоии ӯро, ки то вақтҳои охир «дар нашрҳои Умари Хайём» ба назар расидааст, ошкор карда, таъкид мекунад, ки «панҷ рубоии Камоли

Исмоил дар китоби «Умари Хайём». Рубоиёт, нашри соли 1959-и Москва дохил шудаанд» (5, с.249). Аз қиёсу муқобила муҳаққиқ ба ин натиҷа мерасад, ки «дар тарҷумаҳои русӣ чордаҳ рубоии Камоли Исмоил интишор ёфтаанд» [5, с.252-253].

З.Н. Ворожейкина меёри шинохти В. Жуковский аз рубоиёти асили Хайёмро, ки ба мавзӯҳои «норозигӣ аз қисмат, дунё, одамон, сустӣ, бекифоягӣ ва ҳамоқати онҳо» (43%) ва «ишқу шароб ва айш» (33 %) [5, с.124] асос ёфтааст, ба эътибор гирифта, ин тарзи таснифотро ҳоло ҳам боварибахш медонад ва дар ҳамин асос рубоиёти «хайёмии» Камоли Исмоилро аз нашрҳои гуногуни осори Хайём ҷудо мекунад. Ин донишманд дар заминаи тадқиқоти адабиётшиносии матншиносӣ дар мақолаи «Умари Хайём ва рубоиёти хайёмворона» қараёни рубоиёти саргардонро дар шеъри форсии тоҷикӣ таҳқиқ карда, бо назардошти «ҷустуҷӯҳои амиқи филологҳои бузурги шарқу ғарб дар давоми даҳсолаҳо бо усулҳои матншиносии таърихиву адабӣ, услубӣ ва таҳлили шеърӣ» [6, с.36] бисёре аз рубоиёти саргардонро ба соҳиби аслиаш бармегардонад ва аз ин миён чорсад рубоиро мансуб ба Умари Хайём медонад [6, с.36]. Мавзӯву мундариҷа, ғоя ва тарзи тасвир, аз нигоҳи ӯ меёри аслии ҷудо кардани рубоиёти Хайём қарор гирифтааст.

Таҳқиқи фаъолияти илмии Умари Хайём низ ҷузъи муҳимми фаъолияти ховаршиносони рус буда, дар ин замина зикри таълифоти А. Болотников, С. Морочник, Б.А. Розенфельд, А.П. Юшкевич ва чанди дигарро лозим медонем. А. Болотников аз аввалин муҳаққиқоне аст, ки Хайёмро ҳамчун философ, астроном ва математик шинохта ва эътироф кардааст. Вай дар мақолаи «Умари Хайём (Файласуф-шоир-математик)» дар баробари он ки ўро шоир ва файласуф шинохта ва дар заминаи таҳлилҳои доштааст, ки дар бораи фаъолияти Хайём ҳамчун математик ва астроном ба алоҳидагӣ суҳан кардааст. Ин донишманд дар муқоиса ба илми араб фарқияти қорҳои анҷомдодаи Хайёмро нишон дода, аз ҷумла менависад: «Мо, аллакай, дидем, ки арабҳо аз муодили мураббаъ нағз хабар доштанд. Баъзе ҷузъиёти ҳалли мувозинаи дараҷаи сеюм (мушкилоти алгебраи олӣ) низ ба арабҳо маълум буд. Вале ҳеҷ кас то арабҳо ва аз ҳуди донишмандони араб дар асри XII дар бораи сохти қомили ҳалли баробарӣ умуман ва кубик ҳоссаи масъала нагузоштааст. Рисолаи машҳури «Қабр ва муқобила»-и Хайём ҳамин ҳадафро пеши худ гузошта буд» [4, с.194]. А. Болотников ин рисоларо муфасссал таҳлил карда, моҳияти онро шарҳ медиҳад.

Б.А. Розенфельд ва А.П. Юшкевич соли 1961 китобро таҳти унвони «Умари Хайём. Рисолаҳо» ба ҷоп расонида, ҳамчунин фаъолияти илмии Хайёмро муфасссал арзёбӣ намуданд. Онҳо дар ин китоб нусхаи факсимилӣ ва тарҷумаи нух рисолаи Хайёмро бо тарҷумаи русӣ нашр кардаанд [14, с.213-224]. Доир ба фаъолияти илмии Хайём дар рисолаҳои С.Б. Морочник ва Б.А. Розенфельд, Р.М. Алиев ва М.Н. Усмонов низ маълумот омадааст. Ниҳоят соли 1965 Б.А. Розенфельд ва А.П. Юшкевич таҳти унвони «Умари Хайём» рисолаи бузургҳаҷмеро интишор доданд, ки дар он фаъолияти илмии Хайём ҳамчун математик ва астроном таҳлил ва арзёбӣ шудааст. Аз таҳлили муфасссал ва қиёсии фаъолияти Хайём ҳамчун математик ин ду муҳаққиқ ба ин ҳулоса омадаанд, ки «ғояи алҷабри Хайём имрӯз низ дар шароити нав дар ҳаёти андешаи математикии пешрафта дар шакли нав зӯхур кардааст» [14, с.65].

Дар миёни осоре, ки доир ба ҳаёт ва фаъолияти Умари Хайём дар Русия ҷоп шудааст, повести В.Жуковский «Рӯзҳои сиёҳи Хайём», романи Георгий Гулия «Гуфтор дар бораи Умари Хайём» ва аз силсилаи «Рӯзгори одамони машҳур» асари тарҷумаҳои Ш. Султонов ва К. Султонов «Умари Хайём» ҷолиби диққат буда, бо сабки бадеии публицистӣ навишта шудаанд. Ин асарҳо дар асоси санадҳои таърихӣ ва маълумоти сарчашмаҳо эҷод шуда, бо рӯзгор ва ҳаёту фаъолияти Хайём алоқаи бевосита доранд.

Як нигоҳи мухтасар ба таърихи таҳқиқ ва арзёбии рӯзгор ва осори Хайём дар Русия собит месозад, ки аз охири асри XIX сар карда, то охири таълифот, яъне рисолаи И.А. Голубев «Умари Хайём», ки «назари тоза ба шеъри Хайём» мебошад, ин марди илм ва адабиёт дар афкори адабии рус ҷойгоҳи хос дошта, таҳқиқоти дар бораи ӯ анҷомгирифта равиши асосии ташаккул ва таҳаввули ховаршиносии Русро дар ин замина нишон медиҳад.

Муқаррир: *Раҳмонов Б.Р.* – д.и.ф., профессори ДСРТ

АДАБИЁТ

1. Алиев, Р.М. Омар Хайём / Р.М. Алиев, М.Н. Османов. - Москва: Издательства Академия наук СССР, 1959. – 143 с.

2. Бертельс, Е.Э. Авецина и персидская литература / Е.Э. Бертельс // Известия Академия наук СССР. Отдель общественных наук. - Москва-Ленинград, 1938. - С.75-93.
3. Брагинский, И.С. Анъанаҳои адабиёти форсу тоҷик / И.С. Брагинский // Садои Шарк. - 1968. - № 2. - С.78-84.
4. Болотников, А. Омар Хайям (Философ-поэт-математик) / А. Болотников // Восток. Сборник второй. Литература. Ирана XVв. - Москва-Ленинград: ACADEMIA, 1935. - С.179-211.
5. Ворожейкина, З.Н. Исфahanская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольское время (XII-XIIIв) / З.Н. Ворожейкина. - Москва, 1984. - 360 с.
6. Ворожейкина, З.Н. Омар Хайям и хайёмовские четверостишия / З.Н. Ворожейкина // Омар Хайям. Рубаи. - Ленинградское отделение, 1986. - С.5-66.
7. Донишномаи хайёмӣ. Бо эҳтимоми Раҳим Ризозода Малик. - Техрон: Огоҳ, 1377. - 684 с.
8. Конрад, Н.И. Запад и Восток. Статьи / Н.И. Конрад. - Москва: Главная редакция Восточной литературы, 1972. - 496 с.
9. Крымский, А.Е. Низами и его современники / А.Е. Крымский. - Баку: Издательства «Элм», 1981. - 487 с.
10. Лозеев, П.Н. Омар Хайям в источниках / П.Н. Лозеев // Ученые записки. Филологическая серия, выпуск 3. - Сталинабад, 1953. - С.57-102.
11. Морочник, С.Б. Омар Хайям-поэт, мыслитель, учёный / С.Б. Морочник, Б.А. Розенфельд. - Сталинабад: Таджик Госиздат, 1957. - 209 с.
12. Муллоаҳмад, Мирзо. Андар шинохти рубоӣҳои асили Хайём / Мирзо Муллоаҳмад // Умари Хайём. Рубоӣҳо (Нусаҳои асил). - Хучанд: Ношир, 2019. - С.3-45.
13. Муллоаҳмад, Мирзо. Боз як равиши тоза дар шинохти рубоӣҳои асили Хайём / Мирзо Муллоаҳмад // Дар олами эроншиносӣ. - Душанбе: Деваштич, 2005. - С.220-226.
14. Розенфельд, Б.А. Умар Хайям / Б.А. Розенфельд, А.П. Юшкевич. - Москва: Прогресс, 1965. - 240 с.

РӯЗГОР ВА ОСОРИ ХАЙЁМ АЗ НАЗАРИ МУҲАҚҚИҚОНИ РУС

Дар мақола ба таври ғишурда зинаҳои ташаккул ва таҳаввули таҳқиқи ҳаёт ва осори Хайём дар Русия ва равишҳои муҳими он арзёбӣ шудааст. Дар заминаи санадҳои воқеӣ ва мушаххас собит шудааст, ки В. Жуковский бо таълифи мақолаи «Умари Хайём ва рубоӣҳои «саргардон»» дар илми шарқшиносии рус таҳқиқи зинадинома ва осори Хайёмро асос гузошта, аввалин бор масъалаи усули интиҳоб ва ҷудо кардани рубоӣҳои асили Хайёмро матраҳ кард. Аз солҳои бистӣ садаи гузашта сар карда, ин соҳа тадриҷан ташаккул ва таҳаввул ёфта, таҳқиқи масъалаҳои замон, ҳаёт ва эҷодиёти Хайём дар маркази таваҷҷуҳи ховаршиносони рус қарор дошт. Пайванди ӯ бо муҳити адабӣ фарҳангӣ, алоқамандиаш бо шахсиятҳои сиёсӣ ва адибон ҳамеша мавриди назари донишмандон будааст. Хусусиятҳои замони зинади, муҳити адабӣ ва пайванди Хайём бо ҷаҳраҳои сиёсӣ, аз ҷумла Низомулмулк, Ҳасан Саббоҳ ва баъзе шоирону тазкиранависон бо таҳлили асарҳои А. Болотников, А.Е. Крымский, С.Б. Морочник, Б.А. Розенфельд, Р.М. Алиев М.Н. Усмонов ва дигарон нишон дода шудааст. Бо таҳлили қисми дар мақола саҳми донишмандоне мисли Б.А. Розенфельд ва А.П. Юшкевич дар шинохт ва арзёбии ғайолиятҳои илмии Хайём, нақши ӯ дар инкишофи улуми фалсафа ва эҳёи тақвими ҷалолӣ ба таври мушаххас арзёбӣ шудааст.

Калидвожаҳо: шарқшиносӣ, Умари Хайём, рубоӣҳои саргардон, замон, ҳаёт ва эҷодиёт, фалсафа, тасаввуф, меъёр, алҷабр.

ВЗГЛЯДЫ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ ОТНОСИТЕЛЬНО ЖИЗНИ И НАСЛЕДИЯ ХАЯМА

В статье кратко оцениваются этапы становления и развития изучения жизни и творчества Хаяма в России и ее важные подходы. На основании реальных и конкретных документов доказано, что В. Жуковский написав статью «Умар Хаям и рубаи «странника»» положил начало изучению биографии и творчества Хаяма в отечественном востоковедении и впервые поставил вопрос о методе выбора и выделения оригинальных повествований Хаяма. Начиная с двадцатых годов прошлого века, эта область постепенно формировалась и развивалась, и изучение вопросов периода жизни и творчества Хаяма оказалось в центре внимания российских историков. Его связь с литературной и культурной средой, связь с политическими деятелями и писателями всегда была предметом внимания ученых. Особенности периода жизни Хаяма, литературной среды и его связи с политическими деятелями, в том числе с Низамулмульком, Хасаном Саббахом и некоторыми поэтами и летописцами показаны с анализом творчества А. Болотникова, А.Е. Крымского, С.Б. Морочника, Б.А. Розенфельда, Р.М. Алиева М.Н. Усмонова и других. При сравнительном анализе в статье отмечен вклад таких ученых, как Б.А. Розенфельд и А.П. Юшкевича в признании и оценке научной деятельности Хаяма, его роли в развитии науки философии и возрождении точнейшего солнечного календаря.

Ключевые слова: ориентализм, Умар Хайям, странствующие повествования, время, жизнь и творчество, философия, суфизм, критерии, алгебра.

THE VIEWS OF RUSSIAN RESEARCHERS REGARDING THE LIFE AND LEGACY OF KHAYYAM

The article briefly evaluates the stages of formation and development of the study of Khayyam's life and work in Russia and its important approaches. Based on real and specific documents, it has been proven that V. Zhukovsky, by writing the article "Umar Khayyam and the rubai of the "wanderer", initiated the study of Khayyam's biography and creativity in Russian oriental studies and for the first time raised the question of the method of selecting and highlighting Khayyam's original narratives. Since the twenties of the last century, this area has gradually formed and developed, and the study of issues related to the period of Khayyam's life and work has become the focus of attention of Russian historians. His connection with the literary and cultural environment, connection with politicians and writers has always been the subject of attention of scientists. Features of the period of Khayyam's life, literary

environment and his connection with political figures, including Nizamulmulk, Hassan Sabbah and some poets and chroniclers are shown with an analysis of the works of A. Bolotnikov, A.E. Krymsky, S.B. Morochnik, B.A. Rosenfeld, R.M. Alieva M.N. Usmanov and others. In a comparative analysis, the article notes the contribution of such scientists as B.A. Rosenfeld and A.P. Yushkevich in recognizing and assessing the scientific activity of Khayyam, his role in the development of the science of philosophy and the revival of the most accurate solar calendar.

Keywords: orientalism, Umar Khayyam, wandering narratives, time, life and creativity, philosophy, Sufism, criteria, algebra.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сайфуллоева Зулайхо Абдулҳамидовна* - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, н.и.ф., дотсент, мудири кафедраи забони тоҷикӣ, факултети филологияи рус, журналистика ва медиотехнология. **Суроға:** 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода, 30

Сведения об авторе: *Сайфуллоева Зулайхо Абдулхамидовна* – Российско-Таджикский (Славянский) университет, доцент, заведующая кафедрой таджикского языка факультета русской филологии, журналистики и медиатехнологий. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде, 30

Information about the author: *Sayfulloeva Zulaiho Abdulkhamidovna* – Russian-Tajik (Slavic) University, Associate Professor, Head of the Tajik Language Department, Faculty of Russian Philology, Journalism and Media Technologies. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade, Str., 30

Ихромов Т.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тасвири табиат ва ё пейзаж аз ҷумлаи он мавзӯҳоест, ки гумон аст ягон адиб дар эҷодиёти худ онро сарфи назар карда бошад. Маҳз манзараҳои мафтункунандаи табиати рангин аст, ки бо сиру асрори ҳайратовари худ илҳами ҳазорҳо адибонро меорад. Адибони гуногун васфи табиатро гоҳе аз барои он мекунанд, ки манзараи зебоеро боз зеботар баён кунанд, агар ғӯшаи торикеро тасвир карданӣ бошанд, пас талош мекунанд он ҷо нуре ёбанду онро хотирмон ба қалам диҳанд [12, с.263].

Пейзаж аз рукнҳои муҳимми композитсия дар асари бадеӣ мебошад ва барои ошкор сохтани мундариҷаю ғояи асари бадеӣ ҳамчун ҷузъи муҳимми сюжет ва устухонбандӣ хизмат карда, рабти умумии асарро таъмин менамояд [11, с.14].

Пейзаж (калимаи фаронсавӣ) маънои ҷой, макон, маҳал, минтақа ва кишварро ифода намуда, дар айни ҳол тасвири манзараи табиат дар асари адабӣ мебошад.

Нависанда манзараи табиатро тасвир карда, бо ин восита муносибати худро ба табиат муайян менамояд, қувваи зебоӣ, хислатҳои хосси табиӣ он ҷойро ошкор мекунад [8, с.102].

Аз ин ҷост, ки тасвири табиат ва манзараҳои дилнишини он дар асарҳои манзуму мансур мавриди баҳрабардории адибон қарор гирифтааст.

Пейзаж дар эҷодиёти адибон мавқеи сазовор дорад. Аз устодон Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Фаррухӣ ва Манучехрӣ сар карда, то адибони адабиёти асри ХХ устодон С. Айнӣ, М. Турсунзода, Ҷ. Иқромӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Ҳ. Юсуфӣ ва С. Улуғзода тамоми воситаҳои тасвирро барои пурраю возеҳ инъикос кунонидани ҳаёти халқ дар эҷодиёташон истифода кардаанд [11, с.14].

Пейзаж дар эҷодиёти нависандагону шоирон нақши хосса дорад. Дар адабиёти ҷаҳон низ мавқеи пейзаж аз ҷониби муҳаққиқон махсус тадқиқ гардидааст, ки онро метавон дар таълифоти А.Ф. Бритинков [2], Е.Н. Купреянова, К.В. Пигарев [5], Б.Е. Галанов [4], Г.Б. Курляндской [5], В.А. Смирнова [13], С.А. Липина [7], Н.Н. Киселева [6], К.Г. Богемская [3], Л.В. Гурленова вохӯрд. Тадқиқоти алоҳида аз ҷониби муҳаққиқ Ҷ.Ҷ. Мурувватиён [9] дар ин самт низ анҷом ёфтааст.

Тасвири манзара акси муҳити табиӣ, манзилу макон, нурафшонии офтоб, партави моҳ, ҷилои ситораҳо, паҳнои осмон, ғуриши раъду барқу дарё, хиширроси барғҳо, сабзҷомаи дарахтон, сукути қуллаҳо, хониши булбулон, хиромидани оҳувон, наъраи бабрҳо, олами ҷондору бечон ва амсоли инҳо ҳамеша дар асарҳои эпикӣ муфасссалу мукаммал истифода мешаванд. Ин аст, ки бе тасвири манзараи табиат асари эпикӣ арзиши бадеӣю эстетикӣ худро соҳиб шуда наметавонад.

Тасвири манзара дар роман гоҳе мухтасар, гоҳе муфасссалу тулонӣ истифода мешавад. Нависанда дар асари эпикӣ имкон дорад, ки макон ва ҷузъиёти воқеаро ҳамчун ҷою макони инкишофи амалиёти минбаъдаи персонажҳояш ба тафсил баён кунад [11, с.15].

Пейзаж дар тасвири иштироккунандагони асари бадеӣ ё бо роҳи муқобилгузорӣ (масалан, ҳолати инсон дар партави гулгулшуқуфонии табиат ё ин ки мувофиқати ҳиссу завқу шодии персонажҳо) хизмати иловагӣ ҳам карда метавонад [8, с.102].

Нависандаи халқии Тоҷикистон С. Улуғзода маҳз ба хотири ҳарчи бештар ҷалб намудани таваҷҷуҳи хонанда ба макони воқеаҳо ва ҷойи амалиёти персонажҳои марказии романи «Восеъ» аз пейзаж моҳирона истифода намудааст. Манзараи дар аввали романи «Восеъ» тасвирнамудаи С. Улуғзода, аз як тараф, ҷӣ гуна оила будани хонадони қаҳрамони марказии асар - Восеъро муайян намояд, аз сӯи дигар ҳаёти хушбахтона ба сар бурдану меҳру муҳаббат ба диёру садоқатмандона меҳнат намудан, бо меҳнату заҳмати ҳалол баҳри ба даст овардани қути лоямуте талош варзидани Восеъро нишон медиҳад. Дар баробари ин, С. Улуғзода бо тадқиқи бадеӣ шароити зиндагии Восеъ ва дигар деҳқонони кӯҳистонро ягон - ягон нишон дода, тадриҷан моро бо шиддати муносибатҳои синфӣ ва иҷтимоӣ шинос намудааст. «Дар кӯҳистони Кӯлобу Балҷувон водиҳои хурд - хурди Хингоб, Сурхоб, Шуроб, Оби Мазор аҷаб ҷойҳои хушбоду ҳаво ва бештаринашон тағоб, яъне обшор на сердолу дарахтанд. Бару домани кӯҳҳои қабат ба қабат ва талу кӯталҳои ҷафс аз аввали

баҳор то васати тирамоҳ сабзу хуррам, чашмасорони бешумор оби зулоли худро ба сойҳо, кишту боғу мевазорҳо қорӣ медоранд. Меваҳои ин сарзаминро намеғӯед! Себ, анор, тут, олу, гелос, зардолу ва шафтолуи сершарбату хушмазаи Балчувон, Ховалинг, Сари Хосорро кӣ намедонад!

Кӯҳистон фақат аз замин камбағал аст. Қитъаҳои калони замини қорам аҳён - аҳён вомехӯранд. Пора - пора киштзорони сабзгун монанди дарбехҳои чомаи камбағали кӯҳистонӣ дар адирҳо пахну парешонанд. Гандум, чав, арзан, ҷувориро аксари деҳқонон дар тоқиҳо баркашида мекоранд. Фалонӣ имсол даҳ тоқӣ ғалла коштааст, бисмадонӣ понздаҳ тоқӣ...

Қо-қо обраҳае, селхонае, сое, ки кӯҳистониён сангобаш меноманд, дили кӯҳу талу кӯталҳоро чок карда, ба водӣ рахна мекушоянд. Ҳар кадоми ин рахнаҳо дараи танге мебошад.

Яке аз калонтарини ин дараҳои танг дар самти шарқии водии Оби Мазор дараи Мухтор аст. Аз даҳани дара дар масофаи як километр ба дарунтари он деҳае ҳамноми дара афтодааст, ки дар канори чапи сангоби хушк қой гирифта, қад - қад он ёзида меравад. Вай ба намуд аз деҳаҳои дигари кӯҳистон фарқе надорад - онро талу кӯталҳои питов, яъне рости баланд аз се қониб фишурда дар миёна нигоҳ медоранд. Ба миёнаҳои деҳа кушачиноре ҳамчун ду бурҷи дидбонӣ сояандоз мебошад.

Ин кушачинор аз ҳавлии беруни Восеъ қад кашидааст. Дарвозаи фарсудаи роғ-роғи ҳавлӣ ба тангкӯчаи пушти масҷид боз мешавад.

Дар ҳавличаи дарун ба ду хонаи пешайвону долондор оилаи Восеъ зиндагӣ мекунад. Дар ҳавлии берун меҳмонхона, ҷувозхона, оғилу қаҳдон қой гирифтаанд. Аз пушти ҳавлӣ кӯчаи калони деҳа мегузарад; дар он бари кӯча аз баландие, ки бар фарозаш як қисми хонаҳо ва боғчаҳои бошандагони деҳа қой гирифтааст, чашмаи сардобе сар мезанад; оби чашма бо як новаки борик ба ҳавлии беруни Восеъ меояд ва аз ҳавлӣ ба ҳаёт - рӯйдариҷае, ки мардуми маҳаллӣ онро ҳота мегӯянд, қорӣ мешавад. Хота, иборат аз боғча ва андак замини юнучкаву сабзавотқорӣ, дар мобайни ҳавлӣ ва сангоб воқеъ шудааст.

Баҳор, баҳори хурраму хандон, сабзпӯш ва гулбасар дар айни ҷавлону худнамоӣ. Шуълаи офтоб намесӯзонад, намеғудозад, балки фақат ҳамчун меҳри падару модар ба фарзанди дилбанд гарм - гарм навозиш мекунад. Гунчишкҳо, парастуҳо (фароштурукҳо) чаҳ - чаҳкунон дар осмони шаффофи лочувардӣ парафшон ва дар ташвишу тараддуди ошёнсозӣ...» [14, с.10-11].

Чунин тавсифҳои мушаххас, ки аз онҳо хонанда чигунагии предмет, манзара ва ҳолатеро пеши назар дида тавонад, дар осори С. Улуғзода кам нестанд. Чи хеле ки академик М. Шукуров қайд мекунад: «Чунон ки мебинем, дар ин ҷо тасвир оҳанги лирикий навозишқоронае дошта, тавсифҳои ҳиссӣ ва ташбеҳи мавҳуми «*ҳамчу меҳри падару модар ба фарзанди дилбанд*» оҳангро қувват додааст» [16, с.74].

Манзараҳои дилнишини табиати кӯҳистони Балчувону Ховалинг ва Сари Хосор бозгӯи мақсадҳои бадеии нависанда мебошад, ки хеле диққатҷалбкунанда сурат гирифта, барои ифодаи боз ҳам пурратари мазмун ва барҷастатар баромадани тасвирҳо боис гардидаанд. Ба гуфти мунаққиди рус В.Г. Белинский: «Даҳои адиб чӣ қадар ки баланд бошад, ӯ табиатро ҳамон қадар мукаммалу возеҳ тасвир мекунад ва алоқаи мустаҳками вайро бо ҳаёт, бо муваффақияти тамом нишон медиҳад» [1, с.49].

Дуруст аст, ки яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи пейзаж аз ифодаи манзара, баёни макони иҷроиши амал аст, ҳарчанд ки дар назари аввал ин вазифа одӣ намояд ҳам, набояд таъсири онро ба хонанда сарфи назар кард. Дар баробари ин, ба воситаи пейзаж муносибати нанисанда ба олами табиат ва амалиёти минбаъдаи персонажҳои мусбату манфии асари бадеӣ ошкор мегардад [11, с.17].

Манзараҳои табиат дар асари бадеӣ вазифаҳои лирикий фалсафӣ, дидактикӣ ва психологиро низ таъмин памуда, ба мақсади амалӣ гардидани ғояи бадеии нависанда зич алоқаманд мебошад. «Мунаққиди рус В.Г. Белинский мутобиқати манзараҳои табиатро бо ҳаёти халқ яке аз шартҳои муҳимми истеъдод мешуморидааст. Аз ҳамин ҷост, ки вазифаи пейзаж дар асарҳои бадеӣ на фақат иборат аз инъикоси образноки ҳодисаю воқеаҳои табиат, фазо, обу ҳаво ва манзараҳои кишвар аст, инчунин муносибати инсонро ба табиат низ ифода менамояд» [1, с.117-118].

С. Улуғзода дар бисёр маврид на бо эҳсосоти худ, балки ба воситаи тасвир ба хонанда

таъсир расонда, кӯшиш намудааст, ки аломату нишонаҳои мушаххасу асосии манзараву ҳолатҳоро як-як нишон диҳад, то ки он манзараву ҳолатро ҳуди хонанда дида, аз он таъсир гирад. Ин аст, ки манзараҳои табиати тасвирнамудаи С. Улутзода дар романи «Восеъ» пуршукӯҳ ва гуногунранг буда, воқеаҳои асарро бой гардониданд. «Баъд аз се ё чор рӯз Саидали дар чорботаш танҳо (оилаи ӯ ҳоло аз Зувайр ба боғ нақӯчида буд) тоқҳои ангурро хомтоқ карда гашта буд, ки баногоҳ Давлат бо як даста сарбозу навкарони худ ҳозир гардид.

Ваҷоҳати тирани ӯ нағбатхез ва балоангез буд.

- Бандед ўро! - фармуд ба сарбозон Саидалиро нишон дода.

Мардакро зада - зада ба дарахт баста монданд.

- Буред! Шиканед! - ба боғ ишора намуда боз фармон дод саркардаи бадҳайбат.

Навкарони фармонбардор ва сарбозони шучоъ остин барзада ба қор дароманд. Навкарон бо табару тешаву арра, сарбозон бо теғу шамшер. Фурсати нӯшидани як чойнак чой ҳам нагузашта буд, ки лашкари себу тоқ, анор, нок, шафтолу, гелос торумор карда шуд.

Ба истиснои гелос, меваҳои дигари нав акнун туда туда, хӯшаҳои ангур ҳам ҳоло сабзу хом буданд. Шоху навдаҳои пурбор ҳамчун шаҳидони майдони ҷанг ба ҳок сарнагун гаштанд, танаҳои дарахтони каллакшуда ба мисоли падару модарони мусибатзадае, ки фарзандони дилбандашонро талаф дода бошанд, дастҳои худро боло намуда гӯё ба фалаки қачрафтор лаънатҳо мефиристонданд» [14, с.28]. Манзараи мазкур аз хонавайронӣ ва саргардонии Саидали хабар медиҳад. Вай хонандаро ба воқеаҳои ноҳинҷору мудҳиши минбаъда тайёр мекунад. Табару тешаву арра ва теғу шамшер ифодаи зулму ситами зиммодорон ба фақирон аст.

Тасвири ҳаётро бе шарҳи табиат тасаввур кардан ғайриимкон аст. Бинобар ин, дар адабиёт тасвири пейзаж истифода мешавад. Аммо сабаби ягонаи истифодаи пейзаж дар адабиёт танҳо ин нест. Пейзаж ба асар обутоби эҳсосотро фароҳам меоварад, ки дар масираву ҳодисаҳои гуногун ба вуқӯ мепаиванданд, ҳолати руҳии қаҳрамонҳои асарро ифода карда, ба ҳодисаҳо маънои чуқур мебахшад. Ишораи кӯтоҳ дар тасвири табиат метавонад таассуроти баръалоеро дар бораи асар ба вуҷуд оварад, ба далелҳои алоҳида мазмуни иловагӣ зам намояд [11, с.18].

«Аз наззори даштҳо, адирҳо, доманаҳои кӯҳсорон чашм ҳаловат мебарад, дил меболад. Онҳо дар ин фасли гандумпазӣ ҳама зарнигор шудаанд. Дар ҳама ҷониб ғаллазорҳои тиллоранг дар шуълаи офтоби гармтоб медурахшанд. Гандуми расида гӯё аз гармии офтоб шалпар шуда, пинак рафта, саракҳои вазнини худро ҳам намудааст. Гоҳ-гоҳ насими сабукпарвози кӯҳистонӣ бол афшонда, бо замзамаи латифи худ селаҳои гандумро аз пинаки ширин бедор мекунад ва нозук-нозук алвонҷ дода мерақсонад, бӯии диловези онро парешон намуда, ба димоғи даравгарон мерасонад, нахру сойҳои шӯхи кӯҳӣ, ки дар дараҳо танинандоз аст ва хониши пурқажқажҳои қабқҳои дарӣ, ки гоҳ аз ин ҷо ва гоҳ аз он ҷо баланд мегардад, аҷаб наштае дорад. Ба ин савтҳои тарабангез ва руҳнавоз таронаи «майда» - хонии хирманқубон ҷӯр мегардад.

Гандуми Балҷувон ба хубӣ машхур, нонаш бисёр бобаза ва хушгӯвор аст» [14, с.213].

С. Улутзода дар романи «Восеъ» манзараҳои табиатро дар вобастагӣ бо ҳаёти персонажҳои асар тасвир намуда, ба воситаи иловаи манзараҳо ба мураббаъи диққатҷалбкунандагии ҳатти суҷаи асар муваффақ мегардад, ки ин ҳолатро аз тасвири минбаъда хеле хуб мушоҳида кардан мумкин аст. «Ҷ (Восеъ – Т.И.) ду даст ба пушт карда оҳиста-оҳиста қадам партофта мерафт. Баъди як дам ба адир - ҷойи ғаллақорони қамолӣ расид, он ҷо дар болои адир як бех садаи қалон ва дар тағи сада нимвайрона ва барфу бороншуста, ба замин ҷӯкида хоначае буд, ки ҷӯфтгарон, даравгарон ё ҷӯпонҳо аз борону жола ба вай паноҳ мебуданд. Аз сӯроҳҳои бому девори хонача дуди нафисе мебаромад. Ин ҷӣ дудест, магар ҷӯпонҳо дар ин вайрона алов карда қӯмоч ё дунбулбирён пухта истода бошанд? - фикр кард Восеъ ва аз дари фарсудаи роғ-роғи хонача ба дарун назар андохт. Дид, ки воқеан ҳам дар он ҷо марди нимбарахнае почакӣ сохта алов карда, чизеро дар аланга тоб дода ништааст. Восеъ дурусттар нигоҳ карда Ризоро шинохт. Ризо, ин тӯ? - ӯ дарро боз карда даромад» [14, с.34].

Аз лаҳзаҳои аввали шиносӣ Восеъ дар ниҳоди Ризо як ҷавҳари ҳақиқии инсонӣ мушоҳида карда, ба ӯ беш аз пеш таваҷҷуҳ зоҳир менамояд. Таваҷҷуҳи Восеъ ба Ризо рӯз аз рӯз меафзояд. Ӯ ин бачаи оворагарди бепарасторро ба хонааш писархонд карда меорад ва

чиддан ба тарбияи ӯ машгул мешавад. Боварӣ ва тарафгирии Восеъ ба Ризо руҳ мебахшад, дар дили ӯ шарораҳои умед бедор менамояд ва оҳиста - оҳиста ба роҳи рости садоқат қадам мегузорад. Ҳамаи ин ба мо имконият медиҳад ба хулосае оем, ки С. Улуғзода дар романи «Восеъ» ба воситаи тасвири манзара ба пайдарпайии хатти сужаи асар кӯшиши зиёде ба харҷ додааст [11, с.19].

Нависанда ба воситаи манзараҳои табиат ҳиссиёт, фикр, андеша, ҳолати руҳӣ ва олами ботинии персонажҳои мусбату манфиро аён месозад. «Шаб ором. Дар осмони бекарона ситораҳои бешумор медурахшиданд. Чо-чо дар байни сабззори сиёҳтоби домани талҳо чароғҳои кирми шабтоб чашмак мезанад. Чирроси ҳашароти орамида ва гоҳ-гоҳ гуфтугӯи паст-пасти қаровулон ва якто-нимто одамони шабзиндадор, шихаи аспон ба гӯш мерасад. Завраки рахшони моҳ дар баҳри ахзари фалак шино мекунад. Восеъ аз хурроки Саидалӣ дилгир шуда, «рахт»-и хобашро аз коза берун кашидааст. Хоби ноороме, ки соате чашмонашро пӯшонда буд, акнун аз вай гурехта ҷояшро барои ҳаёлу андешаҳои парешон ҳолӣ кардааст. Бар рӯи сабзаи тар пуштнокӣ дароз кашида, Восеъ воқеаҳои се рӯзи охир - се рӯзи пас аз ҷанги Мазори Додаракро аз назарӣ ҳаёл мегузаронад, таҳлил мекунад, ба маърази муҳокима мекашад...» [14, с.267].

Нависанда ҳангоми тасвири ҳодисаҳои фараҳбахш манзараҳои табиатро низ зебову дилкаш ба қалам дода, агар воқеаи тасвиршаванда ғамангезу фоҷианок бошад, пейзажро ҳам мувофиқи ҳамагон тасвир менамояд. Масалан, манзараҳои баҳор бештар аз ҳолати хурсандӣ, аммо фасли тирамоҳ аксаран аз воқеаҳои нохуш ё ки аз ягон фоҷиаи ғайриҷашмдошти дарпешистода дарак медиҳад. Чунин ҳолати тасвирро дар асарҳои устод С. Айнӣ «Одина», «Дохунда» ва романҳои Ҷ. Икромӣ «Шодӣ» ва «Ман гунаҳгорам» мушоҳида кардан мумкин аст [11, с.20].

С. Улуғзода низ ба воситаи манзараҳои табиат ҷараёни амалиёти персонажҳои мусбату манфии романи «Восеъ»-ро дар якҷоягӣ нишон дода, вобаста ба характери қаҳрамонҳо ва дигар шудани ҷараёни воқеаҳои асар манзараҳои тасвирнамудааш низ тағйир ёфтаи мегардад. «Чашми рӯз қафиди дараро равшан кард. Ду километр поёнтар дар соҳили рости Сурхоб қалъаи ҳокимнишин урёну ҳайбатнок ба болои шахи баланд қарор гирифтааст. Вай ба як тарзи асроромез ва хавфангез сокиту ором мебошад. Дар рӯ ба рӯи қалъа ба соҳили чапи дарё, дар даҳани дараи Оби Мазор, ҷое ки ин об ба Сурхоб мерезад, дарахтзори тирагуне ба назар мерасад, ки аз дарунаш чинорҳои хушкидасар, тӯбсадаҳои паҳновар ва қайрағочҳои пир қад кашидаанд. Ин ҷо яке аз муқаддасоти кӯҳистониён - мазори Ҳоча Балҷувон мебошад. Деҳае борику дароз, ба ном деҳи Сари Мазор, аз мазор сар шуда, дар пойи қатортали баланд ҳазида-ҳазида то қарибии Тути буни Ҳайдар мерасад. Дар муқобили он ба канори дигари (канори рости) дарё, дар мобайни масофаи аз Тути буни Ҳайдар то қалъа, деҳаи хурдтараки Сурхакон дар бағали шахҳо ва ҷариҳои сурх ҷой гирифтааст.

Шуълаи офтоби сарбароварда, аммо ханӯз ба шӯришгарон намудор нашуда, ба болои қалъа тофт. Он гоҳ шӯришгарон дар болои девори қалъа сиёҳии се-ҷор нафар одамро диданд. Дар он ҷо бек Мирзоакрамбой ва мансабдорони вай истода, бо дурбин ўрдуи шӯришгаронро назора мекарданд. Аз ҷониби Сурхакон ҷаҳор нафар савор намоён гардиданд. Бе яроқ. Саллаи сафеди якеро фарқ кардан мумкин. Шикорчии тезҷашм Назир соҳиби саллаи сафедро шинохт:

- Ҳочӣ Яъкуби мударрис, - гуфт ӯ ба Восеъ» [14, с.279].

Манзара яке аз мавзӯҳои муҳим ва махсуси ҷинси лирика ба шумор равад ҳам, он дар ин ҷинси адабӣ хусусияти мучаррадиёро дорад. Яъне мурод аз тасвири манзара дар ҷинси лирика тақвияти воқеаву характер нест. Вазифаи асосии манзараи асари лирикӣ баён кардани орзуву ормони қаҳрамони лирикӣ ва ҷамъбасти он мебошад. Аммо манзара дар ҷинси эпикӣ, аз ҷумла жанри роман, вусъатёбанда тасвир мегардад. Манзараи роман хоҳу ноҳаҷ лавҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ, минтақаҳои ҷудогонаи маҳаллери пеши назари хонанда воқеӣ ҷилвагар менамояд, ки воқеа дар он рӯй дода истодааст.

Чунонки ба хонанда маълум аст, сабабҳои асосии мағлубияти шӯриши деҳқонону камбағалони кӯҳистони Ховалингу Балҷувон дар романи Восеъ баъд аз ғоратгарии Саидалӣ ба «Боғи мир» тасвир ёфтааст. Саидалӣ бо ин қораш нақшаи Восеъро барбод дод. Аз сужаи роман ба хонанда маълум мегардад, ки баъд аз фатҳи Балҷувон дар байни лашкари Восеъ маҳз ҳамин Саидалӣ парокандагӣ ба вучуд овард [11, с.22]. Ин аст, ки С.

Улуғзода тасвири зебоии чорбоғ ва ҳусну таровати «Боғи мир»-ро вобаста ба ҳодисаҳои тасвиршаванда ва мақсаднок истифода намудааст. «Шарм кун, Саидалӣ! - гуфт баъд Восеъ. - Ту худатро меросхӯри мир кардӣ? Молу ҳазинаи мир ғанимати ҳалоли фақирон аст, ҳар кас, ки ба сари худ ғанимати фақиронро ғорат кунад, дузди ғоратгар аст. Маълум мешавад, ки ту бо мақсади дуздию ғоратгарӣ ба ғазот ҳамроҳ шудай!

Саидалӣ чизе гуфтани шуда даҳон кушода буд, ки Восеъ:

-Дам ист! Ман гап мезанам, ту шунав! - гуфта шасти ўро шикаст.

Ман ҳозир барои бо ту саволу ҷавоб карда истодан вақт надорам, ҳамин қадар меғўям, ки агар ту ин феъли бадатро напартой, тавба накуни, сонӣ аз худат гила кун!

Восеъ ба ҳисоб гирифтани чизҳои ғораткардаи Саидалӣ ва дигар ашъи боқимондаи «Боғи мир»-ро ба Назир супурда, худ бо Нозим ва ҳамроҳони дигараш пиёда чорбоғро давр зад. Бас дилкушову босафо чорбоғе дид, ки касро ба фароғату роҳат моил менамуд. Дар фарози ҳамвори кӯҳ ва нишебии он як биست таноб ҷойро бо девори баланди сангин ихота намуда, тоқзору мевазорҳо, гулистонҳо, суфаю сарҳавзҳо сохта буданд. Мақомгоҳи мир кушкӣ сафеди оинакорӣ, шипанг ва айвонҳои нақшин дошт. Бӯи диловези гули садбаргу райҳон машомро муаттар месохт, ба ҷон ҳаловат мебахшид. Хониши булбулон руҳнавоз, оби зулоли чашмасор бо миллаҳои сафолин ва новадонҳои ҷўбин ба ҳар ҷониб равон буд. Сайри насими фараҳбахши кӯҳсорон сафо ва таровати ҳавои чорбоғро афзунтар менамуд. Мирон сола ду бор-се бор аҳолии калонсоли ҳар як амлоқдориро ба навбат ба ин ҷо оварда кор мефармуданд, сангу рег мекашонданд, деворҳо ва иморатҳо, роҳу пайраҳҳо, ҷўйҳоро таъмир мекунонанд. Восеъ ҳавлиҳои даруну беруни ҳокимро даромада дид. Дар ҳавлии дарун вай ба ду хизматгори бек - марди кӯҳансол ва ҷавоне вохӯрд, ҷавонро зуд шинохт - вай Ниёз буд, ки дар он ҷо бо зани бемори тағоияш монда буд» [14, с.300].

С. Улуғзода дар романи Восеъ вобаста ба хулқу атироқ, рафтору кирдор, ҷаҳонбинӣ, ҳислату характерҳои персонажҳои асар ва воқеаю ҳодисаҳои тасвиршаванда манзараҳои табиатро истифода намудааст. Чунончи, баъд аз он ки шӯриш пахш мегардаду Восеъ бо ҳамроҳии ёронаш дастгир мешавад, то баромадани ҳукми амир Восеъро зиндон мекунад. Манзараи тасвирнамудаи С.Улуғзода танҳо барои тавсири образи Восеъ хизмат намуда, далерияю нотарсӣ ва шӯҷоату мардонагии ўро чунин нишон медиҳад. «Баъд аз маҳкам шудан зиндониён овози Восеъро шуниданд, ки мегуфт:

- Мард бошед, ёрон. Маҳкам бошед, дилатонро бой надихед. Мангит гумон накунад, ки мо тарсидем. Сар аз тан медиҳему сидқ аз дил намедиҳем. Агар мо аз зиндон, аз теғу дор метарсидем, шӯриш намекардем.

Овози Восеъ хомӯш гардид. Ў ба боло нигоҳ карда дид, ки дар шифти зиндон ба қадри даҳони кӯза сӯроҳест, аз он сӯроҳ ду ситора хира - хира чашмак мезад. Ҳозир фақат ҳамин ду ситора буд, ки асиронро бо олами берун алоқаманд мекард.

Назир, нигоҳ кун, ду ситора, - гуфт ў.

Назир нигоҳ кард.

Монанди ду чашми гург аст, ки дар шаби тор метобад, -гуфт шикорчи дерин.

Чашми гург нағўй, он ду чашми Парвардигор аст, ки ба мо нигоҳ мекунад, - гуфт як зиндони дигар, ки аз овозаш марди солхӯрдае буд.

Ду чашми Худо... - худ ба худ тақрор кард Восеъ ва илова намуд:

Рост гуфтӣ, Худо ҳеҷ вақт бандагонашро бо як чашм намебинад» [14, с.353].

Бе муболиға С. Улуғзода мусаввири забардасти манзараи табиат мебошад. Нависанда манзараҳои табиатро бо ҳолати руҳии персонажҳои романи «Восеъ» мувофиқ тасвир намудааст. Аксари қаҳрамонҳои офаридаи асарҳои С. Улуғзода, аз ҷумла Восеъ, ба тариқи фоҷиавӣ ҳалок мешаванд. Адиб дар ин маврид низ аз пейзаж тарзе истифода намудааст, ки манзараи табиат қувваю қудрат ва қаҳрамонию ватандӯстии онҳоро баръало намоиш медиҳад.

«Ҷаллодон ҳалқадаваки ресмони дорро ба гардани Восеъ андохтанд. Вай охири бор ба шаҳр, ба мардумон, ба дарахтон ва баъд ба осмон нигарист. Дар осмон шоҳинеро дид, ки баланд, хеле баланд парвоз менамуд. Шоҳин зуд дар баҳри лочувардии фазо ғўтида аз назар ғойб гардид.

Ҷаллодон ресмони дорро кашиданд... Чашмони Восеъро торикӣ пахш кард...» [14, с.363].

Тавре ишора шуд, романи «Восеъ» романи таърихист. «Муаллифи романи таърихӣ

бояд дар худ мӯшикофии олимона ва истеъдоди баланди тасвиргароию манзараофариро мучассам созад», - менигорад адабиётшинос Ёлмасова З.Х. – то савияи ғоявию эстетикӣ асари ӯ баланд бошад. Алҳақ, дар симои нависандаи маъруфи тоҷик, узви вобастаи АИҶТ Сотим Улуғзода, ки аксари асарҳояш таърихист, сифатҳои маъмур таҷассуми пурра ёфтаанд [15, с.185].

Ҳамин тариқ, дар романи таърихӣ «Восеъ» низ манзараҳои табиат як рукаи муҳимми тасвири бадеӣ ба шумор рафта, онҳо ба бандубаст, сюжети асар иртиботи комил доранд ва боиси муассирии мундариҷаи ғоявии он гардидаанд.

Муқарриз: С.Эмомалӣ – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Белинский, В.Г. Избр. фил. Соч. / В.Г. Белинский. - М.: Госиздат полит. лит., 1948. - 867 с.
2. Бритиков, А.Ф. Мастерство Михаила Шолохова [Текст] / А.Ф. Бритиков. Акад. наук СССР. Ин-т русской литературы. (Пушкинский дом). - М. - Л.: Наука. [Ленингр. отд-ние], 1964. - 203 с.
3. Богемская, К.Г. Пейзаж. Страницы истории [Альбом] / К.Г. Богемская. - М.: Галактика, 1992. - 297 с.
4. Галанов, Б.Е. Живопись словом. Человек, пейзаж, вещь / Б.Е. Галанов. - М.: Сов. писатель, 1972. - 184 с.
5. Курляндская, Г.Б. Художественный метод Тургенева-романиста [Текст] / Г.Б. Курляндская. - Тула: Приокское кн. изд-во, 1972. - 342с.
6. Киселев, Н.Н. В гармонии с природой / Н.Н. Киселев. - Киев: Политиздат Украины, 1989. - 125 с.
7. Липин, С.А. Человек глазами природы / С.А. Липин. - М.: Сов. писатель, 1985. - 232 с.
8. Мирзозода, Х. Лугати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ / Х.Мирзозода. - Душанбе: Маориф, 1992. - 240 с.
9. Мурувватиён, Дж.Дж. Становление филологического романа в таджикской литературе XX века (на примере романа «Фирдоуси» Сотима Улуғзода) / Дж.Дж. Мурувватиён. - Душанбе: ЭР-граф, 2018. - 148 с.
10. Пигарев, К.В. Русская литература и изобразительное искусство. (XVIII - первая четверть XIX в.) [Текст]. Очерки / К.В. Пигарев. - М.: Наука, 1966. - 293 с.
11. Сирочиддини Эмомалӣ. Андеша ва маҳорати адабӣ / Эмомалӣ, Сирочиддин. - Душанбе, 2012. - 100 с.
12. Субҳонкулова, Н.А. Пейзаж как средство изображения образа родной в творчестве таджикских писателей / Н.А. Субҳонкулова // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 1. - Душанбе, 2022. - С.263-268.
13. Смирнов, В.А. Иван Соколов-Микитов: Очерк жизни и писательства / В.А. Смирнов. - М.: Сов. Россия, 1983. - 144 с.
14. Улуғзода, С. Восеъ / С.Улуғзода. - Душанбе: Ирфон, 1979. - 366 с.
15. Ёлмасова, З.Х. Сотим Улуғзода – нависанда ва муаррихи замон / З.Х. Ёлмасова // Паёми ДМТ (Маҷаллаи илмӣ). Қисми 1. - Душанбе, 2022. - С.185-191.
16. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М.Шукуров. - Душанбе: Ирфон. - 1973. - 158 с.

ТАСВИРИ МАНЗАРА ДАР РОМАНИ «ВОСЕЪ» - И СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола мавзӯи пейзаж дар романи нависандаи тоҷик Сотим Улуғзода - «Восеъ» баррасӣ шудааст. Мақсади асосии муаллифи мақола таҳлили манзара дар романи маъмур мебошад. Ба андешаи муаллифи мақола, манзара на танҳо заминаи амал ё воситаи раванӣ мегардад, балки барои ифшои ҳислатҳои зебои руҳи инсон дар табиат мусоидат мекунад. Манзара ва тасвири он яке аз шаклҳои таъсирбахши ифодаи андешаи муаллиф мебошад. Паҷӯшишгар бар ин назар аст, ки дар романи «Восеъ» манзара моҳирона истифода шуда, ҳар як ҷузъиёти пейзажро вазифаи муҳимро иҷро мекунад. Нависанда табиатро водор мекунад, ки дар ҳаёти қаҳрамонони худ, тафаккур, орзуи умеди онҳо иштирок намояд. Манзара дар романи ӯ гоҳ образи маҷозӣ мегардад, гоҳе ҳамчун рамз мӯқоиса амал мекунад. Тафсилоти манзара, тасвири манзара, символизми манзара ва истилоҳот як ҷузъи ҷудонашавандаи романи ӯ мегарданд. Ба эътиқоди муҳаққиқ, тасвири табиати Сотим Улуғзода аз ҷумлаи персонажҳост, ки нависанда дар эпизодҳои аз ҷиҳати эҳсосӣ муҳим бе он қор қарда наметавонад. Манзара афкори фалсафии қаҳрамонони худро баён намуда, ҳамчун ҳамроҳ ба инкишофи ҳодисаю амалиёти беруни хизмат мекунад. Манзара дар роман аксар вақт вазифаи иттилоотӣ ва маърифатӣ дорад ва тасаввури воқеиятро ба вучуд меорад. Дарки бадеии табиат дар романи С.Улуғзода бо анъанаҳои фолклорӣ ва классикӣ алоқаманд аст. Нависанда ҳангоми тасвири табиати ватани худ аз сифатҳои аслӣ, ташбеҳо, эффектҳои рангу рӯшноӣ, ки тасвири табиатро зинда, ифоданок тасвир мекунад, истифода мебарад. Тасвири манзара акси муҳити табиӣ, манзили макон, нурафшонии офтоб, партави моҳ, ҷилои ситораҳо ва ғайра дар роман муфассал мукаммал истифода мешаванд.

Қалидвожаҳо: Восеъ, Сотим Улуғзода, тарбия, адабиёт, фаҳмиши бадеӣ, манзара, истиора, рамз, ғояи муаллиф.

ОПИСАНИЯ ПЕЙЗАЖА В РОМАНЕ "ВОСЕ" - СОТИМА УЛУҒЗОДЕ

В статье рассмотрен роман таджикского писателя Сотима Улуғзоде «Восе». Основной целью автора статьи является анализ пейзажа данного романа. По мнению автора статьи, пейзаж становится не только фоном действия или психологическим средством, но и способствует раскрытию в природе прекрасных черт человеческой души. Пейзаж и его описание являются одной из самых эффективных форм выражения авторских идей. Исследователь считает, что в романе Сотима Улуғзоде «Восе» пейзаж выражает высокие свободолобивые стремления, где каждая деталь выполняет изобразительно-выразительную функцию. Писатель призывает природу к участию в жизни его героев, их размышлений, стремлений, чаяний. Пейзаж в

его романе приобретает порой метафорический образ, порой выступает в роли символов и сравнений. Особенно неотъемлемой частью его романа становится пейзажная деталь, пейзажная картина, пейзажная символика и аллегория. По утверждению исследователя, описание природы у Сотима Улугзода является одним из действующих лиц, без которых писатель не обходится в эмоционально важных эпизодах. Пейзаж в романе часто имеет информативно-познавательную функцию, создает иллюзию реальности. Художественное осмысление природы в романе Сотима Улугзода связано с фольклорной и классической традицией. Писатель в описании родной природы использует качественные прилагательные, метафоры, цветосветовые эффекты, делающие природные картины живыми, выразительными. В романе подробно использованы картины природы, окружающей среды, домов и мест, солнечного света, лунного света, звезд и т. д.

Ключевые слова: Восе, литература, Сотим Улугзода, воспитание, художественное осмысление, пейзаж, метафора, символ, авторская идея.

DESCRIPTIONS OF SCENERY IN NOVEL IN THE NOVEL "VOSE" BY SOTIMA ULUGZODA

The article deals with the novel by Tajik writer Sotima Ulugzoda "Vose". The main goal of the author of the article is to analyze the scenery in this novel. According to the author of the article, the scenery becomes not only a background for action or a psychological means, but also contributes to the disclosure of the beautiful features of the human soul in nature. The scenery and its description is one of the most effective forms of expressing the author's ideas. The researcher believes that in Sotima Ulugzoda's novel Vose, the scenery expresses lofty freedom-loving aspirations, where every detail performs a pictorial and expressive function. The writer encourages nature to participate in the life of his heroes, their reflections and aspirations. The scenery in his novel sometimes takes on a metaphorical image, sometimes acts as symbols and comparisons. Scenery detail, scenery painting, scenery symbolism and allegory become an especially integral part of his novel. According to the researcher, Sotim Ulugzoda's description of nature is one of the characters, without which the writer cannot do in emotionally important episodes. The scenery in the novel often has an informative and cognitive function that creates the illusion of reality. Artistic understanding of nature in Sotim Ulugzoda's novel is associated with folklore and classical traditions. In describing his native nature, the writer uses high-quality adjectives, metaphors, color-light effects that divide natural pictures with living, expressive. Detailed pictures of nature, environment, houses and places, sunlight, moonlight and stars are also used in this novel.

Key words: Vose, Sotim Ulugzoda, literature, education, creative interpretation, scenery, metaphor, symbol, author's idea.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй, кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail.ru: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Сведения об авторе: *Ихромов Талабшо Тешаевич* – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра теории и новейшей персидско-таджикской литературы. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail.ru: ilok_87@mail.ru. Тел.: (+992) 918-41-67-72

Information about the author: *Ikhromov Talabsho Teshaeovich* – Tajik National University, applicant, department of theory and modern Persian-Tajik literature. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail.ru: ilok_87@mail.ru. Phone: (+992) 918-41-67-72

БИОГРАФИЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АХМАДА ДОНИША, С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОТИМА УЛУГЗОДА

Махмадаминов А., Абдулхаев З.
Таджикский национальный университет

Сотим Улугзода - один из самых плодовитых таджикских писателей. Он автор многих литературных и исследовательских работ. Одним из его самых важных исследовательских трактатов является «Ахмад Дониш», написанный в 1946 году. Автор резюмирует это в своем сборнике статей «Единение» под названием «Памяти Ахмади Дониша», изданном в 1963 году. Эта статья охватывает различные аспекты жизни и деятельности Ахмада Дониша, и содержит анализ, мнения и ценную информацию.

Первым человеком в истории литературы, который дал информацию об Ахмади Донише, был С. Айни. С. Айни в своем «Образце таджикской литературы», а затем и в «Воспоминании» выразил ценнейшие слова об Ахмаде Донише. Затем по его рекомендации ученики и исследователи - Р. Ходизода, А. Мирзоев, Х. Мирзозода, Ш. Хусейнзода, С. Улугзода, С. Сиддиқов, К. Олимов, А. М. Хуросони, З. Ш. Раджабов, Ч. Назри, О. Шукурзода, А. Шерзод, Р. Исроилов, С.Амирзода, Б. Самиев, Ш. Чабборов, Р. Шарипов, Н. Маъсуми, А. Исмаилов и многие другие написали статьи и провели фундаментальное исследование жизни и деятельности Ахмада Дониша.

Целью исследования «Биография Ахмада Дониша, с точки зрения Сотима Улугзода», является определение высказываний, анализа, мнений и литературной ценности этой статьи, которая содержит важную информацию об Ахмаде Донише. Потому что тема жизни и творчества А. Дониша всегда была одним из важнейших и ключевых вопросов для страдающей таджикской нации и отражает судьбу этого древнейшего народа.

Впервые С. Улугзода сообщил об Ахмаде Донише в 1946 году и написал трактат под названием «Ахмад Дониш». При написании этого трактата он использовал единственную рукопись, сохранившуюся в Государственной библиотеке имени Абулқасима Фирдоуси. Этот манускрипт включает «Редкостные события» и «Краткую историю мангитских эмиров Бухары».

Ахмади Дониш - одна из самых ярких и влиятельных фигур второй половины XIX века. Он является основоположником процесса просветления и реформ в Бухарском эмирате и духовным лидером всех последующих интеллектуалов. Мысли и учения А. Дониша передавались будущим поколениям и оказали глубокое влияние на их мышление. По словам С. Айни, «Ахмад Калла, как показывает его творчество, является лидером научной, литературной, социальной и политической революции в пространстве Бухары» [1, с.200]. Но как просветитель, прогрессор и критик порядка эмирата, влияние политической и социальной мысли Ахмада Дониша на развитие общественного мнения велико не только в Бухаре, но и во всей Центральной Азии.

С. Улугзода в своей статье «В памяти Ахмада Дониша» исследует и оценивает различные аспекты жизни, работы, политической деятельности и общественно-политических взглядов Ахмада Дониша. Прежде всего он рассказал о грамотной матери Ахмада Дониша, сыгравшей ключевую роль в обучении и воспитании сына, а затем о поездке в Москву и Петербург, событиях происходивших в пути и в этой стране, о приглашении российских специалистов и инженеров в Бухару, его планах, предложениях, приглашениях и требованиях от эмира Музаффар и эмира Абдулахада, как создать правительство и политический строй, упрекая подданных эмира, отчаяние А. Дониша от властителей времен, разоблачение государственной коррупции, критика, честность и бесстрашие его, привлекательность, бдительность и дальновидность, слабость администрации и слабость солдат, нищета народа и притеснение правителей, анализ и причины поражения эмирата в войне с русскими, перспектива и плохой конец правительства, в будущем завоевание эмирата русскими, а также его личность, познавательный характер и гуманные качества.

Если разделить взгляды С. Улугзода на Ахмада Дониша, то можно разделить его на три группы. Во-первых, определение личности и индивидуальных особенностей Ахмада Дониша.

Во-вторых, общественно-политическая деятельность А. Дониша, с точки зрения С. Улугзода. В-третьих, политическое видение и понимание Ахмада Дониша, с точки зрения С. Улугзода.

С. Улугзода начинает свое высказывание по поводу Ахмада Дониша таким образом: «Чем глубже вчитываемся мы в его произведения, тем большим уважением проникаемся мы к этому человеку. В них он запечатлел свою эпоху и свою трагическую судьбу.

Он был удивительно талантлив и разносторонен. Живи Ахмад Дониш в иную эпоху, иных условиях, он мог бы стать великим ученым или крупным государственным деятелем.

Произведения его, пробуждая самосознание народа, работали на грядущее его освобождение» [21, с.148].

Действительно, эта оценка Сотима Улугзода в отношении Ахмада Дониша заслуживает всяческих похвал. Этой речью он с особой мыслью и чуткостью идеально представил рассматриваемую личность.

На самом деле Ахмад Дониш обладал высоким врожденным талантом и данным Богом умом. Не случайно устод Айни в своем «Образце таджикской литературы» называет Ахмади Дониша «врожденным гением» [1, с.201].

Уже в возрасте 24-25 лет Ахмад Дониш был инженером и каллиграфом при дворе эмира Насруллы. Этот его успех связан, прежде всего, с большим влиянием материнского воспитания. С. Улугзода сослался на это и отметил: «Мать Ахмада, коренная бухарка, в числе немногих таджичек своего времени была образованной женщиной, любила классическую литературу. Она привила эту любовь и сыну, когда обучала его вместе с девочками своего квартала» [21, с.151].

Прежде всего, любовь Ахмада Дониша к науке и самообучению побудила его войти во дворец в этом юном возрасте. С. Улугзода так описывает эту характеристику Ахмада Дониша: «Светские науки – математику, астрономию, медицину – он стал изучать сам по взятым на прокат книгам (приобретать их для своей личной библиотеки не было средств) и с помощью знающих людей, которые рады были делиться своими знаниями со столь любознательным молодым человеком.

Успешно упражнялся он и в рисовании, особенно каллиграфии, тщательно выводя почерки «сулс», «райхон», «зулф», коими делались красивые надписи на стенах и сводах дворцов, мечетей» [21, с.153].

Специфичность, самоизучение, самореализация и каллиграфия Ахмада Дониша не только заставили его войти во дворец, но и позже заставили эмира Музаффара приблизить его и даже предложить ему должность. Но это длилось недолго, и Ахмад Дониш не согласился на эту работу. Подробности этого будут обсуждаться в следующих строках.

Ахмад Дониш был совестью своего времени. Когда С. Улугзода думает об Ахмаде Донише, он думает об Ахмад-махдуме как о заключенном. Фактически Бухарский эмират был для него тюрьмой: «Когда я думаю об Ахмаде Донише, он представляется мне узником, бьющимся головой о стены зиндона – темницы. Поистине, эмирская Бухара была для него зиндоном».

Он был совестью своей эпохи. Мучительно переживал он страдания родного народа, жившего в те злые времена под двойным гнетом «своих» феодалов и царских колонизаторов» [21, с.149-150].

Тем не менее Ахмад Дониш без усталости призывал правителей того времени к справедливости и человечности.

«Именем веры, человечества, истории он звал правителей Бухары на путь справедливости, звал страстно и непрерывно» [21, с.150].

Пока Ахмад Дониш находился во дворце, произошли события, которые определили характер его будущей деятельности и сыграли очень важную роль в формировании его общественно-политического мнения. Речь идет о том, что правительство Бухары отправляло его в Россию три раза подряд - в 1857, 1869 и 1873 годах в составе своих посланников. Затем он описывает свои путешествия в своих произведениях.

В трактате Сотим Улугзода выразил свое мнение об этих поездках следующим образом: «Время пребывания в Петербурге и Москве Дониш каждый раз использовал для большего, по возможности, знакомства с жизнью русского общества. Он посещал различные выставки и театры, промышленные предприятия, научные центры. Не владея русским языком, он пользовался помощью переводчика Министерства иностранных дел Казимбека, человека

образованного, хорошо знавшего Россию и с большим уважением относившегося к бухарскому ученому и поэту» [21, с.156].

Несмотря на полную зависимость от переводчика и непродолжительное пребывание в столицах российского государства, Ахмад Дониш смог познакомиться с историей, культурой, государственным устройством, порядком, положением в стране и достижениями науки и техники. Все, что увидел Ахмад Дониш, оказало глубокое влияние на трансформацию его прогрессивных идей и взглядов.

По словам С. Улугзода, находясь в России, Ахмад Дониш узнал об учении французских просветителей, и он приводит это в одной из глав своей работы: «Там же, видимо, узнал он кое-что из учения французских просветителей, услышал и об идеях утопического социализма. На это указывают его слова в трактате «О ремеслах и занятиях», написанных в виде назидания своим детям. Позже Ахмад Дониш включил эти положения в развернутом виде в свой «Трактат об устройстве государства и взаимоотношениях людей» [21, с.156].

В своем трактате Сотим Улугзода поднимает вопрос о независимых переговорах Ахмада Дониша в Петербурге с генерал-губернатором Туркестана и самаркандским уездным начальником о регулировании реки Зарафшан, и заверяет их, что река Зерафшан должна регулярно снабжать водой бухарских фермеров:

«В Петербурге Дониш по собственной инициативе вел переговоры с находившимся там в это время туркестанским генерал-губернатором и самаркандским уездным начальником об урегулировании водного режима Зарафшана, уговорил их благожелательно рассмотреть и решить вопрос о бесперебойной подаче воды из Зарафшана дехканским посевам Бухарской области. Однако по вине эмира, отказавшегося поддержать начинание Дониша, это дело не увенчалось успехом» [21, с.158].

Безусловно, регулирование и распределение воды всегда было одним из самых важных и противоречивых вопросов. Примирение в этом отношении пойдет на пользу сторонам. Это хорошо понимал Ахмад Дониш. Поэтому он выступил с инициативой решить этот вопрос и прийти к соглашению со сторонами. Но, к сожалению, слепой эмир свел на нет усилия Ахмада Дониша.

Сотим Улугзода считает, что в результате знакомства с порядком и прогрессом России, культурой и развитием науки и техники в сознание Ахмада Дониша приходит идея государственной системы, которая стремится устранить остатки средневековой феодальной системы и создает в первую очередь рыночные отношения. Он выступал за более тесное сотрудничество с Россией и призывал к изучению российского опыта государственного строительства и развития науки:

«Российские цари, по его мнению, являются просвещенными, а достижения русской культуры, науки и техники – следствием законности и порядка, как считал Дониш.

Так пришел Дониш к идее просвещенного абсолютизма. Россия служила ему образцом, он питал искреннюю симпатию к ней, к русскому народу, восхищался его культурой. И он стал ревностным пропагандистом изучения опыта русских в организации государства, развитии науки и техники, постановке обучения молодежи светским наукам» [21, с.157].

На наш взгляд, в трактате и высказываниях С. Улугзода склонность и интерес А. Дониша к русским преувеличены. Причина этого в том, что структура правительства и требования государственной цензуры того времени требовали это. К этому можно добавить еще и то, что якобы Ахмад Дониш, выучив наизусть Коран, почти потерял рассудок и заболел психическим заболеванием, которое не соответствует действительности: «Когда Ахмаду исполнилось девять лет, родители отдали его в школу, где он должен был выучить на память Коран... С первых же дней в школе начал испытывать трудности с Кораном; а бесконечная зубрежка Корана калечила ум, изматывала душу. Мальчик был близок к психическому заболеванию. Испуганные родители поспешили взять его из школы» [21, с.151-152].

Что касается чрезмерного интереса Ахмада Дониша к россиянам, следует отметить, что С. Улугзода в нижних строках трактата резюмирует свою речь следующей логикой: «Он уважал русских, симпатизировал им, но все же боялся их – они для него оставались «кафирами», пытающимися подорвать, уничтожить Ислам» [21, с.167].

На наш взгляд, эти слова С. Улугзода, по сравнению с Ахмадом Донишем, более приемлемы. Потому что он был сторонником сотрудничества своей страны, отправляя студентов в Россию и приглашая оттуда инженеров, проводя индустриализацию своей страны.

Из рассказа С. Улугзода о визите Ахмада Дониша в Петербург мы можем обнаружить удивительный персонаж Ахмад-махдума. Это его темперамент?

С. Улугзода приводит четыре случая темперамента Ахмада Дониша, причем все четыре совпадают с поездкой.

Во-первых, когда переводчик при российском царском дворе Козимбек спросил Ахмада Дониша, нет ли в вашей стране человека получше его (Имеется в виду Абдулкадыр Додхо – З.А.). Или ваш эмир не разбирается в людях и не может отличать образованного человека от невежественного:

«Разве не нашлось в вашей стране человека получше его? Или, может быть, ваш эмир совсем не разбирается в людях, не может отличить умного от невежды?» [21, с.159].

Козимбек упомянул главу делегации Абдулакадыра Додхо, пожилого человека и зятя эмира Музаффара. В ответ Козимбеку А. Дониш сказал: «Наш эмир мудр, он считает, что умный, знающий посол может выболтать здесь наши государственные тайны» [21, с.159].

Во-вторых, узнавший о стихотворении Александр II при встрече с А. Донишем в парке во время прогулки приветствовал его словами: «Мы видели акростих, который ты посвятил царевне, и мы благодарны тебе за него. Нам передали содержание стихотворения – в нем есть высокие мысли [21, с.159].

В ответ Дониш сказал: «Слово есть вместилище мысли, и нельзя выразить высокие мысли, не найдя хороших слов» [21, с.159].

В продолжение русский царь говорит, что это ваш третий визит в нашу страну, почему вы не выучили наш язык? Ахмади Дониш дает следующий логичный ответ, смешанный с отговоркой: «Меня день и ночь водят повсюду, показывают мастерские и зрелища, и я не мог, отказавшись от прогулок и осмотра всего этого, заняться изучением твоей азбуки. Я боялся, что, может быть, больше не придется мне приезжать в этот город и я не смогу увидеть достопримечательности твоего государства» [21, с.159].

В-четвертых, когда Абдулкадыр Додхо узнает, что Ахмад Дониш посветил акростих дочери русского царя, он угрожает сообщить об этом эмиру. Додхо замолкает только после прочтения письма Ахмада Дониша к эмиру, в котором была изложена основная цель сочинения акростиха: «Только прочитав письмо Дониша эмиру, в котором автор, упоминая также о стихотворении, что оно было написано с единственной целью привлечь внимание царя к бухарцам и облегчить посольству выполнение его миссии, Додхо прекратил свои угрозы» [21, с.159].

Сообщая об этом инциденте, С. Улугзода говорит следующее: «Стихотворение было написано Донишем с целью нейтрализовать дурное, произведенное на придворные и правительственные круги невежественным, тупоумным послом Бухары Абдукадыром Додхо» [21, с.159].

Сообразительность Ахмада Дониша спасала его от затруднений, иначе, по словам Додхо, «сочинение стихотворения, посвященного неверной девушке», имело бы ужасные последствия.

С. Улугзода считает, что эмир Музаффар сначала уважал А. Дониша и предлагал ему высокий пост в правительстве. Однако Дониш отклонил предложение, заявив, что не примет никакой должности, пока структура правительства не изменится: «Вначале Музаффар выказывал к нему расположение, приблизил его к себе и даже предложил ему какой-то высокий пост в правительстве. Но Дониш решительно отказался принять предложение. Характерны мотивы этого отказа. В своем письме эмиру, он открыто заявил, что не может быть и речи о занятии им предложенного, или любого другого поста в правительстве, пока не будет преобразована вся система государственного управления. А как ее преобразовать? Дониш подробно изложил свои соображения на этот счет в специальном трактате и представил его эмиру. Если эмир эти его соображения примет и осуществит, то он, Дониш, согласен служить, а если нет, то пусть извинят его, «ибо лошади простительно, если ей не под силу ноша слона» [21, с.163].

Откровенность, была другой особенностью Ахмада Дониша. Он с эмиром Музаффаром говорил откровенно. С. Улугзода следующим образом говорит об этом: «Дониш не боялся, он был человек прямой и смелый. С эмиром он разговаривал всегда с чувством собственного

достоинства, безо всякой лести, и откровенно указывал ему на царящий в стране произвол» [21, с.160].

По возвращении Ахмад Дониш потребовал от эмира Музаффар, чтобы он пригласил специалистов и инженеров из России и построил в стране фабрики и оросительные каналы:

«Дониш требовал у правительства эмира пригласить в страну русских инженеров и иных специалистов, строить с их помощью фабрики, оросительные каналы» [21, с.158].

Но просьба Ахмада Дониша осталась без ответа.

Сотим Улугзода говорит, что Ахмаду Донишу, который жил в бедности и в долгах, было легко сочинять восхвалительные стихотворения об эмире Музаффаре и получать деньги, но он этого не сделал: «Ему, вечно нуждавшемуся, жившему в долгах, совсем не трудно было посылать касыды-оды эмиру и получать за них немалую плату, но он никогда не писал касыды» [21, с.160].

Напротив, он критиковал поэтов и считал это недостойным, С. Улугзода говорит:

«Он считал недостойным, унижительным для писателя, поэта, ученого прислуживать богачам и правителям» [21, с.160].

Как отмечалось выше, эмир предложил Ахмаду Донишу должность. С другой стороны, А. Дониш говорит эмиру Музаффару, что он может принимать участие в работе правительства эмирата только в том случае, если его взгляды на реформы будут приняты. Эмир не только не принял бесстрашное предложение Ахмада Дониша о его государственности, но и отдалил его из дворца и назначил судьей сначала в Гузаре, а затем в Нахрпае: «Ни одно из этих предложений, конечно, не было принято. Дониш за свой труд и за отказ занять предложенный ему пост в правительстве впал в немилость, он был назначен эмиром на должность казия в далеком Гузаре и таким образом удален из столицы. Был он одно время выслан в качестве казия и в полупустынную местность Нахрпай» [21, с.165].

Тем временем эмир Музаффар отправил в Россию еще одну делегацию. Кто-то предложил послать А. Дониша, потому что он знал страну и ее порядок. Эмир наотрез отказался, сказав:

«Я посылал его с посольством в Россию, а он вздумал потом поучать меня» [21, с.165].

Ахмад Дониш услышал об этом позже и сказал: «А у меня нет никакого желания служить этим ослиным головам» [21, с.165].

Возникает вопрос, почему, несмотря на все это, Ахмади Дониш не был наказан эмиром Музаффаром? Ответ на этот вопрос можно найти в книге С. Айни «История мангитских эмиров Бухары».

В своей книге «История мангитских эмиров Бухары» С. Айни подчеркивает, что эмир Музаффар воздержался от наказания Ахмада Дониша за его высокомерие по двум причинам. Во-первых, эмир верил и любил А. Дониша как астролога. Во-вторых, в результате визитов в Россию (в составе делегации) Ахмад Дониш представился официальным лицам этой страны, которой подчинялся эмир. «По этим двум причинам эмир Музаффар не осмелился его наказать» [2, с.99].

С. Улугзода сказал, что с приходом к власти эмира Абдулахада в сердце Ахмада Дониша появилась надежда, и он сразу же написал эмиру специальное письмо, в котором жаловался на необходимость привлечения российских специалистов к строительству заводов, но ответ был следующим:

«Когда в году эмиром Бухары стал Абдулахад, на которого Дониш возлагал некоторые надежды, полагая, что он лучше своего предшественника-отца, тупоумного Музаффара, понимает неотложные нужды страны, ученый написал ему специальное письмо, в котором доказывал необходимость приглашения специалистов из России для строительства в Бухаре кондитерской фабрики. Однако новый эмир «ответил» на это тем, что, прочитав письмо, страшно рассердился: как смеет этот несносный Калла беспокоить его подобными пустяками!» [21, с.158].

В течение многих лет он верил в призыв и его силу, - говорит С. Улугзода - до наступления отчаяния. По словам С. Улугзода, Ахмад Дониш считал правительство Бухары правительством бандитов, грабителей и палачей: «Многие годы он верил в силу своих призывов и назиданий, пока не наступило разочарование. То он составлял подробные наставления для эмира, то посылал ему проект реформы государственного управления, а в промежутках писал критические, наполненные едкой сатирой и гневным сарказмом, произведения, разоблачающие мерзости и «чингизовские порядки» эмирата... Правительство эмира представляло собой разбойничью шайку грабителей и палачей» [21, с.150].

После того, как было отвергнуто столько попыток, заявлений, утверждений и предложений, он понял, что имеет дело с тираническим и коррумпированным правительством:

«Дальнейшее наблюдение убедило Дониша в том, что он имеет дело с правителем, еще более недалеким, еще более жестоким и трусливым, чем его предшественник. В деспотизме и грабеже дехкан и ремесленников Абдулахад превзошел своего отца. Голод и болезни уносили тысячи жизней, целые земледельческие районы превращались в пустыни» [21, с.166].

А. Дониш, после неоднократного отказа от его предложений, осознал, что имеет дело с тираническим и коррумпированным правительством, разорвал связи и стал непримиримым врагом. Он призвал к свержению этого правительства, которое является препятствием на пути прогресса страны и ее народа. С. Улугзода говорит: «Наступает период прощания с реформаторскими позициями, мыслитель решительно порывает с эмиратом, становится непримиримым врагом и в своей «Краткой истории» призывает к устранению его как главного препятствия на пути прогресса страны» [21, с.169].

Сотим Улугзода рассказал об уважении честных и вдумчивых интеллектуалов Бухары к личности и идеям Ахмада Дониша, а также о том, что они считают его своим учителем: «Все честные, мыслящие люди аз числа Бухарской интеллигенции разделяли идеи Дониша, называли его своим учителем. Его последователем был современник и крупнейший поэт Шамсиддин Шохин. Близкие друзья и единомышленники ученого и мыслителя тайно переписывали для себя его сочинения, передавая их из рук в руки. Под влиянием общественно-политических и просветительских идей развивалось творчество наиболее талантливых деятелей таджикской литературы второй половины XIX и начала XX в. – Савдо, Асири, Хайрата, младшего современника Махдума – дореволюционного С. Айни и ряда других авторов» [21, с.168].

Что касается общественно-политических взглядов Ахмада Дониша, С. Улугзода проанализировал это по-разному. В первую очередь его интересовали события 1866-1868 годов, война России с Бухарским эмиратом, в которой А. Дониш был свидетелем инцидента и коротко и ясно разоблачил бессмысленные призывы духовенства к «джихаду» и высмеял посредничество и глупость бухарских военачальников во главе с самим эмиром Музаффаром. Мы думаем, что приведение слов Ахмада Дониша о ходе войны продлит статью, поэтому отдаем приоритет размышлениям и анализу С. Улугзода.

Сотим Улугзода считает, что Ахмади Дониш единственный человек, который, как и другие, видит поражение эмирата не в судьбе, а в ряде проблем и причин, которые привели к оккупации Россией части территории эмирата:

«Быстрый военный разгром эмирата царскими войсками потряс Дониша и навел его на глубокие размышления. Дониш – единственный бухарец который сумел отвлечься от суеверных, фаталитарных «объяснений» поражения – мол, так было предначертано Аллахом, все свершилось по его воле, – и трезво проанализировать подлинные «земные» причины катастрофы. Эти причины сводятся у него к следующему. Во-первых, войско получало жалованье несвоевременно и неполностью; продовольствием и фуражом снабжалось оно очень плохо. Во-вторых, начальниками в войсках состояли люди не только неопытные и бездарные в военном отношении, но и трусливые, морально низкие, подчинение которым воины считали недостойным и даже позорным для себя. В-третьих, правительство эмира не проявляло никакой заботы о семьях погибших на поле боя. В-четвертых, войско эмира ничего не знало о противнике, о его численности, вооружении, тактических приемах; отсутствовала разведка. В-пятых, примитивное вооружение эмирского войска было бессильно против современного огнестрельного оружия русских. В-шестых, отличившиеся на поле боя воины не поощрялись ни наградами, ни подарками, ни повышением в чине, им давались только пустые обещания. «Такого беспорядка и безобразия, которые проявились в этом государстве, – заключает автор, имея в виду эмират, – никто не может указать ни в какую другую эпоху и нигде». Дониш сваливает в одну кучу объективно исторические и субъективные причины поражения эмирата в войне с царской Россией, но он, по нашему мнению, очень близко подошел к пониманию технико-экономической и социально-политической отсталости своей родины по сравнению с царской Россией и связанной с этим отсталостью военного искусства, как главной причины быстрого и неизбежного поражения эмирата в этой войне» [21, с.162].

Как выяснилось, А. Дониш указывает на основные причины распада эмирата. По словам С. Улугзода, Ахмад Дониш смог обосновать свой анализ последствиями трагедии.

Действительно, если мы посмотрим на историю правления королей и законы развития, мы увидим, что у каждого государства есть свои взлеты и падения. Другими словами, светлый и мрачный период. Но Мангитское правительство с его диким мышлением, жадностью и невежественными темными мыслями никогда не видело своего расцвета.

Угнетение, грабеж, коррупция и глупость эмиров побудили Ахмада Дониша предсказать конец правления. По его оценкам, через 36 лет жизни эмирата придет конец:

«Он пришел к убеждению, что прогнивший строй эмирата с его антинародной властью не может долго просуществовать и падет. Он даже «устанавливает» срок, в течение которого погибнет эмират, это должно было случиться, как он предсказывал, в течение ближайших 36 лет...» [21, с.167].

Таким образом, через 35 лет после догадки Ахмада Дониша эмират был разрушен русскими, и они полностью оккупировали таджикскую землю.

С. Улугзода, рассматривая мысли А. Дониша, считает, что социально-политические взгляды Дониша были прогрессивными, но все же ограниченными в свое время:

«Общественно-политические взгляды Дониша в основных своих моментах были для своего времени передовыми, прогрессивными, но все же ограниченными исторической средой феодального общества Бухары» [21, с.166].

В последних предложениях своего трактата С. Улугзода говорит:

«Просветительская деятельность Дониша и его учеников и последователей составляет наиболее яркую страницу в истории развития общественной мысли таджикского народа за последнее столетие до Великой Октябрьской социалистической революции» [21, с.168].

Так, Сотим Улугзода в своей статье «В памяти Ахмад Дониша» исследует и оценивает различные аспекты жизни, политической активности и общественно-политических взглядов Ахмада Дониша.

В своем трактате С. Улугзода рассказал о визитах А. Дониша в Москву и Петербург, событиях, происходивших в пути и в этой стране, о приглашении российских специалистов и инженеров в Бухару, его планах, предложениях, приглашениях и требованиях от эмира Музаффера и эмира Абдулахада, как создать правительство и политический строй, упрекая подданных эмира, отчаяние А. Дониша от властителей времен, разоблачение государственной коррупции, критика, честность и бесстрашие его, привлекательность, бдительность и дальновидность, слабость администрации и слабость армии, нищета народа и притеснение правителей, были проанализированы и оценены причины поражения эмирата в войне с русскими, перспектива и плохой конец правительства, в будущем завоевание эмирата русскими, а также его личность, познавательный характер и гуманные качества.

Если разделить деятельность Ахмада Дониша на периоды, то получится два периода. Период перед поездками в Россию, то есть период формирования идей и признания придворных. И период после путешествий, сформированный идеями и мыслями, который давал эмиру планы, инструкции и предложения.

С точки зрения личности С. Улугзода считает А. Дониша обаятельным, правдивым, честным, волевым, просвещенным, смелым и бесстрашным, образованным и прогрессивным, новаторским и дальновидным человеком, который всегда разговаривает с эмиром с чувством собственного достоинства, безо всякой лести.

С. Улугзода своей оценкой личности и общественно-политической деятельности А. Дониша смог представить миру жизнь этого «рожденного гения» на русском языке.

Статья «Памяти Ахмада Дониша» – это пример творчества С. Улугзода, который направляет читателя к национальному самосознанию и самопознанию.

Таким образом, «Памяти Ахмада Дониша» С. Улугзода с ее подробным содержанием, стилем решения проблем, выражением интересных мыслей и результатов также является одним из лучших источников признания, изучения и исследования жизни и деятельности Ахмада Дониша.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Образец таджикской литературы / С.Айни. - М.: Типография центрального народного издательства СССР, 1926. - 626 с.
2. Айни, С. Избранные труды. Т.10 История мангитских эмиров Бухары / С.Айни (Подготовлено: К. Айни и Р. Хашим). - Душанбе: Ирфон, 1966. - 342 с.
3. Айни, С. Воспоминания (четыре части). Состоит из одной книги / С.Айни. - Душанбе: Научная редакция Таджикской национальной энциклопедии, 2009. - 680 с.
4. Асозода, Х. Сотим Улугзода и его трагедия / Х.Асозода. - Душанбе: Деваштич, 2005. - 206 с.
5. Асозода, Х. История таджикской литературы (Новый период) / Х.Асозода. - Душанбе: Образование и культура, 2014. - С.529-552.
6. Ахмад Дониш. Трактат или краткое изложение истории правления Мангитской династии / Дониш, Ахмад. - Душанбе: Сарват, 1992. - 100 с.
7. Ахмад Дониш. Избранные произведения искусства / Дониш, Ахмад. Подготовили: Р. Ходизода, А. Абдуллоев. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 376 с.
8. Ахмад Дониш. Редкостные события. Книга 1 / Дониш, Ахмад (Разработка, исправления, пояснения, словарь, список имен и мест от Джурабека Назриева, Бахриддина Мирзоева и Иззатулло Мирзоева. Под руководством академика Фархода Рахими и члена-корреспондента АН РТ Джурабека Назриева). - Душанбе: Дониш, 2017. - 462 с.
9. Ахмад Дониш. Редкостные события. Книга 2 / Дониш, Ахмад (Разработка, исправления, пояснения, словарь, список имен и мест от Джурабека Назриева, Бахриддина Мирзоева и Иззатулло Мирзоева. Под руководством академика Фархода Рахими и члена-корреспондента АН РТ Джурабека Назриева). - Душанбе: Дониш, 2017. - 462 с.
10. Гаффоров, Н. Джадидизм в Средней Азии в конце XIX в. - начале XX в. / Н. Гаффоров. - Душанбе, 2014. - 200 с.
11. Гаффоров, Н. Джадидизм и его признание. (Сборник статей и научных отчетов) / Н. Гаффоров. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 160 с.
12. Движение пробуждения. Материалы международной конференции «Процесс образования и проблемы современного мира». - Душанбе: Дониш, 2016. - 219 с.
13. М.Ш. Бухараи. Интрига революции в Бухаре / Бухараи, М.Ш. - Душанбе: Шуджойён, 2010. - 158 с.
14. Мирзоев, А. Ахмад Дониш и доклад по вопросу использования воды реки Ому / А. Мирзоев // Голос Востока. - № 5. - 1962. - С.137-141.
15. Набави, Х. Два ярких лица современной литературы (Мирзо Турсунзаде и Сотим Улугзода) / Х. Набави. - Душанбе: Дониш, 2021. - 246 с.
16. Пайванди Гулмурод. Просветительство и новый мировой порядок. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 160 с.
17. Э.Рахмон. Сотим Улугзода. Автор трагической истории народа // Бессмертные лица. - Душанбе: ЭР – граф, 2016. - С. 359.
18. Раджаби, М. Ислам: джадидизм и революция. (Сборник статей) / М. Раджаби. - Душанбе: Дониш, 1997. - 245 с.
19. Раджаби, М. Сотим Улугзода – человек борьбы и мысли / М. Раджаби. - Душанбе: Деваштич, 2004. - 172 с.
20. Раджабов, З. Просветитель Ахмад Дониш / З.Раджабов. - Душанбе, 1964. - С. 91, 99, 108 - 109, 133, 136, 143, 147, 228.
21. Сааков, В.Г. История Бухары: 100 вопросов и ответов. (К 2500-летию Бухары) / В.Г. Сааков. - Ташкент: Шарк, 1996. - 176 с.
22. Сатым Улуг-зода. Единение. Избранные статьи и очерки. - Душанбе: Таджикгосиздат., 1963. - 200 с.
23. Сотим Улугзода. Ахмади Дониш. - Сталинабад: Таджикгосиздат., 1946. - 88 с.
24. Табаров, С. Три таджикских просветителя об эмирских Мангитах / С.Табаров. - Душанбе: Эджод, 2006. - 208 с.
25. Таджики. Отв. ред. Н.А. Дубова, Н.К. Убайдулло, З.М. Мадаמידжонова; Ин-т этнологии и антропологии им. А.Дониша НАНТ. - М.: Наука, 2021. - 1005 с.
26. Ходжаев, Ф. К истории революции в Бухаре / Ф.Ходжаев. - Ташкент: Узб. Гос. Изд-во, 1926. - 77 с.+ 55 с.
27. Ходизода, Р. Таджикская литература (XVI-XIX вв. и начало XX вв.): Учебник для вузов / Р. Ходизода, Каримов У., Садиев С. - Душанбе: Просвещение, 1988. - 416 с.
28. Ходизода, Р. Таджикская литература второй половины XIX в. / Р.Ходизода. - Душанбе: Дониш, 1968. - 296 с.
29. Шарипов, Р. Из истории движения джадидов в Туркестане (из истории джадидского движения) / Р. Шарипов. - Ташкент: Учитель, 2002. - 120 б.
30. Шукуров, М. Ахмад Дониш и Устод Айни / М. Шукуров // Красный Восток. - 1960. - №12. - С.53-57.
31. Шукуров, М. Сотим Улугзода / М. Шукуров. - Сталинабад: Таджикгосиздат., 1961. - 75 с.
32. Эмомали, С. Художественное воплощение истории в прозе Сотима Улугзода (60-80-е годы XX века) / С. Эмомали. - Душанбе: Издательство Таджикского национального университета, 2020. - 239 с.

ЗИНДАГИНОМА ВА ФАЪОЛИЯТИ РАВШАНГАРИИ АҲМАДИ ДОНИШ АЗ НАЗАРИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола таъкид карда мешавад, ки Сотим Улугзода донишманд, адиб ва нависандаи маъруф мебошад. Ӯ дар мақолаи худ «Ёдномаи Аҳмади Дониш» пахлуҳои гуногуни ҳаёт, фаъолияти сиёсӣ ва дидгоҳҳои иҷтимоию сиёсии Аҳмади Донишро мавриди таҳқиқ ва арзёбӣ қарор додааст. С. Улугзода дар рисолаи хеш сафарҳои А.Донишро дар ҳайати сафорат ба Москва ва Петербург, воқеаҳои дар роҳ ва дар он кишвар рухдода, даъвати мутахассисону муҳандисони рус ба Бухоро, тарҳҳо, пешниҳодот, даъвати талабхояш аз амир Музаффар ва амир Абдулахад, ҷӣ тавр сохтани ҳукумат ва сиёсатсолорӣ, сарзаниши маддоҳони амир, маъюсиву ноумедии А.Дониш аз ҳуқуқҳои замон, ғошсозии фасоди давлатӣ, танқид, ростгӯйиву нотарсӣ, ҷаззобияту хушмандӣ, заъфи идориву заъфи сарбозон, бенавоии мардум ва зулми ҳукуматдорон бар онон, сабабҳои шикасти аморат дар ҷанг бо русҳо, оянданигарӣ ва фарҷоми бади ҳукумат, аз тарафи русҳо дар оянда забти аморат, ҳамҷунин доир ба шахсият, ҳислат ва хусусияти маърифатии ӯро мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор додааст. Ба андешаи муаллиф аз назари шахсият, С. Улугзода А. Донишро марди ҷаззоб, ҳақталабу ростқавл, кавиירוдаву равшанзамир, далеру нотарс, маорифпарвару тараққиталаб, таҷаддудхоҳу оянданигар ва ҳамеша бо амир бо эҳтиром ба шаъну шарафи худ, бидуни ҳеч

хушомадгӯйи сухбат мекардагӣ меҳисобад. «Ёдномаи Аҳмади Дониш»-и Сотим Улуғзода, барои шинохт, таҳқиқи зиндагиву ғайолият ва андешаҳои Аҳмади Дониш яке аз беҳтарин сарчашмаҳо ба шумор меравад. С.Улуғзода бо баҳои сазовор додан ба шахсият ва ғайолиятҳои ҷаҳоншиносӣ А.Дониш тавонистааст, ки зиндагиномаи ин «доҳии модарзод»-ро бо забони русӣ ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Калидвожаҳо: С. Улуғзода, Аҳмади Дониш, «Наводир-ул-вақоъ», «Таърихи амирони Манғития», С. Айнӣ, «Ёддоштҳо», амир Музаффар, амир Абдулахад, сафар ба Россия, Петербург, Абдулқодири Додхон.

БИОГРАФИЯ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АХМАДА ДОНИША, С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СОТИМА УЛУГЗОДА

Сотим Улуғзода - выдающийся ученый и писатель. В своем трактате «Памяти Ахмада Дониша» он исследует и оценивает различные аспекты жизни, политической деятельности и социально-политических взглядов Ахмада Дониша. С. Улуғзода в своем трактате описывает поездки А. Дониша в составе посольства в Москву и Петербург, события, происходившие в пути и в этой стране, пишет о приглашении российских специалистов и инженеров в Бухару, его планах, предложениях, приглашениях и требованиях от эмира Музаффера и эмира Абдулахада, как создать правительство и политический строй, упрекает подданных эмира. Отчаяние А. Дониша от властителей времен, разоблачение государственной коррупции, критика, честность и бесстрашие его, привлекательность, бдительность и дальновидность, слабость администрации и слабость солдат, нищета народа и притеснение правителей были проанализированы и оценены причины поражения эмирата в войне с русскими, перспектива и плохой конец правительства, в будущем завоевание эмирата русскими, а также его личность, познавательный характер и гуманные качества. В личном плане С. Улуғзода называл А. Дониша привлекательным, честным, волевым, просвещенным, мужественным, бесстрашным, образованным, прогрессивным, новаторским и человеком, который всегда разговаривал с эмиром с чувством собственного достоинства, безо всякой лести. «Памяти Ахмада Дониша» Сотима Улуғзоды является отличным источником для изучения жизни, творчества и идей Ахмада Дониша. С. Улуғзода своей оценкой личности и общественно-политической деятельности А. Дониша смог представить миру жизнь этого «родного гения» на русском языке.

Ключевые слова: С. Улуғзода, Ахмад Дониш, «Редкие события», «История мангитских эмиров», С. Айнӣ, «Воспоминания», эмир Музаффар, эмир Абдулахад, визит в Россию, Петербург, Абдулқодир Додхон.

BIOGRAPHY AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF AHMAD DONISH FROM THE POINT OF VIEW OF SOTIM ULUGZODA

Sotim Ulugzoda is an outstanding writer and scientist. In his treatise «In Memory of Ahmadi Donish», he explores and assesses various aspects of the life, political activity and socio-political views of Ahmadi Donish. S. Ulugzoda in his treatise describes the trip of A. Donish as part of the embassy to Moscow and St. Petersburg, the events that took place on the way and in this country, about the invitation of Russian specialists and engineers to Bukhara, his plans, proposals, invitations and demands from Emir Muzaffar and Emir Abdulahad, how to create a government and a political system, reproaching the emir's subjects, A. Donish's despair from the rulers of the times, exposure of state corruption, criticism, honesty and fearlessness of him, attractiveness, vigilance and foresight, weakness of the administration and the weakness of soldiers, poverty of the people and oppression of the rulers, were analyzed and assessed the reasons for the defeat of the emirate in the war with the Russians, the prospect and the bad end of the government, the future conquest of the emirate by the Russians, as well as its personality, cognitive character and humane qualities. In personal terms, S. Ulugzoda called A. Donish attractive, honest, strong-willed, enlightened, courageous, fearless, educated, progressive, innovative and a man who always talked with the emir with dignity, without any flattery. «In memory of Ahmadi Donish» by Sotim Ulugzoda is an excellent source for studying the life, work and ideas of Ahmadi Donish. S. Ulugzoda with a worthy assessment of the personality and social and political activities of A. Donish was able to present the life of this «native genius» to the world in Russian.

Keywords: S. Ulugzoda, «Unity», Ahmad Donish, «Rare Events», «History of the Mangit Emirs», S. Aini, «Memories», Emir Muzaffar, Emir Abdulahad, visit to Russia, St. Petersburg, Abdulqodir Dodkhoh.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Маҳмадининов Абдулхай Саидович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, профессори кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17

Абдулҳаев Зоҳид Муҳаммадович (Зоҳиди Хуросонӣ) – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: zohidikhurosoni@gmail.com. Тел.: (+992) 000-20-20-94

Сведения об авторах: *Махмадининов Абдулхай Саидович* – Таджикский национальный университет, профессор кафедры теории новейшей персидско – таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр.Рудаки, 17.

Абдулхаев Зоҳид Муҳаммадович (Зоҳиди Хуросони) – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедра теории новейшей персидско – таджикской литературы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр.Рудаки, 17. E-mail: zohidikhurosoni@gmail.com. Тел.: (+992) 000-20-20-94

Information about the authors: *Mahmadaminov Abdulhay Saidovich* - Tajik National University, Professor of the Department of Theory of the Newest Persian - Tajik Literature. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17

Abdulhaev Zohid Muhammadovich (Zohidi Khurosoni) – Tajik National University, Ph.D. doctoral student, Department of Theory of the Newest Persian - Tajik Literature. E-mail: zohidikhurosoni@gmail.com. Phone: (+992) 000-20-20-94

Улмасзода З.Х., Шарифова У.Р.

Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова

Сатира и юмор составляют одно из направлений развития таджикской прозы, в особенности жанра рассказа. Содержание сатирических и юмористических рассказов состоит из разоблачения изъянов общественной жизни, раскрытия и высмеивания недостатков критикуемых людей.

Известно, что сатира и юмор отличаются друг от друга. Если в сатирическом рассказе беспощадно разоблачаются и уличаются отдельные события и явления из жизни общества или частных личностей, то в юмористическом рассказе безобидно высмеиваются смешные обстоятельства жизни и поступки людей. Сатирик посредством сатирических и юмористических выражений и каламбуров способствует устранению нежелательных явлений жизни или моральных изъянов. Писатели посредством гиперболы и преувеличения показывают смехотворность и вредность негативных явлений жизни и деятельности людей, чтобы подобные недостатки отчётливо проявлялись и легче устранялись. Сатирики посредством острых сатирических произведений, а юмористы своими ироническими и колкими рассказами пробуждают ненависть и неприязнь читателя к негативным явлениям общества и недостойному поведению людей, тем самым способствуя очищению общества и людей от социальных и моральных пороков.

В развитии сатиры и юмора в жанре рассказа весом вклад таких писателей, как: А. Бахори, У. Кухзода, А. Самада, А. Махмадшоха, Н. Шохинбода, М. Пулода, Э. Сохибназарова, С. Зардона, многие из которых в основном известны как писатели – сатирики, писатели – юмористы, они сыграли заметную роль в развитии сатирических и юмористических рассказов в современной таджикской прозе. Большая часть их сатирических и юмористических рассказов посвящена выявлению острых проблем жизни, высмеиванию изъянов общества, а некоторые из них изложены в форме анекдотов или коротких рассказов.

Сатира и юмор каждого писателя соответствуют его человеческой природе. Н. Шохинбод является одним из писателей, который в своих юмористических произведениях использует плавные выражения и словосочетания. В его рассказах «Саратон дард набинад» («Пусть ваша голова не болит»), «Рохи дур бехатар» («Дальняя дорога безопасна»), «Вазифаи хонаги» («Домашнее задание»), «Агар ман депутат шавам...» («Если я стану депутатом...»), «Дарди ше'р» («Болезнь от поэзии»), «Болгача» («Молоток»), «Мурдаи сайёр» («Странствующий покойник») описывается полная противоречий жизнь людей. Писатель ярко и отчетливо изображает характер своих героев, раскрывает их лицемерие и тщеславие. Называет их именами, которые соответствуют их характеру и поступкам.

В рассказе «Саратон дард набинад» Хилватшо и его сослуживцы приходят, чтобы провести больного. Посещение больного осуществляется необычно. «Войдя в дверь, Хилватшо сразу обнял меня, и внимательно рассмотрев мое одеяло, сказал:

- С обновкой. Халат очень идет тебе. Такую вещь можно носить и на улице. Ай-ай!» [15, с.11].

Писатель принимает активное участие во всех событиях и можно утверждать, что считаются главным героем своих рассказов. Рассказы писателя являются лирическими, так как в них эмоциональность преобладает над спокойным повествованием. Повествователь от своего имени излагает события, дает им оценку и делает выводы. Он с самого начала рассказа и до его завершения сопровождает читателя, и время от времени непосредственно обращаясь к нему, высказывает свое мнение. Лирическая манера выявляется новые грани таланта писателя на поприще художественного изображения и исследования действительности. Об этом способе изображения Ф. Мухаммадиев говорил:

«...Данная манера обладает широкими возможностями. Этот способ изображения предоставляет герою выразить боль сердца, свои мечты и мысли об окружении и людях, и посредством этого осмыслить философию времени, суть жизни людей с разными убеждениями. Так, к примеру, Курбан (рассказчик-У. Ш.) из повести «Дар он дунё» («На том

свете») мог размышлять о разных людях, событиях и явлениях в рамках, установленных этикой печати. Так как с точки зрения советской интеллигенции о том мире можно говорить все, что угодно. Однако все, что можно было, Курбан сказал» [6, с.410-411]. По причине того, что в «Шохии япон» («Японский шелк») предметом исследования является одна проблема, масштаб изображения ограниченный. Если бы на тему рабочего класса говорилось более свободно, возникла бы опасность уйти от основной проблемы. Ввиду этого, приложены усилия, чтобы каждый эпизод был по мере возможности кратким, ибо в данной повести главной целью автора является демонстрация взгляда Бараки (рассказчика – У. Ш.) на современного человека и на вопросы воспитания молодежи» [6, с.410-411].

Таким образом, Кадушох и Гафлатшох, Джурабек и Бачабек говорили о вещах в комнате, о шкафе и полках книг, об аквариуме и одежде больного, о сапогах хозяйки дома, которые были тесными и товарищи узнали об этом по рассказу их товарища. За это время хозяйка приносит блюдо с пловом, больной, из-за сильной боли выпив две таблетки анальгина, прилагает усилия для того, чтобы ответить на неуместные вопросы товарищей. Рассказ написан на тему этикета посещения больного и в нем изображаются эгоизм и беспечность людей, которые лишены чувства сострадания и такта.

«В самом деле, я же здоров. Если был бы болен, друзья хотя бы спросили «как твое самочувствие?»» [15, с.13], - пишет литератор.

Рассказ «Дарди ше'р» («Болезнь от поэзии») написан с особым сарказмом и иронией. Врачи осматривают Кабобова Нодири, он становится пациентом отделения «общеологии» и знакомится с начинающим поэтом по имени Катабой.

- Недавно прооперировали мою новую поэму. Удалили ее введение. Оказывается, болезнь поразила ее сюжет [15, с.31], – говорит Каттабой.

Поэт, по имени Ахтар Осмони, хотел поменять свой псевдоним, после обследования и лечения доктор разрешил ему сочинять стихи-модерны, используя легкий ритм. А Даллоли болен «хроническим подражанием», и ему запрещено читать стихотворения современных поэтов.

Сафдар Нилоби и Тохири размещены в отделении болезней детской литературы. Увидев Гофили на костылях во дворе больницы, узнают, что беднягу из-за его нового романа сильно избил один критик. Его мастерство изранено, вдохновение загипсовали.

В рассказе посредством иронии и аллегории отображаются облик и состояние творческих людей.

В рассказе Н. Шохинбода под названием «Вазифаи хонаги» («Домашнее задание») описывается жизнь детей-школьников младшего и среднего возраста. Маленький Масрурджон, первоклассник, делает уроки вместе с сестрой Малохат, которая обижается на младшего брата из-за того, что тот невнимателен и не проявляет интереса к обучению. Она обращается с жалобой бабушке, а Масрурджон, воспользовавшись подходящим моментом, старается сбежать, однако его задерживает страшный брат Латифджон.

«- Этот бестолковый позорит меня в школе, - жалуется Малохат. Вдвоем Малохат и Латифджон тащат Масрура к столу».

На этот раз бразды правления оказались в руках Латифджона, он взял на себя функцию учителя. Показывая разноцветные картинки в книге, спрашивает брата о том, что на них нарисовано.

«Латиф, показывая изображение помидора и огурца:

- Продолжай. Что это?

Масрурджон немного подумав, поднес руки ко рту и с радостью воскликнул: «Закуска!» [15, с.25].

В рассказе демонстрируются особенности характера детей разных возрастов, Малохат обеспокоена тем, что опозорится среди одноклассников из-за младшего брата, который не желает учиться. Посредством образа Масрурджона показаны естественные детские желания, непосредственность и любознательность, игривость и беспечность детей младшего школьного возраста.

Другой рассказ писателя «Мурдаи сайёр» («Странствующий покойник») создан на актуальную тему дня – преступности и правонарушения граждан и безответственности сотрудников правоохранительных органов. Как следует из названия, речь идет о покойнике,

который не разместился на своей земле и, в конце концов, его тело мигрирует из родины в Россию на тракторе Кушибая. События происходят таким образом, что в полночь сотрудники милиции обнаруживают труп примерно 40-летнего мужчины и по приказу начальника труп выбрасывают на другой стороне железной дороги. С той стороны железной дороги покойника отводят на границу Киргизии, по приказу начальника правоохранительных органов.

«Оперативная группа отделения внутренних дел Лайлакского района Киргизии осматривает покойника и звонит начальнику.

- Ах, бестолковый. Мы с трудом справляемся с живыми, а ты нашел нового покойника. Незаметно отнеси и выброси его на той стороне границы. В Узбекистане штатных единиц милиции в десять раз больше, чем у нас.

- Товарищ начальник, на прошлой неделе на ту сторону выбросили трех покойников.

- Не твое дело, они отнесли их к числу моджахедов и отчитались» [15, с.28].

Труп отнесли на границу Узбекистана и погрузили на трактор. Ранним утром тракторист направился в сторону Чимкента, и оттуда достиг границы Алтая. Внезапно увидел покойника и сообщил милиции.

- Это не наш покойник. Ночью отнесите и выбросьте на той стороне границы. И без того у нас 23 нераскрытых преступлений» [16, с.28].

Таким образом, труп переместился в Россию. Одним словом, еще один трудовой мигрант, будто бы убитый. Возможно, история перемещения трупа покойника – это вымысел писателя, однако его целью является изображение равнодушных членов общества, халатного отношения к должности и обязанностям, безответственности отдельных людей.

Другой рассказ, который называется «Болгача» («Молоток»), посвящен теме регулирования традиций, празднований и обычаев. Согласно закону о регулировании традиций, празднований и народных обычаев, было решено отказаться от лишних расходов, необоснованного подражательства, проведения пышных празднований. С целью уменьшения расходов на свадьбу троих сыновей Саидбека вместо денежных средств из России привезли три невесты.

Житель махаллы по имени Асадбек женит сына и после ухода гостей по всякому поводу заходит в комнату молодоженов.

«Как только молодожены начали выражать друг другу свою любовь, дверь гостиной отворилась.

- Извините, я оставлял здесь молоток, - сказал отец.

- Ничего, отец.

Жених и невеста снова начали выражать друг другу любовь. Внезапно со стуком вновь открылась дверь.

- Каримджон, сынок, не знаю, где я оставлял гвозди? – спросил Асадбек.

- Гвозди на полке, но я не понял, отец, для чего ночью понадобились гвозди? – немного раздраженно запротестовал сын» [16, с.29].

Этот эпизод рассказа отображает жизнь жителей гор, а также наивность и ограниченный кругозор Асадбека. В цивилизованном мире, в западных странах после свадьбы молодожены вместе проводят медовый месяц и путешествуют. Однако у нас до сих пор существуют древние обычаи, которые также имеют свои положительные стороны. Страна процветает в том случае, если развивается ее экономика, а граждане обладают достаточным уровнем просвещенности. Целью писателя является выражение одного простого человеческого желания – семейного счастья. Из слов Асадбека выясняется, что его сын в детстве также под предлогом молотка не позволил, чтобы отец после возвращения из армии остался наедине с матерью. До самого утра занимал их своим беспокойным состоянием. Вот и повторился тот самый день, говорит отец. Круг сатирических произведений Н.Шохинбода является широким, их тематика многоплановая, а образы героев рассказов – красочны. Зоркие и наблюдательные глаза писателя мгновенно замечают социальные, бытовые и нравственные изъяны, которые становятся объектом его иронии, юмора и насмешки.

Таким образом, можно сделать вывод, что сатира и юмор обогатили прозу периода государственной независимости. Они, свидетельствуя об уровне художественного вкуса народа, порицают и разоблачают социальные недостатки времени, пороки бытовой жизни людей, а также изъяны характера некоторых наших современников.

Сатира и юмор не препятствуют развитию жизни общества, они, делая объектом критики и юмора недостатки, существующие в жизни общества и в поведении отдельных людей, способствуют улучшению жизни.

Юмор и сатира не снижают уровень духовности народа, а способствуют ее обогащению. В развитии сатиры и юмора нашего времени таджикские писатели используют традиции фольклора и классической литературы, совершенствуя свой язык и стиль изложения, создают достойные произведения.

Таким образом, в рассказах периода независимости отображены различные аспекты философии жизни, в том числе идейные исторические противостояния, религиозные разногласия, борьба за свободу и национальную независимость и т.д. Произведения Бахманёра, Уруна Кухзода, Сайфа Рахимзода, Юнуса Юсуфи, Махкама Пулода, Матлубы Ёрмирзоевой и многих других писателей содержат самые актуальные темы нынешней жизни, философию бытия, определяя тем самым главные идейно – эстетические направления современной таджикской прозы.

Сатира и юмор составляют одно из направлений развития таджикской прозы, в особенности жанра рассказа. Содержание сатирических и юмористических рассказов состоит из разоблачения изъянов общественной жизни, раскрытия и высмеивания недостатков критикуемых людей.

Сатирик посредством сатирических и юмористических выражений и каламбуров способствует устранению нежелательных явлений жизни или моральных изъянов. Писатели посредством гиперболы и преувеличения показывают смехотворность и вредность негативных явлений жизни и деятельности людей, чтобы подобные недостатки отчётливо проявлялись и легче устранялись. Сатирики посредством острых сатирических произведений, а юмористы своими ироническими и колкими рассказами пробуждают ненависть и неприязнь читателя к негативным явлениям общества и недостойному поведению людей, тем самым способствуя очищению общества и людей от социальных и моральных пороков.

В развитии сатиры и юмора в жанре рассказа весомы вклад таких писателей, как А. Бахори, У. Кухзода, А. Самада, А. Махмадшоха, Н. Шохинбода, М. Пулода, Э. Сохибназарова, С. Зардона, многие из которых в основном известны как писатели – сатирики, писатели – юмористы и сыграли заметную роль в развитии сатирических и юмористических рассказов в современной таджикской прозе. Большая часть их сатирических и юмористических рассказов посвящена выявлению острых проблем жизни, высмеиванию изъянов общества, а некоторые из них изложены в форме анекдотов или коротких рассказов.

На литературную арену вступили писатели, приобретшие известность как сочинители сказок, среди которых известны имена Азиз Азиза, Мухаммада Субхона, Маджида Салима, Юнуса Юсуфи. Также в современных таджикских сказках отчетливо прослеживается влияние русских рассказов-сказок ибо жанр сказок, или рассказы-сказки, в русской литературе имеет давнюю традицию, а в XX веке эта традиция была развита М.Горьким, М. Зощенко и другими русскими писателями.

Тематическую основу рассказов периода независимости Таджикистана составляет отображение духа времени, жизненных проблем, гражданской войны и её последствий, общественной морали, трудовой миграции местных жителей в различные страны мира, наркомании и других жизненно важных вопросов, что оказало заметное влияние на отражение важнейших общественных процессов.

Особое место в современной таджикской прозе занимают сатирические и юмористические рассказы, обличающие недостатки и изъяны общественной жизни и отдельных людей. Сатира и юмор в таджикском рассказе развивались во многом благодаря творчеству А. Бахори, У. Кухзода, А. Самада, А. Махмадшоха, Н. Шохинбода, М. Пулода, Э. Сохибназарова, С. Зардона и других сатириков и юмористов. Эта группа писателей, признанные в основном как писатели-сатирики и юмористы, занимают достойное место в современной таджикской прозе. Большинство их сатирических и юмористических рассказов посвящено разоблачению изъянов и недостатков в общественной жизни и характере отдельных людей, часть из них изложена в форме анекдотов и коротких рассказов.

Таким образом, таджикские писатели периода, независимости отобразив различные общественные события, внесли существенный вклад в художественное исследование глубинных социально-нравственных пластов жизни народа, его непреходящих духовных ценностей.

В завершение следует отметить, что в современном таджикском рассказе еще не созданы острые сатирические произведения, безжалостно разоблачающие пороки жизни общества. Лишь плодотворной литературной деятельностью можно устранить этот недостаток рассказа нашего времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азиз, Х. Андешаҳо перомунӣ вазну тарозуи наср: суҳбат бо А. Самад / Х. Азиз // Садои Шарқ. – 2009. - №1. - С.5-11.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти навини тоҷик / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. - 672 с.
3. Асрори, В. Адабиёт ва фолклор / В. Асрори. - Душанбе: Дониш, 1967. – 279 с.
4. Белинский, В.Г. Собр. сочинение в девяти томах / В.Г. Белинский. - Москва: Художественная литература, 1976. - Т.1. – 450 с.
5. Демидчик, Л.Н. История таджикской советской литературы / Л.Н. Демидчик. Часть 2. - Душанбе: Дониш, 1978. - 178 с.
6. Мухаммадиев Ф. Друзья – венец собрания / Ф.Мухаммадиев // Публицистические статьи, воспоминания, очерки, эссе и памфлет. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.
7. Набиев, А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон: маҷмуаи мақолаҳо / А. Набиев. – Душанбе: Ирфон, 1983. - 144 с.
8. Сайфуллоев, А. Уфукҳои тозаӣ наср / А. Сайфуллоев. - Душанбе: Адиб, 2006. - 768 с.
9. Салимов, Ю. Персидско-таджикская историческая проза / Ю. Салимов. - Душанбе: Ирфон, 1971. - 158 с.
10. Солеҳов, Ш. Диди нависанда ва воқеияти зиндагӣ / Ш. Солеҳов // Адабиёт ва санъат. – 2009. – 4 июн.
11. Таджикская советская энциклопедия. Том 8. – Душанбе: Главная научная редакция таджикской советской энциклопедии, 1988. – 592 с.
12. Ходизода, Р. Словарь литературоведческих терминов / Р. Ходизода, М. Шукуров, Т. Абдуджабборов. – Душанбе: Ирфон, 1964. - 187с.
13. Хотам, М. Независимость и исторический процесс становления национальных ценностей / М. Хотам // Голос Востока, 2009. – №9. – С. 99-139.
14. Шокирзода, Ш. Гиромидошти ҳаҷвнигори маҳбуб / Ш. Шокирзода // Адаб. – 2008. – №2. – С.52-63.
15. Шохинбод, Н. Шоҳи гург / Н. Шохинбод. – Душанбе: Адиб, 1998. – 86 с.
16. Шохинбод, Н. Мурдаи сайёр. Болғача / Н. Шохинбод // Паёми Сӯғд. – 2016. – № 6.

ТАҲЛИЛИ ИҶТИМОӢ ДАР ҲАҶВИЁТИ БАДЕИИ НАҶМИДДИНИ ШОХИНБОД

Адибони тоҷик дар даврони истиқлол бо тасвири рӯйдодҳои гуногуни иҷтимоӣ дар таҳқиқи бадеии қабатҳои амиқи иҷтимоӣ ахлоқии ҳаёти халқ, арзишҳои пояндаи маънавии он саҳми арзанда гузоштаанд. Дар достони муосири тоҷик ханӯз асарҳои тезу тунд ҳаҷвӣ офарида нашудаанд, ки иллатҳои ҷомеаро бераҳмона ғош мекунад. Танҳо ғайрияти пурсамари адаби ин нуқсонҳои достони замони моро баргараф карда метавонад. Ҳаҷв ва зарофати ҳар як нависанда ба табиати инсонии ӯ мувофиқ аст. Наҷмиддини Шохинбод аз зумраи адибонест, ки дар осори маҳакавии худ ифода ва ибораҳои равшанро истифода мебарад. Дар достонҳои «Саратон дардро набаинад», «Роҳи дур бехатар», «Вазифаи хонагӣ», «Агар ман депутат шавам...», «Дарди шеър», «Болғача», «Мурдаи сайёр» ҳаёти пур аз зиддиятҳои одамонро тасвир мекунад. Нависанда характери қаҳрамонони худро равшанро возеҳ тасвир мекунад, риёкорӣ ва дурӯғии онҳоро ошкор мекунад. Онҳоро чунин номгузорӣ менамояд, ки ба ҳислат ва кирдорашон мувофиқат мекунад.

Калидвожаҳо: гипербола, Наҷмиддини Шохинбод, киноя, ҳаҷвнавис, ҳаҷв ва зарофат, иллатҳои иҷтимоӣ, табиати инсон, давраи истиқлолият, насри ҳаҷвӣ.

СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ В ИЗЯЩНОМ ЮМОРЕ НАДЖМИДДИНА ШОХИНБОДА

Таджикские писатели периода, независимости отобразив различные общественные события, внесли существенный вклад в художественное исследование глубинных социально-нравственных пластов жизни народа, его непреходящих духовных ценностей. В современном таджикском рассказе еще не созданы острые сатирические произведения, безжалостно разоблачающие пороки жизни общества. Лишь плодотворной литературной деятельностью можно устранить этот недостаток рассказа нашего времени. Сатира и юмор каждого писателя соответствуют его человеческой природе. Н. Шохинбод является одним из писателей, который в своих юмористических произведениях использует плавные выражения и словосочетания. В его рассказах «Саратон дардро набаинад» («Пусть ваша голова не болит»), «Роҳи дур бехатар» («Дальняя дорога безопасна»), «Вазифаи хонагӣ» («Домашнее задание»), «Агар ман депутат шавам...» («Если я стану депутатом...»), «Дарди шеър» («Болезнь от поэзии»), «Болғача» («Молоток»), «Мурдаи сайёр» («Странствующий покойник») описывается полная противоречий жизнь людей. Писатель ярко и отчетливо изображает характер своих героев, раскрывает их лицемерие и тщеславие. Называет их именами, которые соответствуют их характеру и поступкам.

Ключевые слова: гипербола, Н.Шохинбод, ирония и аллегория, сатирик, сатира и юмор, социальные пороки, человеческая природа, период независимости, юмористическая проза.

SOCIAL ANALYSIS IN THE ELEGANT HUMOR OF NADJMIDDIN SHOKHINBOD

Tajik writers of the period of independence, depicting various social events, made a significant contribution to the artistic study of the deep social and moral layers of the life of the people, their enduring spiritual values. In the modern Tajik story, sharp satirical works have not yet been created that mercilessly expose the vices of society. Only fruitful literary activity can eliminate this shortcoming of the story of our time. The satire and humor of each writer correspond to his human nature. N. Shokhinbod is one of the writers who uses smooth expressions and phrases in his humorous works. In his stories “Saraton dard nabinad” (“Let your head not hurt”), “Rohi dur behatar” (“The long road is safe”), “Vazifai khonagi” (“Homework”), “Agar man deputy shavam...” (“If I become a deputy...”), “Dardi she'r” (“Illness from poetry”), “Bolgacha” (“Hammer”), “Mur dai Sayyor” (“The Wandering Dead Man”) describe people’s lives full of contradictions. The writer vividly and clearly depicts the character of his heroes, reveals their hypocrisy and vanity. Calls them names that correspond to their character and actions.

Keywords: hyperbole, N. Shokhinbod, irony and allegory, satirist, satire and humor, social vices, human nature, period of independence, humorous prose.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ўлмасзода Замирахон Ҳабибулло* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, доктори илмҳои филологӣ, профессор, кафедраи адабиёти муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузарг.Мавлонбеков, 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru

Шарифова Умедахон Раҳимҷоновна - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, дотсент, кафедраи адабиёти муосири тоҷикӣ. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузарг.Мавлонбеков, 1. E-mail: umeda.2000@mail.ru

Сведения об авторе: *Улмасзода Замирахон Хабибулло* - Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, доктор филологических наук, профессор, кафедра современной таджикской литературы. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр.Мавлонбекова, 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru

Шарифова Умедахон Раҳимҷановна - Худжандский государственный университет им. академика Б.Гафурова, доцент, кафедра современной таджикской литературы. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, пр.Мавлонбекова, 1. E-mail: umeda.2000@mail.ru

Information about the author: *Ulmaszoda Zamirahon Habibullo* - Khujand State University named after academician B.Gafurov, Doctor of Philology, Professor, Department of Modern Tajik Literature. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov Ave., 1. E-mail: zamira_ulmasova@mail.ru

Sharifova Umedakhon Rakhimdzhonovna - Khujand State University named after academician B.Gafurov, Associate Professor, Department of Modern Tajik Literature. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov Ave., 1. E-mail: umeda.2000@mail.ru

ТДУ: 891.550+070

ЗАМИНАҲОИ ИҚТИМОИВУ КАСБИИ ТАҲАВВУЛИ САФАРНОМА ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

(дар мисоли матбуоти даврӣ)

Бозорзода Н.Ш.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сафарнома аз зумраи жанрҳост, ки ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар замони истиқлолият рисолати жанрии хешро иҷро менамояд. Дар замони истиқлолият матбуоти озод ё мустақил тавлид ёфт ва он аз нигоҳи сохтор, инъикоси ҳодисаю воқеа, пешниҳоди иттилоот ҳам фарқ мекунад ва дар баррасии масъалаҳои доғи рӯз ҳам матбуоти мустақил пешдастӣ дорад, зеро часорат дар ифшои камбуду норасоӣ, ғушзади ноадолатҳои ашхосу мақомоти гуногун баръало эҳсос мегардад ва дар ин замина қолабшиканиҳо ҳам ба ҷашм мерасанд.

Сафарнома ҳамчун жанри куҳанбунёди журналистика дар ин замон ҳам мавқеи хешро аз даст навода, балки рушду нумӯш кард. Маҳз дар замони истиқлолият хусусиятҳои жанрии сафарнома бештар зухур намуд. Агар дар замони шуравӣ сафарномаҳо дар маҷаллаҳо бештар нашр шуда бошанд, дар замони соҳибистиқлолӣ дар рӯзномаҳо зиёдтар интишор ёфтаанд.

Намунаи хуби сафарномаҳое, ки дар матбуоти даврии тоҷик дар даврони шуравӣ ҷоп шудаанд, хеле зиёданд ва онҳо бори сафарномаро ҳам дар он замон кашаидаанд. Масалан, сафарномаҳои С. Айни “Колхозии «Коммунизм»” (Куллийт. – Ҷ. 5. – Душанбе, 1963. – С. 93-106), “Тирози ҷаҳон” (Куллийт, 1963. – Ҷ. 5. – С. 123-140), “Канали Марғеда” (Куллийт, 1969. – Ҷ. 9. – С. 260-279), С. Улуғзода “Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии С. Айни” (Шарқи сурх. – 1950. – № 3. – С. 2-11) ва “Шонздаҳ рӯз дар Афғонистон” (Шарқи сурх. – 1959. – № 11. – С. 28-41), Ҷ. Иқромӣ “Сафари Кӯлоб” (Шарқи сурх. – 1952. – № 1. – С. 95-109), “Сафар кардан, ҷаҳон дидан” (Шарқи сурх. – 1957. – № 12. – С. 25-42, – 1958. – № 1. – С. 52-61), “Аз Сталинобод то ба Киев” (Шарқи сурх. – 1959. – № 5. – С. 34-44. – № 6. – С. 10-20; – № 7. – С. 24-50), Ҷ. Иқромӣ, А. Одинсов “Аҷоиботи сафар” (Шарқи сурх. – 1961–1963), Ф. Ниёзӣ “Дар кишвари дӯстон” (Шарқи Сурх. – 1954. – № 8. – С. 80-86), А. Баҳорӣ “Хотираҳои саёҳати бистрӯза” (Шарқи сурх. – 1955. – № 10 – С. 31-40), Ғ. Мирзо “Сафари диёри дӯстон” (Шарқи сурх. – 1960. – № 5. – С. 34-57; – № 6. – С. 17-35), М. Шукуров, А. Сайфуллоев “Рӯзномаи ҳафтаи адабиёти тоҷик дар Украина” (Шарқи сурх. – 1962. – № 7. – С. 42-56), А. Сайфуллоев “Таассурот аз сафари Англия” (Шарқи сурх. – 1964. – № 1. – С. 24-42), У. Раҷабов “Шонздаҳ рӯз дар хонаи дӯстон” (Садои Шарқ. – 1965. – № 8. – С. 11-36), И. Файзуллоев “Аз Панҷруд то Ҳафтрӯд” (Комсомоли Тоҷикистон. – 1969. – 16 ноябр), П. Хонларӣ “Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ” (Садои Шарқ. – 1971. – № 11. – С. 121-127), М. Муллоҷонов “Ғизоли болдори Техрон” (Садои Шарқ, 1972. – № 12. – С. 126-131), Ғ. ва А. Милошҳо “Салом Душанбе” (Садои Шарқ. – 1974. – № 10. – С. 105-111), М. Хоҷаев “Мавҷе аз Балтика” (Садои Шарқ. – 1978. – № 11. – С. 56-89), А. Баҳорӣ “Тамашои се шаҳр” (Садои Шарқ. – 1980. – № 1. – С. 89-98), “Аз соҳили Варзоб то халиҷи Бискай” (Садои Шарқ. – 1983. – № 6. – С. 22-44), Р. Аҳмадов, С. Фатхуллоев “Аз пайи ҳикмати Қаротегин” (Садои Шарқ. – 1986. – № 10. – С. 84-95), Х. Шарифов “Кишвари сапедаи Чосон” (Садои Шарқ. – 1988. – № 6. – С. 96-106), М. Осимӣ “Хотироти сафари Ҳиндустон” (Садои Шарқ. – 1989. – № 4. – С. 72-81), Л. Кенчаева “Ин халқро дӯст надоштан гуноҳ аст” (Паёми Душанбе. – 1990. – 14 апрел), М. Олимпур “Техрону Душанбе бародаршаҳр мешаванд” (Адабиёт ва санъат. – 1990. – 30 август), М. Хусейн “Баҳори гарми Кобул” (Паёми Душанбе. – 1990. – 19 май), Н. Назаров “Дар қадамҳои пайғамбарон” (Паёми Душанбе. – 1990. – 16 август), Д. Нодир “Дусад соат дар Яман” (Паёми Душанбе. – 1990. – 16, 18 август), А. Самад “Кишвари лутфу ширинсуханон” (Адабиёт ва санъат. – 1990. – 19 ноябр) ва ғайра аз ин зумраанд.

Баъд аз истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рӯйи ҷоп омадани нашрияҳои мустақил дар саҳифаҳои онҳо сафарномаҳои зиёд ба нашр расиданд. Раванди ғаёл

гардидани сафарнома солҳои охир баръало ба чашм мерасад. Истиқлолият на танҳо дар рушду шукуфои кишвар заминаҳои мусоид фароҳам овард, балки роҳи муҳаққиқону равшанфикрону сайёҳони тоҷикро ба мамолики хориҷ ва баръакс кушод. Агар истиқлолият дар ҷумҳурии мо барои сохтмонҳои азим, ба мисли Неругоҳҳои барқи обии Сангтӯда-1, Сангтӯда-2, Роғун, нақбҳои «Истиқлол», «Шаҳристон», пулу шохроҳҳо ва даҳҳо иншоотҳои азим заминаҳои хуб фароҳам оварда бошад, дар робитаи хориҷии Тоҷикистон бо кишварҳои дунё самтҳои наву афзалиятнокро боз намуд. Акнун имконият пайдо шуд, ки ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон беамоният ба хориҷи кишвар сафар намуда, аз пешрафту дастовардҳои онҳо воқиф гардад ва ҷолибтарин лаҳзаҳои сафарро, ки ҳудаш бевосита мушоҳида кардааст, рӯи коғаз орад ва ба хонандаи ҳамватанаш пешкаш созад. Яъне, дар замони истиқлолият заминаҳои иҷтимоии таҳаввули сафарнома ба вучуд омад, аз ҷониби дигар, вуруди хориҷӣ низ ба кишвари мо афзуд.

Аз таҳқиқи матбуоти даврии замони истиқлолият то соли 2018 аён гардид, ки дар матбуоти тоҷик сафарномаҳои зиёде рӯи чоп омадаанд. Хоссатан, ҳафтаномаҳои “Ҷавонони Тоҷикистон”, “Тоҷикистон” (беш аз 50 сафарнома), “Фараж” (беш аз 35), “Адабиёт ва санъат”, “Озодагон”, “Нигоҳ”, “Миллат”, “СССР” (беш аз 20-тоӣ), “Минбари халқ” (беш аз 13), “Паёми Душанбе”, Чархи гардун” (беш аз 6), “Омӯзгор” (беш аз 5) ва ғайра сафарномаҳоро рӯи чоп овардаанд.

Сафарномаҳои нашрияҳои номбурда пурбору пурмухтаво буда, хонандаро ба мавзӯҳои ҷолибу ноошно ва мушкилоту муаммоҳои зиндагии халқҳои гуногун ошно месозанд. Теъдоди онҳо хеле зиёд аст. Дар ин росто, ҷуноне зикр шуд, ҳафтаномаҳои “Ҷавонони Тоҷикистон” ва “Тоҷикистон” пешсафанд. Масалан, сафарномаҳои ҳафтаномаи “Ҷавонони Тоҷикистон”, ҷун “Вақте ки дар осмон дурӯғ вазидан мегирад”-и Х. Атовулло (2001. – 30 март), “Шаҳре, ки дар ду қитъа ҷой гирифтааст”-и С. Асозода, С. Суннатӣ (2008. – 30 октябр), “Ду ҳафта дар Озарбойҷон”-и С. Суннатӣ (2008. – 10 июл), “Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме...”-и Н. Тӯйчизода (2011. – 16 июн), “Достони падари Рустам”-и С. Асозода (2013. – 23 май), “Хотираҳои шаҳри ишқ”-и Н. Нурзод (2013. – 11 июл), “Ду рӯзи Тоҷикистон дар Олмон”-и Н. Нурзод (2014. – 16 октябр), “Сақартвело – сарзамини гурҷҳо”-и Н. Тӯйчизода (2014. – 23 январ) ва ҳафтаномаи “Тоҷикистон” сафарномаҳои “Одамон аз дӯстӣ ёбанд бахт”-и Х. Муҳаббатов (1993. – 5 ноябр), “Роҳ ба сӯи хуршед”-и Мирзонасриддин (2004. – 20, 27 май), “«Роҳи абрешим» роҳи наҷот аст, агар...”-и А. Шарифов (2004. – 8, 15 январ), “Сафаре ба сӯи армонҳои кӯдакӣ”-и М. Саидова (2005. – 1 сентябр), “Кишвари ақл ва имон”-и О. Қодир (2006. – 14, 21 декабр), “Ба пойи муҷассамаи озода аз Рӯдакӣ ёд кардам”-и А. Шодӣ (2008. – 24 июл), “Мо донотарошему онҳо пешрафтаанд...”-и Қ. Мухторӣ (2008. – 3 апрел), “Шаҳрванди се кишвар”-и Ш. Ҳамдампури (2010. – 30 декабр), “Тоҷикам худро бекадр кардааст...” (2013. – 10 октябр) ва “Боз як дарвоза он моро ба кучо мерасонад?”-и А. Аҳмадзода (2015. – 30 август) ва ғайра заминасози таҳаввули жанри сафарномаанд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки номи баъзе сафарномаҳо аз кадом минтақа ва мавзӯ эҷод шудани онҳоро нишон медиҳанд. Масалан, “Аз Ҳиндустон то Бекарон”-и А. Масъуди, М. Шукурзода (Тоҷикистон. – 2005. – 11 август), “Канада – кишвари ҳақиқатҷӯёну ҳалолкорон”-и С. Суннатӣ (Ҷавонони Тоҷикистон. – 2008. – 23 январ), «Остона – шаҳри пур аз муъҷизаҳо»-и С. Суннатӣ (Ҷавонони Тоҷикистон. – 2009. – 28 май), “Дар ҳалқаи шерони Панҷшер”-и Ҳ. Бохтар (Тоҷикистон. – 2009. – 26 ноябр), “Сафари Сурия хотирмон гузашт”-и М. Амиров (Ҷавонони Тоҷикистон. – 2010. – 6 октябр), “Зиёрати Байтулмуқаддас”-и С. Суннатӣ (Ҷавонони Тоҷикистон. – 2012. – 23 май) ва ғайра аз таассуроти сафари хориҷи кишвар таълиф гардида бошанд, “Ворух ором аст, вале...”-и М. Мақсудуллоҳ (Тоҷикистон. – 2004. – 1 июл), “«Роҳи абрешим» роҳи наҷот аст, агар...”-и А. Шарифов (Тоҷикистон. – 2004. – 8, 15 январ), “«Уротеппа» – дармонгоҳи дил”-и Х. Шарифов (Тоҷикистон. – 2007. – 26 июл) ва ғайра мавзӯҳои дохили ҷумҳуриро матраҳ намудаанд.

Баъди ҳафтаномаҳои “Ҷавонони Тоҷикистон” ва “Тоҷикистон” нашрияи дигари сернуфуз ҳафтаномаи “Фараж” махсуб меёбад. Теъдоди сафарномаҳои ин ҳафтанома беш аз 35 аст. Масалан, “Қундуз – хокҷоии Ҷумъаи Намангонӣ”-и Х. Атовулло (2007. – 1 ноябр), “Аз ағба фаромадаму нолиш кардам...”-и Ҷ. Толибов (2007. – 28 июн), “Гул ниҳам бар рӯи гӯри ҳар ҷавон”-и Ф. Азиз (2008. – 2 октябр), “Дили тоҷику эронӣ муҳаббатгоҳи Ҳофиз шуд”-и Н. Давлат (2008. – 3 июл), “Тоҷик на танҳо дар Русия бесоҳиб аст”-и М. Моҳчеҳра

(2008. – 17 апрел), “Ҳама ҷойи Эрон саройи ман аст...”-и А. Умарӣён (2008. – 15 май; 22 май), “Ҷаро панҷ шер меғӯянд?”-и С. Ҳалилиён (2008. – 25 сентябр), “Тоҷикӣ, ки пиёда хонаи Худо рафт”-и С. Ҳалилиён (2008. – 4 декабр), “Аз атри Шабдолов то дарзмоли Ҳасан Асадуллозода ё як трагикомедия дар 13 сахна”-и Х. Атовулло (2009. – 23 декабр), “Вориси Чингизхон: Ҳайёмро ба мо фиристед!”-и Х. Атовулло (2009. – 2 апрел), “Ҳирот – шаҳри афсонаҳо”-и А. Қурбонов (2009. – 18 ноябр), “Азоби кишвари рус”-и Ш. Малахзод (2009. – 25 ноябр, 9 декабр), «Хатлон меравӣ, бо худ об бубар» – 2”-и А. Фаттоҳ (2009. – 14 октябр), “Шаҳритус: Раҳмонов табибонро оиладор мекунад”-и А. Ҷонон (2009. – 26 август), “Восеъ: Асрори Султон Валиев саҳтгирии ӯ аст!”-и Х. Ҷумъаев (2009. – 22 июл), “Як рӯз дар роҳи Душанбе-Чанок”-и М. Ҷумъаев (2014. – 5 феврал), “Мастҷоҳиёро кам мабинед!”-и С. Суннатӣ (2014. – 23 июл), “Ду орзуи мардуми Урметан”-и М. Ҷумъаев (2014. – 12 феврал), “Дар шаҳри Офтоб”-и Т. Солеҳзода (2016. – 27 июл), “Хучандро аз ифлосӣ наҷот диҳед!”-и С. Ҳайдар (2016. – 27 июл) ва ғайра гувоҳи серистеъмол будани сафарномаанд.

Яке аз сафарномаҳои пурмухтаво «Гул ниҳам бар рӯи ғӯри ҳар ҷавон...»-и Азизи Фаттоҳ (Фараж. – 2008. – 2 октябр) дар бораи Ҳабибулло Файзулло ва Шамсиддини Шоҳин аст, ки ҳар ду дар сафар дар синни 35-солагӣ олами фонино падруд гуфтаанд. Ё худ, сафарномаи “Дили тоҷикӣ эронӣ муҳаббатгоҳи Ҳофиз шуд”-и Нуралӣ Давлат (Фараж. – 2008. – 3 июл) хеле ҷолибу маърифатбахш аст.

Сафарномаҳои нашрияи “Фараж” пурмухтаво, хонданӣ ва ба талаботи жанр ҷавобгӯянд. Қариб дар ҳамаи онҳо дидаву мушоҳида ва таассуроти сафари муаллифон равшан ба назар мерасад. Хатти ҳаракати сафар низ мушаххас аст. Масалан, «Душанбе-Техрон-Исфаҳон-Машҳад-Душанбе» ё «Шаҳритус-Ховалинг-Шаҳритус. Июн-июли соли 2008».

Ҳафтаномаи “Адабиёт ва санъат” ҳам дар интишори сафарнома нақши муҳим дорад. Сафарномаҳои “Озодии имон, вичдон ва инсон”-и М. Ҳайдаршо (1992. – 9 июл), “Астара – оҳиста рав...”-и М. Олимпур (1992. – 16 апрел), “Чашмамон ба дидори шумо рӯшан шуд”-и М. Олимпур (1992. – 23 апрел), “Ватан аҷаб нашъае дорад”-и М. Олимпур (1992. – 30 апрел), “Сафар аз олами сағир ба олами кабир”-и Х. Салимшоҳ (1992. – 13, 20, 27 август, 3 сентябр), “Тоҷисараки тоҷикӣ дар Каъбатулло”-и Г. Умарова (2006. – 16, 23 ноябр), “Қорвони ваҳдат дар кишвари диловарон”-и А. Сайфуллоев (2009. – 28 май), “Ватандорӣ шараф аст”-и Р. Аҳмад (2010. – 22 апрел), “Бисёр сафар бояд, то пухта шавад хоме”-и А. Ҳамдам (2010. – 1 апрел), “Сафар қардан – ҷаҳон дидан”-и Г. Шарифова (2012. – 2 феврал), “Оламе соҳибдил аст, аммо қасе бедил нашуд...”-и З. Ғаффорова (2013. – 25 июл), “Мурғоб он қадар ҳам дур нест»-и С. Диловар (2013. – 12 декабр), “Баргу сози мо китобу ҳикмат аст”-и Ф. Қаримов (2013. – 11 июл), “Навбаҳори Шероз»-и Озарахш (2013. – 11 июл), “Баҳоре дар зодгоҳи Лоик»-и Ш. Раҷабзод (2014. – 27 ноябр), “Хушо Қашмиру хоки поки Қашмир”-и З. Ғаффорова (2015. – 22 октябр), “Дар домани Рашти қуҳан”-и М. Салим (2015. – 7 май), “Дар сарғаҳи Зарафшон”-и Ю. Юсуфӣ (2017. – 28 сентябр) ва ғайра мавзӯҳои дохилию хориҷиро инъикос қардаанд. Сафарномаҳои ин ҳафтаномаро бештар адибон ва рӯзноманигорони ботаҷриба Атаҳон Сайфуллоев, Ато Ҳамдам, Муҳиддин Олимпур, Ғавҳар Умарова, Замира Ғаффорова, Фарҳод Қаримов, Озарахш Толиб Қарим, Шодӣ Раҷабзод, Маҷид Салим, Юнус Юсуфӣ ва дигарон навиштаанд.

Аз рӯи мушоҳида ва омӯзиш ҷойҳои минбаъдaro ҳафтаномаҳои “Миллат”, “Нигоҳ”, “Озодагон”, “СССР” ишғол менамоянд. «Дар паҳлуи “Саманд”-и иронӣ ва ҳаваси “Рахш”-и тоҷикӣ»-и З. Давлат (2008. – 4 декабр), «Панҷ рӯз бо сафири Бритониё»-и С. Юсуфӣ (2008. – 23 октябр), “Ғорати рӯйирости терминалҳо”-и И. Оқилпур (2010. – 13 май), “Аксҳое, ки бар Қобул ҳукумат мекунад”-и Р. Давлат (2013. – 18 декабр) намунаи сафарномаҳои ҳуби ба нашр расондаи ҳафтаномаи “Миллат” аст.

Нашрияи “Нигоҳ” ҳам дар ҷопи сафарнома мақоми махсусро ишғол мекунад ва сафарномаҳои зиёдеро ба нашр расонидааст. Масалан, сафарномаҳои “Моҷарои нав дар сарҳад”-и Ф. Асозода (2008. – 22 май), “Тарҷумон миссияи вазирро ҳимоя қард”-и Ф. Асозода (2008. – 26 июн), “Салом, азизам Эрон!”-и Т. Расулзода (2008. – 12 июн), “Саид Амир Мусавӣ: «Буш орзуҳояшро ба ғӯр мебарад...»”-и Х. Қодир (2009. – 1 апрел), “Алафдарав дар Тавилдара”-и Ф. Раҳнавард (2009. – 30 июл), “Дуруғҳои беҳтарин!”-и А. Абдуваҳҳоб (2010. – 31 март), “Дар дастбӯсии Худои ҷопуниҳо”-и А. Абдуваҳҳоб (2010. – 31 март), “Оромии мармузи Рашт»-и Э. Амон (2010. – 8 декабр), “Барору нобарорихи як

сафар”-и Ф. Муҳаммад (2011. – 16 июн), “Амрико – «Зомбистон»”-и Ф. Раҳнавард (2013. – 29 май), “«Помир» – Бренди Қирғизӣ (80% сайёҳон ба Бадахшон аз Қирғизистон меоянд)”-и Ҳ. Қодирова (2014. – 29 октябр), “Чор зан меҳоҳед? Марҳамат, ба Малайзия”-и М. Қурбонов (2014. – 3 сентябр), “Раҳмоналӣ Амирзода: «Ваҳдатиҳои Петербург хеле кавиянд»”-и А. Некрӯзов (2014. – 11 июн), “Фоҷиаи Шуробод”-и А. Умарӣён (2014. – 16 апрел), “Сарзамини марҳамат ва раҳмат”-и Ф. Иброҳимпур (2015. – 19, 26 август, 23, 30 сентябр, 7, 21 октябр, 4 ноябр), “Зиёрат ба хоҷаи ибодат”-и А. Низом (2015. – 29 июл), “Як чакра оби Сари Хосор”-и Қ. Одинаев, К. Ҷумъаев, Ф. Умарбек (2015. – 2 сентябр) ва ғайра.

Дар ин росто нашрияи «Минбари халқ» ҳам солҳои охир ғаёла гардидааст. Сафарномаҳои “Роҳе, ки моро ба Чин мебарад”-и М. Бобораҷаб (Минбари халқ. – 2016. – 14 май), “Роҳ ба сӯи Қарамиқ” (Минбари халқ. – 2016. – 31 август, 12, 19, 26 октябр) ва “Мушкилоти нашрияҳои музофотӣ”-и А. Ҷӯраев (Минбари халқ. – 2016. – 24 август), “Нигоҳи мунсифона ба «Дунёи нав»”-и А. Дӯстов (Минбари халқ. – 2017. – 23 май), “Шаҳри орзуҳои сабз”-и Б. Ҳамдам (Минбари халқ. – 2017. – 1 феврал), “Тошканд бо автобус рафтем”-и С. Юсуфов (Минбари халқ. – 2017. – 23 май), “Як рӯзи баҳории деҳаи кӯхистон”-и А. Ҷӯра (Минбари халқ. – 2018. – 18 апрел) ва ғайра гуфтаҳои моро тасдиқ мекунанд.

Дар сафарномаи Сурайё Шокирова «Амрико, воқеан, кишвари демократист» (Паёми Душанбе. – 2008. – 7 ноябр), ки зери рубрикаи «Раҳоварди сафар» ҷоп шудааст, аз сафари Амрико сухан меравад. Сурайё Шокирова бо 8 нафар донишҷӯи тоҷик ба ИМА сафар намуда, дар фурудгоҳи байналмилалӣ Сан-Франсиско – маркази Иёлоти Калифорния ба ҳайси корманди бахши азназаргузаронии ҷиҳати мусофирони фурудгоҳ дар муддати дуҷумла моҳ кор кардаанд. Ҷумла сайёҳ нақл кардааст, онҳо ба шарофати забондонияшон (ҳама забонҳои англисӣ, русӣ, форсӣ-тоҷикиро хуб медонистаанд) боиси ҳурмату эҳтироми ҷи мардуми Амрико ва ҷи меҳмонон гардидаанд. Сафарнома гарчанде ҳаҷман хурд аст, вале ба хонанда дар бораи кишвари он сӯи Уқёнус, табиат ва иқлими Сан-Франсиско, мардуми Амрико маълумоти ҷолиб медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки дар матбуоти тоҷик барои рушду такомули жанрҳои афзудани теъдоди нашрияҳои ҳукумативу гайриҳукуматӣ ҳам созгор омад, зеро онҳо ба дастрас ва паҳш намудани маводу иттилооти дархӯри ҷомеа тавассути жанрҳои журналистика сари вақт сари кор мегиранд.

Мушоҳида мешавад, ки дар сафарнома инъикоси ҳамзамони ҳодисаю воқеа низ ба яке аз хусусиятҳои он табдил ёфтааст, зеро матлабе, ки дар он таҷассум меёбад, мавзӯҳои доғи рӯз ва дархӯри замонанд. Вазъи зиндагии пуршӯрушар ҳам талаб мекунад, ки воқеаву ҳодисаҳои муҳимтарини рӯз сари вақт рӯи сафҳа оварда шаванд.

Аз рӯи баррасии матбуоти даврӣ сафарномаҳои замони истиқлолро вобаста ба инъикоси мавзӯҳо ва фароғии ҳодисаю воқеаҳо шартан ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Сафарномаҳое, ки аз ҳаёти дохили ҷумҳурӣ ва қомеъҳои бадастовардаи меҳнаткешони тоҷик навишта шудаанд;
2. Сафарномаҳое, ки аз диду боздидҳои тоҷикон аз мамлики хориҷӣ таълиф гардидаанд;
3. Сафарномаҳое, ки сайёҳони хориҷӣ аз натиҷаи таассуроташон аз кишвари мо ба нашр расондаанд.

Дар ҳар се гурӯҳ ҳам аз музаффариятҳои истиқлолияти Тоҷикистон, аз рушду нумуи назарраси он, табиати ғусункор ва ҳодисаву воқеаҳои ҷолиби диққати дохилию хориҷӣ сухан меравад. Сайёҳон кӯшиш кардаанд, ҷолибтарин лаҳзаҳои сафарро, ки ба хонандаи ҳамватанашон аён нест, ба риштаи тасвир кашанд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки дар замони истиқлолият маҳорати сафарноманависии рӯзноманигорони тоҷик ҳам сайқал ёфт, зеро шахсони касбу кори гуногун ба навиштани сафарнома даст мезадаанд. Онҳо аз сафарҳои ҷи дохилӣ ва ҷи хориҷӣ мавод таҳия мекунанд, сафарномаҳо менависанд. Ба ин технологияи замони муосир ҳам мусоидат мекунад. Роҳҳои сабт кардан, захира намудан ва интиқолу паҳши мавод осонтар гардидааст. Ин имконият дар замони шуравӣ набуд. Он замон танҳо адибону қаламкашони варзида ва сиёсатмадорон бо супориши махсус ба сафарҳои хориҷа фиристода мешуданд ва табиист, барои дастгирии сиёсати ҳамон замон маводи фармоишӣ таҳия мекардаанд ва ё сафарнома менавиштанд. Ин

анъанаи номатлуб дар замони истиқлолият шикаста шуд. Ҳоло ҳар як рӯзноманигор ва ё шахрванди Тоҷикистон ба хориҷа сафар намуда, матолиби дилхоҳ навишта метавонад.

Аз таҳқиқи сафарномаҳои матбуоти даврӣ дар тури соҳибистиклолии ҷумҳурӣ ба назар мерасад, ки сафарнома ҳамчун жанри публитсистӣ-бадеӣ кайҳо мақоми арзандаро касб кардааст ва ҳар сари вақт дар саҳифаҳои матбуоти даврӣ пайдо мешавад ва хонандаи тоҷикро бо арзишмандтарин лаҳзаҳои сафари сайёҳону қаламкашон ошно месозад.

Истиқлолияти ҷумҳурӣ ба васеъ гардидани имкониятҳои жанрии сафарнома ҳам заминаи мусоид фароҳам сохт. Акнун он дар байни жанрҳои журналистика мақоми хосса пайдо намуда, дар сафи жанрҳои ғаёлу серистеъмол қарор гирифт. Ҳоло матбуоти тоҷикро бе жанри сафарнома тасаввур кардан душвор аст, зеро маҳсули сафари сайёҳонро аз ин жанр бехтару хубтар жанри дигаре инъикос карда наметавонад. Ба диққати хонанда дар шакли мувофиқ пешниҳод намудани ҳодисаву воқеа ва тасвири дилпазири он рисолати аслии жанри сафарнома аст.

АДАБИЁТ

1. “Садои Шарқ”, солҳои 1960-1990.
2. “Ҷавонони Тоҷикистон”, солҳои 2000-2018.
3. “Тоҷикистон”, солҳои 1993-2015.
4. “Фараж”, солҳои 2007-2017.
5. “Адабиёт ва санъат”, солҳои 1992-2017.
6. “Нигоҳ”, солҳои 2008-2015.
7. “Миллат”, солҳои 2008-2015.
8. “СССР”, солҳои 2010-2015.
9. “Паёми Душанбе”, солҳои 1990-2008
10. “Минбари халқ”, солҳои 2016-2018.

ЗАМИНАҲОИ ИҶТИМОИВУ КАСБИИ ТАҲАВВУЛИ САФАРНОМА ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ (дар мисоли матбуоти даврӣ)

Сафарнома аз зумраи жанрҳост, ки ҳам дар замони шурӯӣ ва ҳам истиқлолият рисолати жанрии хешро иҷро намудаду менамояд. Дар замони истиқлолият матбуоти озод ё мустақил тавлид ёфт ва он аз нигоҳи сохтор, инъикоси ҳодисаву воқеа, пешниҳоди иттилоот фарқ мекунад ва дар баррасии масъалаҳои доғи рӯз ҳам пешдастӣ дорад. Сафарнома ҳамчун жанри куҳанбунёди журналистика дар ин замон ҳам мавқеи хешро аз даст надода, балки рушду нумӯш кард. Маҳз дар замони истиқлолият хусусиятҳои жанрии сафарнома бештар зухур намуд. Дар сафарномаҳои матбуоти даврӣ аз музаффариятҳои истиқлолияти Тоҷикистон, аз рушду нумӯи назарраси он, табиати ғусункор ва ҳодисаву воқеаҳои ҷолиби диққати дохилию хориҷӣ сухан меравад. Сайёҳон кӯшиш мекунанд, ки ҷолибтарин лаҳзаҳои сафарро, ки ба хонандаи ҳамватанашон аён нест, ба риштаи тасвир кашанд. Аз омӯзиши нашрияҳои замони истиқлол равшан гардид, ки дар тарғибу талқин ва инъикоси дастовардҳои истиқлолият ҳафтаномаҳои кишвар солҳои охир сафарномаҳои бештарро ба нашр расонидаанд. Дар мақола сафарномаҳои нашрияҳои “Садои Шарқ”, “Ҷавонони Тоҷикистон”, “Тоҷикистон”, “Фараж”, “Адабиёт ва санъат”, “Нигоҳ”, “Миллат”, “СССР”, “Паёми Душанбе”, “Минбари халқ” ба риштаи таҳлил кашида шуда, ҷойгоҳи ҳафтаномаҳо мушаххас шудаанд.

Калидвожаҳо: жанр, сафарнома, матбуот, воқеият, бадеият, услуб, маҳорат.

СОЦИАЛЬНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ЭВОЛЮЦИИ ПУТЕШЕСТВИЙ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ (на примере периодической печати)

Путешествие – один из жанров, выполнивших свою жанровую функцию как в советское время, так и после обретения независимости. На момент обретения независимости родилась свободная или независимая печать, различающаяся по структуре, освещению событий и предоставлению информации, а также являющаяся лидером в решении вопросов дня. Путешествия как древний жанр журналистики в это время не утратили своих позиций, а процветали. Именно в период независимости жанровые особенности путешествия стали более очевидными. В путешествиях периодической печати описаны достижения Таджикистана в период независимости, его развитие и прогресс, красивая природа, а также интересные внутренние и внешние события. Путешественники прилагают старания отобразить самые интересные моменты путешествия, которые неизвестны их читателям-соотечественникам. Изучение прессы периода независимости показало, что в пропаганде и освещении достижений этой эпохи на страницах еженедельных изданий было опубликовано большое количество путевых заметок. В статье анализируются путешествия таких периодических изданий, как “Садои Шарқ”, “Джавонони Тоджикистон”, “Фараж”, “Адабиёт ва санъат”, “Нигоҳ”, “Миллат”, “СССР”, “Паёми Душанбе” и “Минбари халқ” и определено их место в данном процессе.

Ключевые слова: жанр, путешествия, периодическая печать, развитие, события, публицистика, метод, мастерство.

SOCIAL AND PROFESSIONAL PREREQUISITES FOR THE EVOLUTION OF TRAVEL IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE

(for example notes in periodicals)

Travel is one of the genres that have fulfilled their genre place both in Soviet times and after independence. At the time of independence, a free or independent press was born, differing in structure, coverage of events and provision of information, as well as being a leader in deciding on the issue of the day. Travel as an ancient genre of journalism at this time did not lose its position, but flourished. It was during the independence period that the genre features of travel became more evident. The travels of periodicals describe the achievements of Tajikistan during the period of independence, its development and progress, beautiful nature, as well as interesting internal and external events. Travelers make efforts to display the most interesting moments of the trip that are unknown to their fellow readers. A study of the press of the period of independence showed that a large number of travel notes were published in the propaganda and coverage of the achievements of this era in the pages of weekly publications.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бозорзода Нуриддин Шодипур* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, профессор. **Суроға:** 734025, Ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17.
E-mail: bozorov62@mail.ru Тел.: (+992) 909-15-15-16

Сведения об авторе: *Бозорзода Нуриддин Шодипур* – Таджикский национальный университет, доктор филологических наук, профессор. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17.
E-mail: bozorov62@mail.ru. Тел.: (+992) 909-15-15-16

Information about the author: *Bozorzoda Nuriddin Shodipur* – Tajik National University, Doctor of Philology, Professor. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 17. E-mail: bozorov62@mail.ru.
Phone: (+992) 909-15-15-16

Сафарзода Э.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Сардафтари адабиёти навини тоҷик устод Садриддин Айнӣ дар адабиёт, пеш аз ҳама, чун насрнавис машҳур гаштааст. Дар назм ва публитсистикаи низ хизматҳои устод беназир аст. Пас аз Инқилоби Октябр аз охири соли 1919 ба фаъолияти эҷодии устод Айнӣ шакли нави наср - публитсистика ва публитсистикаи сиёсӣ илова шуд. Дар мавриди сабаб ва заминаҳои ба публитсистика рӯй овардани устод Айнӣ, умуман, ҷой ва нақши публитсистика дар эҷодиёти мавсуф муҳаққиқони тоҷик, пеш аз ҳама, М. Шакурӣ, Х. Асозода, И. Усмонов, М. Имомзода, А. Маҳмадаминов, М. Муродов, М. Абдуллозода, А. Азимов ва дигарон андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Ин ҷо тасмим гирифтем, ки баъзе хусусиятҳои эҷодиёти индавраинаи устодро, ки заминае барои гузаштан ба публитсистика шудаанд, мавриди назар қарор диҳем. Нахуст аз рӯзҳои аввали инқилоб ва умуман дар сохту мазмуни шеър дар эҷодиёти устод Айнӣ тағйироти куллӣ ба амал омад. Шеърҳои ӯ акнун оҳанги инқилобӣ пайдо карданд. Муҳаққиқон ашъори инқилобии устод Айниро дар ин давра «публитсистӣ» номидаанд [1, с. 81]. Дар бораи он ки то ба он вақт устод Айнӣ асарҳои насрӣ навиштааст ё не, ҳатто мактубҳои ӯ чизе гуфта наметавонад ва навишта бошад ҳам, дар даст нест. Аммо аниқ аст, ки фаъолияти насрнависӣ, пеш аз ҳама, публитсистикаи устод Айнӣ аз қор дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» (солҳои 1919-1921) шуруъ шудааст. Сабаби асосии чунин навоарӣ дар фаъолияти эҷодии устод Айнӣ, ки то ба он вақт танҳо ҳамчун шоир ном бароварда буд, шароити тамоман нави сиёсӣ иҷтимоӣ мебошад, ки зиндагии мардум, аз он ҷумла адиби ҳассосро дигар кард ва ба маҷрои нав ворид сохт. Баъдан, ҷуноне ки маълум аст, дар ин давра ба маҷаллаи «Шуълаи инқилоб», ки ягона нашрияи форсизабон ба ҳисоб мерафт, мақоланависи донишманд ва ҷаҳонбининаш васеъ лозим шуд ва дар ин бобат дар нашрияи ҷандин бор эълон ҳам баромадааст. Ҳамчунин, дар охири соли 1919 ба маҷалла хавфи баста шудан таҳдид кард. Албатта, ин ҳолат зиёиёни пешқадами тоҷикро бетараф гузошта натавонист ва устод Айнӣ ба он ҳамовоз гашт. Пешниҳоди нашрия ба устод Айнӣ мақбул афтод ва ӯ ба зудӣ дар охири соли 1919 ҳамчун муҳаррири нашрияи баробари муҳаррир Саидризо Ализода ба навиштани мақолаҳои сиёсӣ шуруъ намуд. Дар бораи шумораи аниқ мақолаҳои устод Айнӣ дар «Шуълаи инқилоб» алҳол далели ягона вучуд надорад. Муҳаққиқон онро хеле зиёд арзёбӣ кардаанд. Дар ин маврид илова бояд кард, ки бисёр мақолаҳои публитсистикаи маҷаллаи мазкур беимзо ҷоп шудаанд.

Мақолаҳои сиёсӣ ва оммавии устод Айнӣ дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» дасти ӯро барои навиштани наср рост карданд. Онҳо заминаи эҷоди як қатор асарҳои насрӣ, монанди повестҳои «Ҷаллодони Бухоро» ва «Одина» гаштанд. Хулоса, яке аз сабабҳои рӯ овардани устод Айнӣ ба сабку услуби публитсистӣ маҳз фаъолият дар нашрияи «Шуълаи инқилоб» мебошад. Дар навбати худ, мақолаҳои публитсистӣ устод Айниро ба таълифи асарҳои нисбатан калони насрӣ, аз он ҷумла, ҳикояву қиссаҳои водор намуданд.

Чи тавре ки маълум аст, пас аз Инқилоби Октябр (соли 1917) вазъи иҷтимоӣ сиёсии кишвари Туркистон ва Аморти Бухоро ба тағйироти куллӣ рӯ ба рӯ гашт. Дар афқору омили маорифпарварон ва зиёиёни тоҷик низ дигаргуниҳо ба амал омаданд. Пеш аз ҳама, ин дигаргунӣ дар ашъору мақолаҳои шоирону журналистон ифода ёфт. Агар то ба он вақт маорифпарварон танҳо тарафдори дигаргуниҳои иҷтимоӣ буданд, акнун онҳо рӯ ба сиёсат оварданд. Дар ин бобат академик М. Шакурӣ дуруст зикр кардааст, ки акнун «инқилоби иҷтимоӣ аз моҳияти маънавии маорифпарварӣ коста, ҷанбаи иҷтимоиву сиёсии онро қувват дод» [11, с. 65].

Баробари афқору омили маорифпарварӣ адабиёт низ бори аввал ба сиёсат сару қор гирифт ва инъикоси масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар он ҷоннок шуд.

Албатта, устод Айнӣ, ки норасоҳои даврони амирӣ ва ҳукумати подшоҳии Россияро дар ҷисму ҷони худ эҳсос намуда буд, рӯзгори пурмашаққати мардумро аз ҳама беҳтар медонист, дар сафи пеши муборизон ҷой гирифта, бо қалами худ алайҳи сохти пешина қиём

кард. Дар ин бобат ба ӯ таҷрибаи зиндагӣ, сафарҳо, муносибату муомила бо одамони касбу кори гуногун, мушоҳидакорӣ кумак расонданд. Дар асарҳои устод, аз он ҷумла, ашъори инқилобӣ ва нахустин мақолаҳои публитсистиаиш мароми мубориза равшан инъикос ёфтанд.

Ба бахти халқи тоҷик дар он давраи душвор наشريи аввалини баъдиинқилобии тоҷик- маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» бо ташаббуси яке аз нахустин журналистони тоҷик, маорифпарвари бузург Саидризо Ализода аз моҳи феввали соли 1919 то декабри соли 1921 нашр мегардид. Хусусияти сиёсии маҷалларо наشريи шуъбаи ноҳиявии ҳизби коммунист буданаш нишон меод. Устод Садриддин Айнӣ баъди ба маҷалла ба қор қабул шудан дар таҷрибаи эҷодии худ бори аввал бевосита ба фаъолияти журналистӣ пардохт, ҳамчун шореҳи сиёсӣ ва иҷтимоиву адабӣ фаъолияти хешро оғоз намуда, ба теъдоди зиёд мақолаву хабару гузориш ва шеърҳо навишта, бо имзоҳои гуногун дарҷ намуд. Чӣ тавре ишора шуд, оид ба теъдоди мақолаҳои дар ин настрия ба ҷоп расонидаи устод Айнӣ фикрҳо гуногунанд, аммо равшан он аст, ки онҳо хеле зиёд буданд. Чунончи, «аз он 94 мақолаи солҳои бист навиштаи устод Айнӣ 67 мақолаи солҳои 1919-1921 дар нахустин маҷаллаи тоҷикии «Шуълаи инқилоб» ба ҷоп расидаанд» [12, с. 45-46]. Зеро устод дар ҳар шумораи маҷалла ду-се адабӣ мақолаи сиёсӣ иҷтимоӣ, сармақола ба ҷоп мерасонд, ки маҳз онҳо минбаъд заминаи ба вучуд омадани асарҳои барҷастаи насрии ӯ гардиданд. Бояд гуфт, ки пеш аз ин ҳам Садриддин Айнӣ бо «Шуълаи инқилоб» ҳамкорӣ дошта, бо имзои «С. Айнӣ, аз муҳочирони Бухоро» чанд шеър ҷоп намудааст. Ашъори мазкури дар давраи аввал дар «Шуълаи инқилоб» ба дарҷ расондаи устод Айнӣ аҳамияти иҷтимоӣ ва то андозае сиёсӣ доранд. Манзумаи «Самарқанду Бухоро» аз ҷумлаи онҳост, ки моҳи июли соли 1919 дар «Шуълаи инқилоб» дарҷ шудааст ва ба зери он «С. Айнӣ, яке аз муҳочирони Бухоро» имзо гузошта шудааст. Дар ҳақиқат, шеъри мазкур аз тарафи муҳаққиқони тоҷик ҳамчун ашъори «публитсистӣ» муаррифӣ гардидааст [1, с. 81]. Ҳамчунин, дар маҷаллаи мазкур дар солҳои гуногун шеърҳои «Марши раҳовард», «Асари дарди шаби танҳои (парешон)», «Марши ҳуррият» ҷоп шудаанд. Муҳаққиқ Х. Асозода барҳақ зикр кардааст, ки «Марши ҳуррият» дар ҳавои нусхаи русии «Марселеза» суруда шуда, дар он ҳама чиз нав буд: ҳам мавзӯ, ҳам ғоя, ҳам вазн, ҳам қофия» [3, с. 237]. Он «саропо аз хитобу даъватҳои инқилобӣ иборат аст». Ашъори дар ин давра сурудаи устод Айниро асарҳои комили публитсистикаи сиёсӣ метавон номид.

Аз он ҷумла, суруди «Марши ҳуррият» дар ҳама давраи замон ба дилу ҷони мардум таъсири самарабахш расондааст ва мерасонад. Аҳамияти баланди шеъри мазкур ва мақолаҳои публитсистии устод Айниро барои кулли мамлакат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо зиёиёни кишвар (20 март соли 2001) низ таъкид кардаанд. Сарвари давлат чунин изҳор доштанд: «Марши ҳуррият»-и устод Айнӣ тафаккури халқи ҷафокашидаи моро бедор карда, дар замони инқилоб ба ташаккули худшиносии миллӣ асос гузошт. Мақолаҳои оташбори публитсистии ӯ, ки дар солҳои 1919-1921 дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ҷоп шуда, ҳукуки халқи тоҷикро ба забон, мероси фарҳангӣ, мактабу маорифи миллӣ, матбуоти тоҷикӣ, давлату давлатдорӣ ҳимоя карда, халқро ба омӯзиш ва маълумоти сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ ташвиқ мекарданд, имрӯз ҳам ба аҳамияти бузурги таърихӣ моликанд» [6, с. 3].

Ҳамин тавр, ашъори аз аввали соли 1918 навиштаи устод Айнӣ, ки бо хусусиятҳои инқилобӣ, даъватии худ аз шеърҳои то ба ин вақт навиштаи ӯ фарқ мекунанд, ба мақолаву асарҳои насрии ӯ таъсири босамар расонданд. Ба ифодаи образнок сухани оташбори мавзунӣ устод Айнӣ дар ин давра ба насри ӯ сироят кард. Чи тавре ки худ иқрор шудааст, андешаҳои ӯ акнун дар қолаби наср ифода мешуданд. Баробари ин, яке аз хусусиятҳои мақолаҳои публитсистӣ ва ҳикояву қиссаҳои аввалини устод Айнӣ аз он иборат аст, ки дар онҳо чун ашъори инқилобияш аз санъати бадеӣ, тасвиру тавсифҳо, сухани муаллиф, рӯҷуҳои гуногун, мурочиат ва даъват фаровон истифода шудааст. Ин аст, ки саҳми устод Айниро дар ташаккули яке аз жанрҳои асосии публитсистию бадеии журналистика – очерк муҳаққиқ М. Муродӣ баланд арзёбӣ кардааст: «Ташаккул ва таҳаввули жанри очерк ба пайдоиши матбуот ва инкишофи он саҳт марбут аст... Асари устод Айнӣ «Амирони манғитии Бухоро («Таърихи силсилаи манғитие, ки дар Бухоро ҳукм рондаанд») аз нахустин нигоштаҳои публитсистист, ки таҳти унвони очерк дар 9 шумораи соли 1920 ва 18 шумораи соли 1921 «Шуълаи инқилоб» ба таъри расид» [5, с. 186]. Ҳамчунин, дар маҷаллаи

мазкур намунаҳои дигари асарҳои насри устод Айни чун очерк, ҳикоя дарҷ гардидаанд. Аз он ҷумла, дар се шумораи соли 1920 «Шуълаи инқилоб» навиштаи устод Айни пас аз сафари аввалинаш баъди инқилоб ба Бухоро бо номи «Мактуб аз Бухорои сурх» ба таърифи расидааст. Навиштаҳои мазкури устод Айниро очерки сафарӣ метавон номид. Ба қавли муҳаққиқ М. Муродӣ «сафарнома дар адабиёт ва публицистикаи тоҷик таърихи дерина дорад». Мавсуф намунаҳои онро дар мисоли «Сафарнома»-и Носири Хусрав ва «Туҳафи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сироч мавриди назар қарор дода, барҳақ зикр кардааст, ки «аммо онҳоро очерки сафарӣ номидан дуруст нест». Зеро «нигорандаи сафарнома нисбатан озодтар аст, мавзуи муайяно думболагирӣ намекунад, балки ҳарчӣ дидааст ва ё аз касе шунидааст, бо шеваи нақл рӯйи коғаз меорад. Муаллифи очерки сафарӣ бошад, аз чизҳои дидааш лаҳзаҳоеро интихоб мекунад, ки ба мавзӯ ва ғояи тараннум мекардаш мувофиқ бошанд [5, с. 199]. Ҳамин тавр, Айни шоир ба наср рӯй оварда, дар ин бобат ба комёбиҳои намоён ноил гардид ва намунаҳои аввалини жанрҳои нави насри тоҷикро ба вуҷуд овард. Яке аз онҳо ҳикояи нахустини устод Айни мебошад, ки дар яке аз шумораҳои соли 1921 «Шуълаи инқилоб» дарҷ шуда, номи «Анҷоми кори як шайхӣ ҳиллагар (дар Бухорои сурх)»-ро дорад. Дар он бадеият, хусусияти жанри ҳикоя пурра риоя нашавад ҳам, гуфтан мумкин аст, ки навиштаи мазкур то андозае барои пайдоиши асарҳои бадеӣ ва публицистии баъдинаи устод Айни замина гузошт.

Муҳаққиқ Х. Асозода ҳафт сарчашмаи ба наср рӯй овардани устод Айниро муайян кардааст. Аз он ҷумла, дар байни ин сарчашмаҳо «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш, сафарномаҳои дар оғози асри XX бамиёномада, мақолаҳои публицистии ўро низ зикр карда, чунин ибрози ақида кардааст: «Сарчашмаи панҷум он буд, ки дар асари ба вуқӯ пайвастании Инқилоби Октябр ба навиштани мақолаҳои публицистӣ мепардозад... 76 мақолае, ки Садриддин Айни дар солҳои 1918-1920 навиштааст, барои баъдтар ба насри калонтар даст задани ў мусоидат кардаанд» [2, с. 240]. Гуфтан мумкин аст, ки яке аз сабабҳои асосии дар навиштаҳои баъдинаи насри бадеии устод Айни мушоҳида гаштани услуби публицистӣ маҳз ҳамин мақолаҳои ў буда метавонанд. Мақолаҳои сершумори публицистӣ, сафарнома, ду асари насри бадеӣ, ки дар боло зикр шуд, қадамҳои нахустини устод Айни дар ҷодаи наср буда, минбаъд мавсуф асарҳои бузурги таърихӣ адабӣ ва адабиётшиносӣ ёддошти худро навишта, дар равнақи адабиёти навини тоҷик, хосса, дар наср, пайдоиши жанрҳои нави он хизмати босазо кард. Аз ин рӯ, маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» барои ташаккули ҳунари нависандагии устод Садриддин Айни заминаи асосӣ ба ҳисоб меравад.

Яке аз фарқиятҳои назарраси «Шуълаи инқилоб» аз нашрияҳои собиқӣ тоҷикӣ аз он иборат аст, ки дар он мақолаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ҳар шумора ҷой шудаанд. Ҳамчунин, фарқи мақолаҳои сиёсӣ «Шуълаи инқилоб» аз нашрияҳои дигар, ҳатто аз баъзе нашрияҳои имрӯза аз он иборат аст, ки онҳо таҳлилӣ мебошанд. Ҳар як ҷамъномаи сиёсӣ, воқеоти сиёсӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ минтақа, ҷаҳон ва мамлакат аз тарафи муҳбири махсуси нашрия таҳлил ва нуқтаи назари муаллиф изҳор гаштааст. Бештари ин мақолаву сармақолаҳо ба қалами муҳаррир Саидризо Ализода ва аз моҳи декабри соли 1919 ба устод Садриддин Айни тааллуқ доранд. Ин аст, ки дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» шаклҳои гуногуни публицистика чун мурочиат, хитоба, рӯҷуҳои лириқӣ публицистӣ ва сиёсӣ фаровон истифода шудаанд.

Маълум аст, ки то инқилоби октябри соли 1917 маорифпарварони тоҷик ба сиёсат сару кор намегирифтанд. Зеро афкор ва ғайолиятҳои маорифпарварии онҳо дар доираи ислохоти соҳаи маориф ва маданият маҳдуд мегашт. Аз ин рӯ, бо итминон бояд таъкид кард, ки «Шуълаи инқилоб» нахустин нашрияест, ки муаллифони он масъалаҳои сиёсиро ба миён гузошта, мавриди таҳлил қарор додаанд. Нависандагону шоирон ва журналистон на танҳо ба сиёсати дохилӣ, балки ба сиёсати хориҷӣ низ рӯй оварданд. Ин аст, ки қисмати калони мақолаҳои сиёсӣ «Шуълаи инқилоб» ба сиёсати байналмилалӣ марбут мебошад. Муаллифони аксари мақолаҳои сиёсӣ ва публицистӣ-таҳлилии «Шуълаи инқилоб» кормандони худӣ рӯзнома, аз ҷумла устод Айни мебошад. Мақолаҳои сиёсӣ устод Айни бо оҳангнокӣ, бадеият, тасвирҳои обдори худ фарқ мекунад. Маҳз ин боиси баланд гардидани таъсирбахшии мақолаҳо, минбаъд ба асарҳои калонтарини насрӣ рӯй овардани устод гаштааст.

Дигаргуниҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба шаклу мазмуни шеърҳо низ таъсири масарратбахш расондааст. Дар ғӯшаи «Адабиёт»-и нашрия асосан ашъори инқилобӣ ба таъб мерасид. Навовариҳо дар шаклу мазмуни шеър ҳарчанд аз «Бухорои шариф» (1912) шуруъ шудааст, дар «Шуълаи инқилоб» ба он мазмуни сиёсӣ инқилобӣ илова шуд.

Воқеан, муҳаққиқ Раҳим Ҳошим назми инқилобии тоҷикро ба се давра ҷудо карда, марҳилаи аввалро солҳои 1918-1919 номидаст, ки ба нашри маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» рост меояд: «Марҳилаи аввали ин тугён бо «Суруди озодӣ»-и устод Айнӣ сар шуд. Айнӣ дар ин давра шеърҳои ба шарафи Инқилоби Октябр навиштаи худро нашр кард. Ин шеърҳо аз аввалин ва аз беҳтарин шеърҳои ба Револютсияи Октябр бахшидашуда дар назми инқилобии тоҷик мебошад... Ҳамин тавр, як силсила шеърҳои солҳои 1919-1921 дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ҷопшудаи шоирони тоҷик бо ҳамин руҳи инқилобӣ саршор буданд» [5, с. 86]. Ба қавли мавсуф давраи дувуми тугёни инқилобӣ ба соли 1920 - арафаи инқилоби Бухоро рост омада, намунаи ашъори Мунзим, Ҳамдӣ ва дигарон ба он дохил мешавад. Бо ҳодисаи таъсиси Ҷумҳурии Тоҷикистон (1924) марҳилаи сеюми ашъори инқилобӣ шуруъ шуда, сарвари намоёни он Абулқосим Лоҳутӣ буд [5, с. 86-87]. Аммо аксарияти муҳаққиқони тоҷик таъкид кардаанд, ки шеъри инқилобӣ сиёсии тоҷикӣ аз асарҳои устод Айнӣ дар соли 1918 оғоз ёфтааст. Сипас, устод Айнӣ баъди фаъолияти пурмухтаво дар маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» қалами худро дар соҳаи насри бадеӣ рост карда, баъди таълифи мақолаҳои публитсистӣ сиёсӣ ба эҷоди аввалин намунаҳои насри адабиёти навини тоҷик шуруъ намуд.

Яке аз чунин асарҳои нахустини насри бадеии устод Садриддин Айнӣ «Ҷаллодони Бухоро» буда, дар адабиёти навини тоҷик гардиши куллӣ ба миён овард. Худи нависанда дар оғози муқаддимаи асари «Ҷаллодони Бухоро» навиштааст, ки «Ман навиштани ин повестро, пештарақ аз револютсияи Бухоро сар карда, дар моҳи сентябри ҳамаи сол (1920-Э. С.) ба поён расонда, дар ҳамаи вақтҳо ба Нашриёти давлатии Республикаи Советии Халқии Бухоро супурда бошам ҳам, ҷоп нашуд» [2, с. 103]. Хушбахтона, дастанависи он дар дасти устод Айнӣ монда будааст ва онро маҷаллаи ўзбекии «Инқилоб» хоҳиш карда гирифта, дар соли 1922 дар шакли кӯтоҳ дар ҷанд шумора ба забони ўзбекӣ ҷоп намуд. Азбаски нашрияи мазкур дар байни аҳоли зиёд паҳн намешуд, ба қавли нависанда «он вақт ин асар дар байни оммаи меҳнаткашон дуруст нашр наёфта монда буд» [2, с. 103]. Ҳамин тавр ҳам ҳаст: қиссаи баъдинаи устод Айнӣ бо номи «Одина», ки дар рӯзномаи «Овози тоҷик» дар соли 1924 ва дар соли 1927 ба шакли китоб ҷоп шуд, дар байни мардум, пеш аз ҳама, аҳли зиё маҳбубияти бузург пайдо кард. Шакли пурра ва тоҷикии «Ҷаллодони Бухоро» бошад, ба шакли китоб танҳо дар соли 1936 бо иловаҳо аз ҷоп баромад. Имрӯз, вақте ки повести «Ҷаллодони Бухоро»-ро бодикқат мутолиа мекунем, маълум мегардад, ки он аз аҳаммияти баланди бадеӣ бархӯрдор буда, намунаи асари публитсистӣ низ буда метавонад. Дар масъалаи бадеияти асар метавон гуфт, ки он дар идомаи анъанаи насри шифоҳии тоҷик эҷод шудааст. Дар ин бобат адабиётшиносони тоҷик қорҳои зиёди илмӣ навишта бошанд ҳам, масъалаи аҳаммияти публитсистикаи сиёсии асари мазкур ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Дар назари аввал он пурра асари бадеист, зеро то андозае дар устухонбандӣ, услуби тасвир пайравӣ ба анъанаи насри шифоҳии тоҷик, чун «Чор дарвеш», «Самаки айёр», «Ҳазору як шаб» ва ғайра мебошад. Дар навбати аввал ин дар услуби ҳикоят андар ҳикоят дида мешавад. Дар «Ҷаллодони Бухоро» воқеаҳои асар дар як шаб идома ёфта, ғурӯҳи ҷаллодони арки амир баъд аз анҷоми қор дар фосилаи байни ба ароба бор кардани мақтулон байни ҳам суҳбат орошта, ҷанд нафарашон ҳодисаҳои ба сарашон омадаро нақл мекунанд. Услуби мазкур аз хусусиятҳои асосии асарҳои шифоҳии дар боло зикршуда мебошад. Дар «Ҷаллодони Бухоро» низ яке аз ҷаллодон воқеаҳои аҷибӣ мушоҳидакардаи худро нақл мекунанд, дигаре вобаста ба он воқеаи дигарро хотиррасон мекунанд. Ҳамчунин, дар ҳатти сюжет ҷандин гардишҳо ба амал омадаанд. Чунончи:

«Ту, албатта, аз зиндон халос шудани худатро ба шарофати назри ба он шайх бастагиат гумон кардай? - гуфт Қурбон-демона ба Мачид.

-Албатта! - гуфт Мачид дар ҷавоб.

-Лекин назр бастанӣ ту дар роҳи халосӣ аз зиндон, худи доруи мушқушаки табиби ҳиндустонӣ барин таъсир кардааст-дия, - гуфт Рӯзӣ-сарносӣ.

-Доруи мушқушакат чист? - гуфта Ҳамро-ғавбоз боз аз Рӯзӣ-сарносӣ пурсид» [2, с. 163].

Пас аз ин, рафти қисса тағйир ёфта, чаллоди дигар Рӯзӣ-сарносӣ ба нақли воқеаи дигар шуруъ менамояд. Чунин шикасти хатти сюжет дар асар на як бору ду бор рӯй додааст:

«-Ту «дар бораи Пирзода гап мезанам» гуфта, дар ҳаққи Ака-махсум зада рафти-ку, - гӯён Ҳамро-гавбоз сухани Мачидро бурид.

-Сабр кун, аввал ман худи Ака-махсумро ба шумоён шиносонам, то ки ҳикояти аз забони вай нақл мекардагем маза диҳад, - гуфта Мачид ба Ҳамро-гавбоз ҷавоб дод» [2, с. 172].

Ба хонандагони тоҷик услуби мазкур аз рӯйи асарҳои шифоҳӣ, монанди «Чор дарвеш» хуб маълум аст. Устод Айнӣ чунин асарҳоро дӯст медошт, гаштаву баргашта меҳонд, аз онҳо забон ва услуби тасвириро меомӯхт. Маҳз ба ин сабаб баъдҳо бори аввал «Бадоеъ-ул-вақоеъ»-и Восифиро, ки ба услуби мазкури шавқовар эҷод шудааст, ба хатти имрӯзаи тоҷикӣ таҳия карда ба чоп ҳозир намуд, ки борҳо дар Тоҷикистон ба нашр расидааст. Бо вучуди ин, дар «Чаллодони Бухоро» назар ба асарҳои шифоҳии халқӣ тоҷик хусусиятҳои хоссе дида мешавад, ки ба мавзӯи баҳси ҳозираи мо дахл дорад. Ин, пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки дар асарҳои шифоҳии зикршудаи халқӣ баъди нақли шавқангез кам ҳулоса бароварда мешавад, ҳулосаро худи хонанда ё гӯшкунанда мебарорад. Аммо дар «Чаллодони Бухоро» нависанда баъди ҳар як нақли изтиробангез, ки аз фош кардани рафтору кирдори ҳукуматдорон иборат аст, ҳулосаи худро баровардааст, ё аз забони қаҳрамонон ифода ёфтааст. Дигар, асари устод Айнӣ дорои хусусияти равшани публицистикаи сиёсӣ аст. Чи тавре ки дар боло ишора шуд, то ба навиштани «Чаллодони Бухоро» устод Айнӣ дар маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ҳамчун публицисти моҳир сабзида буд. Маҳз ба ин сабаб дар асарҳои бадеии устод Айнӣ хусусиятҳои воқеанигорӣ ва публицистика зиёд мушоҳида мешавад. Аз ҳама бештар дар байни асарҳои бадеии устод дар повести «Одина», ки онро баъди ду соли «Чаллодони Бухоро» эҷод кард, пораҳои публицистӣ, аз он ҷумла публицистикаи сиёсӣ зиёд мушоҳида мешавад. Аммо агар дар «Одина» қисматҳои публицистикаи сиёсӣ, иҷтимоӣ дар бобҳои алоҳида, бо сарлавҳаҳои махсус омада бошанд, дар «Чаллодони Бухоро» он дар дохили тасвири бадеӣ ҷой гирифтааст.

Яке аз ин махсусиятҳои аввалини публицистии асар аз он иборат аст, ки санаҳои анҷоми воқеаҳо аниқ оварда шудаанд, ки одатан дар асари бадеӣ чунин нест. Чунончи, ҷумлаи аввали асар хусусияти аниқӣ замони дорад: «*Дар моҳи март соли 1918* дар арки Бухоро барои чаллодон машғулият зиёд шуда буд» [2, с. 105]. Яъне, нависанда таъкид кардан меҳаҳад, ки ин воқеае, ки дар асар тасвир мешавад, дар санаи аниқ рӯй додааст ва хусусияти воқеӣ дорад. Ҳамчунин, «*Азбаски аз 2-юми март то 5-уми март* дар беруни шаҳр бо қувваҳои шӯришгар ҷанг давом дошт...

» [2, с. 105]; «Дар рӯзҳои панҷум, шашум, ҳафтум ва ҳаштуми март бандӣ чунон бисёр шуд» [2, с. 107]; «9-уми март обхонаҳо, қанахонаҳо, ҳавличаҳо ва таҳхонаҳо бо бандиён пур шуд...» [2, с. 110]; сарлавҳаи «Арки амир дар шаби 9-уми март» [2, с. 113] ва намунаҳои дигар аз он дарак медиҳанд, ки нависанда роҳи ҳақиқатнигорӣ ва реализмро пеш гирифта, хонандагонро ба дурустии воқеаҳо бовар кунондан меҳаҳад. Ин яке аз услубҳои публицистикаи бадеӣ ба ҳисоб меравад.

Дувум, баробари тасвири шавқовар дар асар далелҳои бераҳмӣ ҳукуматдорон баён шуда, ҳисси нафрати нависандаро ба сохти мавҷудаи амир нишон медиҳад: «Мувофиқи ин «усул» барои куштани як нафар бандӣ ду-се нафар чаллод 45 дақиқа ё як соат сарф карданашон лозим буд» [2, с. 107]. Нависанда мавзӯи мазкурро то охири асар идома дода, оид ба усулҳои нави одамкушии аморат мулоҳизаҳои қаҳрамонони асар – чаллодонро меорад, ки ниҳояташ хеле фоҷиаовар аст. Маълум мешавад, ин амал ҳатто ба дили чаллодон задааст ва онҳо умедворанд, ки амир ва муқаррабонаш, ки барои ғорати мардум усулу мошинҳо ихтироъ кардаанд, ягон рӯз мошини одамкушӣ ҳам хоҳанд сохт: «...дар дилам омад, ки агар амир барои одамкушӣ ягон машина месозонд, мо ин қадар монда намешудем» [2, с. 180]. Таҳлили амиқ сохти давлатдории амирӣ аз тарафи шоҳидони аслии замон, ки устод Айнӣ низ аз ҷумлаи онҳо буд, қаҳрамонони асарро ба чунин ҳулосаи то андозае сиёсӣ меорад, ки: «-Машинасозӣ ин қадар, ки осон будааст, чаро амир барои тороч кардани мардум ягон машина намесозонад? - гуфт Қурбон-демона, - дар он вақт ба ин қадар қозиҳо, раисҳо, амлоқдорҳо, миршабҳо ва амалдорони дигар муҳтоҷ нашуда, ба воситаи ҳамон машина мардумро тороч кардан мегирифт» [2, с. 181]. Ин ҷо назари сиёсии нависанда,

танкиди корсоз ба решаи сохти давлатдории амирӣ, ки ба зулм асос ёфтааст, равона шудааст.

Ниҳоят, ин таъкиди Ҳамро-ғавбоз оид ба ҳодисаҳои мазкур баҳои сиёсии як нафар одами одиро ба воқеаҳои замон нишон медиҳад. Чи тавре ки маълум аст, сиёсатмадори машҳур В. Ленин коргарон ва аҳли ҷомеа ро дар дасти ҳукуматдорон абзол («винтик») номида буд. Ташбеҳи мазкур дар ҳулосаи нависанда, ки аз забони ин қаҳрамон омадааст, то андозае ба ифодаи мазкур монанд аст: «Қозихо, раисҳо, амлоқдорҳо, миршабҳо ва амалдорони дигар, ки ту онҳоро як чизи зиёдатӣ шумурдӣ, бар болои онҳо муллоҳо, эшонҳо, арбобҳо, оқсақолҳо ва ҳатто мо барин ҷаллодҳо – ҳамаашон дар як ҷой машинаи мардумторочкунӣ буда, ҳар кадоми инҳо як қисми он машинаанд» [2, с. 181]. Албатта, он вақт устод Айнӣ асарҳои сарвари болшевикони русро нахонда буд, аммо мувофиқати андешаи мазкур бо истилоҳи «винтик» аз дараҷаи баланди фаҳмиши сиёсии қаҳрамонон (ин ҷо худи устод Айнӣ) дарак медиҳад.

Махсусияти дигари асари «Ҷаллодони Бухоро», ки аз публицистикаи сиёсӣ бархӯрдор будани онро ошкор месозад, назари муаллиф ба сохти амирӣ мебошад. Дар асар нафрати нависанда бисёр вақт аз забони қаҳрамонон омадааст. Аммо дар ин пора аз забони нависанда зикр шудааст: «Дар ду-се рӯз хандакҳо пур аз хуни одам шуда бӯй гирифтанд ва арки амирро бӯйи бади хун фаро гирифта, онро ба дараҷае расонд, ки дар он ҷо зиндагонӣ кардан қариб буд, ки мумкин нашавад» [2, с. 108].

Ҷойи дигар нависанда дар тасвири шаби мазкур аз воқиаҳои бадеие истифода мебарад, ки нафрати ӯро ба сохти амирӣ бевосита нишон медиҳад: «...ин кушишхона, ки дар зерин пардаи ғафси торикии шаб пинҳон монда буд, дар ҳақиқат мазор буд, аммо мазори мурдагон буд, ки ҷасади онҳоро ба ҷойи ҳоки сиёҳ шаби сиёҳ аз назар пинҳон карда буд; ин бинои хароби ҷаҳнаи зулмобод, ки сарои подшоҳӣ меномидандаш, дар ҳақиқат як ваҳшатсарои даҳшатафзо буд» [2, с. 113]. Ҳамин тавр, ба андешаи нависандаи бузург он солу он рӯзҳо ҳавои Бухоро гуворо набуд, ҷаҳлу фалокат, куштору азият ба табиат ҳам таъсири худро расондааст. Ин аст, ки аз забони қаҳрамон чунин тасвири зебо омадааст: «Бинобар ин, ба боми мадраса баромада ёзидем. Болои боми баланди мадрасаи Кӯкалтош бад набуд. Дар он ҷо боди форами саҳроҳои васеи киштзор, бе он ки ба бӯйи бади кӯча ва паскӯчаҳои танги Бухоро олула шавад, рост ба димоғи мо мевазид» [2, с. 143-144]. Пай бурдан мумкин аст, ки ҳамаи ин ба дили гӯё санги ҷаллодони бераҳм ҳам задааст, онҳо медонанд, ки қисмати бештари ба марг маҳкумшудагон бегуноҳанд. Нависандаи сатрҳои мазкур - устод Айнӣ низ шояд аз дасти чунин ҷаллодон ҷабр дида, 75 ҷӯб хӯрда буд. Аммо ҳадафи устод Айнӣ он аст, ки нишон диҳад, то чӣ андоза ҷаллод барин маҳлукҳо дил доранд, аммо дар сирати ҳокимон заррае раҳму шафқат дида намешавад.

Масъалаи муҳими дигари сиёсӣ, ки дар асар то андозае равшан гардидааст, тавтеабзихҳои ҳукумати амирӣ бо маслиҳати намоёндагони давлати подшоҳии рус аст, ки то он вақт (1918) дар Когон (Бухорои нав) фаъолият мекарданд. Равшан аст, ки воқеаҳо баъд аз фармони амир дар бораи ислоҳот дар аввали моҳи март ба амал омаданд. Амир ва муқаррабонаш тарафдори ислоҳот набуданд. Чӣ онҳоро водор кард, ки ба ин кор даст зананд? Маълум мегардад, ки сабаби ба ислоҳоти ноҳакам даст задани амир маслиҳати гумоштагони давлати Россия будааст, то бо ин роҳ ҳам аз инқилобчиёни худ раҳо ёбад ва ҳам дами инқилобчиёни маҳаллиро паст занад. Дар асар ин масъала аз забони қаҳрамон равшан инъикос ёфтааст: «-Якчанд нафар ҷадидон, эронӣ, яҳудиён ва баъзе бединони дигар амирро танг карда аз ҷонаш безор карданд, ӯ ҳам бо машварати консули рус, ки одами муътамади подшоҳи бекоршудаи Россия Николай аст, барои фиреб додани ҳурриятталабон як фармон баровард» [2, с. 151]. Бояд гуфт, ки чи тавре ки аз тарҷумаи ҳоли устод Айнӣ ва асарҳои дигараш медонем, худи ӯ ба фармони мазкури амир дар бораи ислоҳот бовар накарда, ба намоиши шукрона набаромад, бо вучуди ин, ӯро низ дар он рӯз аз ҳуҷраи мадраса бароварда, зада-зада ба арки амир бурданд ва ҷазои саҳт доданд. Аз забони яке аз иғвогарон омадааст: «-Эй бародарони мусулмон! - мегуфт, - барои нигоҳдории дини ислом ба ғазо ҳозир шавед. Ҷадидони муртад бо кофирони дигар ҳамроҳ шуда, меҳроҳанд, ки ҳуррият кунанд» [2, с. 152-153].

Чунин ҳодисаҳо имрӯз ҳам дар бисёр ғушаҳои дунё ба амал меоянд. Ин аст, ки нависанда аз забони қаҳрамон ҳушдор медиҳад, ки ба гапи ҳар кас бовар накунад ва худро ба бало гирифтор накунад: «Ба Регистон рафта будам, ки пештарини он касоне, ки

пагоҳонӣ дар зерӣ ялави хуррияталабон «зинда бод хуррият!» гуфта меомаданд, холо дар ин ҷо ба гарданашон фӯта андохта «во шариато!» гуфта гаштаанд» [2, с. 159]. Вобаста ба ин аҳамияти сиёсӣ ва иҷтимоии асари «Ҷаллодони Бухоро» имрӯз, бо гузашти як аср ҳам кам нашудааст. Зеро машинае, ки дар бораи он қаҳрамонони асар муҳокима ба миён мегузоранд, ҳамон машинаи давлатҳои мустабда аст, ки аз болои фуқарои худ зулм мекунанд. Аз ин рӯ, асар бо сатрхое ҷамъбаст мегардад, ки маънии сиёсӣ ва дар ояндаи наздик барбод рафтани ҳукумати амириро доранд. Сюжети асар маҳз заминаҳои бавҷудии ин дигаргунии сиёсиро ифода кардааст: «-Дар ин миён ин қадар «во, шариато! во, дино!...» - гӯйиҳо барои ба ин машина оташ дода ўро тафсондан аст, - гуфта Рӯзӣ-сарносии сухани Ҳамро-ғавбозро пурра кард.

-Дуруст! - гуфта Ҳамроҳ-ғавбоз сухани Рӯзӣ-сарносиро тасдиқ кард ва илова намуд:

-Лекин агар авҳол ҳамин тавр рафтан гирад, бояд ин машинаро саломат нигоҳ доштан мумкин нашавад, фардо бояд ин машина худ аз худ вайрон шуда равад, - гуфт» [2, с. 182].

Ҳамин тавр, повести «Ҷаллодони Бухоро» баробари нахустин асари бадеии устод Айнӣ будан аз хусусияти барҷастаи публитсистикаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ бархӯрдор аст. Онро асосан аз андешаронии қаҳрамонони асар, ки гурӯҳи ҷаллодони амир мебошанд, пай бурдан мумкин аст. Нависанда бо мақсади боварибахш тасвир намудани воқеаҳои андешаҳои мазкурро аз забони қаҳрамонон – шохидони воқеа овардааст. Ҷӣ тавре мушоҳида кардем, баробари ин, «Ҷаллодони Бухоро» асари писандидаи бадеӣ аст, ки ин, пеш аз ҳама, аз идомаи анъанаи дostonсароии халқӣ тоҷик иборат аст. Бо вучуди ҳамаи ин, мутаассифона, оид ба аҳамияти сиёсии асари мазкур дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқотҳо анҷом дода нашудаанд.

Муқарриз: Гулов С. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев, М. Таджикская публицистика и национальная идентичность / М. Абдуллаев. – Душанбе, 2014. – 309 с.
2. Айнӣ, С. Куллийет. Ҷилди I / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 346 с.
3. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. – 672 с.
4. Муродов, М. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи ҳаҷви публитсистӣ дар матбуоти даврии тоҷик / М. Муродов. – Душанбе: Сино. - 2007. – 144 с.
5. Муродӣ, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ / М. Муродӣ. – Душанбе: Ирфон, – 2014. – 256 с.
6. Раҳмон, Эмомалӣ. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёни кишвар / Эмомалӣ Раҳмон // Омӯзгор, 2001. – 20 март.
7. Ҳошим, Р. Сухан аз устодон ва дӯстон / Р. Ҳошим. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 270 с.
8. Ҳошим, Р. Солҳо ва саҳифаҳо: Мақола ва ёддоштҳо / Р. Ҳошим. – Душанбе: Адиб, 1988. – 320 с.
9. «Шуълаи инқилоб» (солҳои 1919-1921).
10. Шакурӣ, М. Равшангари бузург / М. Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
11. Шакурӣ, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006. – 456 с.
12. Шакурӣ, М. Хуросон аст ин ҷо: маънавият, забон ва эҳёи миллии тоҷикон / М. Шакурӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 576 с.
13. Шакурӣ, М. Сарнавишти форсии тоҷикии Фарорӯд дар садаи бист / М. Шакурӣ. – Душанбе: Адиб, 2003, – 340 с.
14. Шухрати ҷаҳонии Айнӣ / мураттибон Маниёзов А., Белан В., Юсупов К. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 128 с.
15. Ҷашномаи Айнӣ: Ҷилди XI. – Душанбе: Дониш, 2010. – 139 с.
16. Якубов, Ю. Шиноҳи тоҷикон / Ю. Якубов // Тоҷикон дар қаламрави Ориёно / мураттиб Шукрзода М. – Душанбе: Деваштич, 2009. – С. 66-139.

ЗАМИНАҲОИ ПУБЛИТСИСТИКАИ СИЁСИИ УСТОД АЙНӢ

(дар заминаи маводи маҷаллаи «Шуълаи инқилоб» ва повести «Ҷаллодони Бухоро»)

Ба андешаи муаллифи мақола нақши шахсиятҳои адабӣ дар рушди давлатдориву давлатсозӣ бузург мебошад. Таҳлилҳои амиқи ҷомеашиносону сиёсатшиносон собит намудааст, ки шахсиятҳои таърихӣ дар пешрафту шуқуфои кишвар хизматҳои шоёнӣ таърихӣ кардаанд. Устод Садриддин Айнӣ аз ҷумлаи ҳамин гуна адибону публитсистон ҳаст, ки бо эҷоди асарҳои арзишманд ба рушди инкишофи забону адабиёт ва публитсистикаи тоҷик саҳми босазо гузоштааст ва аз бузургтарин шахсиятҳои таърихист, ки дар вазъияти бисёр мушкилу ҳассос тавонист барои муаррифӣ ва исботи мавҷудияти воқеии миллати тоҷик хизмати босазо намояд. Устод Садриддин Айнӣ, адиб, олим, асосгузори адабиёти навини тоҷик ва аввалин Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Асарҳои офаридааш ба монанди «Таърихи амирони манғитияи Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Доҳунда», «Ғулмон», «Марги судхӯр», «Ёддоштҳо» ва ғайра, ки бо зиёда аз 30 забони хориҷӣ нашр шудаанд, ба адиб шухрати ҷаҳонӣ бахшидаанд. Устод Садриддин Айнӣ дар адабиёт, пеш аз ҳама, чун насрнавис машҳур гаштааст. Дар назм ва публитсистика низ хизматҳои устод беназир аст. Пас аз Инқилоби Октябр аз охири соли 1919 ба фаъолияти эҷодии устод Айнӣ шакли нави наср - публитсистика ва публитсистикаи сиёсӣ илова шуд. Дар мавриди сабаб ва заминаҳои ба публитсистика рӯй овардани устод Айнӣ, умуман, ҷой ва нақши публитсистика дар эҷодиёти мавсуф муҳаққиқони тоҷик, пеш аз ҳама, М. Шакурӣ, Х. Асозода, И. Усмонов, М. Имомзода, А. Маҳмадаминов, М. Муродов, М. Абдуллозода, А. Азимов ва дигарон андешаҳои ҷолиб баён кардаанд. Дар ин мақола тасмим гирифта шудааст, ки баъзе хусусиятҳои эҷодиёти ин давраинаи устодро, ки

заминае барои гузаштан ба публитсистикаи шудаанд, мавриди назар қарор дода шавад. Мақолаи мазкур кӯшиши нахустин дар самти мавриди паҷуҳиш қарор додани ҷанбаи назариявӣ ва амалии публитсистикаи сиёсӣ дар асоси асарҳои устод Айни мебошад. Ин мақола “Заминаҳои публитсистикаи сиёсии устод Айни” ном дошта, дар асоси маводи маҷаллаи “Шуълаи инқилоб” ва повести “Ҷаллодони Бухоро” таҳияи шуда, бо истифода аз нигоштаҳои устод Айни ва асарҳои илмии назариявӣ публитсистикаи сиёсии осори устод Айни мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: сиёсат, публитсистика, ҳувиёт, тоҷик, Айни, Шуълаи инқилоб, ҷаллодон, ҳувиёти миллий, худшиносӣ, эҷод, наср, назм, очерк, ҳикоя, қисса.

ОСНОВЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ С.АЙНИ

(по материалам журнала «Пламя революции» и повести «Палачи Бухары»)

Велика роль литературных деятелей в развитии государственности и государственном строительстве. Углубленный анализ социологов и политологов доказал, что исторические деятели внесли значительный исторический вклад в прогресс и процветание страны. Садриддин Аини является одним из таких писателей и публицистов, который, создавая ценные произведения, внес ценный вклад в развитие таджикского языка, литературы и журналистики, и является одним из величайших исторических деятелей, который в очень сложной и щекотливой ситуации, смог представить и доказать реальное существование таджикской нации. Садриддин Аини, писатель, ученый, основоположник современной таджикской литературы и первый президент Академии наук Республики Таджикистан. Его произведения, такие как «Тарихи амирони мангитияи Бухоро», «Тарихи инқилоби фикри дар Бухоро», «Намунаи адабиёти тоҷик», «Дохунда», «Гуломон», «Марги судхур», «Ёддоштҳо» и др., написанные более чем на 30 языках, изданные за границей, принесли писателю мировую известность. Садриддин Аини прославился в литературе прежде всего как прозаик. Услуги мастера также уникальны в поэзии и публицистике. После Октябрьской революции, с конца 1919 года, к творческой деятельности Айни прибавилась новая форма прозы - публицистика и политическая публицистика. Что касается причин и оснований обращения Айни к публицистике, в целом места и роли публицистики в творчестве таджикских исследователей, в первую очередь, М. Шакури, Х. Асозода, И. Усманов, М. Имамзода, А. Махмадаминов, М. Мурадов, М. Абдуллозода, А. Азимов и другие высказали интересные мысли. В данной статье было решено обсудить некоторые особенности исследовательского творчества этого периода, ставшие основой для перехода в публицистику. Данная статья является первой попыткой исследования теоретических и практических аспектов политической журналистики на основе произведений Айни. Данная статья называется «Предыстория политической публицистики Айни» и разработана по материалам журнала «Пламя революции» и рассказа «Палачи Бухары», с использованием взглядов Айни и теоретических научных политических трудов и изучалась журналистика произведений Айни.

Ключевые слова: политика, публицистика, идентичность, таджик, Айни, Пламя революции, палачи, национальная идентичность, самосознание, творчество, проза, поэзия, эссе, рассказ, новелла.

FUNDAMENTALS OF POLITICAL PUBLISHING S.AINI

(based on materials from the magazine “Flame of Revolution” and the story “Executioners of Bukhara”)

The role of literary figures in the development of statehood and state building is great. An in-depth analysis of sociologists and political scientists has proved that historical figures have made a significant historical contribution to the progress and prosperity of the country. Sadriddin Aini is one of such writers and publicists who, by creating valuable works, made a valuable contribution to the development of the Tajik language, literature and journalism, and is one of the greatest historical figures who, in a very difficult and delicate situation, was able to present and prove the real existence of Tajik nation. Sadriddin Aini, writer, scientist, founder of modern Tajik literature and the first president of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. His works, such as “Tarihi amironi mangitiyai Bukhoro”, “Tarihi inkilobi fikri dar Bukhoro”, “Namunai adabiyoti tojik”, “Dokhunda”, “Gulomon”, “Margi sudkhur”, “Yoddoshkho” and others, written in more than 30 languages published abroad brought the writer worldwide fame. Sadriddin Aini became famous in literature primarily as a prose writer. The master's services are also unique in poetry and journalism. After the October Revolution, from the end of 1919, a new form of prose was added to Aini's creative activity - journalism and political journalism. As for the reasons and grounds for Aini's appeal to journalism, in general, the place and role of journalism in the work of Tajik researchers, first of all, M. Shakuri, H. Asozoda, I. Usmanov, M. Imamzoda, A. Makhmadaminov, M. Muradov, M. Abdullozoda, A. Azimov and others expressed interesting ideas. In this article, it was decided to discuss some features of the research and development work of this period, which became the basis for the transition to journalism. This article is the first attempt to study the theoretical and practical aspects of political journalism based on the works of Aini. This article is called “Prehistory of Aini's political journalism” and was developed based on the materials of the journal “Flame of Revolution” and the story “Executioners of Bukhara”, using the views of Aini and theoretical scientific works, political journalism of Aini's works was studied.

Key words: politics, journalism, identity, Tajik, Aini, Flame of revolution, executioners, national identity, self-awareness, creativity, prose, poetry, essay, story, short story.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Эҳсон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, омӯзгор, кафедраи журналистикаи байналхалқӣ, факултети журналистика. Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: ehson.89@mail.ru. Тел.: (+992) 946-40-40-40

Сведения об авторе: Сафарзода Эҳсон - Таджикский национальный университет, преподаватель, кафедра международной журналистики, факультет журналистика. Адрес: 734025, Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: ehson.89@mail.ru. Тел.: (+992) 946-40-40-40

Information about the author: Safarzoda Ehsan - Tajik National University, lecturer at the department of international journalism of the faculty of journalism. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: ehson.89@mail.ru. Phone: (+992) 946-40-40-40

НАҚШИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИМИЧИ МУСБАТИ ДАВЛАТ

Сухробӣ Мирзоалӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар зери мафҳуми «симои давлат» маъмулан маҷмуи хусусиятҳои ба ҳам алоқаманди низоми ташаккулёфтаи давлатро (иқтисодӣ, ҷуғрофӣ, миллий, демографӣ ва ғ.), ки асоси обрӯи кишварро дар шуури ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян мекунанд, дар назар дошта мешавад. Симои давлат ин тасаввуроти намоёндагони дигар давлатҳо ва халқҳо нисбат ба кишваре аст ва чунин образ дар шуури онҳо дар зери таъсири омилҳои гуногун: таърихи пайдоиш ва ташаккули давлат ва миллат, вазъияти ҷаҳон, инчунин стереотипҳо ва маводи тавассути воситаҳои ахбори омма паҳнгаршта ташаккул меёбад.

Аз замони пайдоиши матбуот дар ташаккули имиҷи кишвар журналистика нақши ҳалкунанда мебозад ва истифода аз имкониятҳои ВАО дар ин самт ба яке аз ҷузъҳои фаъолияти байналмилалӣ давлатҳо мубаддал гарштааст. Аз ин лиҳоз, на танҳо “симо”, балки «имиҷи расонавии кишвар» мафҳуми муҳим буда, он аз “маҷмуи ғояҳои эҳсосии дар асоси иттилооти аз ВАО гирифташуда” [4] иборат аст.

ВАО дар ҷаҳони муосир на танҳо манбаи асосии иттилоот, балки роҳи асосии таъсиррасонӣ низ мебошад, ки ба шарофати он ВАО имкониятҳои истисноии ташаккул ва танзими афкори ҷомеаро доранд ва ба шуури тамоми ҷамъият таъсири пурзӯри психологӣ мерасонанд. Абдучабборов Маъруф, корманди Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин назар аст, ки дар ягон марҳилаи ташаккулёбии давлат ба мисли имрӯза нақши иттилоот ҳамчун воситаи амалинамоии сиёсати хориҷии давлат то ба ин андоза зиёд, муҳим ва ҳалкунанда набуд. Агар дар замони гузашта иқтидори ҳарбӣ, сармоя, захираҳои иқтисодӣ муайянкунандаи нуфузу эътибори давлат дар сиёсати байналхалқӣ буданд, пас ҳоло ба онҳо “воситаҳои навини иттилоотӣ иртиботӣ зам шуданд, ки акнун бидуни истифодаи онҳо сиёсатгузориҳои дурусти дохилӣ ва хориҷӣ байналмилалӣ кишварҳои ҷаҳон аз имкони воқеӣ берун мебошад” [1].

Маъракаи иттилоотӣ, ки пайвасти идома доранд, ба раванди ташаккули симои расонаии давлат таъсири бузург мерасонанд. «Маъракаи иттилоотӣ» як амали мураккаби пешакӣ ба нақша гирифташуда ва ҳамроҳангшуда дар соҳаи алоқаи ВАО тибқи барномаи мушаххас, яъне нақшавӣ мебошад. Маъракаи иттилоотӣ мақсаду вазифаҳои муайян, ҷараёни иттилооти тавассути воситаҳо ва каналҳои гуногун иттилоот паҳншаванда буда, вазифаи асосии он дар саросари ҷаҳон фароҳамсозии раванди ташаккули афкори мусоиди ҷамъиятӣ мебошад. Маъракаи умумиҷаҳонии иттилоотӣ ба ташаккули афкори ҷамъиятии ҷомеаи байналмилалӣ нигаронида шудаанд, ки чунин категорияро ҳамчун симои давлати хориҷӣ эътироф менамоянд. Яке аз механизмҳои кории маъракаи иттилоотӣ, ки ба ташаккули имиҷи давлат таъсир мерасонад, интишори мавод тавассути шабакаҳои телевизионии байналмилалӣ мебошад, ки дар миёни онҳо, албатта, Си-Эн-Эн мавқеи пешсафиро ишғол мекунанд.

Чжу Сяотун, А.В. Давидова дар баробари дигар муҳаққиқон чунин мешуморанд, ки воситаҳои ахбори оммаи байналхалқӣ ба ташаккули обрӯи ҷаҳонии мамлакат таъсири калон мерасонанд [26]. Иттилооти нодуруст ё манфӣ дар хусуси давлат, ки дар сатҳи байналмилалӣ паҳн мешавад, на танҳо боиси поймол шудани симои миллий гаршта метавонад, балки боиси нофаҳмиҳо дар байни кишварҳо ва ҳатто ихтилофоти байни онҳо мегардад. Азбаски афкори ҷомеаи ҷаҳонӣ ба омили муҳимми муносибатҳои байналмилалӣ табдил ёфтааст, нақши имконоти ВАО дар сиёсат босуръат меафзояд [6].

Дар баробари ин, инкишофи техника ва технологияи коммуникатсионӣ, ВАО низ рушд намудааст. “Воситаҳои ахбори оммаи муосир унсурҳои асосии сиёсат буда, вазифаи имиҷсозиро иҷро мекунанд” [11]. Воситаҳои ахбори оммаи байналмилалӣ, воқеан ҳам, симои байналхалқӣ ҳар як кишвари ҷаҳонро созмон медиҳанд. Симои кишвар новобаста аз он ки мусбат ва ё манфӣ аст, метавонад ба муносибатҳои байни давлатҳо ва ба сиёсати хориҷӣ як кишвари алоҳида таъсири ҷиддӣ расонад.

Аз ин рӯ, дар журналистикаи байналхалқӣ ба нашри иттилоот дар сатҳи байналмилалӣ ҳамчун яке аз омилҳои ташаккули имичи кишвар, инчунин таъсиргузори дар бунёди муносибатҳои байналмилалӣ таваҷҷуҳи хосса дода мешавад.

Дар журналистикаи байналхалқӣ симои миллии давлатҳо тавассути интишори иттилоот, яъне тавассути маҷмуи ахборе, ки дар расонаҳои байналхалқӣ ва расонаҳои кишварҳо паҳн мегарданд, ташаккул меёбад. Обрӯи давлат ҳатто дар соҳаи фарҳанг ва фароғат низ аз расонаҳои байналхалқӣ вобастагӣ дорад, зеро дар бунёди имичи мусбат онҳо нақши ҳалқунанда доранд. Бар асоси таҳқиқотҳо имичи давлат дар чараёни хабарҳои байналхалқӣ метавонад якҷониба ва ё ғаразнок созон дода шавад. Чунин ақида вучуд дорад, ки дар ҳоли ҳозир симои давлатҳои рӯ ба инкишоф дар расонаҳои байналхалқии давлатҳои пешрафта хеле таҳриф шудааст. Мусаллам аст, ки ин гуна симои «нодуруст»-и кишвар дар муносибатҳои байналхалқии он таъсири манфӣ мерасонад. Аз ин лиҳоз, давлатҳое, ки дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи заифро ишғол мекунанд, ба ташаккули симои мусбати кишвари худ бештар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, аз шеваи ташаккули он дар фазои иттилоотии байналхалқӣ изҳори норозигӣ мекунанд. Воситаҳои ахбори оммаи байналхалқӣ, ки аксаран ба давлатҳои пешрафта ва ё шахрвандони сарватманди онҳо тааллуқ доранд, на ҳамеша ахборро дар бораи кишварҳои рӯ ба тараққӣ дуруст пешкаш мекунанд, ба шури мардум ва андешаҳои онҳо дар бораи ин кишварҳо то андозае таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ин масъала муҳаққиқи рус Дмитрий Беляев ба ин назар аст, ки ҳангоми инъикоси ҳодисаҳои доғи байналхалқӣ ВАО-и Ғарб хеле кам аз воқеият ҳарф мезананд [13, с.267].

Теъдоди навигарҳои мусбат дар гардиши умумии ахбор ниҳоят ночиз аст ва он боиси ба вучуд омадани симои нодурусти кишваре мегардад, ки ба воқеият мувофиқат намекунад ва чунин ҳолат ба бунёди муносибатҳои байналхалқӣ дар асоси принципи шарикӣ мусоидат наменаояд.

Симои мусбати миллии дар муносибатҳои байнидавлатӣ ҳамеша нақши бузург дошта, ба мубодилаи афкори байни ҳукуматҳо, созонҳои байналхалқӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ таъсир мерасонад. Мутаносибан, имичи манфӣ метавонад боиси дарки манфӣ дар бораи ин ё он кишвар гардад ва баъзан ҳатто боиси барангехтани низоъҳои байналмилалӣ гардидан аз эҳтимол дур нест, зеро дар асри XXI авзои олам хеле ҳассос ва суботи ҷаҳонӣ хеле нозук гардидааст. Хамин тариқ, “симои кишвар дар муносибатҳои байналхалқӣ ниҳоят муҳим аст” [26].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳарчанд соли 1991 ҳамчун давлати соҳибистиклол арзи ҳастӣ карда бошад ҳам, дар ҷумҳурӣ талошҳо барои офариниши симои кишвар соли 1999 оғоз шуданд. Дар он вақт ҳукумати кишвар як нусхаи пурраи шумораи маҷаллаи маъруфи “Огонёк”-ро, ки ба Тоҷикистон бахшида шудааст, харидорӣ кард. Чунин кӯшиш баъдан дар расонаҳои Аврупо ва Амрико низ сурат гирифтанд. Соли 2012 Сафорати Тоҷикистон дар ИМА бо шабакаи ABC 7, News Channel 8 USA барои тарғиби минбаъдаи обрӯи кишвар дар хориҷи кишвар шартнома ба имзо расонида буд. Бар асоси ин тавофуқ, соати 6:43 дақиқаи 3 декабри соли 2012 (бо вақти Вашингтон) навори таблиғотӣ дар бораи Тоҷикистон намоиш дода шуд. Навори мазкур то 21-уми декабри соли 2012 дар барномаҳои хабарии ин шабака ҳамаҷуз ба муддати 30 сония (дар маҷмӯъ 90 маротиба) ба тамошбинони амрикоӣ паҳш карда шуд. Соли 2011 таҳти сарпарастии ширкати давлатии ТАЛКО дар остонаи таҷлили 20-умин солгарди истиқлоли ҷумҳурӣ ба хоҳири ошноии бештари ҷаҳонӣён бо Тоҷикистон наворҳои таблиғотӣ дар бораи ҷумҳурӣ аз тариқи шабакаи телевизионии Евронюс паҳш гардиданд. Аз 25 август то 9 сентябр ҳамаҷуз дар шабакаи телевизионии Euronews наворҳо дар ҳаҷми 30 сония паҳш мешуданд. Бино бар иттилои расонаҳо арзиши ин тарҳ беш аз 120 ҳазор евроро ташкил додааст. Дар идомаи ин раванд сафоратхонаҳои Тоҷикистон дар расонаҳои кишварҳои мизбон нашри матолиби таблиғотӣ доир ба Тоҷикистонро ба роҳ монданд. Дар Тоҷикистон шурӯъ аз соли 2012 то ба имрӯз дар сатҳи давлатӣ барои муаррифии ҷумҳурӣ ҳамчун як кишвари барои сайёҳӣ мусоид талошҳои зиёде ба ҳарч дода шудааст. Ҳадаф аз эълони соли 2018 Соли рушди сайёҳӣ ва таъсиси Кумитаи рушди сайёҳӣ маҳз ба рушди сайёҳӣ ва баланд бардоштани имичи кишвар равона гардида буд. Сафоратхонаҳои Тоҷикистон низ барои муаррифии ҷумҳурӣ ба унвони як кишвари сайёҳӣ ва рушди ин соҳа талошҳои зиёде кардаанд. Ба андешаи Иршод Сулаймонӣ “ин кӯшишҳо баъзе натиҷаҳои мусбат бахшиданд” [8].

Имрӯзо ба чунин масъалаҳо, монанди назорати давлатӣ аз болои афкори ҷамъиятӣ дар бораи мамлакатҳои дигар бештар диққат дода мешавад. Давлатҳои абарқудрат ба хоҳири муайян намудани имичи кишвари худ ва ё рақибон дар хориҷа тавассути баргузори назарпурсиҳо афкори ҷамъиятиро меомӯзанд ва вобаста ба он фаъолияти расонаҳои байналхалқии худро роҳандозӣ менамоянд. Аз ин усул бештар ИМА қорбаст намуда, ба офариниши симои манфии Россия барои аудиторияи Осиёи Марказӣ даҳсолаҳо талош дорад ва маблағгузорию дар ин самт бештар намудааст.

Воситаҳои ахбори омма ҷузъи ҷудонашавандаи фарҳанги Ғарб ва Амрико мебошанд. Дар асри XX маҳз ҷангҳои иттилоотӣ яке аз омилҳои муайянкунандаи бархӯрди идеологияҳои коммунистӣ ва ғарбӣ гардид [11].

Муносибатҳои ИМА ва Чин пас аз ҳамлаи нерӯҳои НАТО ба сафорати Чин дар Белград дар ҷараёни ҷанги Югославия, ки боиси марги се нафар ва захмӣ шудани бисту ҳафт шаҳрванди Чин гардид, якбора бад гардида буд. Моҷаро бо пардохти ҷубронпулӣ 4,5 миллион доллар аз ҷониби ИМА ба оилаҳои ҳалокшудагон, захмиёни ҳодиса ва 28 миллион доллар барои сафоратхона ва пардохти 2,87 миллион доллар аз ҷониби Чин барои таҳриби бинои сафорати ИМА дар Чин ҳал гардид. Вобаста ба рушду муносибатҳои давлатҳо ва ё коҳиш ёфтани ҳамкориҳои байнидавлатӣ симои давлат метавонад иваз гардад. Масалан, дар солҳои 90-уми қарни гузашта пастиву баландиҳо дар рушди равобити Иёлоти Муттаҳида ва Чин боиси он шуд, ки имичи Чин дар расонаҳои амрикоӣ аз “пайрави режими коммунистии шуравӣ” ба “шарики бозғатимоди стратегӣ” тағйир ёбад [9]. Аммо чунин вазъият доимо яқсон намемонад ва дар зерин таъсири равандиҳои муносири сиёсати ҷаҳонӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ ва ё ғон бархӯрд миёни давлатҳо метавонад боз ба марҳилаи зиддият баргардад. Ҳар як раванд новобаста аз он ки дар сатҳи миллӣ ё байналхалқӣ ҷараён мегирад, метавонад ба рушд ва коҳишёбии муносибатҳои кишварҳо таъсиргузор бошад. Иваз гаштани роҳбарон дар кишварҳо, рақобат бо дигар давлатҳо, эҳтиёҷ ба захираҳо ва дигар омилҳо дар ивазнамоии сиёсати хориҷӣ бетаъсир намемонанд. Таҳлили чунин ҳолат дар мисоли равобити Чин ва ИМА маълум намуд, ки пас аз ҳодисаи ҳамла ба сафорати Чин дар Югославия муносибатҳои Чин ва ИМА бо гузашти замон беҳтар гаштанд, вале вобаста ба мавқеи ИМА дар масъалаи ҷазираи Тайван ва ҷорӣ намудани таҳримҳо нисбати Чин дубора ҳолати сардӣ дар равобити ин кишварҳо ба миён омад. Аз ҷумла, дар сомонии намоёндагии Чин дар Иттиҳоди Аврупо қайд намуданд: “онеро, ки сафоратхонаи моро дар Югославия бомбарон намуд, фаромӯш намекунем” [10]. Аз ин ҷо бармеояд, ки бо раҳна шудани муносибатҳо миёни кишварҳо “захмҳои қуҳна боз ҳуншор” (-С.М.) мегарданд.

Рушди иқтисод ва қомёбиҳои давлат дар соҳаҳои гуногун низ дар баланд гаштани мақоми байналхалқии он мусоидат қарда метавонад. Масалан, дар асри XXI пас аз беҳбудии назаррасии қудрати миллии Чин симои он ба самти беҳтар тағйир ёфт. Зеро маҳсулоти ҷинӣ бо арзиши нисбатан дастрас ба тамоми олам паҳн гардида, мутахассисони ҷинӣ бо қордонии худ ҳамаро дар ҳайрат гузоштанд.

Таъмин намудани амнияти иттилоотии давлат дар ҷаҳони муосир яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, дар радиҳои дигар ҷузъҳои амнияти давлатӣ ба аҳаммияти маҳсус эҳтиёҷ дорад. Авзои байналмилалӣ аз ибтидои соли 2022 инҷониб пуртазод гардида, бархӯрди манфиатҳо миёни кишварҳо бештар гашта, муносибатҳои геополитикӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ қоҳиш ёфт. Бархӯрдҳои субъектҳои муносибатҳои байналхалқӣ авҷ гирифта, муқоризаҳои иттилоотӣ вусъат ёфтанд ва дар чунин шароит кишварҳои рӯ ба инкишоф зарур меояд, ки ба масъалаи амнияти иттилоотии худ таваҷҷуҳи бештар намоёнд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қоробари дигар давлатҳо аз мушқилоти мақкур дар амон нест ва қорои муаррифӣ, ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар арсаи байналхалқӣ ва густариши робитаҳо бо қомеаи ҷаҳонӣ бояд ба ташаққули имичи худ беш аз пеш таваҷҷуҳ намоёнд. Масъалаи мақкур дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти олии Тоҷикистон қарор дорад: “Мусоидат ба эҷоди симои мусбати Тоҷикистон дар хориҷа қорои Вазорати қорҳои хориҷӣ ва намоёндагиҳои дипломатии давлати мо дар хориҷа яке аз масъалаҳои марказӣ мебошад. Қорои Тоҷикистон масъалаи ҳифзи мартабаву манзалат, обрӯю эътибор ва шарикии бозғатимод дар мадди аввал қарор дорад” [22].

Муҳаққикон Оқилова М., Эшонова С. амнияти иттилоотиро «ифодагари ҳимояи имиджи сиёсии давлат» [19] меқонанд. Дуруст аст, ки таваҷҷути паҳши иттилоот дар ҳусуси

пешрафтҳои давлат ба ҷомеаи ҷаҳонӣ раванди ҳамкориҳо бо дигар давлатҳо беҳтар гардида, симои мусбати давлат дар зехни аҳли сайёраи Замин тақвият меёбад.

Илова бар фаъолияти ВАО-и миллӣ ва байналхалқӣ дар самти муаррифии фарҳангу арзишҳои миллатҳо саҳми сафоратхонаҳо ва марказҳои фарҳангии давлатҳо дар дигар кишварҳо кам нест. Истифода аз имкониятҳои ВАО дар соҳаи сиёсати хориҷии кишварҳо ба пайдоиши мафҳуми «дипломатияи иттилоотӣ» замина гузошт. Сафоратхонаҳо ва намоёндагҳои дипломатӣ дар баробари мусоидат намудан дар тадбиқи созишномаҳои байнидавлатӣ ҳамзамон ба густариши робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ, фарҳангӣ, иҷтимоӣ миёни кишварҳо мусоидат намуда, дар муаррифии давлати худ пешсафанд. Эҷоди симои мусбати давлати худ дар хориҷа ба яке аз вазифаҳои доимии Вазорати қорҳои хориҷии давлатҳо ва намоёндагҳои дипломатии он табдил ёфта, вобаста ба ташаккули техника ва технологияи коммуникатсионӣ гуногуннавъ ва серсоҳа гардидааст. Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ниҳодҳои зертобегии он дар хориҷа низ ҷиҳати баланд бурдани имиджи Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ аз дипломатияи иттилоотӣ бештар истифода менамояд. Эҷоди симои мусбати Тоҷикистон дар хориҷа ба ташаккули афкори нек мусоидат намуда, дар шинохти Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускор ва башардӯст мадад менамояд. Зимни таҳқиқ муайян намудем, ки дар амалисозии дипломатияи иттилоотӣ таҳаввулот ба миён омадааст. Агар қаблан субъектҳои муносибатҳои байналхалқӣ бо мақсади имиджсозии кишварҳо аксаран аз ВАО-и хориҷӣ ва байналхалқӣ истифода менамуданд, ҳоло бошад бештар ба шабакаҳои иҷтимоӣ ва имкониятҳои технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ таъя карда, усулҳо ва форматҳои нави таъсиррасонӣ ба шуури аудиторияро қорбасти менамоянд. Истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ, ба мисли «facebook», «twitter», «instagram», «youtube», «вконтакт» дар инкишофи равобити дипломатии кишварҳо бештар гардидааст. Муҳақиқон Оқилова М., Эшонова С. пешниҳод доранд, ки: "...дар ҳар як кишвар вобаста ба маъруфияти шабакаи иҷтимоӣ саруқор гирифтани лозим аст" [19].

Истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ва интернет дар самти муносибатҳои байналхалқӣ ба пайдоиши мафҳумҳои "дипломатияи интернетӣ", "дипломатияи рақамӣ", "дипломатияи шабакавӣ", "дипломатияи электронӣ", "онлайн-дипломатия", "веб-дипломатия", "Твитплотия", «Facebook-дипломатия», «YouTube-дипломатия», "зумплотия" мусоидат намуд. Абдучабборов Маъруф, қорманди Раёсати таҳлил ва ояндабинии сиёсати дохилии МТС назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ин падида ро на ҳамчун ивазқунандаи дипломатияи анъанавӣ, балки ҳамчун "усули фосилавии дипломатия" ва "дипломатияи иттилоотӣ" [1] қабул дорад.

Дар баробари истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ҳамчун усули иртибот бо ҳамкасбони худ сафирон ва қормандони намоёндагҳои дипломатӣ ва консулии Тоҷикистон саҳифаҳои расмиро дар платформаҳои гуногун таъсис дода, дар баробари инъикоси фаъолияти худ, инчунин ба муаррифии ҷумҳурий дар арсаи байналхалқӣ талош доранд. Зимни таҳқиқ маълум гардид, ки намоёндагҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хориҷ ҷиҳати муаррифии ҷумҳурий ва густариши робитаҳо бо ташкил қардани рӯзҳои фарҳангӣ ва таҷлили ҷашну маросимҳои миллӣ симои мусбати Тоҷикистонро таҳким мебахшанд. Намоёндагҳои дипломатии Тоҷикистон ҷиҳати муаррифии имконоти иҷтимоиву иқтисодӣ, фазои мусоиди сармоягузориву ҷалби сайёҳон аз сомонаву шабакаи иҷтимоӣ истифода менамоянд.

Дар самти таҳкими симои мусбати Тоҷикистон илова бар қорабиниҳои Вазорати қорҳои хориҷӣ ва ниҳодҳои зертобегии он дар дохили ҷумҳурий низ маърақаҳои иттилоотӣ аз қониби вазоратҳо, муассисаҳои давлатию хусусӣ ва соҳибқорон роҳандозӣ меқарданд. Ташкили сафарҳои журналистони байналхалқӣ ва хориҷӣ, мусоидат намудан дар нашри филмҳо, таҳияи наворҳои таблиғотӣ ва сабти барномаҳои гуногун аз гӯшаҳои сайёҳии кишвар аз ҷумлаи маъмултарин иқдомҳо мебошанд. Масалан, санаи 23-28 апрел бо ташаббуси Қумитаи рушди сайёҳии назди Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳамқорӣ бо ширкати истеҳсолии оби "Сиёма" ҳайати эҷодии барномаи маъруфи шабакаи телевизиони «НТВ»—и Федератсияи Русия «Поедем, поедим!» ба Тоҷикистон омада, бо имконоти сайёҳии минтақаҳои ҷумҳурий аз наздик шинос шуда, тарзи омода намудани таомҳои миллиро ба навор гирифт.

“Маҳз бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли равон Кумитаи рушди сайёҳӣ якҷанд шабакаи бонуфузи иттилоотии ҷаҳонӣ, аз қабили “НТВ” ва “Моя планета”-и Федератсияи Русия, “BBC World News” ва “National Geographic”-ро ҷалб намуд, ки дар ин замина табиати нотақдор, мероси бойи таърихӣ фарҳангии мамлакатамон ба навор гирифта шуда, табиғи ташвиқ мегардад” [18].

Дар шабакаи телевизиони «НТВ» барномаи «Поедем, поедим!» лоиҳаи маърифатӣ - табиғотӣ аст, ки дар ҳудуди Федератсияи Русия ва кишварҳои дигари ҷаҳон паҳш мегардад. Бояд қайд кард, ки тавассути барнома асосан фарҳангу тамаддун ва минтақаҳои сайёҳии кишварҳои дунё муаррифӣ мегардад ва ҳаёти эҷодии барномаи мазкур маротибаи сеюм дар бораи Тоҷикистон барнома омода менамоянд.

Ҳамкориҳо бо телевизионҳои байналхалқӣ ҷиҳати беҳтар намудани симои Тоҷикистон дар ҳоли густариш аст, зеро дар моҳҳои май-июни соли ҷорӣ сабти барномаи телевизионии “Магия вкуса” тариқи шабакаи “Моя планета”-и Федератсияи Русия ва сабти видеороликҳои тарғиботӣ бо хронометражи 15, 30 ва 120 сония тариқи шабакаи ҷаҳонии “BBC World News”, инчунин таҳияи филми мустанад оид ба имконоти сайёҳӣ тариқи шабакаи ҷаҳонии “National Geographic” ба нақша гирифта шудааст.

Муаррифии иқтидори сайёҳии Тоҷикистон аз ҷониби масъулон дар чорабиниҳои байналхалқӣ ба ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон ва ҷаҳонгардон мусоидат менамояд. Дар соли 2023 намоёндогони соҳаи сайёҳии мамлакат дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ сайёҳӣ ва саноатии Техрон-2023 дар шаҳри Техрони Ҷумҳурии Ислонд, “ITB Berlin-2023” дар шаҳри Берлини Ҷумҳурии Федеративии Олмон, “MITT-2023” дар шаҳри Москваи Федератсияи Русия, Форуми байналмилалӣ сармоягузори Тоҷикистон ва Британияи Кабир дар шаҳри Лондони Британияи Кабир, “Arabian Travel Market” дар шаҳри Дубаи Аморати Муттаҳидаи Араб иштирок хоҳанд кард.

Омода ва паҳши барномаҳои тарғиботӣ аз ҷониби шабакаҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ҷиҳати муаррифии соҳаи сайёҳии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ ва баланд гардидани эътимоди сайёҳон барои сафар ба Тоҷикистон мусоидат менамояд. Ширкатҳои сайёҳӣ барои тарғиби имконияти худ аз телевизион, радио, матбуот, сомонаҳои шабакаҳои интернетӣ, лавҳаҳои тарғиботӣ ва дигар воситаҳои имконпазири иттилоотӣ васеъ истифода мекунанд.

Яке аз воситаҳои табиғотии муосир блогҳои интернетӣ мебошад, ки дар муқоиса ба ВАО-и анъанавӣ танҳо аз ҷониби як ё якҷанд нафар ғайб ҳастанд ва на ҳамаи блогерҳо таҳсилоти журналистӣ доранд, вале аудиторияи онҳо дар саросари олам метавонад ба якҷанд миллион нафар расад. Ҳамкорӣ бо блогерҳои хориҷӣ ҷиҳати муаррифии Тоҷикистон бештар гашта истодааст ва моҳи апрели соли 2023 сафари блогери озаритабори Русия Хусейн Ҳасанов ба Тоҷикистон сомон дода шуд. Хусейн Ҳасанов яке аз блогнависони маъруфи Русия аст, ки саҳифаи ӯ беш аз 26 миллион нафар обуначӣ дорад.

Яке аз ҷойҳои тамошобоби ҷумҳурӣ Китобхонаи миллии Тоҷикистон аст ва блогер Хусейн Ҳасанов сафарашро ба Китобхонаи миллии наворбардорӣ намуда, аксҳо гирифта дар шабакаҳои иҷтимоӣ гузошт. “Ҳамчунин, аз номи Китобхонаи миллии ба меҳмон китобҳои “Тоҷикон”-и Бобочон Ғафуров ва “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён”-и Пешвои муаззамии миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо забони русӣ тақдим шуд” [2].

Сафари Хусейн Ҳасанов ба Тоҷикистон ба замоне мувофиқ омад, ки нисбати ӯ дар Русия парванда оғоз гардида, ӯро ба насупоридани андоз, пулшӯӣ ва табиғи қимор муттаҳам намуданд. “Роскомнадзор”, Хадамоти федеролии назорат дар бахши алоқа, технологияҳои иттилоотӣ ва иртибототи Русия, саҳифаҳои ӯро дар шабакаҳои иҷтимоӣ дар рӯйхати сомонаҳои мамнӯъ даровардааст. Хабаргузориҳои русии “Mash” рӯзи 29-уми апрел бо таъя ба “Роскомнадзор” навишт, ки нисбат ба Хусейн Ҳасанов (Гусейн Гасанов) барои табиғи қимор парванда боз шудааст [21].

Ҳангома атрофи сафари Хусейн Ҳасанов бо ҳамин анҷом наёфт, зеро ӯ бо дрон кӯдакero дар Тоҷикистон таъқиб намуда ба навор гирифт, ки он навор пур аз саҳнаҳои тарсиҳои кӯдак ва хандаҳои ноҷои блогер буд. Хусейн Ҳасанов баъди танқидҳои зиёд видеои навраси тоҷикро тоза кард [25].

Радиои “Озодӣ” бо нашри хабар ва гузоришҳо дар атрофи саёҳати блогери мазкур тасаввуроти манфиро бештар дар зеҳни ҷомеаи тоҷик эҷод намуд. Аз ҷумла, дар сомонаи

радиои мазкур хабари “Чаримаи як маъюб барои убури роҳе, ки блогери озарӣ аз он мегузашт” [27] паҳн гардид. Ҳарчанд ҳадаф аз даъвати блогер Ҳусейн Ҳасанов ба Душанбе ин муаррифии Тоҷикистон ва имичсозии кишвар миёни ҳаводорони чандмиллионаи блогер ва рушди сайёҳӣ нигаронида шуда бошад ҳам, ахбори радиои “Озодӣ” ва наворҳои муҳолифон ҳашми қорбаронро дар шабақаҳои иҷтимоӣ ба бор овард. Баъзе аз сарояндагон ва блогерҳои тоҷик низ дар саҳифаҳои миллионҳо обуначӣ доранд, ки истифода аз имкониятҳои онҳо дар муаррифии кишвар бамақсад арзон ва осон аст. Масалан, Абдурозиқ дар Инстаграм беш аз 8 миллион обуначӣ дорад, ки дар миёни онҳо шахсиятҳои машҳури Ҳиндустон, Амӯрати Муттаҳидаи Араб ва дигар кишварҳо зиёданд.

Новобаста аз он ки таваҷҷуҳ ба воситаҳои муосири коммуникатсионӣ бештар гардидааст, ҳамзамон ҳамкорӣ ба хоҳири офаридани симои давлатҳо бо ВАО-и байналхалқӣ аз байн нарафтааст. Усулҳои асосии қор бо ВАО дар саросари ҷаҳон инҳоянд: тартиб додани пресс-релизҳо, баргузории қонфронсҳои матбуотӣ барои журналистони хориҷӣ, табодули афкори қоршиносон, барқарор қардани робита бо журналистони алоҳидаи хориҷӣ, ташкили маърақаҳои иттилоотӣ, изҳороти расмӣ Вазорати қорҳои хориҷӣ ва мақомоти баландпояи давлат дар хусуси воқеаҳо, ки аудиторияи хориҷӣ ба онҳо мароқ зоҳир қарда метавонанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба имконият ва захира дар ин самт бо расонаҳои байналхалқӣ ва хориҷӣ ҳамкорӣ намуда, дар ташаққули имичи мусбати кишвар талош дорад. Аз ҷумла, бахшида ба 20 солагии истиқлолияти Тоҷикистон тавассути шабакаи телевизионии Евронюс қилсилаи наворҳои таблиғотӣ доир ба Тоҷикистон нашр гардиданд.

Стереотипҳо, ки маънои симои устувори кишвар ва соқинони онро ифода меқунанд, ҷузъи қудонашавандаи симои давлат мебошанд. Дар васоити ахбори омма ворид шуда, стереотипҳо ба аудиторияи хориҷӣ имқон медиҳанд, ки аз рӯйи маводи қондашон дар қорайи давлати дигар боз ҳам равшантар ва образноқтар қулоса қароранд. Масалан, теъдоди зиёди расонаҳои қарбӣ қулусияти манфии Русияро шақидан ва қидаву қониста таъқид меқунанд, ки дар миёни онҳо масъалаҳои фасод дар он кишвар, бесуботӣ, авторитаризм, шубҳа ва интиқод, амалиёти вижаи қарбӣ дар Украина қойи махсусро ишғол меқунанд ва дар қаробари ин, стереотипҳоеро, ки дар зеҳни қомеаи ҷаҳонӣ қойи қирифтаанд, қурзур меқунанд. Бо ин амал рақибони Русия қисси русбадқинӣ ва қарос аз ин кишварро дар зеҳни аудиторияи қиллӣ ва байналқилалии расонаҳои қон тақвият дода, бо воситаи тарс қондан аз Русия таваҷҷуҳи аудиторияро аз баъзе масоили қассоси марбут ба давлаташон ба дигар сӯ равона месозанд. Дар қисбати Тоҷикистон дар расонаҳои байналхалқие қун Нью – Йорк Таймс стереотипҳои “давлати қақомондаи қасошӯравӣ” [3, с. 127] ва амсоли ин бештар истифода меқарданд.

Ҷиҳати беҳтар гаштани имичи кишвар қорбурди 7 усули пешниҳоди иттилоотро бамақрид меқонам:

1. Нашри мақолаҳо ва мусоҳибаҳои шахсои расмӣ дар ВАО-и байналхалқӣ

Мисол: Якуми ноябри соли 2022 дар мақаллаи қонфузи «Diplomatic World» мусоҳибаи Раиси Мақлиси қиллии Мақлиси Олии Тоҷикистон Рустами Эмоқалӣ ба таъб расид [5].

Раиси Мақлиси қиллии Мақлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмоқалӣ дар мавриди муҳиммияти роҳандозии ҳамқории байнипарлумонӣ ва дастоварду пешравии қойтаҳти мамлақат иттилоъ қонданд. Қамқунин дар мақалла оид ба имқониятҳои рушди сайёҳии устувор дар кишвар, Эъломияи қиҳои Қонфронси дуқои байналқилалии сатҳи баланд бахшида ба Даҳсолаи байналқилалии амал «Об қорой рушди устувор, солҳои 2018-2028» [28] қо дода шудаанд.

2. Нашри маводи таблиғотӣ дар ВАО-и байналхалқӣ.

Дар ин баҳш сақоратқонаҳои қумқурӣ фаъол буда, дар остонаи қашнҳои қиллӣ, байналқилалӣ ва ё қамони баргузории қорақинҳои дар сатҳи байналхалқӣ созмондодаи Тоҷикистон амалӣ меқарданд. Аз ҷумла, 8 мартаи соли 2023 Сақорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Подшоҳии Нидерланд дар Қувайт ва намояндаи доимии Қотиби генералии СММ дар кишвари иқомат оид ба раванди омодақиро ба Қонфронси Созмони Милали Муттақид доир ба баррасии миёнамуқлати Даҳсолаи об нишасти қабарӣ баргузор намуданд. Бриқинг бо қузури доираи васеи намояндақони воситаҳои ахбори оммаи Давлати Қувайт баргузор гардид [20].

Муаррифии Тоҷикистон дар олам аз таъсиси “намояндагии расонаҳои Тоҷикистонро дар хориҷа” [12, с. 70] ва ё афзудани ҳамкориҳо бо расонаҳои хориҷӣ ва журналистони алоҳидаи хориҷӣ вусъати тоза мегирад. Тоҷикистон ва Эрон равобитаи худро дар солҳои охир тақвият бахшида истодаанд. Дар 7 шумораи рӯзномаи бонуфузи эронӣ “Осиё” аз 10 декабри 2022 то 24 январи 2023 тахти унвони “Тоҷикистон — диёри ёрон” силсиламақола бо аксҳои ҷолиб ба таъъ расид, ки ба қалами рӯзноманигори эронӣ Ҳамиди Деҳқон тааллуқ дорад. Номбурда аз рӯзноманигорони соҳибном ва таҷрибадори Эрон буда, силсиламақолаи ӯ раҳварде аз сафари ҳафтрӯзааш ба Тоҷикистон дар охири моҳи ноябри соли 2022 аст. Дар ин хусус ба АМИТ «Ховар» дар Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон хабар доданд [23].

3. Иштирок дар чорабиниҳои байналхалқӣ ва истифода намудан аз имкониятҳои ВАО-и байналхалқӣ.

Намунаи олии чунин усул мусоҳибаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар шаҳри Нью-Йорк Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико дар доираи Конфронси оби Созмони Милалӣ Муттаҳид-2023 бо хабарнигори телевизиони СММ Шакунтала Санзиран [16] мебошад.

4. Ташкили саёҳати журналистони байналхалқӣ

Ташкил намудани саёҳати журналистони хориҷӣ ва байналхалқӣ дар таҷрибаи аксарияти давлатҳо ҷой дорад ва новобаста аз он ки саёҳатро давлатҳои мутараққӣ созмон додаанд ё давлатҳои рӯ ба инкишоф, ҳадафи ҳамаи онҳо муаррифии имкониятҳо ва густариши робитаҳои байни давлатҳо мебошад. Бо мақсади муаррифии зарфияти сайёҳии Тоҷикистон аз ҷониби Кумитаи рушди сайёҳӣ пайваستا барои намояндагии ВАО ва меҳмонони хориҷӣ пресстурҳо ва инфотурҳо ташкил карда мешаванд. Аз ҷумла, Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фаъолони шабакаҳои иҷтимоии Давлати Кувайт, ки зимни ифтиҳои хатсайри нахустин дар масири Ал-Кувайт – Душанбе – Ал-Кувайт ба мамлакати мо омаданд, барои боздид аз мавзёҳои назаррабо саёҳати иттилоотӣ доир намуд [24].

Бояд қайд намуд, ки сайёҳӣ дар Тоҷикистон дар ҳоли рушд аст ва бино бар иттилои АМИТ «Ховар» соли гузашта 999,3 ҳазор нафар сайёҳони хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омадаанд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 2021 3,4 маротиба ё худ 703 ҳазор нафар зиёд мебошад [17].

5. Изҳороти расмӣ дар атрофи масъалаҳои муҳимми ҷаҳон, минтақа ва кишвар.

Вобаста ба масъалаҳои муҳимми кишвар, минтақа ва ё ҷаҳон мақомоти расмӣ кишварҳо мавқеи худро тавассути ВАО ибраз намуда, манфиатҳои миллии кишвари худро ҳимоя мекунанд, амал ва ё пешниҳоди дигар субъектҳои муносибатҳои байналхалқиро ҷонибдорӣ менамоянд. Намунаи ин усул «Изҳороти Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон нисбат ба барқароршавии муносибатҳои дуҷонибаи Эрон ва Арабистони Саудӣ» шуда метавонад:

«Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тавофуқи Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Подшоҳии Арабистони Саудӣ ҷиҳати барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни ин ду давлат истиқбол намуда, онро қадами муҳим дар ростои таҳкими субот дар минтақаи Ховари Миёна арзёбӣ мекунанд», — омадааст дар изҳороти Вазорати қорҳои хориҷии Тоҷикистон [7].

6. Пешниҳоди саривақтии иттилоот ба намояндагҳои ВАО-и байналхалқӣ ва ватанӣ.

7. Таъсиси маркази имичсозӣ дар ҳайати ВКХ ва ташкилотҳои зерсохтори он дар хориҷи кишвар.

Доир ба самтҳои номбаршуда Тоҷикистон дар 5 самти аввал таҷрибаи кофӣ дорад ва вобаста ба имконот аз онҳо истифода менамояд. Дар самти шашум пешравиҳои назаррас хеле каманд, зеро дар замони мочароҳои марзӣ бо Қирғизистон иттилооти расмӣ ва февраль аз ҷониби мо хеле дер пешниҳод гардид ва расонаҳои байналхалқӣ ва ҳатто маҳаллӣ низ аз маводи расонаҳои қирғизӣ ва дигар кишварҳо истифода намуданд. Ҷониби муқобил бо ташкили пресс-конференс ва сафари журналистони байналхалқӣ вазъиятро ба манфиати худ намоиш дода, Тоҷикистонро ҳамчун «кишвари ишғолгар» муаррифӣ намуд. Расонаҳои англисзабон ва русӣ ҳамчун сарчашма бештар ба расонаҳои қирғизӣ муроҷиат намуданд, зеро маводи февраль аз ҷониби онҳо бештар нашр гашта буд. Дар натиҷа, назари ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбати мо каме тағйир ёфт. Муҳаққиқ Муқимов М. ба ин назар аст, ки мақомоти

Тоҷикистон дар замони даргириҳо сафари журналистони маҳаллӣ ва хориҷиро ба макони ҳодиса ташкил накард ва ҳуди журналистон низ ҷуръат надоштанд, ки ба он ҷо бираванд. Ҳамин буд, ки дар бораи муноқишаи марзӣ дар расонаҳои хориҷӣ хабарҳои гуногун ва беасоси зиёд паҳн шуданд [14, с. 305].

Камбудии мо дар ҷанги иттилоотӣ ин аз ҳамкории зич надоштани масъулон бо расонаҳои миллӣ ва байналхалқӣ, заифии бахшҳои хориҷии расонаҳои миллӣ ба ҳисоб меравад, ки бартараф намудани ин мушкилот дар замони озоишта низ ба манфиат хоҳад буд. Телевизионҳои байналхалқӣ ва умуман расонаҳои байналхалқӣ ба хоҳири сарфаи маблағ теъдоди бунгоҳҳои хабарнигорӣ ва муҳбирони хориҷиашонро кам намудаанд ва “ахбори доғ”-ро аз агентҳои иттилоотӣ, фрилансерҳо, ВАО-и маҳаллӣ харидорӣ менамоянд ва ё аз Ютубканалҳо дастрас менамоянд. Масалан, шабакаи телевизионии СҲН дар хусуси мочароҳои марзии Тоҷикистон ва Қирғизистон дар соли 2022 дар таъя ба иттилооти Рейтер хабар паҳн намуда, навори видеоиро аз яке аз ютубканалҳои қирғизӣ паҳн намуд. Наби Юсуфов, муассиси сомонӣ таҳлилии “Нуқта” дар ин масъала ба ин назар аст, ки Қирғизистон маълумоти расмӣ саривақт паҳн мекард, аммо ин кор аз тарафи Тоҷикистон бо таъхир сурат мегирифт. Журналисти мазкур ҳамчунин назари ҳамкасби хориҷии худро низ далел овард: “Аз як хабарнигори хориҷӣ пурсидам, чаро созмонҳои байналмилалӣ далелҳои ҷониби моро нодида гирифтанд? Посух дод, ки маълумоти фаврӣ аввалин шуда аз он тараф (Қирғизистон) расид. Аз ҷониби Тоҷикистон, баръакс, қариб иттилоъ набуд. Бинобар ин, ҳамкори хориҷии ман гуфт, ҷомеаи ҷаҳонӣ ба сарчашмаи яқум бовар кард,” - гуфт муассиси сомонӣ таҳлилии “Нуқта” [15].

Марказҳои имичсозӣ ва ё таблиғотӣ дар таҷрибаи кишварҳои абарқудрат ва дигар кишварҳо ҷой доранд ва дар ҳаёти ВКХ ва ташкилотҳои зерсохтори он дар хориҷи кишвар ташкил намудан барои ҳимояи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи байналхалқӣ ҳеле зарур буда, ҷунин вазифаи пурмасъулро танҳо ба дӯши сафоратхонаҳои кишвар дар хориҷа гузоштан камсамар аст.

Дар заминаи таҳлил муайян намудем, ки ташаккули имичи давлат тавассути ВАО-и байналхалқӣ ҳанӯз ҳам муассир буда, он ба равобити сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо таъсири амиқ мегузорад. Ҳамин тариқ, воқиҳои ахбори оммаи байналхалқӣ ба эҷоди симои кишвар таъсир расонида, вазъи муносибатҳои байни давлатҳоро инъикос мекунанд. Дар ҷомеаи муосири иттилоотӣ, ки раванди ба даст овардани иттилоот ва табодули он ба сатҳи сифатан нав расидааст, наметавон нақши муҳими ВАО дар ташаккули симои байналхалқии давлат ва дар натиҷа фазои мусоиди рушди ҷомеаро нодида гирифт. Дар Тоҷикистон ба ташаккули симои мусбати кишвар ҳавасманд буда, дар ин самт аз хидмати ВАО-и байналхалқӣ, хориҷӣ, ватанӣ ва блогерҳои хориҷӣ бештар истифода менамоянд. Офаридани имичи мусбати давлат ва миллат на танҳо аз фаъолияти идораҳои дахлдор ва ширкатҳои ватанӣ соҳибкорон вобаста аст, балки ба ҳар як шаҳрванди ҷумҳурӣ, махсусан онҳое, ки дар хориҷа ба муҳоҷирати меҳнатӣ, таҳсил ва ё саёҳат қарор доранд, вобастагии бузург дорад. Корнамоиҳои ҷаҳонӣ муҳоҷири тоҷик дар Русия, муносибати хуби тоҷикистониён нисбати шаҳрвандони Русия, ки пас аз 24 -уми феввали соли 2022 ба Тоҷикистон омаданд, боиси дигаргун гаштани афкори ҷомеаи Русия нисбати тоҷикон гардида, имичи миллати тоҷик ва давлати Тоҷикистон боло рафт.

Муқарриз: Муқимов М.А. – д.и.ф., профессор ДМТ

А Д А Б И Ё Т

1. Абдучабборов, М. Дипломатияи иттилоотӣ ва масоили ҳифзи амнияти иттилоотӣ дар шароити нави муносибатҳои байналмилалӣ / М.Абдучабборов. [Манбаи электронӣ] – URL: <https://mts.tj/diplomatiyai-ittiloot%d3%a3-va-masoili-%d2%b3ifzi-amniyati-ittiloot%d3%a3-dar-sharoiti-navi-munosibat%d2%b3oi-bajnalmlal%d3%a3/> (санаи мурочиат: 12.04.2023).
2. Блогери маъруф Ҳусейн Ҳасанов дар Китобхонаи миллии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ] – URL: <https://pressa.tj/blogeri-maruf-%D2%B3usejn-%D2%B3asanov-dar-kitobhonai-millii-to%D2%B7ikiston/> (санаи мурочиат: 05.05.2023).
3. Вазирбекова, Н. Тоҷикистон аз нигоҳи New York Times //Журналистикаи байналхалқӣ. Қ. 10 / Н.Вазирбекова. – Душанбе, 2019. – С. 121-127.
4. Галинская, Т.Н. Понятие медиаобраза и проблема его реконструкции в современной лингвистике / Т.Н. Галинская. [Манбаи электронӣ] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-mediaobraza-i-problema-ego-rekonstruktsii-v-sovremennoy-lingvistike/viewer> (санаи мурочиат: 12.03.2023).
5. Дар маҷаллаи бонуфузи «Diplomatic World» мусоҳибаи Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Тоҷикистон Рустами Эмомалӣ ба таъъ расид [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2022/11/dar-ma-allai-bonufuzi>

- diplomatic-world-muso-ibai-raisi-ma-lisi-millii-ma-lisi-olii-to-ikiston-rustami-emomal-ba-tab-rasid/ (санаи муроҷиат: 11.04.2023).
6. Елков, О.А. Роль СМИ во внешней политике и формировании образа государства в международном массовом сознании / О.А. Елков - [Манбаи электронӣ] – URL: <http://vestnik.mid.gospmr.org/engme/prmt.php?newsid=88> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
 7. Изхороти Вазорати корҳои хориҷии Тоҷикистон нисбат ба барқароршавии муносибатҳои дӯстонибаи Эрон ва Арабистони Саудӣ [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/03/iz-oroiti-vazorati-kor-oi-hori-ii-to-ikiston-nisbat-ba-bar-arorshavii-munosibat-oi-du-onibai-eron-va-arabistoni-saud/> (санаи муроҷиат: 14.04.2023).
 8. Иршод Сулаймони. Как менялся имидж Таджикистана в мировых СМИ: от раздираемой войной и коррупцией страны к туристической [Манбаи электронӣ] – URL: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/politics/20210910/kak-menyalsya-imidzh-tadzhikistana-v-mirovih-smi-ot-razdiraemoi-voinoi-i-korrupsiiei-strani-k-turisticheskoi> (санаи муроҷиат: 15.04.2023).
 9. Китай простил Америке бомбардировку посольства За \$4,5 млн [Манбаи электронӣ] – URL: <http://www.kommersant.ru/doc/229028> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).
 10. Китай помнит. Как США уничтожили посольство КНР в Белграде [Манбаи электронӣ] – URL: https://aif.ru/society/history/kitay_pomnit_kak_ssha_unichtozhili_posolstvo_knr_v_belgrade (санаи муроҷиат: 06.05.2023).
 11. Ключев, А.А. Реализация имиджевой функции СМИ в контексте внешнеполитических событий 2014 года / А.А. Ключев, О.Б. Молодов [Манбаи электронӣ] – URL: http://pdt.vscs.ac.ru/article/1244/full?_lang=ru (санаи муроҷиат: 23.03.2023).
 12. Мирзоалӣ, С. Муаррифии Эрон дар рӯзномаи “Чумхурият” / С.Мирзоалӣ // Журналистикаи байналхалқӣ. Қ.ІV. – Душанбе, 2012. – С.64-70.
 13. Муқимов, М.А. Ҷанги иттилоотӣ ва таъмини амнияти фазои иттилоотӣ / М.А. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2017, - № 4/2. – С. 266-272.
 14. Муқимов, М.А. Дастраш ба иттилоот ҳангоми низӯҳои ҳарбӣ / М.А. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2023, - № 1. – С. 299-308. ISSN 2413-516X
 15. Муллоҷаб Юсуфӣ. "На ВКД иттилоъ меод, на марзбониву Вазорати тандурустӣ" / Юсуфӣ, Муллоҷаб, Нигораи Фазлидин [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.ozodi.org/a/32316006.html> (санаи муроҷиат: 08.05.2023).
 16. Мусохиба бо хабарнигори телевизиони СММ. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико [Манбаи электронӣ] – URL: <http://president.tj/node/30287> (санаи муроҷиат: 16.04.2023).
 17. Нишаст матбуотӣ. Соли гузашта наздик ба 1 миллион нафар сайёҳон ба тамошои Тоҷикистон омадаанд [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/02/nishasti-matbuot-soli-guzashta-1nazdik-ba-1-million-nafar-sajyo-on-ba-tamoshoi-to-ikiston-omadaand/> (санаи муроҷиат: 12.04.2023).
 18. «НТВ», «МОЯ ПЛАНЕТА», «BBC WORLD NEWS», «NATIONAL GEOGRAPHIC». Захираҳои сайёҳии Тоҷикистон дар шабакаҳои маъруфи ҷаҳонӣ муаррифӣ ва тарғиб карда мешавад [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/05/ntv-moya-planeta-bbc-world-news-national-geografic-zahira-oi-sajyo-ii-to-ikiston-dar-shabaka-oi-marufi-a-on-muarri-fa-tar-ib-karda-meshavad/> (санаи муроҷиат: 03.05.2023).
 19. Оқилова, М., Эшонова С. Таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити рушди ҷаҳонишавӣ / М.Оқилова, С. Эшонова [Манбаи электронӣ] – URL: <https://hgu.tj/news/post/tamini-amniji-ittilootii-dar-sharoiti-rushdi-jahonishavii.html> (санаи муроҷиат: 18.04.2023).
 20. Раванди оби Душанбе. Дар Кувайт нишаст хабарӣ оид ба Конфронси оби СММ баргузор карда шуд [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/03/ravandi-obi-dushanbe-dar-kuvajt-nishasti-habar-oid-ba-konfronsi-obi-smm-barguzor-karda-shud/> (санаи муроҷиат: 07.05.2023).
 21. Русия ба зидди Хусейн Ҳасанов парванда боз кардааст [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.ozodi.org/a/32386902.html> (санаи муроҷиат: 01.05.2023).
 22. Суханронии барномавии Президенти Тоҷикистон ба ифтихори ифтитоҳи бинои нави ВКХ [Манбаи электронӣ] – URL: <https://mfa.tj/tg/berlin/view/115/sukhanronii-barnomavii-prezidenti-tojikiston-ba-iftikhori-iftitohi-binoi-navi-vkkh> (санаи муроҷиат: 19.04.2023).
 23. «Тоҷикистон – диёри ёрон». Тахти чунин унвон дар рӯзномаи эронӣ силсиламақола ба таърифи расид [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/02/to-ikiston-diyori-yoron-ta-ti-chunin-unvon-dar-r-znomai-eron-silsilama-ola-ba-tab-rasid/> (санаи муроҷиат: 19.04.2023).
 24. Фаёлолони шабакаҳои иҷтимоии Давлати Кувайт аз мавзӯҳои назаррабои Тоҷикистон дида намуданд [Манбаи электронӣ] – URL: <https://khovar.tj/2023/01/faoloni-shabaka-oi-i-timoi-davlati-kuvajt-az-mavze-oi-nazarraboi-to-ikiston-didan-namudand/> (санаи муроҷиат: 05.01.2023).
 25. Хусейн Ҳасанов баъди танқидҳои зиёд видеои наврасти тоҷикро тоза кард [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pc5ONYZ5Fw8> (санаи муроҷиат: 08.05.2023).
 26. Чжу Сяотун, А.В. Давыдова Имидж страны в международных средствах массовой информации [Манбаи электронӣ] – URL: <https://libr.link/teoriya-jurnalistiki-istoriya/imidj-stranyi-mejdunarodnyih-sredstvah-94093.html> (санаи муроҷиат: 07.05.2023).
 27. Ҷаримаи як маъбӯ барои убури роҳе, ки блогери озарӣ аз он мегузашт [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.ozodi.org/a/32389134.html> (санаи муроҷиат: 04.05.2023).
 28. Water action decade 2018-2028 [Манбаи электронӣ] – URL: <https://www.yumpu.com/en/document/read/67315195/diplomatic-world-69> (санаи муроҷиат: 06.05.2023).

НАҚШИ ЖУРНАЛИСТИКАИ БАЙНАЛХАЛҚӢ ДАР ТАШАККУЛИ ИМИЧИ МУСБАТИ ДАВЛАТ

Дар мақола атрофи масъалаи имичи давлат дар ҷаҳон ва саҳми ВАО-и байналхалқӣ дар офариниши симои он ва мушкилоти имрӯза имичсозӣ суҳан рафтааст. Муайян гардид, ки дар арсаи байналхалқӣ иттилоот дар атрофи давлат паҳншаста тасаввуроти негӯ бадро дар зехни одамон ба вуҷуд оварда, имичи кишварро дар ҷаҳон созмон дода, муносибат ба давлат дар зери таъсири он сурат мегурад. Инчунин дар мақола ҷойгоҳи ВАО-и байналхалқӣ дар муносибатҳои давлатҳо таҳлил гардида, аз таҷрибаи Чин ва дигар кишварҳо мисолҳо оварда шудааст. Ҳамзамон муҳаққиқ усулҳои бавҷудории имичи Тоҷикистонро пешниҳод намуда, аз таҷрибаи кишвар дар ин самт намунаҳо овардааст. Муайян карда шуд, ки Тоҷикистон

дар соли охир ҳамкориҳо бо ВАО-и байналхалқӣ ва хориҷӣ бо мақсади муаррифии кишвар, ташаббусҳои байналхалқӣ Тоҷикистон ва имкониятҳои сайёҳии он беҳтар намуда, имиджи ҷумҳуриро то андозае баланд бардоштааст. Аммо дар бахши ҳимояи манфиатҳои миллӣ, ақсуламал бо ҷангҳои иттилоотии рақибон каме заиф аст ва ҷунин ҳолат дар замони мӯҷароҳои марзӣ бо Қирғизистон маълум гардид, зеро расонаҳои хориҷӣ ва байналхалқӣ дар тақвия ба сарчашмаҳои қирғизӣ иттилоот нашр карданд. Ҷунин ҳолат аз таъхири ҷониби Тоҷикистон дар пахши иттилооти фаврӣ ва ҳамкорӣ накардан бо ВАО-и миллӣ ва байналхалқӣ ба вучуд омад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, имиджи кишвар, сайёҳӣ, АМИТ «Ховар», Озодӣ, НТВ, ВВС, Нешнал географик, Дипломатик Ворлд, Хусейн Ҳасанов, Абдурозик.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ В СОЗДАНИИ ПОЗИТИВНОГО ОБРАЗА ГОСУДАРСТВА

В статье рассматривается вопрос об имидже государства в мире и вкладе международных средств массовой информации в создание его имиджа, а также актуальные проблемы создания имиджа. Установлено, что на международной арене информация, распространяемая вокруг государства, создает в сознании людей хорошие или плохие представления, упорядочивает образ страны в мире, под ее влиянием происходит отношение к государству. В статье также анализируется позиция международных СМИ в отношениях между государствами, приводятся примеры из опыта Китая и других стран. При этом исследователь предложил методы улучшения имиджа Таджикистана и показал примеры из опыта страны в этой сфере. Определено, что Таджикистан за последний год улучшил сотрудничество с международными и зарубежными СМИ с целью представления страны, международных инициатив Таджикистана и его туристических возможностей, а также в некоторой степени поднял имидж республики. Однако в сфере защиты национальных интересов реакция на информационные войны соперников слабовата, и такая ситуация проявилась во время приграничных конфликтов с Кыргызстаном, т.к. зарубежные и международные СМИ публиковали информацию на основе кыргызских источников. Такая ситуация была вызвана задержкой Таджикистана в передаче экстренной информации и отсутствием сотрудничества с национальными и международными СМИ.

Ключевые слова: Таджикистан, имидж страны, туризм, АМИТ «Ховар», Озоди, НТВ, ВВС, Нешнал Географик, Дипломатик Ворлд, Хусейн Гасанов, Абдурозик.

THE ROLE OF INTERNATIONAL JOURNALISM IN CREATING A POSITIVE IMAGE OF THE STATE

The article deals with the issue of the image of the state in the world and the contribution of international media to the creation of its image, as well as topical problems of creating an image. It has been established that in the international arena, information disseminated around the state creates good or bad ideas in the minds of people, streamlines the image of the country in the world, and under its influence, the attitude towards the state occurs. The article also analyzes the position of international media in relations between states, provides examples from the experience of China and other countries. At the same time, the researcher suggested methods for improving the image of Tajikistan and showed examples from the country's experience in this area. It was determined that over the past year Tajikistan has improved cooperation with international and foreign media in order to represent the country, international initiatives of Tajikistan and its tourism opportunities, and to some extent raised the image of the republic. However, in the field of protecting national interests, the reaction to the information wars of rivals is rather weak, and this situation manifested itself during border conflicts with Kyrgyzstan, because foreign and international media published information based on Kyrgyz sources. This situation was caused by Tajikistan's delay in transmitting emergency information and the lack of cooperation with national and international media.

Keywords: Tajikistan, image of the country, tourism, AMIT "Khovar", Ozodi, NTV, BBC, National Geographic, Diplomatic World, Huseyn Gasanov, Abdurazik.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сухробӣ Мирзоалӣ* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, докторанти кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru.

Сведения об авторе: *Сухробӣ Мирзоалӣ* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры международной журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Information about the author: *Suhrobi Mirzoali* – Tajik national university, associate of philological sciences, docent, Department of International Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: suhrobjsm@mail.ru

Холов Ф.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барномаи муаллифӣ аз ҷониби муаллиф, журналист таълиф гардида, он ҳуқуқи моликияти зеҳнии ӯ маҳсуб меравад. Барномаи муаллифӣ дар телевизион аз ҷиҳати хусусиятҳои мавзӯӣ ва гуногунрангии жанрҳо мавриди диққат аст. Мавҷудияти барномаҳои муаллифӣ дар телевизион як падидаи табиист, ки ба воқеиятҳои зудтағйирёбандаи рушди технология ва муносибатҳои иҷтимоӣ мувофиқат мекунад. Дар сохтори барномаи муаллифӣ ихтилофи назар ва гуногунандешӣ мавқеи калидӣ дорад. Дар айни замон барномаҳои муаллифӣ аз лиҳози маҳбубият нисбат ба ток-шоу ва дигар жанрҳои оммавии телевизионӣ чандон рақобат карда наметавонанд.

Дар телевизионҳои Тоҷикистон имрӯз пайдо кардани барномаҳои муаллифӣ, ки он бозгӯи мушкilotи рӯзмарра, инъикоскунандаи муҳимтарин масъалаҳои дохилию ҷаҳонӣ бошад, қариб ки дида намешавад. Чаро? Ба ин савол метавон посухҳои гуногун дод. Зеро ошкоро гуфтани камбудӣҳо ба ҳар кас даст намедихад. Дар навбати аввал муаллиф шахси зираку доно, аз вазъи замона воқиф, сермутолиаву таҷрибадор буданаш зарур аст, инчунин ҳунари таҳлилу баррасиро дошта бошад ва ақидаашро устуворона баён кунад. Аз тарафи дигар, сензура, худсонсурӣ ва дигар ҳолатҳои нонавишта иҷозат намедиханд, ки журналист чунин барномаҳоро таҳия созад. Дар шароити печидашавии вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии ҷаҳон рӯйи қор омадани барномаҳои муаллифӣ мувофиқи мақсад аст. Зеро барномаҳои мазкур метавонанд, дар рушди тафаккури ҷомеа нақши арзанда гузоранд, проблемаҳоро баррасӣ ва арзишҳои миллиро ҳифз намоянд. Ба андешаи профессор Ҷовид Муқим: *“Тафаккури инсон чунин сохта шудааст, ки ғайриқобул карда, бо таъсири он вай дар баъзе ҳолатҳо худ қуллан тағйир меёбад”* [2, с. 4].

Ҷойгоҳи барномаҳои муаллифӣ дар телевизиони Русия муддати тулонӣ мешавад, ки мавриди баҳс аст. Гуфта мешавад, ки он як манбаи муҳим барои расонаҳо буда, имкон медиҳад, ки мустақил бимонад ва ба фишорҳои сиёсӣ муқовимат кунад. Ҳадафи ин матлаб баррасии барномаҳои муаллифии “Бесогон ТВ” ва нақши онҳо дар ташаккули афкори ҷомеа аст.

Муҳаққиқони рус Нургожина Ш.И. ва Жунисова М. дар мақолае ба барномаи муаллифӣ чунин таъриф додаанд: *“Барномаи муаллифии телевизионӣ барномае мебошад, ки аз муҳр ва трафаретҳои бегона озод буда, ба муҳри истеъдоди шахсии муаллиф ва шахсияти нотақрор марбут аст”* [7, с.41].

Дар номи барномаҳо баъзан дида мешавад, ки номи муаллифон ҷо дода шудааст. Ин метавонад, ки муаллифро мустақиман ба бинанда муаррифӣ намояд. Масалан, барномаҳои муаллифии “Познер” -и Владимир Познер ва “Вечерний Ургант” - ток-шоуи шомгоҳии Иван Ургант аз ҷумлаи ин мисолҳост.

Барномаи “Бесогон ТВ”-и Никита Михалков аз зумраи он барномаҳои муаллифии русзабон мебошад, ки дар сатҳи телевизионҳои Русия ва ҳам дар шабакаҳои интернетӣ ҳаводорони зиёд пайдо кардааст. Бо маротибаи аввал шунидани таркиби “Бесогон ТВ” андешаи шунаванда ба он равона мешавад, ки сухан перомунӣ ягон шабакаи махсуси телевизионӣ меравад, вале ин гуна нест. Зеро “Бесогон ТВ” барномаи муаллифииест, ки он ба ҳунарманди театр, филмсоз, продюсер, коргардон, сценариянавис, барандаи телевизион, блогер, ютубер аз Федератсияи Русия Никита Михалков тааллуқ дорад. Дар шаҳри Москва Маркази театр ва кино бо роҳбарии Никита Михалков мавҷуд аст, ки он, албатта, аз ҷиҳати гуна мавқеъ доштани ин шахсият дарак медиҳад.

Дар саҳифаи расмӣ интернетии барнома муаллиф ҳадаф ва муҳтавои “Бесогон ТВ”-ро чунин дарҷ кардааст:

«Шуморо лозим нест, ки ин ҷо ҳақиқати зиндагиро ҷустуҷӯ кунед, кӯшиши кунед ҳақиқати буданро ҳис намоед»- ин пешгуфтор аз барномаи 12-уми ман аст.

Ва ин ҷо низ шумо дунболи айният, ахлоқсозӣ ва ҳақиқати ниҳой набошед. Ин танҳо андешаронии як инсонест, ки ҳамроҳи шумо дар ин замин зиндагӣ дорад ва кӯшиши мекунад то ба саволҳое, ки ҳамарӯза дар зеҳни мо пайдо мешаванд, ҷавоб гӯяд. Ва ё агар ба онҳо ҷавоб

надихад ҳам, тавонад ҳадди ақал ҳамин саволҳоро ба тартиб дарорад. Ба хотири он, ки ба андешии ман ба саволе, ки дуруст дода мешавад, умеде ба пайдо намудани ҷавоби дақиқ вучуд дорад. Ман намеҳохам ҳатто кӯшиши кунам, ки ба ҳамагон писанд бошам-ин гайриодилона аст, чунки ба ман ҳам на ҳама писанд аст.

Инсон-дар зиддият ягона аст. Аз ин рӯ, инсон ҳамон вақте ҷолиб аст, ки он самимӣ бошад. Аммо ин тавр ҳам нест, ки самимият инсонро аз иштибоҳҳо ба таври комил Ҳифз мекунад. Вале тамоми зиндагии инсон аз таҷрибаҳои иборат аст, ки ҳангоми иштибоҳҳо ва ё кӯшиши ислоҳ кардани онҳо ба даст меояд. Шахсан мо дар ин барномаи муаллифии худ маҳз ба ҳамин кор машғул мешавем” [9].

«Соли 2011 Никита Михалков дар “Живом Журнале” аккаунти худро бо номи *nikitabesogon* ба қайд гирифтааст. Дар шумораи аввали барнома муаллиф таъкид мекунад, ки бо номи ӯ чандин нафарон дар шабакаи интернет саҳифаҳои дурӯгин кушодаанд. Ӯ таъкид мекунад, ки онҳое, ки ба эҷодиёт, филмномаҳо ва барномаҳои ӯ таваҷҷуҳ доранд ба саҳифаи расмиаш бо номи *nikitabesogon* ё саҳифаи ютубаи “Бесогон ТВ” муроҷиат намоянд ва дар иртибот бошанд. Зеро тавассути саҳифаҳои фейкӣ наметавонанд маълумоти заруриро дастрас кунанд. Ӯ қайд кардааст, ки ин ном ба хотири “ҳомиши осмонии ӯ” Никита Бесогон (Никитаи ҷасур) бахшида шудааст. Дар муддати як моҳ саҳифаи журнали ӯ хеле сертамошобин шуда, ҳудуди онҳо ба 6 ҳазор нафар мерасад. Худи ҳамин сол (2011) дар YouTube саҳифаи «Бесогон ТВ» кушода мешавад. Баъдан, барномаи телевизионии «Бесогон ТВ» аз ҳамин сабаб ба вучуд омад ва аз 8 марти соли 2014 то 1 майи соли 2020 дар як моҳ як маротиба тавассути шабакаи телевизионии «Россия-24» пахш мешуд» [10].

Дар асоси ҷустуҷӯҳо пайдо кардем, ки аз 20 январӣ соли 2019 барномаи телевизионии «Бесогон ТВ» тариқи телевизиони Spas низ намоиш дода шудааст. 1-уми майи соли 2020 пас аз интишори «У кого в кармане государство?» (дар бораи нақшаҳои эҳтимолии Билл Гейтс барои нобуд кардани одамон бо баҳонаи эмкунӣ сухан рафт). Такрорҳои барнома рӯзҳои истироҳатӣ аз шабакаи телевизионии “Россия-24” аз эфир гирифта шудааст. Пас аз он Никита ҳамкориро бо телевизиони “Россия-24” қатъ кардааст. Вале нашри барномаҳо пайваستا дар шабакаи YouTube идома дошт. Аз санаи 6 марти соли 2021 пахши барнома дар телевизиони номбурда оғоз гардид, аммо барномаҳои солҳои қаблӣ пахш мешудаанд.

Дар барномаҳои нахустин муаллифи барнома оид ба маълумоти бардурӯге, ки дар сомонаҳои интернетӣ ҷарх мезаданд онҳоро бо далоил рад карда, нодурустиашонро исбот менамуд ва дар ин баробар ба саволҳои корбарон посух медод. Ҳамин гуна оғози рӯйи кор омадани барномаи муаллифии “Бесогон ТВ” аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад. Рафта-рафта барномаи номбурда хеле ҳаводорони зиёдро ба даст овард. Ин, албатта, ба ҳунар ва маҳорати баланди муаллифи он алоқамандии зич дорад. Сухандон будан ва бо забони равону фаҳмо пеши назари бинанда баромад кардан на ба ҳар каст даст медиҳад. Тавре ки профессор, Камолиддинов вобаста ба ҳунари журналистони телевизион, хосатан ровиён дар пешгуфтори китобе иброз доштааст: “Гӯяндаи телевизион бо тамоми ҳастаиш гӯё дар рӯйи кафи дасти бинанда аст ва нозуктарин оҳанги гуфтор ё рамзи нигоҳи вай аз назарҳо пинҳон наметавонад” [6, с.3].

Баъди ин қадар маъруфиятҳо лозим шуморида шуд, ки барномаро дар баробари саҳифаи ютуб инчунин тавассути шабакаи телевизионии “Россия 24” ба намоиш диҳанд. Аз санаи 8 марти соли 2014 то ба имрӯз соли 2023 “Бесогон ТВ” дар як моҳ як маротиба тариқи телевизион бидуни сарпараст ва маблағгузорӣ омодаву пешкаши тамошобинон гардонида мешавад. Аз соли 2011 то имрӯз (соли 2023) зиёда аз 200 нашри барнома омодаву пешниҳоди ҳаводоронаш гардидааст. То замони рӯйи телевизиони “Россия 24” омадани барнома, аллакай, 60 нашри он омода ва тавассути саҳифаи расмӣ барнома дар ютуб ва сомонаи он ба эҳзори тамошобинон расонида шудааст. Метавон гуфт, ки аз нашри 60-ум боло ба эфири телевизион ҷо гирифт. Дар асоси маълумоте, ки аз сомонаи интернетии Wikipedia ба мо дастрас гардид, аз замони рӯйи кор омадани барнома танҳо ду нашраш бо сабабҳои маълум ба эфир гузошта нашудааст.

Гарчанде нашрҳои солҳои аввали барнома ҳаҷми камтар доштанд, рафта-рафта ҳаҷми барномаҳои “Бесогон ТВ” наздик ба як соат расид. Муҳаққиқ Сафарзода Моҳира дар таҳқиқоте вобаста ба телевизион оид ба ҳаҷми барномаҳо чунин қайд кардааст: “Асоси кори телевизионро барнома ташкил медиҳад. Барнома вобаста ба жанр, шакли пешниҳод, мавзӯ

ва ҳаҷм гуногун мешавад. Барномаи муаллифии телевизионӣ метавонад аз 8-10 дақиқа то 1 соатро фарогир бошад” [4, с.27].

Сабабҳои маҳбубият пайдо кардани барномаҳои телевизиониро дар боло гуфта гузаштем. Акнун ҳунари муаллиф, тарзи пешниҳод, фарогирии мавзӯҳои барнома ва дигар ҷанбаҳои “Бесогон ТВ”-ро бо мисолҳои мушаххас дида мебароем.

Шакли пешниҳоди барномаи “Бесогон ТВ” ин гуна аст:

- муаллиф - Никита Михалков ровии барнома мебошад;
- барнома на дар студияи телевизионӣ, балки дар утоқи кории муаллиф сабт мегардад. Яъне, дар барнома студияи ороёфтаю барҳаво истифода намешавад;
- муаллиф ҳамеша дар курсӣ нишаста, бо чехраи хоксорона ва баёни миннатдорӣ ба тамошобинон барномаро оғоз менамояд;
- утоқи ҷойи баромади муаллиф чун фазои корӣ аз парчами Русия, коғазу қалам ва дигар ашёҳо иборат аст;
- мавзӯҳои барнома мухталиф буда, фарогири самтҳои гуногун, аз ҷумла сиёсат, фарҳанг, маориф, ватандӯстӣ, арзишҳои миллӣ ва ғ. мебошад;
- зиёдагӯӣ камтар дида мешавад;
- истифодаи факту арқом, иқтибосҳо, маълумоту наворҳо асоси барномаро ташкил медиҳад;
- кори ҳайати эҷодӣ, аз муаллиф сар карда, то наворбардор, танзимгар, коргардон ва дигарон дар сатҳи баланд иҷро мегардад.

Ҳадафи “Бесогон ТВ” тафсир ва таҳлили рӯйдодҳои ҷорӣ ва масоили фарҳангии Русия аз дидгоҳи ватандӯстӣ ва муҳофизакорӣ мебошад. Дар замони имрӯз ҷудо кардани ҳақиқат аз дурӯғ хеле кори душвор аст. Ба андешаи муҳаққиқони тоҷик Гулов С. ва Ҷумъаев М.: “Ҷудо кардани фактҳо (далелу санадҳои воқеӣ) аз фикру ақида масъалаи маҳорати касбии журналист мебошад. Иҷрои вазифаи иттилоотии васоити ахбори омма хабар додани фактҳоро, ки аз фикру ақидаи ин ё он шахсони дар сиёсат фаъолиятдошта ҷудо карда шудаанд, дар назар дорад” [1, с.36]. Михалков чандин сол боз мешавад, ки ҳамчун як чехраи баҳсбарангези сиёсат ва фарҳанги Русия доништа мешавад. Вай бо ақидаҳои муҳофизакориаш ва пуштибонӣ аз президент Владимир Путин маъруф аст. Ин барнома дар Русия пайравони зиёд дорад. Мундариҷаи барнома аксар вақт баҳсу муҳофизаҳои гармеро ба вучуд меорад.

Никита Михалков дар барнома бештар мавзӯҳои тамаддуни миллати рус ва либерализми рус, гузашта, имрӯз ва ояндаи Русия, озодии баён ва масъулияти шахсӣ, масъалаи Украина, мушкилоти таҳсилоти мактабӣ дар кишвари Русия мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Муаллиф ба ҷиҳатҳои таърихӣ тараққиёти Русия бармегардад, ба рӯйдодҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ки ҷиҳатҳои дохили мамлакаташ ва ҷиҳатҳои ҷаҳон ба амал меояд, баҳои шахсӣ медиҳад. Ба қавли Никита муҳтавои “Бесогон ТВ” маҳз барои одамони бедору фикркунанда нигаронида шудааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки ӯ ба касе чизе намеомӯзонад, танҳо фактҳо меорад, саволҳо мегузорад ва таклиф мекунад, ки ба онҳо якҷоя ҷавоб ёбем ва хулоса барорем.

Барномаи муаллифӣ намоишест, ки дар атрофи андешаҳои муаллиф, тасаввуроти фаҳмиш ва эҷодиёти ӯ таҳия мешавад. Муаллиф дар барнома дидгоҳ ва мавқеи баландро доро мебошад. Доштани барномаи муаллифӣ дар телевизион аз бисёр ҷиҳат муфид аст. Никита Михалков, муаллифи барномаи телевизионии “Бесогон ТВ” дар баробари таҳлили масоили гуногун ва истифодабарии факту рақамҳо, мусоҳибаҳои кӯтоҳ, инчунин порчаҳои зиёдеро аз филмҳои таҳиякардаи ҳудаш дар барнома мегузорад, атрофи мавзӯҳои он сухан мекунад ва аз он барнома меофарад. Ниҳоят, муаллиф метавонад аз намоиши телевизион баҳра барад. Барномаи муаллифӣ як роҳи беҳтарини таблиғи қори онҳо ба аудиторияи васеъ аст.

Ҳаяҷон ва ҳавасе, ки муаллифон дар қори худ доранд он метавонад ба аудитория сирояткунанда бошад. Барнома метавонад дар афкори мардум таъсири бузург гузорад ва ҳатто ба завқу хоҳиши бинанда дар ҳаёт илҳом бахшад.

Мо дар матлаби худ кӯшиш кардем, ки муҳтавои якчанд барномаҳои муаллифии “Бесогон ТВ”-ро муайян ва мавқеи муаллифро дар онҳо арзёбӣ намоем.

Дар нашри дуюми барнома муаллиф атрофи назари баёнкардааш дар васоити ахбори омма дар хусуси сар задани заминларза дар Япония, ки бархӯрди афкори мардумро ба вучуд овард, ҳарф мезанад.

Ёдовар мешаём, ки 11 март соли 2011 дар соҳили шарқии ҷазираи Хоншуи Ҷопон заминларзаи мудҳиш сар зад, ки хисороти вазнини ҷонию молӣ дошт. Магнитудаи заминларза 9,0 то 9,1 дараҷаро ташкил дод ва дар таърихи Ҷопон ва ҷаҳон ҳодисаи талху вазнин ва фаромӯшнашаванда боқӣ монд. Рӯзноманигорон андешаи Н. Михалковро вобаста ба заминларзаи Ҷопон сабт намудаанд. Зимни суҳбат ӯ сабаби сар задани заминларзаро дар айби мардуми Ҷопон ва ниҳоят ҳашми Худо рабт додааст. Ҳамин андешаи ӯ бархӯрди мардумро ба вучуд овардааст. Ӯ ба хотири исбот ва мақсади ин нуқтааш сабти мусоҳибаашро дар радиостансияи "Vesti FM" меорад. Ӯ таъкид мекунад, ки ҳадафи гуфтааш маҳз дар он аст, ки инсонҳо бояд ислоҳ шаванд, зеро бисёр зиёнкорӣ аз тарафи одамон ба вучуд омадааст. Бетаваҷҷуҳӣ нисбати табиат, аз байн бурдани дарахтону минтақаҳои сабз, вайрон кардани атмосфера, нест кардани ҳайвонҳо, аз байн бурдани миллионҳо моҳӣ ва даҳҳо дигар натиҷаҳои бади дасти инсон ҳатто оламо дигар кардааст. Ба андешаи муаллиф, набояд байни миллатҳо тафриқа андохта шавад, зеро дар натиҷаи ҷудоандозӣ хушунат ва бадбахтиҳо ба амал меояд. Ба вучуд омадани ҳодисаҳои табиӣ ҳар лаҳза дар ҳар гӯшаи ҷаҳон имкон дорад. Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки муаллифи барнома маҳз барои маҳкум кардани рафтору амалҳои зишти инсонӣ ба мавзӯи боло бархӯрд кардааст.

Ҳамин гуна дар барномаҳои солҳои аввал муаллиф ба саволҳои қорбарон дар хусуси эҷодиёт, муҳтавои филмҳои таҳиякардааш, омӯзиши нозукиҳои ҳунармандӣ, қоргардонӣ, интиҳоби мавзӯ, дарёфти завқи бинанда ва дигар ҳодисоту хабарҳои, ки ҳамагӯна дар ҳаёти Русия ва ҷаҳон рух медиҳанд, посух медиҳад.

Шарҳҳои, ки қорбарон дар зерини видеоҳои муаллиф мегузоранд, албатта, аз андешаҳои ӯ дастгирӣ менамоянд ва назари нек менависанд. Будани Никита Михалковро бо барномааш барои пешрафти ақло, маҳкум кардани андешаҳои нодуруст, ҳифзи арзишҳои миллии миллат ва дигару дигар зарур мешуморанд. Шумораи зиёди аудитория аз бомаърифат ва бедордил будани онҳо дарак медиҳад. Қорбаре бо номи Михаил П. 12 сол пеш зерини нашри сеюми барномаи "Бесогон ТВ" ба чунин мазмун шарҳе навиштааст: "Шаъну шараф ба Никита Сергеевич! Ҳар қадар ӯро маломат ва таҳқир кунанд, ман ҳамон қадар ӯро эҳтиром мекунам. Инсон мавқеи ҳудро дорад ва сарфи назар аз доду фарёд ва дағалии ошқори рақибон аз он дифоъ мекунад. Ва бигзор ӯ барои гуноҳояш дар назди Худо ҷавоб диҳад, мо набояд ӯро доварӣ кунем. Гӯё ҳамаи онон, ки ӯро маломат мекунанд, фариштаҳои одил ва болдор ҳастанд! Ҳурмату эҳтиром ба шумо, Никита Сергеевич!" [9].

Тавре ки дар боло гуфтем, аллакай, аз шумораи 60 боло барнома дар эфири телевизиони "Россия 24" ҷой гирифт. Худи муаллиф дар шумораи 61-уми барнома таъкид мекунад, ки бисёре аз телевизионҳо ва дигар намуди васоити ахбори омма аз ӯ даъват кардаанд, то барномаи "Бесогон ТВ" тариқи шабақаҳои онҳо ба эфир гузошта шавад.

Ҳоло бо истифода аз таҳлили чанд барнома дар соли 2014 ва пас аз он дида мебароем, ки чӣ мавзӯю муҳтавоҳо дар барнома барои тамошобинон интиҳоб ва муҳокима гардидааст. Албатта, телевизион ҳамчун як васоити ахбори омма ба худ талаботи хос дорад ва барои ба даст овардану роҳнамун кардани завқи бинанда дониши баланд, ҳунар, ҷаҳонбинӣ ва дигар қудрату тавоноии журналист-муаллиф зарур аст. Муҳтавои барномаҳо: маданият ва маорифи рус чӣ гуна зинда аст?, хотираи Ҷанги Бузурги Ватаниро чӣ таҳдид мекунад?, ба мероси ҳокимони Русия чӣ гуна бояд дуруст муносибат кард?, барои пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ кӣ ва чӣ қимат дод?, Русия ва Украинаро чӣ муттаҳид мекунад ва Русияро кӣ тақсим мекунад?, дӯстон ва душманони Русия дар ҷаҳон - кист?, ба ояндаи мамлақати бузург кӣ боварӣ дорад? – инҳо ва дигар саволҳои мебошанд, ки дар нашрҳои гуногуни барнома тавачҷуҳи бисёрихоро ба худ ҷалб кардаанд ва, албатта, посухи он саволҳо ҳаст.

"Бесогон ТВ" -таърихи ҳифзи ҳақиқат. Пайдо кардани ҳақиқат дар шароити душвори ҳозира дар дохили кишвар ва махсусан дар арсаи байналмилалӣ қори саҳлу осоне нест ва талаботи бузург дорад. Мо имрӯзҳо бо таҳдидҳои зиёде, аз ҷумла "хабарҳои қалбакӣ", «пост-ҳақиқат», пропагандаи беназорат ва ҳашмигинуна рӯ ба рӯ мешаедем, ки онҳо дар афкори мардум таъсири манфӣ мерасонанд. Зехни мардумро аз ин маълумоти таҳрифшуда

ва укёнуи дурӯғ тоза кардан дакор аст. Танҳо бо роҳи поквичдонӣ, самимият, ошкорбаёнӣ ва боварии бепоён ба ғалабаи ҳақиқат ба он метавон муяссар шуд. Ҳамаи инро муаллифи «Бесогон ТВ» Никита Михалков бо забони сода, фаҳмо ва асоснок оромона ба тамошобинон мерасонад»- ин пешгуфтор ба китоби таълифнамудаи Никита Михалков “Бесогон-2. Россия вчера и сегодня” мебошад, ки ҷумлаҳоро Вазири корҳои хориҷии Федератсияи Русия Лавров С. В. дар бобати муаллиф ва китоби ӯ навиштааст [8, с.3-4].

Воқеан ҳам, чи тавре ки профессор Муқимов М. мегӯяд: “Воситаҳои ахбори омма метавонанд ҳодисаҳоро тезу тунд гардонанд ва ҳам шиддати онҳоро паст кунанд. Афкори ҷамъиятӣ, ки аксаран аз нури артиш ҳам пурзӯртар мебошад, ба он вобаста аст, ки хабарнигорон маълумотро чӣ тавр пешниҳод мекунанд” [3, с.299-308].

Тавре муҳаққиқони тоҷик Асадулло Саъдуллоев ва Маҳмудхон Шоев дар китоби худ нигоштаанд: “Муҳимтарин ҷиҳати барномаи телевизион ин мазмунӣ вай аст, ки ба функсияи ҷамъиятии он мувофиқат мекунад. Вазифаи асосии ҷамъиятию бадеии телевизион ва барномаи он тавассути чор қисмати асосии он: ахбор, публицистика, намоиши сахнавӣ (шоуҳо) ва мусиқӣ ифода мегардад” [5, с.26].

Дар нашри 61-уми барнома, ки “Классикҳо вазъиятро дар Украина пешгӯӣ карданд” ном дорад, муаллиф вазъияти кунунии Украинаро аз рӯйи пешгӯиҳои файласуфон, нависандагон ва фарҳангиён баён мекунанд. Барои тавзеҳи мавзӯю муаллиф кӯшиш кардааст, ки изҳорот, иқтибосҳо аз нависандагону файласуфон ва мақомдорон ба монанди Фёдор Михайлович Достоевский, Владимир Ленин ва Слободан Милошевичро ба хонанда кироат намояд.

Дар шумораи 194-уми барномаи “Бесогон ТВ”, ки он бо номи “Пул бўӣ намекунад”, санаи 25.06.21 тавассути “Россия 24” пахш шудааст, Никита Михалков пешниҳод мекунанд, ки дар бораи он ки чӣ гуна талаботи тамошобинон ва муштариён ба бадахлоқӣ бо ҳар роҳе афзоиш ёфтааст, суҳбат кунанд. Ҳамкорӣ бо блогерҳое, ки мавзӯҳояшон ба “муҳтавои партовҳо” баробар аст ва рӯйиравӣ аблаҳиро таълиф мекунанд, чӣ ғоӣда дорад? Ин ҳама то чӣ андоза беҳатар аст ва оё дар пайи ба даст овардани ғоӣдаи шахсӣ ягон арзиши маънавӣ боқӣ мондааст? Никита Сергеевич ин ва бисёр саволҳои дигарро мавриди таҳлил қарор додааст.

Дар ин барнома зиёд шудани контентҳои пасту сарсарӣ, беахлоқию дур будан аз арзишҳои волеи инсониро интиқод карда, гурӯҳи блогеронро, ки муҳтавои барномаву эҷодиётшон хеле бешармонаву дилгиркунанда мебошад ва ҳадафшон танҳо ба даст овардани маблағ аст, онҳоро мавриди накуҳиш қарор медиҳад. Нигаронӣ аз он мекунанд, ки шумораи муштариён ва тамошобинони мавзӯҳои аз доираи ахлоқ берун тамоюли зиёдшавӣ дорад. Ҳамин гуна дар атрофи саволҳои ин ҳама то чӣ андоза беҳатар аст ва оё дар пайи ба даст овардани ғоӣда ягон меъёри ахлоқӣ боқӣ мемонад ё не, мисолҳои равшане оварда, назари хешро баён мекунанд.

Дар шумораи 200-уми барнома, 24.06.22 «Донос как путёвка в жизнь» (Хабаркашӣ роҳхати зиндагӣ) барандаи барнома пешниҳод мекунанд, ки дар бораи зиёӣни рус суҳбат кунанд: Кӣҳо худро зиёӣ мешуморанд ва кӣҳо дар ҳақиқат зиёӣянд?, Чӣ гуна дар мубориза барои пешбурди манфиатҳо ва нуфузи худ ба ном “зиёӣён” арзишҳои анъанавии ахлоқӣ ва ҳисси ватандӯстиро дар кӯдакон нобуд мекунанд? Ва ҷаро ҳоло мо соли 1937-ро ба хотир меоварем? Никита Сергеевич ин ва дигар саволҳоро ба миён гузошта, ҷунин шахсони ба ном зиёиро, ки барои маориф, насли наврас хиёнат мекунанд, зеро накуҳиш қарор медиҳад.

Таҳлили якҷанд барномаҳо нишон медиҳад, ки муаллиф, пеш аз ҳама, рисолати ватандӯстиро дар мадди аввал мегузорад, аз арзишҳои миллии миллати рус ҳарф зада, онҳое, ки бар ҳилофи қоидаҳо амал мекунанд эшонро бо овардани далелҳо мавриди накуҳиш қарор медиҳад. Муборизаи иттилоотӣ аз ҷониби муаллиф дар сатҳи баланд бурда мешавад. Ё дарди дили одамони ватандӯстро мегӯяд ва ҳамин аст, ки барномаҳои “Бесогон ТВ” тамошобинони зиёд доранд.

Муқарриз: Муқимов М.А. – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Гулов, С. Муқаддимаи журналистика / С. Гулов, Ҷ. Ҷумъаев. – Душанбе, 2016. - 176 с.
2. Муқим, Ҷ. Сиёсат ва ҷанги иттилоотӣ / Ҷовид Муқим. - Душанбе: Деваштич, 2006. – 71 с.
3. Муқимов, М.А. Дастрасӣ ба иттилоот хангоми низоъҳои ҳарбӣ (мақолаи илмӣ) / М.А. Муқимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума. – 2023. – №1. – С. 299-308. ISSN 2413-516X.

4. Сафарзода, М. Барномасозӣ дар телевизион / М. Сафарзода. – Душанбе, 2021. - 99 с.
5. Саъдуллоев, А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Саъдуллоев, М. Шоев. - Душанбе, 2008. – 96 с.
6. Ҷӯраева, М. Ҷилои ситораҳои телевизион / М. Ҷӯраева. - Душанбе: Сарпараст, 2003. - 128 с.
7. Международный научный журнал «Вестник науки» № 12 (33) Т.1. декабр 2020.-154с. [Электронный ресурс] www.вестник-науки.рф
8. Михалков Н. С. Бесогон-2. Россия вчера и сегодня / Н. С. Михалков.- «Эксмо», 2023.-24с. [Электронный ресурс] <https://market.yandex.ru/product--besogon-2-rossiya-vchera-i-segodnia-mikhalkov-n-s/>
9. [Манбаи электронӣ] <https://besogontv.ru/>
10. [Манбаи электронӣ] <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

БЕСОГОН ТВ - БАРНОМАИ МУАЛЛИФӢ

Дар мақолаи мазкур муҳаққиқ барномаи муаллифии “Бесогон ТВ”-и Никита Михалков, таърихи рӯйи кор омадани барнома, мавзую мундариҷаи онро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додааст. Ҷиғунагии барномаҳои муаллифӣ дар таҳқиқоти мазкур бо истифода аз иқтибосҳои муҳаққиқони соҳа баён гардидааст. Ҳамчунин қайд гардидааст, ки барномаҳои муаллифӣ чӣ талабот дорад ва дар замони имрӯз он чӣ мақомро доро мебошад. Хусусан қайд гардидааст, ки дар навбати аввал муаллифи барнома шахси зираку доно, аз вазъи замона воқиф, сермутоливу таҷрибадор буданаш зарур аст, инчунин ҳунари таҳлилу баррасиро дошта бошад ва ақидаашро устуворона баён кунад. Барномаи “Бесогон ТВ”-и Никита Михалков мавзӯи баҳси мақоларо ташкил медиҳад. Бинобар ин, дар мақола маълумоти фаровон оид ба барнома, шакли пешниҳод, фарогирии мавзӯҳо, дониш, ҳунар ва маҳорати таҳлилии муаллифи он ба таври васеъ оварда шудааст. Барномаи “Бесогон ТВ”-и Никита Михалков аз зумраи он барномаҳои муаллифии русзабон мебошад, ки дар сатҳи телевизионҳои Русия ва ҳам дар шабакаҳои интернетӣ ҳаводорони зиёд пайдо кардааст. Ҳадафи “Бесогон ТВ” тафсир ва таҳлилу рӯйдодҳои ҷорӣ ва масоили фарҳангии Русия аз ҷиҳати ватандӯстӣ ва муҳофизакорӣ мебошад. Ба адеҳаи муаллифи мақола, дар замони имрӯз ҷудо кардани ҳақиқат аз дурӯғ хеле кори душвор аст. Мундариҷаи барнома аксар вақт баҳсу муҳофизаҳои гармеро ба вучуд меорад.

Калидвожаҳо: барномаи муаллифӣ, “Бесогон ТВ”, Никита Михалков, Русия, телевизион, ватандӯстӣ.

БЕСОГОН ТВ - АВТОРСКАЯ ПРОГРАММА

В данной статье автор анализирует и обсуждает историю создания, темы и содержание программы «Бесогон ТВ» Никиты Михалкова. Природа авторских программ описывается в этом исследовании с использованием цитат исследователей в этой области. Также отмечено, что представляют собой авторские программы и каков их статус на сегодняшний день. Особо отмечается, что, в первую очередь, автор программы должен быть умным и интеллигентным, осведомленным в текущей ситуации, начитанным и опытным, а также обладать искусством анализа и рецензирования и твердо выражать свое мнение. Тема статьи, программа Никиты Михалкова - «Бесогон ТВ», в связи с этим статья содержит много информации о программе, формате презентации, освещении тем, знаниях, навыках и аналитических способностях ее автора. Программа Никиты Михалкова «Бесогон ТВ» — одна из русскоязычных авторских программ, завоевавших массу поклонников на уровне российских теле-и интернет сетей. Цель “Бесогон ТВ” - интерпретация и анализ актуальных событий и проблем культуры России с точки зрения патриотизма и протекционизма. Напомним, что в сегодняшнее время очень трудно отличить правду от лжи. Содержание программы часто вызывает горячие споры.

Ключевые слова: авторская программа, «Бесогон ТВ», Никита Михалков, Россия, телевидение и патриотизм.

BESOGON TV - AUTHOR'S PROGRAM

In this article, the author analyzes and discusses the history of creation, themes and content of the “Besogon TV” program by Nikita Mikhalkov. The nature of copyright programs is described in this study using citations from researchers in the field. It is also noted what the author's programs are and what their status is today. It is especially noted that, first of all, the author of the program must be smart and intelligent, aware of the current situation, well-read and experienced, as well as possess the art of analysis and review and firmly express his opinion. The topic of the article, Nikita Mikhalkov's program is "Besogon TV", in connection with this, the article contains a lot of information about the program, presentation format, coverage of topics, knowledge, skills and analytical abilities of its author. Nikita Mikhalkov's program "Besogon TV" is one of the Russian-language author's programs that has won a lot of fans at the level of Russian television and Internet networks. The goal of "Besogon TV" is the interpretation and analysis of current events and problems of Russian culture from the point of view of patriotism and protectionism. Recall that in today's time it is very difficult to distinguish truth from lies. The content of the program often causes heated debate.

Key words: author's program, "Besogon TV", Nikita Mikhalkov, Russia, television and patriotism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Холов Фирдавс Хайдаралиевич* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, кафедраи телевизион ва радиотелевизион, факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: 98805777a@gmail.com. Тел.: (+992) 988-05-77-75

Сведения об авторе: *Холов Фирдавс Хайдаралиевич* - Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, кафедра телевидения и радиовещания, факультет журналистика. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр.Рудаки, 17. E-mail: 98805777a@gmail.com. Тел.: (+992) 988-05-77-75

Information about the author: *Kholov Firdavs Khaidaralievich* - Tajik National University, Ph.D doctoral student, Department of Television and Radio Broadcasting, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: 98805777a@gmail.com. Phone: (+992) 988-05-77-75

НАҚДИ РАСОНАЙ ВА ОДОБИ БАҲСҲОИ КАСБӢ

Хушдил Раҳимҷон
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Воситаҳои ахбори омма дар тури мавҷудияти ҳеш, дар марҳилаҳои гуногуни фаъолият чандин назарияро дар амал татбиқ кардаанд. Пайдоиши назарияҳои нав низ вобаста ба талаботи замон будааст.

Ба вучуд омадани нақши нави фаъолияти ВАО дар дунё, яъне, масъул будан, заруратеро ба вучуд овард, ки воситаҳои ахбори омма барои суҳан ва эҳсосоти барангезандаи худ масъулият дошта бошанд. “Пайдоиши ин равия ё назарияи нави масъулияти иҷтимоӣ ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико тааллуқ дорад ва дар солҳои 40 – уми асри гузашта дар муқобили назарияи озодигароӣ пешниҳод шудааст. Гарчи зоҳиран масъулияти иҷтимоӣ ба озодии мутлақ муқобил аст, аммо бо назардошти он ки акнун ба ҳукумат на ҳамчун ба душмани озодӣ, балки ҳамчун ба ҳамкори озодӣ муносибат мекарданд, масъулияти иҷтимоӣ ҳам қадами дигаре дар роҳи озодигароӣ доништа шуд. Ба вучуд омадани масъулияти иҷтимоӣ ва масъул кардани воситаҳои ахбор ба суҳан низомро тақозо мекард, ки он бояд аз як тараф, воситаҳои ахборро вазифадор кунад, ки аз валвалагӯӣ, умумигӯӣ, фаҳшгӯӣ, дурӯғгӯӣ худдорӣ намояд, аз тарафи дигар, озодии воситаҳои ахбори омма маҳдуд нашавад, қатъ нагардад, балки густариш ёбад” [12, с.47].

Имрӯз аз ҷониби аксарият кишварҳои олам, ки соҳти демократиро пеша намудаанд, қафолати озодии суҳан дода мешавад. Дар Тоҷикистон низ тавассути қонуни асосии мамлакат - Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон “ба ҳар кас озодии суҳан, нашр ва ҳуқуқи истифода аз тамоми воситаҳои ахбор” [2] қафолат дода мешавад.

Бо назардошти ин нуқта, тазаққур медиҳем, ки дар ин ҳол, дар ҳоли мавҷудияти озодӣ масъалаи муносибат ба меъёрҳои ахлоқи касбӣ ба миён меояд, зеро онҳо василаи худтанзимии фаъолият, воситае ҳастанд, ки сӯиистифодаи беҳтарин имконияти фаъолиятро пешгирӣ мекунанд ва барои ба самти мувофиқ, баҳри иҷрои рисолат раҳнамун гардидан мусоидат менамоянд. Вақте суҳан дар атрофи меъёрҳои ахлоқи касбӣ меравад, табиист, мафҳуми “одоби баҳс” ба миён меояд, зеро баҳсу мунозира аз рӯйи моҳият, пеш аз ҳама, ба одоб эҳтиёҷ доранд ва масъалаи одоби баҳс низ дар навбати худ, ниҳоят нозук аст.

Дар матбуоти тоҷик муносибат бо меъёрҳои ахлоқи касбӣ гуногун аст. Ба таври умум, гуфтан мумкин аст, ки ин меъёрҳо ҳам дар нашрияҳои расмӣ ва ҳам дар матбуоти мустақил ба эътибор гирифта мешаванд. Дар ин самт мисолҳо ҳастанд.

Ин матлаби мо асосан ба вазъи муносибатҳои касбӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ин падидаи тозае дар фазои иттилоотии мамлакат бахшида шудааст. Ҳамчунин, мо доир ба нақди расонаӣ, ки яке аз майлонҳои нави журналистӣ мебошад, иброи назар менамоем ва намунаҳое аз он, инчунин, бархӯрдҳо ба онро мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Профессор М.Муродов дар яке аз мақолаҳои илмӣ доир ба махсусиятҳои воқуниш ва баҳсҳо ишора намуда, менависад, ки “дар ВАО, хосса матбуоти ғайриҳукуматӣ борҳо мушоҳида кардаем, ки пас аз интишори матолиб воқуниш, раддия, ҷавоб ё тасҳеҳҳо пайдо мешаванд. Албатта, ба вучуд омадани воқуниш ё раддияҳо дар матбуот амали муқаррарӣ ва нишони афкори рангин аст, аммо мушоҳидаву таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳтавои аксари эътирозҳо дуруст санҷида нашудани факту маълумот ва ё яктарафа муносибат намудан ба предмети инъикос ташкил медиҳанд. Баъзан ҳолатҳои руҳ медиҳанд, ки мақолаҳои ҷавобиро бархе аз нашрияҳо бо воқунишҳои дохилидоравӣ паҳлуи ҳам интишор мекунанд. Мутаассифона, дар аксари воқунишҳои матбуоти даврӣ ҷонибҳо дарёфти тадбирҳои мушаххасро як тараф гузошта, ба танқиди ҳамдигар, баъзан ба паст задани шаъну эътибор даст мезананд” [9, с.13].

Дар воқеъ, баҳс барои дарёфти ҳақиқат аст, барои ҷолиб гардидани мавзӯи мавриди назар ва комил шудани он аст, вале дар аксар маврид моҳияти он дарк намегардад. Чунин муносибат ҳамчунин, дар баҳсҳои касбии байни журналистон ба назар мерасад. “Баъзе муаллифон дар баҳсҳо ба худсафедкунӣ ва донотарошӣ саргарм шуда, на танҳо одоби

баҳсро вайрон мекунад, балки худро холису ҳақ вонамуд месозанд. Беҳабар аз дастовардҳо ва ё кордониву масъулиятшиносии ҷониби дигар ӯро ноухдабарову ноқора арзёбӣ мекунад. Ҳол он ки майдони ВАО ҷойи баҳс, ташаккули афкор ва ёрии ақлҳо бояд бошад, на ҷойи ҳақорату тухмат ва ҳеҷ шуморидани ҳамдигар” [9, с.17].

Бевоқифа меҳоме ба баҳсҳои касбӣ, баҳси миёни журналистон мутаваҷҷеҳ шавем, зеро нақди расонаӣ дар ҳамин шакле, ки мавриди баррасӣ қарор додан меҳоме, худ падидаи нав аст ва макони паҳши он ҳам майдони шабакаҳои иҷтимоӣ мебошад.

Ёдовар мешавем, ки нақди расонаҳо дар журналистика зухуроти нав нест. Ин амалҳо собиқаи бештар доранд, ки дар замони шуравӣ низ вучуд доштанд; шарҳи матбуоти радио ва телевизион ва мутаносибан, шарҳҳои матбуотӣ ба барномаҳои радио ва телевизион, ки собиқаи қуҳан доранд.

Яке аз проблемаҳои касбӣ-ахлоқии замони муосир бо назардошти имкони зиёд, яъне сершумор будани теъдоди воқитаҳои ахбор, зуд ба бузургманишӣ гирифта шудани онҳоест, ки ҳаваси ғайриҷаҳиш журналистӣ доранд. Муҳаққиқи соҳа Б. Қутбиддинов бо назардошти ин ҳолат масъаларо амиқтар мавриди таҳлил қарор медиҳад: “...Аммо нафаре, ки танҳо аз рӯйи ҳавову ҳавас ва шуҳрати манзалату манфиати шахсӣ қалам ба даст мегирад, фарди дар навиштан номуваффақ аст. Таъбири навишта тавоништан ҳосси ҳамин гуна қаламкашон аст, ки дар ҷавлонҳои эҷод дер истодагари қарда наметавонанд ва ё танҳо “афзуну ҳезон” дар пайроҳае то як замоне ҳазидан меҳоманд... Чанд ҷиҳате ҳаст, ки муаллиф бояд дар навиштан онҳоро сарфи назар насозад. Яқум, журналист бояд донад, ки ҳама навиштаҳои ӯ ба пуррагӣ ва он тавре ки меҳоманд, ҳеҷ гоҳ ҷоп намешаванд. Яъне, идораҳои воқитаҳои ахбори омма аз рӯйи манфиатҳо ва ё аз рӯйи ноқисии баъзе омилҳои дигар нигоштаи журналистро ҷоп намекунанд... Дувум, журналист худ бештар аз ҳама меҳоманд, ки қадом нигоштаи нашршудааш қобили арзиш аст. Савум, журналист дар “шуҳратсозӣ” бояд саросема нашавад. Нигошта журналистро муаррифӣ менамояд, на ин ки журналист нигошта” [5, с.35].

Аз ин нуктаҳои назар бармеояд, ки нақди расонаӣ бояд бо назардошти ҷунин омилҳои муҳим таҳия гардад, то ҳангоме мавриди воқуниш қарор мегирад, асолати худро нигоҳ дошта тавонад.

Нақди расонаӣ аз нишонаҳои аслии саводи расонаӣ мебошад ва “мурочиат мекунем, ба манбаъҳое, ки бо саводи расонаӣ сару қор доранд ва онро тавсиф қардаанд. Ассотсиатсияи аврупоии дастгирии манфиатҳои истифодабарандагони расонаҳо (the European Association for Viewers Interests – EAVI), ки аз мановфеи истеъмолкунандагони расонаҳо дифоъ мекунад, пешбурди саводи расонаиро аз муҳимтарин самтҳои ғайриҷаҳиш худ эълон қардааст. Ин созмон меафзояд, ки саводи расонаӣ беш аз пеш муҳимтар мегардад, зеро дониш дар ҳоли ҳозир, дар навбати аввал, тавассути ғановариҳои рақамӣ интиқол меёбад. Шаҳсоне, ки аз лиҳози шинохти воқитаҳои ахбори омма босаводанд, метавонанд дар тамоми сатҳҳои ҳаёти ҷомеа - аз шабакаҳои иҷтимоӣ то ҳукумати электронӣ иштирок кунанд. Одамоне, ки ин маҳоратҳоро надоранд, дар қанор ҳоманд буд ва осебпазир боқӣ мемонанд. Бино ба таъкиди ин созмон: саводи расонаӣ ин қобилияти дастрасӣ, мубодила, арзёбии интиқодӣ, эҷод ва иштирок дар воқити ахбори омма мебошад. Ин салоҳиятҳо аз малакаҳои асосии асри ХХІ ҳисобида мешаванд. Лоихаи аврупоии MediaCoach мафҳуми саводи расонаиро, ки бо қоршиносони расонаии Комиссияи аврупоӣ мувофиқа шудааст, ҷунин пешниҳод менамояд: “Саводи расонаӣ масъалаи ҳамгироӣ ва шаҳрвандӣ дар ҷомеаи иттилоотии муосир аст. Ин малакаи бунёдӣ на танҳо барои ҷавонон, балки барои қалонсолону қирон, воқидон, омӯзгорон ва мутахассисон дар соҳаи воқитаҳои иттилоот аст. Муҳтасар - ин имконияти дастрасӣ, истифодабарӣ, арзёбӣ, эҷод ва иштирок дар воқитаҳои ахбори умум аст. Ин салоҳиятҳо дар асри ХХІ маҳоратҳои қалидӣ ва сароғозе барои шаҳрвандии қомил ва ғайр ба ҳисоб мераванд” [13, с.166-167].

Ҳамзамон, шоистаи зикр аст, ки дар ташаккули саводи расонаӣ ва нақди расонаӣ нақши шабакаҳои иҷтимоӣ муҳим аст, зеро онҳо имкониятҳои фаровони фарогирӣ ва ҷалбро доранд: “Пайдоиши шабакаҳои иҷтимоӣ ва оммавигардии онҳо ҳамчун як василаи муассир дар робита бо аудитория имкониятҳои фаровоне барои дастрасӣ ба ахбори очилиро фароҳам овард. Бо назардошти ин нуктаҳо метавон гуфт, ки аввалан пайдоиши

интернет ва баъдан шабакаҳои иҷтимоӣ як андоза майдони шаклҳои дигари ВАО-ро танг кард ва рақобат дар майдони ВАО шадидтар шуд. Аз ҷиҳати дигар, ба шаклҳои анъанавии ВАО имкон фароҳам овард, ки фаъолияти худро дар фазои виртуалӣ ҷоннок кунанд.

Таҳқиқи махсусияти кори шабакаҳои иҷтимоӣ ва ҷойгоҳи маводи хабарӣ дар саҳифаҳои онҳо, бо назардошти маъруфияти рӯзафзуни ин шабакаҳо зарур аст. Чун тақозои замон аст, ки мавқеи маводи хабарӣ ва ҷойгоҳи он дар шаклгирии муҳтавои маводи шабакаҳои иҷтимоӣ саривақт омӯхта шавад” [11, с.47].

Бо назардошти ин нукоти назар, мо ба як намунае аз нақдҳои расонаӣ таваҷҷуҳ менамоем, ки ба он таваҷҷуҳи зиёд зоҳир шуда, воқунишҳо низ сурат гирифтанд. Ин нақд, ки муаллиф худ онро нақди расонаӣ мешуморад, “Муҳтавосозони камфаъоли телевизион”: Телевизионҳои Тоҷикистон дар рӯзи пойтахт, дар шабакаҳои иҷтимоӣ чӣ пахш карданд?” мебошад [15].

Дар оғоз моҳияти ин амал аз ҷониби муаллиф шарҳ дода мешавад: Рушди бесобиқаи фановариҳо дар як даҳсолаи охир дар самту соҳаҳои ҳаёти инсон тағйиротҳои ҷашмас ба миён овард. Ин фановариҳо барои қулайтару беҳтар ба миён гузоштани маҳсули тафаккури инсон ҳамаҷониба мусоидат карданд. Дар журналистика низ трендҳои нав ба вучуд омаданд, бозорёбӣ ё муҳтавосозӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ яке аз бахшҳои он мебошад. Репортёр ва муаллифи муҳтаво, акнун талош мекунанд, ки ин қолабҳоро дар кори худ истифода кунанд. Махсусан, шабакаҳои иҷтимоӣ барои журналистони телевизион имконоти фароҳам имҷосозии барномаҳояшонро фароҳам овардаанд. Ҳатто телевизионҳои сатҳи байналмилалӣ бо анонсу рилс-наворҳои кӯтоҳ таваҷҷуҳи бинандагонии шабакаҳои иҷтимоиро ба барномаҳояшон ҷалб мекунанд.

Дар нақди расонаии нахустин, мо кӯшиш кардем, ки муҳтавои барномаҳои телевизионҳои ҷумҳуриро бахшида ба рӯзи пойтахт дар шабакаҳои иҷтимоӣ, пайгирӣ кунем [15].

Пас аз ин муқаддима, ки зарурати анҷом додани чунин амалро бозгӯ менамояд, муаллиф ба нақди шабакаҳои телевизионии марказӣ ва шаҳрӣ мепардозад ва муайян кардан мехоҳад, ки онҳо то кадом андоза аз чунин имконияти фароҳам истифода бурдаанд. Ё менависад: “Рӯзи пойтахт - шаҳри Душанбе, мувофиқи тартиботи рӯзҳои ид якшанбеи сеюми моҳи апрел таҷлил мешавад. Телевизиони Тоҷикистон, шабакаи расмӣ ва рақами 1-и Тоҷикистон, дар саҳифааш дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук, ки 4300 аъзо дорад, 16-уми апрел нахуст шакли пурраи барномаи “Тибби тоҷик”-ро гузошт. Барнома, доир ба вакцинаи кӯдакона иттилоъ меод, ки иртиботе ба рӯзи пойтахт надошт. Ҳамин тавр, баъди паҳни 5-гузориш дар мавзӯҳои муҳтаво, билохира саҳифаи Телевизиони Тоҷикистон гузоришero дар робита ба рӯзи пойтахт дар фазои шабонаи назди майдони муҷассамаи Исмоили Сомонӣ пахш кард.

Дар кадр журналист, Манучеҳр Ализода мустақиман бо студияи марказии идораи ахбор дар тамос буд. “Бале-бале, ман шуморо хуб мешунавам. Мо дар остонаи ҷашми рӯзи пойтахт дар маркази пойтахт қарор дорем”-бо чунин тарз шуруъ кард, гузориши худро гузоришгари телевизион. Аз таърихи пайдоиши шаҳри Душанбе ёдовар шуд. Журналист, баъдан дар бораи тағйиротҳои ҷанд соли охир дар пойтахт матн пасикадри худро идома дод. Дар кадр гулгаштҳои Душанбе намоиш дода мешуд. Чизи ҷолибе, ки дар ин гузориш ҷой дошт назари ду сайёҳи рус бобати Душанбе буд. Дар идома гузоришгар аз стандартҳои байналмилалӣ шаҳрсозӣ ёдовар шуд.

Вақте дар матн аз будани нақлиёти ҷамъиятӣ сухан меронд, дар кадр духтарони атласпӯш дар боғ сайр мекарданд. Дар матн шароити мусоиди майдончаҳои варзишӣ гулҳои лола дар кадр аён шуданд. Кадри нақлиётҳо баъди ҷанде ба экран баромад. Сипас, се нафар аз сокинони Душанбе дар бораи пешрафти Душанбе ибрози назар намуданд. Дар ин миён назари меҳмонону сокинони шаҳру навоҳии дигари Тоҷикистон метавонист гузоришро пурмуҳтавогар кунад, ки дар ин гузориш набуд. Дар матн пасикадри гузоришгар дар бораи макони баргузори чорабиниҳои байналмилалӣ таъдил ёфтани Душанбе таъкид кард, ки кадрҳои экран дар дигар маврид буд.

Гузориш бо ёдоварӣ аз саҳмгузори Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Раиси шаҳри Душанбе Рустами Эмомалӣ дар пешрафти Душанбе, бо стендапи журналист анҷом ёфт [15].

Дар идомаи накли худ муаллиф аз муҳтавои дигари Телевизиони Тоҷикистон, ки дар рӯзи пойтахт дар саҳифаи фејсбукиаш гузоштааст, ёд карда, менависад, ки аз ҳашт гузориши дигар танҳо як муҳтавои 16-дақиқагӣ ба рӯзи пойтахт рабт дошт ва ин муҳтаво ҳам аз гузоришҳои ҷудогона иборат будааст, ки аз таҷлили рӯзи пойтахт дар вазорату идораҳо омода шуда буд. Ў инчунин, хотиррасон мекунад, ки як рӯз баъд аз таҷлили ҷашни пойтахт, рӯзи 17-уми апрел саҳифаи Телевизиони Тоҷикистон барномаи мукаммали Субҳи Тоҷикистонро бахшида ба рӯзи пойтахт дар саҳифааш гузошт. “Барнома ҷашнӣ буд. Зоҳиран, барнома 15-уми апрел ба эфир рафта буд. Барномаро ровиён Юсуф Ғанизода ва Ғарида Одиназода дар рӯзи ҷашни пойтахт аз дохили студияи телевизион шуруъ карда, то охири барнома суҷаҳоро аз ҳамон дохил ба бинандагон муаррифӣ мекарданд. Дар пазманзари ровиён навиштаҷоти Душанбе - шаҳри орзуҳо ва акси Китобхонаи миллӣ ва мучассамаи Исмоили Сомонӣ дар кадр буд. Онҳо метавонистанд аз фазои баҳории Душанбе, ки барномаро ҷолиб мекард, истифода баранд. Барнома аз суҷаҳои марбут ба самту соҳаҳои гуногуни шаҳри Душанбе омода шуда буд. Дар оғози барнома суҳбати ровиён бо шоир Камол Насрулло барномаро пурмуҳтаво кард. Суҷаи навбатӣ аз биноҳои навсохти Душанбе кисса мекард. Вакте журналист дар матни пасикадрӣ аз бунёди майдончаҳои варзишӣ накл мекард, дар кадр ғаввораҳо намоиш дода шуд” [15].

Дар идомаи накди худ муаллиф ба дигар гузоришҳои ин барнома ҳам таваҷҷуҳ намуда, хусну қубҳи онҳоро баррасӣ кардааст. Масалан, аз гузорише бобати шароити майдончаҳои варзишӣ ёд карда, менависад, ки журналист дар матни пасикадриаш аз таваҷҷуҳи махсуси Ҳукумати Тоҷикистон ба самти солимгардонӣ ва ташаккули тарзи ҳаёти солим, бештар суҳан мекард, аммо дар гузориш омили мушаххас дар мавриди бунёди майдончаҳои варзишӣ набуд. “Сокинон аз майдончаҳои варзишӣ самаранок истифода мебаранд, таъкид мекард журналист, вале дар ибтидои гузориш то интиҳои он кадрҳо майдончаи холии беодамро намоиш медоданд. Худи журналист дар кадр умуман пайдо нагашт. Аз истифодабарандагони майдончаҳои варзишӣ мусоҳиба гирифта нашуд. Дар ҳоле, ки соли 2022 барои варзишгарони шаҳри Душанбе соли ғатҳи ғолибияти мусобикаҳои ҷаҳонӣ буд. Журналист метавонист, яке аз варзишгаронро ба сифати қаҳрамони гузориши худ интиҳоб кунад” [15].

Дар идома муаллифи нақд ба дигар шабакаҳои телевизионӣ, аз ҷумла, шабакаҳои “Сафина”, “Баҳористон”, “Синамо”, “Илм ва табиат” низ таваҷҷуҳ мекунад, ки онҳо дар саҳифаҳои худ дар шабакаҳои иҷтимоӣ дар рӯзи пойтахт маводе нагузоштаанд.

Ў ба ғайр аз будани саҳифаи шабакаи “Душанбе” таъкид намуда, менависад, ки кори саҳифаҳои иҷтимоии Телевизиони Душанбе, бахшида ба рӯзи пойтахт аз ҳар ҷиҳат фарқкунанда буд. Он дорои 2,3 ҳазор пайгир буд. Ин саҳифа рӯзи пойтахтро бо бознашри лавҳаву табрикоти саҳифаи МИҲД шаҳри Душанбе оғоз кард. Инчунин, аз сомонаи dushanbetv.tj. аз баргузориҳои ҷорабиниҳои ҷашнии пойтахт иттилоо ғ бознашр кард. Табрикоти директори Телевизион Маъруфҷон Оқиловро мунташир кард. Он рӯз анонси барномаи ҷашнии “Ту қалби Тоҷикистони Душанбе”-ро паҳш кард. Муаллифи ин барнома Зикриё Раҳимов буд. Барнома ҷолиб ва ғайриодӣ сабт гардида буд. Он воқуниши васеи истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоиро ба миён овард. Ҳама дар шарҳи анонс, ки дар саҳифаи инфиродии худи муаллифи барнома низ буд, бесаброна мунтазири барнома буданашонро баён карданд. Муаллифи барнома аз бозорёбии телевизион дар шабакаҳои иҷтимоӣ, аз нозуқиҳои қор дуруст истифода карданд. Онҳо аз таҷрибае қор гирифтанд, ки шабакаҳои байналмилалӣ аз он истифода мекунанд: тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ таваҷҷуҳи истифодабарандагонро ба барномаҳои ҷалб карда тавонистанд. Баъди паҳш шумори зиёди тамошобинон бо гузоштани акс аз муҳтавои барнома, аз муаллиф ва гурӯҳи эҷодии телевизион сипос гуфтанд. Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ хоҳиш карданд, барнома дар шабакаҳои иҷтимоӣ дар шакли пуррааш паҳн шавад. Шакли пурраи барнома дар саҳифаҳои иҷтимоии телевизион роҳ ёфт” [15].

Муаллиф аз махсусиятҳои ин барнома ва муваффақиятҳои он ҳарф зада, ҳамзамон, ба чанд шабакаи дигар ҳам, ки баъзе гузоришҳо доштанд, ишора мекунад. Дар маҷмӯъ, ба ҳулосае мерасад, ки “нақди расонаии мо нишон дод, ки телевизионҳои мо дар муҳтавосозӣ, дар шабакаҳои иҷтимоӣ қамғаёланд ва таҷриба надоранд. Ин ҳам дар ҳолест, ки ин самти

журналистика, дар журнализми ҷаҳонӣ ба таври густурда рушду инкишоф ёфтааст. Мухтавосозон ва бозорёбони телевизионҳои тоҷик ё ба ин самти журналистика ҳавсала надоранд, ё онро ҷиддӣ наменддоранд. Ин ҳам дар суратест, ки дар даҳсолаи охир интернетжурналистика, мавқеи журналистикаи урфиро танг кардааст ва расонаҳои пешрафта талош доранд бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ имиджи расонаи хешро устувору пешсаф нигоҳ доранд” [15].

Ба назари мо, муқаддима ва натиҷаи ин нақди расонаӣ, ки баёнгари муҳтавои он аст, зарурати анҷом додани чунин нақдхоро ба ҳубӣ ифода менамояд. Эродҳои муаллиф низ дуруст, воқеӣ ва касбӣ ҳастанд, чун аз рӯйи як сохтори мушаххас сурат гирифтаанд; он ҷӣ назди худ чун ҳадаф қарор дода, ба анҷом расонидааст. Ў дуруст мегӯяд, ки истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ яке аз василаҳои муҳимми муҳтавосозӣ ва ҷалби бинандагон ба шабакаҳо аст ва аз ҳамин нигоҳ ба саҳифаҳои шабакаҳои телевизионӣ муносибат кардааст.

Ин нақдро мавриди назар қарор додани мо ба он хотир аст, ки воқуниш ва баҳсҳои атрофи онро баррасӣ намоем. Шоистаи зикр аст, ки дар нақди мазкур ҳолатҳои риоя нагардидани меъёрҳои ахлоқии инсонӣ ва касбӣ мушоҳида нашуд.

Ба ин нақд табиист, ки нахустин шуда, кормандони шабакаҳои телевизионӣ таваҷҷуҳ намуданд ва шарҳҳо навиштанд. Дар миёни ин шарҳҳо бархӯрдҳои дуруст ва касбӣ ҳам буданд, ки дар онҳо зарурати чунин баррасиҳо ва пешниҳодҳо таъкид мегардид. Ҳамчунин, посухҳо ҳам вучуд доштанд, ки дар онҳо андешаҳои асоснок мавҷуд буданд. Яъне, аз як нигоҳ бархӯрди касбӣ ба яке аз намунаҳои нақди расонаӣ ба амал омад, ки умедворкунанда аст. Намунаи хуби чунин бархӯрди касбӣ назари директори Радиои Тоҷикистон буд, ки ӯ гуфт, мунаққидро барои иншои чунин як нақди асосноки барномаҳои радиой даъват мекунам [16].

Аммо дар ин баробар, баъзе кормандони шабакаҳои телевизионӣ ба ҷойи посухи касбӣ ба як нафар ҳамкасби худ ба таҳқири ӯ гузаштанд, ба камбудии имлоии матлаби ӯ махсус таваҷҷуҳ карда, ҳатто ин матлабро фармоишӣ номиданд, ки зухуроти номатлуби касбист. Муаллиф дар оғоз ва анҷоми матлаб ҳадафи худро возеҳ баён кардааст, гуфтааст, ки дар ин нақд ғайрифаъолияти саҳифаҳои шабакаҳои телевизионӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, на муҳтавои умумии онҳо, аммо чанд нафар худ моҳияти шакли нақди ӯро сарфаҳм нарафта, ӯро ба ғаразнокӣ ва иҷрокунии супорише муттаҳам кардаанд [16].

Мо дар оғози ин матлаби худ ба андешаҳои муҳаққиқон вобаста ба масъулият ва масъулиятшиносӣ, воқуниш ва махсусиятҳои он, саводу нақди расонаӣ таваҷҷуҳ намудем, ки ҳама заминае барои натиҷагирӣ ҳастанд. Дар маҷмӯъ, ба натиҷае расидан мумкин аст, ки таҷрибаи нақди расонаӣ, ки ҳарчанд дар маҷмӯъ, падидаи навест, дар муҳити рӯзноманигорӣ амалии мо ва дар шабакаҳои иҷтимоӣ акнун ташаккул ёфта истодааст. Фикр мекунем, ҳамин гуна намунаҳои хуб, ки нигоҳи таҳлиلى доранд, ба ташаккули нақди расонаӣ ва ҳамчун василаи хуби ҳамкорӣ шинохта шудани он мусоидат мекунад.

Мо ба ин назар ҳастем, ки ҳар назар ва ё ҳар як эроде, ки бо мақсади беҳтар гардидани сатҳу сифати матлабу фаъолиятҳои журналистӣ бидуни таҳқир пешниҳод мегардад, шоистаи баррасӣ ва таҳаммул аст; агар ба манфиат будани он дарк шавад, ҳатман натиҷаи назаррас хоҳад дод, чун ҳадаф аз ҳар як майлони навзӯхур истифодаи дурусти он аст.

Муқарриз: Гулов С. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Гулов, С. Амвоҷи сухан / С.Гулов. – Душанбе, 2005.
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2020.
3. Корконосенко, С.Г. Основы журналистики / С.Г. Корконосенко. – М., 2004.
4. Ким, М.Н. Основы творческой деятельности журналиста / М.Н. Ким. – М., 2011.
5. Қутбиддинов, Б. Имконот ва марзҳои роҳи ҷолибсозии мавод / Б. Қутбиддинов // Журналистикаи байналхалқӣ. Қ. VI (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2014. – С.35.
6. Лазутина, Г.В. Профессиональная этика журналиста / Г.В. Лазутина. – М., 2011.
7. Меъёрҳои ахлоқии фаъолияти журналистӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе, 2009.
8. Муродов, М. Асосҳои фаъолияти эҷодии журналист / М. Муродов. – Душанбе, 2008.
9. Муродов, М. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ дар раванди эҷоди журналистӣ / М. Муродов // Замони муосир ва журналистика (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2011. – С.13-20.

10. Ризоён, Ш. Малакаҳои таҳлилӣ барои журналистон: имконият ва дурнамо / Ш. Ризоён // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2022. – С.19-30.
11. Саидхоҷаева, М.А. Мавқеи платформаҳои Facebook ва Instagram дар киберфазои иттилоот / М.А. Саидхоҷаева // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2022. – С.47-55.
12. Усмонов, И. Журналистика. Ҷ.4 / И. Усмонов. – Душанбе, 2014.
13. Ҷамолиён, И.М. Оид ба саводи расонаӣ-иттилоотӣ ва муҳити низомӣ ё худ экосистемаи он / И.М. Ҷамолиён // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2022. – 166-171.
14. Эшматов, З.А. Нақду баррасии фаъолияти телевизион дар шабакаи иҷтимоии Фейсбук / З.А. Эшматов // Таҳсилоти журналистӣ дар Тоҷикистон: вазъият, мушкилот ва пешомад (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2022. – С.272-278.
15. Муҳтавоҷосони камфаъоли телевизион: Телевизионҳои Тоҷикистон дар рӯзи пойтахт, дар шабакаҳои иҷтимоӣ чӣ пахш карданд? [Манбаи электронӣ: https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=964537454573273&id=100030510812080&mibextid=Nif5oz. Санаи мурочиат: 02.05.2023].
16. Нақди расонаӣ - майлони нав дар журналистика (ё чаро барномасозони мо нақдро ғараз мепиндоранд ва бо ҷхосу таҳкир шарҳ менависанд?) [Манбаи электронӣ: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100030510812080>. Санаи мурочиат: 02.05.2023].

НАҚДИ РАСОНАӢ ВА ОДОБИ БАӢСӢОӢ КАСБӢ

Дар ин мақола муаллиф ба яке аз мавзӯҳои мубрами журналистикаи муосир – муносибатҳои касбӣ дар интернет ва шабакаҳои иҷтимоӣ таваҷҷуҳ намуда, дар робита ба он унсурҳои таркибии ин муносибатҳоро дар мисоли нақди расонаӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Муаллифи мақола ба андешаҳои муҳаққиқони соҳа вобаста ба моҳияти назарияҳо дар фаъолияти журналистӣ, аз ҷумла, назарияи масъулияти иҷтимоӣ, инчунин, вобаста ба воқуниш ва махсусиятҳои он, моҳияти саводи расонаӣ ва нақди расонаӣ, нақши шабакаҳои иҷтимоӣ дар густариши фаъолияти рӯзманигорӣ таваҷҷуҳ намуда, дар таъя ба онҳо доир ба зарурати баррасии касбӣ изҳори назар мекунад. Дар мақола асосан ба нақди расонаӣ таваҷҷуҳи бештар зоҳир гардидааст, зеро ин мафҳум ҳарчанд дар журналистика нав нест, аммо вобаста ба навгониҳои замони муосир махсусиятҳои дигар пайдо кардааст, аз ин рӯ, ҷун падидаҳои навзӯҳур дар журналистика шинохта мешавад. Ӣадафи аслии муаллифи мақола баррасии ҷанбаи ахлокии баӢсӢоӢи журналистон аст, ҷун вақте нақд мешавад, табиист, ки дар он дар баробари дастовардҳо аз камбудихо низ гуфта мешавад, аз ин рӯ, ҳамин воқуниш ва бархӯрдҳо ҷӣ гуна сурат мегиранд, масъалаест, ки бояд баррасӣ шавад. Бо назардошти ҳамин нукта, муаллифи мақола намунае аз нақди расонаӣ ва воқунишҳо ба онро мавриди баррасӣ қарор дода, асосан ба масъалаи риояи одоб дар баӢсӢоӢи касбӣ таваҷҷуҳ намудааст. Натиҷаи баррасиҳо гувоҳи он аст, ки ҳарчанд нақди расонаӣ дар ҳамин намунаи мавриди назар ҷун навгонӣ зӯҳур мекунад, аммо бо вуҷуди он, бархӯрдҳо низ нисбатан касбӣ сурат гирифтаанд, ки падидаи хуб аст. Вале боиси таассуф аст, ки ҳанӯз ҳам дар баӢсӢоӢи касбӣ воқунишҳои ғайрикасбӣ арзи вуҷуд мекунанд.

Калидвожаҳо: журналистикаи муосир, муносибатҳои касбӣ, интернет, шабакаҳои иҷтимоӣ, саводи расонаӣ, нақди расонаӣ, ҷанбаи ахлоқӣ, баӢсӢоӢи касбии журналистон.

МЕДИАКРИТИКА И ЭТИКИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСКУССИЙ

В данной статье автор уделит внимание одной из актуальных тем современной журналистики - профессиональным отношениям в Интернете и социальных сетях, и рассмотрел элементы этих отношений на примере медиакритики. Автор статьи обратил внимание на мнения исследователей в данной области относительно сущности теорий журналистской деятельности, в частности, теории социальной ответственности, а также относительно ее отклика и особенностей медиаграмотности и медиаобразования, грамотности, роли социальных сетей в расширении журналистской деятельности, опираясь на них, он выражает мнение о необходимости профессиональных рецензий. В статье основное внимание уделяется медиакритике, поскольку это понятие не является новым в журналистике, но оно приобрело другие черты благодаря нововведениям современности, поэтому она признана новым явлением в журналистике. Основной целью автора статьи является рассмотрение этического аспекта профессиональных дебатов журналистов, как это бывает, естественно наряду с достижениями есть и недостатки, поэтому то, как происходят эти реакции и подходы, - вопрос, который необходимо рассмотреть. Принимая во внимание этот момент, автор статьи рассмотрел пример освещения в СМИ и реакции на него, сосредоточившись в основном на проблеме этики в профессиональных дискуссиях. Результаты обзоров показывают, что, хотя медиа-кэш в этой выборке выглядит новшеством, тем не менее, подходы также были во многом профессиональными. Но жаль, что в профессиональных дискуссиях до сих пор существуют непрофессиональные реакции.

Ключевые слова: современная журналистика, непрофессиональные отношения, Интернет, социальные сети, медиаграмотность, медиакритика, этический аспект, профессиональные дебаты журналистов.

MEDIA CRITICISM AND ETHICS OF PROFESSIONAL DISCUSSIONS

In this article, the author paid attention to one of the current topics of modern journalism - professional relations on the Internet and social networks, and considered the elements of these relations on the example of media criticism. The author of the article drew attention to the opinions of researchers in this field regarding the essence of

the theories of journalistic activity, in particular, the theory of social responsibility, as well as regarding its response and the features of the essence of media literacy and media education, literacy, the role of social networks in expanding journalistic activity, relying on them, express opinion about the need for professional reviews. The article focuses on media criticism, since this concept is not new in journalism, but it has acquired other features due to modern innovations, therefore it is recognized as a new phenomenon in journalism. The main goal of the author of the article is to consider the ethical aspect of the professional debate of journalists, as it happens, naturally along with achievements there are also shortcomings, so how these reactions and approaches occur is a question that needs to be considered. Taking this point into account, the author of the article considered an example of media coverage and reactions to it, focusing mainly on the issue of ethics in professional discussions. The results of the reviews show that, although the media cache in this sample looks like an innovation, nevertheless, the approaches were also relatively professional, which is a good thing. But it is a pity that there are still non-professional reactions in professional discussions.

Key words: modern journalism, professional relations, Internet, social networks, media literacy, media criticism, ethical aspect, professional debates among journalists.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хушдил Раҳимҷон* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонӣ, факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Сведения об авторе: *Хушдил Рахимджон* – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант кафедры телевидения и радиовещания, факультет журналистика. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Тел.: (+992) 93-489-26-56

Information about the author: *Khushdil Rahimjon* - Tajik National University, candidate of philological sciences doctoral in the TV and radio department of the faculty of journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: khushdil_09@list.ru. Phone: (+992) 93-489-26-56

Умаров З.Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нашрияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - рӯзномаи «Халқ овози», ки аз моҳи феввали соли 1929 ин ҷониб бо номҳои «Қизил Тоҷикистон», «Совет Тоҷикистони» нашр мешавад, дар қатори дигар рӯзномаву маҷаллаҳои кишвар дар фазои иттилоотии ҷумҳурии мавқеъ, ҷойгоҳ ва нақши худро дорад.

Пеш аз ҳама зарур аст то дар бораи таърихи нашрия маълумот дода бошем. Зеро то ба имрӯз дар бораи ин рӯзнома, ки сароғози матбуоти Ёзбекии кишвар ба шумор меравад, қори илмиву таҳқиқотӣ анҷом дода нашудааст ва ҳамчунин, ҳаёати эҷодии имрӯзаи он низ дар бораи нашрия маълумоти энциклопедӣ доранду ҳалос.

Дар бораи омӯзиши таърихи матбуоти тоҷик қорҳои то андоза зиёд ба анҷом расидааст. Ва дар заминаи онҳо дар бораи рӯзномаи «Халқ овози» маълумоти муҳтасар пайдо кардан мумкин аст. Вале зимни паҷуҳиш аз ҷанд сарҷашмае, ки маълумот пайдо кардем, дар онҳо ихтилофи назар вуҷуд дорад. Масалан, дар бораи ташкилшавии нашрия муҳаққиқон моҳ ва солҳои гуногунро қайд кардаанд.

Аз ҷумла, дар воситаи таълимии «Муқаддимаи журналистика»-и С. Гулов ва М. Ҷумъаев оварда шудааст, ки «Нашрияи «Қизил Тоҷикистон» аз моҳи октябри 1928 ба ин сӯ ба таъбирасад» [2, с.122]. Вале дар ин ҷо қаме нофаҳмӣ ҷо дорад. Зеро дар нашрия навишта шудааст, ки рӯзнома аз моҳи феввали соли 1929 ба нашр мерасад.

Ё ин ки муаллифи «Револютсияи маданӣ дар Тоҷикистон» М.Р.Шуқуров бар он андеша аст, ки «Барои мардуми Ёзбек бошад, аз соли 1930 инҷониб газетаи «Қизил Тоҷикистон» (ҳоло «Совет Тоҷикистони») ҷоп мешавад» [20, с. 232].

Дар ин росто, муҳаққиқи дигар Қ. Расулиён дар китобаш бо номи «Таърихи матбуоти форсӣ-тоҷикӣ» ба ин масъала рӯшанӣ андохта, ҷунин менависад: «"Қизил Тоҷикистон"-нашрияи расмӣ КИМ ҲК (б) Тоҷикистон буда, аз моҳи октябри соли 1928 ба сифати замиаи рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» ба таъбирасида, моҳи феввали соли 1929 рӯзномаи мустақил шуд» [10, с.68].

Аз моҳи феввали соли 1929 ба сифати нашрияи мустақил ба таъбирасидани рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон»-ро муҳаққиқи матбуот Қ. Шарифзода низ қайд кардааст. Ё ҷунин менависад: «Газетаи «Халқ овози» - нашрияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо забони Ёзбекӣ соли 1929 бо номи «Қизил Тоҷикистон» (Тоҷикистони сурх) таъсис шуда, бо ҳамон ном ба таъбирасид» [18, с.29-30].

Дар ҷараёни таҳқиқ як шумораи наشري маҳсуи рӯзномаи «Совет Тоҷикистони»-ро, ки ба 50-солагии он бахшида шудааст ва як китоби маҷмуаи очерқҳои таърихию, ки ба 70-солагии нашрия ихтисос дода шудааст, пайдо кардем. Ва дар шумораи муҳсус низ ҷанд маротиба таъкид шудааст, ки рӯзнома аз моҳи феввали соли 1929 нашр мешавад ва аз ин сабаб ҷашни 50-солагии онро дар моҳи марти соли 1979 ҷашн гирифтаанд.

Дар баробари ин, дар маҷмуаи очерқҳои таърихӣ, ки ба қалами Восит Муҳаммедов, собиқ қотиби масъули нашрия дар солҳои 80-уми қарни гузашта тааллуқ дорад, гуфта мешавад, ки: «Аз ин лиҳоз, меҳостам таъкид намоям, ки шумораи аввалини рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» моҳи феввали 1929 бо имзои сармуҳаррири аввалини он М. Ҳасанов ба ҷоп расида, баъдан ба он Қ. Тереғулов, Н. Деҳқонов, С. Фафқоров, Б. Фақуров, Т. Ҳайитов ва дигарон роҳбарӣ намудаанд» [9, с.5-6].

Вале бо вуҷуди ҳамаи ин, маълумоти нисбатан дақиқтару саҳеҳро дар бораи таъсиси рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» муҳаққиқони таърихи матбуот И. Усмонов ва Д. Давронов овардаанд. Онҳо ҷунин менависанд: «Ташкилшавии нашрияи Ёзбекии «Қизил Тоҷикистон» низ ба фаъолияти «Бедории тоҷик» зиҷ вобаста аст. Ёзбекони Тоҷикистон бори аввал, 1 декабри соли 1926 бо забони модариашон аз воқеоти рӯз ҳабардор шуданд. Ин саҳифаи Ёзбекии «Тоҷикистони сурх» буд, ки ба муносибати анҷумани якуми Шуроҳои ҶМШС Тоҷикистон баромад. Дар ин саҳифа ҳуҷҷатҳои анҷумани якуми Шуроҳо, ҳабарҳо аз ҳаёти Тоҷикистон ҷоп шуда буданд. Бо ду саҳифаи Ёзбекии «Бедории тоҷик» 6 декабри соли 1926 ва 21 январи 1927 интишор ёфтааст.

Аввали октябри соли 1928 бошад, ҳукумат қарор медиҳад, ки ҳамчун иловаи «Тоҷикистони сурх» ҷаридаи «Қизил Тоҷикистон» дар ним ҳаҷми он ташкил карда шавад. Инак, аз 8 октябри соли 1928 дар баробари ба ҷойи «Бедории тоҷик» ташкил шудани «Тоҷикистони сурх» иловаи ўзбекии он «Қизил Тоҷикистон» низ ба вучуд меояд. Дар аввал номунтазам, баъдтар ҳар ҳафта як бор ин ҷарида ҷоп мешавад. Мухаррири «Тоҷикистони сурх» дар як вақт муҳаррири «Қизил Тоҷикистон» ҳам ҳисоб меёфт. То ташкилшавии ҶШС Тоҷикистон ин рӯзнома 18 шумора ҷоп шуд ва баъд ҳамчун органи ўзбекии КМ ҲК (б) Тоҷикистон ва КИМ-и ҷумҳури мустақилона мебарояд» [13, с.122].

Ҳамчунин, дар тақвияти ин суҳанон муаллифи китоби «Ёрдамчи содиқи партия» И. Усмонов менависад, ки: «Аз нимаи дуоми моҳи октябри соли 1928 ҷун иловаи «Бедории тоҷик» дар ҳаҷми ҷор саҳифаи хурд – варақаи «Қизил Тоҷикистон» нашр мегардад» [14, с.11].

Аз ин гуфтаи муҳаққиқон бармеояд, ки замина барои ташкилшавии нашри «Қизил Тоҷикистон» на моҳи октябри соли 1928 ва на моҳи феввали соли 1929 ба вучуд омадааст, балки ин аз аввалин саҳифаи ўзбекии рӯзномаи «Бедории тоҷик» сарчашма мегирад. Инро бошад, баъзе муҳаққиқон сарфи назар кардаанд.

Бо тақия ба ҳамин маълумотҳо ва дар натиҷаи ҳулосаи таҳқиқ пешниҳод менамоем, ки минбаъд хронологияи таъсисёбии рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» ба таври зерин маънидор карда шавад: аз 1 декабри соли 1926 то моҳи октябри соли 1928 ҳамчун саҳифа дар рӯзномаи «Бедории тоҷик», аз моҳи октябри соли 1928 то моҳи феввали 1929 замиаи ўзбекии рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» ва аз моҳи феввали 1929 ҳамчун рӯзномаи алоҳида.

Як маълумоти дигари қобили тавачҷуҳ дар донишноаи «Ўзбек совет энциклопедияси» оварда шудааст, ки дар он аз ҷумла дар бораи ҷанд нусха ҷоп шудани шумораи аввали рӯзнома гуфта шудааст: «Шумораи якуми «Қизил Тоҷикистон» моҳи феввали 1929 (712 нусха) баромадааст» [17, с.189]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шумораи якуми рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» 712 нусха ба нашр расидааст.

Муҳаққиқи таърихи матбуот А. Азимов мақсади ташкил шудани ин рӯзномаро ҷунин баён кардааст: «Ба забони ўзбекӣ ва русӣ таъсис додани матбуот аз сиёсати бевоситаи Ҳукумати Шуравӣ буд. Бинобар ин ба вучуд омадани рӯзномаҳои «Қизил Тоҷикистон» барои аҳолии ўзбекзабони Тоҷикистон ва «Советский Таджикистан» барои русзабонҳо мувофиқи мақсад ҳисоб меёфт» [1, с.17].

Дар солҳои аввал нашрия бо ҳуруфи арабӣ, баъдан бо ҳуруфи лотинӣ нашр мешуд. Аз соли 1940 бо алифбои кириллӣ аз нашр мебарояд. Рӯзнома ҳамчун минбари ҳукумати вақт ба майдон омад ва мардумро ба роҳи созандагиву бунёдкорӣ ҳидоят намуд.

Аввалин муҳаррири рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» Муҳаммадҷон Ҳасанов аст. Ў ҳамчунин ба ҳайси муҳаррири рӯзномаи «Овози тоҷик», ҷонишини муҳаррири рӯзномаи «Барои нақлиёти саноатӣ», муҳаррири масъули маҷаллаи «Раҳбари дониш» фаъолият кардааст. Муҳаммадҷон Ҳасанов ҳамчунин нахустин муҳаррири рӯзномаи «Роҳи колхозчӣ» («Ҳақиқати Суғд»-и имрӯза) мебошад.

Баъдан масъулияти муҳарририи рӯзнома бар уҳдаи Кашшоф Терегулов, Набӣ Деҳқонов, Саттор Ғаффоров ва Бобочон Ғафуров вогузор карда шуданд.

Ин ҷо аз мақолаи собиқ муҳаррири «Совет Тоҷикистони» Ҳамид Ғадоев, ки ба фаъолияти Бобочон Ғафуров дар рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» бахшида шудааст, иқтибос мекунем:

«Барои академики оянда Бобочон Ғафуров идораи рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» мактаби эҷодӣ шуд. Моҳи апрели соли 1930 Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон Бобочон Ғафуровро дар ҳамин рӯзнома мудирӣ шуъба таъин намуд. Ў дар ин ҷо кори зиёдро ба анҷом расонид. Ва дар муддати кӯтоҳ ба вазифаи ҷонишини сармуҳаррир расид. Дар соли 1931 аз тарафи идораи рӯзнома ба Донишкадаи умумии Тоҷикистон журналистон фиристонида шуд. Баъди хатми донишкада Бобочон Ғафуров ба рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» баргашт. Аввал ҳамчун ҷонишини муҳаррир ва баъдан дар вазифаи муҳаррири он фаъолият намуд. Соли 1936 аз идораи рӯзнома ба кори роҳбарӣ дар Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон гузашт. Фаъолияти минбаъдаи Б. Ғафуров ба кори ҳизб, баъдан ба илм пайваст, аммо ӯ журналистикаро тарк накард» [2].

Ҳайати эҷодии рӯзнома аз он ифтихордоранд, ки замоне аллома Бобочон Ғафуров роҳбарии нашрияро бар зимма дошт.

Вақте Бобочон Ғафуров ба кори хизб мегузарад, аз ин пас рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» бо имзои Турон Ҳайитов мебарояд.

Аз соли 1952 то соли 1960 Муҳаммад Муротов муҳаррири рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» буд.

Аллакай «дар ҳуди соли 1930 газетаи ... «Қизил Тоҷикистон» - 2000 нусха мебаромад» [20, с.233]. Рӯзнома дар солҳои аввали таъсисёбиаш оммаи захматкашонро барои сохтани ҳаёти нав тарғибу ташвиқ намуд. Онҳоро барои барқарор ва мустаҳкам намудани ҳокимияти шуроҳо дар Тоҷикистон даъват кард. Барои маҳви бесаводӣ, мубориза бар зидди миллатгароӣ буржуазӣ, ҳифзи Ғалабаи Октябр хабару мақолаҳо нашр намуд.

Дар панҷсолаи аввал дар Тоҷикистони Шуравӣ барои рушди соҳаҳои саноат, аз ҷумла энергетика, мошинсозӣ, химия, бофандагӣ ва дигар самтҳои хоҷагии қишлоқ аҳаммияти калон дода шуд. Ҳамчунин, дар ин давра сохтмонҳои бузурги давр ба мисли азхудкунии водии Вахш, кандани каналҳои калони Фарғона ва Ҳисор, бунёди роҳи калони Помир, НБО-и Варзоб дар саҳифаҳои рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» ба таври васеъ инъикос карда шудааст.

Аз нимсолаи дуоми соли 1941 таваҷҷуҳи асосии рӯзнома ба Ҷанги Бузурги Ватанӣ нигаронида шуд. Дар солҳои ҷанг рӯзнома ба хонандагони худ маводҳои ватандӯстиву меҳнатдӯстӣ пешниҳод намуд. Рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» низ дар баробари дигар рӯзномаҳои ин айём барои «таъмини мардум ба ахбор – огоҳ намудани онҳо аз муҳимтарин воқеаҳо ҳодисаҳои фронтӣ ва марбут ба он, тарбияи меҳнаткашон ва бедор кардани ҳисси ватандӯстиву инсонпарварии онҳо тавассути чопи мақолаву очеркҳо дар хусуси қорнамоҳои ҷанговарони шӯҳри тоҷик ва дигар халқҳои Шуроӣ, сафарбар намудани халқ, бахусус ҷавонон ба мудофияи мамлакат, бедор намудани ҳисси нафрат, бадбинӣ ва разилии онҳо нисбат ба фашизми хунегар» [8, с.85] диққати аввалиндараҷа зоҳир карда буд.

«Дар солҳои ҷанг бисёр журналистон, ходимони газетаҳои республикавӣ, вилоятӣ ва районӣ, муҳбирони қорғару деҳқон барои мудофияи Ватан ба фронт рафта буданд. Масалан... аз рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» А.Назаров, М.Ашуров, Ш.Рачабӣ... ва дигарон қаламро бо яроқ иваз карда, ба муқобили душман муборизаи оштинопазир бурданд, барои таъмин кардани ғалаба ҷони худро дареғ надоштанд» [15, с.44].

Онҳо аз майдони ҷанг сарбаландона баргаштанд. Аширмат Назаров ба ҳайси мудирӣ шӯбаи адабиёт ва санъат, Муминҷон Ашуров ва Шарифҷон Рачабӣ ҳамчун мудирони шӯба қорро идома доданд.

Дар ин давра, ки таваҷҷуҳи асосӣ барои фронт буд, дар наشري рӯзномаву маҷаллаҳо низ тағйирот ворид карда шуд. «Бо қарори Қумитаи марказии ХК (б) Тоҷикистон аз 1 майи соли 1942 рӯзномаҳои республикавии «Тоҷикистони сурх» ва «Коммунист Тоҷикистана» наشري худро ду саҳифагӣ, рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» бошад дар ду саҳифаи формати хурд бе тағйир додани тиражи худ идома доданд» [19, с.24].

Солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар баробари ташкили рӯзномаҳои фронтӣ, аз ақибгоҳ низ ба майдони ҷанг рӯзномаҳо фиристода мешуданд. Бо ҳамин мақсад «Аз соли 1943 наشري махсуси газетаи фронтӣ «Тоҷикистони сурх» мебаромад. Ба фронт мунтазам 1625 нусха газетаи «Тоҷикистони сурх», 488 нусха газетаи «Қизил Тоҷикистон» ва 451 нусха газетаи «Коммунист Тоҷикистана» фиристода мешуд» [15, с.34].

Дар навбати худ, аз фронт ба рӯзномаҳо мактубҳо меомад. Яке аз онҳо ба номи «Тоҷикистон қизларига» («Ба духтарони Тоҷикистон») аз номи лейтенант Ҳамид Ғадоев (аз Исписор), лейтенант Аҳадҷон Самадов (аз Ленинобод), сержант Асо Норматов (аз Конибодом), снайперист Аҳмад Исоев (аз Сталинобод), аскарӣ сурх Қодир Сайдуллаев (аз райони Даҳанакийик) ва дигарон бевосита ба рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» меояд.

«Мактуби «Ба духтарони Тоҷикистон»-ро лейтенант Ҳамид Ғадоев, ки дар яке аз баталёнҳои Курск ба сифати қотиби қомсомол хизмат мекард, менависад ва дигарон ба он имзо мегузоранд» [16]. Ва ин мактубро ба идораи рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» мефиристанд.

Вақте мактуб ба идораи рӯзнома ворид мешавад, муҳаррири газета Турон Ҳайитов онро ба назди қотиби шӯбаи идеологияи Қомитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон Бобочон Ғафуров мебарад. Бобочон Ғафуров мактубро хонда, онро ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ тарҷума мекунонад ва дар ҳамаи рӯзномаҳои он давра чоп мекунад.

Баъди чоп шудани ин мактуб дар байни чомеа вокунишҳои зиёд мешавад. Дар саҳифаҳои рӯзномаҳои мактубҳои ҷавобӣ нашр мешаванд. Ва «мактуби «Ба духтарони Тоҷикистон» дар таърихи рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» ба сифати яке аз мактубҳои таъсирбахши аз фронт омада ба ҳисоб меравад» [16].

Рӯзнома, ки дар вақти ҷанг аз формати калон ба формати хурд гузаронида шуда, ҳафтае 2-3 маротиба дар ҳаҷми ду саҳифа нашр мешуд, аз 1 июли 1954 бо кӯшиш ва дастгириҳои Котиби якуми Ҳизби коммунистии Тоҷикистон Бобочон Ғафуров ба формати А2 гузаронида шуда, чопи он ҳафтае шаш маротиба дар ҳаҷми 4 саҳифа ба роҳ монда мешавад.

Рӯзномаи «Қизил Тоҷикистон» аз 1 январи соли 1955 наشري худро бо номи «Совет Тоҷикистони» идома дод.

Дар ин давра мухбирони коргару деҳқон дар наشري газета ғаёлона иштирок намуданд. Рӯзнома «аз газетхонон ва активҳо ҳар сол ба ҳисоби миёна 12-13 ҳазор мактуб мегирифт.

Тавре муаррихон Ҷ.Усмонов ва У.Ғафуров менависанд: «Газетаи «Қизил Тоҷикистон» дар соли 1952 аз мухбирони қишлоқ 3829, соли 1953 4356 ва соли 1954 7421 хабару мақола гирифта, мувофиқан 2172, 2564 ва 3504- тоашро дар саҳифаҳои газета чоп кард» [15, с.49].

Дар рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» асосан қарор ва қонунҳои Шурои Олии ИҶШС ва Шурои Олии ҶШС Тоҷикистон, сафар ва суҳанронҳои Котиби якуми Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон, ғаёлияти комитетҳои ҳизбии шахрӣ ва ноҳиявӣ инъикос мешуд.

Ҳамчунин, дар саҳифаҳои рӯзнома гӯша ё рубрикаҳои дигар низ хеле ғаёл буданд. Барои мисол, солҳои зиёд зери рубрикаи «Табиат бурчаги» («Гӯшаи табиат») дар бораи табиати нотақрори Тоҷикистон, олами ҳайвоноту наботот хабару мақолаҳо мунтазам нашр шудааст. Он нахуст «Табиатшунослик бурчаги» («Гӯшаи табиатшиносӣ») ном дошт ва баъдан ба «Табиат бурчаги» («Гӯшаи табиат») тағйири ном кардааст.

Саҳифаи «Адабиёт ва санъат»-и рӯзнома аз солҳои аввали таъсисёбӣ то ба имрӯз ба таври доимӣ пешкаши хонандагон мегардад. Дар замони Шуравӣ дар ин саҳифа асарҳои шоирону нависандагони халқҳои шуравӣ нашр мешуд. Дар он айём ва имрӯз низ таваҷҷуҳи асосӣ ба наشري осори адибони тоҷику ўзбек дода мешавад. Рубрикаи доимии ин саҳифа «Адабиётлар дўстлиги – халқлар дўстлиги» («Дўстии адабиётҳо – дўстии халқҳо») аст.

Рубрикаи дигар ба кўдакон бахшида шуда буд. Он «Учқун» («Шарора») ном дошт. Соли 1979 – Соли байналмилалӣ кўдакон эълон мегардад ва дар ин сол зери ин рубрика шеърҳо, ҳикояҳо, лавҳаҳо ва дигар маводҳои, ки дунёи кўдаконро инъикос мекард, чоп шудааст.

Ин рубрика имрӯз бо номи «Навқирон олам» («Дунёи наврасон») чоп мешавад.

Яке аз гӯша ё рубрикаҳои маъруфтари рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» «Чертки» («Ангуштзанӣ») буд. Дар ин гӯша муаммову мушкилиҳо ва камбудии чомеа, ҳислатҳои бади инсонӣ, муносибати дағалонаи одамон, бемасъулиятӣ нисбати иҷрои вазифаву ухдадорӣҳо бо ҳаҷвҳои танздор ва фелетонҳо танқид карда мешуд.

Аввали соли 1960 Ҳамид Ғадоев ба ҳайси муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» таъин мегардад. Ҳамид Ғадоев дар баробари журналист буданаш муаррихи шинохта ҳам буд. Ё рисолаи докториро дифоъ намуда, ба унвони доктори илмҳои таърих мушарраф гаштааст. Соли 1964 ӯ аз вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистон» озод ва ба вазифаи мудири шуъбаи таблиғ ва ташвиқоти Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон таъин карда мешавад.

Соли 1964 ба вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» Ҳоҷӣ Содиқ таъин мешавад. Ҳоҷӣ Содиқ то ин вақт низ солҳои зиёд дар матбуот кор карда, таҷрибаи ғанӣ дошт. Солҳои 1943-1945 муҳаррири наشري «Стахановчӣ», солҳои 1945-1946 котиби Комитети иҷроияи вилояти Ленинобод, солҳои 1946-1964 ҷонишини муҳаррир ва муҳаррири рӯзномаи «Ҳақиқати Ленинобод» буд.

Ҳоҷӣ Содиқ журналист ва нависандаи шинохта буда, ба қалами ӯ даҳҳо очерк, фелетонҳо, ҳикояҳо, драмаҳои ҳаҷвӣ ва асарҳои бачагона тааллуқ дорад.

Ба андешаи Додочон Раҷабӣ «Ягона жанре, ки тавассути он Ҳоҷӣ Содиқ ба мардум хизмат мекард, ҳамон жанри фелетон буд» [11, с.53]. Аз ин бармеояд, ки ӯ дар навиштани маводҳо дар қолаби ин жанр маҳорати баланд доштааст.

Соли 1979 бо роҳбарии Ҳоҷӣ Содиқ чашни 50-солагии рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» таҷлил карда мешавад. Ба ин муносибат шумораи махсуси рӯзнома моҳи марти соли 1979 дар формати А3 ва дар ҳаҷми 16 саҳифа нашр мегардад.

Соли 1980 Ҳоҷӣ Содиқ бо сабаби ба нафақа баромадани аз вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» озод карда мешавад.

Бо қарори Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз 21 январи соли 1980 Мухтор Баҳриддинов муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» таъин шуд. Ӯ зодаи ноҳияи Риштони вилояти Фарғонаи Ўзбекистон буда, баъдан оилаи онҳо ба шаҳри Турсунзодаи Тоҷикистон кӯч мебаранд.

Мухтор Баҳриддинов фаъолияти журналистии худро аз рӯзномаи «Ленин йӯли»-и шаҳри Турсунзода оғоз кардааст. 10 июни соли 1960 ба ҳайси ходими хурди адабӣ ба рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» ба кор қабул карда мешавад. Дар вазифаҳои ходими хурди адабӣ, муҳбири калон ва мудири шуъба фаъолият менамояд.

Ӯ дар баробари боло бурдани муҳтавои рӯзнома адади наشري онро низ ба маротиба зиёд мегардонад. Агар соли 1980 адади рӯзнома 64 000 бошад, моҳи январи соли 1984 «Совет Тоҷикистони» бо тиражи зиёда аз 100 000 нусха дастрасӣ хонандагон мешавад.

Дар ин солҳо бо роҳнамоии бевоситаи Мухтор Баҳриддинов журналистони ҷавон, аз ҷумла Неъмат Иброҳим, Абдулло Зухур, Садриддин Ашур, Одил Икром, Аскар Маҳкам, Абдуҳафиз Мирзааҳмедов, Зикрулло Валӣ, Ҳомидҷон Ҳақимов, Дилмурод Ҳоҷибоев ва дигарон ба кор қабул карда шуданд. Онҳо бо дид ва сабки нав мақолаҳо навишта, барои рангоранг шудани мавзӯҳои рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» ҳиссаи худро гузоштанд.

17 августи соли 1986 дар Пленуми дууми Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон Мухтор Баҳриддиновро аз вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» озод намуданд.

Акнун Музаффарҷон Солиҳов ба ҳайси муҳаррир корро давом дод. Ӯ то ин вақт дар дастгоҳи Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон дар вазифаҳои гуногун фаъолият намуда, бо рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» пайваста ҳамкорӣ менамуд. Музаффарҷон Солиҳов солҳои 1986-1989 муҳаррири рӯзнома буд.

Соли 1989 баъд аз вафоти Музаффарҷон Солиҳов Тоштемир Ҷӯрабоев (Мафтун Ҷӯра) муҳаррир таъин мешавад. Ӯ ба ин рӯзнома аз рӯзномаи «Пролетар ҳақиқати»-и ноҳияи Пролетар (ҳоло Ҷаббор Расулов) омада буд. Ҳамчунин баъд аз хатми Мактаби олии партиявии шаҳри Тошканд дар дастгоҳи Комитети Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон фаъолият менамуд.

Соли 1991 ИҶШС пароканда шуда, Тоҷикистон истиқлолият ба даст овард. Дар солҳои аввали истиқлолият дар кишвар нооромӣ сар зад. Ва он ба кори газета ҳам таъсир расонид. Соли 1991 Тоштемир Ҷӯрабоев аз вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» истеъфо дод.

Дар ин вақт рӯзнома аз тобеияти Ҳизби коммунистӣ баромад. Ҳаёати эҷодии рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» яқдилона Абдусаттор Аҳмадалиевро ба вазифаи муҳаррир интихоб карданд. Аз соли 1992 рӯзномаи «Совет Тоҷикистони» бо номи «Халқ овози» ба чопи худ идома бахшид. Абдусаттор Аҳмадалиев ҳамагӣ ду сол – солҳои 1991-1992 ба ҳайси муҳаррири рӯзнома кор кард.

Соли 1992 яке аз собиқадорони рӯзнома Исмоилҷон Муҳсинов, ки то ин вақт дар вазифаҳои ходими хурди адабӣ, муҳбир, муҳбири калон, мудири шуъба ва ҷонишини муҳаррир фаъолият менамуд, муҳаррири рӯзномаи «Халқ овози» интихоб шуд.

Восит Муҳаммедов, собиқ котиби масъули рӯзнома он рӯзҳоро чунин ба ёд меорад: «Дар редакцияе, ки бе мавод ва бе маблағ монда буд, одамонро доштан бениҳоят кори мушкил буд. Ҳамкасбамон бо дарки он ки коре кунем газета баста нашавад, мошинҳои дар ихтиёри редакция бударо фурӯхта, ба пули он қоғаз харидорӣ намуд. Ба кормандоне, ки 8-10 моҳ боз маош нагирифтаанд, кумак расонида шуд. Аксар қаламкашон бо мушкилоти рӯзгор корро партофтанд. Дар редакцияе, ки 72 нафар кор мекард ҳамагӣ 4-5 нафар монда буд. Дар ҳамин шароити вазнин рӯзнома ҳар моҳ як маротиба мебаромад. Агар се моҳ чоп намешуд, редакция баста мешуд. Исмоилҷон Муҳсинов ба ин роҳ надод» [9, с.12].

Исмоилҷон Муҳсинов то соли 1997 вазифаи муҳаррири рӯзномаи «Халқ овози»-ро иҷро кард.

Доир ба вазъияти солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ва вазъи матбуоти даврӣ муҳаққиқ И. Усмонов чунин андеша дорад: «Соли 1995 ман дар парламент раиси Комитети қорҳои байналхалқӣ, воситаҳои ахбори омма ва ҳизбҳои сиёсӣ будам. Мо қарор додем, ки ҳамаи матбуоти расмӣ пештараро ба ҷойи худ барқарор кунем. «Совет Тоҷикистони»-ро бо номи «Халқ овози» ҳамчун органи Ҳукумат ва парламенти Тоҷикистон ташкил кардем. Ман дар ин ҷараён иштирок доштам, ба редакция рафта бо кормандони он ҳамсухбат ҳам шуда будам. Сабаби вайрон шудани система чӣ буд? Соли 1990 баъди воқеаҳои моҳи феврал Тоҷикистон кам-кам ба тарафи анархия рафт. Кӣ хоҳад матбуот ташкил мекард, кӣ хоҳад матбуотро барҳам меод. Аз тарафи дигар, пул набуд. Редакцияҳо, ки пул доштанд, масалан «Ҷумҳурият» се-чор мошинашро фурӯхта, бар кормандон маош дод. Редакцияҳо, ки ин гуна имконият надоштанд, яку якбора аз байн рафтанд. Чунки Ҳукумат онҳоро дастгирӣ карда наметавонист. Лекин мавқеи газетаи «Халқ овози» монанди рӯзномаи «Народная газета» ва «Садои мардум» қатъӣ тарафи Ҳукумат буд. Баъзе рӯзномаҳои расмӣ аз Ҳукумат пул мегирифтанд, боз муқобили он менавиштанд. Аммо ин се рӯзнома дар мавқеи Ҳукумат истод. Як муддат рӯзномаи «Халқ овози» аз рӯзномаи сиёсӣ дида, ба рӯзномаи адабӣ наздиктар шуд. Барои он ки мочароҳо дар саҳифаҳои газета камтар пайдо шаванд, майл ба адабиёт карданд. Ин кори хуб буд. Новобаста ба ҳамаи воқеаҳо матбуоти ўзбекии Тоҷикистон фаъолияти худро қатъ накард» [12].

Соли 1997 Тоштемир Ҷӯрабоев (Мафтун Ҷӯра) бори дигар муҳаррир шуд ва дар ин вақт рӯзнома ҳамчун нашрияи Президиуми Шурои Олии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расид.

Аз 7 феввали соли 1997 №71 қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози»» мебарояд.

Дар банди якуми ҳамин қарор гуфта шудааст, ки «Аз соли 1997 рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳафтае 2 маротиба ё ин ки 104 шумора дар як сол, «Народная газета» ва «Халқ овози» ҳафтае 1 маротиба ё ин ки 52 шумора дар як сол ҷоп карда шаванд. Адади нашр вобаста ба талаботи хонандагон танзим карда мешавад» [7].

Ҳамчунин, соли 1998 қарори дигари Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебарояд.

«Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Қарор

Правительство Республики Таджикистан

Постановление

аз 31 декабри соли 1998 №553

ш.Душанбе

Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози»

Бо мақсади инъикоси саривактии сиёсати дохилию хориҷии давлат, ташреҳу тарғиби фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарорҳои Маҷлиси Олӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, рӯйдодҳои дорои аҳаммияти давлатӣ, таъмини робитаи мустаҳками мақомоти роҳбарикунандаи давлатӣ бо аҳоли Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор мекунад:

1. Ба инобат гирифта шаванд, ки раёсати Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба ихтиёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон додани рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Халқ овози» ва «Народная газета» розигӣ дод.

2. Маблағгузорӣ ва таъминоти моддиву техникаи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози», ки муассиси онҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, дар заминаи Комплекси таъбу нашри «Шарқи озод»-и назди Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутамарказонида шаванд.

Миқдори штатии идораи рӯзномаҳои: «Ҷумҳурият» - 44 воҳид, «Народная газета» ва «Халқ овози» - 15 воҳидӣ муқаррар карда шаванд.

Аз 1 январи соли 1999 музди меҳнати кормандони идораи рӯзномаҳои мазкур ба музди меҳнати кормандони мақомоти идораи давлатӣ баробар карда шаванд. Дар айни замон маоши вазифавии сармуҳаррирон ба маоши вазифавии мудирони шӯъбаҳои Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баробар карда шаванд.

3. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сармуҳаррирони рӯзномаҳои мазкур ва муовинони онҳоро ба вазифа таъин ва аз вазифа озод мекунад.

4. Аз моҳи январи соли 1999 рӯзномаи «Ҷумҳурият» ҳафтае 3 маротиба ё ин ки 156 шумора дар як сол, «Народная газета» ва «Халқ овози» ҳафтае 1 маротиба ё ин ки 52 шумора дар як сол чоп карда шавад. Адади нашр вобаста ба талаботи хонандагон танзим карда мешавад.

5. Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузориҳои рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози»-ро дар ҳудуди маблағҳое, ки ҳар сол дар буҷети ҷумҳурӣ барои наشري онҳо пешбинӣ мешаванд, мутаносибан ба иҷрои қисми даромади буҷет таъмин намуда, маблағҳои номбурдари ба Комплекси таъбу наشري «Шарқи озод»-и назди Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронад.

6. Вазорати алоқа паҳнкунӣ, обуна ва фурӯши чаканаи рӯзномаҳои «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози»-ро ба роҳ монанд.

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 феввали соли 1997 №71 «Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози» безътибор доништа шавад.

Раиси Ҳукумати

Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов» [5].

Ин Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон самти фаъолияти минбаъдаи рӯзномаи «Халқ овози»-ро муайян намуд. Бо ҳамин рӯзнома аз 31 декабри соли 1998 ба ихтиёри Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузашт.

Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 феввали соли 2000 №58 «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 1998 № 553 «Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози»» қабул шудааст.

Тибқи қарори мазкур, ба сархати якуми банди 2-и Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 1998 № 553 «Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози» чунин тағйирот ворид карда шуд: «Рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Народная газета» ва «Халқ овози» нашрияҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад» [5].

Дар баробари ин, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2000 №155 «Дар бораи тасдиқи Оинномаи рӯзномаи ҷумҳуриявии «Халқ овози»» [4] оинномаи он тасдиқ карда шудааст.

Оинномаи рӯзномаи «Халқ овози» аз 6 боб ва 22 банд иборат буда, дар он муқаррароти умумӣ, мақсад ва вазифаҳои асосӣ, нашриёт, фаъолияти истеҳсоли ва молиявӣ, сохтори идора ва тартиби даровардани тағйирот ба оиннома нишон дода шудааст.

Бо ҳамин мақсад ва вазифаҳо самти фаъолияти минбаъдаи рӯзномаи «Халқ овози» муайян карда шуд. Соли 1999 ба рӯзнома сармуҳаррири нав – Ҳайдар Ҷӯраев таъин гардид.

Дар натиҷаи ҷанги шаҳрвандӣ рӯзнома аксари хонандагони худро аз даст дод. Мардум акнун майли зиёди рӯзномаҳои набошанд. Аз ин сабаб агар дар солҳои 1992-1999 рӯзнома 2000-2500 адад нашр шуда бошад, пас аз соли 2000 тиражи он охиста-охиста зиёд карда шуд.

Ҳайати эҷодӣ ба рангорангии мавзӯҳо ва инъикоси воқеаҳо диққати асосӣ дод. Маводҳои иҷтимоӣ ва шеърҳои хубро бештар нашр шуданд.

Бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2012 №584 Ҷӯраев Ҳайдар Усмонович аз вазифаи сармуҳаррири рӯзномаи «Халқ овози» озод карда шуда, бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2012 №590 Абдуманонзода Ёқубҷон Абдурасул сармуҳаррири рӯзномаи «Халқ овози» таъмин карда шуд.

Дар айни ҳол журналистони ўзбекзабони кишвар, аз қабили Эркин Шукуров, Искандар Махмадалиев, Абдулло Саидов, Абдуҳафиз Мирзааҳмедов, Ёрунбой Усмонов, Гулфинур Аюпова, Зухриддин Умаров, Нарзулло Нурбобоев ва дигарон фаъолият менамоянд.

Имрӯз дар рӯзнома саҳифаҳои махсус, аз ҷумла «Ёшлик жилоси» («Ҷилои ҷавонӣ»), «Дунё сиёсат саҳнасида» («Дунё дар саҳнаи сиёсат»), «Ҳикмат нури» («Нури ҳикмат»), «Сафобахш Хатлонзамин» («Хатлонзамини сафобахш»), «Зарнисор муждалари»

(«Муждаҳои Зарнисор»), «Сугд насими» («Насими Сугд»), «Аёл дунёси» («Дунёи зан») ташкил карда шудааст, ки ҳар кадоме бо навбат нашр мешаванд ва барои хонандагони рӯзнама хеле ҷолибанд.

«Сӯраган эдингиз...» («Пурсида будед...»), «Бошдан кечирганлар айтсин» («Аз сар гузаронидаҳо гӯянд»), «СМС-спорт мухлисари сутуни» («Сутуни мухлиси варзиш») рубрикаҳои доимии нашрия ба ҳисоб мераванд.

Рӯзнамаи «Халқ овози» дар инъикоси ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳим дорад. Яке аз вазифаҳои асосии рӯзнама ташвиқи сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, инчунин тарғибкунандаи дӯстии абадии халқҳои тоҷику ўзбек мебошад.

Нақши рӯзнама ҳамчун нашрияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои иттилоотии кишвар хеле ҷашмрас буда, он дар сарғаҳои ҳамаи намудҳои васоити ахбори оммаи ўзбекӣ дар Тоҷикистон меистад. Рӯзнама нисбат ба бахшҳои ўзбекии радиову телевизиони давлатӣ, рӯзнамаҳои вилоятиву шаҳраҳои ўзбекии рӯзнамаҳои ноҳиявӣ фаъолият хеле назаррас буда, ҳаёти мардуми ўзбекзабони кишварро нисбат ба онҳо зиёдтар инъикос менамояд. Рӯзнама ҳоло (соли 2023) бо формати А2, дар ҳаҷми 8 саҳифа ва бо теъдоди қариб 10 000 нусха, ҳафтае як маротиба нашр мешавад.

Рӯзнамаи «Халқ овози» тарғибу ташвиқкунандаи сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва давлату Ҳукумат дар байни аҳолии ўзбекзабони ҷумҳурӣ буда, барои сари вақт ба хонандагон расонидани фармонҳо, амрҳо, фармоишҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳми намоён дорад.

Ба ғайр аз ин, дар нашрия мақолаҳо оид ба мавзӯҳои ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар ҷой мешаванд. Лозим ба ёдоварист, ки 17 октябри соли 1963 шумораи 10 000-уми рӯзнамаи «Совет Тоҷикистон» ва 1 декабри соли 2016 рӯзнамаи «Халқ овози» шумораи 20 000-уми худро ба нашр расонд.

Дар асри ХХI Интернет низ ба яке аз воситаҳои иттилоърасонӣ табдил ёфт. Нашрияҳои даврӣ ҳам мекӯшанд дар шабакаи Интернет сомонӣ худро дошта бошанд, то сафи хонандагонашон аз ин ҳисоб низ афзоиш ёбад.

Нашрияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон - рӯзнамаи «Халқ овози» аз соли 2013 дар шабакаи Интернет сомонӣ алоҳидаи худро бо суроғаи www.khalkovozi.tj дорад. Дар ин саҳифа асосан маводҳои дар рӯзнама нашргардида ва шакли «pdf»-и рӯзнама ҷо карда мешавад. Ҷамарӯза ин сомонро зиёда аз ҳазор нафар хонанда мутолиа менамояд.

Нақши рӯзнамаи «Халқ овози» дар ҳифзи фазои иттилоотии ҷумҳурӣ, бо маводҳои таҳлилий хонандаро ба огоҳӣ даъват намудан, инъикоси авзои олам ва дар руҳияи меҳанпарастӣ тарбия намудани насли ҷавон хеле муҳим аст.

Рӯзнама ба муносибати ҷашнҳои давлативу миллӣ озмунҳои гуногун эълон менамояд, ки ин ҳам барои беҳтар шудани сифати маводҳояш имкон медиҳад.

Бояд гуфт, ки нақши рӯзнама ҳамчун нашрияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фазои иттилоотии кишвар хеле ҷашмрас буда, дар самти ҳимояи манфиатҳои давлатӣ ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ дар қатори нашрияҳои дигари бонуфузи ҷумҳурӣ меистад.

Муқарриз: Муқимов М.А. – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Марзи суҳан / А.Азимов. – Душанбе, Дониш. – 2008.
2. Гадоев, Ҳ. «Совет Тоҷикистони» фаҳри / Ҳ.Гадоев // Совет Тоҷикистони. – 1959. – март.
3. Гулов С. Муқаддимаи журналистика (Дастури таълимӣ) / С.Гулов, М.Ҷумъаев. – Душанбе: «Ирфон». – 2016.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2000 №155 «Дар бораи тасдиқи Оинномаи рӯзнамаи ҷумҳуриявӣ «Халқ овози»/ Басти хуччатҳои идораи рӯзнамаи «Халқ овози».
5. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 феввали соли 2000 №58 «Дар бораи ворид намудани тағйири иловаҳо ба Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 1998 № 553 «Дар бораи рӯзнамаҳои ҷумҳуриявӣ «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози» / Басти хуччатҳои идораи рӯзнамаи «Халқ овози».
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 1998 № 553 «Дар бораи рӯзнамаҳои ҷумҳуриявӣ «Ҷумҳурият», «Народная газета» ва «Халқ овози» / Басти хуччатҳои идораи рӯзнамаи «Халқ овози».

7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 феввали соли 1997 № 71 «Дар бораи рӯзномаҳои ҷумҳуриявии «Ҷумҳурия», «Народная газета» ва «Халқ овози» / Бастаи ҳуҷҷатҳои идораи рӯзномаи «Халқ овози».
8. Муродов, М. Нақши матбуоти даврии тоҷик дар таъмини ғалаба бар фашизм / М.Муродов // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе: Истеъдод. – 2015. – № 2 (30). – С. 83-92.
9. Мухаммедов, В. Отадай улуг сиймолар. (Тарихӣ очерклар туркуми) / В.Мухаммедов. – Душанбе: Ирфон. – 2009.
10. Расулиён, Қ. Таърихи матбуоти форсӣ-тоҷикӣ / Қ.Расулиён. – Душанбе. – 2012.
11. Раҷабӣ, Д. Азизи ҳама / Д.Раҷабӣ // Ҳочӣ Содик. – Хучанд: Ношир. – 2014. – С.52-57.
12. Умаров, З. Иброҳим Усмонов: - «Халқ овози» газетаси тарихи 1926 йилдан бошланади / З.Умаров // Халқ овози. – 2019. – 7 ноябр.
13. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. – Душанбе. – 2008.
14. Усмонов, И. Ёрдамчи содиқи партия (Ба ёрии лекторон бахшида ба 50-солагии нашри шумораи аввалини газетай «Тоҷикистони Советӣ») / И.Усмонов. – Душанбе. – 1975.
15. Усмонов, Ҷ. Матбуот ва муҳбирини коргару деҳқон / Ҷ.Усмонов, У.Ғафоров. – Душанбе, Ирфон. – 1975.
16. Усмон, Ҷ. Жангтоҳдан келган сеҳрли мактуб / Ҷ.Усмон // Халқ овози. – 2019. – 23 май.
17. Ўзбек совет энциклопедияси. 10-том. – Тошкент. – 1978.
18. Шарифзода, Қ. Газета (рӯзнома) аз таърих, вазифаҳои иҷтимоӣ, таснифот ва сохтори редакцияи он (Дастури таълими) / Қ.Шарифзода. – Душанбе: Ирфон. – 2016.
19. Шукуров, М.Р. Культурной жизнь Таджикистана в годы Великой Отечественной войны / М.Р. Шукуров. – Душанбе, Ирфон, 1985.
20. Шукуров, М.Р. Революцияи мадания дар Тоҷикистон. (Очеркҳо) / М.Р.Шукуров. – Сталинобод. – 1957.

ТАШАККУЛИ НАХУСТРӯЗНОМАИ ЎЗБЕКӢИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур дар бораи таърихи ташаккули аввалин нашриҳои ўзбеки Тоҷикистон – рӯзномаи «Халқ овози» омода шудааст. Бо таъсиси Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон зарурати чопи рӯзномаи алоҳида ба забони ўзбекӣ пеш омад. То ин вақт дар рӯзномаи «Бедории тоҷик» саҳифа ва замимаи ўзбекӣ мавҷуд буд. Баъдан он ба рӯзномаи алоҳида табдил ёфт. Муаллиф дар мақола замина, омил ва зарурати ташкил кардани рӯзномаи ўзбекӣ дар Тоҷикистонро нишон додааст. Зикр гардидааст, ки рӯзномаи мазкур дар аввал бо номи «Қизил Тоҷикистон», баъдан «Совет Тоҷикистони» ва ҳоло бо номи «Халқ овози» чоп мешавад. Замоне Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Бобоҷон Ғафуров ва яқчанд шахсони шинохтаи кишвар муҳаррири рӯзнома буданд. Ба андешаи муаллиф рӯзнома ҳамеша мавзӯи дӯстии халқҳои тоҷик ва ўзбекро инъикос ва тарғиб менамояд. Ҳамчунин, инъикоси фаъолияти Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаррифии дастовардҳои замони истиқлол, баррасии муаммо ва мушкилоти ҷомеа аз мавзӯҳои асосии рӯзнома ба шумор меравад. Имрӯз рӯзномаи «Халқ овози» дар фазои иттилоотии Тоҷикистон нақш ва мақоми ҳудуд соҳиб аст.

Калидвожаҳо: журналистика, матбуот, таърихи матбуот, ВАО, рӯзномаи ўзбекӣ, «Халқ овози», дӯстии халқҳо, фазои иттилоотӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ ПЕРВОЙ УЗБЕКСКОЙ ГАЗЕТЫ ТАДЖИКИСТАНА

Статья подготовлена об истории формирования первого узбекского издания Таджикистана – газеты «Халк овози». С созданием Таджикской Советской Социалистической Республики возникла необходимость опубликовать отдельную газету на узбекском языке. До этого времени в газете «Бедории тоҷик» была страница и узбекское приложение. Впоследствии он превратился в отдельную газету. Автор изложил в статье предысторию, фактор и необходимость создания узбекской газеты в Таджикистане. Отмечено, что данная газета издается сначала под названием «Қизил Тоҷикистан», затем «Совет Тоҷикистони», а теперь под названием «Халк овози». Когда-то Герой Таджикистана, академик Бободжон Гафуров и несколько известных людей страны были редакторами газеты. По мнению автора, газета всегда отражает и пропагандирует тему дружбы таджикского и узбекского народов. Кроме того, одной из основных тем газеты является отражение деятельности Президента и Правительства Республики Таджикистан, презентация достижений времени независимости, обсуждение проблем общества. Сегодня газета «Халк овози» в информационном пространстве Таджикистана имеет свою роль и статус.

Ключевые слова: журналистика, пресса, история прессы, СМИ, узбекская газета, «Халк овози», дружба народов, информационное пространство.

FORMATION OF THE FIRST UZBEK NEWSPAPER OF TAJIKISTAN

The article is about the history of the formation of the first Uzbek edition of Tajikistan – the newspaper "Khalk Ovozi". With the creation of the Tajik Soviet Socialist Republic, it became necessary to publish a separate newspaper in the Uzbek language. Until that time, the newspaper "Bedori tojik" had a page and an Uzbek application. Subsequently, it turned into a separate newspaper. The author outlined in the article the background, the factor and the need to create an Uzbek newspaper in Tajikistan. It is noted that this newspaper is published first under the name "Qizil Tojikiston", then "Sovet Tojikistoni", and now under the name "Khalk Ovozi". Once the Hero of Tajikistan, academician Bobojon Gafurov and several famous people of the country were editors of the newspaper. According to the author, the newspaper always reflects and promotes the theme of friendship between the Tajik and Uzbek peoples. In addition, one of the main topics of the newspaper is the reflection of the activities of the President and the Government of the Republic of Tajikistan, the presentation of the achievements of the time of independence,

discussion of the problems of society. Today, the newspaper "Khalk Ovozi" has its own role and status in the information space of Tajikistan.

Key words: journalism, press, history of the press, mass media, Uzbek newspaper, "Khalk Ovozi", friendship of peoples, information space.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Умаров Зухриддин Тоштемирович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯй, кафедраи журналистикаи байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё. Рӯдакӣ, 17. E-mail: sarazm1993@mail.ru. Тел.: (+992) 902-02-62-93

Сведения об авторе: *Умаров Зухриддин Тоштемирович* – Таджикский национальный университет, соискатель, кафедра международной журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. Email: sarazm1993@mail.ru. Тел.: (+992) 902-02-62-93

Information about the author: *Umarov Zuhridin Toshtemirovich* – Tajik National University, candidate of the department of International journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: sarazm1993@mail.ru. Phone: (+992) 902-02-62-93

Юсуфов И.А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳама гуна асари бадеӣ – публитсистӣ бидуни истифодаи аносир ва омилҳое, ба асар рангорангиву ҷолибият, фазои кушоди тасвири образ ва таҳлили воқеаро мебахшанд, хушку ҳолӣ ва берангубӯ мебарояд. Хонанда низ аз мутолиаи чунин асар ба моҳияти андешаҳову тасовири адиб камтар сарфаҳм меравад. Агар аз асари публитсистӣ аносиру санъатҳои бадеиро ҷудо намоем, он ба як рақамномаи хушку ҳолӣ ва ахбори кухна табдил меёбад. Ҳамин тавр, дар ҳолати аз асари бадеӣ ҷудо намудани воситаҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба афкори омма ва оҳанги иҷтимоӣ дар он образи хушку ҳолӣ, рӯҷи лирикийи начандон бамавқеъ боқӣ мемонад. Ба ин мазмун, ҳар гуна асар бидуни аносири воқеӣ ва бадеӣ буданаш ғайриимкон аст. Маҳз корбурди бамаврид ва ҳунармандонаи аносири публитсистиву бадеӣ ба асар руҳи замонавӣ бахшида, ҷолибият ва таъсирнокиашро таъмин менамояд. Ба ин маънӣ, адабиётшинос Тӯракул Зехнӣ дуруст қайд мекунад, ки «воситаҳои тасвироти бадеӣ ҳамин гуна ҷузъи муҳимми асари бадеӣ мебошанд, ки адиб онҳоро барои ифода кардани ғояи асосии худ истифода менамояд. Таъсири эмотсионалии асари бадеӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ба воситаҳои тасвир вобаста аст, воситаҳои тасвир барои дилчаспу фораҷ ва муассиру ҷозибадор тазоҳур кардани мақсад ва ғояи асар омили муҳимме мебошанд» [3, с.9].

Шералӣ Мӯсо аз адибонест, ки фаъолияти эҷодияшон дар ду майдон – рӯзноманигорӣ ва публитсистика шакл гирифта, рушд ёфтааст. Бинобар ин, дар осори чунин адибон иҷтимоӣтаро мавқеи намоён дорад. Ба ин минвол, дар «Достони Роғун» ёддошту мушоҳидаҳои адиб, нақлу тасвири раванди бунёдкорихо дар НОБ-и Роғун бо рӯҷуҳои лирикийи эмотсионалии муаллиф тавҷам меоянд. Дар баробари ин, муаллиф барои ҷаззобияту ҷалби диққати хонанда, кӯшиш намудааст, ки аз аносири бадеиятсозии сухан бештар кор гирад. Истифодаи чунин аносир, аз як тараф, вижагиҳои нақлу тасвирро танзим намуда бошад, аз ҷониби дигар, ба асар ҷаззобият бахшида, онро рангин ва мутолиаашро шавқовар гардондааст. Ин аз усулҳои асосии офаридани ҳар гуна асар, хосса асари бадеӣ аст. Ба ин мазмун, адиби тавоно Баҳром Фирӯз дуруст менависад, ки «агар асар шавқовар нест, олитарин фикр ва ғоя ширинтарин калом ҳам онро аз гумномӣ наҷот нахоҳад дод» [21, с.130].

Дар «Достони Роғун» пайвандии нақлу тасвирро, ки тавассути воситаҳои муассирсозии сухан ба вучуд омадаанд, дар чунин ҷиҳатҳо метавон тасниф намуд:

1. Истифодаи санъатҳои сухан (аз қабилӣ муболиға, мушоҳида, истиора, ташбеҳ, тамсил, киноя, ҳаҷв, рӯҷу ва амсоли ин).

2. Корбурди зарбулмасалу мақолҳои халқӣ ва ибораҳои рехта.

3. Ба маврид овардани порчаҳои назмиву насрӣ.

4. Кор гирифтани аз калимаҳои услубашон баланд ва кӯшиши сохтани вожаҳои ҷолиб.

Воқеан, бадеият яке аз хусусиятҳои асосии осори адабиву публитсистӣ маҳсуб ёфта, асарҳои бузургтарин намоёндагони адабиёти классикиву муосир маҳз ба шарофати ин неру ба дили хонанда ҷой гирифтааст. Дар чунин осор «ғояҳои баланд, маъниҳои барҷаста ва мазмунҳои нозуку латиф дар шакли зебӣ бо калима ва таркибҳои суфтаву ҳамвор, бо роҳи тасвироти бадеӣ саноеи адабӣ ифода ёфтаанд» [3, с.9].

Хусусияти тарғиботии услуби публитсистӣ низ тақозо менамояд, ки дар он воситаҳои муассири сухан – маҷоз, тавсиф, ташбеҳ, ташхис ва амсоли ин фаровон истифода шаванд ва маҳз ба ҳамин хотир «дар ин услуби нутқ (публитсистӣ – таъкид аз И.Ю.) воситаҳои ақлӣ (интеллектуалӣ) ва бадеӣ (эҳсосӣ) якҷоя воқеъ мегарданд» [2, с.41].

Истифодаи санъатҳои сухан аз қабилӣ муболиға, ташбеҳ, тасвир, киноя, тасвиру тавсиф, рӯҷу ё ғалаёни ботинӣ, диалог ва монологи публитсистӣ дар «Достони Роғун» ба таври васеъ сурат гирифтааст. Аз ҷумла муболиға, ки ҳеҷ як асари публитсистӣ – бадеиро бидуни аз ҳад зиёд ё хурд нишон додани ҷизе ё ҳисоили касе ё гурӯҳе тасаввур кардан ғайриимкон аст. Дар «Достони Роғун» истифодаи муболиға аз ҷанд паҳлу ба мушоҳида

мерасад. Масалан, дар мисоли зер, публитсист Роғунро дар ҳадди олӣ тасвир намуда, на фақат хонанда, балки ҳудаш низ «ба шоҳи калимаҳо» будани Роғун бовар кардааст. Албатта, ин ба асар рангубӯи тоза бахшида, то андозае диққати хонандаро ба худ ҷалб менамояд:

«Барҳақ, Роғун мисоли хун ба шарён даромад!

Аз ин рӯ, имрӯз Роғун серталаффузтарин калима аст.

Имрӯз ин калима вирди забонҳосту аз хурд то бузург бо як овоз: «Роғун!» мегӯянд. «Роғун!» мегӯянду дилашон гум мезанад.

Имрӯз Роғун сархати ҳамаи нашрияҳо аст.

Имрӯз Роғун шоҳи калимаҳо аст.

Ва ин, албатта, бебаҳс ва табиист» [22, с.7].

Аммо тавсиф ва сифати аз ҳад зиёд дар асари бадеӣ-публитсистӣ, муболиға набошад ҳам, дар назари хонанда як андоза дурӯғбофӣ метобад. Муболиға мисли ҳар як санъати бадеӣ доираи муайяни истифода ва таҷассуми афкорро соҳиб аст. Масалан, дар мисоли зер, манфиати Роғун бо пафоси баланди муаллиф ба тасвир омадааст. «Бешак, тоҷикони тамоми ҷаҳон ошиқи туанд. Ба қавли шоир: «Бо ҳар ки сухан гӯям, агар хоҳаму в-ар не, Аввал суханам номи ту андар даҳан ояд» [22, с.67]. Аз номи тоҷикони тамоми ҷаҳон арзи дил кардан шояд бад набошад, аммо таваччуҳи аксар тоҷикони ҷаҳонро, ки ҳар яке муқими кишвареанд, арзишҳои тамоман дигар ҷалб мекунанд.

Дар ҷойи дигар муаллиф менависад: «Роғун ба иллатҳои ҷомеаи мо чун маҳалгарой, бахиливу нотавонбинӣ ва амсоли ин зарба зада, ба кохи бузурги ифтихор, нангу номус, ваҳдат ва худшиносии миллӣ пойдевори устувор гузошт». Ва боз таъкид ҳам мекунад, ки «Бале Роғун тақони бузурге шуд ба ба худшиносию ваҳдати миллӣ!». Аммо таманниёти тоҷикони минтақаҳои гуногуни кишвар, ки ҳамчун рӯҷи лирикӣ ё ғалаёни ботинии нависанда баён мешавад, як навъ муболиғаи аз ҳад баланд аст: «Бадахшӣ мегӯяд: «Роғунро ба ҳар қимате, ки бошад, бояд бисозем! Роғун ояндаи миллат аст! Пас чаро пул наёбем! Меёбем ва дарег намедорем!»

Хатлонӣ мегӯяд: «Фарҳод баҳри иҷрои шартҳои Ширин аз Кӯҳи Бесутун ҷӯи шир овард. Панд он аст, ки коре нест, ки «намешавад» гӯем. Танҳо хоҳиш ва ирода лозим. Мо онро дорем! Роғунро сохта метавонем»

Сугдӣ мегӯяд: «Меҳоҳанд, намехоҳанд, «Роғун»-ро месозем! Касе бовар надорад, аз мо несту бо мо нест!» [22, с.73].

Чунин рӯҷаҳо дар асар зиёданд, аммо онҳо бештар ифодагари эҳсос ва таманниёти нависанда мебошанд. Чунончи А. Набиев навиштааст: “танҳо рӯҷаҳои ҷудогона ва қаҳрамонро ба сухан дароварданҳо ҳанӯз нишонаи руӯҳшиносию инсоншиносии нависанда нест” [10, с.156].

Василаи дигаре, ки дар пуробурангии образ ва шабеҳиятдиҳии қаҳрамону табиати атроф дар «Достони Роғун» истифода шудааст, ташбеҳ аст. Ташбеҳ монанд кардан аст ва «нависанда барои равшантар тасвир кардани чизе гоҳе ягон хусусияти онро ба ягон хусусияти чизи дигар монанд мекунад. Вале дар миёни монандшаванда ва монандкунанда аз рӯйи сифат, ё хусусият, ё кирдору атвор – аз ягон ҷиҳат бояд як навъ монандие мавҷуд бошад» [3, с.62]. Ташбеҳ дар роҳи барҷаста, равшан ва зебо ифода намудани ягон лавҳаи бадеӣ хизмат мекунад. Яъне, он бешубҳа хосси асарҳои бадеӣ – публитсистӣ аст, ки «Достони Роғун» истисно буда наметавонад. Чунки дар ин асар бештар аносири лавҳаву очерк дида мешавад. Публитсист дар асараш, ба иборае «зимистони нукрафом»-ро чунин ташбеҳ мекунад, ки он «гул меофарад, гули сафед, шеър мебофад» [22, с.5]. Публитсист табиатро ба объекте монанд кардааст, ки ҳатто дар сардтарин фаслаш ҳам нуру гармӣ – шеър ба вучуд меояд. Ҳол он ки одатан чашмаи илҳами шоирон аз манзараҳои фасли гулу хазон бештар ҷӯш мезанад. Пажӯҳишҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки «тасвири баҳор, борони баҳорӣ, офтоби тобон нисбат ба аёсу зимистон бештар аст» [10, с.139]. Агар ба моҳияти ин пейзажҳои рамзӣ – аёс, зимистон, абр, навбаҳор, офтоб диққат намоем, маълум мешавад, ки онҳо вазифаҳои гуногуни ғоявию услубиро адо менамоянд. Дар ин манзараҳои умумию рамзӣ бештар руҳияи умумии халқ, тасаввури ӯ ифода ёфтааст. Дар мавриди дигар Шералӣ Мӯсо санъати муболиғаю ташбеҳро якҷо истифода кардааст. «Чароғҳои Душанбе зару зевар мепошиданд. Ситораҳо гӯё аз рашк сӯхта хокистар мешуданд» [22, с.8]. Дуруст аст, ки монанд будани равшанонии зарди чароғҳо ба зару зевар як чизи одист, аммо аз *рашк сӯхта*

хокистар шудани ситораҳо, ки калимаи «гӯё» махсус истифода шудааст, аллакай, як тасвири таъсирнок ва вижаву чолиб аст.

Дар чойи дигари асар ба чунин ҷумла вомехурем: «Садҳо мукааб регсангу хоку сементро дарё фуру бурд. Се шабонарӯзи охир булдозерчиёну монтажчиёни мижа таҳ накарда, бо об мубориза бурда ғалаба намуданд» [22, с.32]. Барои дамбаи дарё садҳо мукааб истифода шудани маҳсулот ибораи «*фуру бурд*» басо бамавқеъ истифода шудааст ва бо об мубориза бурдану ғалаба кардани коргарон диққати хонандаро даҳчанд ба худ ҷалб мекунад ва ба матн обуранги тозае мебахшад. Ё, «Роғун гӯё табассум мекунад» [22, с.52], «Аз шавқи ҷамоли Роғун суруре ба сина мерезад. Ва дилам ба шӯр меояду месарояд» [22, с.52], «Неругоҳи Роғун нури офтобро мемонад, ки аз гармии он ҷаҳон об шуда, шорида, ба боғҳову киштзор таровида, онҳоро шодоб мекунад» [22, с.61], аз он мисолҳое ҳастанд, ки истифодаи ташбеҳу монандкунӣ ба нақлу тасовири публитсист вижагии тамоман дигаре бахшидаанд.

Нависанда ҳангоми тасвири воқеа, касе, чизе гоҳе сифатеро меорад, ки муҳимтарин хусусиятҳои он, сабаби зикри ҳамагон чизро таъкид менамояд. Ин ҳолатро дар санъати сухан тавсиф меноманд. Тавсиф дар асари мавриди назар мақоми махсус дорад, чунки нишон додани характери одамони қору пайкор дар асар ҳамагон чизро тақозо мекунад. Масалан, дар мисоли зер нуқтаи олиӣ тавсиф хусусияти сангинии НОБ-и Роғун аст: «Хусусияти сангинии Неругоҳи Роғун дар он аст, ки ҳамаи қорҳо дар зерин ҷаҳон бурда мешаванд. Тасхир кардани қӯҳҳо осон нест. Аммо инсон ба бисёр қорҳо қодир мебошад. Ғурӯси техникаҳои гуногун ба гӯш мерасад. Аланга ва шарораҳо аз дастгоҳҳои барқии кафшергарон оташборонро мемонанд. Шилшилаи ҷароғҳо нақбро мунаввар мегардонад» [22, с.90].

Ҳарчанд бархе воқеоту саҳнаҳо чун тасвири одӣ ё дараҷаи баланди он намоянд ҳам, пасомади онҳо бо тавсиф анҷом меёбад. Ш. Мӯсо баҳри ба хонанда боз ҳам равшантар намудани воқеаву ҳодисаҳо чизе ё касеро аз нуқтаи олиӣ тавсиф намуда, ҳосияти онро аз диди инсонӣ шарҳ медиҳад. «Офтоб тулуъ мекунад ва обшори нур ба рӯи дашту даман, қӯҳҳо, шаҳру деҳаҳо мерезад» [22, с.9]. Муаллиф дар ин ҷо барои боз ҳам чолибтар намудани нақл тасвириро аз тулуи офтоб ва намои нуру рӯшноӣ сар карда, равшанибахшоеву саҳиби ӯро аз осмон то рӯи замин – шаҳру деҳаҳо тавсиф кардааст. Дар порчаи зер низ саховатмандии офтоб хуб тавсиф шудааст: «Офтоб ғуруб мекард. Вай торҳои зарринашро аз водихо ғундошта. Мисли лаълии тиллоӣ ба паси талу теппаҳо ғелида мерафт. Гирду атрофро оҳиста-оҳиста пардаи торикӣ фаро мегирифт. Мавҷҳои Вахш ба соҳил зада пош меҳӯрданд» [с.39].

Дар бархе лаҳзаҳои «Достони Роғун» тавсифу тасвирҳои вомехӯранд, ки ин тарзи ифода аз қулл ба ҷузъи сурат мегирад. «Бешак, дунёи Роғун дунёи мураккаби созандагист. Ва он танҳо аз як воҳид иборат нест. Маҳсули пайвастагӣ аст. Яке аз он пайваста сеҳи сангмайдакунии рақами якум мебошад» [22, с.153].

Гоҳе адиб барои қушодану шиносии қаҳрамон ё манзараҳои гирду атроф бевосита ба тасвиру тавсифи табиат мепардозад. Тасвири манзараи табиат бештар дар лаҳзаҳои зуҳури барҷаста ва равшани руҳияи қаҳрамонҳо меояд ва гоҳе “яке аз ҷузъиёти табиат барои равшан кардани тугёни дили ҷаҳон қаҳрамон, бо ҳам бархӯрдани андешаҳои ботинии онҳо” гардидааст [9, с.137].

Чунин тарзи тасвир аз вижагиҳои дигари «Достони Роғун» аст: «Рӯзи офтобии зебӯе моро ба оғӯш гирифт. Осмон бисёр ҳам соф буди беғубор. Дар қӯҳҳо пораабрҳои сафед парвоз мекарданд. Манзараҳои дилрабои намудор буданд» [22, с.149]. Дар ин порча низ тавсифу тасвир ва ҳатти ҳаракат аз қулл ба ҷузъи аст: «Дар уфук қӯҳҳои сарсафед ба осмон қад барафрохта буданд. Аз домани қӯҳ то худӣ Обилояк баландиҳои мавҷмонанди сабзу хуррам паҳн гардидаанд. Насими навозишқоре вазида, гулу алафҳоро нарм-нармак навозиш карда, ҳаму рост менамояд ва мӯйи моро шона зада, рӯямонро лесида мегузарад» [22, с.19].

Санъати дигари бадеие, ки дар «Достони Роғун» ба қор рафтааст, киноя аст. «Киноя маънои зид ва муқолифро қасд карда гап задан ва ба иборати дигар акси гапи гӯянда аст. Масалан, аз ҳуҷӣ баҳс карда бадири ифода кардан ва аз бадӣ баҳс карда нағзиро фаҳмонидан киноя аст» [3, с.124]. Ин ё он адиб гоҳе рӯшод аз ин ё он ҷиз бо киноя гап мезанад ва онро бо ноҳунак ишора мекунад. Ин усули маъмули кинояи рӯйирост аст, ки ин

гунаро дар асари мавриди таҳқиқ мушоҳида мекунем. Ин кинояҳо молмоли хасратҳои муаллифанд, ки ҳангоми нақли монеаҳои нисбати сохтмон руҳдода истифода кардааст. «Бо «ҳиммати баланд»-и Маскав як гурӯҳ камари худро маҳкам бастанд. Ва бо «ақли расо»-и хеш дар «хилватхонае» ҳаллу фасл карданд. Ва ғалати худро яқин камолӣ доноӣ донистанд. Ба қавли Лоик «Баҳона чист? Номи халқ!», яъне тағӣ об мондани гӯр «баҳонаи арзиши аҷдодӣ» шуду манфиати ватан фаромӯш гашт» [22, с.45].

Чунин ҷумлаҳо дар асар кам нестанд. Онҳо оҳанги интиқодӣ доранд, дилу нияти бадхоҳонро ифшо месозанд. «Ана боз як «роғунсоз» меояд. Вай марди қадпасти танумандест, ки тамоман гардан надорад». Ин ҷо мақсади публитсист аз истифодаи калимаи «роғунсоз» ин киноя аз онҳое мебошад, ки дар асл зидди сохтани Роғунанду дар назди дигарон худро фидоӣ намоиш медиҳанд. Ибораи «*тамоман гардан надоштани ӯ*» киноя аз фарбеҳии қаҳрамон аст [22, с.48].

Дар баробари ин, дар асар гоҳо кинояи пӯшида ба назар мерасад, ки ифодагари мақсади муайянанд. Чунончи истифодаи калимаи «*каллагафс*» каззобиву бевидҳонии қаҳрамон ва нафрати адиб ба ин нафар ҳамчун шахси ватандӯст ва ҳисси шаҳрвандияти ӯ мебошад: «Каллагафс ранг бадал кард, дар худ печид» [22, с.50]. Дар чунин ҳолат ба қалам додани қаҳрамон «гувоҳномаи дараҷаи граҷданияти адиб ҳисоб ёфта метавонад» [9, с.113].

Дар «Достони Роғун» ба пораҳои лирикӣ вомахӯрем, ки онҳоро рӯчу ва ё монологи ботинии муаллиф гуфтан мумкин аст. Масалан, ҷумлаҳои зер рӯчу лирикианд, чунки дидани манзарае чун коргарони шашҳазорнафараи НОБ-и Роғун ғалаёни ботинии муаллифро ба вучуд оварда, ӯро ба гуфтугӯ бо худ меорад ва ин ғалаён дар охири дoston чунин тасвир шудааст: «Мардони банангу номус аз раъду барқи гардун дони маънӣ чиданд. Асли равшаноиро дар об диданд, ганҷи Қорунро дар сангу сарватро зерӣ хок. Ва миёниро маҳкам баста, бо азми қавӣ ба майдон омадаанд. Онҳо зиёда аз шаш ҳазор нафаранд» [22, с.53].

Порчаи дигар, ки рӯчу дostonи «Нури хирад» аст, монологеро мемонад, ки ифодагари ормони публитсист аст:

«Ҳар рӯз рӯзи нав аст!

Иттифок як бор меафтад!

Ва ман бо овози баланд худ ба худ гуфтам:

– Эӣ кош ҳар рӯз бо субҳи Роғун мебудам!

Аммо чунин имкониятро надорам, – фикр кардам. – Беҳтар ки ҳамин субҳи нақдро аз даст надиҳам» [22, с.69].

Таркиби бадеии ин монологҳо, ҳарчанд гоҳе ҳиссиёти мухталифро дар бар гирифтаанд, аммо мураккаб нестанд. Онҳо яқовоз буда, объективианд ва сохти синтаксисиашон аз нутқи айнан нақлшуда иборат аст. Сухани нависанда ва қаҳрамон гоҳо яқоя ва дар аксар маврид ҷудо – ҷудо ҷараён мегирад. Аммо рӯчуи дигар баръакси намунаҳои боло дар мобайни дoston омада, монологи одӣ ё ғалаёни ботинии нависанда мебошад. Ин рӯчуот, ғалаён ё монологи ботинӣ асарро аз яқрангӣ бароварда, диққати хонандаро ба худ ҷалб намудаанд:

«Ҳис кардам, ки эътирозе дар қалбам меҳезад.

– Бас аст!

– Чӣ?

– Хомӯшӣ.

– Чӣ бадӣ дорад?

– Гӯё қаламкаш набошӣ.

– Хайр чӣ?

– Бояд ӯро ба гап бигирӣ. Сухбат дар ин ҷо бояд чун маҷрои Вахш бошад.

– Нахоҳад чӣ?

– Сода будай. Ӯ ҳам инро интизор аст. Кӯшиш кун.

Ниҳоят хомӯширо барҳам задам» [22, с.193].

Дар адабиёти бадеӣ ду роҳи истифодаи забон мавҷуд аст, ки якеро сухани тавсифии нависанда ва дигареро сухани персонаж ташкил медиҳад. «Дар гурӯҳи аввали асарҳои бадеӣ ҳар ду роҳи истифодаи забон ба кор меравад, дар гурӯҳи дуюм – танҳо муколамаи персонажҳо, дар гурӯҳи сеюм – сухани нависанда» [9, с.124]. Дар порчаи зер танҳо сухани

қахрамон омадааст, ки дар он муаллиф ҳамчун шоҳид танҳо иштирок дорад, аммо иштироки ӯ нопадид нест, балки дар тасвири табиат «ман»-и ноаёни муаллиф баръало эҳсос мешавад: «Вай баргашта дурудароз ба уфук нигарист, сипас рӯяшро гардонда гуфт:

– Мо ҳар саҳар, пеш аз ҳама, ба офтоб салом медиҳем!

Волаи субҳи босафо, мафтунӣ офтоб, аз уфук чашм нақанда илова кард:

– Офтоби Роғун меҳрубону зебост!

Ва боз афзуд:

– Шуълааш чашмхиракунада аст!

Як лаҳза чунон буд, ки гӯё аз олами руъё бармегардам» [22, с.69].

Аммо дар ин порча саволдиҳанда маҳз ҳуди публитсист аст, ки чунин тарзи суолу ҷавоб ба назарпурсӣ қаробат дошта, ҷавобҳои посухдиҳандагон низ басо ҷолиб ба назар мерасанд: «Чанд рӯз пеш ба ду – се нафар ҷавони шахрӣ муроҷиат карда пурсидам, ки дар бораи Роғун чӣ медонед?

– «БАМ»-и хурд.

– Сохтмони зарбдори комсомолии республика.

– Имтиҳонгоҳи матонат.

– ...

– Ҷойи серравған...» [22, с.13].

Бештари диалогҳои асари мақкур ба мусоҳиба монанданд ва гоҳо чун назарпурсӣ намоён мешаванд. Ба таъбири муҳаққиқ С. Гулов «Нависанда унсурҳои мусоҳибаю репортажро ба ҳам пайваستا, руҳбаландии қахрамонашро бо ифшоӣ ҷузъиёти ҳаёти онҳо ҷамъбаст менамояд» [1, с.90]. Ифшоӣ ана ҳамин ҷузъиёт гоҳо аз забони эшон ва гоҳо аз ҷониби ҳуди муаллиф баён мешавад. Дар замони имрӯза таъсир расондан ба афкори омма тариқи асари публитсистӣ каме мушкил шудааст, аммо бадеият ин мушкилро бартараф намуда, умри асарро дарозтар месозад. Маҳз бадеият публитсистикаро рангубор дода, ба ҷилва меорад. Бинобар ҳамин, академик Муҳаммадҷон Шакурӣ дуруст дарёфтаанд, ки публитсистика адабиёт аст, вале адабиёт публитсистика нест.

Унсури дигаре, ки ба «Достони Роғун» вижагиву ҷолибият бахшидааст, истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақол аст. Воҳидҳои фразеологӣ, ё ки фразеологизмҳо аз унсурҳои муҳимми забон ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи даргули қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъноҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд [6, с.4]. Шералӣ Мӯсо дар истифодаи ин унсурҳои забонӣ маҳорати хоса дорад. Ӯ дар як матн хурдак се – чаҳор ибораи рехтаро истифода карда метавонад. Чунончи дар порчаи зер идиомаи «*сояи касеро гов ҷуқидан*», ки маънои ба ҳоки сияҳ яксон шудан, «*шох шудани миён*», ба маънои аз қори зиёд ба дард омадани камар ва «*дил ҳолӣ қардан*», маънои рози дил қарданро ифода мекунад, ба матн тобиши тамоман дигаре бахшидааст:

«– Э соятро гов ҷуқад!

– Чӣ мегӯӣ?

– Биё, охир, *миёнам шох шуд*.

– Ҳозир... О намонӣ, ки ба меҳмон каме *дил ҳолӣ кунам*» [22, с. 25].

«*Бахт ба рӯям хандиду дар маҷлиси комитети комсомолии сохтмон иштирок намудам*» [22, с. 34]. Дар ин мисол фразеологизми «*бахти касе хандидан*», ба маънои барор гирифтани қор, ҷизи деринтизор ба даст омадан истифода шудааст. Публитсист метавонист ба ҷойи ин воҳиди фразеологӣ тафсири онро истифода намояд, аммо истифодаи воҳидҳои фразеологӣ мақсаднок аст, зеро он ҷозибияти сухани нависандаро таъмин намудааст. Фразеологизмҳои «*чун обу ҳаво зарур*» - дарқор, лозим, дархӯр, «*ба қор андохтан*» - қор фармудан, супориш додан, «*насохтани замона*» - ба муроди дил ҳосил нашудани ҷизе, «*ба тақдир тан додан*» - розӣ шудан ба қазову қадар, ки дар асар фаровон истифода шудаанд, хусусияти халқӣ доранд ва ба хонанда шиносанд.

«Бале дар ин ҷо ҷавонон чун обу ҳаво заруранд, – дар дил такрор мекунам ман...

– Ба ташкилотҳои дахлдор мебароем, онҳоро ба қор меандозем, охир қори шумо аз баҳр катра аст...

Чӣ илоҷ замона ба ман насохт.

Ҷуз он ки ба тақдир тан диҳам, чорае набуд» [22, с.39].

Дар мисоли зер аз мақоли халкии «Худозада бошу арвоҳзада не» истифода шудааст. Аммо он на ҳамчун василаи тақвиятдиҳандаи фикр, балки киноя омада, хонандаро ба фикр кардан водор месозад. Он дар худ аносири духӯрагӣ дорад: «Овоза паҳн карданд, ки гӯё агар қабристонро ба манзили дигар кӯчонанд, мурдаҳо барои гуноҳҳои дар зиндагӣ содир кардаашон дар гӯри нав дубора азият мекашидаанд. Аз ин рӯ, арвоҳ ранчида, хатман қассос мегирифтааст. Бехуда ҳикмати халқ «Худозада бошу арвоҳзада не» намегӯяд» [22, с.45].

Дар «Достони Роғун» ҳамчунин пайдарпай истифода бурдани воҳидҳои фразеологӣ ба мушоҳида мерасад, ки мақсади таъсиррасонии чандқарата ва таъкиди фикрро дорад. «Котиба бо духтаре, ки назди тиреза рост меистод, сухбат дошт. Вай маро як аз назар гузаронду сипас *нигоҳаширо аз ман гурезонда, лабонаширо бурма карда* гуфт:

– Имрӯз рӯзи қабул нест» [22, с.15].

Дар ин порча ибораи рехтаи «*нигоҳ гурезондан*» ба маънои назарбаландӣ, безътиной нисбати касе ва «*лаб бурма кардан*» ба маънои рӯйтурши омадааст.

Вазифаи асосии чунин ибораҳо тасдиқи сухан буда, «мардум дар гуфтори худ кӯшии менамоянд, ки дар мавридҳои муайян, зарбулмасалҳоро барои тасдиқи фикру суханони хеш чун иқтибоси шифоҳӣ баён кунанд» [12, с.57]. Ш. Мӯсо низ аз ин жанри паремиологӣ моҳирона кор гирифтааст. Масалан, зарбулмасали халкии «*Кӯҳ ба кӯҳ намерасад, одам ба одам мерасад*» [22, с.17], «*Ҳамири дар танӯри ҷамсоя нӯхта баракат надорад*» [22, с.59], «*Ними умрата фурушӯ рӯшноӣ бихар, ними умрата фурушӯ ҷӯшӯӣ бихар*» [22, с.59] басо бамавқеъ истифода шудаанд, ки фикри муаллифро тақвият мебахшанд.

Дар «Достони Роғун» аз зарбулмасалҳои хориҷӣ низ истифода шудааст. Масалан, зарбулмасали русии «*Панири ройгонро танҳо дар мушқаппак мегуздоранд*» дар аса хеле бамавқеъ истифода шудааст: «Мо набояд ба ёрии дигарон умед бандем, зеро паси ҳар ёрии беғаразона доме истодааст. «*Панири ройгонро танҳо дар мушқаппак мегуздоранд*» [22, с.59].

Дар «Достони Роғун» ҳамчунин аз фразеологизмҳои истифода шудааст, ки хонанда ба маънии онҳо сарфаҳм намеравад. Шояд баъзе мардуми маҳалли муайяни кишвар аз он истифода баранд, аммо чун он умумӣ нест, истифодааш на он қадар дуруст аст. Масалан, «*тарбуз гелондан*». «Вагарна ман ба хона меравамӯ занам мегӯяд, ки дар бораи ту Лайс мақола навиштааст, ки *тарбуз мегелонӣ!*» [22, с.34]. Шояд ин ибора ба маънои коргурезӣ, танбаливу коҳилӣ истифода гардидааст, аммо ба ин маънӣ сарфаҳм нарафтанд, як андоза хусни матнро дар назари хонанда мекоҳонад.

Жанрҳои паремиологӣ ва воҳидҳои фразеологӣ дар «Достони Роғун» моҳирона истифода шуда бошанд ҳам, на ҳама бомавриду оммафаҳманд. Имрӯз диққати хонандаро бештар ҷумлаҳои афкори мушқилфаҳм ба худ ҷалб мекунанд ва чунин тарзи баён дар фазои эҷодии мо ба истилоҳ «мӯд» шудааст. Ба ҳар ҳол истифодаи ин жанрҳо ва аносир ба воқеоту ҳодисаҳо ҷолибият бахшида, то андозае онҳоро аз якрангиву якнавохтӣ раҳондаанд.

Вижагии дигаре, ки дар «Достони Роғун» мушоҳида мешавад, истифодаи порчаҳои назмиву насрӣ аст. Мақсади муаллиф аз истифодаи суханҳои дигарон таъмини рангорангӣ ва тақвияти нақлу тасвирҳо буда, гоҳо барои киноя, панду насихат, зери тозиёнаи танқид гирифтани амалҳои номатлуби ин ё он нафар, ёди гузашта ва ғайра низ корбаст шудаанд. Истифодаи порчаҳои назмӣ, аслан дар ду шакл сурат гирифтааст: яке бо зикри номи шоир ва дигаре бидуни зикри ном. Аз чунин порчаҳои назмӣ адиб илҳом гирифта, сараввал маънӣ ва баъдан асли абётро зикр мекунад. Яъне чунин абёт дар асар таъсири дуқарата доранд:

«Роғун дар вучуди мардум шамъи робитаро ба ояндаи дурахшон ва ҳаёти шоиставу арзанда фурузон кард. Ҳамон шамъи офтобмонанде, ки устод Муҳаммад Ғойиб бо ин мисраҳои саршори меҳр сурудааст:

Офтоб ба дидаи ғариб аст чу шамъ,
Шамъе, ки чу офтоб тобад Ватан аст» [22, с.68].

«Оре, субҳи Роғун нотақрор аст!

Лаззате мебахшад қиёснашаванда!

Зеро бӯ дорад, бӯйи бедорӣ ва рӯйиш нуронист, чунонки Низом Қосим гуфтааст:

Рӯшани субҳ бӯ дорад,
Бӯи бедорӣ» [22, с.69].

Муаллиф гоҳо бо таъсири ҳодиса ё воқеае ба вачд омада, ҳаяҷонашро бо абёти пандомезе солорӣ мебахшад:

«Чун ин навид ба ман расид байте аз Мاستон Шералӣ мисли чаракаи барқ ба зовияи зехну ҳаёлам хутур кард:

Беватан нест, ғарибе ки кунад ёди Ватан,
Дар ватанбудаи бе ёди Ватан бе Ватан аст [22, с.138-139].

– Танӯри сӯзонро ёд кардед?

Ман низ бо ҳамчунон оҳанг гуфтам:

– Ба қавли Мавлоно: «Гармо на ҳама танӯри сӯзон бошад, Ногаҳ зи дарам дарой, гарм он бошад» [22, с.189].

Адиб аз овардани абёти бидуни зикри муаллиф танҳо як мақсад дорад, тақвияти гуфта ва ё қувват додан ба дурустии ин ё он далел. Ба гунаи далел: «Аз ин рӯ туро, эй кохи мухташами ормони миллӣ, худамон месозем. Бо сангу хишти нангу номус ва ҳиммати мардона месозем. Чунон месозем, «ки аз боду борон наёбад газанд» [22, с.67].

Зимнан истифодаи порчаҳои назмӣ, вучуди шеър дар андешаи қаҳрамони асарҳои бадеӣ усули нав нест. Аммо «мавҷудияти шеър дар андешаи қаҳрамонҳо баробари дигар вазифаҳо, хусусияти миллӣ ва халқии онҳоро афзуд, на танҳо таъби шоиронаи халқро зоҳир кард, балки барои тасвири олами ботинии вай ёрӣ расонид» [9, с.108].

Дар баъзе маврид муаллиф якбора ба рӯи рафта, бадоҳатан байтеро ба ёд меорад: «Кӯҳҳо кулоҳи сафед ба сар доштанд. Ва пирамарди нурониро мемонданд. Дилам якбора гум зад.

Бачагӣ дар кӯҳсорон ёд бод,
Обшору сабззорон ёд бод.

Кӯҳҳо барои ман азизанд. Розӣ кӯҳҳо, навои кӯҳҳо ман медонам. Охир, бачагии ман дар оғуши кӯҳҳо гузаштааст.

Дар миёни кӯҳсорон саҳтҷонам зодаанд» [22, с.110].

Аммо гоҳо бо ишораи «бузурге», «бузургон», «шоире» муаллиф ба маҳсули нафаре будани абёт ишора мекунад. Гуё кӣ будани муаллифро ба хонанда ҳавола мекунад. Дар баробари ин, як вижагии дигари публицистикаи Шералӣ Мӯсо дар он аст, ки «қаҳрамонони ӯ аз адабиёт, гуфтори шоирона вуқуфи комилдоранд, аз зарбулмасалу мақол, пораҳои шеърӣ, андарзоҳои фаровон истифода мебаранд» [15].

Масалан, дар матни «Акаи Алимардон пеши роҳашро гирифта, бо як оҳанги дилсӯзӣ:

– Вазнин шав, Саид, – гуфт ва баъди каме таҳаммул суханашро идома дод: – *Бузурге чӣ хуб гуфтааст: «Ба ҳар гуфтор манмо нешдастӣ, Мағӯ ногуфтаҳоро рав, ки растӣ»* [22, с.178] сухан аз забони қаҳрамон садо дода, ҳамчун нутқи айнан нақлшуда омадааст.

Ё:

«Дар Сангтӯда кам нафароне ёфт мешаванд, ки номи падари ӯро надоданд. Чун бузургон гуфтаанд: *«Фаҳри ҷумла қорҳо нон додан аст, Дар ба рӯи дӯстон бикшиодан аст»*. Меҳнатдӯстӣ, одамияти баланд, саховатмандӣ, ватандӯстиаш дар байни ҳамагон маълуму машҳур гардида буд» [22, с.181].

Гоҳо муаллиф абётеро аз забони қаҳрамон меорад, ки аҳли фаҳм ва хираддӯстдоранд. Бо ин усул нависанда гуфтани аст, ки сохтмончиён аз шеър адабиёт воқиф буда, нисбати мероси гузаштагон беаҳамият нестанд. Аз ин рӯ, он чӣ қаҳрамонони асосии ин асарро аз ҳам ҷудо мекунад, дараҷаи инкишофи фикрӣ ва ҷаҳонбинии маънавиву адабии онҳост: «Лабҳанди ширине доштанд лабони акаи Алимардон. Ниҳоят аз миёни лабонаш ин байт берун зад:

Кори мо нест фақат сохтани хонаи гил,
Кори мо ин ки дар он хона муҳаббат бошад.

Оре, дили пирамард мераксид.

Таъаш болида, рӯаш кушода» [22, с.184].

Дар «Достони Роғун» ҳамчунин аз иқтибосоти насрӣ низ истифода гардидааст, ки фаҳмову оддист, аммо мавқеи истифодаи муаллиф тамоман дигар аст: «Бале, арзон нест. Вале қонуни фалсафа таъкид мекунад: «То аз баҳри як чиз нагузарӣ, чизи аз он беҳтарро ба каф намеорӣ» [22, с.292].

Чуноне дар боло қайд гардид, асари мавриди таҳқиқ бо нақлу тасвир образи сахнаасозӣ ва суҳанофарӣ ҷолиб аст, аммо он чун ҳар як маҳсули эҷод аз камбудиву норасоӣ орий нест. Имрӯз ба асарҳое дучор мешавем, ки аз суҳанони пучу обшуста иборат гардида, хонандаро дилгир мекунад, ба онҳо «ғизои руҳию маънавӣ намебахшанд, ба ҳайрат ва андеша намеоваранд, пеши назари онон оҳанг, рангу бор ва ҳусну назокати каломи модариро собит намекунанд» [20, с.42].

Шерали Мӯсо аз ашъору гуфтори бузургони илму адаб ва дигар соҳаҳо баҳри тақвияти гуфтаи худ ва гоҳо ҳамчун суҳани маҳкумкунанда ва факти хулосакунанда истифода намуда, муваффақ низ гаштааст. Аз як тараф, ӯ меҳода дар дили хонанда ҳисси кунҷовӣ ва меҳро нисбати илму адабиёт бедор намояд, аз тарафи дигар, ба ҳамин васила асарашро аз ҷашмаи адабиёти классикиву муосир сероб намояд.

«Нависанда дар тасвири воқеаҳо ғайр мебошад, зехнаш мушоҳидакорона ва муносибаташ ба мавзӯ журналистона аст, ҳисси кунҷовӣ ва даҳлатпазириаш зиёд буда, мавқеъ ва матлабашро гоҳо бо эҳсос, баъзан бо андарз ва ҷо-ҷо бо муҳокимаву баҳс ироа медорад, тасвироташро бо зарбулмасалу мақол, каломи манзум, лутфу танз, панду андарз рангин мегардонад. Аммо, ин гуна аносир гоҳо бемаврид [22, с.15] ва баъзан такрор [22, с. 15, 39] меоянд» [8, с.194-195], аз ҷумла истифодаи калимаҳои услубашон баланд, на ҳамеша барҷо буда, бо нуқси имлоиву услубӣ ва маъноиву мантиқӣ матнро ҳалалдор намудаанд. Масалан, дар ҷумлаи «Онҳое, ки барои халқи худ ҷонфидоӣ мекунанд, аз ҷашмони намакпосдори Ватан дур намеомонанд» [22, с. 27] ибораи «ҷашмони намакпосдори Ватан» дар назари аввал калимаи нав ва пурҷозиб менамояд, аммо он аз ҷиҳати мантиқӣ ғалат аст. Албатта, Ватан бар мо ҳақ дорад ва, чуноне ки мардум меғоянд, ин ҳақ хоинро кӯр мекунад ё ба нафари ватандӯсте ин ҳақ ҳалол мегардад: Агар муаллиф дар ин ҷо шакли «*Ҳаққи Ватан бар онҳое ҳалол аст, ки барои халқи худ ҷонфидоӣ мекунанд*»-ро истифода мекард, саҳеҳ мешуд.

Дар ҷумлаи «Мошин рӯ ба Машириқ ба роҳ афтод [22, с.40] як пешоянд ду бор такрор шудааст. Дар ин маврид «*Мошин рӯ ба Машириқ ҳаракат кард*» дурустар аст. Паҳлуи ҳам омадани эҳсоси изтироб «*Ва бо эҳсоси изтироби ширине андешидам*» [22, с.40]. ғалати маҳз аст. Чунки эҳсос маънои ҳис кардан, ба воситаи яке аз ҳисҳои панҷгона дарёфтани чизе буда, изтироб бошад, ҳаяҷон ва парашенхотирро ифода мекунад, яъне ҳарду ҳолати кайфияти равонии инсонро таҷассум мекунанд, аммо дар ҳолатҳои мухталиф. Эҳсос метавонад гуворо бошад, лек ширин не. Ва баъдан эҳсоси изтироб дар як қолаб намегунҷанд. Дар ин маврид чунин ҷумларо истифода бурдан мумкин буд: «*Ва бо эҳсоси гуворо, аммо изтиробомезе андешидам*».

Дар порчаи «*Ҷумъа лоқайд*» ҷавоб дод:

– Ҳа!» [22, с.55], калимаи лоқайд бемавқеъ истифода шудааст. Маънои лоқайд «*он ки ба чизе аҳаммият намедихад, бепарво*» буда, ба шахс далолат мекунад, ки дар ин маврид ғалати маҳз аст ва агар шакли лоқайдона (бепарвоёна)-ро истифода мекард, боке набуд. Бепарвоёна маънои заруриро ифода карда метавонад. Лоқайд ё лоқайдона дар шеър истифода шуда метавонад, зеро шеър услуби баланд ва ритми муайян дорад. Дар ҷумлаи «*Ҷумъа музтар монд. Сармад идома дод*»:

– *Забонатро банду гӯш фаро бидеҳ*» [22, с.57] ибораи «*забон бастан*» ғалат аст. «*Даҳонро бастан*» ё «*даҳонро нӯшидан*» маъмул аст. Ифодаи «*гӯш фаро бидеҳ*» услуби баланд буда, дар гӯйиши шифоҳӣ намегунҷад. Ин ҷо истифодаи калимаи «*гӯш кун*» ба маврид аст.

Дар ин асар ҳамчунин ғалат кор фармудани воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасад, ки як андоза таъсирнокии матнро коҳондааст. Масалан, «*Дар сандуқи сина дилаш ба рақс омад*» [22, с.78]. таркиби «*дилаш ба рақс омад*» ғалат аст. Дил намерақсад, балки он дар сандуқи сина аз ҳаяҷон, шодӣ ва ғайра ба таппиш меояд:

«*Кучо омадам, кучо!*»

Кош, *гӯш ба Ширинбеков меодам*» [22, с.80]. Ширинбековро гӯш мекардам, ба гапаш гӯш мекардам ё гапашро мегирифтам дар ин маврид саҳеҳтар аст.

Дар ҷумлаи «*Дарё мечӯшид, меҳурӯшид, ба хурӯш меомад*. Лекин дигар касе тарс аз он надошт. Балки чун суруду тарона ва сад оҳанги дилбарона дорад» [22, с.97] такрори бемавқеъ ба назар мерасад. *Хурӯшидану ба хурӯш* омадан як маъниро ифода мекунанд, ки пайдарпай истифода шуданашон ғалат аст. Дар ҷумлаи дуюм пайвандаки пайваस्तкунандаи «*ва*» зиёдтаст.

Дар чумлаи «Бале, Ватани азизи мо – Тоҷикистон рӯ ба ҳудро намудан аст!» [с.106] истифодаи «рӯ ба инкишоф ва ё рӯ ба рушд» дурусттар аст.

Дар порчаи «Аз афташ сармуҳандис одами ҳаёлпараст аст», андешидам ман. Ман мушоҳида кардам, ки ӯ аз коргарон чашм намеканад ва дар бораи чизе фикр мекунад.

Ман хомӯшона аз ӯ чашм намекамдам. Маълум буд, ки ӯ инро эҳсос мекард ва баъд аз фурсате ба ман рӯ овард:

– Мебинед, чӣ гуна заҳмат мекашанд?

Дарҳол гуфтам:

– Мебинам. Чӣ хел набинам? Фидокорона заҳмат мекашанд. Ҳамин хел не?

Ба ман чунин намуд, ки ин суҳанони ман ба ӯ хуш омаданд. Ва ӯ бо ифтихори ошкоро гуфт:

– Дар шараёни онҳо хуни гарм ҷорист.

Ман гӯшу хуш шудам [22, с.166-167] «ман»-и муаллиф нисбатан зиёд такрор шуда, хусни гуфторро андаке коҳонидааст.

Баръакси ин дар порчаи «Бале, вай «Ман» намегӯяд, «Мо» мегӯяд. «Мо»-и ӯ «Мо»-и тамоми Тоҷикистон аст. Не, ғалат гуфтам» [22, с.100-101]. «мо» такрор шуда бошад ҳам, бамавқеъ аст.

Эҷод ду паҳлу дорад. «Агар яке аз онҳо бо раванди эҷод алоқаманд бошад ва нависандаро ҳамчун эҷодкори арзишҳои эстетикӣ муаррифӣ кунад, пас дуюмӣ бевосита аз таъсири суҳан ба шууру эҳсоси хонанда иборат аст. Гоҳо нависанда нисбат ба ин ё он муҳаққиқ фикру андеша, ҳаёлот, корнамоӣ ва муносибату ҳамбастагиашро ба проблемаҳои рӯзмарра, хубтар баён мекунад» [22, с.135].

Дар «Достони Роғун» аносири паҳлуҳои гуногуни эҷод ба мушоҳида мерасад. Албатта, ҳеҷ як асар оғӣ аз ғалату камбудӣ нест. Дуруст аст, ки истифодаи ифодаҳои қолабӣ ва забонзада дар асари бадеӣ – публитсистӣ чандон қобили қабул нест. Аммо корбурди луғат ва такрори нолозими ин ё он калима, ифода ва таркибҳои грамматикӣ боиси хулосаҳои номақбул ва камтаъсирии матн гардида, кимати бадеиву услубии онро паст мекунад. Бинобар ин, он ки бо суҳан ва эҷод сарувор мегирад бояд ҳатман дар истифодаи ҳар як калима таваққуф ва тафаккур кунад. «Достони Роғун»-и Шералӣ Мӯсо чуноне ки баррасӣ кардем, аз ғалатҳо оғӣ нест, аммо муваффақиятҳо низ дар он кам нестанд. Ҳар қадар забони асар тоза бошад, ҳамон қадар кадрӣ кимат ва ҷаззобияти он зиёдтар мешавад.

Ҳамин тавр, дар «Достони Роғун» вижагиҳои нақлу тасвирро унсурҳои гуногун ташкил медиҳанд ва ин аносир вобаста ба мавқеи истифода аз ҳам фарқ мекунад. Нависандаи публитсист ба кадрӣ тавон аз ин аносир истифода бурда, ба гуфтаҳои тақвият, ба мисолҳои овардааш далел ва ба ин минвол ба асар рангорангӣ бахшидааст. Агар мақсади муаллиф аз истифодаи порчаҳои номиву насрӣ, ифодаву ибораҳои кинояомез, панду андарзҳо зерин тозиёнаи танқид гирифтани амалҳои нохуб бошад, пас истифодаи жанрҳои паремиялогӣ ва воҳидҳои фразеология ба воқеоту ҳодисаҳо ҷолибият бахшида, то андозае онҳоро аз якрангиву якнавохтӣ раҳондаанд. Истифодаи санъатҳои бадеии суҳан дар асар вусъатнок буда, баҳамойии бадеият ва воқеият қурби адабиву публитсистии онро баланд бардоштаанд.

Муқарриз: Муродӣ М.Б. – д.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Гулов, С. Махсусияти очерки муосири тоҷик / С. Гулов. – Душанбе: Дониш, – 2012, – 116 с.
2. Ғаффоров, Р. Услубшиносӣ: Китоби дарсӣ барои синфҳои 10–11 / Р. Ғаффоров, С. Ҳошимов, Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1995. – 191 с.
3. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 400 с.
4. Камолиддинов, Б. Нависанда ва иқтибоси калима / Б. Камолиддинов // Суҳандонон суҳан санҷида гӯянд. – Душанбе, 2005. – 49с.
5. Камолиддинов, Б. Меъёри забони адабӣ ва забони матбуот / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Пойтахт, 2015. – 108 с.
6. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. Дастури таълимӣ / Ҳ. Мачидов. - Душанбе, 1982. – 103 с.
7. Муродов, М.Б. Публитсистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул) / М.Б. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 320 с.
8. Муродов, М.Б. Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ / М.Б. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 224 с.
9. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.

10. Набиев, А. Тасвири олами ботинии инсон, нависанда ва замон: (Масъалаҳои тасвири психологӣ дар насри муосир) / А.Набиев. – Душанбе: Адиб, 1987. – 160 с.
11. Рахмонов, Х. Теоретические аспекты восприятия художественной литературы / Х. Рахмонов. – Душанбе: Бухоро, 2018. – 180 с.
12. Раҳимӣ, Д. Меъёрҳои таснифи жанрҳои паремии фолклори тоҷик / Д.Раҳимӣ // Паёмномаи фарҳанг – 2020. – №4 (52). – С.54-66.
13. Садуллоев, А. Горизонти публицистики (сборник статей) / А. Садуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
14. Солеҳов, Н. Муаммои назарияи публитсистиқа (Маводи дарсӣ) / Н. Солеҳов, А. Саъдуллоев. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015.–184 с.
15. Саъдуллоев, А. Инсон бо талош зинда аст (андешаҳо доир ба очерки бадеӣ – публитсисти) / А.Саъдуллоев // Адабиёт ва санъат, 2011. – июн. – №23 (1578).
16. Табаров, С. Асосҳои назарияи нақди адабӣ (қ.3. дастури таълимӣ доир ба назарияи нақди адабӣ барои донишҷӯёни факултети филология) / С. Табаров. – Душанбе, 1999. – 243 с.
17. Усмонов, И. Назарияи публитсистиқа (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни ихтисоси журналистика) / И. Усмонов. – Душанбе: Шарқи озод, 1999. – 99 с.
18. Усмонов, И.К. Жанрҳои публитсистиқа / И. К. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 139 с.
19. Усмонов, И.К. Журналистика (Қисми 3) / И.К. Усмонов. – Душанбе, 2008. – 448 с.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. – Ҷ. 1. – 996 с.
21. Фирӯз, Баҳром. Саҳнаи гардон. Маҷмуаи мақола ва очеркҳо / Баҳром Фирӯз. – Душанбе: Адиб, 1993. – 352 с.
22. Шералӣ, Мӯсо. Достони Роғун / Мӯсо Шералӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 360 с.
23. Шукуров, М. Таълиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсисти / М. Шукуров // Садои Шарқ, 1976. - №1. – С. 111-122.

БАЪЗЕ ВИЖАҒИҲОИ НАҚЛУ ТАСВИР ДАР «ДОСТОНИ РОҒУН»-И ШЕРАЛӢ МӢСО

Муаллиф дар мақолаи мавриди назар таъкид бар он дорад, ки Дар нақлу тасвири осори бадеӣ – публитсисти аносире истифода мешаванд, ки вазифашон ҷаззобият, рангубӯ, ҳаракат ва завқ бахшидан ба асар аст. Ин аносир бештар ба ҷинсҳо, жанрҳо, саноеъ ва забони асари бадеӣ иртибот мегиранд. Муҳим он аст, ки нависанда калом бадеиро чи гуна дарк мекунад. Захираҳои луғавию аносирӣ шавқангези ба асар зарурӣ бояд тарзе истифода шаванд, ки дар ҳонанда ҳангоми мутолиа завқи эстетикӣ бедор гардад. Забон аз халқ аст ва нависанда ғановат, тароват ва назокату латофати онро ҳам ба соҳибзабонон ва ҳам ба халқҳои дигар нишон медиҳад. «Достони Роғун»-и Шералӣ Мӯсо асари публитсисти – бадеӣ бошад ҳам, дар он оҳанги иҷтимоӣ бештар эҳсос мешавад. Ин асар аз вижагиҳои сохтории алоҳида иборат буда, аносирӣ нақлу тасвир бештар ба бадеият таъяс мекунад, ҷунки доираи ифодаи фикр ва образи саҳнаасозӣ дар бадеият васеътар аст. Дар достони маҷкур санъатҳои сухан, зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ, иқтибоси порчаҳои назмиву насрӣ, калимаҳои услубашон баланд зиёд кор фармуда шудаанд. Ҳар яке аз ин аносир ба асар ҷолибият, рангорангӣ ва ҳусни ҳосса зам намуда, дар тасовир ва макону замони гуногун истифода шуда, мавқеи мушаххас доранд. Ба андешаи муаллиф, Шералӣ Мӯсо кӯшиш намудааст, ки тавассути баҳамории бадеияту воқеият дар инъикосу тасвири корномаҳои қаҳрамонони асараш меҳнати созандагӣ ва масъулиятшиносӣ вуқувҷдониро аз диду паҳлӯҳои гуногун таҷассум намояд. Ин таҷассум, албатта, аз вижагиҳо ӯрӣ нест. Ин вижагиҳо дар асар мақоми ҳосса касб намуда, нақлу тасовир ва андешаҳо дар ҳамин доира шакл мегиранд.

Калидвожаҳо: бадеӣ, публитсисти, вижагиҳо, жанр, забон, асар, нависанда, захира, луғавӣ, ҳонанда, завқ, эстетикӣ, Шералӣ Мӯсо, санъатҳои сухан, зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ, калима, услуб.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОВЕСТВОВАНИЯ И ОПИСАНИЯ В «ДОСТОНИ РОГУН»- А ШЕРАЛИ МУСО

В художественно-публицистических произведениях используются кое-какие элементы повествования и описания, задачей которых является придание произведению привлекательности, колорита, движения и вкуса. Эти элементы в основном связаны с жанрами, отраслью и языком художественного произведения. Важно то, как писатель воспринимает творческое слово. Словарные ресурсы и интересные элементы, необходимые для работы, должны использоваться таким образом, чтобы во время чтения пробудить у читателя эстетический вкус. Язык принадлежит народу, и его богатство, свежесть, изысканность и изящество писатель показывает как носителям языка, так и другим народам. «Достони Роғун» Шерали Мусо - публицистико-художественное произведение, но больше всего оно имеет социальную направленность. Это произведение состоит из отдельных структурных особенностей, а элементы повествования и описания больше опираются на вымысел. Потому что диапазон выражения мысли и создания сцены в искусстве шире. В этом рассказе много используется речевых искусств, пословиц и поговорок, фразеологизмов, цитат из стихов и прозы, слов высокого стиля. Каждый из этих элементов добавляет произведению привлекательности, красноречия и красоты и используется в разных образах, местах и времени, но имеет определенное положение. Шерали Мусо с помощью воплощения художественности и действительности пытался описать ответственность и честность героев своего произведения с разных сторон. Конечно же, это описание, не лишено особенностей. Эти черты имеют в произведении особый статус, и в этом контексте формируются образы и идеи.

Ключевые слова: художественный, публицистический, особенности, жанр, язык, произведение, писатель, ресурс, лексика, читатель, вкус, эстетический, Шерали Мусо, искусство речи, пословицы и поговорки, фразеологизмы, слово, стиль.

SOME FEATURES OF NARRATION AND DESCRIPTION IN "DOSTONI ROGUN" OF SHERALI MUSO

Some elements of narrative and description are used in artistic and publicistic works, the task of which is to give the product attractiveness, color, movement and taste. These elements are mainly related to the genres, industry and language of the work of art. What matters is how the writer perceives the creative word. Vocabulary resources and interesting elements necessary for work should be used in such a way as to awaken the reader's aesthetic taste during reading. The language belongs to the people, and the writer shows its richness, freshness, sophistication and elegance both to native speakers and to other peoples. "Dostoni Rogun" by Sherali Musa is a publicistic and artistic work, but most of all it has a social connotation. This work consists of separate structural features, and the elements of narrative and description are more based on fiction. Because the range of expression of thought and creation of a scene in art is wider. This story uses a lot of speech arts, proverbs and sayings, phraseological units, quotations from poetry and prose, high-style words. Each of these elements adds appeal, eloquence and beauty to the work, and is used in different images, places and times, but has a certain position. Sherali Muso, with the help of the embodiment of artistry and reality, tried to describe the responsibility and honesty of the heroes of his work from different angles. Of course, this description is not without features. These features have a special status in the work, and in this context images and ideas are formed.

Key words: artistic, publicistic, features, genre, language, work, writer, resource, vocabulary, reader, taste, aesthetic, Sherali Muso, art of speech, proverbs and sayings, phraseological units, word, style.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Юсуфов Ифтихор Абубакирович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D, факултети журналистика. **Суроға:** 734025, ш.Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиё.Рӯдакӣ, 17. E-mail: iftikhor1998@mail.ru. Тел.: (+992) 937-84-22-24

Сведения об авторе: *Юсуфов Ифтихор Абубакирович* – Таджикский национальный университет, докторант Ph.D, факультет журналистики. **Адрес:** 734025, г.Душанбе, Республика Таджикистан, пр. Рудаки, 17. E-mail: iftikhor1998@mail.ru. Тел.: (+992) 937-84-22-24

Information about the author: *Yusufov Iftikhor Abubakirovich* - Tajik National University, doctoral student Ph.D, Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki, Ave., 17. E-mail: iftikhor1998@mail.ru. Phone: (+992) 937-84-22-24

**СТЕПЕНЬ РЕАЛИЗАЦИИ ФАКТОРОВ ОБЪЕДИНЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ
ЖУРНАЛИСТОВ***Афсахзод Аббоси Аълохон***Российско - Таджикский славянский университет**

Журналистика, являясь связующим звеном всех слоев общества, сегодня входя практически в каждый дом, каждую семью, играя серьезную роль в формировании общественного как влияния, так и внимания, продвижении целенаправленных идей и задач, в связи с чем считает себя “четвертой властью”, хотя по сей день даже у нас в республике не имеет своего действенного руководящего органа и сплоченных вокруг нее структурных подразделений на местах, благодаря которым могла бы, реально объединив всех журналистов, выработать единую концепцию действия, сплотить их, защищать их интересы на всех уровнях общественно-политической жизни и иерархии реальной власти, направив, таким образом, все свои силы и возможности и себя и институты общества на искоренение существующих недостатков во благо продвижения в лучшую сторону и процветания по всем направлениям.

Проблемой журналистского сообщества, как у нас в республике, так и других странах, были и остаются ее разрозненность и неумение объединиться в единое объединение, реально защищающее его интересы, чему есть и свое объяснение. Не углубляясь в дебри истории мировой практики, напомним лишь об одном моменте отечественной истории журналистики – ликвидации газеты «Бухорои шариф», которая происходила при молчаливом «согласии» коллег по перу. В данном случае вывод конкурента информационного рынка не суть проблемы и не главное, тем более, когда хорошо известно, что такого конфликта интересов не было.

Попытки объединения и выработки единой программы действия на постсоветском пространстве начались практически после победы Октябрьской революции. Так, уже 13 ноября 1918 года был созван первый Всероссийский съезд журналистов, который обязан был объединить журналистов, поддерживающих советскую власть [1, с.27]. В этой связи резюмируя работу съезда, профессор О.Д. Минаева отмечает: «Поскольку на съезд собрались журналисты, сознательно поддерживающие действия советской власти, намеревавшиеся победить в Гражданской войне и построить новое общество, большинство вопросов обсуждалось именно с этих позиций. В отличие от профсоюзов, журналисты в своем Союзе собрались рассматривать не узкопрофессиональные проблемы, а творческие и идеологические, вопросы создания прессы «нового» типа и ее содержания» [1, с. 29].

Съезд, определив свои цели и задачи, принял ряд резолюций, направленных, в первую очередь, «на централизацию газетного дела при полном подчинении основной задаче исторического момента – проведению в жизнь пролетарской диктатуры при непосредственном участии в борьбе и строительстве многомиллионных масс», «просвещении широких трудящихся масс», «агитации широких масс на основе советских принципов», устава, где было подчеркнуто, что «членом союза может быть каждый коммунист и сочувствующий (зарегистрированный в коллективе), пишущий или работающий в органах советской печати, и беспартийные, признающие и активно поддерживающие советскую власть» и руководство Союза [1, с.29-41].

В данном случае рассматривая порядок приема в членство Союза, как метко замечает О.Д. Матвеева, в Союз, как и на работу в советскую прессу, преимущественно принимали коммунистов» [1, с. 41], что, в принципе, вполне обоснованно текущим моментом, но, к сожалению, в последующем станет и серьезной проблемой как привлечения талантливой молодежи, так и свободы творческой деятельности, сказавшейся на многовекторности отражения действительности.

К сожалению, следует констатировать, что уже к 1923 году, проведя еще 2 съезда, Союз журналистов фактически распался, и на авансцену вышел Союз рабочих полиграфической и бумажной промышленности и, как правильно утверждает автор «К 100-летию Союза журналистов России» «...Союз, создававшийся в 1918 г. как союз творческих работников и претендовавший на то, чтобы участвовать в управлении системой СМИ, превратился в секцию обычного профсоюза, в котором все его члены решают узкий круг бытовых вопросов, а не

профессиональные задачи государственного значения» [1, с.63] и лишь в марте 1959 года, благодаря усилиям А.И. Аджубея был образован Союз журналистов СССР, который после распада СССР в 1991 году преобразовался в Международную конфедерацию журналистских союзов. Целью Союза было «способствовать активному участию журналистов в коммунистическом строительстве, помогать росту их идейно-теоретического уровня и профессионального мастерства». Членами могли быть все те, кто напрямую были связаны с журналистикой, работали в ССМИ не менее 3 лет и «подтвердивших высокий профессионализм своими работами» [3].

Союз журналистов Таджикистана, республиканская организация Союзного объединения, была образована после головной структуры в том же 1959 году. Здесь необходимо отметить, что авторы «Таърихи журналистикаи тоҷик» [2, с.276] ошибочно считают время образования СЖТ 1958 годом, чему есть самое простое подтверждение – такого рода структуры могли появиться только после согласования с Москвой, т.е. центральной властью, и наличия аналога именно там. Кроме того, трудно представить, что идея создания такого мощного интеллектуального объединения, функционирующая на главной платформе формирования общественного мнения, могла иницироваться на периферии создание такого союза, который мог себе позволить самостоятельно действовать, тогда, когда любая структура, союз или объединение целиком и полностью зависили от решений в центре. В данном случае следует подчеркнуть, что данное «добровольное творческое объединение» было образовано по уже устоявшему принципу практически всех государственных институтов СССР – централизованного управления и структурно полностью повторяла головной орган, подчеркивая свою подчиненность уставом и положением.

В разные годы независимости республики в минюсте были зарегистрированы и функционировали в журналистской среде: Союз журналистов Таджикистана – М.Давлатов^{***}, Национальная ассоциация независимых средств массовой информации Таджикистана – председатель Н. Каршибоев, Ассоциация независимых электронных СМИ – председатель М. Асозода, Медиа-Альянс – председатель З. Абдуллоев, Центр журналистских расследований Таджикистана – Х. Ниёзов, Независимая школа журналистики: Таджикистан XXI век – руководитель С. Сафаров, Фонд защиты и памяти журналистов – председатель М. Бокизода, Ассоциация производителей и распространителей телерадиопродукций – З.Мирзоев, Совет СМИ – У.Усманов, Ассоциация независимых телевизионщиков – председатель З. Исмоилов, Общественная организация «Индем» - председатель С.Дустов, Общественная организация «Хома» - председатель Ш.Акобиров, Ассоциация журналистов Таджикистана «За социальное партнерство», которая преобразовалась в Общественную организацию «Журналист» - председатель К. Шарифзода, Коалиция женщин-журналистов СМИ Таджикистана – председатель С. Вахобзаде, которые согласно уставным обязательствам, на первый план своих целей и задач ставили вопросы объединения и защиты журналистов, содействия развитию профессиональной журналистики, повышению профессиональной и правовой квалификации журналистов, объединению усилий сообщества в продвижении общественно значимых инициатив, развитию свободы слова и т.д.

Сегодня практически все эти творческие объединения функционирует, временами проявляют достаточную активность, но все они, к сожалению, временные и направлены на определенную часть сообщества и в узкоспециализированном направлении.

Несомненно, каждое из этих объединений внесло свой определенный вклад в развитие отечественной журналистики, организовывая различные курсы и тренинги образовательно-просветительского характера, однако ни одно из них не смогло сплотить вокруг себя всю профессиональную среду и выработать единую стратегию действий, направленную на сплочение рядов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Минаева О.Д. К 100-летию Союза журналистов России / О.Д. Минаева. История создания. -М.: МГУ, 2018. –88 с.

^{***}В данном случае нами в этом списке указаны имена первых руководителей, так как практически во всех этих организациях уставом зафиксирована избирательность руководства в 2-3 года.

2. Усмонов И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов. – Душанбе, 2008. - 287 с.
3. [Электронный ресурс] <https://bse.slovaronline.com>.

ДАРАҶАИ ТАТБИҚИ МУТТАҲИДСОЗИИ ЖУРНАЛИСТОНИ ВАТАНӢ

Дар мақола марҳалаҳои таърихӣ ташаккул ва рушди журналистикаи ватанӣ ва талошҳои он дар самти ташкили иттиҳоди ягонаи муттаҳидкунанда, таҳияи барномаи муштараки таҳкимбахши сафҳои он дар татбиқи нақшаҳои давлативу сирф касбӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф марҳилаву омилҳои таърихӣ қўшишҳои воқеан муттаҳид кардани журналистони ватаниро на танҳо дар як иттифок ва ё созмон, балки дар фазои ягонаи ҳамгироиву дастгирӣ ҳар як аъзо, ҳамчунин ҳифзу ҳимояи манфиатҳои касбии онҳо баррасӣ менамояд. Инчунин, дар ин радиф дидаҳои муаллиф рӯч ба нақш ва мавқеи иттиҳодияҳои гуногуни журналистии ҷумҳурий матраҳ мегардад.

Калидвожаҳо: журналистика, ҷомеа, иттиҳод, иттиҳодия, съезд, Иттифоқи журналистони Русия, Иттифоқи журналистони ИҶШС, Иттифоқи журналистони Тоҷикистон, ассосиатсия, медиағаланс, ахлоқ, одоб, кодекс.

СТЕПЕНЬ РЕАЛИЗАЦИИ ФАКТОРОВ ОБЪЕДИНЕНИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛИСТОВ

В статье рассматривается исторические вехи образования, становления и развития отечественной журналистики и усилия в плане объединения и выработки единой позиции в деле укрепления и единения своих рядов при реализации как государственных, так и сугубо профессиональных программ. Автором детально представляется историческая ретроспектива попыток реального объединения отечественных журналистов не только в единый союз, но и единое пространство взаимовыручки и поддержки, защиты собственных интересов. Также представлено видение автора роли и места различных журналистских объединений республики на текущий момент.

Ключевые слова: журналистика, общество, сообщество, союз, объединение, съезд, Союз журналистов России, Союз журналистов СССР, Союз журналистов Таджикистана, ассоциация, медиа-альянс, мораль, этика, кодекс.

DEGREE OF IMPLEMENTATION OF FACTORS ASSOCIATIONS OF NATIVE JOURNALISTS

The article considers the historical milestones of education, formation and development of native journalism and efforts in terms of unification and development of a common position in strengthening and unifying its nexus in the implementation of both state and strictly professional programs. The author presents in detail a historical retrospective of attempts to really unite native journalists not only into a single union, but also into a single space of mutual assistance and support, and protection of their own interests. The author's vision of the role and place of various journalistic associations in the republic at the moment is also presented.

Keywords: journalism, society, community, union, association, congress, Union of Journalists of Russia, Union of Journalists of the USSR, Union of Journalists of Tajikistan, association, media alliance, morality, ethics, code.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон* - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи матбуот ва алоқа бо ҷомеа. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М.Турсунзода, 30. E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj. Тел.: +7 (392) 93-578-69-69

Сведения об авторе: *Афсахзод Аббоси Аълохон* - Российско –Таджикский славянский университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра печатных СМИ и PR. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М.Турсун-заде, 30. E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj. Тел.: +7 (392) 93-578-69-69

Informaiton about author: *Afsahzod Abbosi A'lokhon* - Russian-Tajik Slavonic University, candidate of philological science, Associate Professor of department of Print media and PR. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursun-zade, Str., 30. E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj. Phone: +7 (392) 93-578-69-69

Сохибназарбекова Р.М.

Российско - Таджикский (славянский) университет

В Таджикистане советского периода XX века одним из приоритетных направлений политики советской новой власти стало усиление работ по активизации женщин в общественно-политической жизни страны. Таджикские печатные СМИ, как основной инструмент пропаганды идеологии и политики новой власти, были активно включены в реализацию целей и задач, направленных на изменение положения женщин. Следует отметить, что СМИ занимают центральное место в формировании, функционировании и эволюции общественного сознания, т.е. восприятие и интерпретация важнейших явлений и событий, происходящих в стране и в мире в целом, осуществляются посредством прессы. Их значимость возрастает особенно в переходные периоды для общества, когда СМИ превращаются в один из инструментов реализации политического процесса.

В рамках настоящей статьи задачей является рассмотрение значения таджикских СМИ в реализации политики государства в деле решения женского вопроса в первые годы установления новой власти на территории современного Таджикистана, соответственно в 20–30-ые годы XX века.

В указанный период система СМИ Таджикистана находилась на стадии формирования, т.е. в 20–30-ые годы прошлого столетия таджикская журналистика была представлена, в основном, только печатными изданиями, следовательно, исследованию подвергнуты материалы таджикских газет и журналов 20–30-ых годов. Женский вопрос активно освещался такими печатными изданиями как «Шӯълаи инкилоб» («Пламя революции»), «Овози тоҷик» («Голос таджика»), «Бедории тоҷик» («Пробуждение таджика»), русскоязычной газетой «Советский Таджикистан», сатирическим журналом «Мушфиқӣ» («Мушфики»), литературно-художественным журналом «Раҳбари дониш» («Путеводитель знаний»), первым таджикским специальным женским журналом был «Бо роҳи Ленинӣ» («По Ленинскому пути»), который создавался в 1920–1930 годы.

Особую страницу в истории решения женского вопроса занимает акция «Хучум ба фаранҷӣ» («Наступление на паранджу»^{§§§}), организованная государством кампания по изменению статуса женщин Востока. Восточные женщины, в том числе, женщины Таджикистана, рассматривались как наиболее угнетённая категория женщин СССР и их положение считалось наихудшим, выражалось оно в том, что женщины были лишены многих прав.

Кампания «Хучум» преследовала следующие цели:

- ✓ Выведение женщин в публичное пространство;
- ✓ Привлечение к производственному труду;
- ✓ Привлечение к общественно – политической работе;
- ✓ Освобождение от части обязанностей по уходу и заботе о доме, семье и детях.

Как принято считать, главным символом бесправного положения женщин является хиджаб. Хиджаб от арабского означает «преграда, завеса». В изначальном смысле слова «хиджаб» выражает саму традицию покрытия тела и любая накидка, покрывающая тело и/или голову. Все другие формы покрытия являются разновидностями хиджаба, т. е. в разных странах и регионах есть свои варианты хиджаба, закрывающие лицо и тело в разной степени: никаб, бурка, абайя, шейла, химар, чадра, паранджа и т. д.

В наши дни, особенно в немусульманских странах, под хиджабом часто подразумевается определённый тип такой накидки: головной платок, закрывающий волосы и шею, но оставляющий открытым лицо.

^{§§§}Паранджа – женская верхняя одежда в мусульманских странах, представляющая собой халат с длинными ложными рукавами и с закрывающей лицо волосистой сеткой.

Наиболее распространенным в Средней Азии считается «паранджа». Паранджа (синоним — бурка и чадра) — женская верхняя одежда в некоторых мусульманских странах. Термин паранджа происходит от арабского *фараджийя* — верхняя свободная одежда. Слово *фараджи* изначально означало мужскую широкую верхнюю одежду, обычно с длинными рукавами. В XVI веке халаты *фараджи* носили как мужчины, так и женщины. Считается, что расцвет культуры ношения паранджи у народов Средней Азии приходится на конец XIX и начало XX века.

В таджикоязычной литературе и периодической печати до 1920-ых чаще используются слова *хиджаб* или *чодар*, например, эти слова встречаются в творчестве Садриддина Айни, в материалах издания «Шуълаи инкилоб» («Пламя революции»). В таджикской периодической печати советского периода наибольшее распространение имеет слово «фаранҷӣ» («паранджа»).

Снятие хиджаба стало первым шагом к эмансипации женщин-мусульманок в 20-30 годы XX века. 8 марта 1927 году официально было объявлено о начале массовой кампании против ношения женщинами паранджи, в результате которой в советский период женщинам Центральной Азии было запрещено её ношение. Однако с распадом советской системы в Таджикистане 1990-ых годов наступила тенденция возврата к ношению хиджаба в виде головного убора, закрывающего волосы, лоб, уши и шею. Возвращение хиджаба в женские наряды таджикских женщин вызвало много споров в обществе в силу того, что, во-первых, оно не было привычно в таджикском обществе. Во-вторых, в условиях формирования национального государства и национальной идентичности при глобализационных процессах, оно воспринималось как угроза национальному наряду и более того, как символ постепенного «возврата женщин к прошлому». Хотя, по мнению некоторых исследователей, популярность хиджаба в таджикском обществе не является показателем роста религиозности или возврата к прошлому затворничеству, а тенденция была вызвана социально-экономическими трансформациями, происходящими в стране в конце 90-ых годов [11]. Тем не менее, государством были предприняты ряд мер, направленных на пересечение тотального обращения женщин к ношению хиджаба, в основном, в публичных местах. В связи с этим, проблема хиджаба снова стала актуальной в СМИ страны.

Следует отметить, что дискуссия о ношении женщинами хиджаба, как часть женского вопроса, появилась в общественной мысли Средней Азии и периодической печати региона ещё до революционных событий 1917 года. Женский вопрос и особенно вопрос о ношении женщинами хиджаба очень часто становился спорным предметом между кадимистами**** и джадидами††††.

Например, как отмечает Дадобоева Г., «в условиях феодального быта в Средней Азии одним из важных общественно-политических вопросов был вопрос о снятии чадры (фаранджи) местными женщинами. Кадимисты, зная, что редакция журнала «Ойина» находится под идейным влиянием прессы Казани и Баку, на страницах которой раздавались голоса о снятии чадры, начали распространять слухи о том, что джадидаи хотят снять чадру и этим опозорить мусульманок Туркестана. Подобное заявление кадимистов вызвало бурное негодование джадидов на страницах журнала «Ойины», который напечатал большую статью, разъясняющую сущность данного вопроса. В статье говорится, что джадидаи являются истинными мусульманами и вряд ли они будут ставить перед собой задачу о снятии чадры (фаранджи) с таджичек и узбечек. Подобная мысль даже не приходит им в голову. Из дальнейшего рассуждения «Ойина» ясно, что вопрос о снятии чадры был абсолютно чужд социальной природе редакции журнала» [9, с.107-108].

Проблема женщин становится частью вопроса, связанного с реформой в Бухарском эмирате. Более консервативная часть общества, которая была против любого вида реформы, использовала тему снятия паранджи против джадидов, обвиняя их в том, что джадидаи хотят опозорить

**** Кадимизм (от араб. قديم — старый, древний) — консервативное движение среди мусульман конца XIX - начало XX вв. Сторонники кадимизма защищали патриархальные устои жизни, вели активную борьбу против религиозного реформаторства, джадидизма, придерживались схоластической системы в области образования и воспитания.

†††† Джадидизм как новое общественно-политическое и реформаторское движение возникло в Средней Азии в конце XIX — начале XX вв. Яркими его представителями являются Махмудходжа Бехбуди, Абдукадыр Шакури, Мунаввар Кори, Абдулвохид Мунзим, Садриддин Айни, Абдурауф Фитрат, Мирзо Сиродж Хаким, Тошходжа Асири, Сиддики Аджи и др. Джадидаи внесли значительный вклад в становление и развитие периодической печати на территории региона, в целом ими было издано 15 газет и журналов.

мусульманских женщин и часто объектом этих нападок становились такие личности, как Махмудходжа Бехбуди^{****}, Домулло Икром^{§§§§} и др. Об этом свидетельствуют события, описываемые С. Айни в его книге «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» («История интеллектуальной революции в Бухаре»), в которой автор показывает факторы, влияющие на реформаторские настроения интеллигенций края и развития просветительского движения в новых исторических условиях Бухарского эмирата.

Таким образом, до революционных событий 1917 года, вопрос о ношении хиджаба был в центре внимания интеллигенции Средней Азии, становился предметом дискуссии между реформаторами и их оппонентами, появлялся на страницах печати, в частности, двуязычного журнала «Оина» и специальной части книги Мухаммад Икрома. Но следует отметить, что, хотя реформаторы выступали за изменение положения женщин, при этом, они соблюдали некую осторожность при вопросе ношения хиджаба, понимая настроения общества и сами не были готовы к тому, чтобы поднять голос об избавлении женщин от хиджаба.

Вопрос о положении женщин становится регулярным в таджикской печати советского периода, что было обусловлено политическим курсом новой власти. Проблема хиджаба приобретает актуальный характер в 1926 году с началом кампании «Хучум ба фаранҷӣ» («Наступление на паранджу»). Движение выдвинуло новые задачи перед периодической печатью, и одним из главных направлений деятельности редакций СМИ становится широкое обсуждение проводимой кампании и всех связанных с ней проблем.

Можно встретить публикации, касающиеся вопроса хиджаба и до начала кампании хиджум, например, в еженедельнике «Шуълаи инқилоб» («Пламя революции»). Автором Н.Б.^{*****} опубликовано небольшое эссе в июньском номере издания за 1919 год под названием «Женщина-мусульманка». Материал начинается словами «Мусульманская женщина-самое несчастное существо мира. Она лишена многих обычных прав, но при этом к ней применяются самые жестокие виды наказания, применяющиеся обычно в отношении заядлых преступников. Такое отношение привело к тому, что мусульманская женщина невежественна, морально неустойчивая, слабая, неуравновешенная, и если сравнивать мусульманскую женщину с немусульманками, то разница будет такая, как между ученым и демоном. Хотя некоторые считают, что причиной отсталости мусульманок является паранджа, но мы не сторонники такого мнения, паранджа может прикрывать только лицо женщины. И когда лицо закрыто, человек свободен в своих движениях, словах и речи, и даже некоторые безнравственные поступки совершаются женщинами в парандже, но не этот вопрос является предметом нашего обсуждения» [16, с.1]. Здесь автор отмечает, что хиджаб не является предметом спора, что показывает определенную позицию редакции советского издания по данному вопросу.

В последующие годы на территории Средней Азии основным символом эманципации женщин стало снятие паранджи. Отношение женщин, которых хотели освободить, к данной кампании, было неоднозначным, т.е. были женщины, которые осознали значение свободы и равенства, однако были и женщины, которые не понимали значения раскрепощения, более того, такой шаг в обществе с устоявшимися традициями отношений к положению женщин, вызывал много сложностей. В связи с этим необходимо было выполнить массу задач в направлении просвещения женщин, однако большинства женщин-мусульманок Центральной Азии вели затворнический образ жизни и были безграмотными, что затрудняло процесс коммуникации с ними. Поэтому создавались специальные женотделы, женские клубы^{†††††}, направленные на

^{****}Махмудходжа Бехбуди – газету «Самарканд» и журнал «Оина» («Зеркало»), выходившие с 1913 года на узбекском и персидском (таджикском) языках, учредителем которых был журналист, публицист, издатель, редактор и писатель Махмудходжа Бехбуди, выполнявший также обязанности муфтия.

^{§§§§}Просветитель Мухаммад Икром ибн Абдусалом (1847–1925), фигурировавший в спорах между реформаторами и их оппонентами, является учеником Ахмада Дониша. О нем очень подробно пишет Садриддин Айни, подчеркивая широту его мышления и прогрессивное отношение к новометодным школам и другим нововведениям в Бухарском эмирате.

^{*****}В таджикской печати дореволюционного периода и 20-ых годов XX века часто вместо фамилии автора писали только первые две буквы его имени и фамилии

^{†††††}Женский клуб – своеобразное культурно-просветительское учреждение.

организацию работ среди них. Основным инструментом с помощью которого можно было донести до масс значение и необходимость борьбы против паранджи – эта была периодическая печать.

Особо широко новые проблемы обсуждаются на страницах первого литературно-художественного и общественного журнала «Рахбари дониш» («Путеводитель знаний»), в котором была создана специальная рубрика «Дунёи занон» («Мир женщин»). Острота проблем, связанных с освобождением женщин от паранджи, как уже отметили, была обусловлена тем, что, несмотря на все усилия советского правительства, направленные на раскрепощение женщин, в обществе все ещё превалировало патриархальное понимание женщинами своей роли и статуса в семье и в социуме, и это вызывало массу негативных явлений при решении женского вопроса. Восприятие своей новой роли у женщин было разным, что также порождало различное отношение к предоставленной им свободе.

Например, как отмечает автор статьи «Тайёри набудааст» («Не готовы»), «некоторые женщины понимали предоставленную им свободу как право властвования над мужчинами. Другая группа женщин понимает свободу как свободно выходить на улицу, свободное посещение кинотеатров и других публичных мест. Третья группа женщин движение против паранджи считает небесной карой, хотя и отказались от паранджи, но при этом ежедневно и ежечасно со страхом думают о греховности своего поступка. Последнюю группу составляют жены государственных работников. Эти женщины отказались от паранджи по настоянию мужей, которые считают, что ношение паранджи женами может помешать их карьерному росту» [17, с.24].

Таким образом, автор статьи пытается понять причины сложности адаптации женщин к своей новой роли. Вероятно, такое отношение женщин к изменению своего социального статуса было ожидаемо, так как права и свободы были получены волеизъявлением государства, т. е. это происходило без активного участия самих женщин. В связи с этим женщины не понимали сути свободы и не знали, как следует использовать её: «Мы ожидали, что после отказа женщин от паранджи они будут стремиться к получению знаний в школах, различных курсах или участвовать в других общественных делах. Свобода без цели и знания не приносит женщине никакой пользы. Наши женщины должны понять, что свобода не означает властвование над мужчинами. В советском государстве мужчина и женщина имеют равные права. Свобода женщин Востока будет возможной тогда, когда они своим трудом смогут обеспечить себя и экономически будут независимыми» [17, с.24].

Автор статьи отмечает, что в 1927 году в некоторых регионах Узбекистана, в частности в Самарканде и Худжанде, кампания против паранджи завершилась успешно. Однако, по сравнению с Узбекистаном, в Таджикистане, как пишут в статье «8 Марта и свобода женщин» этого издания [15], ситуация с раскрепощением женщин представляется сложной, так как, во-первых, эта часть Восточной Бухары из-за отсутствия коммуникационных путей, в том числе железной дороги, отрезана от остального мира и поэтому во многом является отсталой. Во-вторых, благополучное завершение кампании против паранджи затрудняется усилением на этой территории басмаческого движения.

Тема борьбы против паранджи нашла отражение также в первом таджикском сатирическом журнале «Мулло Мушфики», который печатался на 8-ми страницах с цветными иллюстрациями, тиражом от 1000 до 4000 экземпляров. В работе журнала принимали участие известные таджикские литераторы-сатирики, такие как Сухайли Джавхаризаде, Наби Фахри, Курбан Бахлулзаде, Хаджи Муин Шукруллаев, Камол Одилзаде и Бахриддин Азизи. В частности, теме отказа от паранджи, как символа раскрепощения женщин, посвящен небольшой фельетон под названием «Мусобиқа» («Соревнование»). Автор Шуткари рассказывает о том, что Каримов и Худоеров – два коммуниста соревнуются в своем усердии держать своих жен под паранджой [22, с.3]. В 6-ом номере журнала опубликованы материалы атеистического характера, три из которых направлены против паранджи. Таким образом, материалы в разных малых сатирических жанрах и особенно красочные, содержательные карикатуры, в популярном таджикском журнале «Мушфики» посвящены разоблачению и обнародованию суеверий и фактов унижительного отношения к женщине.

Затянувшаяся «адаптация» женщин к своему новому социальному статусу во многом усложняла процесс их раскрепощения, и порой такая ситуация становилась причиной трагических последствий, что оказывало негативное влияние на результативность проводимой кампании. В связи с этим, основной задачей печати становится проведение просветительской работы по активизации женщин в борьбе за свою свободу. Именно с этой целью на страницах газет и журналов появляются материалы, освещающие борьбу женщин за равенство и свободу в прогрессивных странах Востока. В частности, в журнале «Рахбари дониш» («Путеводитель знаний») опубликована статья «Ҳаракати занон дар Шарқ» («Женское движение на Востоке»), посвященная женскому движению в Китае, Турции и Иране. В цикл материалов о жизни женщин в зарубежных странах входит также небольшой очерк «Занони Чини инкилоби» («Женщины революционного Китая»), где освещается участие женских организаций в революционном движении страны. Автор подчеркивает высокий уровень социальной активности китайских женщин, которые заняты трудом наравне с мужчинами, имеют свои общественные организации. Вероятно, материалы подобного рода были необходимы для агитации и пропаганды свободы и равенства женщин, более того, примеры приводились именно из жизни женщин восточных стран.

Следует также отметить, что хотя первый таджикский женский журнал «Бо роҳи ленини» начал издаваться через 6 лет после официального объявления акции, тем не менее, тема борьбы против паранджи становится одной из центральных на его страницах. Например, материалы Авезова М. «Фаранҷӣ несту нобуд карда шавад» («Уничтожить паранджу») [1, с. 30-31], Бободжонова Р. «Фаранҷӣ душмани занон аст» («Паранджа - враг женщин») [5], Ибрагимзода А. «Ба ҳамшираи бофаранҷӣ» («Сестре с паранджой») [10 с. 28], Касимова М. «Оташ ба решаи фаранҷӣ» («Сжечь паранджу от корней») [13, с. 27], Лахути А. Ниқоб («Маска») [14, с. 16], Турсунзаде М. «Нанги фаранҷӣ» («Стыд от паранджи») [19, с.16], Юсупов А. «Фаранҷипартоӣ дар Ленинобод» («В Ленинабаде бросают паранджу») [23] были посвящены различным аспектам этой акции.

Проблемы, связанные с акцией против паранджи и другими аспектами женского вопроса, нашли отражение не только в журналистских материалах, но и наблюдается также активная публикационная деятельность известных таджикских литераторов в этом направлении. Садриддин Айни, Абулкасым Лахути, Пайрав Сулаймони, Мирзо Турсунзаде, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехоти, Рахим Джалил, Сухайли Джавхаризода, Тоджи Усмон, Касым Дайлами, Воҳид Асрори, Обид Умаров, Шариф Файз, С.Саидзода, Рахим Джалил, Джалол Икрами и другие известные таджикские поэты и писатели тесно сотрудничали с первыми таджикскими газетами и журналами.

Таким образом, подводя итог проведенному исследованию, следует отметить, что вопрос об обязанности женщин носить хиджаб был актуальным ещё в дореволюционный период, однако, он часто использовался консервативной частью общества Бухарского эмирата против его либеральной части.

Среди дореволюционных печатных изданий дискуссии о парандже можно встретить в журнале «Оина», это показывает, что издание Махмудходжа Бехбуди реагировало на все события и тенденции, происходящие в Бухарском эмирате.

Освещение проблемы паранджи становится регулярным в таджикской печати, в основном в 1927 году, т. е. официальное объявление акции «Ҳучум ба фаранҷӣ» («Наступление на паранджу») привело к усилению внимания СМИ к женской тематике.

При освещении кампании против паранджи в публикациях использован не только информационный, но и аналитический подход, проливающий свет на факторы, усложняющие процесс адаптации женщин-мусульманок к своему новому положению.

Материалы таджикской советской периодической печати, посвященные женскому вопросу, свидетельствуют о полном соответствии целей и задач журналистики данного периода исключительно партийным интересам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авезова, М. Фаранҷӣ несту нобуд карда шавад / М.Авезова // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2. – С. 30–31.
2. Азимов, А. Х. Моҳият ва рисолати маҷаллаи «Бо роҳи Ленинӣ» / А. Х.Азимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2019. – 4. – С. 278-281.

3. Айнӣ Садриддин. Куллийт. Таърихи инкилоби фикрӣ дар Бухоро / С. Айнӣ – Душанбе: «Матбуот», 2005. - Ҷ. 14. – 271 с.
4. Ақонов А. И. Аналитические жанры публицистики: учебно-методическое пособие для студентов журналистов / А. И. Ақонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.twirpx.com> (дата обращения: 10.05.2018).
5. Бобочонова Р. Фаранҷи душмани занон аст // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2.
6. Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917–1936 гг.): сборник документов и материалов. – М.: Мысль, 1971. – 463 с.
7. Великий Октябрь и раскрепощение женщин Средней Азии и Казахстана (1917–1936 гг.): сборник документов и материалов. – М.: Мысль, 1971. – 463 с.
8. Вохидов Ш. Некоторые замечания о жизни и творчестве Домулло Икромчи-Муфтия Бухары // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Исторические науки и археология. – №1(54) 2018. – С. 5–15.
9. Дадобоева Г. Х. Роль журнала «Ойина» («Зеркало») в становлении таджикской журнальной периодики (диссертация кандидата наук, Таджикский национальный университет, 2017) <https://docs.yandex.ru/docs/view?tm> (Дата обращения: 1.03.2023) с.
10. Иброҳимзода А. Ба ҳамшираи бофаранҷӣ//Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2.
11. Касимова, С. Хиджаб или мини-юбка. Миграция и новый облик женщин Таджикистана / С. Касимова // Азия-Плюс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplus.tj.info/ru/node/293928>. (Дата обращения: 1 июля 2023 год).
12. Кузнецов И.В. История отечественной журналистики (1917–2000): учебный комплект / И.В. Кузнецов. – 2-е издание. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 640 с.
13. Қосимова, М. Оташ ба решаи фаранҷӣ / М.Қосимова // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2.
14. Лохутӣ А. Ниқоб («Маска») // Бо роҳи Ленинӣ. – 1938. – №10. – С. 16.
15. Мусавӣ, М. 8 Март ва озодии занон / М.Мусавӣ // Раҳбари дониш (Путеводитель знаний). 1928. -№3. -С.6–7.
16. Н.Б. Зани мусалмон // Шуълаи инкилоб (Пламя революции), 5 июня 1919, 1.
17. Рукия. Тайёри набудааст // Раҳбари дониш (Путеводитель знаний). 1927. -№ 2. -С.24. (на тадж.яз.).
18. Сатрунг О. Л. Занони Чини инкилобӣ //Раҳбари дониш (Путеводитель знаний). – 1928. -№ 4-5. -С.57–59 (на тадж.яз.).
19. Турсунзода, М. Нанги фаранҷӣ / М.Турсунзода // Бо роҳи Ленинӣ. – 1940. – №2. – С. 16.
20. Ҳаракати занон дар Шарқ // Раҳбари дониш (Путеводитель знаний).1928. -№3. С.8–9. (на тадж.яз.).
21. Шукуров М.Р. История культурной жизни советского Таджикистана / М.Р. Шукуров. -Т.1. – Душанбе, 1970. – 494 с.
22. Шуткари. Мусобиқа// Мушфики. 1937. № 4. -С.3. (на тадж.яз.).
23. Юсупов, А. Фаранҷипартоӣ дар Ленинобод / А.Юсупов // Бо роҳи Ленинӣ. – 1938. – №9.

АМАЛИЁТИ «ҲУЧУМ БА ФАРАНҶӢ» ВА ВИЖАГИҲОИ ИНЪИКОСИ ОН ДАР МАТБУОТИ ДАВРИИ ТОҶИКИСТОН

(солҳои 20–30-юми асри XX)

Мақола ба омӯзиши фаъолияти матбуоти Тоҷикистони солҳои 1920–1930 дар инъикоси маъракаи «Ҳучум ба фаранҷӣ», ки ба тағйир додани мақоми занони тоҷик нигаронида шуда буд, бахшида шудааст. Зикр гардидааст, ки баҳсҳо роҷеъ ба сатри занон дар афкори ҷомеаи Осиёи Миёна ва матбуоти минтақа, аллакай, то воқеаҳои инқилоби соли 1917 ба миён омада буданд. Масъалаи занон, бахусус, масъалаи ҳичобпӯшии онҳо ба таври мунтазам мавриди баҳси қадимиён ва қадидон қарор мегирифт. Ҳарчанд қадидон занонро ба тарқи ҳичоб даъват накарда бошанд ҳам, аммо қадимиён бо мақсади заиф намудани мавқеи ислохотхон дар ҷомеа, онҳоро бо андеша ва амалҳои дурӯғин нисбати масоили занон гунаҳкор месохтанд. Маъракаи зиддифаранҷии аз ҷониби ҳукумати шуравӣ эълоншуда тавачҷуҳи ВАО-ро нисбати масъалаи занон бештар намуд, масъалаи фаранҷӣ дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳои тоҷик ба таври мунтазам инъикос мегардид ва дар саҳифаи рӯзномаву маҷаллаҳо дастабандиҳои махсуси ба масъалаи занон ихтисосёфта пайдо мешаванд. Муайян гардидааст, ки ғайр аз публицистикаи бахшида ба маъракаи «Ҳучум ба фаранҷӣ», ҳамчунин дар саҳифаҳои рӯзнома ва маҷаллаҳо, намунаҳои эҷодиёти бадеӣ низ ба назар мерасанд, ки ба шоирон ва нависандагони машҳури тоҷик, мисли Садриддин Айнӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Пайрав Сулаймонӣ ва дигарон тааллуқ доранд; дар инъикоси маъракаи зидди фаранҷӣ ҳам усулҳои хабарӣ ва ҳам таҳлилий истифода шуда, омилҳоеро, ки мутобиқшавии занони мусалмонро ба мақоми нав мушкил месохтанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд; мавзӯи мубориза бар зидди фаранҷӣ ҳамчунин дар маҷаллаи ҳаҷвии «Мулло Мушфиқӣ» тавассути жанрҳои хурди ҳаҷвӣ ва карикатураҳои рангину пурмуҳтаво инъикос гардидааст. Омӯзиш нишон дод, ки маводи матбуоти даврии шуравӣ бахшида ба масъалаи занон аз мувофиқати қулли мақсад ва вазифаҳои журналистикаи давраи мазкур ба манфиатҳои ҳизби шаҳодат медиҳад.

Калидвожаҳо: масъалаи зан, фаранҷӣ, мақоми зан, рӯзнома, маҷалла, ВАО, матбуоти даврӣ, ҳокимият, ҳаракати занон.

АКЦИЯ «ҲУЧУМ БА ФАРАНҶӢ» («НАСТУПЛЕНИЕ НА ПАРАНДЖУ») И СПЕЦИФИКА ЕЁ ОСВЕЩЕНИЯ В ПЕЧАТНЫХ СМИ ТАДЖИКИСТАНА

(20–30-е годы XX века)

Статья посвящена исследованию вопроса освещения кампании «Ҳучум ба фаранҷӣ» («Наступление на паранджу»), направленной на изменение статуса таджикских женщин, в печатных СМИ Таджикистана 1920–1930-ых годов. Отмечается, что дискуссии о ношении женщинами хиджаба появились в общественной мысли Средней

Азии и периодической печати региона ещё до революционных событий 1917 года. Женский вопрос, в частности, вопрос о ношении женщинами хиджаба, часто становился предметом дискуссий между кадимистами и джадидами. Хотя джадида в своих воззрениях не призывали женщин отказаться от хиджаба, тем не менее, кадимисты с целью ослабления позиций реформаторов в обществе, обвиняли их в ложных идеях и действиях относительно женского вопроса. Показано, что объявленная советской властью кампания против паранджи, усилила внимание СМИ к женскому вопросу, освещение проблемы паранджи на страницах таджикских газет и журналов приобретает регулярный характер, создаются специальные рубрики, посвященные женской тематике. Выявлено, что кроме публицистического творчества, отражающего проблемы, связанные с акцией «Хучум ба фаранҷӣ», на страницах газет и журналов встречаются также примеры художественного творчества известных таджикских поэтов и писателей, таких как Садриддин Айни, Абулкасым Лахути, Пайрав Сулаймони и др.; при освещении кампании против паранджи редакциями СМИ использованы не только информационные, но аналитические подходы, проливающие свет на факторы, усложняющие процесс адаптации женщин-мусульманок к своему новому положению; тема борьба против паранджи нашла отражение также в первом таджикском сатирическом журнале «Мулло Мушфики», представленная в разных малых сатирических жанрах и особенно красочных, содержательных карикатурах. Проведенное исследование показало, что материалы таджикской советской периодической печати, посвященные женскому вопросу, свидетельствуют о полном соответствии целей и задач журналистики данного периода исключительно партийным интересам.

Ключевые слова: женский вопрос, паранджа, статус женщин, газета, журнал, СМИ, периодическая печать, власть, женское движение.

THE ACTION "INVASION OF THE FARANGI ("TUNING IN TO THE BURQA) AND THE SPECIFICS OF ITS CONSECRATION IN THE PRINT MEDIA OF TAJIKISTAN (20-30- years of the XX century)

The article is devoted to the study of the issue of coverage of the campaign "Attack on the burqa", aimed at changing the status of Tajik women, in the print media of Tajikistan in the 1920s and 1930s. It is noted that discussions about women wearing the hijab appeared in the public thought of Central Asia and the periodical press of the region even before the revolutionary events of 1917. The women's issue, in particular, the issue of women wearing the hijab, has often been the subject of discussions between Kadimists and Jadids. Although the Jadids in their views did not call on women to abandon the hijab, nevertheless, the Kadimists, in order to weaken the positions of reformers in society, accused them of false ideas and actions regarding the women's issue. It is shown that the campaign against the burqa announced by the Soviet government has increased media attention to the women's issue, coverage of the burqa problem on the pages of Tajik newspapers and magazines is becoming regular, special headings dedicated to women's topics are being created. It is revealed that in addition to journalistic creativity reflecting the problems associated with the action "yuchum ba faranҷi", on the pages of newspapers and magazines there are also examples of artistic creativity of famous Tajik poets and writers such as Sadriddin Aini, Abulkasym Lahuti, Payrav Sulaimni, etc.; when covering the campaign against the burqa, the media editors used not only informational, but analytical approaches, shedding light on the factors complicating the process of adaptation of Muslim women to their new position; the theme of the struggle against the burqa was also reflected in the first Tajik satirical magazine "Mullo Mushfiqi", presented in various small satirical genres and especially colorful, informative cartoons. The conducted research has shown that the materials of the Tajik Soviet periodical press devoted to the women's issue testify to the full compliance of the goals and objectives of journalism of this period exclusively with party interests.

Keywords: women's issue, burqa, status of women, newspaper, magazine, mass media, periodical press, government, women's movement.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Соҳибназарбекова Райхон Мамадаминбековна* – Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. М. Турсунзода, 30. E-mail: raihon2009@mail.ru. Тел.: (+992 37) 44-620-42-13, 93-526-05-33

Сведения об авторе: *Сохибназарбекова Райхон Мамадаминбековна* - Российско - Таджикский (славянский) университет, кандидат филологических наук, доцент, кафедра отечественной и международной журналистики. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде, 30. E-mail: raihon2009@mail.ru. Тел.: (+992 37) 44-620-42-13, 93-526-05-33

Information about the author: *Sohibnazarbekova Raikhon Mamadaminbekovna* - Russian - Tajik (Slavic) University, candidate of philological sciences, associate professor, Department of domestic and international journalism. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade, Str., 30. E-mail: raihon2009@mail.ru. Phone: (+992 37) 44-620-42-13, 93-526-05-33

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ-ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Хочаев Д., Додаров О.</i> Афкори забоншиносии тоҷик дар асри XIX.....	5
<i>Ҷӯраева М.Р., Алиева Ҷ.Ф.</i> Нақши Садриддин Айни дар таҳрири осори нависандагони тоҷик.....	15
<i>Мусоямов З.М., Кесамирова С.Р.</i> Таҳқиқоти назариявии мафҳуми «меъёрғуздорӣ» дар истилоҳшиносӣ ва рушди давраҳои фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ ва миллии стандарткунории истилоҳот.....	24
<i>Насимов Н.</i> Афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор (дар мисоли решаи калимаҳо).....	31
<i>Ҷумъаев, М.О., Нодиров А.А.</i> Баъзе хусусиятҳои луғавию маъноӣ ва услубии калимаҳои гуфтугӯӣ дар асарҳои публицистики Ф. Муҳаммадиев.....	37
<i>Насруллоев М.Н.</i> Корбурди ҷойномҳо дар осори Убайди Зоконӣ.....	45
<i>Аҳмад Сарфароз.</i> Мураккаботи арабӣ дар таркибӣ воҳидҳои фразеологӣ.....	52
<i>Мирзоҳасанова М.</i> Мавқеи рақамҳои математикӣ дар чистонҳои забони шугнонӣ.....	58
<i>Гийев Ф.</i> Хусусиятҳои сохторӣ-маъноии ҷонишини саволии <i>who – кӣ</i> дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	64
<i>Ибодов К.Т.</i> Таҳлили луғавии истилоҳоти энергетикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	72
<i>Мадҷидзода А.Р.</i> Сочетаемость русской глагольной приставки <i>по-</i> в родительном падеже в сопоставлении с таджикским языком.....	79
<i>Сохибназарова Х.Т.</i> Лингвистическая природа метафор и способы их выражения в таджикском и английском языках.....	85
<i>Махмадов Дж.Ш.</i> Воздействие мышления в языке (на материале таджикского и французского языков).....	91
<i>Яо Цзян.</i> Концепт желания с модальными глаголами “希望(xi wang) (желать)” и “愿意(yuan yi) (хотеть, желать)” в китайском языке и его передача в русском языке.....	97
<i>Ҳамидова М.Н.</i> Фразовые глаголы и их каузативные значения в английском и таджикском языках.....	103
<i>Ҳасанова Т.Г.</i> Концепт «синергия» как ключевое понятие когнитивной лингвистики и журналистики.....	110
<i>Ҳолиқзода А.</i> Система грамматических категорий залогов в таджикском и английском языках.....	117

АДАБИЁТШИНОСӢ-ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Аминӣ А.Ф.</i> Воситаҳои бадеии шеърӣ маснӯъ дар ашъори Қатрони Табрешӣ.....	123
<i>Бехронов Ҷ.</i> Насими боди наврозӣ дар шеърӣ Носири Хусрав.....	132
<i>Аҳророва Г.У., Оқилова С.А.</i> Тараннуми сулҳу ваҳдат дар ашъори адибони тоҷик.....	138
<i>Зулфиев Г.Н.</i> Симои Нозимӣ дар романи «Дар орзуи падар»-и Кароматуллоҳи Мирзо.....	144
<i>Донаева С.С.</i> Корбасти вожаи “дил” дар ашъори Анварӣ.....	153
<i>Зокиров А.М.</i> Мафҳуми хурофот, таассуб, боварҳо ва фолҳо аз нигоҳи муҳаққиқон.....	159
<i>Мансурӣ З.М.</i> Осори Хоҷа Ҳасани Нисорӣ.....	166
<i>Комилзода М.</i> Тасвири психологии образҳо.....	173
<i>Сулаймони Аҳтам.</i> Таъсири «Шоҳнома» ва шахсияти Фирдавсӣ дар ашъори Муъмин Қаноат.....	178
<i>Турсунова М.Ҳ.</i> Масъалаҳои иҷтимоӣ ва камолоти маънавии қаҳрамони ҳикояҳои адабиёти кӯдак.....	183
<i>Сайфуллоева З.А.</i> Рӯзгор ва осори Хайём аз назари муҳаққиқони рус.....	192
<i>Ихромов Т.Т.</i> Тасвири манзара дар романи «Восеъ» - и Сотим Улуғзода.....	198
<i>Махмадаминов А., Абдулҳаев З.</i> Биография и просветительская деятельность Ахмада Дониша, с точки зрения Сотима Улуғзода.....	205
<i>Улмасзода З.Х., Шарифова У.Р.</i> Социальный анализ в изящном юморе Наджмиддина Шохинбода.....	214

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Бозорзода Н.Ш.</i> Заминаҳои иҷтимоиву касбии таҳаввули сафарнома дар замони Истиқлолият (дар мисоли матбуоти даврӣ).....	220
<i>Сафарзода Э.</i> Заминаҳои публицистикаи сиёсии устод Айни (дар заминаи маводи маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб» ва повести «Ҷаллодони Бухоро»).....	226
<i>Сухробӣ Мирзоалӣ</i> Нақши журналистикаи байналхалқӣ дар ташаккули имиджи мусбати давлат.....	234
<i>Ҳолов Ф.Ҳ.</i> Бесогон ТВ - барномаи муаллифӣ.....	244
<i>Ҳушди Раҳимҷон.</i> Нақди расонаӣ ва одоби бахшҳои касбӣ.....	250
<i>Умаров З.Т.</i> Ташаккули нахуструзномаи ўзбекии Тоҷикистон.....	257
<i>Юсуфов И.А.</i> Баъзе вижаҳои нақлӣ тасвир дар «Достони Роғун»-и Шералӣ Мӯсо.....	267
<i>Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон.</i> Степень реализации факторов объединения отечественных журналистов.....	278
<i>Сохибназарбекова Р.М.</i> Акция «Хучум ба фаранҷи» («Наступление на паранджу») и специфика её освещения в печатных СМИ Таджикистана (20–30-ые годы XX века).....	281

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ ДМТ»;
2. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
3. ҳаҷми мақола: формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 15 саҳифа ва на беш аз 30 саҳифа;
4. индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. номи мақола;
6. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
7. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
8. матнҳои асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матнҳои асосии мақола ворид намешавад);
9. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблӣ доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Паёми ДМТ» ба нашр расидааст;
11. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопӣ он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. аризаи муаллиф(он) ба редакция оид ба асолати мақола ва риёзиати чоп;
14. мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
15. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
16. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
17. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
18. рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
19. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.
20. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи силсиламаҷаллаҳои илмӣ ДМТ дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ:

1. Соблюдение «Публикационной этики научных журналов Таджикского национального университета»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
3. Объем статьи: не менее 15 и не более 30 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия И.О. автора(ов)
7. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журналов Таджикского национального университета по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Заявление автора(ов) об оригинальности статьи и согласие на издание;
14. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
16. Информация об авторе(ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
18. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
19. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках).
20. Статьи, поступающие в редакцию журнала, рассматриваются редколлегией журналов в течение 30 дней.

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета. Серия филологических наук» основан в 2012 г. Выходит 6 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в Перечень рецензируемых научных изданий, рекомендованных ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим группам специальностей: 10.01.00 – Литературоведение и 10.02.00 – Языкознание. Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
СЕРИЯ ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

2023. №8

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Ответственный редактор серии филологических наук: М.Н. Набиева
Редактор русского языка: О.Ашмарин

**Издательский центр
Таджикского национального университета**
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41

Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 31,125 усл. п.л. 8.
Подписано в печать 15.11.2023 г. Заказ №2018/04-01